

Львівський державний університет
внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ

*Тези доповідей та повідомлень учасників
Міжнародної науково-практичної конференції*

16 жовтня 2015 р.

Львів

УДК 343.9
ББК 67.515
Т33

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 30 вересня 2015 р.)

Упорядник –
О. М. Балинська, доктор юридичних наук, доцент

Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах: тези
Т33 доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції
16 жовтня 2015 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ,
2015. – 260 с.

У збірнику містяться тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах», проведеної у Львівському державному університеті внутрішніх справ 16 жовтня 2015 року. Видання охоплює провідні позиції українських учених і практичних працівників, а також їхніх закордонних колег щодо боротьби зі злочинністю у наш час з огляду на реформування органів внутрішніх справ, необхідність тісної взаємодії теорії і практики з метою розроблення пропозицій стосовно оптимізації системи правового регулювання протидії злочинності.

Опубліковано в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів.

УДК 343.9
ББК 67.515

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2015

РЕФОРМУВАННЯ ОВС – ЗАПОРУКА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Злочинність, на жаль, досі є однією з найактуальніших проблем сьогодення, адже може призвести до економічної, політичної, правової і навіть моральної кризи в суспільстві. Протидія цьому злу потребує реформування способу життя на всіх суспільних рівнях, а особливо на рівні діяльності органів державної влади.

Стратегія розвитку органів внутрішніх справ як важливої складової силових структур України передбачає низку заходів, що, зокрема, мали би підвищити якість протидії злочинності. До таких заходів належать: 1) закріплення на законодавчому рівні «дорожньої карти» реформування (тобто визначення завдань і видів правоохоронної діяльності, прогнозування очікуваних результатів, виявлення суспільних індикаторів і показників якості); 2) розроблення політики підвищення якості в наданні правоохоронних послуг, що охоплюватиме стандарти забезпечення безпеки громадян, стандарти професійних дій персоналу Національної поліції та МВС у різних ситуаціях, чіткі та зрозумілі механізми забезпечення якості правоохорони; 3) запровадження практики взаємодії з моніторинговими групами від громадськості (з правом перевірки підстав затримання певної особи, умов перебування у поліцейському відділку тощо); 4) вибір нових критеріїв оцінки ефективності роботи правоохоронців, серед яких найбільш суттєвими є якість реагування на повідомлення населення, якість довіри громадян до правоохоронного персоналу, активність поліцейських у вирішенні поточних проблем мешканців району, інтенсивність робочих зв'язків поліції з органами самоврядування, державної влади, засобами масової інформації та ін.

У контексті виконання цих заходів 2 липня 2015 року прийнято Закон України «Про національну поліцію», який передбачив, що національна поліція України служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Поетапне введення в дію норм цього Закону сформуло нові вимоги, спрямовані, насамперед, на гуманізацію кримінальної юстиції, зміну парадигми функціонування системи правоохоронних органів та органів внутрішніх справ зокрема. Попри це, робота над удосконаленням правового регулювання правоохоронної діяльності не завершена. Подальші кроки у цьому напрямі є пріоритетним завданням і мають здійснюватися у співпраці з міжнародними експертами, що зможе максимально забезпечити побудову в Україні сучасної та ефективної структури з певним обсягом повноважень і нормативних інструментів відповідно до вимог європейських стандартів та міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною у цій сфері.

Злочинність – суттєвий чинник посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільного розвитку. Державна політика щодо протидії злочинності має бути спрямована на запобігання виникненню умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, удосконалення методів роботи з їх профілактики, припинення, виявлення, розкриття та розслідування, забезпечення об'єктивного розгляду в судах, забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, створення умов для проведення ефективної правової та виховної роботи серед населення, поступового нарощування зусиль у цій сфері правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади та громадськості.

За таких умов особливої уваги потребують питання, пов'язані з криміногенною ситуацією в державі, нейтралізацією негативних криміногенних чинників та розробки теоретичних і практичних засад протидії злочинності. Необхідність розробки теоретичних засад функціонування механізму протидії злочинності зумовлена практичними потребами захисту прав і свобод громадян, які відтворюють сучасні реалії та враховують новітні тенденції розвитку суспільства і держави. Адже сьогодні сукупність політичних, економічних і соціальних перетворень у нашій державі сфокусована на необхідності вирішення єдиного комплексного завдання – забезпечення її національної безпеки. Вирішальне значення в цьому відводиться недопущенню неконтрольованого зростання злочинності та негативних змін у її структурі. Необхідність ефективного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, недостатня розробленість відповідних теоретичних положень, низка теоретико-прикладних проблем у сфері правозастосування зумовлюють необхідність дослідження теоретичних і практичних засад протидії злочинності.

Криміногенна ситуація в сучасній Україні характеризується певними тенденціями. Так, за даними Генеральної прокуратури України, впродовж 8-ми місяців 2014 року органи внутрішніх

справ зареєстрували **405350** кримінальних правопорушень (із них особливо тяжких – 18500; тяжких – 109017; попереджено на стадії готування, замаху – 2424 правопорушення). За аналогічний період 2015 року органами внутрішніх справ зареєстровано **397245** кримінальних правопорушень, що **на понад 8 тис. менше** (з них особливо тяжких – 15760; тяжких – 118799, що **майже на 10 тис. більше**; попереджено на стадії готування, замаху – 1981 правопорушення).

Тож у діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах необхідний принципово новий підхід, причому з їхнього ж боку, зокрема щодо розуміння ними своїх основних функцій, головного призначення – забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, збереження правопорядку в суспільстві й державі.

У цьому контексті необхідно зазначити, що основними напрямками вдосконалення діяльності щодо протидії злочинності має бути:

- подальше реформування системи МВС України;
- підвищення професіоналізму працівників поліції;
- вдосконалення нормативно-правового регулювання правоохоронної діяльності;
- зміцнення міжнародної співпраці у питаннях протидії злочинності;
- розробка програм співробітництва всіх державних і недержавних організацій (поліції, органів місцевого самоврядування, освітніх і спортивних закладів, засобів масової інформації, громадських організацій і т. д.);
- переорієнтування в діяльності правоохоронних органів на соціальні методи роботи в галузі протидії злочинності, активне включення в цю діяльність громадськості шляхом використання різних форм взаємодії поліції та населення з обов'язковим урахуванням громадської думки як головного критерію роботи.

Сучасні процеси реформування органів внутрішніх справ, безумовно, вплинуть на зміну показників рівня злочинності, що об'єктивно вимагає суттєвого вдосконалення діяльності патрульної служби поліції, зміцнення охорони громадського порядку, залучення до неї інших служб і підрозділів, підвищення ефективності попередження злочинів.

Для виконання поставлених завдань потрібно докласти чимало спільних зусиль практиків і науковців. Досвід подібних масштабних процесів засвідчує, що досягти належних результатів неможливо без ґрунтовного наукового дослідження проблем правового характеру, на основі чого, власне, і можна напрацювати відповідні рекомендації, спрямовані на подальші виважені й конкретні дії.

Певною мірою, сподіваюся, цьому сприятиме наша конференція. Напрацьовані її учасниками рекомендації будуть корисні й слугуватимуть підвищенню ефективності правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності, а зокрема – у підготовці фахівців для боротьби з цим негативним суспільним явищем. Я впевнений, що завжди у цьому (і під час навчання майбутніх правоохоронців, і в процесі їхньої подальшої служби) пріоритетом буде людина та загальнолюдські цінності.

Бажаю всім плідної та результативної роботи!

*Валерій Серета,
ректор Львівського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

H. Fedewicz
Rektor Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Przemysłu
doktor n. praw/kpt. w st. spocz./

V. Paleolog-Demetra
mgr prawa, wykł. WSB
(uczestniczka seminarium doktoranckiego WSPiA Rzeszów)

CYBERPRZESTĘPCZOŚĆ – NOWYM RODZAJEM ZAGROZEŃ DLA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Współczesny świat stoi wobec nowych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego, wśród których kluczową rolę odgrywają cyberzagrożenia. Ich charakter oraz zakres jest zróżnicowany, od zwykłych ataków hackerskich po akcje, za którymi stoją państwa. Rozwijane scenariusze ataków skłaniają poszczególne państwa oraz organizacje międzynarodowe jak Unia Europejska czy NATO, do zdefiniowania zagrożeń oraz podjęcia odpowiednich działań celem ich neutralizacji.

Współczesne czasy charakteryzują gwałtowne przemiany wszystkich dziedzin życia. Następuje szybki rozwój najnowszych technologii, wkraczających w każdą sferę życia ludzi. Komputer, Internet oraz telefon komórkowy są powszechnie używane i stanowią narzędzia powszechnego komunikowania się na całym świecie. Internet ma ogromny wpływ na każdą dziedzinę ludzkiej aktywności. Wielu użytkowników wykorzystuje go do zdobywania wiedzy, rozwijania umiejętności czy pracy zawodowej. Niestety wraz z rozwojem Internetu jego integralną częścią stały się przestępstwa komputerowe. Istnieje ogromna ilość osób, wykorzystujących sieć internetową do łamania prawa. Ofiarami działań cyberprzestępców mogą stać się jednostki rządowe, urzędy, banki, przedsiębiorcy oraz zwykli użytkownicy. Skutki takich działań mogą być odczuwalne przez społeczeństwo a konsekwencje dla gospodarki i infrastruktury mogą obejmować straty ekonomiczne, utratę konkurencyjności gospodarki lub zagrożenia dla obronności państwa.

Termin «cyberprzestrzeń» po raz pierwszy został użyty w 1984 roku przez Williama Gibsona, który był twórcą cyberpunkowego nurtu «science fiction». W swoich powieściach *Neuromancer* i *Burnig Chrome* przedstawił świat wirtualnej, immersyjnej rzeczywistości wygenerowany przez komputer, określany matrycą. Termin ten wszedł do użytku publicznego na początku lat 90-tych. Na przełomie XX/XXI wieku nastąpił wzrost popularyzacji tego terminu spowodowany eksplozją rozwoju sieci Internet. Obecnie «cyberprzestrzeń» określa globalną infrastrukturę informacyjną (teleinformatyczną) i jest przestrzenią cybernetyczną. Przestrzeń cybernetyczna w tzw. modelu Wardena traktowana jest jako piąty «wymiar» walki (obok ładu, morza, powietrza i przestrzeni kosmicznej). Cyberprzestrzeń jest światem informacji tworzonych za pomocą Internetu lub przestrzenią komunikacyjną tworzoną przez system internetowych powiązań.

Pojęcie cyberprzestrzeni zostało wprowadzone również w polskim porządku prawnym. Definicję tego pojęcia zawarto w nowelizacji ustawy o stanie wojennym oraz w ustawie o stanie klęski żywiołowej. Według tej nowelizacji cyberprzestrzeń to przestrzeń przetwarzania oraz wymiany informacji tworzonej przez systemy teleinformatyczne.

Definicję cyberprzestrzeni państwa zawarto także w Rządowym programie ochrony cyberprzestrzeni RP opracowanym na lata 2011–2016. Wg tego programu cyberprzestrzeń jest cyfrową przestrzenią przetwarzania oraz wymiany informacji tworzoną przez sieci i systemy teleinformatyczne, które są powiązane pomiędzy sobą oraz z użytkownikami. Cyberprzestrzeń RP obejmuje terytorium państwa Polskiego i miejsca poza jego terytorium, gdzie funkcjonują placówki dyplomatyczne RP i kontyngenty wojskowe RP.

Pojmowanie cyberprzestrzeni jako powiązań działalności ludzkiej z technologią informacyjno-komunikacyjną powoduje, że charakteryzuje się ona szczególnymi właściwościami. Znamiennymi cechami cyberprzestrzeni są jej płynność, plastyczność, powtarzalność w czasie rzeczywistym oraz obliczalność z dużą dokładnością. Cyberprzestrzeń ma charakter wirtualny pozbawiony parametru geograficznego, jest więc bytem nieograniczonym i niemierzalnym. Jej granice wyznacza stopień internetyzacji świata. Cyberświat nie posiada granic ani końca. Jest to przestrzeń bez miejsca, w której różne płaszczyzny i sfery nakładają się na siebie, przecinają i przenikają – przekraczając kategorie terytorialności.

Cyberzagrożenia stanowią nowy rodzaj wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa współczesnego państwa i wskazują na konieczność traktowania tej sfery jako strategicznej.

Do najpopularniejszych zagrożeń w cyberprzestrzeni należą:

- kradzieże tożsamości;
- ataki z użyciem oprogramowania złośliwego (wirusy, *malware*, robaki itp.);
- spam (niepotrzebne lub niechciane wiadomości elektroniczne);
- blokowanie dostępu do usług (DoS oraz DDoS, *mail bomb*);

– ataki socjotechniczne (*phishing* – wyludzanie informacji poufnych przez podszywanie się pod osobę lub instytucję godną zaufania).

Wyzwaniem stają się współcześnie ataki typu APT (*advanced persistent threat*). Ataki te łączą różnego typu narzędzia, a ich przygotowania trwają wiele tygodni. Przeprowadzają je zorganizowane grupy, które dysponują odpowiednim budżetem oraz czasem niezbędnym do zinfiltrowania celu i przeprowadzenia precyzyjnego ataku w celu kradzieży wrażliwych danych lub zniszczenia/ uszkodzenia systemu komputerowego.

Cyberprzestrzeń stanowi zagrożenie dla infrastruktury teleinformatycznej. Zagrożenia klasyfikowane przez CERT Polska dzielą się na następujące grupy:

- złośliwe oprogramowanie (wirus, koń trojański, robak sieciowy, dialer, oprogramowanie szpiegowskie),
- gromadzenie informacji (skanowanie, podsłuch, inżyniera społeczna),
- próby włamań (próby nielegalnego logowania, wykorzystanie znanych i nieznanymi luk systemowych),
- włamania (na konto zwykłe, uprzywilejowane, do aplikacji),
- atak na dostępność zasobów (DoS, DDoS, sabotaż komputerowy),
- oszustwa komputerowe (kradzież tożsamości, podszywanie się, naruszenie praw autorskich, nieuprawnione wykorzystanie zasobów),
- atak na bezpieczeństwo informacji (nieuprawniony dostęp, nieuprawniona zmiana).

Źródłem ataków mogą być hakerzy, rządy państw oraz organizacje terrorystyczne. Kradzież informacji umożliwia uzyskanie informacji o działalności spółek skarbu państwa, ich projektach inwestycyjnych czy wykorzystywanych technologiach. Umożliwia również uzyskanie informacji potencjalnie potrzebnych do przeprowadzenia ataku cyberterrorystycznego. Zagrożenia te dotyczą również serwerów i portali instytucji, urzędów i innych podmiotów. Ataki mogą zostać wykorzystane do penetracji systemu oraz spowodować paraliż sieci wewnętrznej.

Do głównych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni XXI wieku należą: wojna informacyjna, cyberterroryzm, cyberszpiegostwo i cyberprzestępczość.

Obecnie wojna informacyjna to zorganizowana zewnętrzna militarna aktywność państwa, skierowana na niszczenie systemu informacyjnego przeciwnika oraz ochrona własnych systemów informacyjnych przed działaniem przeciwnika.

Według niektórych definicji wojna informacyjna to użycie udoskonalonych środków elektronicznych podczas wojny, natomiast według innych to wszelkie działania, które zmierzają do zniszczenia systemów informacyjnych przeciwnika zarówno w czasie wojny jak i pokoju. Głównym celem wojny informacyjnej są systemy infrastruktury krytycznej państw i organizacji międzynarodowych.

Cyberterroryzm to cyberprzestępstwo o charakterze terrorystycznym. Cyberterroryzm jest jednym z głównych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Jest zjawiskiem o charakterystyce dynamicznie narastającej i oscylującym na pograniczu różnych obszarów, do których zalicza się: bezpieczeństwo teleinformatyczne, technologie teleinformatyczne i informatyczne, bezpieczeństwo fizyczne, bezpieczeństwo osobowe, dane osobowe, regulacje prawne narodowe oraz międzynarodowe.

Do reprezentatywnych definicji cyberterroryzmu i najczęściej spotykanych należy definicja Dorothy Denning: «(...) Cyberterroryzm to połączenie pojęcia cyberprzestrzeni i terroryzmu. To groźba lub bezprawny atak wymierzony w system informatyczny lub zgromadzone dane, w celu zastraszenia czy wymuszenia na władzach państwowych lub jej przedstawicielach ustępstw lub oczekiwanych zachowań, w celu wsparcia określonych celów (np. politycznych). Aby działania takie zostały zakwalifikowane jako terroryzm informacyjny, atak powinien powodować znaczne straty lub takie skutki, które wywołują powszechne poczucie strachu».

Działania wywiadowcze w cyberprzestrzeni umożliwiają dostęp do wielu informacji, które mogą być istotne dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego.

Cyberszpiegostwo jest wykorzystaniem przestrzeni teleinformatycznej w celu zdobywania informacji niejawnych. Jest to tańszy, prostszy i bezpieczniejszy proceder niż tradycyjne formy szpiegostwa. Ułatwia ono zdobywanie tajnych informacji, które współcześnie traktowane są jako wartościowy towar. Powodem zdobywania zastrzeżonych informacji są zamiary uzyskania nowoczesnych technologii. Głównym celem tych operacji są instytucje rządowe, instytucje badawcze oraz korporacje. Coraz częściej cyberprzestrzeń wykorzystywana jest przez służby państwowe, świadczy o tym poziom zaawansowania i skomplikowania wielu operacji wywiadowczych.

Cyberprzestępstwo jest czynem zabronionym popełnionym w obszarze cyberprzestrzeni. Cyberprzestępczość to bardzo szybko rozwijający się obszar przestępczości. Jego szybkość, wygodę oraz anonimowość a także rozwijające się technologie wykorzystuje coraz więcej przestępców. Dokonują oni

ataków na systemy i dane komputerowe oraz m.in. rozpowszechniania wirusów, botnetów, kradzieży tożsamości, wykorzystywania seksualnego dzieci, dystrybucji pornografii, oszustw na aukcjach internetowych i w usługach finansowych.

Cyberprzestępczość coraz szybciej rozszerza obszary ataku oraz dysponuje coraz nowocześniejszymi technikami działania. Istotną jej cechą jest występująca pomiędzy cyberprzestępcami globalna wymiana informacji dotyczących technik i metod działania oraz zabezpieczeń. Stanowi to utrudnienie w walce z cyberprzestępczością. Manipulowanie informacjami w cyberprzestrzeni uzyskanymi w sposób legalny i nielegalny skutkuje przestępstwami o charakterze ekonomicznym, w szczególności oszustwami finansowymi, które najbardziej zagrażają instytucjom finansowym a szczególnie bankom. Prowadzenie nielegalnych operacji finansowych jest głównym obszarem zainteresowania cyberprzestępczości zorganizowanej, prowadzonej na obszarze wytypowanych państw. Wraz z rozwojem technologii cyberprzestępczość przekształca się w ogromny biznes, na którym przestępcy szybko zarabiają ponosząc minimalne ryzyko. Rośnie liczba przestępców, dla których nie ma barier językowych i ograniczenia zasięgu geograficznego a liczba okazji do przestępstwa ma globalny charakter.

Podstawowe przestępstwa popełniane w ostatnich latach w cyberprzestrzeni najczęściej dotyczą:

- oszustw dokonywanych za pośrednictwem Internetu,
- wykorzystania elektronicznych instrumentów płatniczych, najczęściej jest to phishing,
- pedofilii i pornografii dziecięcej,
- handlu towarami licencjonowanymi bez posiadania uprawnień,
- nielegalnego handlu towarami akcyzowymi,
- nieuprawnionego uzyskiwania informacji (hacking),
- podsłuchu komputerowego (sniffing),
- udaremniania dostępu do informacji,
- przełamывania zabezpieczeń komputerowych,
- złośliwych oprogramowań.

Struktura fizyczna sieci Internet w Polsce składa się z setek tysięcy komputerów i innych urządzeń elektronicznych, przesyłających dane w wielu kierunkach, a od ich właściwego działania, na które składa się wiele czynników, takich jak konfiguracja, administracja, aktualizacja oprogramowania, czynnik ludzki itp. zależy poprawne funkcjonowanie usług dostarczanych za pomocą Internetu. Efektywne bezpieczeństwo oznacza ochronę danych. Wszystkie strategie i procedury powinny odzwierciedlać potrzeby ochrony danych niezależnie od przyjmowanej przez nie formy: dokumenty na dysku, wydrukowane, przekazywane faksem czy telefonicznie. Dane powinny być chronione niezależnie od nośnika, na którym występują.

W polskim ustawodawstwie brak jest jednolitej regulacji prawnej dotyczącej odpowiedzialności za nadużycia w sieci. Przepisy rozproszono w kilku aktach prawnych: w kodeksie karnym, ustawie o ochronie danych osobowych, ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawie o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Zgodnie z obowiązującymi zasadami ustawodawstwo polskie musi uwzględniać rozwiązania aktów prawa europejskiego przede wszystkim Konwencji o Cyberprzestępczości i ramowej decyzji Rady w sprawie ataków na systemy informatyczne.

W celu skutecznego zapobiegania i zwalczania cyberzagrożeń konieczne okazało się współdziałanie rządów na arenie międzynarodowej oraz ujednoczenie i dostosowanie się do zewnętrznych wymogów środków prawnych w poszczególnych krajach oraz współpraca dotycząca prewencji. Wypracowano modelowe rozwiązania na poziomie międzynarodowym, które stały się punktem odniesienia do regulacji krajowych.

W zakresie zwalczania przestępczości komputerowej pod nadzorem Rady Europy przyjęto w Budapeszcie i otwarto do podpisu 23 listopada 2001 roku Konwencję o cyberprzestępczości, która weszła w życie w dniu 1 lipca 2004 roku (po ratyfikacji w pięciu państwach, z czego trzech należących do RE – zgodnie z warunkami nadania jej obowiązującej mocy).

Polska podpisała porozumienie 23 listopada 2003 roku i ratyfikowała 28 października 2014 roku. W polskim systemie prawnym przepisy prawne nawiązujące do Konwencji pojawiły się po jej podpisaniu i doprowadziły w większości do zgodności jej przepisów z prawem krajowym. Nie jest ona jednak adekwatnym narzędziem w przeciwdziałaniu przestępczości związanej z systemami teleinformatycznymi, których technologia rozwija się w błyskawicznym tempie.

W dobie globalizacji ochrona cyberprzestrzeni jest bardzo ważnym i zarazem trudnym przedsięwzięciem. Wymaga ona zaangażowania państw, organizacji krajowych i międzynarodowych oraz stosowania nowych rozwiązań technologicznych i technicznych skutecznie przeciwdziałających cyberzagrożeniom. Proces ten oprócz działań specjalistycznych powinien być wspierany metodami administracyjno-organizacyjnymi, technicznymi, fizycznymi oraz specjalnymi. Ochrona cyberprzestrzeni to podstawowe zadania administracji państwowej oraz podmiotów odpowiedzialnych za tego rodzaju zadania.

Rząd RP w ramach krajowych zadań mających na celu poprawę bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni stworzył «Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni na lata 2011–2016» a Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji stworzyło dokument pt. «Polityka Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej», obowiązujący od 25 czerwca 2013 roku.

«Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni na lata 2011–2016» (RPOC) zawiera propozycje działań mających charakter prawno-organizacyjny, edukacyjny i techniczny. Celem przedstawionych działań jest zwiększenie zdolności do zwalczania i zapobiegania zagrożeniom występującym w cyberprzestrzeni. RPOC nie obejmuje niejawnych sieci oraz systemów teleinformatycznych. Strategicznym celem Programu jest zagwarantowanie ciągłego bezpieczeństwa cyberprzestrzeni Państwa.

Polityką ochrony objęto systemy teleinformatyczne administracji rządowej, władzy ustawodawczej i sądowniczej, samorządów terytorialnych oraz systemy strategiczne. Polityka nie obejmuje obszarem zadaniowym niejawnych systemów teleinformatycznych. Strategicznym celem dokumentu jest osiągnięcie dopuszczalnego poziomu bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni Państwa, który realizowany będzie poprzez następujące działania: szacowanie ryzyka, bezpieczeństwo portali administracji rządowej, założenia działań legislacyjnych, proceduralno-organizacyjnych, naukowych oraz technicznych.

Poważnym problemem gwarantującym bezpieczeństwo cyberprzestrzeni jest brak jednoznacznych norm prawnych, pozwalających na skuteczne działanie państwa oraz jego instytucji. Konieczne są prawne uregulowania zasad ochrony i ustalenie obszarów odpowiedzialności ochrony polskiej cyberprzestrzeni a także odpowiedzialności za ochronę krytycznej infrastruktury teleinformatycznej. Poszczególne elementy infrastruktury krytycznej są własnością wielu jednostek administracji publicznej a znaczna ich część jest w rękach podmiotów prywatnych. Niezbędne jest zapewnienie spójnej polityki bezpieczeństwa oraz ustalenie metod i zakresu współpracy wszystkich elementów. Państwo polskie powinno wypracować mechanizmy kooperacji w zakresie ochrony CRP przy współdziałaniu z innymi krajami oraz organizacjami międzynarodowymi. Kwestie techniczne są również obszarem wymagającym działania. Dla zapewnienia bezpieczeństwa cyberprzestrzeni niezbędna jest rozbudowa systemów ostrzegania przed atakami oraz wdrożenie dodatkowych rozwiązań prewencyjnych oraz szczególnej ochrony najważniejszych systemów teleinformatycznych połączonej z ćwiczenia, które pozwolą ocenić jej odporność na ataki cybernetyczne. W celu przeciwdziałania skutkom potencjalnych incydentów niezbędne jest opracowanie planu wykorzystania w sytuacji kryzysowej systemu powszechnej komunikacji oraz stworzenie zapasowych rozwiązań, które pozwolą na przejęcie zadań krytycznej infrastruktury w przypadku jej niedostępności.

W obliczu globalizacji bezpieczeństwo cyberprzestrzeni jest jednym z podstawowych celów strategicznych każdego państwa. Zadaniem systemu odpowiedzialnego za bezpieczeństwo cyberprzestrzeni RP jest niedopuszczenie do ataków elektronicznych poprzez reagowanie na bieżące zagrożenia i wykrywanie sprawców. Ochroną przed zagrożeniami przestępczością o charakterze elektronicznym oraz dokumentami strategicznymi przygotowanymi przez centralne instytucje rządowe zajmują się wyspecjalizowane państwowe instytucje.

Bezpieczeństwo sieci oraz systemów komputerowych dotyczy ochrony systemów teleinformatycznych przed złośliwymi programami, przed szpiegostwem komputerowym, przed oszustwami, przed niszczeniem programów i danych, ochrony poufności i integralności transmitowanych danych, uwierzytelniania i autoryzacji użytkowników, usług i hostów oraz paraliżowania pracy systemów komputerowych.

Zabezpieczenia oznaczają wszystkie możliwe elementy osobowe, techniczne, programowe lub organizacyjne wykorzystywane w procesach ochronnych do działań, których celem jest zapewnienie odpowiedniego poziomu ochrony logicznej i fizycznej informacji oraz elementów systemu teleinformatycznego. Zabezpieczenie danych wrażliwych poprzez kodowanie ma przede wszystkim zapobiec nieuprawnionemu dostępowi do nich przez osoby postronne.

Podstawowym sposobem ochrony zasobów jest ochrona fizyczna wrażliwych elementów systemu komputerowego jak: pomieszczenie gdzie pracuje serwer, stacja robocza administratora sieci. Kolejnym poziomem zabezpieczeń jest bezpieczeństwo systemu operacyjnego. Systemy wyposażone są w mechanizmy kontroli dostępu, zapis kartotek oraz plików gwarantowania zezwoleń na czytanie przez określonych użytkowników oraz notowanie dostępu i autoryzacji. System bezpieczeństwa teleinformatycznego powinien być skuteczny, co oznacza, że przełamanie nawet części środków ochronnych nie powinno prowadzić do naruszenia tajności, integralności lub dostępności chronionej informacji; każda próba penetracji systemu powinna być rozpoznana i sygnalizowana. Podstawowa ochrona przed włamaniami sieciowymi jest w gestii administratora. Jego zadaniem jest zarządzanie kontami użytkowników, zmiana haseł, dodawanie nowych użytkowników oraz usuwanie nieaktualnych lub zmiana uprawnień zależnie od potrzeb.

W celu ochrony oprogramowania niezbędne jest stosowanie oprogramowań przeciwdziałającym nieuprawnionym działaniom w sieciach jak:

- oprogramowanie antywirusowe przeciwdziałające oprogramowaniu złośliwemu;
- systemy wykrywania intruzów polegające na identyfikacji czy zdarzenie jest działaniem typowym czy zagrożeniem w sieci;

- zapory sieciowe analizujące ruch sieciowy wchodzący zgodnie z określonymi przez administratora sieci zasadami;
- skanery sieciowe poszukujące w istniejącym systemie bezpieczeństwa słabych punktów.

W obecnych zinformowanych realiach niezbędna jest ochrona różnych zasobów od strony technicznej. Funkcję taką pełnią zespoły typu CERT. Ze względu na zmieniające się zagrożenia w cyberprzestrzeni z roku na rok zwiększa się potrzeba ich istnienia. Rozwinięcie akronimu CERT to Computer Emergency Response Team, co oznacza zespół do reagowania na incydenty komputerowe. Incydem komputerowym jest każde zdarzenie, które w jakikolwiek sposób narusza lub zagraża infrastrukturze, za którą jest odpowiedzialny dany CERT. Może to być przypadek phishingu, działalność złośliwego oprogramowania lub inne zdarzenie będące zagrożeniem dla funkcjonowania danej sieci i bezpieczeństwa jej zasobów. Istnieją Cert-y rządowe, wojskowe, akademickie i w dużych komercyjnych firmach (przeważnie z branży IT). Wszystkie mają do czynienia z włamaniami, oszustwami komputerowymi, atakami, a ich celem jest zagwarantowanie bezpieczeństwa zarządzanemu obszarowi infrastruktury. Gdy dochodzi do incydentu zespoły uruchamiają procedury, które usuwają lub ograniczają niebezpieczeństwo. Często jest to możliwe w wyniku wieloletniej współpracy i rozwiniętych kontaktów pomiędzy zespołami, jak: instytucje rządowe i finansowe, policja oraz operatorzy telekomunikacyjni. Współpraca pomiędzy zespołami jest niezbędna ponieważ Internet nie uznaje granic. Większość państw europejskich posiada przynajmniej jeden zespół narodowy CERT, stanowiący punkt kontaktowy dla danego kraju.

Ochrona cyberprzestrzeni RP z każdym rokiem wymaga opracowywania oraz wdrażania coraz nowszych rozwiązań technicznych i jest to konieczne ze względu na zwiększającą się liczbę użytkowników sieci Internet, korzystającą z zaawansowanych technologii. Ponadto atakujący wykorzystują nowe metody w celu przeprowadzenia ataków oraz ciągle zmieniają profil prowadzonych działań, dlatego prowadzone działania organizacyjne oraz techniczne muszą być zintensyfikowane.

Szczególnej uwagi wymaga poziom bezpieczeństwa systemów informatycznych w sektorze publicznym. Atak hakerski na infrastrukturę krytyczną państwa może spowodować wielomilionowe straty w gospodarce oraz zdestabilizować państwo. Funkcjonowanie najważniejszych obiektów infrastruktury krytycznej państwa uzależnione jest od rozwiązań teleinformatycznych, dlatego cyberataki stanowią coraz poważniejsze zagrożenie.

W naszym kraju nie odnotowano dotychczas incydentu, który stanowiłby zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego. Należy jednak pamiętać, że we współczesnym świecie granice państw nie są żadną barierą dla przestępców w cyberprzestrzeni, dlatego możliwość wystąpienia takiego incydentu jest bardzo prawdopodobna. Nie można ignorować potencjalnych zagrożeń ze względu na możliwości przeciwników oraz rozwój technologiczny.

W celu zagwarantowania bezpieczeństwa cyberprzestrzeni ważne jest wspólne działanie państw celem wypracowania najskuteczniejszych regulacji prawnych oraz technicznych, które będą zabezpieczeniem przed ewentualnymi atakami.

Zapewnienie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni wymaga zaangażowania szerokiego grona użytkowników globalnej sieci. Podnoszenie świadomości użytkowników na niebezpieczeństwa czyhające w cyberprzestrzeni – przyczyni się do ochrony tego środowiska.

1. Sienkiewicz P., *Wizje i modele wojny informacyjnej*.
2. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 roku o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom RP (Dz. U. z 2002 r. nr 156, poz. 1301 ze zm.) oraz ustawa z dnia 30 sierpnia 2011 roku o zmianie ustawy o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom RP (Dz. U. z 2011 r. nr 222, poz. 1323).
3. Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 roku o stanie klęski żywiołowej (Dz. U. z 2002 r. nr 62, poz. 558 ze zm.).
4. Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni RP na lata 2011–2016, Warszawa 2011 <http://bip.msw.gov.pl/bip/programy/19057,Rzadowy-Program-Ochrony-Cyberprzestrzeni-RP-na-lata-2011-2016.html>.
5. Białoskórski R., *Cyberzagrożenia w środowisku bezpieczeństwa XXI wieku*, WSCiL, Warszawa 2011.
6. Grzelak M., Liedel K., *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski*, «Bezpieczeństwo Narodowe» nr 22, 2/2012.
7. Lichocki E., *Cyberterrorystyczne zagrożenie dla bezpieczeństwa teleinformatycznego państwa polskiego*, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/M.Lakomy-zagrozenia-dla-bezpieczenstwa-teleinformatyczne-go.pdf>.
8. Lichocki E., *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożeń dla bezpieczeństwa*, [w:] K. Liedel (red.) *Transnarodowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2011.
9. Lakomy M., *Zagrożenia dla bezpieczeństwa teleinformatycznego*, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/M.Lakomy-zagrozenia-dla-bezpieczenstwa-teleinformatycznego.pdf>.
10. <http://bip.msw.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>.
11. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. nr 133, poz., 8).
12. Ustawa z dnia 12 września 2014 r. o ratyfikacji konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzonej w Budapeszcie 23 listopada 2001 r. (Dz. U. z 4 listopada 2014, poz., 1514).

K. Kaczmarczyk-Kłak
doktor habilitowany nauk prawnych,
profesor nadzwyczajny w Katedrze Prawa Karnego
(Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Rzeszów-Przemyśl)

PRAWO ŁASKI W UKRAIŃSKIM PORZĄDKU PRAWNYM A ZWALCZANIE PRZESTĘPCZOŚCI

Konstytucja Ukrainy z 28 czerwca 1996 r. stanowi, że prezydent stosuje prawo łaski (art. 106 pkt 27). Przepis ten umieszczony jest w rozdziale V konstytucji zatytułowanym «*Prezydent Ukrainy*». Nowelizacja konstytucji Ukrainy dokonana przez Radę Najwyższą w dniu 21 lutego 2014 r. nie wprowadziła w tej materii żadnych zmian.

Konstytucja wyraźnie zastrzega, że prezydent Ukrainy nie może przekazać swoich uprawnień innym osobom lub organom, co oznacza, że prawo łaski jest jego wyłączną kompetencją (art. 106 ust. 2). Żaden inny organ niż głowa państwa nie ma uprawnienia do wykonywania prawa łaski. Jest to kompetencja wykonywana osobiście. W przypadku przedterminowego zaprzestania sprawowania obowiązków przez prezydenta wykonywanie obowiązków prezydenta Ukrainy w okresie do wyboru i objęcia urzędu przez nowego prezydenta należy do Przewodniczącego Rady Najwyższej Ukrainy (po nowelizacji konstytucji z 21 lutego 2014 r.), który nie może jednak korzystać z prawa łaski – art. 112 konstytucji wyraźnie stanowi, że Przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy zastępujący prezydenta nie może realizować m.in. uprawnienia przewidzianego w art. 106 pkt 27 konstytucji Ukrainy. Tylko zatem głowa państwa – prezydent, tj. osoba wybrana w wyborach na urząd prezydenta, dysponuje prawem okazania łaski, zaś osoba wykonująca jego obowiązki, ale nie wybrana na urząd prezydenta, nie korzysta w pełni z jego uprawnień, w tym nie dysponuje prawem łaski [1, s. 110]. W ten sposób prawo łaski ściśle powiązana z wyborem na urząd prezydenta i pełnieniem funkcji głowy państwa.

Prezydencki akt łaski nie wymaga kontrasygnaty. Jak wynika bowiem z art. 106 ust. 4 konstytucji, tylko enumeratywnie wyliczone akty prezydenta Ukrainy wymagają kontrasygnaty premiera Ukrainy i ministra odpowiedzialnego za akt i jego wykonanie, a wśród tych aktów nie ma indywidualnego ułaskawienia. Akt łaski należy zatem do prerogatyw prezydenta i jest wykonywany na zasadzie dyskrecjonalności.

Konstytucja Ukrainy nie wskazuje żadnych okoliczności, które uzasadniać mogą ułaskawienie. O tym, czy ułaskawić czy też nie, decyduje na zasadzie samodzielności prezydent, który może kierować się różnymi względami, nie wyłączając współczucia dla skazanego, czy też przekonania o zbyt surowym jego ukaraniu.

Konstytucja nie określa zakresu i treści prawa łaski, ani też nie normuje żadnych kwestii proceduralnych w jego przedmiocie. W zasadzie art. 106 pkt 27 ma wyłącznie charakter kompetencyjny, rozstrzygając komu na Ukrainie służy prawo łaski. Nie odsyła także do ustawowego uregulowania tych materii. Zaznaczyć jednak należy, że na podstawie i dla wykonywania konstytucji prezydent wydaje dekrety, które podlegają wykonywaniu na całym terytorium Ukrainy (art. 106 ust. 3). Dekret, o którym tu mowa jest aktem o charakterze normatywnym, zawierającym normy generalno – abstrakcyjne [2, s. 254]. Wydanie takiego dekretu jest wręcz niezbędne wobec jedynie kompetencyjnego charakteru art. 106 pkt 27 konstytucji. Tym samym podmiot uprawniony do okazania łaski – prezydent – władny jest samodzielnie określić szczegółowe kwestie odnoszące się do wykonywania tego prawa, regulując nie tylko tryb jego wykonywania, ale również kwestie materialno-prawne. To nie ustawa pochodząca od parlamentu będzie więc normować zakres prezydenckiej łaski i przebieg postępowania ułaskawieniowego, lecz dekret prezydenta. Co istotne, ewentualne ograniczenia w tym zakresie, zawarte w dekreście prezydenta, nie będą podważać konstytucji, gdyż ustawa zasadnicza wyraźnie uprawnia głowę państwa do wydania dekretu określającego sposób korzystania z tej instytucji. Ponadto, to sam decydujący w przedmiocie prawa łaski wydaje ów dekret, nie można więc mówić o naruszeniu jego konstytucyjnej kompetencji. Dekret prezydenta określający zasady i tryb stosowania prawa łaski nie podlega kontrasygnacie, nie znajduje się bowiem w katalogu aktów prezydenckich wymagających kontrasygnaty. Prezydent w każdym czasie, również działając samodzielnie, może dokonać zmiany dekretu, uznając że jego dotychczasowe rozwiązania nie są odpowiednie, będąc np. zbyt rygorystyczne, lub też, że są zbyt liberalne.

Korzystając z przysługującego prawa, prezydent Ukrainy wydał dekret z 12 kwietnia 2000 r., zawierający szczegółowe przepisy regulujące stosowanie prawa łaski (dekret nr 5888/2000).

Zgodnie z przywołanym dekretem ułaskawienie może polegać na: zamianie kary dożywotniego pozbawienia wolności na karę czasowego pozbawienia wolności; częściowe lub całkowite zwolnienie z odbywania kary, zarówno głównej, jak i kar dodatkowych; zamianie kary lub jej niewykonanej części na karę lżejszą lub darowanie kary. Generalnie rzecz ujmując prezydencki akt łaski na Ukrainie może zatem przybrać postać darowania kary w całości lub w części, złagodzenia kary lub zamiany kary na inną –

łagodniejszą. Możliwe jest też zatarcie aktem łaski skazania, skoro ułaskawienie może być zastosowane wobec osoby, która «odbyła na Ukrainie karę». Jeżeli bowiem dopuszczono możliwość «darowania kary» wobec osoby, która wykonała karę, to tym samym pod tym pojęciem należy rozumieć zatarcie aktem łaski skazania, każda inna decyzja byłaby bowiem bezprzedmiotowa, ze względu na to, że kara – zgodnie z treścią orzeczenia – została już «odbyta» przez skazanego. Wykluczono natomiast z całą pewnością możliwość okazania abolicji indywidualnej, choć sama konstytucja nie eliminuje okazania łaski przed prawomocnym skazaniem. Zaznaczyć należy, że ukraiński kodeks karny wprowadza istotne ograniczenie w stosowaniu prawa łaski, zastrzegając że orzeczona kara dożywotniego pozbawienia wolności może być złagodzona przez jej zmianę na karę nie krótszą niż 25 lat pozbawienia wolności (art. 85 i 87 ust. 2). Możliwość wprowadzenia takiego rozwiązania nie wynika jednak z konstytucji, ani też z dekretu prezydenta z 12 kwietnia 2000 r. Zachodzi tu zatem ewidentna sprzeczność, parlament nie może bowiem ograniczyć zakresu i treści prawa łaski ze względu na bardzo szerokie jego ujęcie w samej konstytucji.

Łaska może być okazana obywatelowi Ukrainy, obywatelowi innego kraju, jak również bezpaństwowcowi. W tym zakresie nie ma żadnych ograniczeń podmiotowych [3, s. 167]. Brak jest również i innych ograniczeń o charakterze podmiotowym, w szczególności możliwe jest ułaskawienie urzędnika państwowego, w tym ministra, skazanego za nadużycie władzy, czy też osoby, która była uprzednio wielokrotnie karana. Nie występują również żadne ograniczenia związane z czynem za którego popełnienie nastąpiło skazanie – możliwe jest więc ułaskawienie sprawcy każdego przestępstwa.

Ułaskawienie możliwe jest w przypadku: skazania wyrokiem sądu ukraińskiego i odbywania przez skazanego kary na Ukrainie; skazania wyrokiem sądu zagranicznego i przekazania skazanego w celu odbycia kary na Ukrainie bez zastrzeżenia o niemożności stosowania prawa łaski; skazania wyrokiem sądu ukraińskiego i przekazania w celu odbycia kary innemu państwu, którego prawodawstwo dopuszcza możliwość zastosowania prawa łaski na Ukrainie, jak również w stosunku do osób, które odbyły karę na Ukrainie. Z tego wynika, że w przypadku orzeczenia kary przez inny organ niż sąd, nie może dojść do ułaskawienia.

Z dekretu z dnia 12 kwietnia 2000 r. wynika, że postępowanie ułaskawieniowe może być wszczęte na wniosek osoby zainteresowanej, jak również jej obrońcy, rodziców, małżonka, dzieci, przedstawiciela prawnego, jak również organizacji społecznych, po uzyskaniu prawomocności przez wyrok skazujący. Oznacza to z jednej strony, że prezydent działa wyłącznie na wniosek pochodzący od uprawnionego podmiotu – wyraźnie określonego w dekreście, a po drugie, warunkiem złożenia prośby o ułaskawienie jest uprzednie uprawomocnienie się wyroku. Wykluczono zatem wyraźnie możliwość abolicji indywidualnej.

Osoby skazane za ciężkie przestępstwa mogą ubiegać się o ułaskawienie po odbyciu co najmniej połowy zasądzonej kary więzienia, a w przypadku skazania na karę dożywotniego więzienia, nie wcześniej niż po piętnastu latach. W ten sposób wprowadzono termin minimalny, którego upływ jest niezbędny, aby móc skutecznie, pod względem formalnym, złożyć prośbę o ułaskawienie. Tym samym ułaskawienie w ujęciu ukraińskim zbliża się do warunkowego przedterminowego zwolnienia, z tą jednak różnicą, że decyzje podejmuje głowa państwa, która władna jest uwzględnić różne okoliczności związane z osobą skazanego, jak również odnoszące się do jej sytuacji osobistej, rodzinnej, czy też życiowej.

Przywołane regulacje wskazują, że prawo łaski na Ukrainie realizowane jest dopiero po skazaniu, a w przypadku ciężkich przestępstw dodatkowo po odbyciu określonej części kary. Instytucja ta ma związek z humanitaryzmem karania, a to oznacza, że jej celem jest dostosowanie sytuacji prawnej skazanego do zmienionej po wydaniu wyroku jego sytuacji faktycznej (np. ze względu na stan zdrowia, czy sytuację rodzinną). Takie rozumienie prawa łaski wpisuje się w tradycyjne ujęcie tej instytucji we współczesnej Europie. Nie utrudnia ono zwalczania przestępczości, bo realizowane jest już po stwierdzeniu winy oskarżonego i orzeczeniu kary, a więc już po potwierdzeniu faktu popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary. Oczywiście konstytucyjne ramy prezydenckiego prawa łaski są tak szerokie, że głowa państwa może zmienić praktykę ułaskawieniową, jak również odstąpić od rozwiązań zawartych w dekrecie z 2000 r., dopuszczając możliwość szerszego stosowania prawa łaski, a to mogłoby prowadzić do nadużyć. Taka ewentualność istnieje zawsze, chyba że sama ustawa zasadnicza wskazuje wyraźnie na granice prawa łaski, ale takie regulacje należą do wyjątkowych. Wszystko zależy zatem od kultury prawnej decydenta, jak również ogólnej sytuacji panującej w kraju. Jeżeli prezydenckie prawo łaski będzie wykonywane bez należytej rozważliwości oraz bez uzasadnienia humanitarnego i racjonalnego może to doprowadzić do podważenia autorytetu wymiaru sprawiedliwości, jak również utrudnić walkę z przestępczością, albowiem łaska prezydenta faktycznie uwalniać będzie od skutków stwierdzenia przez sąd faktu popełnienia przestępstwa, prowadząc do bezkarności sprawcy czynu zabronionego.

1. A. Stec, *Instytucja prezydenta w ukraińskich rozwiązaniach ustrojowych*, [w:] *Parlament. Prezydent. Rząd. Zagadnienia konstytucyjne na przykładach wybranych państw*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek. – Warszawa 2008.

2. *Komentarz do Konstytucji Ukrainy*, red. M. T. Krawczuk. – Kyjów, 1998.

3. W. Cieślak, P. Fedusio, *Zarys ukraińskiego prawa karnego*. – Gdańsk, 2013.

ADMINISTRACYJNO-PRAWNE ŚRODKI OCHRONY OSÓB PRZED PRZEMOCĄ W RODZINIE

Zjawisko przemocy w rodzinie ma wymiar wieloaspektowy, występuje w wielu rodzinach o różnym statusie społecznym i materialnym i jest uwarunkowane wieloma czynnikami. Przemoc jest przejawem patologii i dysfunkcji życia rodzinnego, przybiera różne formy i rodzaje, a znamionami jej cechami są cykliczność występowania i napędzające ją mechanizmy określające relacje między sprawcą a ofiarą. Ofiarami przemocy w rodzinie są zarówno kobiety jak i mężczyźni, dzieci oraz osoby starsze. Wyznacznikami kto jest ofiarą, a kto sprawcą są: przewaga siły i dominacja nad słabszymi.

Dotąd sądzono, że problem przemocy w rodzinie dotyczy tylko rodzin z tzw. marginesu społecznego, patologicznych, niepełnych, biednych, niewykształconych i bezradnych. Dziś wiemy, że to niecała prawda. Przemoc występuje w rodzinach niezależnie od statusu społecznego czy materialnego oraz kręgu kulturowego i nie jest zjawiskiem marginalnym. Kobiety – ofiary przemocy to nie zawsze te uzależnione od swoich mężów, zaniedbane, wielodzietne gospodynie domowe. Wiele kobiet doświadczających przemocy domowej, to osoby wykształcone, zajmujące wysokie stanowiska. Podobnie sprawcami przestępstw są mężczyźni niezależnie od wykształcenia, zajmowanego stanowiska czy wyznawanej religii [Badora, Czeredrecka, Marzec 2001:60].

Ochrona osób przed przemocą w rodzinie realizowana jest w prawie międzynarodowym oraz krajowym. W prawie krajowym najważniejszymi aktami prawnymi chroniącymi osoby przed przemocą w rodzinie są: Konstytucja RP, prawo karne materialne i procesowe, prawo wykroczeń, prawo cywilne, rodzinne i opiekuńcze oraz prawo administracyjne. Bardziej szczegółowa analiza ochrony osób przed przemocą w rodzinie zostanie przeprowadzona w oparciu o regulacje zawarte w przepisach prawa administracyjnego.

Prawo administracyjne stanowi normy prawne regulujące organizację i zachowanie się administracji publicznej, a także zachowanie się osób fizycznych i innych podmiotów w zakresie nieuregulowanym przez przepisy innych gałęzi prawa. Prawo administracyjne składa się z szeregu normatywnych nakazów, zakazów, ograniczeń, upoważnień itp., a gwarancją ich przestrzegania jest system uznanych przez państwo sankcji [zob. Ura 1997:24]. Spośród regulacji ustawowych z zakresu prawa administracyjnego mających zastosowanie w odniesieniu do ochrony osób przed przemocą oraz przeciwdziałania przemocy w rodzinie najważniejszymi dokumentami są ustawy: o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie; o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi; o ochronie zdrowia psychicznego; o pomocy społecznej oraz prawo o stowarzyszeniach i fundacjach.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie jest ważnym etapem w ustawodawstwie polskim w zakresie zapobiegania krzywdzenia i maltretowania osób najbliższych. Celem ustawy jest zwiększenie skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz inicjowanie i wspieranie działań polegających na podnoszeniu świadomości społecznej w zakresie przyczyn i skutków przemocy w rodzinie. Ustawa określa zadania w zakresie: przeciwdziałania przemocy w rodzinie, postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie i postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie. Osobie dotkniętej przemocą w rodzinie udziela się pomocy w postaci: poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego i socjalnego; interwencji kryzysowej i wsparcia; ochrony przed dalszym krzywdzeniem, poprzez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się z osobą pokrzywdzoną; zapewnienia, na żądanie osoby dotkniętej przemocą, bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie. Wobec osób stosujących przemoc w rodzinie stosuje się przewidziane w ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami pokrzywdzonymi (art. 13 i 14) oraz oddziaływania korekcyjno-edukacyjne.

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Przemoc w rodzinie wiąże się często z nadużywaniem alkoholu lub narkotyków. Zgodnie z art. 21 ust. 2 poddanie się leczeniu odwykowemu poza pewnymi wyjątkami jest dobrowolne. Wyjątkiem jest np. zobowiązanie przez sąd rejonowy osoby, która w związku z nadużywaniem alkoholu powoduje rozkład życia rodzinnego, do poddania się leczeniu odwykowemu. Sąd wszczyna postępowanie na wniosek gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych lub prokuratora (art. 26). Może na czas trwania leczenia, ustanowić nadzór kuratora (art. 31). Czas leczenia odwykowego nie może być dłuższy niż 2 lata (art. 34 ust. 1). Leczenie odwykowe może mieć miejsce w stacjonarnych lub niestacjonarnych zakładach lecznictwa odwykowego albo w innych zakładach opieki zdrowotnej [zob. Bulenda 1999: 142–143]. Ustawa ta określa zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Po pierwsze w art. 2 ust. 1 u.w.t.p.a., stanowi, że zadania w zakresie

przeciwdziałania alkoholizmowi wykonuje się przez odpowiednie kształtowanie polityki społecznej, w szczególności przeciwdziałanie przemocy w rodzinie (pkt. 7). Po drugie, zgodnie z art. 4¹ ust. 1 u.w.t.p.a. zadania własne gminy, polegające na prowadzeniu działań związanych z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych, obejmują w szczególności udzielanie rodzinom, w których występują problemy alkoholowe, pomocy psychospołecznej i prawnej, zwłaszcza ochrony przed przemocą w rodzinie (pkt. 2). Realizacja zadań gminy jest prowadzona w postaci gminnego programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, stanowiącego część strategii rozwiązywania problemów społecznych, uchwalanego corocznie przed radę gminy (art. 4 ust. 2 u.w.t.p.a.). Gminny program jest realizowany przez ośrodek pomocy społecznej lub inną jednostkę wskazaną w programie. Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych przyjmowany jest również na szczeblu województwa – przez samorząd województwa – i stanowi część strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej (art. 4 ust. 1 u.w.t.p.a.). Programy przyjmowane przez rady gmin na podstawie art. 4¹ ust. 2 u.w.t.p.a., jak również programy wojewódzkie powinny więc zawierać wyraźne odniesienie do problemu przemocy w rodzinie i określać zadania w zakresie jej zwalczania. Ponadto zgodnie z art. 4¹ ust. 3 u.w.t.p.a. wójtowie, burmistrzowie lub prezydenci miast powołują gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, które mają w szczególności inicjować działania w zakresie dotyczącym ochrony przed przemocą [zob. Spurek 2011:11].

Ustawa dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego. U podłoża stosowania przemocy leżą nieraz choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe lub inne zaburzenie psychiczne. W takiej sytuacji jedynym wyjściem może być dobrowolne poddanie się sprawcy leczeniu psychiatrycznemu lub przymuszeniu go do tego.

W ustawie o ochronie zdrowia psychicznego przyjęto, iż osoba, której zachowanie wskazuje na to, że z powodu zaburzeń psychicznych może zagrażać bezpośrednio własnemu życiu lub zdrowiu lub zdrowiu innych osób, może być poddana badaniu psychiatrycznemu również bez jej zgody (art. 21 ust. 1), a także przymusowo przyjęta do szpitala, gdy jej dotychczasowe zachowanie wskazuje, że z powodu choroby zagraża bezpośrednio własnemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób [zob. Bulenda 1999:142-143].

Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej. Jednym z podstawowych zadań w ramach pomocy społecznej jest pomoc rodzinie, w tym rozpoznanie konfliktu rodzinnego i podjęcie działań w celu jego rozwiązania. Ustawa o pomocy społecznej przewiduje wiele rozwiązań na rzecz rodziny. W art. 1 podkreśla się, że pomoc społeczna powinna mieć na celu pomaganie rodzinom w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych. Nakłada się również na rodzinę obowiązek współdziałania w rozwiązywaniu tych problemów. W celu zapobiegania powstawania lub pogłębianiu się dysfunkcji osób, rodzin lub społeczności, w tym również dotkniętych przemocą, może być podejmowana interwencja kryzysowa. Ramy interwencji kryzysowej obejmują specjalistyczną pomoc psychologiczną, poradnictwo socjalne i prawne, a w uzasadnionych przypadkach również schronienie do 3 miesięcy. W celu uniknięcia przemocy, kobiety z małoletnimi dziećmi i kobiety w ciąży mogą zamieszkać czasowo w domach dla matek z małymi dziećmi (art. 47).

Prawo o stowarzyszeniach z dnia 7 kwietnia 1989 r., oraz Ustawa o fundacjach z dnia 6 kwietnia 1984 r. Ofiary przemocy, a także w określonych sytuacjach jej sprawcy, mogą korzystać z pomocy organizacji pozarządowych, których bezpośrednim lub pośrednim celem jest udzielanie pomocy rodzinie, zwłaszcza gdy występuje w niej przemoc. Formy pomocy są różne: od udzielania porad medycznych, psychologicznych, prawnych, po zapewnienie schronienia. Rodzinie i jej członkom niosą pomoc również kościoły i inne związki wyznaniowe. Na przykład organizacje, których celem jest krzewienie trzeźwości, oddziaływanie na osoby nadużywające alkoholu lub używające narkotyków oraz udzielanie pomocy rodzinom, mogą być tworzone także w formie organizacji kościelnych lub organizacji katolickich. Przedstawiciele organizacji i stowarzyszeń mogą także uczestniczyć w postępowaniu sądowym – cywilnym i karnym, występując w interesie pokrzywdzonych przemocą.

Przemoc w rodzinie godzi w jej istnienie, narusza jej stabilność, osłabia jedność, narusza wiele praw i wolności osobistych a także utrudnia funkcjonowanie jednostek w społeczeństwie. Szerokie środki ochrony przed przemocą nie zawsze są wykorzystywane przez ofiary, ponieważ obawiają się one zemsty ze strony sprawcy przemocy, bądź też nie posiadają wiedzy o tym jak prawo chroni ofiary przemocy i jakie środki prawne mogą być zastosowane wobec sprawcy.

1. Badora S., Czeredrecka B., Marzec D., *Rodzina i formy jej wspomagania*, Oficyna Wydawnicza «Impuls». – Kraków, 2001.

2. Bulenda T., (1999), *Przemoc uwarunkowana alkoholizmem i narkomanią*, /w:/ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie «Żak». – Warszawa, 1999.

3. Spurek S., *Międzynarodowe akty prawne i inne dokumenty dotyczące przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, /w:/ S. Spurek, *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Praktyczny komentarz*, Lex 2011.

4. Ura E., *Prawo administracyjne, cz. I*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji i Zarządzania w Przemyślu. – Przemyśl, 1997.

ROLA CZYNNIKA PSYCHOLOGICZNEGO W ZWALCZANIU ZJAWISKA KORUPCJI – KSZTAŁTOWANIE POSTAW GODNOŚCIOWYCH FUNKCJONARIUSZY I PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWYCH

Korupcja to zjawisko zagrażające współczesnemu demokratycznemu światu, to «rak» toczący organizmy współczesnych państw, z którym należy walczyć wszelkimi możliwymi sposobami. Zjawisko to jest niezwykle niebezpieczne, gdyż podważa zaufanie obywateli do państwa oraz działających w jego imieniu organów i instytucji państwowych.

Rozpatrując problem korupcji we współczesnym społeczeństwie można stwierdzić, iż nie ma obszaru, którego by to zjawisko nie dotykało w większym lub mniejszym stopniu. Drobną korupcją tzw. jednostkową lub sytuacyjną /gdzie mamy do czynienia z drobnymi kwotami lub niewielkimi prezentami/ występuje wszędzie dot. służby zdrowia, urzędów państwowych, policji, służb celnych oraz granicznych, a także wszędzie tam gdzie dochodzi do styku pomiędzy zwykłym obywatelem a urzędnikiem państwowym. Korupcja ta jest rozpowszechniona w krajach wschodnich Europy, natomiast w krajach o utrwalonej demokracji praktycznie nie występuje. Korupcja zorganizowana występuje u styku polityki i biznesu. W tym przypadku są to kwoty sięgające w zależności od wartości kontraktu od kilku tysięcy do nawet kilkunastu milionów. Korupcja ta jest niebezpieczniejsza i niezwykle trudna do wykrycia ponieważ odbywa się ona w «zaczysze gabinetów». W obu przypadkach występują «dawca i biorca» tworzący układ wzajemnych powiązań oparty na zмовie milczenia. Korupcja wypracowała swój własny język oparty na słowach i gestach zrozumiałych dla osób uczestniczących w tym procesie. W tym miejscu warto się zastanowić nad pojęciem dawca i biorca, jak rozbić system istniejących powiązań, co należy zrobić aby nie było osób które oferują korzyść materialną oraz osób które decydują się przyjąć ją w zamian za wykonanie określonych czynności, wydanie decyzji lub zaniechanie działań

W latach 90-tych dwudziestego wieku w Polsce, ale także w Europie Wschodniej doszło do transformacji ustrojowej w gospodarce państwa, nastąpiło przesunięcie majątku narodowego w sektor prywatny tzw. powszechna prywatyzacja w dużej mierze oparte na korupcji. Nieprawidłowości w procesie prywatyzacji, przyczyniły się do tego, iż zostały zagrożone podstawowe interesy ekonomiczne państwa: Według raportu Agencji Bezpieczeństwa w Polsce korupcją w powiązaniu z działaniami przestępczymi są objęte między innymi następujące obszary gospodarki państwa: sektor energetyczny; sektor finansowy; sektor ubezpieczeniowy; sektor skarbowy.

Każdy z ww. sektorów jest niezwykle ważny dla funkcjonowania państwa, ale przede wszystkim godza one i uderzają w zwykłego obywatela, który jest bezradny wobec działających zorganizowanych grup przestępczych. Dlatego też tak ważna jest ochrona interesów państwowych oraz obywateli realizowana przez wyspecjalizowane w zwalczaniu korupcji instytucje państwowe.

Na temat korupcji wspólnie napisano bardzo wiele. Z występującym zjawiskiem korupcji demokratyczny świat stara się poradzić wszelkimi możliwymi sposobami począwszy od penalizacji tego przestępstwa poprzez wprowadzenie administracyjnych przepisów dot. ujawniania posiadanego majątku – wprowadzenie: obowiązku oświadczeń majątkowych składanych przez urzędników państwowych, zasad przejrzystych i transparentnych urzędów, zasady czterech par oczu/, a skończywszy na instytucji donosu obywatelskiego /tzw. telefon zaufania pod który może obywatel przekazać informację o przypadkach korupcji/.

W wielu państwach na straży bezpieczeństwa państwa zostały powołane specjalne urzędy/instytucje, których głównym celem jest zwalczanie występującego zjawiska². W Polsce zadania w zakresie zwalczania korupcji wykonuje Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, a od 2006 roku w ramach służb specjalnych działa Centralne Biuro Antykorupcyjne którego głównym celem jest: zwalczanie korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w szczególności w instytucjach państwowych i samorządowych, oraz zwalczania działalności godzącej w interesy ekonomiczne państw.

¹ Autor niniejszego artykułu jest emerytowanym oficerem Straży Granicznej, który był nieetatowym doradcą komendanta Bieszczadzkiego Oddziału Straży Granicznej do spraw etyki i przeciwdziałania zjawiska korupcji. Jest autorem publikacji z zakresu przeciwdziałania korupcji, w latach 2006–2014 uczestniczył w różnego rodzaju szkoleniach i projektach badawczych prowadzonych przez Straż Graniczną w zakresie przeciwdziałania zjawisku korupcji a zwłaszcza dotyczących kształtowania postaw godnościowych.

² W opracowanym lutym 2014 roku «sprawozdaniu Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego sprawozdanie o zwalczaniu korupcji w UE» jako najlepsze urzędy do zwalczania zjawiska korupcji wymienia się między innymi: Słoweńską Komisję ds. Przeciwdziałania Korupcji, Rumuńską Krajową Dyрекcję ds. Przeciwdziałania Korupcji, Łotewski Urząd ds. Przeciwdziałania i Zwalczania Korupcji, Chorwacki Urząd ds. Zwalczania Korupcji i Przestępczości Zorganizowanej przy Biurze Prokuratora Generalnego.

Zmiany z zakresu postrzegania zjawiska korupcji odnotowuje się również na terenie byłych państw postradzieckich, przykładem tego może być Ukraina, gdzie 18 marca 2015 roku powołano Narodową Agencję ds. Zapobiegania Korupcji oraz 16 kwietnia 2015 r. Narodowe Biuro Antykorupcyjne.

W chwili obecnej podstawowym problemem wśród urzędników państwowych nie jest brak znajomości przepisów penalizujących poszczególne czyny wchodzące w zakres pojęcia «korupcji», a wszechobecnie występujące zjawisko tzw. **moralności fasadowej**, które wskazuje nam, że « (...) *Współczesne społeczeństwo przeżywa kryzys etyczny, gdyż normy moralne nie pokrywają się z racjami rzeczywistych działań. Natomiast działaniami maskującymi są interesy materialne (...)*». Obserwacje te potwierdzają badania jakie autor przeprowadził wraz z ppłk SG dr Krzysztofem Jacewiczem z Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie na terenie placówek granicznych podległych Państwowej Służby Granicznej Ukrainy w zakresie wpływu korupcji wśród funkcjonariuszy PSG Ukrainy na zjawisko handlu ludźmi¹.

Należy jednak stwierdzić, iż pomimo podjętych tak zdecydowanych działań, zjawisko korupcji nadal istnieje wśród urzędników i funkcjonariuszy służb państwowych. Warto podkreślić, że ani spektakularne zatrzymania funkcjonariuszy oraz urzędników państwowych, realizowane w ramach prowadzonych czynności przez Centralne Biuro Antykorupcyjne, nie wpłynęły na likwidację zjawiska, a jedynie w dość znaczny sposób doprowadziły do obniżenia skali występowania tego zjawiska. Wobec powyższego należałoby się zastanowić się nad odpowiedzią na podstawowe pytania:

- dlaczego pomimo tego nadal dochodzi do występowania przypadków korupcji wśród funkcjonariuszy i urzędników państwowych;
- co determinuje funkcjonariuszy/urzędników, pomimo posiadanej świadomości o nieuchronności odpowiedzialności za czyny korupcyjne do ich popełniania;
- co zrobić aby w przyszłości nie dochodziło do interakcji pomiędzy **dawcą a biorcą** tj. pomiędzy przestępcą a funkcjonariuszem lub urzędnikiem państwowym.

W tym miejscu należy podkreślić, że prowadzone na przestrzeni ostatnich lat szkolenia, zarówno przez Zarządu Spraw Wewnętrznych, jak i przez wykładowców w ośrodkach szkolenia Straży Granicznej z zakresu profilaktyki antykorupcyjnej przyczyniły się do podniesienia świadomości w powyższym zakresie oraz pokazały funkcjonariuszom, jak należy radzić sobie w przypadku wystąpienia sytuacji pokusy. Jednak szkolenia te – zdaniem autora – w zbyt małym stopniu odwołują się do czynnika ludzkiego. Jest to o tyle ważne, gdyż sami funkcjonariusze wskazują na to, iż oczekują od instytucji, w której pełnią służbę podjęcia działań edukacyjnych.

Na funkcję edukacyjną, jako skutecznego czynnika mającego wpływ na obniżenie poziomu korupcji w Straży Granicznej wskazują przeprowadzone w przez autora badania ankietowe wśród noworozpoczynających służbę funkcjonariuszy. Uczestniczący wówczas w ankiecie respondenci mieli udzielić odpowiedzi na następujące pytanie: **która z form walki z korupcją Twoim zdaniem jest skuteczna: edukacyjna czy represyjna?**

Udzielając odpowiedzi respondenci mogli wybrać jedną z dwóch funkcji lub zakresić jednocześnie obydwie. Z analizy uzyskanych danych wynikało, że ponad 45% uczestniczących w badaniu funkcjonariuszy oczekuje, że instytucja, w której rozpoczynają służbę przygotowuje ich do tego, aby w przypadku wystąpienia sytuacji pokusy umieli sobie poradzić z zagrożeniem. To głównie w edukacji upatrują najważniejszy czynnik w obniżeniu poziomu korupcji wśród funkcjonariuszy SG. W następnej kolejności 26% uczestników wskazało na to, że na poprawę sytuacji mogą wpłynąć podejmowane równocześnie działania zarówno edukacyjne jak i represyjne. Natomiast tylko jedna czwarta respondentów wskazała na formę represyjną zmierzającą do wyeliminowania z szeregów łapówkarzy jako skuteczne antidotum w walce z korupcją. Co ciekawe zupełnie inaczej kształtują się wyniki z uwzględnieniem podziału na płeć. Z analizy danych wynika, że kobiety wolą formę edukacyjną, natomiast w przypadku mężczyzn skutecznym rozwiązaniem problemu korupcji jest edukacja połączona z bezwzględna eliminacją z szeregów SG osób uwikłanych w korupcję.

W dalszej części ankiety, próbując znaleźć odpowiedź na pytanie z jakich rozwiązań należałoby skorzystać lub w oparciu o jaką dziedzinę nauki należy oprzeć tworzonego nowego programu edukacyjnego zadano kolejne pytanie: **mając wpływ na dobór tematów szkoleń z zakresu profilaktyki antykorupcyjnej z jakiego zakresu dyscypliny naukowej oczekujesz zajęć?**

W tym przypadku respondenci musieli dokonać jednego wyboru spośród następujących dziedzin nauki: etyki zawodowej, psychologii oraz socjologii. Na tak sformułowane pytanie badani udzielili następujących odpowiedzi: etyki zawodowej – 43%, psychologii – 29,2%, brak odpowiedzi – 22,2% oraz socjologii – 5,5%.

¹Badania te zostały przeprowadzone w latach 2009/2010 zlecenie Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji Oddział w Kijowie oraz Państwowej Służby Granicznej Ukrainy. Efektem przeprowadzonych wówczas badań był sporządzony raport «*Звіт про результати дослідження факторів, які можуть сприяти скоєнню злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, при перетині державного кордону України*», który został zaprezentowany w maju 2010 roku w Kijowie

Uczestniczący w ankiecie respondenci, na pierwszym miejscu wskazali etykę zawodową, a następnie psychologię, jako główne źródło wiedzy o tym jak należy postępować i zachowywać się w miejscu pracy i poza nią tak, aby nie dać się uwikłać w korupcję, czego należy unikać, jakie zachowania są właściwe, a jakie niepożądane oraz jak poradzić sobie w przypadku występowania sytuacji pokusy tj. wystąpienia propozycji korupcyjnej. Co ciekawe ponad 22% ogółu badanych w ogóle nie potrafiło udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie. Oznacza to, że nie mieli oni w tej sprawie sprecyzowanych oczekiwań ani też wyrobionych poglądów¹.

Dlatego też nowa strategia antykorupcyjna – korzystając z dorobku etyki, psychologii oraz socjologii – powinna odwoływać się do czynnika ludzkiego, dążyć do kształtowania wśród funkcjonariuszy pożądanego postaw godnościowych. Jest to niezwykle ważne zadanie, które stoi przed nami wszystkimi, którzy są odpowiedzialni za wychowanie nowego pokolenia funkcjonariuszy i urzędników państwowych, Należy jednak stwierdzić, że każde podejmowane działanie nosi w sobie pewne ryzyko oraz że założone cele zostaną częściowo zrealizowane lub w ogóle nie będą zrealizowane. W tym przypadku czynnikiem determinującym stanowiącym ryzyko naszego niepowodzenia jest staż pracy funkcjonariuszy «... **Najstarsi funkcjonariusze z racji swego doświadczenia stanowią grupę odniesienia z której młodzi wiekiem funkcjonariusze czerpią wzorce postępowania. Zachowanie starszych wiekiem funkcjonariuszy/urzędników jest powielane przez rozpoczynających służbę ...**».

To właśnie funkcjonariusz/urzędnik rozpoczynający pracę, naśladowując zachowanie swoich starszych kolegów może przyjąć z czasem od nich negatywne wzorce, a więc wszystko to, co stanowi obecnie patologię w działalności instytucji i urzędów państwowych. Dziś, kiedy stoimy w obliczu wymiany pokoleniowej w służbach mundurowych warto zwrócić uwagę na ten czynnik rozpoczynając proces edukacji nowych funkcjonariuszy. To właśnie w tym należy upatrywać przyszłych sukcesów podejmowanych działań. Niech wymownym przykładem ww. tezy będą dane odnoszące się do ilości zgłoszonych przez funkcjonariuszy przypadków wręczenia korzyści materialnych w trakcie procesu kontroli granicznej, w rozbiciu na funkcjonariuszy służby przygotowawczej tj. pełniących służbę do 3 lat oraz funkcjonariuszy służby stałej pełniących służbę powyżej 3 lat.

Przeprowadzone badania oraz uzyskane wyniki wskazują na dwie zasadnicze sprawy niezwykle istotne z punktu widzenia szkolenia godnościowego funkcjonariuszy Straży Granicznej:

1) funkcjonariusze służby przygotowawczej z racji krótkiego stażu służby są bardziej odporni na sytuację pokusy. Wynika to przede wszystkim z faktu, że wartościami dominującymi u nich są postawy etyczne wyniesione: **z domu, szkoły oraz ośrodków szkolenia!!!!**. W tym przypadku działanie powinno być skupione na wzmocnieniu dotychczasowych wzorców i promowaniu właściwych postaw etycznych;

2) funkcjonariusze służby stałej, a więc ci, których staż pracy jest dłuższy, w olbrzymiej większości są obojętni. Odwracając się plecami od zaistniałego problemu nie zawsze reagują na występującą patologię, chcą mieć święty spokój. Postawa ta nie oznacza, że wszyscy uczestniczą w sytuacjach noszących znamiona korupcji. W tym przypadku prowadząc szkolenia należy odwołać się do podstawowych wartości etycznych w tym do moralności oraz wskazać na to, iż obojętność jest w zasadzie tolerancją -przyzwoleniem na występowanie tego zjawiska.

W tym miejscu należy podkreślić, że budując strategię godnościową należy zwrócić również uwagę na to, iż rola i funkcja jaką pełni funkcjonariusz/urzędnik państwowy w czasie służby/pracynadaje specyficzny charakter sytuacjom w jakim on uczestniczy w trakcie wykonywania obowiązków służbowych. Zdarza się, że wymaga to podejmowania przez niego decyzji, które są zwykle uwikłane w konflikt natury moralnej – tzw. dylematy roli zawodowej. To z kolei wymaga, aby w szkoleniu uwzględnić działania wzmacniające postawy godnościowe, w wyniku których dany funkcjonariusz będzie mógł umiać sobie z tym problemem poradzić.

Rozważając kwestię budowania strategii godnościowej funkcjonariuszy/urzędników należy wobec powyższego odpowiedzieć na następujące pytania: czym jest godność?, kim jest człowiek posiadający godność osobistą ? oraz do jakich sfer powinna odwoływać się strategia godnościowa funkcjonariuszy ? **Godność** jest to przede wszystkim poczucie własnej wartości czyli inaczej mówiąc przekonanie o tym, iż jest się wartościowym, a nade wszystko honorowym. Natomiast **człowiek posiadający godność** osobistą to osoba, która posiada wewnętrzny pion moralny, oraz której nie są potrzebne żadne dodatkowe sankcje do postrzegania prawa, a także bycia praworządnym. Innymi słowami posiada godność ta osoba, która umie bronić pewnych uznanych przez siebie wartości, z których obroną związane jest poczucie jej własnej wartości, i która oczekuje od innych z tego tytułu szacunku i uznania. Godność człowieka jest więc trudna do zdefiniowania, jednak zależy ona od wytworzonego przez człowieka systemu wartości, który jednak każdy może rozumieć inaczej. Dlatego też kwestia godności człowieka należy do podstawowych zagadnień, które wywierają istotny wpływ na rozstrzygnięcie problemów natury etycznej, co z punktu widzenia szkolenia postaw godnościowych funkcjonariuszy/urzędników ma niezwykle istotne znaczenie. Przywrócenie u funkcjonariuszy świadomości swojej godności jest możliwe do osiągnięcia, jednak wymaga dużego nakładu pracy ze strony trenerów zajmujących się kształtowaniem postaw godnościowych. W związku z powyższym

¹ Badaniami, które zostały przeprowadzone przez autora podczas szkolenia podstawowego z zakresu etyki w siedzibie Bieszczadzkiego Oddziału Straży Granicznej Przemysłu zostały objęte grupynowowcielonychdo służby funkcjonariuszy SG.

przystępując do opracowania w przyszłości strategii szkoleń postaw godnościowych funkcjonariuszy/urzędników państwowych jako główny cel strategiczny szkolenia należy uznać: «...**Wyposażenie funkcjonariuszy i urzędników państwowych w niezbędną wiedzę praktyczną będącą podstawą do kształtowania postaw etycznych oraz odwołanie się do godności osobistej jako wartości mającej istotny wpływ na przewartościowanie postaw funkcjonariuszy w zakresie szeroko pojętej korupcji...**».

W kształtowaniu postaw godnościowych funkcjonariusza/urzędnika niezwykle pomocne okażą się następujące cele szczegółowe, które ułatwią realizację celu głównego, do których między innymi można zaliczyć: identyfikowanie występujących sygnałów korupcyjnych; przyjmowanie właściwych postaw etycznych wobec zagrożeń korupcyjnych; zmienianie występujących stereotypów i postaw w służbie oraz pracy; poznanie podstawowych pojęć z tematyki etyki zawodowej i korupcji; podnoszenie świadomości wśród funkcjonariuszy i pracowników o kosztach społecznych zjawiska korupcji; wzmacnianie pewności działania funkcjonariuszy podczas występowania zagrożeń korupcyjnych a także kreowanie właściwych postawy identyfikujących funkcjonariuszy z instytucją w której pracują.

Ważne jest również, aby przekazane informacje w trakcie szkoleń funkcjonariuszami oraz urzędnikom państwowym były wyczerpujące i trafiły swoim przekazem do świadomości słuchaczy, a tym samym wpływały na zmianę ich postaw. Dlatego też zdaniem autora muszą one uwzględniać i obejmować w swojej tematyce następujące treści: podstawowe pojęcia i rodzaje korupcji, określenie występujących wskaźników i sygnałów korupcyjnych, podanie katalogu postaw etycznych, na podstawie analizy studium przypadku wskazanie na konsekwencje karne i społeczne dla funkcjonariusza wynikające z jego działań naruszających normy etyczne i przepisy prawa, czynniki wpływające na zmianę postrzegania tzw «**WHISTLEBLOWER**», zmiana nastawienia do właściwych postaw etycznych i zawodowych, walka z «Syndromem Frajera», określenie kosztów społecznych zjawiska korupcji, odbiór społeczny zjawiska korupcji występującego w danej instytucji państwowej oraz promocja postaw etycznych, wyróżnienia i nagradzanie funkcjonariuszy oraz pracowników państwowych¹.

Tak szczegółowo określone cele szkolenia godnościowego funkcjonariuszy oraz urzędników państwowych powinno być wsparte następującymi aspektami: wyrobieniem u słuchaczy braku zainteresowania doraźnymi korzyściami materialnymi; wyrobieniem umiejętności radzenia w przypadku wystąpienia sytuacji pokusy; zwrócenie uwagi na odpowiedzialność za poniesione czyny; na bezinteresowność w swoich działaniach; na szacunek dla ludzi z którymi się na co dzień spotykają oraz na identyfikację z miejscem pełnienia służby/pracy. Odwołując się do podstawowych pojęć i kategorii etycznych² możemy wpływać na postawę godnościową funkcjonariusza/urzędnika – jednocześnie sterować nią. Już sam fakt, że funkcjonariusz/urzędnik w wyniku podjętych szkoleń swoje zachowanie zacznie rozpatrywać poprzez pryzmat ww. wartości będzie dużym sukcesem. W chwili obecnej jest niezwykle ważną sprawą, aby wyrobić u funkcjonariuszy przekonanie, że widząc występujące zagrożenie mają oni informować o nim, a nie jak to robili dotąd w – olbrzymiej większości starsi wiekiem funkcjonariusze/urzędnicy państwowi – odwracać się od problemu i zaistniałej sytuacji. W tym, przypadku nie chodzi o «donoszenie» na swoich kolegów, jak wielu to funkcjonariuszy niesłusznie postrzega, ale o wyrobienie nawyku informowania przełożonych o tym, że w danej instytucji dzieje coś, co jest niezgodne z prawem. Tak więc **WHISTLEBLOWER** jest pożądanym z punktu widzenia instytucji, ale także z punktu widzenia bezpieczeństwa zwykłego funkcjonariusza, pomoże go uchronić przed uwikłaniem się w różnego rodzaju niepożądane sytuacje. W związku z powyższym należy tak pokierować szkoleniem funkcjonariuszy, aby uwrażliwić ich na postępowanie zgodnie z maksymą: «**Widzisz – Alarmuj**». Tylko zdecydowany sprzeciw funkcjonariusza wobec korupcji może rozerwać istniejącą «solidarność» pomiędzy dającym, a biorącym.

W chwili obecnej, kolejnym problemem w realizacji profilaktyki antykorupcyjnej jest brak odpowiednio przygotowanych funkcjonariuszy do prowadzenia szkoleń. Wyznaczeni do tego zadania prowadzący są nieprzygotowani oraz brak im podstawowych i niezbędnych w tym zakresie narzędzi. Jeśli do tej diagnozy dodać fakt, iż szkolenia prowadzone są na zasadzie «bo mi polecono» przez ludzi, którzy sami nie widzą sensu podejmowanych działań, to widać, że profilaktyka w ten sposób realizowana nie przyniesie pożądanego celu.

Dlatego też walkę z korupcją należy oprzeć o strategię godnościową funkcjonariuszy która byłaby realizowana w oparciu o system mentorski – trenerski, do którego zostaliby wybrani funkcjonariusze/urzędnicy posiadający niezbędną wiedzę z zakresu podstaw psychologii, etyki, socjologii, dydaktyki oraz metodyki prowadzenia zajęć, wyposażeni uprzednio w przygotowany pakiet edukacyjny, Mentor w skali instytucji nadzorowałby i koordynowałby prowadzone szkolenia. To właśnie od ich osobistego zaangażowania i inicjatywy zależałoby czy program zyskałby powodzenie.

Założeniem tego programu jest to, iż trenerzy posiadający odpowiednie przygotowanie i niezbędne kwalifikacje będą potrafili w trakcie prowadzonych zajęć przekazać swoim kolegom z placówki wiedzę z zakresu

¹ P. Kozłowski, «Program profilaktyki i przeciwdziałania zjawisku korupcji w Straży Granicznej. Główne cele i zamierzenia». Problemy Ochrony Granic Biuletyn nr 37/2007, str. 86, Kętrzyn 2008 r.

² Do podstawowych pojęć etycznych należą: **wartość moralna: dobro i zło; sumienie; normy etyczne; normy moralne; obowiązek; sankcje** oraz **odpowiedzialność**. M. Sułek, Janusz Świniarski «Etyka jako filozofia dobrego działania zawodowego. Podręcznik Akademicki», Warszawa 2001, str. 51–57.

danego szkolenia. Będzie to o tyle łatwiejsze do zrealizowania, *ponieważ wywodzić się oni będą ze swojego środowiska*, a tym samym łatwiej dotrądo mentalności i świadomości swoich kolegów. Zaproponowany model przepływu informacji, stanowi koncepcję wyjścia mentora lub trenera bezpośrednio do funkcjonariuszy, a tym samym odrzuca sztuczne bariery jakie powstają w trakcie zajęć prowadzonych w dotychczasowej formie (wykładowca z poza jednostki organizacyjnej – słuchacze). Tylko funkcjonariusz/urzędnik znający swoich kolegów, ich problemy, potrafi znaleźć do nich, zmienić ich mentalność oraz filozofię pracy.

Kolejnym ważnym aspektem jest to, aby lider szkolenia poprzez przekazywane treści w trakcie wykładów oraz podczas prowadzonych rozmów poza szkoleniem, dawał impuls do szerokiej dyskusji na temat postaw etycznych wśród pracowników funkcjonariuszy. Już samo wywołanie dyskusji na ten temat powoduje, że uczestniczący w zajęciach zaczynają samoistnie dokonywać analizy dotychczasowego swojego zachowania oraz sposobu wykonywania czynności służbowych, wynikających z zakresu obowiązków. Wskazanie przez lidera szkolenia istniejących zagrożeń, szkodliwości występującego zjawiska, pokazanie skutków wynikających z nieetycznego zachowania, zarówno dla sprawców tego rodzaju przestępstw, jak i ich najbliższych rodzin, stanowić będzie w wielu przypadkach terapię wstrząsową. Wykorzystując dostępny warsztat psychologicznego oddziaływania na uczestników szkolenia, szkolący poprzez kreowanie wśród pracowników postaw oraz zachowań zgodnych z zasadami etyki urzędniczej, będzie wpływał na kształtowanie postaw godnościowych funkcjonariuszy, a to w dużej mierze przełoży się na znaczną poprawę sytuacji w instytucjach państwowych.

Dotychczasowe działania prowadzone przez aparat ścigania oraz prokuraturę są niewystarczające. Dziś funkcjonariusze/urzędnicy oczekują od instytucji konkretnych rozwiązań, które przyczynią się do zmiany postrzegania szkodliwości korupcji. Dlatego też zaproponowana przez autora koncepcja stworzenia szkolenia urzędniczego, opartego na systemie trenerskim oddziaływującym na świadomość poprzez kreowanie postaw etycznych, zgodnych z zasadami funkcjonowania demokratycznego państwa, wpisuje się w nurt dyskusji na ten temat. Współcześnie funkcjonujący w instytucji urzędnik państwowy/ funkcjonariusz wyposażony w odpowiednią wiedzę będzie gwarantem sprawnie funkcjonującej instytucji. Wobec powyższego program kształtowania postaw godnościowych musi zostać wsparty następującymi działaniami:

1) stałym i systematycznym weryfikowaniem obszarów ryzyka zagrożonych korupcją pod kątem identyfikacji nowych zagrożeń w instytucjach i urzędach państwowych;

2) promowanie właściwych postaw etycznych wśród funkcjonariuszy służb państwowych;

3) uświadamianie społecznych kosztów korupcji;

4) prowadzenie działań marketingowych skierowanych do osób korzystających z usług różnego rodzaju instytucji państwowych.

Wymaga to jednak edukacji nie tylko funkcjonariuszy, ale również całego społeczeństwa. Jak już wcześniej zostało to podkreślone, w olbrzymiej większości sytuacji inicjatorami działań o charakterze korupcyjnym są osoby, z którymi stykają się na co dzień funkcjonariusze/ urzędnicy państwowi z racji wykonywania swoich obowiązków służbowych. Dlatego odwołując się do sfery godnościowej funkcjonariuszy/ urzędników nie możemy zapomnieć o drugiej stronie – działania marketingowe powinno być również skierowane do społeczeństwa. Działania te muszą zostać tak pokierowane, aby w świadomości dającego, jak i biorącego wystąpiło przekonanie, iż jest to szkodliwe dla obu stron. Aby doszło do złamania odwiecznej solidarności pomiędzy dawcą i biorcą.

J. Kuck

Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego
i Języków Obcych w Katowicach

D. Kaźmierczak

Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów w Katowicach

HANDEL ELEKTRONICZNY – JAK SKUTECZNIE WALCZYĆ Z KORUPCJĄ

Handel, powstanie, rozwój i charakterystyka

Handel to jeden z najstarszych zawodów świata. Ta dziedzina gospodarki rozwija się od tysięcy lat, niemal od samego początku ludzkości. Jego początki są ściśle związane z rozwojem najstarszych cywilizacji. Już starożytni mieszkańcy Egiptu i Mezopotamii sprzedawali swe towary w odległych miejscach, transportując je za pomocą wielbłądów, koni, statków oraz łodzi. Z czasem powstały pierwsze szlaki handlowe, którymi kupcy wędrowali ze swymi towarami. Z handlem związana jest chęć poznania świata, konieczność wyznaczania nowych szlaków handlowych, a w konsekwencji wielkie odkrycia geograficzne. Szukano także nowych towarów oraz nowych rynków zbytu. Odkrycia geograficzne i następujący po nich

rozwój handlu miał swe poważne następstwa, takie jak podbój czy też kolonizacja nowych lądów¹. W dzisiejszych czasach **handel jest określany mianem procesu gospodarczego polegającego na sprzedaży, czyli na wymianie dóbr i usług na pieniądze**. Proces ten z reguły jest realizowany przez zawodowych pośredników i stawia sobie za cel osiągnięcie zysku.

Handel elektroniczny, giełda i aukcja elektroniczna

Handel elektroniczny², który obecnie odnosi wielkie sukcesy, spychając na dalszy plan, inne, tradycyjne formy zawierania transakcji, rozwinął się wraz z początkiem Internetu. Dzięki zasięgowi i elastyczności handel elektroniczny staje się coraz bardziej znaczącym i bezpiecznym sposobem sprzedaży dla współczesnych firm i klientów. Wiele przedsiębiorstw, które zawsze opierały swoją działalność na bezpośrednich, osobistych interakcjach z klientem, decyduje się na uruchomienie serwisu internetowego przeznaczonego do obsługi handlu elektronicznego. Handel elektroniczny oferuje liczne korzyści, można przetestować rynek, szybko zmodyfikować swój serwis, dostosowując go do zmieniających się wymagań klientów. W swej najprostszej formie określenie *handel elektroniczny* odnosi się do dowolnej transakcji zawartej przez Internet.

Handel elektroniczny można podzielić według kilku kryteriów. Pierwszy podział, w którym można wyróżnić trzy rodzaje handlu elektronicznego, jest dokonywany ze względu na kryterium sposobu dystrybucji towaru: **bezpośredni, pośredni, hybrydowy**³.

Obszary transakcji w handlu elektronicznym⁴:

- na terenie tego samego kraju (handel krajowy),
- na terenie dwóch lub więcej krajów (handel międzynarodowy lub globalny).

Infrastruktura techniczna i jej wpływ na rozwój handlu elektronicznego:

- sieć globalna – Internet,
- sieć wewnętrzna – intranet,
- sieć zewnętrzna, łącząca intranety – ekstranet.

Wymagania techniczne w stosunku do zamawiającego i dostawcy:

- standardowy sprzęt komputerowy (komputer PC),
- kwalifikowany podpis elektroniczny,
- dostęp do Internetu (najlepiej online),
- umowa na świadczenie usług elektronicznych:
 - aukcje i przetargi, np. roczny abonament,
 - zakupy katalogowe i procesy obsługi obiegu dokumentów,
 - analityka i wsparcie procesowe.
- wyznaczony i przeszkolony specjalista odpowiedzialny za pracę w systemie, w tym wprowadzanie danych,
- wdrożony regulamin e-przetargów i zakupów wraz z opisem procesów zakupowych.

Handel, który wykorzystuje nowe technologie teleinformatyczne, tworzy **rynek elektroniczny** (ang. *electronic marketplace, net markets*). Rynek elektroniczny umożliwia integrację kupujących i sprzedających, pozwala na znalezienie dostawców określonego produktu i wybór jednego z nich. Można wyróżnić rynki:

- pionowe (wertykalne) – obejmujące jedną branżę,
- poziome (horyzontalne) – dotyczące wielu branż.

Także giełda elektroniczna⁵, **aukcja elektroniczna**⁶ to działania charakterystyczne dla **społeczeństwa informacyjnego**⁷. Swoim zakresem obejmują: kupno, sprzedaż i dostawę produktów, usług oraz informacji. W działaniach tych partnerzy handlowi wykorzystują określone procedury, środki i urządzenia elektroniczne w celu zawarcia transakcji finansowej. Obecnie infrastruktura techniczno-organizacyjna, w tym głównie Internet,

¹ <http://www.handlowe.szkolenia24h.pl/poradnik/handel-historia-i-wspolczesnosc/1100/> [dostęp: 15.01.2013].

² W. Chmielarz, *Handel elektroniczny nie tylko w gospodarce wirtualnej*, Wydawnictwa Naukowe WZ UW, Warszawa 2001.

³ W. Chmielarz, *Systemy biznesu elektronicznego*, Difin, Warszawa 2007, s. 20.

⁴ http://portalwiedzy.onet.pl/134697,rynek_elektroniczny,haslo.html [dostęp: 20.03.2013].

⁵ **Giełda elektroniczna** (ang. *marketplace*) – portal handlu elektronicznego, w ramach którego działalność firm-uczestników może obejmować wszystkie jej aspekty, począwszy od kupna i sprzedaży, poprzez planowanie łańcucha dostaw, a skończywszy na wspólnym projektowaniu i rozwoju produktu.

⁶ **Aukcja elektroniczna** jest przedłużeniem tradycyjnej procedury przetargowej (prowadzonej w trybie przetargu nieograniczonego, przetargu ograniczonego lub negocjacji z ogłoszeniem). Aukcja może zostać zastosowana po przeprowadzeniu oceny ofert („papierowych”) złożonych w postępowaniu. Aukcja elektroniczna opiera się na licytacji wieloparametrowej i jest stosowana w przypadkach, gdy oprócz ceny istnieją inne, wyrażalne liczbowo kryteria oceny ofert. <http://www.egospodarka.pl/24916,Przetargi-elektroniczne-rodzaje-i-sposob-dzialania,1,20,2.htm> [dostęp: 02.04.2013].

⁷ **Społeczeństwo informacyjne** lub inaczej **społeczeństwo wirtualne** – to grupa wspólnych, jednolitych interesów, zainteresowań, przekonań, potrzeb, stylów życia skupiona w wirtualnej przestrzeni sieci, niezależnie od miejsca fizycznego umiejscowienia należących do niej jednostek http://pl.wikipedia.org/wiki/Spo%C5%82ecze%C5%84stwo_informacyjne [dostęp: 5.10.2013].

umożliwia realizację także zamówień publicznych, w tym efektywnego wydatkowania publicznych środków finansowych. W praktyce zastosowanie nowoczesnych technologii w procedurze udzielania zamówień publicznych polega na umożliwieniu jego uczestnikom prowadzenia biznesu (transakcji) z wykorzystaniem cyfrowego przetwarzania oraz transmisji danych za pomocą **Internetu** (poczta elektroniczna, wyszukiwarki stron WWW, zawartość stron z odnośnikami, portale, wortale i inne narzędzia komunikacji). Najbardziej popularną metodą handlu elektronicznego jest handel internetowy, w którym występują transakcje handlowe pomiędzy sprzedającymi a kupującymi.

Procedura **aukcji elektronicznej** składa się z **czterech etapów**. W pierwszym do udziału w aukcji elektronicznej są zapraszani wszyscy wykonawcy, którzy złożyli oferty niepodlegające odrzuceniu, w drugim etapie zostaje otwarta aukcja – w terminie wskazanym w zaproszeniu, w trzecim następuje zamknięcie aukcji, a jej uczestnicy są zawiadamiani o wynikach, natomiast w czwartym jest zawierana umowa.

Samodzielnym trybem udzielania zamówienia publicznego jest **licytacja elektroniczna**. W procedurze tej oferenci składają za pośrednictwem elektronicznej platformy przetargowej (za pomocą Internetu) kolejne, korzystniejsze oferty dostawy towarów czy usług. Procedura ta jest swoistą licytacją w dół, w której zwycięża oferta najtańsza, jednak spełniająca warunki szczegółowej specyfikacji zamówienia.

Inną elektroniczną procedurą związaną z udzielaniem zamówienia publicznego jest **dynamiczny system zakupów**, czyli ograniczony w czasie elektroniczny proces udzielania zamówień publicznych w przetargu nieograniczonym. Dynamiczny system zakupów jest procedurą świetnie sprawdzającą się w przypadku zakupów powtarzalnych – wielokrotnego nabywania takich samych towarów lub usług (materiałów biurowych, sprzętu komputerowego, paliwa).

Handel elektroniczny może obejmować swym zakresem różne obszary działania. Uwzględniając zatem kryterium, jakim może być zasięg działania handlu elektronicznego, można dokonać jego podziału na dwa rodzaje¹:

- dla indywidualnych klientów,
- dla organizacji, instytucji i firm.

Obszary zamówień publicznych w handlu elektronicznym regulują przepisy ustawy, które stosuje się do udzielania zamówień publicznych przez:

- **jednostki sektora finansów publicznych**²,
- **państwowe jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej**,
- **osoby prawne, jeżeli ponad 50% wartości udzielonego przez nie zamówienia jest finansowane ze środków publicznych** lub jest finansowane przez te podmioty lub przez podmioty posiadające osobowość prawną, a utworzone w celu zaspokajania potrzeb o charakterze powszechnym niemających charakteru przemysłowego ani handlowego – czyli instytucje prawa publicznego³.

Aukcje elektroniczne gwarantują całkowitą przejrzystość transakcji i eliminują możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych. Zasadniczy wpływ ma na to minimalizacja udziału czynnika ludzkiego i zapewnienie pełnego bezpieczeństwa transakcji (dane są szyfrowane i autoryzowane podpisem elektronicznym).

Zakupy przez Polską Platformę Przetargową

W Polsce istnieje możliwość dokonywania zakupów w drodze elektronicznej przez organizacje, instytucje, i firmy, które mogą na przykład dokonywać zakupów elektronicznych za pomocą Polskiej Platformy Przetargowej (PPP), umiejscowionej w Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych (PWPW). Platforma ta wykorzystuje oprogramowanie mySAP SRM 3.0 firmy SAP oraz nowoczesny sprzęt i wyposażenie, niezbędne do sprawnej i bezpiecznej obsługi aukcji i zakupów na platformie przetargowej.

Klienci sektora publicznego mogą za pośrednictwem PPP przeprowadzić zamówienie publiczne za pomocą aukcji lub licytacji elektronicznej. Aukcja elektroniczna może być przeprowadzona w dwóch trybach:

– **zleconym** – PWPW S.A. konfiguruje aukcję elektroniczną w systemie PPP. Warunkiem przeprowadzenia przez PWPW S.A. aukcji elektronicznej jest złożenie przez zamawiającego prawidłowo wypełnionego zlecenia aukcji elektronicznej wraz z wymaganymi dokumentami.

– **samoobsługowym** – zamawiający sam konfiguruje aukcję elektroniczną, określając następujące parametry w systemie PPP: wartość wywoławcza, wysokość kroku postępowania, termin otwarcia oraz zamknięcia aukcji elektronicznej.

Warunkiem dopuszczenia wykonawcy do udziału w aukcji elektronicznej jest dostarczenie przez zamawiającego do PWPW S.A. poprawnie wypełnionego formularza wykonawcy wraz z wymaganymi dokumentami, nie później niż dwa dni robocze przed terminem otwarcia aukcji elektronicznej. Zamawiający nie później niż jeden dzień roboczy przed otwarciem aukcji elektronicznej prześle do PWPW S.A. e-mail z

¹ J. Kuck, *Przejrzysta walka z korupcją*, Przegląd Żandarmerii nr 4/2009, s. 7–15.

² Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U 2009 nr 157, poz. 1240, art. 9.

³ Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, art. 3 pkt 1.

kwalifikowanymi certyfikatami wykonawców. W celu umożliwienia bezpiecznego korzystania z systemu PPP PWPW S.A. przydziela zamawiającemu i każdemu z zakwalifikowanych wykonawców ID użytkownika oraz hasło. System PPP przy pierwszym logowaniu wymusza zmianę hasła – zamawiający/wykonawca samodzielnie ustala nowe hasło.

Aukcja elektroniczna odbywa się w specjalnie do tego celu skonfigurowanym środowisku – na platformie elektronicznej – wykorzystując mechanizm odwróconej licytacji. Dostawcy logują się do systemu, aby wziąć udział w aukcji i w odpowiedzi na cenę wywoławczą składają oferty z coraz niższą ceną, aż do określonego przez nich progu opłacalności. Zwycięzcą zostaje dostawca, który zaproponuje najkorzystniejszą ofertę do momentu zamknięcia aukcji. Aplikacja aukcyjna nie ogranicza liczby dostawców, którzy mogą brać udział w licytacji. Zarówno nabywca, jak i dostawcy mają możliwość obserwowania przebiegu aukcji i składania ofert w czasie rzeczywistym, co w znacznym stopniu wpływa na ich konkurencyjność.

Zgodnie z ustawą *Prawo zamówień publicznych* zainteresowani dostawcy są informowani o aukcji elektronicznej za pomocą ogłoszenia o zamówieniu na stronie internetowej nabywcy oraz operatora. Na życzenie klienta operator może poinformować o aukcji wskazanych przez niego dostawców oraz (lub) współpracujących z Polską Platformą Przetargową. System aukcyjny Polskiej Platformy Przetargowej umożliwia **stosowanie bezpiecznego podpisu elektronicznego**, weryfikowanego kwalifikowanym certyfikatem do sygnowania podczas aukcji każdej oferty wprowadzanej przez dostawcę do systemu. System oferowany przez PPP umożliwia przeprowadzenie aukcji wieloetapowych, a także wielu aukcji równolegle. Przy wyborze dostawcy wyrobu składającego się z wielu elementów można przeprowadzić wiele aukcji jednocześnie, a na koniec, po wnikliwej analizie, wybrać kilku lub jednego dostawcę.

Zastosowanie aukcji elektronicznych jako metody wyboru dostawcy daje korzyści ekonomiczne i organizacyjne. Oprócz przynoszenia korzyści w postaci oszczędności cenowych aukcje elektroniczne pozwalają skrócić czasochłonny proces negocjacji i spotkań z dostawcami. Dają możliwość udziału w aukcji w czasie rzeczywistym nieograniczonej liczbie dostawców oraz gwarantują jawność składanych ofert, to zaś zwiększa ich konkurencyjność i pozwala nabywcy uzyskać niższą cenę.

Korzyści i ograniczenia w handlu elektronicznym

Dzięki prowadzeniu handlu elektronicznego można odnieść liczne korzyści, trudne czy wręcz niemożliwe do uzyskania przy stosowaniu tradycyjnych metod sprzedaży. Do zasadniczych korzyści wynikających z handlu elektronicznego należy zaliczyć:

- zmniejszenie kosztów transakcji handlowych, skrócenie czasu realizacji zamówienia, możliwość większego wyboru (wielu dostawców i większy asortyment produktów),
- automatyzacja składania i realizacji zamówień, stałe monitorowanie procesów zakupowych, uproszczenie procesów logistycznych oraz płatności,
- ograniczenie pracochłonności w procesach zakupowych, obniżenie cen w wyniku aukcji,
- racjonalizowanie kosztów związanych z funkcjonowaniem i wyposażaniem biur, zmniejszenie liczby personelu, skrócenie kanałów dystrybucji (uproszczenie obiegu dokumentacji),
- udogodnienia w kontaktach z klientami, łatwiejsze pozyskiwanie informacji o preferencjach klientów, pozwalające na zacieśnienie kontaktów z nimi i lepszą ich obsługę,
- zmniejszenie poziomu zapasów magazynowych – wyeliminowanie magazynów lub częściowe zmniejszenie ich liczby,
- przejrzystość transakcji oraz wyeliminowanie możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych,
- oszczędność czasu i podróży (fizycznej) przy pozyskiwaniu informacji i dokonywaniu porównań dóbr i usług.

Z kolei do zasadniczych ograniczeń i niedogodności w handlu elektronicznym należy zaliczyć to, że:

- ustawodawstwo nie nadąża z rozwiązywaniem problemów prawnych w związku z dynamicznym rozwojem handlu elektronicznego oraz jego zmiennością,
- nie ma możliwości wypróbowania czy oględzin kupowanego towaru, z wyjątkiem:
 - wirtualnego próbowania, np. jazda samochodem (w tym w grach komputerowych),
 - sprzedaży towarów ze zdjęciami bądź z kamerą online,
 - katalogów elektronicznych.
- brakuje standardów i protokołów komunikacji (sieć telekomunikacyjna w skali kraju w trakcie rozwoju, trudności w zintegrowaniu oprogramowania systemów elektronicznego handlu z wieloma istniejącymi aplikacjami oraz bazami danych).

Zgodnie z dyrektywą Unii Europejskiej i2010, dotycząca e-przetargów i e-zakupów od 2010 r. jest wymagane organizowanie aukcji, przetargów i zakupów w drodze elektronicznej. Zastosowanie tego rozwiązania prowadzi do zmniejszenia kosztów zakupu i ograniczenia pracochłonności w procesach zakupowych. Ponadto daje możliwość zastosowania efektywnościowych rozwiązań, w tym monitorowania procesów zakupowych oraz zapewnia pełną nowoczesną analitykę finansową. Gwarantuje przejrzystość i bezpieczeństwo transakcji oraz sprzyja wyeliminowaniu możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych, a

także przynosi oszczędności w wysokości około 10–20%. W aukcji elektronicznej za pomocą szyfrowania zostaje zapewnione pełne bezpieczeństwo transakcji, a wiarygodność potwierdzona podpisem elektronicznym. Im szybciej to rozwiązanie zostanie upowszechnione, tym większe będą korzyści ekonomiczne i organizacyjne.

Dokumenty i akty prawne:

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, art. 3 pkt 1. Ustawa z 8 grudnia 2006 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2006 r., nr 249, poz. 1832.

Wyciąg z dyrektywy i2010 dotyczący e-przetargów i e-zakupów, COM(2006) 173, Bruksela 2006.

Literatura:

Banacewicz-Miazga A., *E-business w Internecie i multimediami*, Wyd. Mikom, Warszawa 2003.

Chmielarz W., *Handel elektroniczny nie tylko w gospodarce wirtualnej*, Wydawnictwa Naukowe WZ UW, Warszawa 2001.

Chmielarz W., *Systemy biznesu elektronicznego*, Wyd. Difin, Warszawa 2007.

Kuck J., *Przejrzysta walka z korupcją*, «Przeгляд Żandarmerii» nr 4(007)/2009.

Olszak C.M., *Systemy e-commerce: technologie informatyczne w biznesie*, Wydawnictwo AE, Katowice 2004.

Strony internetowe:

http://pl.wikipedia.org/wiki/handel_elektroniczny.

<http://pl.wikipedia.org/wiki/Handel> http://pl.wikipedia.org/wiki/Aukcja_elektroniczna.

http://portalwiedzy.onet.pl/134004,gielda_elektroniczna,haslo.html.

http://portalwiedzy.onet.pl/134697,rynek_elektroniczny,haslo.html.

dr hab. prof. nadzw. PRZ I. Oleksiewicz
Katedra Finansów, Bankowości i Rachunkowości
Politechniki Rzeszowskiej

ANALIZA WYBRANYCH TYPÓW PRZESTĘPSTWA TERRORYZMU W PRAWIE POLSKIM

W części szczególnej polskiego kodeksu karnego można znaleźć szereg przepisów, które na podstawie art. 115 § 20 k.k. można zaliczyć do grupy przestępstw o charakterze terrorystycznym, oczywiście pod warunkiem, że zostały popełnione w celu poważnego zastraszenia wielu osób, zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności lub dla wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej.

Z klasyczną formą terroryzmu wiążą się najczęściej ataki, których celem nie jest jednostka, lecz ogół ludności. Zamachy takie przeprowadzone są tak, aby wywołać w społeczeństwie jak największe poczucie zagrożenia¹. Z tego powodu za przestępstwa o charakterze terrorystycznym najczęściej uznaje się przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, stypizowane w rozdziale XX k.k.² Spowodowanie wystąpienia niebezpiecznych zdarzeń uregulowane zostało w art. 163 k.k.

Jedną z form terroryzmu klasycznego jest przestępstwo przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne skodyfikowane w art. 121 k.k. polegające na wytwarzaniu, gromadzeniu, nabywaniu, zbywaniu, przechowywaniu, przewożeniu lub przesyłaniu wbrew zakazom środków masowej zagłady³. Podkreślenia wymaga fakt, że za przestępstwo terrorystyczne może w tym przypadku zostać uznane nawet prowadzenie badań mających na celu wytworzenie lub stosowanie takich środków. Warto zauważyć, że przestępstwo to charakteryzuje podwójna bezprawność, ponieważ w jego znamionach powtarza się zwrot «wbrew zakazom» albo «naruszając prawo międzynarodowe». Ponadto, jego penalizacja wynika zarówno z aktów prawa międzynarodowego, jak i ustawy krajowej, stanowiąc tym samym konstrukcję podwójnej bezprawności⁴.

Kolejnym przykładem tzw. terroryzmu klasycznego są przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej uregulowane w rozdziale XVII kodeksu karnego, a w szczególności należą do nich przestępstwa z art. 127, 128 i 134 k.k. Pierwsze z nich nazywane jest zbrodnią stanu i dotyczy osób działających z

¹ I. Oleksiewicz, *Polityka antyterrorystyczna Unii Europejskiej*, Lublin 2013, s. 78.

² Patrz szerzej: A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. II, Kraków 2006, s. 1176.

³ Patrz szerzej: M. Szewczyk, *Komentarz do art. 121 kodeksu karnego* [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. II, Kraków 2006.

⁴ Compare M. Szwarczyk, *Komentarz do art. 121 kodeksu karnego* [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 280–281.

zamiarem bezpośrednim pozbawienia niepodległości, oderwania części obszaru lub zmiany przemocą konstytucyjnego ustroju Rzeczypospolitej Polskiej. Istota tego przestępstwa polega na działaniu sprawcy przeciwko bezpieczeństwu RP, czyli nie może zostać popełnione nieumyślnie i nieświadomie. Niepodległość w sprawach wewnętrznych oznacza możliwość swobodnego sprawowania funkcji państwowych zgodnie z interesami państwa i narodu. Warto, więc podkreślić, że pozbawienie niepodległości oznacza unicestwienie bytu państwa, jego najwyższej suwerennej władzy zależności narodu od innego państwa¹. Zdaniem J. Wojciechowskiej² oderwanie części obszaru państwa polskiego oznacza zerwanie związku prawnego danego terytorium z całością państwa. Nie jest istotny cel, jakim kierował się sprawca, bowiem w samym tym pojęciu tkwi element przemocy. Zdaniem J. Wojciechowskiej poprzez «oderwanie» należy rozumieć w kontekście art. 127 k.k. nielegalne nabytki terytorialne dokonane kosztem terytorium państwa polskiego³.

Niektórzy błędnie rozumują, że członkostwo w takich organizacjach jak Unia Europejska jest równoznaczne z utratą niepodległości. Zgonie z art. 90 ust.1 Konstytucji przynależność do takich organizacji jest dobrowolna, a ograniczenie kompetencji organów państwowych na rzecz takiego podmiotu może nastąpić tylko w niektórych sprawach.

Istotną przesłanką penalizującą ten typ przestępstwa jest bezpośredni zamiar mierzący do urzeczywistnienia tego celu w drodze przemocy, który wcale nie musi zostać osiągnięty, dlatego ma ono charakter celowościowy. Bezpośredniość należy interpretować tak jak to czyni art. 13 k.k. Przemocą w rozumieniu art. 127 § 1 k.k. będą działania przy użyciu siły fizycznej i jednostek militarnych, które łamiąc wszelkie przeszkody umożliwiają realizację określonych w tym przepisie celów. W art. 127 k.k. chodzi o zmianę ustroju konstytucyjnego tylko przy użyciu przez sprawcę przemocy, czyli w drodze pozakonstytucyjnej⁴. Do przemocy zalicza się wszelkie środki, które są zdolne do zmuszenia, a nie mają cech groźby⁵.

Sprawcą przestępstwa z art. 127 § 1 może być każda osoba, czyli obywatel, cudzoziemiec jak i apatryda. Przystępstwo zdrady stanu może być popełnione przez współdziałanie sprawcy z innymi osobami. Przystępstwo to jest przestępstwem politycznym ściganym z oskarżenia publicznego. Jest ono przestępstwem formalnym, ponieważ jego karalność nie zależy od wystąpienia skutku. Dla realizacji przestępstwa wymagany jest czyn polegający na podjęciu z innymi osobami działalności, a nie pojedyncze czynności. Konieczne jest, aby w celu urzeczywistnienia znamion określonych w art. 127 § 1 k.k. zostały rozpoczęte takie konkretne działania, które mogłyby prowadzić do realizacji znamion tegoż przestępstwa⁶. Natomiast sformułowanie «podejmuje w porozumieniu z innymi osobami działalność...» oznacza rozpoczęcie lub kontynuowanie działań zmierzających do osiągnięcia jednego z wymienionych w tym przepisie celów⁷.

Zgodnie z art. 16 § 2 k.k. ustawodawca uznał za karalne ze względu na dobro bezpieczeństwa oraz porządku publicznego również przygotowanie do popełnienia tego typu przestępstwa. Zarówno przystępstwo z § 1, jak i § 2 stanowią zbrodnie. W § 1 zagrożona jest ona karą 10 lat pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności lub karą dożywotniego pozbawienia wolności. Podkreśla się w literaturze, że jest to «najcięższa zbrodnia wymierzona w podstawy bytu państwowego». Zastanawia zatem, dlaczego ustawodawca nie przewidział za jej popełnienie najsurowszej stosowanej w kodeksie karnym sankcji (co najmniej 12 lat pozbawienia wolności, 25 lub dożywotnie pozbawienie wolności). Sąd może orzec przepadek z art. 39 pkt 4 w szerszym zakresie niż jest możliwe na zasadach ogólnych – także wtedy, gdy przedmioty podlegające przypadkowi nie stanowią własności sprawcy. Możliwy jest rzeczywisty zbieg przepisów ustawy z art. 127 i przepisami kryminalizującymi przystępstwa przeciwko pokojowi, a także z art. 129, 130, 134⁸.

Drugie przystępstwo, uregulowane w art. 128 k.k., nosi nazwę zamachu na konstytucyjny organ RP. Jego sprawcą przystępstwa może być każda osoba. Podobnie jak przystępstwo zdrady stanu, zamach stanu może być popełnione przez współdziałanie sprawcy z innymi osobami. Przystępstwo ma charakter powszechny, jest przestępstwem politycznym ściganym z oskarżenia publicznego. Istotną przesłanką penalizującą ten typ przystępstwa jest bezpośredni zamiar zmierzający do urzeczywistnienia tego celu

¹ S. Hoc, *Przystępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, Opole 2002, s. 23–24.

² E. Bieñkowska, B. Kunicka-Michalska, G. Rejman, J. Wojciechowska, *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 1999, s. 54–58.

³ M. Flemming, J. Wojciechowska [w:] *Kodeks Karny. Część Szczególna. Komentarz*, A. Wąsek (red), t. I, Warszawa 2006, s. 32.

⁴ S. Hoc, *Zdrada główna w nowym kodeksie karnym*, «Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego» z 2000, nr 6, s. 21.

⁵ T. Hanusek, *Przemoc jako forma działania przestępczego*, Kraków 1966, s. 51.

⁶ Patrz szerzej: I. Oleksiewicz, *Ochrona porządku publicznego jako podstawa zasady ochrony bezpieczeństwa RP*, Zeszyty Naukowe WSIZiA nr 1, Warszawa 2008, s. 34–40.

⁷ Compare T. Bojarski, *Komentarz do art. 127 kodeksu karnego* [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 296.

⁸ M. Budyn-Kulik, *Komentarz do art. 127 kodeksu karnego* [w:] M. Mozgawa (red.), M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz praktyczny*, wyd. 5, Oficyna, 2013, s. 317.

poprzez działanie, które jest nakierowane na usunięcie przemocą konstytucyjnego organu RP. W związku z tym ma ono charakter celowościowy¹.

Organami konstytucyjnymi RP zgodnie z Konstytucją są: Prezydent, Sejm, Senat i Rada Ministrów. J. Wojciechowska uważa, że konstytucyjnymi organami, których mowa w art. 128 k.k. są również sądy i trybunały.

Znamiona tego typu przestępstwa zostają wypełnione, jeżeli sprawca poprzez działanie z zamiarem bezpośrednim, zmierza do urzeczywistnienia tego celu. Oznacza to, że sprawca musi podjąć takie czynności lub zespół czynności, które zmierzają do usunięcia przemocą organu konstytucyjnego. Cel ten wcale nie musi zostać osiągnięty, wystarczy jedynie fakt, że sprawca poprzez swoje działanie zmierzał do jego popełnienia, czyli przestępstwo to można popełnić jedynie świadomie. Jest to przykład przestępstwa formalnego, ponieważ jego karalność nie zależy od rezultatu tzn. czy skutek został osiągnięty czy też nie. Jest to również przestępstwo kierunkowe, ponieważ sprawca musi działać w określonym celu².

Choć nie wynika to z literalnego brzmienia art. 128 k.k. zamach stanu jest przestępstwem trudnym do popełnienia tylko przez jedną osobę. Wymagane jest tu raczej współdziałanie grupy osób. Ustawodawca jednak w przeciwieństwie do art. 127 k.k. przemilczał to znamię i możnaby tu wnioskować, że ten typ przestępstwa nie wymaga współdziałania osób w ramach porozumienia.

Podobnie jak w art. 127 § 2 k.k. również i w tym wypadku ustawodawca uznał za karalne samo przygotowanie do popełnienia tego typu przestępstwa. Przygotowaniem będą wszelkie czynności zmierzające do zorganizowania działalności opisanej w art. 128 § 1 k.k. Dodatkowo w § 3 stypizowano przestępstwo mające polegać na wywieraniu wpływ na czynności urzędowe konstytucyjnego organu Rzeczypospolitej Polskiej drogą groźby lub przemocy. Karalne jest, więc każde wywieranie nacisku na organ konstytucyjny państwa polskiego w drodze bezprawnej groźby lub przemocy niezależnie od charakteru czynności, którą sprawca chce wymusić. Przesłpstwo staje się karalne z chwilą rozpoczęcia działań mających na celu wywarcie wpływu na organ konstytucyjny. Nie jest, więc konieczne rzeczywiste wywarcie wpływu. Przesłpstwo z art. 128 § 3 k.k. może być również popełnione z zamiarem ewentualnym.

Działalność terrorystyczna wiąże się bardzo często z wymuszaniem żądań od państwa, instytucji, urzędu czy też osoby poprzez wzięcie zakładnika, co jest związane z pozbawianiem wolności osoby będącej zakładnikiem. Działanie takie jest kolejną formą terroryzmu klasycznego. Przesłpstwo to zostało ujęte przez polskiego ustawodawcę w art. 252 k.k. Przesłpstwo to nieznanie poprzednim polskim kodeksem karnym³. Głównym przedmiotem ochrony przestępstwa jest prawidłowe funkcjonowanie organów państwowych, samorządowych, instytucji oraz organizacji, a także osób fizycznych lub prawnych, które sprawca zmusza do określonego zachowania, jak również wolność człowieka i jego nietykalność osobista. Ubocznym przedmiotem ochrony jest natomiast życie i zdrowie⁴. Przedmiotem czynności wykonawczej na gruncie art. 252 § 1 k.k. jest «zakładnik». Typ podstawowy przestępstwa został ustanowiony w art. 252 § 1 natomiast typ kwalifikowany w art. 252 § 2.

Do kategorii terroryzmu klasycznego należy zaliczyć terroryzm morskiego i powietrznego. Przesłpstwa te zostały stypizowane w prawie międzynarodowym⁵ jak i krajowym. W art. 166 k.k. określono przestępstwo piractwa w komunikacji wodnej i powietrznej, gdzie przedmiotem ochrony jest władztwo nad statkiem wodnym lub powietrznym. K. Daszkiewicz zwraca uwagę⁶, że konstrukcja tego przestępstwa jest wadliwa zarówno dlatego, że nie jest ono w swej zasadniczej postaci zbrodnią jak i dlatego, że przedmiotem zamachu o charakterze terrorystycznym mogą być przecież nie tylko okręty i samoloty, ale także pojazdy służące przewozom «w ruchu lądowym». Przepis ten jest ponadto wadliwy ze względu na konstrukcję § 3

¹ Compare T. Bojarski, *Komentarz do art. 127 kodeksu karnego* [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 296.

² Compare wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 12 stycznia 2006 r., sygn. akt II AKa 448/05.

³ Zostało ono wprowadzone do polskiej legislacji na podstawie noweli kodeksu karnego z dnia 17 grudnia 2009 r. (Dz. U. z 2010 r. Nr 7, poz. 46).

⁴ Compare J. Piórkowska-Flieger, *Komentarz do art. 252 kodeksu karnego* [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 653.

⁵ Należy wymienić tu takie akty prawne jak:

– Konwencja tokijska o przestępstwach i innych bezprawnych aktach dokonanych na pokładzie statków powietrznych (1963 r.);

– Konwencja haska o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi (1970 r.);

– Konwencja montrealaska o zwalczaniu bezprawnych czynów przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego (1971 r.);

– Konwencji rzymskiej w sprawie przeciwdziałania bezprawnym czynom przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej (1988 r.)

– Konwencja genewska o morzu pełnym sporządzonej (1958 r.)

⁶ K. Daszkiewicz, *Przesłpstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 10–11.

jak zauważa A. Suchorzewska¹. Chodzi w nim o takie sprowadzenie niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób, którego następstwem jest śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób. Następstwo czynu wskazuje na nieumyślne działanie sprawcy. Natomiast sankcja przewidziana w tym przepisie (kara pozbawienia wolności od lat 5 do 15 albo 25 lat) wskazuje na zbrodnię, która może być popełniona tylko umyślnie. Opanowanie statku przez osoby nieuprawnione stwarza zagrożenie powstania katastrofy w ruchu powietrznym lub lądowym, co w wielu przypadkach stanowi zagrożenie dla życia i zdrowia wielu osób.

Warto wspomnieć, że zgodnie z art. 171 k.k., wyrabianie, przetwarzanie, gromadzenie, posiadanie, posługiwanie się, a także handlowanie substancją lub przyrządem wybuchowym, materiałem radioaktywnym, urządzeniem emitującym promienie jonizujące lub innym przedmiotem lub substancją, która może sprowadzić niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach, bez wymaganego zezwolenia lub wbrew jego warunkom, po spełnieniu przesłanek z art. 115 § 20 k.k., może być uznane za przestępstwo o charakterze terrorystycznym, zaliczane do terroryzmu klasycznego bądź do superterroryzmu, w sytuacji gdy przedmiotem wykonawczym czynu będzie broń masowego rażenia.

W grupie czynów zaliczanych do kategorii superterroryzmu, mogą w szczególnych przypadkach znaleźć się zdarzenia stypizowane w art. 165 k.k., a polegające na sprowadzeniu niebezpieczeństwa powszechnego przez na przykład wywołanie zagrożenia epidemiologicznego lub wprowadzenie do obrotu szkodliwych dla zdrowia substancji czy też innych środków farmaceutycznych, nieodpowiadających obowiązującym w Polsce warunkom jakości. Katalog zdarzeń przedstawionych przez ustawodawcę w art. 165 k.k. nie jest zamknięty, na przykład nie ujęto w nim spowodowania zanieczyszczenia wody lub powietrza. Czyny powyższe ze swojej istoty są już szkodliwe i zabronione, lecz stają się przestępstwem z art. 165 § 1 k.k., gdy spowodują niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach. Choć również warto zauważyć, że nie charakteryzują się one nagłym i gwałtownym wystąpieniem, lecz narastają w miarę trwania zdarzenia.

Dodatkowo do tej kategorii terroryzmu można zakwalifikować przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu z art. 165 § 1 pkt 4 k.k., polegające na sprowadzeniu niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w znacznych rozmiarach, które jest następstwem zakłócania, uniemożliwiania² lub wpływania w inny sposób na automatyczne przetwarzanie, gromadzenie lub przekazywanie danych informatycznych³. Cechą tego przestępstwa jest sprowadzenie niebezpieczeństwa narastającego w czasie, które ponadto musi być realne i konkretne, ustawodawca nie wymaga natomiast, aby sprowadzone niebezpieczeństwo było bezpośrednie. Zdaniem A. Marka⁴ wymagane, aby przestępstwo skutkowo określone w art. 165 § 4 k.k. stworzyło konkretne zagrożenie dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach, chyba nadmiernie ogranicza możliwość penalizacji.

Nowelizacja art. 258 k.k. spowodowała wprowadzenie nowych typów kwalifikowanego przestępstwa: zakładania⁵ lub kierowania⁶ grupą lub związkiem mającym na celu popełnienie przestępstwa terroryzmu. Na mocy art. 258 k.k. zabronione jest, więc branie udziału w zorganizowanej grupie⁷ lub związku przestępczym⁸. Branie udziału nie musi oznaczać formalnego przystąpienia do związku w charakterze członka, oznacza akceptowanie przyjętych przez grupę zasad, wykonywanie poleceń, uczestnictwo w zebraniach, udział we wspólnych akcjach, zdobywaniu zaopatrzenia, środków finansowania. W sytuacji, gdy grupa lub związek mają charakter zbrojny lub mają na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, mamy do czynienia z postacią kwalifikowaną tego przestępstwa⁹. O zbrojnym charakterze związku lub grupy decydują łącznie: objęcie celami związku, popełnienie przestępstw przy użyciu broni, zaopatrywanie przynajmniej niektórych członków w broń oraz posiadanie przez nich broni¹⁰. Przestępstwo z art. 258 k.k. jest ścigane z urzędu.

¹ A. Suchorzewska, *Ochrona prawna systemów informatycznych...*, s. 134.

² Uniemożliwienie oznacza zatrzymanie tych procesów lub niemożność ich podjęcia

³ Pojęcie to obejmuje wszelkie czynności oddziałujące na te procesy, których skutkiem jest ich nieprawidłowy przebieg lub spowolnienie, a także zniekształcenie czy modyfikacja przetwarzanych, przekazywanych lub gromadzonych danych informacji.

⁴ A. Marek, *Komentarz do art. 165 kodeksu karnego* [w:] A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2010, s. 405.

⁵ «Zakładanie» należy tu rozumieć jako rekrutację członków, obmyślanie struktury czy też form działania.

⁶ «Kierowanie» grupą to sprawowanie w niej faktycznego przywództwa, odpowiedzialności za prawidłowe funkcjonowanie całości bądź części struktury oraz wydawanie poleceń innym członkom grupy.

⁷ Zorganizowana grupa powinna składać się z co najmniej 3 osób, których łączy wspólny cel, jakim jest okazjonalne lub stałe popełnianie przestępstwa.

⁸ Związek natomiast to wyższa forma organizacyjna w stosunku do grupy. Cechami związku są trwałe formy organizacyjne, oznaczone kierownictwo, określona (niekoniecznie stosowana) dyscyplina członków.

⁹ Patrz: wyrok SN, III K 15/55, OSNCK 1955/3/32.

¹⁰ K. Indecki, *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998, s. 19 i n.

CYBERPRZESTRZEŃ RP JAKO ŚRODOWISKO BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

Termin «cyberprzestrzeń» jest stosunkowo młody, a ukształtował się poprzez niezwykle intensywny rozwój wynalazku XXI wieku jakim jest Internet. Uważa się, że jako pierwszy terminu «cyberprzestrzeń» użył w 1984 roku William Gibson w powieści *Burning Chrome* i wyjaśniał iż «to jest cyberprzestrzeń. Konsensualna halucynacja, doświadczana każdego dnia przez miliardy uprawnionych użytkowników we wszystkich krajach, przez dzieci nauczone pojęć matematycznych (...) Graficzne odwzorowanie danych pobieranych z banków wszystkich komputerów świata. Niewyobrażalna złożoność»¹.

Rozpatrując owo pojęcie, należy rozpocząć od analizy problemu jej realności, ponieważ przestrzeń ta jest przestrzenią wirtualną i nie funkcjonuje ona nigdzie indziej niż poza pamięcią komputerów i w umysłach zajmujących się nią osób. Także definicja z biegiem czasu ewoluowała do cyberprzestrzeni opisaną jako «wirtualną przestrzeń tworzoną przez połączone w sieć i komunikujące się ze sobą komputery»².

Ochrona cyberprzestrzeni jest jednym z najczęściej podejmowanych tematów dotyczących bezpieczeństwa państwa. Stabilność funkcjonowania oraz rozwój globalnego społeczeństwa informacyjnego jest uzależniony od otwartej, niezawodnej i bezpiecznej cyberprzestrzeni. Świadomość w tym zakresie idzie w parze ze wzrostem liczby cyberataków i gwałtownym rozwojem cyberprzestępczości. Polska również jest celem owych zagrożeń, stojąc przed wyzwaniem, jakimi są wypracowywanie zmian prawnych i organizacyjnych, zapewniających właściwy poziom bezpieczeństwa cyberprzestrzeni, funkcjonujących w niej obywateli oraz ich edukacji w tym zakresie.

Brak jest definicji przekładającej pojęcie przestrzeni wirtualnej – jako obszaru potencjalnych zagrożeń – na język prawny. Nawet przepisy Kodeksu Karnego, znowelizowanego w 2004 r. by wprowadzić na grunt polskiego prawa zapisy Konwencji Rady Europy³, podpisanej przez Polskę w 2001 r., o cyberprzestępczości, poza objęciem penalizacją przestępstw komputerowych i przestępstw godzących w bezpieczeństwo systemów informatycznych, nie zawierają w tej kwestii określeń definicyjnych.

Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni wychodzi poza ramy tradycyjnie pojmowanego czynu o charakterze przestępczym, w rozumieniu Kodeksu Karnego. W skrajnych przypadkach przybiera postać, która w świetle konstytucji stanowi przesłankę do wprowadzenia jednego ze stanów nadzwyczajnych.

Prezydent RP Bronisław Komorowski 27 września 2011 r. podpisał nowelizację ustawy o stanie wojennym⁴. Przygotowany przez Biuro Bezpieczeństwa Narodowego projekt nowelizacji wprowadził do polskiego prawodawstwa pojęcie «cyberprzestrzeni». Przyjęta definicja w ustawie mówi, że cyberprzestrzeń to «przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzona przez systemy teleinformatyczne, w rozumieniu art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. Nr 64, poz. 565, z późn. zm.) wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami». Wprowadzenie owej definicji dla instytucji i organów odpowiadających za szeroko rozumiane bezpieczeństwo stało się szczególnie ważne, tworząc odpowiednie instrumentarium kompetencyjne, niezbędne do wykonywania zadań w zgodzie z konstytucyjną zasadą legalizmu.

Polska świadoma zagrożeń «ze strony sieci publicznych, od których całkowita separacja jest niemożliwa, a także fakt rozproszonej odpowiedzialności za bezpieczeństwo teleinformatyczne, niezbędne jest skoordynowanie działań w zakresie zapobiegania i zwalczania zagrożeń ze strony cyberprzestrzeni, które umożliwią szybkie i efektywne reagowanie na ataki wymierzone przeciwko systemom, sieciom teleinformatycznym i oferowanym przez nie usługom»⁵ wypracowała «Rządowy Program w zakresie ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2011–2016».

Systemy i sieci teleinformatyczne eksploatowane przez administrację rządową, organy władzy ustawodawczej, władzy sądowniczej, samorządu terytorialnego, a także strategiczne z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa przedsiębiorcy (np. podmioty działające w obszarze telekomunikacji, energii, gazu, bankowości, a także podmioty o szczególnym znaczeniu dla obronności i bezpieczeństwa państwa, podmioty

¹ Opowiadanie *Burning Chrome* opublikowało w 1982 r. amerykańskie czasopismo «*Omni*» a pojęcie *cyberprzestrzeń* spopularyzowała debiutancka powieść Wiliama Gibsona *Neuromance* opublikowana w 1984 r.

² DELVY, P. *Druży Potop*. Magazyn Sztuki 1997 nr 13.

³ tzw. budapeszteńskiej.

⁴ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2011 Nr 222, poz. 1323.

⁵ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 5.

działające w obszarze ochrony zdrowia) jak również przedsiębiorcy oraz użytkownicy indywidualni cyberprzestrzeni będą objęte niniejszym *Programem* i rozumiani jako użytkownicy cyberprzestrzeni¹.

Przedmiotem niniejszego «Rządowego Programu w zakresie ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2011–2016», zwanego dalej *Programem* – są propozycje działań o charakterze prawno-organizacyjnym, technicznym i edukacyjnym, których celem jest zwiększenie zdolności do zapobiegania i zwalczania zagrożeń ze strony cyberprzestrzeni.»²

Cyberprzestrzeń RP (dalej jako CRP) określana jest w *Programie* jako «cyberprzestrzeń w obrębie terytorium państwa Polskiego i w lokalizacjach poza terytorium, gdzie funkcjonują przedstawiciele RP (placówki dyplomatyczne, kontyngenty wojskowe)»³.

Za cel strategiczny *Program* stawia zapewnienie ciągłego bezpieczeństwa cyberprzestrzeni Państwa osiągnięty poprzez tworzenie ram organizacyjno-prawnych, a także systemu skutecznej koordynacji i wymiany informacji pomiędzy administracją publiczną a podmiotami i użytkownikami cyberprzestrzeni RP. Skuteczną realizację celu zapewni zwiększenie poziomu bezpieczeństwa infrastruktury teleinformatycznej, szczególnie teleinformatycznej infrastruktury krytycznej państwa, jak również minimalizacja skutków naruszeń bezpieczeństwa owej cyberprzestrzeni. Następnymi elementami koniecznymi do realizacji wyżej wymienionego celu są: sprecyzowanie kompetencji podmiotów odpowiedzialnych za ochronę cyberprzestrzeni, stworzenie spójnego dla podmiotów administracji publicznej systemu zarządzania bezpieczeństwem cyberprzestrzeni jak również wytycznych w tym zakresie dla podmiotów niepublicznych, trwałego systemu koordynacji i wymiany informacji pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za ochronę cyberprzestrzeni a przedsiębiorcami, dostarczającymi usługi w cyberprzestrzeni oraz operatorami teleinformatycznej infrastruktury krytycznej, i co najważniejsze, zwiększenie świadomości oraz edukacja użytkowników w zakresie metod i środków bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni.

Odbiorcami programu będą wszyscy użytkownicy CRP ale w szczególności należy wyróżnić grupy adresatów:

1. Organy władzy publicznej:

1.1. administracja rządowa;

a) naczelne organy administracji rządowej: Prezes Rady Ministrów, Rada Ministrów, ministrowie i przewodniczący określonych w ustawach komitetów;

b) centralne organy administracji rządowej: organy inne niż wymienione w pkt. 1.1 lit. a), tj. organy podporządkowane Prezesowi Rady Ministrów bądź poszczególnym ministrom;

c) terenowe organy administracji rządowej: wojewoda, organy administracji zespolonej i niezespolonej.

1.2. administracja samorządowa (szczebel gminny, powiatowy i wojewódzki):

a) organy stanowiące (sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy);

b) organy wykonawcze (marszałek i zarząd województwa, starosta i zarząd powiatu, wójt (burmistrz, prezydent);

a także inne, podległe im jednostki organizacyjne lub przez nie nadzorowane.

1.3. administracja państwowa (jednostki nie należące do administracji rządowej i samorządowej):

a) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej;

b) Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji;

c) Rzecznik Praw Obywatelskich;

d) Rzecznik Praw Dziecka;

e) Krajowa Rada Sądownictwa;

f) organy kontroli państwowej i ochrony prawa;

g) Narodowy Bank Polski;

h) Komisja Nadzoru Finansowego;

i) centralne organy administracji podległe Sejmowi i Senatowi Rzeczypospolitej Polskiej, nie wymienione powyżej;

j) państwowe osoby prawne i inne niż wymienione powyżej państwowe jednostki organizacyjne.

2. Operatorzy infrastruktury krytycznej, których działalność jest zależna i nie zależna od prawidłowego funkcjonowania cyberprzestrzeni.

3. Przedsiębiorcy oraz użytkownicy indywidualni cyberprzestrzeni.

4. Inne instytucje będące użytkownikami cyberprzestrzeni⁴.

¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 5.

² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 5.

³ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 5.

⁴ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 8.

Za ochronę CRP odpowiedzialny jest Prezes Rady Ministrów, który zadania w tym zakresie wykonuje poprzez:

1. Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji,
2. Ministra Obrony Narodowej,
3. Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego,
4. Szefa Służby Kontrwywiadu Wojskowego¹.

Za realizację programu, zgodnie z posiadanymi kompetencjami, odpowiadają:

1. Prezes Rady Ministrów;
2. Minister Edukacji Narodowej;
3. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego;
4. Minister Obrony Narodowej;
5. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji;
6. Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego;
7. Szef Służby Kontrwywiadu Wojskowego;
8. Dyrektor Rządowego Centrum Bezpieczeństwa;
9. Komendant Główny Policji;
10. Komendant Główny Straży Granicznej;
11. Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej;
12. inne organy administracji publicznej;
13. przedsiębiorcy – właściciele zasobów stanowiących krytyczną infrastrukturę teleinformatyczną państwa².

Na szczególną uwagę zasługują obecnie funkcjonujące inicjatywy wymienione w Programie:

ABUSE-FORUM – jest to ciało nieformalna grupa ekspercka, skupiające przedstawicieli zespołów typu CERT oraz zespołów bezpieczeństwa przedsiębiorców telekomunikacyjnych oraz dostarczycieli treści w polskim Internecie.

ARAKIS³ – jest systemem wczesnego ostrzegania o zagrożeniach w sieci. Jego głównym zadaniem jest wykrywanie i opisywanie zautomatyzowanych zagrożeń występujących w sieci na podstawie agregacji i korelacji danych z różnych źródeł, w tym rozproszonej sieci honeypotów, sieci darknet, firewalli oraz systemów antywirusowych. ARAKIS jest projektem zespołu CERT Polska działającego w ramach NASK. Rozwijany jest we współpracy z Działem Rozwoju Oprogramowania oraz z działem naukowym NASK. W wyniku współpracy z ABW powstała rządowa implementacja systemu ARAKIS pod nazwą ARAKIS-GOV.

HoneySpider Network – jest wspólnym projektem działającego w ramach NASK zespołu CERT Polska, rządowego CERTu Holenderskiego GOVCERT.NL oraz akademickiego operatora w Holandii SURFnet. Projekt ma na celu zbudowanie nowych oraz wykorzystanie istniejących technik klienckich honeypotów do wykrywania ataków na aplikacje klienckie, w szczególności przeglądarki WWW. Projekt powstał w odpowiedzi na obserwacje nowego trendu w propagacji zagrożeń Internetowych, w szczególności pojawienie się zagrożeń typu ataki drive-by download, które do skutecznego zarażenia systemu operacyjnego wymagają jedynie odwiedzenia odpowiednio spreparowanej strony internetowej. Podobnie jak w przypadku systemu ARAKIS, istnieje rządowa implementacja rozwiązania pod nazwą HSN-GOV.

WOMBAT⁴ – celem projektu jest utworzenie globalnego systemu monitorowania i analizy zagrożeń internetowych, w szczególności złośliwego oprogramowania. Projekt powstaje przy współpracy specjalistów ds. bezpieczeństwa z wielu podmiotów zaangażowanych w działania monitorujące oraz zwiększające bezpieczeństwo Internetu. W wyniku projektu powstają nowe metody analizy zagrożeń pojawiających się masowo w Internecie. W projekcie zostaną wykorzystane m.in. informacje zarejestrowane przez globalny rozproszony system honeypotów Leurre.com, obsługiwany przez Instytut Eurecom, oraz dane z największej na świecie kolekcji złośliwego oprogramowania, zgromadzone przez firmę Hispasec (w ramach projektu Virustotal).

FISHA⁵ – Głównym celem projektu jest opracowanie prototypu systemu EISAS (European Information Sharing and Alerting System), czyli europejskiego systemu wymiany i dostępu do informacji dotyczących bezpieczeństwa komputerowego oraz ostrzegania przed zagrożeniami w Internecie. System ma działać w oparciu o istniejące już w krajach Unii Europejskiej systemy podobnego typu i stać się w przyszłości ogólnoeuropejskim forum informacyjnym. Przeznaczeniem systemu jest wzrost świadomości w kwestii bezpieczeństwa on-line wśród użytkowników domowych oraz kadry pracowniczej sektora MŚP.

¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 8.

² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 9.

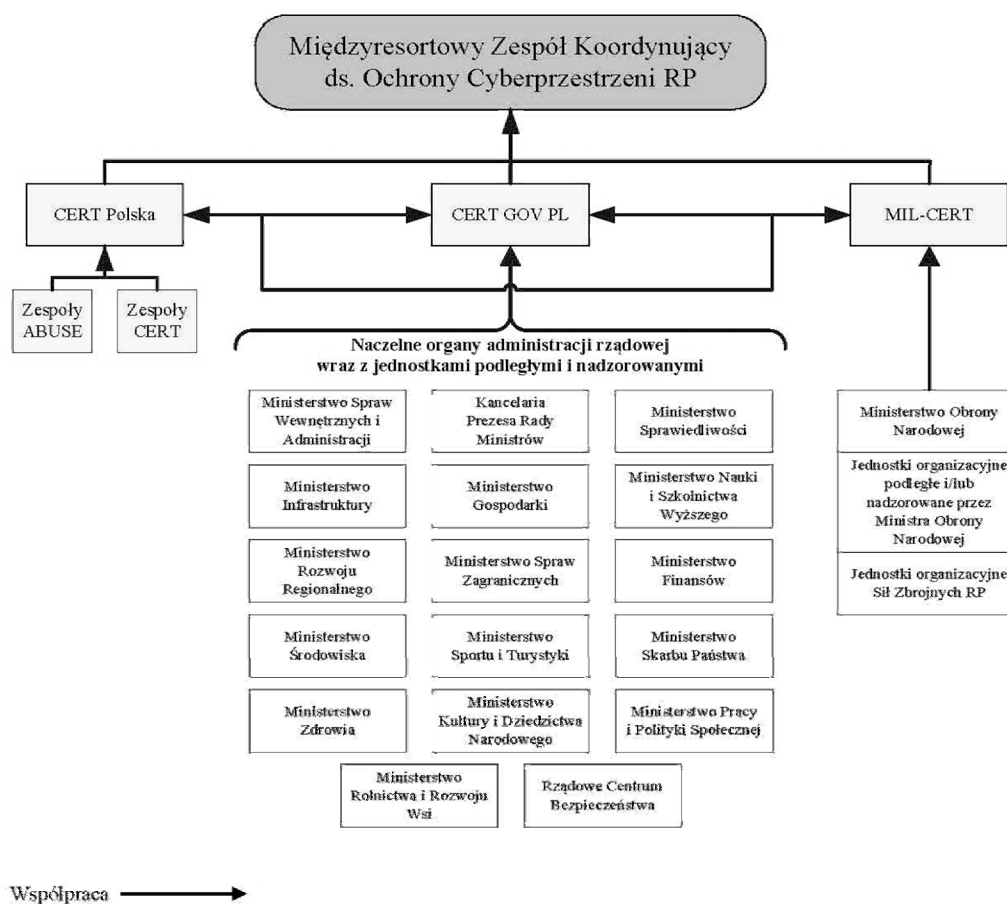
³ Agregacja, Analiza i Klasyfikacja Incydentów Sieciowych.

⁴ Worldwide Observatory of Malicious Behavior and Attack Threats.

⁵ A. Framework for Information Sharing and Alerting.

Docelowo, każde z państw członkowskich UE będzie miało własny, krajowy portal, na którym publikowane będą w przystępny sposób aktualne informacje dotyczące bezpieczeństwa komputerowego, pozyskiwane w ramach systemu EISAS. Projekt realizowany jest we współpracy pomiędzy NASK, CERT-em węgierskim (CERT-Hungary) oraz niemieckim instytutem badawczym Internet Security Centre z Uniwersytetu Gelsenkirchen i zakończy się na początku 2011 roku¹.

Do zarządzania cyberprzestrzenią RP powołany zostanie Międzyresortowy Zespół Koordynujący ds. Ochrony Cyberprzestrzeni RP odpowiedzialny za koordynację działań związanych z jej bezpieczeństwem, którego podstawowym zadaniem będzie koordynowanie działań instytucji realizujących zadania nałożone przez Program, organizacja spotkań oraz rekomendowanie proponowanych rozwiązań z zakresu bezpieczeństwa cyberprzestrzeni, a także proponowanie rozwiązań i regulacji prawnych których w polskim ustawodawstwie brakuje. Schemat współpracy MZKOC pokazuje poniższy schemat.

Schemat współpracy MZKOC i punktów sektorowych².

Koniecznym jest wspomnieć o wymienionym na wykresie Zespole Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, który funkcjonuje od 1 lutego 2008 roku. Zespół CERT Polska działa w strukturach NASK (Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej) – instytutu badawczego prowadzącego działalność naukową, krajowy rejestr domen.pl i dostarczającego zaawansowane usługi teleinformatyczne. CERT Polska to pierwszy powstały w Polsce zespół reagowania na incydenty (z ang. Computer Emergency Response Team). Aktywnie operując od 1996 roku w środowisku zespołów reagujących, stał się rozpoznawalnym i doświadczonym podmiotem w dziedzinie bezpieczeństwa komputerowego. Od początku istnienia rdzeniem działalności zespołu jest obsługa incydentów bezpieczeństwa i współpraca z podobnymi jednostkami na całym świecie, zarówno w działalności operacyjnej, jak i badawczo-wdrożeniowej. Od 1998 roku CERT Polska jest członkiem międzynarodowego forum zrzeszającego zespoły reagujące – FIRST, a od roku 2000 należy do grupy roboczej europejskich zespołów reagujących – TERENA TF-CSIRT i działającej przy niej organizacji Trusted Introducer. W 2005 roku z inicjatywy CERT Polska powstało forum polskich

¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 13.

² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji «Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej Na Lata 2011–2016» s. 25.

zespołów abuse – Abuse FORUM, natomiast w 2010 r. CERT Polska dołączył do Anti-Phishing Working Group, stowarzyszenia gromadzącego firmy i instytucje aktywnie walczące z przestępczością w sieci¹.

Do głównych zadań zespołu CERT Polska należą:

- rejestrowanie i obsługa zdarzeń naruszających bezpieczeństwo sieci;
- aktywne reagowanie w przypadku wystąpienia bezpośrednich zagrożeń dla użytkowników;
- współpraca z innymi zespołami CERT w Polsce i na świecie;
- udział w krajowych i międzynarodowych projektach związanych z tematyką bezpieczeństwa teleinformatycznego;
- działalność badawcza z zakresu metod wykrywania incydentów bezpieczeństwa, analizy złośliwego oprogramowania, systemów wymiany informacji o zagrożeniach;
- rozwijanie własnych narzędzi do wykrywania, monitorowania, analizy i korelacji zagrożeń;
- regularne publikowanie Raportu CERT Polska o bezpieczeństwie polskich zasobów Internetu;
- działania informacyjno-edukacyjne, zmierzające do wzrostu świadomości w zakresie bezpieczeństwa teleinformatycznego, w tym:
 - publikowanie informacji o bezpieczeństwie na blogu <http://www.cert.pl/> oraz w serwisach społecznościowych Facebook i Twitter;
 - organizacja cyklicznej konferencji SECURE;
 - niezależne analizy i testy rozwiązań z dziedziny bezpieczeństwa teleinformatycznego².

Podstawowym zadaniem zespołu jest wsparcie jednostek organizacyjnych administracji publicznej Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie ochrony przed cyberzagrożeniami, ze szczególnym uwzględnieniem ataków ukierunkowanych na infrastrukturę obejmującą systemy i sieci teleinformatyczne, których zniszczenie lub zakłócenie może stanowić zagrożenie dla życia, zdrowia ludzi, dziedzictwa narodowego oraz środowiska w znacznych rozmiarach, albo spowodować poważne straty materialne, a także zakłócić funkcjonowanie państwa³.

Zadania realizowane przez Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL wyznaczane są poprzez zakres właściwości Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w ramach której funkcjonuje zespół CERT.GOV.PL. Organizacyjnie, Zespół stanowi istotny element Departamentu Bezpieczeństwa Teleinformatycznego ABW. Zgodnie z art. 5 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, do zadań ABW należy w szczególności rozpoznawanie, zapobieganie oraz zwalczanie zagrożeń, które kierowane są przeciwko bezpieczeństwu wewnętrznemu państwa lub jego porządkowi konstytucyjnemu – a więc wartościami będącymi w istocie filarami bezpieczeństwa państwa Polskiego, jako całości. Zadania te stanowią jednocześnie ramy prawne dla funkcjonowania Zespołu Reagowania na Incydenty Komputerowe, jako komórki specjalistycznej, do działania w obszarze cyberprzestrzeni⁴.

W ramach podstawowych działań zespół CERT.GOV.PL rejestruje incydenty polegających na połączeniach z infrastruktury teleinformatycznej instytucji administracji państwowej do sieci botnet. Należy przypomnieć, że sieci botnet klasyfikowane są jako typ oprogramowania złośliwego wytworzonego w celu przejęcia zdalnej kontroli nad stanowiskiem komputerowym i wykorzystywania kontroli nad nim do wykonywania założonych przez twórców celów np. kradzieży poufnych informacji, przeprowadzania ataków na inne systemy, propagacji infekcji na inne komputery, rozsyłania niechcianej korespondencji (spam), itp. Skala infekcji sieciami botnet jest zróżnicowana, jednak przytaczane przez głównych producentów oprogramowania antywirusowego statystyki pozwalają stwierdzić, że aktywność ta jest proporcjonalna do skali penetracji sieci Internet w danym kraju. (...) Z uwagi na stosowane zasady i mechanizmy bezpieczeństwa w systemach administracji państwowej skala tego typu zagrożeń jest stosunkowo niska i nie stanowi dla nich dominującego zagrożenia, choć eskalacja może nastąpić w sytuacji wykorzystania zainfekowanych komputerów m.in. do:

- Kradzieży wrażliwych danych – uzyskiwania danych z zainfekowanych komputerów,
- Przeprowadzania dalszych ataków na inne systemy teleinformatyczne, co w przypadku, gdy ataki te zostaną przeprowadzone z zarażonych systemów należących do instytucji państwowych, może narazić zarówno poufność, integralność jak i dostępność przetwarzanych w tych systemach informacji, jak również wpłynąć negatywnie na obraz poziomu bezpieczeństwa państwa,
 - Wykonywania działań mających na celu bezprawne uzyskiwanie korzyści majątkowych,
 - Rozsyłania niechcianej korespondencji,
 - Inwigilacji,
 - Propagacji infekcji na inne komputery⁵.

¹ http://www.cert.pl/PDF/Raport_CP_2014.pdf.

² http://www.cert.pl/PDF/Raport_CP_2014.pdf.

³ http://www.cert.pl/PDF/Raport_CP_2014.pdf.

⁴ http://www.cert.pl/PDF/Raport_CP_2014.pdf.

⁵ http://www.cert.pl/PDF/Raport_CP_2014.pdf.

Polska ostatnimi laty stała się jednym z najlepiej nasyconych i rozwijających się w Europie rynków IT¹. Internet oferuje coraz większe możliwości w prowadzeniu nielegalnej działalności takich jak: nielegalny handel w sieci, pirackie oprogramowanie, oszustwa na aukcjach internetowych, za pomocą ogłoszeń, ofert zarobkowania, usług medialnych oraz przestępczość związana z wykorzystaniem elektronicznych instrumentów płatniczych. Komputery i globalna sieć to potężne narzędzie do popełniania przestępstw, które leżą w zainteresowaniu zarówno zorganizowanych grup przestępczych, jak i pojedynczych cyberprzestępców.

Przestępstwa komputerowe należy rozpatrywać w dwóch aspektach, jako szerokie pojęcie obejmujące przetwarzanie danych (przestępstwa komputerowe sensu stricto) oraz gdy komputer jest jedynie narzędziem do ich popełniania (przestępstwa komputerowe sensu largo).

Do najczęstszych rodzajów ataków cyberprzestępczych zaliczamy:

- Cracking – łamanie zabezpieczeń w celu osiągnięcia korzyści (dostęp do informacji, programów)
- Phishing – ataki cyberprzestępcze o charakterze gospodarczym
- SMiShing – jw. ale dotyczące telefonów komórkowych
- Spoofing – podszywanie się
- Sniffing – przechwytywanie danych
- Phreaking – ataki za pomocą telefonów, «darmowe połączenia»
- Cybersquatting – praktyka rejestrowania domen internetowych znanych marek i odsprzedawania ich

po zawyżonej cenie

- SPAM – masowe rozsyłanie niechcianej korespondencji
- Piractwo – nielegalne kopiowanie i dystrybucja aplikacji

Głównym aktem prawnym służącym do walki z cyberprzestępczością w Polsce jest Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553, tekst ujednolicony), a w szczególności artykuły:

- Art. 190a § 2 (podszywanie się pod inną osobę, fałszywe profile),
- Art. 202 (dot. treści pedofilskich),
- Art. 256 (ekstremizm polityczny – treści faszystowskie),
- Art. 267 § 1 (nieuprawnione uzyskanie informacji – hacking),
- Art. 267 § 2 (podśluch komputerowy – sniffing),
- Art. 268 § 2 (udaremnienie uzyskania informacji),
- Art. 268a (udaremnienie dostępu do danych informatycznych),
- Art. 269 § 1 i 2 (sabotaż komputerowy),
- Art. 269a (rozpowszechnianie złośliwych programów oraz cracking),
- Art. 269b (tzw. «narzędzia hackerskie»),
- Art. 271 (handel fikcyjnymi kosztami),
- Art. 286 (oszustwo popełniane za pośrednictwem Internetu),
- Art. 287 (oszustwo komputerowe).

Akty prawne na które warto jeszcze zwrócić uwagę walcząc z cyberprzestępczością w Polsce to:

- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. (Dz.U. 1994 nr 24 poz. 83 tekst ujednolicony);
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego. (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296, tekst ujednolicony);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. (Dz.U. 1993 nr 47 poz. 211, tekst ujednolicony);
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych. (Dz.U. 2001 nr 128 poz. 1402, tekst ujednolicony);
- Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. o ochronie niektórych usług świadczonych drogą elektroniczną opartych lub polegających na dostępie warunkowym. (Dz.U. 2002 nr 126 poz. 1068, tekst ujednolicony);
- Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną. (Dz.U. 2002 nr 144 poz. 1204, tekst ujednolicony).

Rozpatrując omówione powyżej zagrożenia, łatwo dostrzec, iż zasoby informacyjne i elementy infrastruktury teleinformatycznej Polski ewoluują w tym samym tempie co cyberprzestrzeń na poziomie globalnym. Wraz z informatyzacją organów administracji państwowej, konieczne jest stworzenie efektywnych rozwiązań profilaktycznych, technicznych i organizacyjno-prawnych, pozwalających chronić obywateli. Utrzymanie bezpieczeństwa i rozwój zabezpieczeń cyberprzestrzeni nie mogą tylko spoczywać wyłącznie na władzach, które część zobowiązań powinny cedować na barki społeczeństwa, sektora prywatnego i organizacji pozarządowych.

By osiągnąć owe cele, niezbędne jest podjęcie wielopłaszczyznowych działań wymagających współpracy wszystkich zainteresowanych stron. Konieczne jest zapewnienie odpowiednich norm prawnych, pozwalających na skuteczne działanie państwa i jego instytucji w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa w

¹ Technologia informacyjna (ang. information technology, IT).

cyberprzestrzeni. Ponieważ różne elementy infrastruktury teleinformatycznej państwa są własnością różnych jednostek administracji państwowej, niezbędne jest zapewnienie spójnej polityki bezpieczeństwa wszystkich elementów, jak również z elementami infrastruktury krytycznej teleinformatycznej znajdujących się w rękach podmiotów prywatnych. Obszarem wymagającym także szczególnej uwagi są kwestie techniczne. Zapewnienie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni nie jest możliwe bez rozbudowy systemów ostrzegania przed atakami, wdrożenia dodatkowych procedur prewencyjnych i szczególnej ochrony newralgicznych systemów teleinformatycznych, połączonych z ćwiczeniami oceniającymi odporność infrastruktury na ataki cyberprzestępców. Konieczne jest również opracowanie planu wykorzystania systemu powszechnej komunikacji w sytuacji kryzysowej oraz stworzenie zapasowych rozwiązań pozwalających na przejęcie zadań w przypadku niedostępności podstawowych systemów infrastruktury krytycznej. Niezbędne jest ciągle kształcenie specjalistów od bezpieczeństwa teleinformatycznego. Jednocześnie do wymienionych przedsięwzięć niezbędne jest prowadzenie kampanii społecznych edukacyjno-prewencyjnych, których celem będzie podnoszenie świadomości użytkowników w zakresie zagrożeń czyhających w cyberprzestrzeni.

Możliwość zaistnienia incydentu w cyberprzestrzeni, mającego charakter zewnętrznego zagrożenia państwa, jest obecnie bardzo możliwa i prawdopodobna. Informatyzacja wszystkich dziedzin życia społecznego powoduje silne uzależnienie ich funkcjonowania od sieci teleinformatycznych. Mają one kolosalny wpływ na bezpieczeństwo pojedynczych ludzi, firm i koncernów, na gospodarkę narodową oraz system obronności państwa.

Obecne systemy informatyczne oraz systemy łączności ze względu na ogólną dostępność są jednocześnie narażone na ataki ze strony cyberprzestępców, organizacji terrorystycznych, jak i służb obcych państw, mające na celu sprawdzenie i praktyczną ocenę własnej wiedzy atakującego, rozpoznanie systemu informatycznego, kradzież wrażliwych danych lub nawet wykonanie dywersji.

Konkludując, do głównych zadań systemu bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP, również ochrony kryptograficznej, a także aktywnego nadzoru administratorów sieci, jest reagowanie na bieżące zagrożenia, niedopuszczenie do takich ataków oraz wykrywanie sprawców.

podinsp. dr **K. Wiciak**
Dyrektor Instytutu Badań nad Przestępczością Kryminalną i Terroryzmem

mł. insp. dr **J. Kosiński**
adiunkt Instytutu Badań nad Przestępczością Kryminalną i Terroryzmem

**CENTRUM ANALITYCZNO-WYWIADOWCZE I DOSKONALENIA
ZWALCZANIA CYBERPRZESTĘPCZOŚCI PRZY INSTYTUCIE BADAŃ
NAD PRZESTĘPCZOŚCIĄ KRYMINALNĄ I TERRORYZMEM
WYŻSZEJ SZKOŁY POLICJI W SZCZYTNI JAKO PRZYKŁAD PRAKTYCZNEGO
PRZECIWDZIAŁANIA PRZESTĘPCZOŚCI WE WSPÓŁCZESNYCH WARUNKACH**

Reakcja na nowe zdarzenia o charakterze kryminalnym ze strony organów ścigania jest zazwyczaj opóźniona. W momencie zaistnienia problemu z określonym rodzajem przestępczości organy ścigania podejmują próbę rozpoznania na czym polega zjawisko i w jaki sposób je zwalczać. Kolejnym etapem weryfikacji podjętych działań jest sala sądowa, która «weryfikuje» jakość zabezpieczonego materiału dowodowego i sposób jego zabezpieczenia. W praktyce weryfikuje również podjęte działania w ramach taktyki kryminalistycznej¹.

Dotychczas w przypadku reakcji na większość zdarzeń kryminalnych organy ścigania starały się same znaleźć rozwiązanie problemów z jakimi się borykały. Z pomocą niejednokrotnie przychodziła im nauka, w szczególności kryminalistyka, biologia, fizyka i chemia. Nie mniej jednak od kilku lat rozwija się dynamicznie zagrożenie ze strony cyberprzestępczości. Już samo zdefiniowanie czym jest cyberprzestępczość stanowi częstokroć podstawę sporu środowisk naukowych, nie wspominając o tym, czy konieczne jest zmienianie czegośkolwiek w zakresie czynności wykrywczych, czy nie wystarczy to co już jest i to na co pozwala kodeks postępowania karnego, tudzież Ustawa o Policji.

Niestety okazuje się, że podnoszony w opracowaniu problem jakim jest cyberprzestępczość jest dużo bardziej złożony, i że w świecie wirtualnym możemy znaleźć wszelkie działania przestępcze, które dotychczas miały miejsce w świecie rzeczywistym, a dodatkowo dołączyły rzeczy i sprawy, o których wcześniej mogliśmy przeczytać w opracowaniach z gatunku fantazy. Mając na uwadze powyższe, a w szczególności dynamikę jako towarzyszy przestępstwom traktowanym jako cyberprzestępczość podjąć należy dyskusję mającą na celu poszukiwania nowych rozwiązań systemowych, jak i prawnych.

¹ M. Kulicki, V. Kwiatkowska Wojcikiewicz, L. Stępa, Kryminalistyka wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej, s. 46, Wydawnictwo Naukowe, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009 r.

Definicja cyberprzestępczości zgodnie z duchem przedstawionym powyżej ulegała zmianom. Jako przykład jednej z pierwszych definicji i jej zakresu można wskazać Konwencję Rady Europy o cyberprzestępczości z 2001 roku¹, która do cyberprzestępstw zaliczyła następujące zagadnienia:

- przestępstwa przeciwko poufności, integralności i dostępności danych informatycznych i systemów,
- przestępstwa fałszerstwa i oszustwa komputerowego,
- przestępstwa związane z pornografią dziecięcą,
- przestępstwa związane z naruszeniem praw autorskich i praw pokrewnych.

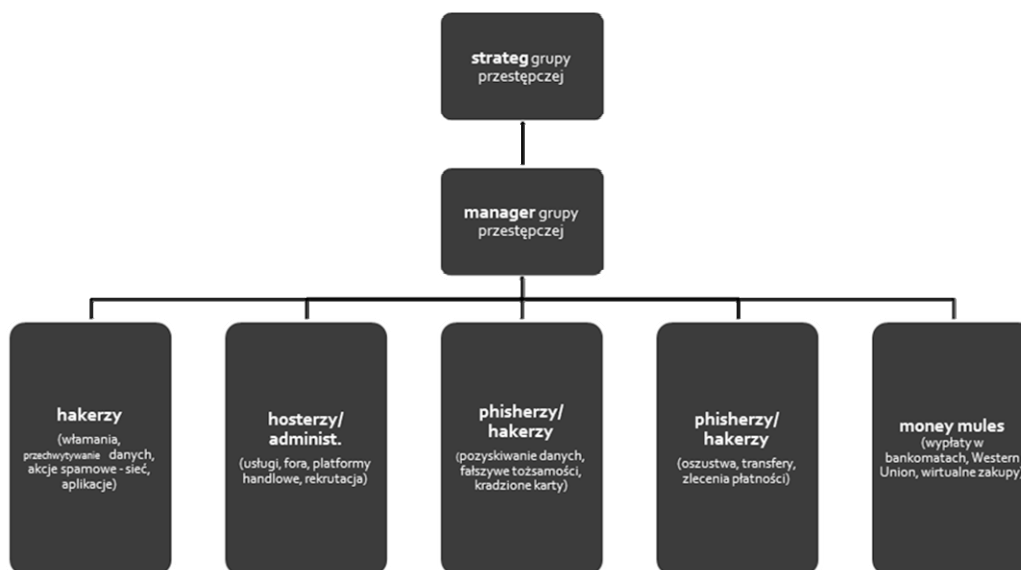
Wskazany powyżej zakres wydawać się może dość wąski, jednak gdy spojrzymy na powyższe punkty szerzej, to dostrzeżemy szereg różnych przestępstw, które ilością czynów, podejrzanych, jak i skalą działania (często obejmującą cały świat) mogłyby obdzielić kilka jednostek Policji. Niemniej jednak, jak już wspomniałem, w świecie wirtualnym dynamicznie pojawiają się nowe obszary działalności przestępców. Zatem konieczne stało się szersze ujęcie definicyjne. Przykładem niech będzie ujęcie z dokumentu High Tech Crimes within EU Threat Assessment z 2007² roku, który rozróżnia:

– ujęcie wertykalne – przestępstwa, które są specyficzne dla cyberprzestrzeni i poza nią nie mogą być dokonane. (*haking, ataki ddos, botnety, zombies, crimeware (wirusy, robaki, konie trojańskie, ...), spamming. ...*)

– ujęcie horyzontalne – przestępstwa, w których wypadku wykorzystanie technik komputerowych i informatycznych uprościło znacznie ich dokonanie. *Jako wnoszące największe zagrożenia uznano: pornografię dziecięcą, nieuprawnione wykorzystanie kart płatniczych, kradzież tożsamości (phishing), piractwo intelektualne, pranie brudnych pieniędzy za pośrednictwem Internetu (cyberlaundering), cyberterroryzm.*

Kolejny problem jaki jest zauważalny na przestrzeni ostatnich lat, to coraz większa aktywność zorganizowanych grup przestępczych w obszarze cyberprzestępczości. Cyberprzestępcy działający w zorganizowanych grupach tworzą pomiędzy sobą sieć powiązań funkcjonalnych. Zadaniem stratega grupy przestępczej jest określenie obszarów aktualnych i przyszłych działań oraz zarządzanie funduszami grupy. Bezpośrednim zarządzaniem grupą zajmuje się manager, który kontaktuje się z wykonawcami jego poleceń. Wykonawcy mają sprecyzowane obszary zadań, które powinni wykonać. Warto zwrócić uwagę, że czas kontaktu z poszczególnymi grupami wykonawców różni się i może trwać, od kilku godzin w przypadku money mules, do kilku miesięcy lub lat w przypadku hakerów i hosterów.

Przykładowy schemat grupy przedstawia rycina zamieszczona poniżej.

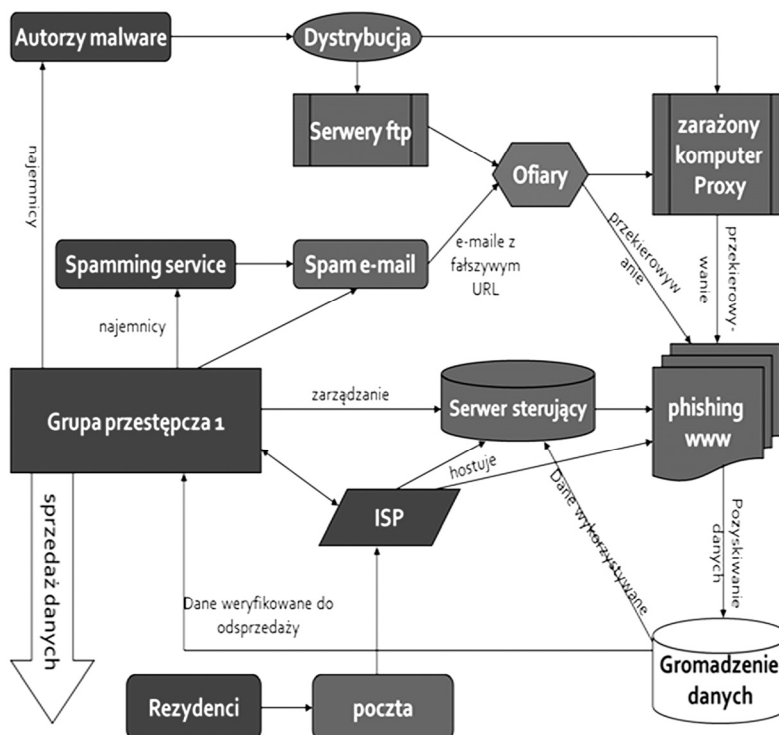

Schemat nr 1

Wątpliwości w zakresie pytania «czy mamy do czynienia ze zorganizowaną grupą» mogą się nasilać, gdy zwrócimy uwagę na wyniki organów ścigania w zakresie uzyskiwanych wyroków skazujących dla tzw. Cyberprzestępców, w których zazwyczaj nie ma mowy o udziale, czy kierowaniu zorganizowaną grupą przestępczą, ale jest to li tylko potwierdzenie nieudolności i niedoskonałości organów ścigania, a nie rzeczywisty obraz zakresu działania cyberprzestępczości. Przykładowo, aby dokonać poważnego cyberprzestępstwa i pozostać anonimowym lub znacznie utrudnić działania wykrywcze organów ścigania trzeba zaangażować szereg osób (innych sprawców) i wykonać szereg działań przygotowawczych, które niejednokrotnie również wypełniać będą znamiona przestępstw. Wskazane działania obrazuje rycina zamieszczona poniżej.

¹ Dz.U. 2014 poz. 1514, Ustawa z dnia 12 września 2014 r. o ratyfikacji Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzonej w Budapeszcie w dniu 23 listopada 2001 r.

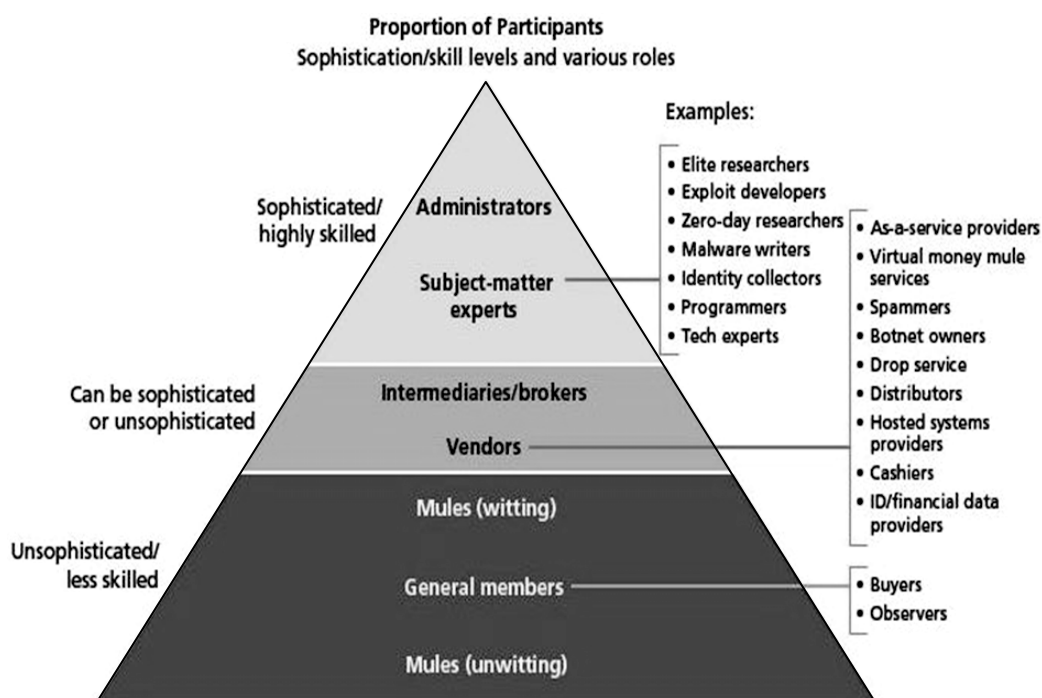
² Raport Europolu High Tech Crimes within EU Threat Assessment 2007 r.

Schemat nr 2

Podsumowując tą część opracowania wskazać należy, że w grupach cyberprzestępczych widać wyraźną hierarchię, na której dnie znajdują się działające w tych grupach «muły» wykonujące większość prac przygotowawczych. Na średnim poziomie znajdują się «sprzedawcy», którzy świadczą usługi, takie jak wynajem botnetów lub pranie pieniędzy. Na najwyższym poziomie znajdują się wysoko wykwalifikowani «administratorzy» i specjaliści dziedzinowi, którzy rozwijają malware i narzędzia przestępcze. Członkowie tej «elitarniej», najwyższej warstwy są także tymi, którzy czerpią największe zyski z cyberprzestępczości.

Strukturę organizacyjną grupy działającej w cyberprzestrzeni przedstawia rycina zamieszczona poniżej:

Schemat nr 3 – opracowanie Markets for Cybercrime Tools and Stolen Information: Hackers' Bazaar. RAND 2014.

«W przeszłości cyberprzestępczość była popełniana przez pojedyncze osoby lub małe grupy osób. W przeszłości, 80% hakerów było «niezależnych», a tylko 20% stanowiło część przestępczości zorganizowanej. Obecnie, kiedy podziemie internetowe dojrzewa, proporcja została odwrócona i 80% hakerów pracuje w ramach zorganizowanych grup.»¹

Warto w tym miejscu odpowiedzieć na pytanie do czego może być wykorzystane środowisko wirtualne, otóż:

- jako narzędzie komunikacji, źródło informacji, narzędzie rekrutacji,
- jako platforma biznesowa, handlowa i obszar prowadzenia operacji finansowych,
- ponadto ułatwia popełnianie wszystkich kategorii przestępstw, którymi zainteresowana jest przestępczość zorganizowana w trybie off-line, w tym:

- handel narkotykami,
- przemyt,
- handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego,
- nielegalną imigrację,
- oszustwa poprzez media komunikacyjne (ang. *Mass Marketing Fraud* MMF),
- oszustwa polegającego na bezpodstawnym zwrocie naliczonego podatku VAT (ang. *Missing Trader Intra-Community* MTIC),
- fałszerstwa walut,
- handel bronią palną.

Czy zatem są współcześnie podejmowane działania, które stanowią odpowiedź na przedstawione powyżej zjawisko. Wydaje się, że pomimo niewątpliwej przewagi przestępców wynikającej z możliwości działania na całym świecie, jak też początkowo z braku zainteresowania organów ścigania, mamy aktualnie kilka rozwiązań, które warto zaprezentować.

Pierwszym z nich są działania podjęte przez FBI, która to służba powołała National Cyber Forensics and Training Alliance (NCFTA). Inicjatywa powstała w oparciu o porozumienie: FBI, Carnegie Mellon University's CERT Coordination Center i West Virginia University's Lane CSEE Departament. Działalność NCFTA zlokalizowano w Pittsburghu. Wybór miejsca lokalizacji NCFTA powodowany był dużym skupieniem w tym mieście firm komercyjnych pracujących nad technologiami z obszaru cyberprzestrzeni. Do zadań NCFTA należy;

- zapewnienie przepływu informacji pomiędzy partnerami (publikacja biuletynów),
- analiza malware'u,
- badania nad śledzeniem i gromadzeniem dowodów cyfrowych oraz
- **prowadzenie szkoleń**

Ważne jest, że każdy z partnerów przeznacza własne środki na finansowanie wskazanej inicjatywy. Zatem nie ma problemu z utrzymaniem ludzi delegowanych do pracy w ramach zespołu.

Kolejnym przykładem tego typu działań, zresztą częściowo wzorowanym na rozwiązaniu amerykańskim jest inicjatywa podjęta w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. Tą inicjatywą jest powołania w ramach Instytutu Badań nad Przestępczością Kryminalną i Terroryzm – **Centrum Analityczno-Wywiadowcze i Doskonalenia Zwalczenia Cyberprzestępczości**. Powołane w 2014 roku Centrum opiera się na porozumieniach dwustronnych zawieranych z partnerami wywodzącymi się z organów ścigania, przemysłu – biznesu, nauki, których łączy idea zwalczenia cyberprzestępczości.

Działalność Centrum skierowana do organów ścigania wiąże się z następującymi zagadnieniami:

- rozumienie nowych technologii;
- szybkie wykrywanie zagrożeń przestępczych w Internecie i precyzyjne reagowania na poszczególne zagrożenia;
- stwierdzanie, czy i jaki ekspert jest niezbędny do udzielenia wsparcia w zakresie wykorzystania informacji z Internetu lub z zapisów cyfrowych;
- formułowanie poprawnych pytań w stosunku do ekspertów (na podstawie znajomości, co i z jakich informacji uzyskanych można odtworzyć);
- samodzielne i prawidłowe uzyskiwanie i zabezpieczanie informacji o osobach i faktach w Internecie;
- zabezpieczanie i wstępne badanie dowodów przestępstw komputerowych;
- efektywna współpraca z podmiotami zewnętrznymi, w zakresie zbierania, zabezpieczania i analizy dowodów przestępstw komputerowych;
- prowadzenia działań o charakterze rozpoznawczym w środowisku Internetowym;

¹ Wypowiedź Marka Quartermaine, wiceprezesa Juniper Networks na Wielką Brytanię i Irlandię z 2014 roku <http://www.itpro.co.uk/hacking/21902/professionalisation-of-cyber-crime-poses-newrisks#ixzz2x17g6iHL>.

- opracowywania wymagań i założeń do opracowania przydatnych narzędzi informatycznych;
- ustalania tożsamości osób popełniających przestępstwa w środowisku komputerowym oraz w sieci Internet.

Działalność Centrum skierowana do przedstawicieli nauki i Uczelni wiąże się z wiedzą o:

- wykrywanych zagrożeniach i działaniach przestępczych w Internecie;
- zauważonych błędach, lukach i potrzebach w nowych narzędziach i usługach;
- potrzebach opracowania nowych narzędzi pozwalających precyzyjnie reagować na poszczególne zagrożenia;
- potrzebach wykonania ekspertyz i badań naukowych.

Ostatnim obszarem działalności, do którego kierowane są działania Centrum jest obszar przemysłu, w ramach którego planowane są następujące działania związane z wiedzą o:

- wykrywanych zagrożeniach i działaniach przestępczych w Internecie;
- zauważonych błędach, lukach i potrzebach w nowych narzędziach i usługach;
- potrzebach opracowania nowych narzędzi pozwalających precyzyjnie reagować na poszczególne zagrożenia;
- możliwościach przeciwdziałania zagrożeniom.

Podkreślić należy, że dla potrzeb działalności Centrum powołano Radę Konsultacyjną, która jest organem opiniotwórczo-doradczym Centrum Analityczno-Wywiadowczego i Doskonalenia Zwalczania Cyberprzestępczości. W skład rady weszli przedstawiciele: świata Nauki, Prokuratury Generalnej, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Do zakresu działania Rady należy:

- ocena okresowych raportów z działania Centrum,
- ocena analiz i propozycji Centrum,
- opiniowanie kierunków zmian w obszarach zainteresowania i działalności Centrum.

Podsumowując wskazać należy, że walka z cyberprzestępczością nie może być prowadzona w sposób chaotyczny i nieprzemysłany. Organy ścigania nie mogą być pozostawione same sobie w walce z tym jakże palącym i kosztownym problemem. Pozostawione same sobie nie podążają walce z cyberprzestępczością, gdyż nie posiadają odpowiednich sił i środków. Nie posiadają odpowiednich specjalistów i nie są w stanie zatrudnić takowych, ze względu na strukturę organizacyjną, która nie daje możliwości kreowania polityki wynagradzania w sposób rynkowy. Zatem w pierwszej kolejności organy powinny wyodrębnić strukturę zajmującą się zwalczaniem cyberprzestępczości przemyślaną i skoordynowaną w sposób globalny, aby nie rozpracowywać tych samych sprawców. Kolejnym krokiem powinno być szkolenie wyłonionych specjalistów i podjęcie współpracy z sektorami biznesu i nauki, aby owe szkolenia miały wymiar praktyczny i dawały możliwość efektywnej i nie oderwanej od rzeczywistości współpracy. Zamieszczone w opracowaniu przykłady wskazują, że jest to możliwe, przy czym do rozwiązania wewnętrznego pozostaje organizacja przedsięwzięcia tak, aby nie budziło to wątpliwości natury korupcyjnej.

Bojarski M., Gizek J., Sienkiewicz Z., *Prawo Karne Materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2004 r.

Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M., *Kodeks Karny. Praktyczny komentarz*, red. M. Mozgawa, Zakamycze 2006 r.

Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2008 r.

Gubiński A., *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1974 r.

Hanausek T., *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania, Część I*, Warszawa 1978 r.

Hołyst B., *Kryminalistyka*, Warszawa 2000 r.

Kaczmarek W., *Podręcznik policjanta służby kryminalnej*, Warszawa 2004 r.

Kasprzak J., Młodziejowski B., Brzęk W., Moszczyński J., *Kryminalistyka*, Warszawa 2006 r.

Kędzierska G., Betlejewski M., *Ogłędziny /w/ Technika kryminalistyczna, Tom I*, red. Kędziński W., Szczytno 2007 r.

Kosiński J., *Paradygmaty cyberprzestępczości*, Warszawa 2015 r.

Ustawa z dnia 12 września 2014 r. o ratyfikacji Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzonej w Budapeszcie w dniu 23 listopada 2001 r. Dz.U. 2014 poz. 1514.

Kulicki M., Kwiatkowska-Wojcikiewicz, L. Stępka, *Kryminalistyka wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009 r.

Raport Europolu High Tech Crimes within EU Threat Assessment 2007 r.

Kosiński J. *Internetowe naruszenia własności intelektualnej*, Szczytno 2015 r.

Jasiński W., Mądrzejowski W., Wiciak K., *Przestępczość zorganizowana; Fenomen. Współczesne zagrożenia. Zwalczanie, Ujęcie praktyczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013 r.

CHARAKTERYSTYKA I UREGULOWANIA PRAWNE ZWALCZANIA MIĘDZYNARODOWEGO PRZESTĘPSTWA PRANIA BRUDNYCH PIENIĘDZY WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

We współczesnym świecie mamy do czynienia z różnego typu zagrożeniami. Jednym z poważniejszych jest pranie brudnych pieniędzy. Ten gospodarczy aspekt przestępczości zorganizowanej jest bardzo trudnym do zwalczania zjawiskiem. Żadne państwo indywidualnie nie jest w stanie poradzić sobie z tym problemem, jako że ma ono charakter transnarodowy. Choć w prawie karnym ten typ przestępstwa jest surowo karany, to w dobie globalizacji i otwartych granic bardzo łatwo jest szerzyć takie przestępstwa, które są patologiami współczesnego świata. Jednak państwa i jego instytucje próbują walczyć z tym zjawiskiem poprzez różne formy współpracy międzynarodowej.

Nasze rozważania należy rozpocząć od konstatacji, że przestępczość zorganizowana jest problemem zajmującym wielu ustawodawców oraz przedmiotem debat, których zadaniem jest dyskusowanie na temat efektywnych działań prowadzących do przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej. Największym problemem związanym z przestępczością zorganizowaną jest jej elastyczność. Szybkość dostosowywania się do panujących warunków nie pozwala na wypracowanie efektywnych form przeciwdziałania i zwalczania tego zjawiska.

Nie istnieje jak dotąd jednolita definicja w skali międzynarodowej terminu przestępczości zorganizowanej. Taki stan wynika z faktu, iż grupy przestępcze dostosowują się do istniejących realiów społeczno-gospodarczych. Na brak jednolitej definicji ma również wpływ różnorodność i tymczasowość grup przestępczych. Związane jest to z postępem technologicznym oraz globalizacją. Zjawisko jakim jest przestępczość zorganizowana powinno posiadać definicję elastyczną, która dostosowuje się do panujących realiów.

Po raz pierwszy wspólną próbę zdefiniowania tego zjawiska podjęła Komisja Europejska wraz z Grupą Ekspertów ds. Przestępczości Zorganizowanej Rady Europy. Zaowocowało to określeniem przestępczości zorganizowanej jako «współdziałanie więcej niż dwóch osób podejrzanych lub skazanych za popełnienie poważnych przestępstw podejmowane na czas dłuższy lub nieokreślony w celu uzyskania korzyści finansowych lub władzy albo obu rzeczy naraz»¹. Podjęto również próbę zdefiniowania tego zjawiska na XVI Międzynarodowym Kongresie Prawa Karnego w 1999 r. w Budapeszcie. Jednakże nie osiągnięto konsensusu i w związku z tym ograniczono się jedynie do podania najistotniejszych cech przestępczości zorganizowanej. Wskazano wówczas, że zaliczamy do nich: zmienność członków, przepływ kapitału, zmienność metod działania, zdobywanie władzy bądź środków, korupcja, terror, podział zadań, brak indywidualnej odpowiedzialności w organizacji².

W ramach Unii Europejskiej Komisja Specjalna ds. Przestępczości Zorganizowanej, Korupcji i Prania Pieniędzy Parlamentu Europejskiego sformułowała przestępczość zorganizowaną jako *organizację przestępczą, zorganizowaną grupę, istniejącą przez pewien czas, składającą się z więcej niż dwóch osób działających wspólnie w celu osiągnięcia, z użyciem środków zastraszania bezpośredniego lub pośredniego: korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej oraz poważnie zagrażającą spójności gospodarczej i społecznej Unii Europejskiej i jej państw członkowskich, a w konsekwencji jednolitemu rynkowi*³.

Głównym aspektem gospodarczej przestępczości zorganizowanej jest «pranie brudnych pieniędzy». Zjawisko to zostało po raz pierwszy zauważone w USA w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, po czym rozprzestrzeniło się na państwa europejskie. Pranie brudnych pieniędzy powiązanie jest bezpośrednio z zyskami uzyskiwanymi z handlu prowadzonego w ramach działalności przestępczej takich jak handel narkotykami czy bronią. Uzyskane środki finansowe z tego tytułu działalności są jak najbardziej prawdziwe, jednak zostały one uzyskane z kryminalnej działalności, która jest przestępstwem. Przestępcy, którzy uzyskali dochody z tego tytułu będą chcieli je wprowadzić do legalnego obiegu. W związku z tym, różne organizacje przestępcze podejmują

¹ J. Brzezińska, *Grupa i związek przestępny jako przejawy przestępczości zorganizowane*, wersja elektroniczna artykułu w bibliotece cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/29208/012.pdf>, dostęp 25.08.2015, s. 159.

² Association Internationale de Droit Penale, *Littre d'information*, 1999, nr 2, s. 57–62.

³ Komisja Specjalna ds. Przestępczości Zorganizowanej, *Korupcji i Prania Pieniędzy*, Dokument roboczy w sprawie przestępczości zorganizowanej, DT\913961PL, 1.10.2012, s. 310

działania mające na celu korzystanie z danych dochodów w sposób legalny. Najprościej można powiedzieć, że pranie brudnych pieniędzy to przekształcenie dochodów w taki sposób, by ukryć ich nielegalne pochodzenie.

Zjawisko prania brudnych pieniędzy towarzyszy przestępczości zorganizowanej, jest swoistym ukoronowaniem podjętych przez zorganizowane struktury przestępcze przedsięwzięć przestępczych niezależnie od tego, czy mają one charakter kryminalny gospodarczy, czy narkotykowy¹.

Proces prania brudnych pieniędzy składa się zwykle z trzech głównych stadiów. Pierwsze z nich polega na wprowadzeniu do obrotu poprzez banki lub inne instytucje finansowe dochodów w postaci gotówki pochodzących z czynów zabronionych. Działania takie przyjmuje często formę «smurfingu», polegające na wpłacaniu nieznacznych kwot pieniężnych w drodze większej ilości transakcji. Może ono przybrać również postać przemycenia dużej ilości gotówki do krajów gdzie przepisy prawa są mniej restrykcyjne. Drugie stadium polega na «layeringu» to przemieszanie, rozwarstwienie którego celem jest oddzielenie funduszy od ich źródła. Proces ten polega na przemieszaniu pieniędzy pochodzących z legalnego źródła z gotówką pochodzącą z nielegalnej działalności. Jest to częste zjawisko prania brudnych pieniędzy przez podmioty gospodarcze obracające na co dzień dużymi kwotami pieniężnymi. Brudne pieniądze księgowane są jako dochód uzyskany ze sprzedaży lub świadczonych usług. Trzecie zaś stadium polega na «integracji» czyli wprowadzeniu do obrotu gospodarczego dochodów pochodzących z działalności przestępczej bez wzbudzania podejrzeń wywołując przekonanie o ich legalności np. nabycie nieruchomości lub posiadanie udziału w bankach tych krajów, w których brak jest stosownych przepisów w walce z praniem pieniędzy².

Według W. Huba dla skuteczności każdej operacji prania brudnych pieniędzy należy zachować trzy etapy, a mianowicie: lokaty, ukrycia i ostatecznej legitymizacji.

1. Lokata to zamiana pieniędzy na instrumenty finansowe bądź dobra materialne;

2. Przez ukrycie należy rozumieć dokonywanie skomplikowanych transakcji finansowych oraz wydłużanie drogi poprzez którą dane środki finansowe przechodzą. Realizowane jest to przy użyciu różnorodnych możliwości związanych ze stosowaniem instrumentów na okaziciela, a w szczególności:

– zmiana lokaty na czeki podróżnicze, zlecenia płatnicze, obligacje lub akcje, a następnie przeniesienie ich do innych banków za granicą;

– wykorzystanie elektronicznych form przekazu pieniędzy ze względu na ich szybkość, zasięg geograficzny, minimalną ilość dokumentacji i zwiększoną anonimowość klientów, co utrudnia odtworzenie takiej operacji.

3. Ostateczna legitymizacja polega na uzyskaniu dokumentów potwierdzających legalność pochodzenia środków pieniężnych. Bank, który prowadzi rachunek sprawcy może stwierdzić, że transfer danych środków jest wynikiem;

a) zawyżeniem faktur z tytułu importu lub eksportu legalnie nabytych towarów, w celu uwiarygodnienia przepływu «nadwyżek».

b) transferu środków związanych z obsługą umów kredytowych zawartych z bankami w tzw. rajach podatkowych do których należą *inter alia* Karaiby, Barbados, oraz niektóre państwa afrykańskie, gdzie uprzednio ulokowano brudne pieniądze,

c) pożyczki udzielane przez fikcyjnie istniejące firmy z wcześniej przekazanych środków pochodzących z działalności przestępczej³.

Proceder prania brudnych pieniędzy pociąga za sobą wiele zagrożeń, które wyróżnia W. Jasiński. Po pierwsze, destabilizację gospodarki poszczególnych państw w postaci:

a) zakłóceń w systemie podatkowym i walutowym państwa, b) naruszeń zasad uczciwej konkurencji gospodarczej oraz wypaczenie mechanizmu rynkowego określania parametrów ekonomicznych,

c) korumpowania pracowników administracji, decydujących o reglamentacji niektórych sfer działalności gospodarczej, oraz

d) przejmowanie niektórych działów gospodarki przez zorganizowane grupy przestępcze.

Po drugie, wykorzystywania działalności instytucji kredytowych i innych instytucji finansowych, co może spowodować:

a) zachwianie stabilności finansowej banku zaangażowanego pośrednio lub bezpośrednio w proceder, co w konsekwencji naraża inne podmioty na poniesienie strat, a nawet doprowadzić do upadłości,

¹ T. Bojarski, *Odmiany podstawowych typów przestępstwa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1982, s.39.

² J. Banach-Gutiérrez, *Europejska współpraca w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, publikacja w wersji elektronicznej, s.49, <http://prawo.uni.opole.pl/file/J.B-G.EWZP.pdf>, dostęp 26.08.2015.

³ W.Huba, *Przestępstwo prania pieniędzy w świetle prawa i praktyki prokuratorskiej*, Prok. i Prawo, 11/1996, s.8–9.

b) korumpowanie pracowników instytucji przeprowadzającej podejrzone transakcje, co prowadzi również do zwiększenia jej podatności na straty z tytułu podejmowania nieuzasadnionych ekonomicznie decyzji lub dokonywania zwykłych nadużyć,

c) utratę zaufania do systemu depozytariuszy w kraju lub wśród partnerów zagranicznych, co w ostatnim przypadku stawia pod znakiem zapytania wiarygodność danego państwa i banków z niego pochodzących na światowych rynkach finansowych¹.

Pranie brudnych pieniędzy ma na celu zatarcie ewidentnych śladów popełnianego przestępstwa oraz na zapewnieniu sprawcy możliwości korzystania z zebranych środków finansowych w sposób legalny. Zjawisko to spowodowało konieczność wykształcenia się prawa, które przeciwdziała procederowi prania brudnych pieniędzy. Walka z procederem prania brudnych pieniędzy ma na celu ukaranie sprawcy, jak również konfiskata mienia uzyskanego w wyniku działań przestępczych.

Zjawisko prania brudnych pieniędzy ma charakter międzynarodowy i znajduje wyraz w wielu międzynarodowych i europejskich dokumentach. Powstały liczne konwencje, których zadaniem jest przeciwdziałanie temu procederowi, a także efektywna współpraca państw, które je podpisały. Jedną z nich jest konwencja ONZ o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i psychotropowymi z 1988 r.² Jest to pierwszy międzynarodowy akt prawny dotyczący walki z procederem prania pieniędzy. Innym dokumentem europejskim dotyczącym przestępstwa prania brudnych pieniędzy stanowi konwencja Rady Europy z 8 listopada 1990 r. podpisana w Strasbourgu o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa³. Konwencja ta ma na celu harmonizację przepisów poszczególnych państw członkowskich w zakresie przyjęcia środków, jakie uważają za konieczne w celu uznania za przestępstwa w swym prawie wewnętrznym wszystkich lub niektórych czynów określonych w konwencji związanych z praniem brudnych pieniędzy, współpracy międzynarodowej oraz zapewnienie efektywnej pomocy prawnej. Konwencja ta obliguje strony do penalizacji w przypadku umyślnego popełnienia przestępstwa «prania» brudnych pieniędzy, a także do jak najbardziej efektywnego sposobu wykrycia i aresztowania podejrzanych, oraz konfiskatę mienia pochodzącego z przestępstwa.

Z kolei w ramach Unii Europejskiej przyjęta została dyrektywa 2005/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 października 2005 r. w sprawie przeciwdziałania korzystaniu z systemu finansowego w celu prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu⁴. Dyrektywa ta zobowiązuje państwa strony do wprowadzenia konkretnych przepisów prawnych przeciwdziałających «praniu brudnych» pieniędzy. Owe przepisy mają zobowiązywać instytucję finansowe i kredytowe do:

- żądania dowodu tożsamości od klienta jak również osób korzystających z majątku
- przechowywać zapis transakcji oraz kopii dokumentów potwierdzających tożsamość
- zwracać uwagę na transakcje wzbudzające podejrzenie «prania» pieniędzy oraz poinformować odpowiednie organy o nich
- wprowadzenia organów kontroli wewnętrznej
- organizacja szkoleń które ułatwią zrozumienie oraz zastosowanie dyrektywy

Podsumowując przeciwdziałanie praniu brudnych pieniędzy spoczywa na instytucjach finansowych, które polega na stałym nadzorze nad bankami celem sprawdzania przestrzegania obowiązujących reguł.

Jednym z głównych obszarów działania Interpolu jest zwalczanie przestępczości gospodarczej, w tym zwalczaniem procederu prania brudnych pieniędzy. Głównym problemem organizacji jest to, że nie posiada ona żadnego aparatu wykonawczego i w razie konieczności korzysta z policji państw członkowskich. Rola organizacji ogranicza się więc do koordynowania działań krajowych jednostek policji w walce z międzynarodową przestępczością.

Na forum ONZ również prowadzone są inicjatywy prawne służące zwalczaniu i ograniczaniu przestępczości zorganizowanej. Znaczącą rolę odegrało Biuro ONZ do Spraw Środków Odurzających i Przestępczości. Jednym z najważniejszych dokumentów usprawniających współpracę międzynarodową w walce z przestępczością zorganizowaną jest konwencja ONZ przeciwko niedozwolonemu handlowi narkotykami i substancjami psychotropowymi. W konwencji tej zawarto po raz pierwszy na płaszczyźnie ponad europejskiej opis dotyczący procederu prania pieniędzy. Normy dotyczą zajęcia i konfiskaty mienia pochodzącego z przestępczości narkotykowej⁵.

Na terenie UE funkcjonuje również Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych w skrócie OLAF. Powstał w 1999 roku stoi na straży interesów finansowych UE zajmując się również zwalczaniem korupcji, oszustw oraz innych nadużyć finansowych. Urząd ten posiada uprawnienia dochodzeniowe, odpowiada za przygotowywanie i wprowadzanie programów służących zwalczaniu i zapobieganiu oszustw. Zajmuje się

¹ T. Bojarski, op.cit., s.40.

² Dz.U. 1995 nr 15 poz. 69.

³ Dz.U. 2003, Nr 46, poz.394.

⁴ Dz.U. UE, L 309, 25.11.2005, s. 15–36.

⁵ E. W. Pływaczewski, *Przestępczość Zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 366-367.

również prowadzeniem zewnętrznych i wewnętrznych dochodzeń administracyjnych w państwach członkowskich, jak również w państwach trzecich na podstawie umów o współpracy¹.

W walce z przestępczością zorganizowaną mają również duży udział ośrodki naukowe, które prowadzą inicjatywy akademickie. Tworzenie takich inicjatyw jest szczególnie ważne ze względu na to że eksperci z całego świata spotykając się na organizowanych konferencjach wymieniają swoje spostrzeżenia, a także analizują zmiany oraz tendencje zjawiska przestępczości zorganizowanej. Mają one również na celu promowanie jak najszerszej współpracy międzynarodowej państw.

Podsumowanie

Zjawisko prania brudnych pieniędzy pozwala na wprowadzenie do obrotu legalnego zysków pochodzących z działalności przestępczej. Zorganizowane grupy przestępcze w bardzo profesjonalny sposób wprowadzają takie środki do obrotu, z łatwością wymyślając coraz to nowsze sposoby na tego typu proceder. Choć istnieje wiele organizacji oraz uregulowań zwalczających przestępstwo prania brudnych pieniędzy, to jednak zjawisko to pozostaje ogromnym zagrożeniem. Niemożliwe jest jednak wyeliminowanie tego zjawiska, jedynie można zminimalizować zagrożenie. Pranie brudnych pieniędzy wymaga wieloaspektowych działań różnych instytucji współpracujących ze sobą. Głównym zadaniem społeczności międzynarodowej jest wzmocnienie współpracy międzynarodowej policji i prokuratury. Współpraca ta jest niezbędna w zwalczaniu przestępstw prania brudnych pieniędzy. Obecny świat jest pełen coraz to nowszych niebezpieczeństw związanych z przestępczością zorganizowaną. Należy jednak zauważyć, że ochrona zarówno krajowa jak i międzynarodowa jest coraz to doskonalsza.

С. В. Венидиктов,

кандидат филологических наук, доцент,
заместитель начальника кафедры социально-гуманитарных дисциплин

*(Могилевский институт
Министерства внутренних дел Республики Беларусь)*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГРАФОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Графология (*графо* – пишу и *логос* – слово) как наука, изучающая проявление в почерке индивидуальных особенностей человеческой личности, является одним из наиболее противоречивых направлений психодиагностики. Несмотря на то, что научная состоятельность графологии была признана еще Карлом Юнгом, а затем обоснована автором концепции символизма пространственного восприятия Максом Пулвером, лишь к концу XX в. она заняла достаточно прочные позиции в научном сообществе и утвердилась в практике.

В наши дни в Европе графологические организации входят в состав Деонтологического общества с центром в Бельгии (в 1972 г. в этой стране основана Ассоциация анализа почерка); в Германии, Франции, Великобритании, Швеции, США, Испании графологическая экспертиза активно применяется при приеме на работу.

Во Франции графологический ассессмент (стандартизированная многоаспектная оценка персонала) был официально аккредитован национальным Институтом стандартов как эффективный тест личностной диагностики. В результате около 80% компаний в том или ином виде пользуются работками графологов, а Министерство юстиции ввело практику проведения судебной графологической экспертизы.

Прочно вошла графология в учебные программы ведущих университетов Германии. В Мюнхене действует профессиональная Ассоциация сертифицированных графологов-психологов. С 1985 г. функционируют Британская графологическая академия и колледж графологии с центром в Лондоне. В Италии обучение графологии осуществляется, в том числе, на юридических факультетах, существуют магистерские программы по судебной, образовательной и семейной графологии. Активно используются возможности психодиагностики по почерку полицией, судебными инстанциями и кадровыми службами Израиля: графологический тест проходят при зачислении на службу в армию, полицию, структуры государственного управления.

¹ Zob. A. Gruszka, A. Grzelak, *Olaf i ochrona interesów finansowych Wspólnoty Europejskiej*, s. 282 [w:], F. Jasiński, K. Smoter (red.), *Obszar wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości Unii Europejskiej. Geneza, stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2005.

С 1991 г. функционирует Венгерский институт графологии, который наряду с несколькими частными учебными заведениями, а также Университетом национальной обороны им. Миклоша Зрини выдает диплом специалиста-графолога. В Венгрии в 2010 г. состоялась и первая международная конференция графологов. С 1997 г. ученая степень по графологии присуждается в Аргентине, научную квалификацию можно получить также в Индии, ЮАР, Китае. В США специалисты-графологи включены в штат ЦРУ, а в городе Гринфилд (Массачусетс) действует научная графологическая библиотека, включающая более 90 тыс. экспонатов.

В СССР исследование личности посредством анализа почерка находилось под запретом и числялось к «лженаукам». В русскоязычном пространстве и поныне отсутствует научная школа графологии, вследствие чего экспертов-графологов крайне мало. В то же время, достаточную теоретическую разработку в рамках криминалистики получила почерковедческая экспертиза, в компетенцию которой входит решение вопросов идентификации (установление авторства текста, подписей) и диагностики (давность и одновременность написания частей текста, эмоциональное состояние автора). Вопросы судебно-почерковедческой диагностики затрагиваются в работах Л. Е. Ароцкер, М. В. Бобовкина, Т. И. Исмаевой, А. А. Куприяновой, Н. Т. Малаховской, А. И. Манцвевой, В. Ф. Орловой, В. В. Серегина, Е. А. Шкоропата и других исследователей.

Прикладная почерковедческая экспертиза включает в себя исследование рукописного текста на основании более чем 100 идентификационных признаков, имеет субъективный характер и зависит как от опыта и профессионализма эксперта, так и от его личных качеств. В 2005 г. в России была разработана комплексная методика установления пола, возраста и психических особенностей исполнителя текста, применяемая сейчас судебными экспертами. Однако потенциал психодиагностики с использованием почерка остается нереализованным, несмотря на ряд преимуществ:

- 1) системность и возможность применения типологического подхода;
- 2) минимизация фактора субъективности (индивидуальные особенности личности проявляются даже в случае преднамеренного искажения почерка);
- 3) практически полное отсутствие неосознаваемых помех: низкой мотивации, эмоционального фона, самочувствия.

Помимо пола, возраста, общего психологического портрета, графологический анализ позволяет определить наличие неврозов, психологических травм, религиозных установок и убеждений, особенностей воспитания, влияния среды, склонность к асоциальному поведению. Например, для почерка серийных убийц характерны следующие признаки: (а) неровность росчерка либо, наоборот, излишняя аккуратность в написании; (б) чрезмерный нажим; (в) угловые завитки; (г) сжатость букв либо большое расстояние между ними; (д) пространственная асимметрия и др.

Начало развития графологии как отдельного направления в Республике Беларусь относится к 2013 г., когда в Минске начал действовать Центр научной графологии – филиал Израильского института графоанализа. Также в Беларуси создана научно-исследовательская лаборатория почерковедческих исследований Управления почерковедческих исследований (НИЛПИ УПИ) ГУ «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь». Экспертизы почерка проводятся здесь по определению суда, постановлению следователя (органа дознания), прокуратуры, по частной инициативе. В 2011–2013 гг. сотрудниками лаборатории реализовано исследование «Разработка теоретических и методических основ исследования рукописей лиц, находящихся в наркотическом состоянии» (изучались рукописи зависимых от опийной группы наркотиков). Однако до сих пор в республике не создана графологическая методика, которая позволяла бы определять по почерку психологические особенности личности исполнителя текста, поэтому официальная экспертиза ограничивается установлением принадлежности рукописи или подписи. Перспективы же очевидны: экспресс-диагностика личности участников судебного разбирательства, изучение свойств личности в момент совершения преступления, установление неосознаваемых мотивов деяния и т. д. Расширение возможностей использования графологии в правоохранительной практике связано с созданием в высших учебных заведениях базы для целенаправленной подготовки специалистов-графологов. Пока затрагиваемая проблематика лишь косвенно рассматривается в рамках учебных дисциплин «Юридическая психология», «Психология девиантного поведения» и «Криминалистика» в учреждениях образования системы Министерства внутренних дел.

Существует непоследовательность и в терминологии: графологов нередко путают с экспертами почерковедения, устанавливающими подлинность документов и имеющими отношение скорее к криминалистике (судебное почерковедение), нежели к психологии. В западноевропейской практике графологи являются психологами или психиатрами, к которым правоохранительные структуры обращаются при расследовании преступлений, проведении экспертизы. В некоторых случаях психодиагностика по почерку становится оперативной и достаточно объективной альтернативой исследования с использованием полиграфа (однако также не формирующей прямую доказательную базу).

Графология как перспективное направление психодиагностики рискует лишиться объекта исследования: неуклонный переход к электронному формату письменной коммуникации деактуализирует устойчивые навыки письма. Одно из первых зримых проявлений новой тенденции в мировой практике – отмена обязательного обучения письму в его классическом виде в школах американского штата Индиана (2011 г.). Тем не менее, учитывая неуклонное возрастание значения методик психодиагностики в правоохранительной деятельности, можно прогнозировать возрастание востребованности графологической экспертизы в Республике Беларусь.

В. Флоря,
кандидат юридических наук, доцент

К. Осадчий,
кандидат юридических наук, доцент
(*Академия МВД Республики Молдова*)

О НЕКОТОРЫХ ОБЩИХ ПРОБЛЕМАХ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В МОЛДОВЕ, РОССИИ, РУМЫНИИ

О недостатках, ошибках и даже преступлениях отдельных медицинских работников в Республике Молдова опубликовано множество статей, они обсуждались по телевидению и на различных международных научно-практических конференциях в Москве, Киеве, Львове, Кишиневе.

Статья 213 Уголовного Кодекса Республики Молдова предусматривает ответственность за нарушение по халатности врачом или иным медицинским работником правил или методов оказания медицинской помощи, повлекшее:

- а) причинение тяжкого телесного повреждения или иного тяжкого вреда здоровью;
- б) смерть пациента,

называется лишением свободы на срок до 3 лет с лишением права практиковать медицину на срок от 2 до 5 лет.

За истекшие 10 лет (2003–2013) прокурорами по этой статье было возбуждено свыше 300 уголовных дел, причем в большинстве случаев речь шла о гибели пациентов.

Впоследствии большинство этих дел было прекращено на основании заключений судебно-медицинских экспертиз, об отсутствии каких-либо нарушений, допущенных медицинскими работниками. Центр судебно-медицинской экспертизы подчинен Министерству Здравоохранения, которое не заинтересовано в широкой гласности в обсуждении, имеющихся недостатков и допущенных нарушениях. В некоторых случаях по возбужденным уголовным делам выносились обвинительные приговоры, по которым виновные осуждались лишением свободы условно согласно ст. 90 УК РМ, без лишения права практиковать медицину и без применения дополнительного наказания в виде штрафа. На предварительном следствии никто из обвиняемых не содержался под стражей.

Зато недавно один гражданин из района Штефан Водэ был подвергнут административному аресту на 25 суток за отказ приобрести полис обязательного медицинского страхования. Арест он отбыл полностью и только, после этого Апелляционная палата признала его незаконным, что дает право гражданину в судебном порядке требовать возмещения морального вреда.

В Белоруссии давно поняли, что недопустимо подчинение СМЭ Министерству Здравоохранения и в начале, в 2002 году, Государственную службу судебных медицинских экспертиз переподчинили Генеральной прокуратуре, а с 2013 года включена в состав вновь созданного Государственного комитета судебных экспертиз. Наше предложение о создании такого же комитета и в Республике Молдова отклонено на всех уровнях государственной власти без достаточно объективной мотивировки, что по нашему мнению, неправильно.

В России

Открытое, объективное, критическое обсуждение проблем здравоохранения в Российской Федерации может служить примером для органов здравоохранения и правоохранительных органов всех стран СНГ и не только. Вот несколько публикаций в «Аргументах и фактах»:

Какой диагноз у нашей медицины? Леонид Рошаль: как вылечить здравоохранение (Беседовала Ю. Тугина АиФ. – 2014. – № 43) [1]. Сам вопрос о диагнозе и о лечении медицины может свидетельствовать о том, что медицина больна. Такого самокритичного утверждения не делает ни один медик в Молдове.

На вопрос корреспондента отвечает Леонид Рошаль, доктор медицинских наук, профессор, Президент Национальной медицинской палаты, директор НИИ неотложной детской хирургии и травматологии, «Детский доктор мира».

Приведем некоторые ответы Л. Рошаль, «Когда из медиков делают рабов и требуют, что бы они выполняли работу больше положенной, но при этом не оплачивают ее, – это неправильно».

Предполагаемое снижение финансирования чуть ли не на 100 миллиардов рублей в 2015 году Л. Рошаль считает, что это будет преступлением. Нужно дать здравоохранению хотя бы 5% от ВВП.

На вопрос о взаимоотношениях Счетной палаты и Минздрава РФ Л. Рошаль считает, что «Сейчас там терроризируют работу Минздрава». Мы должны лечить людей по протоколам и клиническим рекомендациям. Путь по которому сейчас пошел Минздрав – это путь, по которому уже давно идут на Западе.

Говоря о ценах на лекарства, Л. Рошаль отмечает, что «Сейчас цены на лекарства у нас огромные».

Еще одна критическая публикация:

Ю. Борта. Блатным или большим?

При миллиардах вливаниях в отрасль нас лечат, но не выплачивают (АиФ. – 2014. – № 21) [2]. говоря о недостатках в работе Минздрава А. Филиппенко, аудитор Счетной палаты отмечает: «Более 52% средств (из почти 700 миллиардов рублей было направлено на укрепление материально-технической базы медорганизаций». Однако Минздравом, Фондом ОМС и регионами не выполнено поручение правительства по завершению мероприятий к 1 июля 2013 г.

О недостатках и в работе Минздрава и Счетной палаты на той же странице АиФ сообщает А. Старченко, доктор медицинских наук, юрист, президент Национального агентства по безопасности пациентов.

Много критических замечаний в адрес здравоохранения изложены и в других публикациях АиФ:

Каждая пятая взятка связана с медициной, заявил председатель Верховного Суда России Вячеслав Лебедев. Размеры коррупции в этой области становятся все крупнее и крупнее.

Недавно с взяткой в 29 млн. рублей за гарантированный госконтракт на поставку медоборудования попался замдиректор Московского НИИ онкологии. Он не член московского антикоррупционного Комитета, представлявший в нем Минздрав. Ну да: если коррупцию нельзя победить, надо ее возглавить.

Красноречивы новостные ленты правоохранительных органов. Смотришь сводки прокуратуры, и становится понятно: ворует, кто может и везде, где возможно. Воруют все, мало-мальски облеченные властью.

Вымогают врачи в крупных федеральных центрах, в обычных поликлиниках. Даже после смерти пациентов. Семь уголовных дел по поводу получения взятки возбуждено в отношении судмедэксперта межрайонного отделения бюро судмедэкспертизы в Мордовии. За ускорение процедур вскрытия тел умерших и оформления документов чиновник вымогал с родственников от 2,5 до 4 тысяч рублей.

«Недобитые пациенты. Почему на больничной койке мы абсолютно бесправны. Ю. Борта, Ю. Тутина (АиФ. – 2013. – № 42) авторы сообщают, что Саратовский суд вынес приговор по делу санитаря «Скорой помощи», П. Силкина, избившего и оставившего умирать на улице пациента. За убийство пациента он приговорен к 9,5 годам лишения свободы. Сообщается также о преступлении, совершенном А. Вотяковым, завотделением Пермского кардиоцентра, избившего пациента, привязанного к каталке. Подробнее об этом сообщалось в статье В.Рангуловой «Сдыхаешь? Сдохнешь! Я тебя на свалку выкину» (Комсомольская правда-Пермь. – 2013. – 12 июля);

Е. Владимиров, Интервью с С. Сухановым, руководителем Пермского центра кардиохирургии: «Нельзя из-за одного отщепенца обливать грязью всю медицину» (КП. – 2013. – 8 июля).

Интересно, образно мнение П. Воробьева, профессора, члена Исполкома Пироговского движения врачей России: «В России врач делает что хочет, потому что он никто и звать его никак» (АиФ. – 2013. – № 42).

Ю. Гарматина. «Залечили !... В Больницах водятся инфекции – монстры». В России жертвами внутрибольничных инфекций каждый год становится почти 25 миллионов человек, 500 видов микробов в больнице убивают.

В Европе и США вообще нет никаких бахил, посещение пациента возможно в любое время. Но в каждой палате висит дозатор с дезинфицирующей жидкостью, которой моют руки все – пациенты, врачи, гости, медперсонал (АиФ. – 2011. – № 39).

Ю. Борта, В. Мартынова, Г. Беккер. Это беспредел. Врачи разбегаются, больные умирают. (АиФ. – 2014. – № 41).

Республика Молдова

О настоящих и мнимых успехах молдавской медицины широко оповещают средства массовой информации. Вот и недавний пример.

Л. Ткач, «В Молдове впервые провели уникальную операцию, которая может изменить представление о лечении «неудобных» болезней (КП в Молдове. – 2014. – 22 октября) а всего-то речь

идет об успешной операции по лечению геморроя, по японской методике, изобретенной в 1995 году. И об этом надо извещать всех граждан Республики Молдова и за ее пределами?

А то еще несколько лет назад кардиохирурги мечтали о получении Нобелевской премии за применение натуральных, донорских, а не искусственных сердечных клапанов. Оказалось, что эту премию давно получил швейцарский ученый.

Перечисленные выше и другие проблемы, недостатки, указанные авторами вышеуказанных публикаций, касающиеся здравоохранения в России, настолько типичны для Молдовы, что авторы как будто побывали и у нас и ознакомились на месте с состоянием медицины в нашей республике.

Румыния

Об уголовной ответственности за врачебные преступления в Румынии, Украине, Польше, Германии информация опубликована в: Флоря В. Уголовная ответственность за врачебные преступления / В. Флоря, Кишинев: Реклама, 2004. – С. 92–103.

М. Озеров. Если жить немогуту.

Автор сообщает, что все больше британцев хотят иметь право на добровольную смерть. Раньше в Соединенном Королевстве предусматривалось наказание «за содействие самоубийству». Теперь оно отменено, если эвтаназия произошла за пределами британских островов. Все больше британцев уезжают туда, где эвтаназия узаконена особенно часто в Швейцарию, в клинику Dignitas, «Клинику смерти», основанную врачом Л. Миннели. Поток пациентов в нее не истекает. Несколько сотен британцев ждут своей очереди в Dignitas. Хотя «цена смерти» за 15 лет после открытия клиники подскочила почти в семь раз и сейчас составляет около 20 тысяч долларов (КП в Молдове. – 2013. – 31 мая).

Такую «медицину» мы не приемлем и сообщение об этой клинике в цивилизованной демократической Швейцарии с передовой медициной, напомнило умерщвление людей в газовых камерах. Не зря в Германии с ее печальным прошлым и слышать, не хотят об эвтаназии, которая там никогда не будет узаконена.

Ранее мы неоднократно подчеркивали, что только честный, открытый, объективный анализ проблем, недостатков, причин врачебных ошибок с тяжкими последствиями, врачебных преступлений может способствовать их предупреждению, повышению качества медицинского обслуживания. С сожалением отмечаем, что в медицинском сообществе Республики Молдова это пока не осознали и этих принципов не придерживаются.

Почему полис обязательного медицинского страхования в Молдове значительно превышает стоимость такого же полиса в России, хотя качество, квалификация, эффективность, результативность здравоохранения у нас значительно ниже, чем в России.

В 2015 году полис ОМС в Молдове будет стоить 4860 леев, в пересчете на рубли около 14 тысяч рублей, тогда как в России такой же полис стоит 1600 руб. (АиФ в Молдове. – 2014. – № 47, Комсомольская правда. – 2014. – 19 ноября). Министр здравоохранения Республики Молдова объяснил повышение стоимости полиса и тем, что «Мы впервые начали делать пересадку печени, почек, открытые операции на головном мозге». Но при этом умалчивается, сколько пациентов прожили после них 1 день, месяц, год. Когда-то кардиохирург А. Чиботару объяснил, что операция считается успешной, если пациент проснулся после наркоза, а что с ним будет дальше, никого не интересует.

Десятки, сотни пациентов погибают от врачебных ошибок, преступлений ежегодно, тысячи умирают дома без всякой медицинской помощи, но ни Минздрав, ни научное медицинское сообщество не намерены анализировать, обобщать, признавать свои ошибки и непрофессионализм, предавать их гласности, сообщать о принимаемых мерах по их предупреждению и устранению.

1. Флоря В. Врачебные преступления недоказуемы и ненаказуемы? / В. Флоря. – Кишинев: Реклама, 2001. – 58 с.

2. Флоря В. Уголовная ответственность за врачебные преступления / В. Флоря. – Кишинев: Реклама, 2004. – 160 с.

3. Florea V. Răspunderea penală pentru infracțiunile medicale / V. Florea. – Chișinău Epigraf, 2006. – 331 p.

4. Publicațiile din revistele АиФ și «Комсомольская правда».

5. Баженов С. Доктор Шипман и его большое кладбище / С. Баженов // Эхо планеты. – 2002. – № 32.

6. Бережков А. Суд остановил доктора Смерть / А. Бережков // Эхо планеты. – 1999 – № 172.

7. Флоря В. Вымогатели в белых халатах / В. Флоря // Revista Națională de drept. – 2013. – № 2. – P. 20–23.

8. Борта Юлия. Плати и молчи. Медицина – самая взяткоемная сфера? / Юлия Борта // АиФ. – 2013. – № 9.

9. Бояркина Наталья. Врачи и рвачи. Как лечиться и не разориться при нынешнем уровне медицины / Наталья Бояркина // АиФ. – 2013. – № 25.

R. I. Sybirna,
PhD Professor of Criminal Law Studies
(*Lviv State University of Internal Affairs*)

A. Y. Barna,
student
(*Collegium Civitas Warsaw*)

SOCIAL WORK AMONGST PRISONERS AS A MODERN FORM OF CRIME PREVENTION

It can be seen from international experience that for plenty of countries question of social work with convicts, as a tool to prevent the crimes, is still relevant. It is mainly focused on correction of the behaviour as well as stimulation of the prisoners to avoid future crimes after being granted their freedom. Currently the implementation of rehabilitation programs in prisons reflect law efficiency, so there is a need to develop a form of crime prevention, which provides no social isolation and the ability to remain in the community [1, pp. 160–164].

One of the main arguments supporting the social work for crime prevention is the possibility of conducting a greater number of rehabilitation programs than can be done in closed institutions like prisons. In Europe there is a lot of attention brought to creating prevention strategies in social politics to prevent further crimes and implementation of new social technologies.

Nowadays there are a lot of proofs, which confirm how effective social stimulation really is. Its essence is the deliberate usage of a specifically developed strategy in order to improve the moral aspect of the person. The main prerogative of a social worker is to work with the client and together plan how to achieve a specific goal: to keep the offender away from the temptation to commit new crimes. This method encourages the client to have a high degree of reflexivity and promotes their independence when making decision about their (prisoner's) life. The social worker must act as a positive role model, who inspires the ward to follow. Therefore, those who are in close contact with such clients have to continuously demonstrate respect, avoid verbal confrontation, and praise the client for their achievements. Other similar programs try to strengthen the ward through introduction of probation (testing) techniques, aimed at on-going encouragement of social behaviour.

It is, without a doubt, a well-known fact it is incredibly hard to prepare prisoners for life after prison while being kept in the institution due to isolation from the society. However, a sentence without imprisonment has its certain advantages for the public and the country:

- the sanctions, which are applied for the offender during the probation period, are considered a more appropriate punishment for minor crimes (since these crimes are committed 70% of the times);
- it promotes the rehabilitation of the offender in their usual conditions and there is no need to reintegrate into the society after the end of parole;
- probation helps significantly cut the costs of prison;
- helps reduce the number of inmates, which results in the increased number of taxpayers, since the average age of prisoners in Europe is 30 years old.

Several researches indicate that in the third millennium it is rational to introduce a new concept of crime prevention: soft social control. Imprisonment, as a restriction, has been proved ineffective. Improvements in the behaviour and the social adaptation of prisoners after being liberated have not been detected. Hence, imprisonment should not be the only and primary mean of punishment [2, pp. 51–55].

It is also important to remember the restorative justice, which originates from the middle of 1970s as a movement of changed views on crime and punishments. It is an approach to justice that focuses on the needs both of the victims and the offenders, including the community, rather than just satisfying the rule of law and legal principles to punish. The orientation of the approach is to let the parties cope with the crime and its consequences [3, pp. 123].

Restorative justice in no mean is intended to abolish the official justice, but simply gives a corrective and renewing nature by using the tools of certain method of crime resolution. Often the implementation of restorative justice programs is due to the partnership of the public and legal systems.

There are several forms of this justice. The two most common of them are the program of reconciliation of victims and offenders («mediation», «victim-offender conference», etc.) and circles of justice.

The program of reconciliation is the most used method of restorative justice. Mediation is the core technology for such practices. The intention of designing such programs is to organise meetings between the victim and the offender vis-à-vis for the cases, which are being investigated or are already in court process. The meeting is a subject of consent of all parties, and only if the offender has acknowledged that he had committed the crime.

During the meeting, both parties are offered to tell their version of what happened and how this crime affected their lives. Also, each party has the right to ask questions. At the end, both decide what to do with crime consequences and how to resolve the issue. If the agreement is reached, the parties sign a contract, which is often a solution for pecuniary damages. However, this is not the only possibility of compensation because sometimes offenders agree to work for the victim and community. According to the ideologist of restorative justice and American criminologist Howard Zehr, meeting of the victim and the offender can become a significant milestone and an event in the lives of both.

The «circles of justice» model allows the community to bring justice using some traditional methods of conflict resolution. Hence, this decision can be taken only if the consensus has been reached. This form of justice contributes to the restorative environment, in which the victim can be heard, and the offenders are granted the chance to repent for the crimes and participate in the elaboration of meaningful ways of responsibility restoration.

Despite the fact this method is considered to be an old mean of attracting society members into resolving the conflicts, only recently it has been restored as a representative of restorative justice. Discussion method in the community has aroused great interest and a large number of followers throughout the world.

Circles of justice may take different forms and can be used at (almost) any stage of the criminal justice process. It ranges from restorative circle (family-offender, victim-offender family, victim-community), sentencing circle, and sentencing in order to restore the responsibility. Each of these forms has different aims and structure, moreover, the circles have the ability to attractive and making it possible for the victim and the offender to meet, which is another method that has been discussed before, mediating, but involving the community as well [4].

Thus, social work with the offenders in an open society is considered to be more effective than in prison. However, it is important to understand this cannot be applied to all the crimes, especially crimes like homicide and mass murder. The methods discussed in the given essay are relative for small crimes.

Drawing conclusions, it is appropriate and important to apply new methods in Ukraine based on the international experience, which would dramatically decrease levels of repeated crimes.

1. Andrushko I. Experience of Social and Psychological Work with Inmates in Institutions of Punishment (Досвід організації соціально-психологічної роботи із засудженими в установах виконання покарання) / I. Andrushko. – К.: Centre «Alternatyva-V», 2004. – P. 160–164.

2. International and Ukrainian Legislation on the Rights of Prisoners and Penitentiary Personnel (Міжнародне та українське законодавство про права засуджених та персоналу установ виконання покарань) / A. P. Mukshymenko edition – К.: Serhiy Tantanyuk publication, 2006. – P. 64.

3. Problems of Social Adaptation of People Who have Served Criminal Penalties (Проблеми соціальної адаптації осіб, які відбули кримінальні покарання) / O.V. Betsyn edition. – К.: Atika, 2006. – P. 136.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://5ka.at.ua/load/pravo/socialno_pravoviaspektipovodzennjaiz_zasuauidipozbavlenja_volireferat/49-10-23593/

А. М. Бабенко,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Узагальнюючи результати власних досліджень, присвячених регіональним особливостям злочинності [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], торкнемося питання деяких кримінологічних закономірностей системи злочинності в регіонах.

Злочинність, як справедливо зазначає О. Г. Фролова, на відміну від одиначного злочину, який має випадковий, спонтанний характер – це передусім системне явище, підпорядковане дії закономірностей [11, с. 12]. Отже, якщо злочинність розглядати в якості системного явища, то функціонування цієї системи підпорядковується дії певних закономірностей.

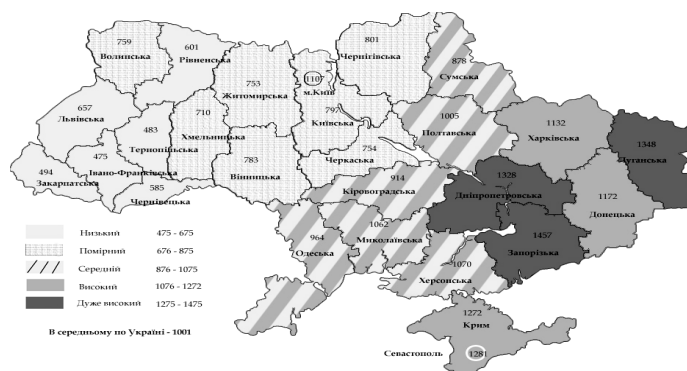
Вперше закономірний характер злочинності був встановлений понад 180 років тому бельгійським математиком А. Кетле. Він стверджував, що соціальне життя і фізичні явища підпорядковуються законам одного порядку й повинні вивчатися точними методами математичної статистики. А. Кетле довів, що деякі масові явища, у тому числі й злочинність, підпорядковуються явно вираженим стати-

стичним закономірностям [12, с. 215–222]. У кримінологічній літературі під «закономірностями» розуміють об'єктивно існуючий, повторюваний зв'язок явищ суспільного життя або етапів історичного процесу [13, с. 10]. Під «закономірностями» регіональної системи злочинності пропонуємо розуміти різноманітні стійкі зв'язки та характеристики злочинності (стан, структура, рівень, динаміка, коефіцієнти, географія, територіальні відмінності і т.д.) і окремих її видів, що стабільно проявляються у більш-менш тривалому періоді часу в регіонах країни.

Нагадаємо, що у попередніх наших публікаціях ми висвітлювали результати, згідно яких регіони України за рівнем кримінальної враженості злочинністю поділяються на три зони – позитивна, перехідна (середня) та негативна (Карта № 1). До *позитивної криміногенної зони* відносяться території з низькою та помірною інтенсивністю злочинності. До *перехідної (середньої) криміногенної зони* – регіони із середніми показниками інтенсивності злочинності. До *негативної криміногенної зони* належать території з високою та дуже високою інтенсивністю злочинності [1, с. 116–123].

Карта № 1

За даними розрахунків середніх показників коефіцієнтів інтенсивності злочинності у 27 регіонах країни (24 області, АР Крим, м. Київ та Севастополь) у період з 2001 по 2011 рр. нами встановлено, що до негативної зони кримінальної враженості увійшли східні (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська області), частина центральних (м. Київ) та південних (АР Крим, м. Севастополь) регіонів країни. До позитивної зони належать більшість західних регіонів – Закарпатська, Ів. Франківська, Львівська, Волинська, Хмельницька та ін. області. До перехідної – Сумська, Полтавська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська та Одеська області (Карта №1).

Середні коефіцієнти інтенсивності загальної злочинності, що фіксувалися у регіонах України протягом 2001–2011 рр.

Причому п'ять промислових східних регіонів, складають близько половини – 41% у структурі загальнодержавної злочинності, і здійснюють найбільший тиск на стан злочинності в Україні. Шляхом рейтингового аналізу динаміки змін інтенсивності та структури злочинності за період з 2001 по 2012 рр. нами виявлено стійкий характер такого розподілу [1, с. 116–123]. Показовим виявився той факт, що закономірності, які були характерними для функціонування загальної злочинності, в регіональному розрізі простежувалися й на рівні окремих видів злочинності.

Наприклад, за рівнем інтенсивності рецидивної злочинності регіони також об'єднуються у п'ять класів: У перший клас входять території з *низькою кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 30 до 51 злочинців на 100 тис. населення. У нього увійшли 6 областей (або 22% від загальної кількості регіонів) – Закарпатська, Ів. Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька.

Другий клас складають регіони з *помірною кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 57 до 73 злочинців на 100 тис. населення. Такими показниками характеризуються 5 (18%) регіонів – м. Київ, Волинська, Житомирська, Рівненська, Київська, області. Третій клас об'єднує регіони із *середньою кримінальною враженістю*, з середньою інтенсивністю злочинності від 86 до 113 злочини на 100 тис. населення. В цей клас увійшли 6 (22%) регіонів – Вінницька, Чернігівська, Сумська, Черкаська, Кіровоградська та Херсонська області.

У четвертий клас увійшли 5 (18%) регіони з *високим рівнем кримінальної враженості* від 117 до 132 злочинців на 100 тис. населення. Такою інтенсивністю характеризувалися АР Крим, м. Севастополь, Одеська, Полтавська та Харківська області.

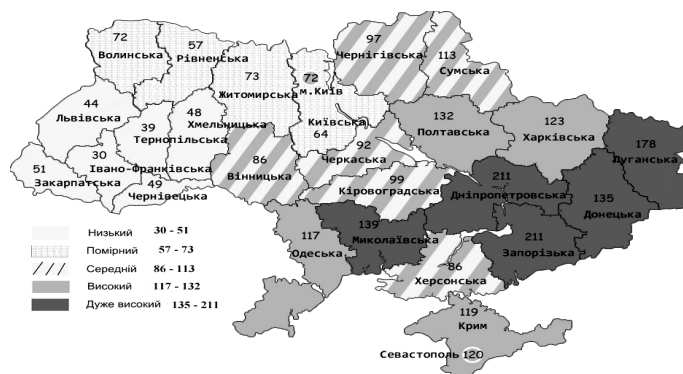
П'ятий клас об'єднав 5 (18%) регіонів з *дуже високим рівнем кримінальної враженості* з середнім коефіцієнтом інтенсивності від 135 до 211 злочинців на 100 тис. населення. Такі показники виявлені у Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Донецькій та Миколаївській областях (Карта № 2).

Звертає на себе вагу той факт, що інтенсивність рецидивної, як і будь якої іншої злочинності збільшується із заходу на схід і, відповідно, зменшується зі сходу на захід (Карти № 1, 2, 3, 4).

З представлених даних простежується нерівномірний розподіл злочинності, диференційований її характер. Так само, як і для загальної злочинності, доля рецидивної злочинності п'яти східних регіонів країни становить понад 40% у загальній структурі по країні [1, с. 116–123; 14, с. 14–20]. Розподіл питомої ваги рецидивної злочинності всіх регіонів корелював з питомою вагою загальної злочинності цих же регіонів.

Вагоме кримінологічне значення відводиться аналізу територіального розподілу середніх коефіцієнтів злочинної активності неповнолітніх на 100 тис. населення, що фіксувався в Україні протягом 2001–2011 рр. Модель кримінальної враженості регіонів України злочинністю неповнолітніх представлена нами нижче (Карта № 3).

Наведені показники вказують, на те, що протягом 2001–2011 р. у нашій країні у середньому виявлялося 42 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. *Низькою злочинною активністю* характеризувалися регіони, в яких виявлялося від 20 до 26 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. Такими були 4 області України, (Тернопільська область – 20, Ів. Франківська область – 23, м. Київ – 24, Львівська область – 26) що склало 14,81% від усієї території. *Помірною злочинною активністю* характеризувалися регіони з коефіцієнтом від 29 до 33 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення. До цієї групи увійшли 7 областей України (Рівненська – 29, Чернівецька – 30, Черкаська – 31, Хмельницька – 32, Закарпатська – 33, Полтавська – 33 та Чернігівська – 33), що становить 25,92% її території. Ці групи ми віднесли до «умовно позитивної» криміногенної зони. Всього у цю криміногенну зону увійшли 40,73% територій України.

Середні коефіцієнти інтенсивності злочинної осіб, які раніше вчиняли злочини, що фіксувалися у регіонах України протягом 2001–2011 рр.

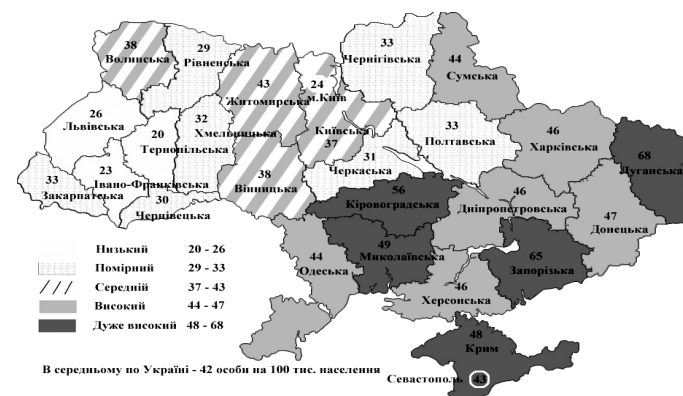
Середніми показниками від 37 до 43 злочинців на 100 тис. населення характеризувалися 5 областей України (Київська – 37, Вінницька – 38, Волинська – 38, Житомирська – 43, м. Севастополь – 43) або 18,51% її територій. *Високий рівень кримінальної враженості* – від 44 до 47 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення був характерним для 6 областей України (Одеська – 44, Сумська – 44, Дніпропетровська, Харківська, Херсонська по 46, Донецька – 47) або 22,22% її територій.

Дуже високий – від 48 до 68 неповнолітніх злочинців на 100 тис. населення спостерігався у 5 регіонах України (АР Крим – 48, Миколаївська – 49, Кіровоградська – 56, Запорізька – 65, Луганська – 68) що склало 18,51% її територій. Таким чином, 40,73% територій України знаходяться в негативній криміногенній зоні [4, с. 324–326].

Питома вага злочинності п'яти східних регіонів країни становить також трохи більше 40% від загальної по країні [5, с. 87–91]. Питома вага цього виду злочинності інших регіонів також корелювала з питомою вагою загальної злочинності цих регіонів [1, с. 116–123; 5, с. 87–91].

Особливостями закономірностей і територіального розподілу убивств в Україні є той факт, що на відміну від географії загальної злочинності, негативна криміногенна ситуація зафіксована у переважній більшості регіонів країни ніж позитивна або перехідна. При чому половина або 13 з 27 регіонів України опинилися в негативній зоні кримінальної враженості цими особливо тяжкими злочинами. При середніх загальноукраїнських показниках інтенсивності вбивств 7 на 100 тис. населення, що фіксувалися в Україні протягом 2001–2011 рр. у Донецькій області за аналогічний період цей показник у середньому становив 11,07, у Кіровоградській – 10, у Луганській – 9,18; у Херсонській – 8,97; у Миколаївській – 8,92; у Одеській – 8,86; у АР Крим – 8,76; у Запорізькій області – 8,57; у Харківській – 8,38; у м. Севастополь – 8,38; у м. Київ – 7,77; у Чернігівській області – 7,76; у Дніпропетровській – 7,39 (Карта № 4).

Навіть у 5 регіонах перехідної (середньої) зони кримінальної враженості (Київська – 7,37; Житомирська – 6,4; Полтавська – 6,29; Сумська – 6,09; Черкаська – 5,81) інтенсивність умисних вбивств у два рази перевищує аналогічні показники, наведені О. Г. Куликом у Азербайджані, Вірменії, Німеч-

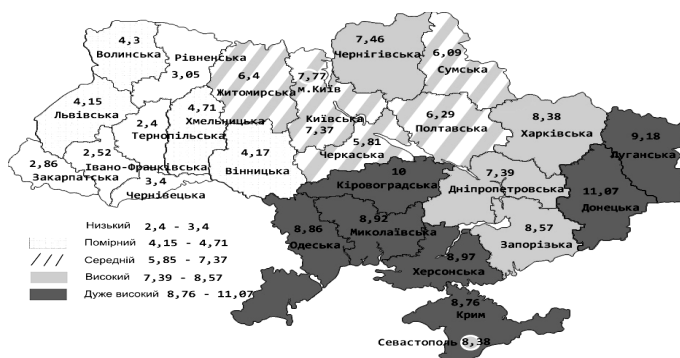

Середні коефіцієнти злочинної активності неповнолітніх, що фіксувалися у регіонах України протягом 2001–2011 рр.

чині, Польщі та Франції, які останніми роками становлять в середньому 2–3 злочини на 100 тис. населення [15, с. 51]. Що стосується 9 регіонів відносно благополучної – позитивної зони кримінальної враженості (Волинська – 4,3; Хмельницька – 4,71; Вінницька – 4,17; Львівська – 4,15; Чернівецька – 3,4; Рівненська – 3,05; Закарпатська – 2,86; Тернопільська – 2,4; Ів. Франківська – 2,52), то навіть вони значно перевищують середньоєвропейські показники інтенсивності вбивств (Карта № 4). Наведені дані дають підстави стверджувати про більш високий ступінь суспільної небезпечності насильницької злочинності в Україні ніж в інших країнах [16, с. 138–141].

Карта № 4

Під час подальших досліджень нами зафіксовані й інші закономірності територіального розподілу злочинності в регіонах. Так, для регіонів, які відносяться до негативної або позитивної групи кримінальної враженості, встановлені тотожні групування і для злочинів окремих видів. Наприклад, якщо Луганська область характеризується високою кримінальною враженістю загальною злочинністю, то тут щорічно фіксується й високий рівень злочинності неповнолітніх, рецидивної і т.д. Так само у Закарпатській області в наявності не лише низький рівень загальної злочинності, а й рецидивної, неповнолітніх і т.д.

Середній коефіцієнт умисних вбивств (та замахів) на 100 тис. населення, що фіксувався в регіонах України за період 2001–2011 рр.

Підсумовуючи, зазначимо, що в цілому регіональна система злочинності України характеризуються такими закономірностями – нерівномірність, диференційованість, стійкість територіального розподілу злочинності, стабільність груп регіонів за рівнем кримінальної враженості, синхронність у поведінці динамічних рядів окремих видів злочинності в регіонах. Причому ці закономірності простежувалися не лише на рівні загальної злочинності, а й на рівні окремих її видів.

Сподіваємося, що проведена робота не виявиться марною, а її результати стануть корисними для наукової спільноти та під час підготовки нормативно-правових і програмних документів, будуть врахованими під час стратегічних та оперативних управлінських рішень щодо запобігання злочинності, встановлення чисельності, структури та функцій судових та правоохоронних органів.

1. Бабенко А. М. Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності / А. М. Бабенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 3 (137). – С. 116–123.
2. Бабенко А. М. Насильницька злочинність в регіонах України: деякі кримінологічні особливості / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 2 (53). – С. 90–98.
3. Бабенко А. М. Історичні та соціально-демографічні фактори відмінності злочинності в регіонах України / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 3 (54). – С. 8–15.
4. Бабенко А. М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? / А. М. Бабенко // Порівняльно-аналітичне видання. – 2013. – № 3–1. – С. 324–326.
5. Бабенко А. Н. Криминологическая классификация регионов по уровню интенсивности преступности несовершеннолетних (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2013. – № 4 (14). – С. 87–91.
6. Бабенко А. Н. Криминологические особенности преступности в сфере оборота наркотических средств в регионах (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России [научно-практический журнал]. – 2013. – № 2 (13). – С. 77–83.
7. Бабенко А. Н. Территориальные особенности распространения краж (украинский опыт исследования) / А. Н. Бабенко // Труды академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан [научный журнал]. – 2013. – № 1 (19). – С. 54–59.
8. Бабенко А. М. Методичні основи кримінологічного аналізу регіональних особливостей злочинності / А. М. Бабенко // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – 2014. – Вип. № 71. – С. 319–325.
9. Бабенко А. Н. Преступность как фактор негативного влияния на население: региональный аспект / А. Н. Бабенко // Здоровье нации и национальная безопасность: криминологические и правовые проблемы. под редакцией профессора А.И. Долговой. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2013. – С. 67–70.
10. Бабенко А. Н. Криминогенная ситуация в регионах и ее значение для борьбы с преступностью (украинский взгляд) / А. Н. Бабенко // Криминологическая ситуация и реагирование на неё под редакцией проф. А. И. Долговой. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2014. – С. 253–258.

11. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навчальний посібник / О. Г. Фролова. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с.
12. Кетле А. Социальная система: законы еѳ управляющие / Адольф Кетле; пер. с фр. князь. Л. Н. Шаховской. – СПб.: Н. Полякова и К, 1866. – 311 с.
13. Юзиханова Э. Г. Тенденции и закономерности преступности в субъектах Российской Федерации: монография / Э. Г. Юзиханова. – Тюмень: Тюменск. юрид. ин-т МВД России, 2007. – 275 с.
14. Бабенко А. М. Регіональні особливості рецидивної злочинності в Україні / А. М. Бабенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 3. – Т. 3 – С. 14–20.
15. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія / О. Г. Кулик. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
16. Бабенко А. М. Кримінологічні особливості Умисних вбивств та замахів на вбивства в регіонах України / А. М. Бабенко // Верховенство права та правова держава: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 18–19 травня 2013р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 138–141.

А. В. Баб'як,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності

В. В. Строїч,

здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ СТВОРЕННЮ ТА ФУНКЦІОНУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ РИНКІВ

Серед багатьох чинників, які визначають ефективність діяльності органів внутрішніх справ щодо оперативно-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків, одним із головних є якість управління цими процесами та його складова – аналітична робота. Без цілеспрямованого та науково обґрунтованого інформаційного забезпечення неможлива злагоджена та ініціативна робота структурних підрозділів ОВС, досягнення ними позитивних результатів під час вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю.

У контексті оперативно-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків, на нашу думку, першочерговим завданням є проведення інформаційно-аналітичної роботи, розроблення та вжиття заходів, спрямованих на вдосконалення форм і методів оперативно-розшукової діяльності, організацію взаємодії підрозділів ОВС у боротьбі з організованими формами злочинної діяльності, впровадження у практику розкриття злочинів передових форм і методів роботи, наукових рекомендацій, сучасних технічних засобів в умовах чинного правового поля.

Більш того, під час оперативно-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків, необхідність якісного інформаційно-аналітичного забезпечення зумовлюється тим, що його результатом повинно бути визначення не тільки основних недоліків, а й конкретних шляхів їх усунення на основі наявних можливостей.

Як слушно відзначає І. В. Ковтун, сьогодні, коли вдосконалення управління є найважливішим внутрішнім резервом підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ, питання якості інформації, забезпечення її оптимальної переробки і письмового використання набуває особливого значення. Проте рівень аналітичної роботи в територіальних органах внутрішніх справ ще не відповідає вимогам сьогодення, оскільки оцінка оперативної обстановки переважно ґрунтується лише на статистичних даних, що не в повній мірі відображає реальний стан злочинності у регіонах [1, с. 3–4].

В умовах динамічного розвитку високих інформаційних технологій, глобальних інформаційних мереж та глобалізації ринкових процесів, у тому числі і кримінального характеру, організація інформаційно-аналітичної роботи оперативних підрозділів зазнає швидких змін. Як відзначають окремі дослідники фіксується стала тенденція розвитку високих інформаційних технологій, зокрема мережі Інтернет, конвергенція різноманітних сервісів і служб, що зумовлює їх використання при здійсненні аналітичних досліджень [2, с. 10].

Нині досягнення конкурентної переваги у будь-якій діяльності, в тому числі і протиправного характеру, перебуває у прямій залежності від якості інформаційної підтримки, наявності доступу до інформаційних ресурсів. У зв'язку з цим кримінальні угруповання витрачають левову частку своїх

прибутків на придбання інформаційних послуг, зокрема й у правоохоронних органах. Проведене нами дослідження дозволяє підтримати позицію О. М. Розума, який обґрунтовуючи чинники, що зумовлюють необхідність наукового дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності класифікував їх на дві групи:

– по-перше, новому періоду в економічному розвитку держави, пов'язаному з побудовою демократичного суспільства, повинні відповідати сучасні інформаційні технології у сфері інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності;

– по-друге, за умови зростання інтелектуальних знань злочинців необхідна підготовка нових, більш кваліфікованих кадрів для правоохоронних органів, які можуть своєчасно та ефективно протидіяти економічній та податковій злочинності [3, с. 340–343].

Наголосимо, що особливістю оперативного-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків є необхідність аналізу інформації з широкого спектру джерел, а сама інформація досить часто є різною за структурою та формами представлення.

Аналізуючи проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення оперативного-розшукової діяльності, Є. М. Яковець наголошує, що за рідким виключенням увійшла в практику комплексна систематизація відомостей про злочинну діяльність, яка дозволяє своєчасно проводити превентивні оперативного-розшукові заходи на стадіях підготовки і вчинення злочинів, здійснювати оперативне супроводження кримінальних справ на стадіях дізнання та слідства, практикувати документування результатів оперативного-розшукової діяльності та їх використання у якості доказів по кримінальних справах. Як результат сили та засоби ОРД використовуються неефективно. Вони відволікаються на другорядні часто неважливі об'єкти [4].

Хоча вчений і досліджував ситуацію інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД у Російській Федерації, слушно зазначити, що аналогічний стан справ і тенденції наявні і в Україні.

З метою визначення основних напрямів вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативного-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків необхідно розглянути наявні теоретичні підходи щодо змісту цієї діяльності. Проблема інформаційного забезпечення багатопланова. У залежності від сфери застосування термін інформаційне забезпечення набуває різноманітних відтінків, що не дозволило виробити єдиного наукового погляду на його визначення.

Досліджуючи це поняття в оперативного-розшуковому аспекті В. П. Євтушок зазначає, що інформаційне забезпечення ОРД виступає як необхідна передумова здійснення оперативного-тактичних заходів, що забезпечують у конкретних умовах оперативної обстановки (ситуації) успішне попередження, розкриття злочинів, розшук осіб, а також інтереси кримінального судочинства[5, с. 197–199]. В. П. Захаров зазначає, що інформаційне забезпечення оперативного-розшукової діяльності в аспекті теорії інформації є нічим іншим як циклічним процесом пошуку, збору, опрацювання, переосмислення, зберігання, видачі інформації та її використання для прийняття оперативного-тактичних та інших рішень правоохоронних органів та зазначає, що воно організовується з метою виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів, а також одержання відомостей про тенденції і процеси, що відбуваються у злочинному середовищі, та здійснюється в ініціативному порядку або на запит взаємодіючих органів [6, с. 285–291].

Враховуючи неналежний стан інформаційно-аналітичного забезпечення оперативних підрозділів, стали тенденцією до збільшення інформаційних ресурсів у мережі Інтернет та активне її освоєння кримінальними структурами, розвиток на базі високих інформаційних технологій спеціалізованого програмного забезпечення, можна стверджувати, що одним з факторів ефективної боротьби зі злочинністю у сфері економіки є впровадження в оперативного-розшукову практику інноваційних засобів і методів пошуково-аналітичної роботи з інформацією. Такий підхід дозволить:

– отримувати керівникам оперативних підрозділів достовірну та своєчасну інформацію, щодо стану та тенденцій розвитку окремих процесів на кримінальних ринках України, для прийняття більш виважених та ефективних управлінських рішень;

– зменшити навантаження на оперативних працівників, щодо збору загальновідомої інформації та її аналізу при проведенні оперативного пошуку;

– знизити матеріальні витрати на обслуговування організаційно-технічної інфраструктури інформаційно-аналітичного забезпечення;

– забезпечити перетворення значного масиву первинних даних у сприятливий для вивчення вигляд.

1. Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення оперативного-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності штабами органів внутрішніх справ: матеріали наукового дослідження / упоряд. І. В. Ковтун. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 80 с. – С. 3–4.

2. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативного-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Д. М. Цехан. – Одеса, 2011 – 20 с. – С. 10.

3. Розум О. М. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинам у сфері господарської діяльності / О. М. Розум // Напрями удосконалення протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності: зб. матеріалів за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26–27 лист. 2010 р.). – К., 2010. – С. 340–343.

4. Яковец Е. Н. Основы информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности: учеб. пособ. / Е. Н. Яковец. – М.: Щит-М, 2009. – 464 с.

5. Євтушок В. П. Деякі аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової тактики / В. П. Євтушок // Вісник Львів. – 1981. – № 7. – С. 197–199.

6. Захаров В. П. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності підрозділів ОВС у боротьбі зі злочинністю / В. П. Захаров // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 2. – С. 285 – 291.

С. Н. Баліна,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар секретаріату Вченої ради

О. О. Попова,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
НДІ проблем правового забезпечення діяльності ОВС
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ЩОДО НАПРЯМІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Проблеми попередження корупції в органах державної влади та управління потребують системного підходу. Рівень розвитку корупції, ступінь її суспільної небезпеки, а також різні форми її прояву потребують адекватних мір реагування всіх державних інституцій та структур.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності адміністративної діяльності органів державної влади та управління – це удосконалення організації надання адміністративних послуг як спосіб запобігання корупційним проявам. У сфері внутрішніх справ такими напрямками є:

I. Законодавче забезпечення системи надання адміністративних послуг.

1. Розроблення процедурного законодавства.
2. Розроблення законодавства за тими видами адміністративних послуг, які дотепер залишаються нерегульованими (наприклад, у сфері обігу зброї).
3. Законодавче врегулювання переліку адміністративних послуг.
4. Визначення та законодавче врегулювання принципів ціноутворення в системі надання адміністративних послуг (у вигляді законодавчого закріплення переліку адміністративних послуг та плати за їх надання або коефіцієнтів до собівартості цих послуг тощо).
5. Здійснення реформування з урахуванням пріоритетності загальнодержавних інтересів над відомчими, що передбачає припинення негативної практики подрібнення адміністративних послуг на відомчі аналоги, як-то «сервісні послуги», оскільки зазначене є неефективним з погляду економічного розвитку України та суспільних потреб (щодо прозорості та якості функціонування відповідної системи).

II. Нормативне забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ у сфері надання адміністративних послуг.

1. Здійснення функціонального обстеження органів і підрозділів внутрішніх справ України, що мають відповідно до чинного законодавства повноваження з надання адміністративних послуг.
2. Виявлення корупційних чинників у відповідній діяльності.
3. Оптимізація існуючої системи контролю – здійснення реального розмежування контрольно-наглядових і функцій з надання адміністративних послуг (прийняття рішення за результатами адміністративної справи).
4. Створення відомчої нормативної бази, що враховуватиме результати попередньо проведених робіт.

III. Належне кадрове забезпечення системи надання адміністративних послуг.

1. Створення ефективної системи післядипломної освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів для сфери надання адміністративних послуг.

2. Запровадження психологічної підготовки працівників з урахування специфіки сфери обслуговування та послуг у сфері внутрішніх справ.

IV. Підвищення якості та доступності надання адміністративних послуг.

1. Чітке визначення суб'єктів відповідних адміністративно-правових відносин і процедурних етапів надання адміністративних послуг (з урахуванням можливості встановлення термінів здійснення кожної процедури на кшталт організації ліцензійних послуг у сфері громадської безпеки [1]).

2. Належне інформаційне забезпечення системи надання адміністративних послуг з урахуванням вікових та матеріальних можливостей потенційних суб'єктів звернення. Зокрема, обов'язкове запровадження практики інформування суб'єктів звернення щодо готовності замовленої послуги.

3. Забезпечення можливості здійснення постійного моніторингу якості надання адміністративних послуг кожним суб'єктом (центр надання адміністративних послуг, адміністратор, персонал тощо).

4. Активне запровадження та популяризація дистанційного способу звернення за наданням адміністративних послуг і отримання таких послуг.

5. Належне забезпечення дотримання інтересів інвалідів згідно з міжнародними стандартами.

6. Забезпечення комфортних (побутово-санітарних) умов щодо безпосереднього отримання адміністративних послуг.

IV. Всебічне залучення громадськості до оцінювання та контролю за діяльністю суб'єктів надання адміністративних послуг.

1. Постійне інформування громадян через засоби масової інформації, зокрема, через спеціальні програми на радіо і телебаченні, про особливості надання, хоча б соціально значущих адміністративних послуг.

2. Запровадження громадських ініціатив щодо заохочення та стимулювання як загальних (структурних підрозділів органів внутрішніх справ), так і особистих досягнень суб'єктів надання адміністративних послуг.

1. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

О. Ю. Баліцька,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права та процесу

І. І. Татарин,
викладач кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

НЕТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ РОЗШУКУ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Під нетрадиційними методами розуміють прийоми та способи, які використовуються лише для вирішення одиничних ситуацій з метою розслідування злочину [1, с. 15]. На практиці до нетрадиційних засобів розкриття злочинів відносять використання: поліграфа, гіпноза, наркоаналізу, біоритмологію, психологічний портрет злочинця, екстрасенсоріку [2, с. 117–120], ясновидіння, телепатію, астрологію тощо [3, с. 2].

Зупинятися детально на висвітленні всіх нетрадиційних засобів припинення правопорушень немає сенсу, оскільки в якості засобу, який можна й потрібно використовувати в процесі розшуку людей, речей та майна пропоную лише екстрасенсоріку (ясновидіння, телепатію тощо) [4, с. 12]. Ясновидіння – це позачутливе отримання інформації про події, що відбуваються в даний час або в минулому і недоступні безпосередньому чуттєвому сприйняттю. Особливими його формами є ретроспекція – здатність бачити події, що мали місце в минулому, і проскопія – спосіб отримання інформації про майбутні події [5, с. 23].

Вивчення наявних у вільному доступі джерел з описом позитивних наслідків співпраці правоохоронних органів і екстрасенсів дозволяє дійти висновку, що серед так званих «екстрасенсів-пошуковиків» зустрічаються особи, які протягом тривалого (більше 10 років) часу співпрацюють з ОВС і завдяки їх здібностям вдалося розкрити не один десяток злочинів [6, с. 13].

Закон нічим не обмежує право слідчого залучати для співпраці фахівців різноманітного профілю. Немає сумніву, що екстрасенс може бути з успіхом залучений як спеціаліст при огляді предметів,

документів, ділянок місцевості і приміщень, при огляді трупа, обшуку, тощо. Його участь в такому випадку відобразатиметься у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії.

Тому, пропонується напрям удосконалення розшуку спрямований на забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, попри різного роду застереження, є необхідною, і в цій сфері можна використати досвід Російської Федерації. Зокрема, у Всеросійському науково-дослідному інституті МВС Росії приділяється увага вивченню психолого-криміналістичного забезпечення розкриття кримінальних правопорушень. У цьому плані розроблена методична допомога: «Застосування поліграфу в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ», «Методика і тактика застосування поліграфу при розкритті злочинів», «Гіпноз і злочинність», «Психологічні методи активізації пам'яті свідків потерпілих», «Психологічний портрет злочинців у справах про «серійні» сексуальні злочини та багато інших.

Впроваджуючи нетрадиційні методи, варто врахувати й цілком слушні зауваження Н. С. Карпова, про те, що «Потрібно щодо кожного окремого засобу аргументувати відповідь в аспекті наукової вірогідності й об'єктивності, етичної захищеності особистості й відповідності до правових основ і правил кримінального судочинства. Лише отримавши позитивні відповіді на всі ці групи запитань, можна переходити до постановки і вирішення проблем практичного впровадження засобу чи методу» [7, с. 256].

Діяльність з розшуку викрадених об'єктів та іншого майна, на яке можна накласти арешт з метою забезпечення цивільного позову, із використанням спеціальних пізнавальних засобів, має бути чітко регламентована законом. Вважаємо, що отримана в результаті здійснення таких тактичних прийомів інформація (думка або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях) може розглядатися як доказ у випадку обов'язкового підтвердження іншими даними. Такий висновок ґрунтується на основі, закріпленій у частинах 6 і 7 ст. 95 КПК України.

Тому вміло поставивши нетрадиційні методи на службу правоохоронним органам, можна добитися відчутних результатів щодо забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням.

Необхідність створення окремої посади у слідчо-оперативних підрозділах, посадовими обов'язками якої буде діяльність по відшкодуванню шкоди потерпілим від кримінального правопорушення.

Видається, що запровадження кожного з законодавчих вище напрямків могло б суттєво покращити ефективність діяльності органів досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Разом з тим сьогодні реалії такі, що для створення окремих підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням, в ОВС не має належного фінансування, тому на практиці це досить важко реалізувати. Крім того, такого роду введення неодмінно потягне за собою необхідність створення нової нормативної бази щодо координації, підпорядкування і т.д. між існуючими підрозділами ОВС та новоствореними.

Вважаємо, що для більшої ефективності діяльності органів досудового розслідування спрямованої на вирішення досліджуваної проблеми на даному етапі реформування ОВС достатнім буде ввести в штат відділів міліції спеціаліста з розшуку викраденого майна та майна, на яке можна накласти арешт з метою забезпечення позову. Вказана посадова одиниця може бути створена як шляхом підвищення кваліфікації з штатних працівників відділів міліції, так і прийняття нових кваліфікованих спеціалістів такого спрямування.

В органах внутрішніх справ основними завданнями запропонованої посади відповідно до специфіки забезпечення відшкодування шкоди в кримінальному провадженні повинні стати:

- 1) діяльність, спрямована на вивчення успішної практики з відшкодування шкоди, вироблення плану розшуку майна з врахуванням методології цієї діяльності;
- 2) за дорученням слідчого: проведення слідчо-розшукової діяльності щодо виявлення джерел відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди;
- 3) налагодження взаємодії з експертними службами щодо проведення необхідних експертиз пов'язаних з оцінкою майна;
- 4) надання консультацій та рекомендацій слідчому щодо вжиття необхідних заходів із забезпечення збереження майна, на котре накладено арешт.

Вказана посадова особа, повинна мати чітке спрямування на виконання завдань із забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням і здійснювати свою діяльність у тісній співпраці з слідчим.

Тому, наявність в штаті відповідного райвідділу, міськвідділу і т.п. уповноваженої службової особи, посадовим обов'язком якої було б забезпечення взаємодії з досудовим розслідуванням щодо забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні, певною мірою дозволило б вирішити

наявність існуючої на даний час проблеми із відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, фізичним і юридичним особам.

1. Мальцев В. В. Нетрадиционные методы исследования в криминалистике: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В. В. Мальцев. Дальневосточ. гос. ун-т. Юрид. ин-т. – Владивосток, 2001. – С. 15.

2. Хабалев В. Д. Возможности использования гипноза в оперативно-розыскной деятельности / В. Д. Хабалев // Нетрадиционные методы в расследовании преступлений: тезисы науч.-практ. семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – С. 117–120.

3. Богданов В. Следствию помог экстрасенс / В. Богданов, П. Клемешев // Соц. законность. – 1991. – № 8. – С. 2.

4. Скрыпников А. И. Использование экстраординарных способностей человека при раскрытии преступлений: методическое пособие: под ред. проф. Л. П. Гримака / А. И. Скрыпников, А. Б. Стрельченко. – М.: ВНИИ МВД России, 1995. – С. 12.

5. Махов З. Н. О необходимости новой формы использования знаний сведущих лиц – сведущего свидетеля / З. Н. Махов // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе: межвузовский науч. сб. – Уфа: изд. Башкирск. ун-та, 1990. – С. 23.

6. Скрыпников А. И. Использование экстраординарных способностей человека при расследовании преступлений / А. И. Скрыпников, А. Б. Стрельченко. – М., 1995. – С. 13.

7. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / Н. С. Карпов. – К, 2008. – С. 256.

С. А. Басалик,
старший викладач кафедри спеціальних дисциплін
факультету правоохоронної діяльності
(Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)

ЩОДО ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ І ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ситуація що склалася в Україні в 2014 році є результатом багатьох як внутрішньо так і зовнішньополітичних чинників, які призвели до виникнення на теренах нашої держави стійких терористичних організацій в самопроголошених «ЛНР», «ДНР», інтереси яких підтримуються ззовні, та які мають на меті підірвати основи національної безпеки України, конституційний устрій, змінити існуючий державний кордон тощо.

Аналізуючи інші військові конфлікти, що викликані активізацією терористичних організацій таких як «Хизболла», «Ісламська Республіка», можна відмітити ескалацію терористичної напруженості в світі та наростаючу хвилю терористичних актів з відповідним поширенням транснаціональної організованої злочинності, в тому числі пов'язаної з торгівлею людьми. В різних формах прояву тероризму та торгівлі людьми вони все більше загрожують безпеці громадян різних країн. Як результат породжують негативні політичні, економічні та моральні наслідки, психологічно впливають на великі маси людей, забирають життя великої кількості мирних громадян [3].

На сьогоднішній день, коли наша країна фактично перебуває у стані війни, все частіше трапляються випадки, коли людину проти її волі втягують у збройний конфлікт, змушують воювати проти українських військ, вбивати людей, або ж використовують людей як дешеву робочу силу. Наприклад, терористи під дулами автоматів змушують людей копати окопи, будувати оборонні споруди, тощо. Людей трактують як підневільну робочу силу, виставляють на лінію вогню, ризикуючи їх життям і здоров'ям.

Це одна із найновіших форм сучасного рабства, тобто торгівлі людьми. Серед змушених переселенців які прибули із гарячих точок Сходу є ті, що постраждали від таких форм насильства.

Сутність та причини, що породжують тероризм і організовану злочинність, мають багато спільного. Відтак, і тероризм, і організована злочинність визнаються міжнародним співтовариством злочинами одного, транснаціонального рівня, що становлять серйозну небезпеку для всього світового співтовариства [2].

Зв'язок терористичних організацій зі злочинними об'єднаннями, які здійснюють торгівлю людьми, виявляється в ряді випадків настільки тісним, що не представляється можливим відокремити один злочин від іншого.

Часто саме торговці людьми, створюють коридори, по яких терористи мають можливість безперешкодно перетинати кордони країн. Факторами, котрі роблять можливим настільки безпрецедентне злиття зусиль терористів і торговців людьми є:

- зростання міжнародної організованої злочинності;
- слабкість імміграційного контролю в країнах транзиту;
- корупція на різних рівнях.

Транснаціональний характер тероризму і торгівлі людьми вимагає створення спільних заходів з протидії цим явищам. На жаль, в усьому світі ефективність боротьби з ними з досить низка.

Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми нині набуває особливого значення. Найбільше це стосується вчинення злочинів організованою групою чи злочинною організацією із міжрегіональними або міжнародними зв'язками.

Співпраця в цій сфері розвивається у трьох основних напрямках.

Перший – укладення двосторонніх договорів, у яких держави регламентують питання надання правової допомоги у кримінальних провадженнях, видачі злочинців, передання осуджених осіб для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є. Останнім часом дедалі більш популярною формою двосторонньої співпраці стає професійно-технічна допомога.

Другий напрям пов'язаний зі співпрацею держав у боротьбі зі злочинністю на регіональному рівні. В рамках ради Європи, європейського союзу та інших регіональних організацій розроблено механізми координації зусиль держав у боротьбі зі злочинністю. Юридичну основу таких механізмів становлять багатосторонні конвенції.

Третій напрям охоплює співробітництво в рамках універсальних міжнародних організацій. Насамперед це стосується ООН та її спеціалізованих установ, а також Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) [4].

Співробітництво держав у боротьбі з таким міжнародним явищем, як злочинність, спрямоване на вирішення таких завдань:

- узгодження кваліфікації злочинів, що становлять небезпеку для декількох або всіх держав;
- координація заходів щодо запобігання і припинення таких злочинів;
- встановлення юрисдикції над злочинами і злочинцями;
- забезпечення невідворотності покарання;
- надання правової допомоги у кримінальних справах, включаючи видачу злочинців.

Недостатня ефективність здійснюваних нині заходів протидії обумовлена низкою причин: це й недосконалість чинного кримінального процесуального законодавства, що регламентує питання міжнародно-правової допомоги у кримінальному судочинстві, неузгодженість положень різних міжнародних договорів і угод, укладених Україною, а також проблеми, пов'язані з особливостями практичної реалізації взаємодії правоохоронних органів і підрозділів різних держав, в тому числі під час здійснення оперативно-розшукових заходів.

На даний час дуже гостро стоїть проблема взаємодії оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) з прикордонними підрозділами Федеральної служби безпеки Російської Федерації з протидії тероризму та торгівлі людьми на державному кордоні України включаючи території окуповані незаконними банд формуваннями «ЛНР» та «ДНР», які Генеральною прокуратурою України визнані як терористичні організації [5]. Незважаючи на досягнені раніше домовленості про співпрацю на міжнародному рівні між ДПСУ та ФСБ РФ з протидії злочинності російська сторона в різних формах намагається не виконувати досягнуті раніше домовленості.

Важливість міжнародного співробітництва при розслідуванні торгівлі людьми обумовлена тим, що його відсутність унеможливує збирання доказів з-за кордону; здійснення кримінального переслідування; забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві; відшкодування завданої злочинцем шкоди тощо. [1].

Тобто реалізація мети і завдань міжнародного співробітництва у протидії торгівлі людьми здійснюється як міжнародними організаціями так і власне державами, уповноваженими компетентними органами за конкретними напрямками діяльності й у певних формах.

Співробітництво правоохоронних органів й обмін інформацією в процесі розслідування передбачає більш тісну взаємодію. Для цього необхідно:

- 1) розширювати і, за необхідності, створювати канали зв'язку між державами-учасницями розслідування;
- 2) забезпечувати належну взаємодію у розслідуванні всіх злочинів, що мають відношення до сфери торгівлі людьми та використання примусової праці;
- 3) надавати за необхідності предмети, документи або докази, потрібні для аналізу доказової та орієнтуючої інформації з метою забезпечення ефективності розслідування;

4) здійснювати обмін інформацією щодо конкретних засобів і методів, які застосовують організовані злочинні групи, в тому числі відомості про маршрути і транспортування, використання фіктивних імен, змінених та підроблених документів, інших засобів приховування злочинної діяльності [6].

Необхідно чітко визначити стратегію протидії, тактику дій, основні напрямки докладання зусиль і першочергові спільні завдання в боротьбі з міжнародним криміналітетом [7].

В цілому, видається очевидним, що загроза тероризму і торгівлі людьми може бути максимально мінімізована в основному шляхом нарощування роботи всього світового співтовариства з ліквідації соціальних, економічних та ідеологічних коренів цих явищ. Беручи до уваги транснаціональний характер тероризму, а також його тісні зв'язки з іншими викликами та загрозами безпеці, такими як організована злочинність, торгівля людьми тощо, важливо прагнути до зміцнення співробітництва між відповідними властями і здійсненню регулярного обміну інформацією в цілях зміцнення можливостей світової спільноти щодо припинення фінансування тероризму та його усунення.

Проблема боротьби з міжнародним тероризмом є багатогранною і не має простих рішень, у зв'язку з тим, що терористами створена потужна і розгалужена мережа злочинних організацій по усьому світі. У зв'язку із цим для боротьби з тероризмом необхідні загальні і скоординовані зусилля всіх членів міжнародного співтовариства. Стійки терористичні мережі виникають не на порожньому місці та найчастіше використовуються канали зв'язку, переправляння через кордони людей, матеріальних засобів і озброєння, наявні в розпорядженні організованих злочинних угруповань, які не займаються терористичною діяльністю.

1. Черноус Ю. М. Поняття міжнародного співробітництва у діяльності з розслідування злочинів / Ю. М. Черноус // Науковий вісник КНУВС. – 2010. – № 3 (70).

2. Кушнір О. В. Торгівля людьми та тероризм: міжнародне співробітництво у сфері протидії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goal-int.org/torgivlya-lyudmi-ta-terorizm-mizhnarodne-spivrobotnictvo-u-sferi-protidii>

3. Ерохина Л. Д. Два лика транснациональной организованной преступности: терроризм и торговля людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=922&more=1&tb=1&pb=1>

4. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1779070749555/pravo/mizhnarodne_spivrobotnitstvo_borotbi_zlochinnisty

5. ГПУ: Самопроголошені «ДНР» та «ЛНР» визнано терористичними організаціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/05/16/gpu_samoprogholosheni_dnr_ta_lnr_vyznano_terorystychnomy_organizatsiyamy_488745.

6. Правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми: монографія / В. А. Ліпкан, О. В. Кушнір / за заг. ред. В. А. Ліпкана. – К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2013.

7. Скулиш Є. Д. Міжнародне співробітництво у сфері протидії транснаціональній організованій злочинній діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/05/skulish.htm>.

П. Д. Біленчук,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу

О. С. Бісюк,

доцент кафедри кримінального права та процесу
(Київський університет права НАН України)

О. А. Остролицький,

аспірант
(Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. Слід зазначити, що реальне існування і функціонування організованих злочинних груп (далі – ОЗГ) в певній мірі залежить від застосування ними дієвих і ефективних форм та способів протидії судовим, правоохоронним органам, а також від ціленаправленої можливості здійснювати ними безпосередній вплив, як на доказову інформацію, а також на учасників кримінального судочинства. Слідча і судова практика свідчить, що за останні роки правоохоронні органи дедалі частіше зустрічаються з вмотивованою, цілеспрямованою і спланованою протидією ОЗГ під час

розслідування злочинів. Очевидно, що механізми протидії їх викриттю, що застосовують організовані злочинні групи стають дедалі успішними, досконалішими і професійними. За таких умов системної і консолідованої протидії ОЗГ професійна діяльність судових та правоохоронних органів значно ускладнюється. У зв'язку з цим важливого значення набуває постановка і вирішення завдання з розробки дієвої стратегії, тактики і механізму нейтралізації протидії ОЗГ розкриттю та розслідуванню злочинів, шляхом дослідження окремих форм, видів і реальних актів протидії організованих злочинних груп органам досудового розслідування і судового провадження [1, с. 520]. Очевидно, що враховуючи актуальність і важливість даного питання, слід детальніше зупинитись на характеристиці та засобах і методах застосування окремих видів протидії розслідуванню, що сьогодні характерні для діяльності організованих злочинних груп.

Стан дослідження. Серед небагатьох публікацій учених-криміналістів, присвячених даній тематиці, слід виділити монографію Б. В. Щура [5, с. 176], у якій ним було ґрунтовно проаналізовано із позицій новітніх досягнень криміналістичної науки сучасні найпоширеніші і найбільш типові форми протидії розслідуванню злочинів, що сьогодні вчиняються ОЗГ, зокрема таких як: а) приховування злочинів; б) корупційні механізми протидії розслідуванню; в) використання ОЗГ засобів масової інформації; г) лжесвідчення; д) неправдиві показання; е) фальсифікація доказів; є) застосування погроз, фізичного та психічного насильства.

Здійснений нами порівняльний аналіз результатів наукових досліджень в Україні і Росії (2–5) за останні 40 років (1975–2015) літературних джерел дозволяє зробити висновок, що найбільш дослідженим видом протидії розслідуванню злочинів в науці криміналістиці можна вважати приховування злочинів. Ґрунтовне дослідження даного виду протидії розслідуванню злочинів всебічно здійснили В. Г. Гончаренко, О. В. Коташевський, М. Н. Курко, В. В. Леоненко, М. І. Мельник, Ф. М. Сокиран, О. В. Овечкін, Р. М. Шехавцов, Б. В. Щур.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності протидії розслідуванню злочинів вчених ОЗГ є розкриття особливостей зовнішнього прояву в поведінці осіб, зацікавлених у перешкодженні розслідуванню, форм і видів їх взаємодії з навколишнім середовищем, що їх оточує на певний момент вчинення злочину чи під час його розслідування, а також те, що обумовлене потребами та можливостями протидіючої особи щодо їх задоволення.

З метою всебічного дослідження системи форм, видів та способів протидії розслідуванню злочинів потрібно здійснити їх всебічну систематизацію, класифікацію та типізацію. Здійснивши консолідований аналіз теоретичних напрацювань різновидів протидії розслідуванню злочинів розуміємо, що до цих пір в криміналістичній науці не має чітко окресленої і системно диференційованої класифікації форм та видів протидії розслідуванню злочинів. Слід зазначити, що у криміналістичній літературі найчастіше зустрічається поняття «форми» протидії розслідуванню злочинів.

Як правило, під формою протидії розуміється вид активної поведінки протидіючого суб'єкта. Проведений консолідований аналіз наукових досліджень присвячених даній проблемі дозволяє зробити висновок, що протидія розслідуванню злочинів виявляється в різних формах.

В даний час дослідники виділяють приховування злочину, як одну з основних форм протидії розслідуванню.

Наступною формою протидії є – корупційні механізми протидії розслідуванню злочинів. Відомо, що сьогодні у юридичній літературі поняття корупції трактують по-різному. Таких визначень сьогодні існує понад двісті. Водночас вважаємо, що безумовно корупція – це суспільно небезпечне явище у сфері політики та державного управління.

Очевидно, що корупція – це «іржа», «корозія» влади та органів державного управління і місцевого самоврядування.

Наступною формою протидії розслідування злочинів є використання засобів масової інформації (ЗМІ). Відомо, що ми живемо в інформаційному суспільстві, де масова соціальна комунікація являє собою систематичне поширення відомостей, інформації, метою якої є вплив на думку та поведінку мільйонів людей, а також утвердження духовних цінностей суспільства.

Ще однією формою протидії ОЗГ є лжесвідчення і неправдиві показання. Неправдиві показання – це творчий, психофізіологічний процес, коли допитуваний свідомо формує неправду у своїх свідченнях. Неправда – це поняття багатоаспектне, що є завжди свідомим та навмисним перекручуванням істини.

Наступною формою протидії розслідуванню злочинів виділяємо фальсифікацію доказів (показання, речові докази, документи, висновок експерта), що означає підробку, свідоме перекручування, підміну дійсного неправдивим.

Слід зазначити, що в чинному українському законодавстві на даний момент не має окремої норми кримінального закону, яка б передбачала кримінальну відповідальність за фальсифікацію доказів. Отже спостерігаємо реальну потребу у надійному законодавчому захисті доказів від фальсифіка-

ції або їх знищення. Найбільш небезпечною формою протидії розслідуванню злочинів є застосування погроз та застосування фізичного і психічного насильства, що є крайніми методами, пов'язаними із погрозами та реальним фізичним впливом, а також з фізичною ліквідацією певних осіб.

Висновки. Аналіз основних форм протидії ОЗГ розкриттю та розслідуванню злочинів, дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, протидія ОЗГ під час розслідування злочинів значно ускладнює роботу правоохоронних органів, оскільки потребує термінової розробки і використання окремих криміналістичних рекомендацій слідству, враховуючи особливості конкретного акта протидії, з метою ефективного протистояння протидії ОЗГ. По-друге, в процесі розслідування злочинів, існує нагальна необхідність у здійсненні попередньої підготовки слідчих кадрів для застосування ними контр-засобів для усунення дії в умовах конфліктної протидії здійснюваної ОЗГ. Перелік наведених вище форм і видів протидії не може бути завершеним, оскільки злочинні організації вмотивовано і цілеспрямовано виявляють винахідливість у створенні нових видів протидії та прагнуть успішно втілювати їх у життя в процесі розслідування злочинів. А це значить, що органи досудового розслідування зобов'язані бути готовими до таких актів і діяти на випередження. Крім того органи досудового розслідування мають можливість використовувати для виявлення і документування фактів протидії розслідуванню злочинів сучасний комплекс наукового забезпечення пізнання та доказування (сискознавчі, детективознавчі, криміналістичні, експертознавчі, безпекознавчі засоби, методи і технології) [3, с. 28–32].

1. Біленчук П. Д. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, Г. С. Семаков / за ред. П. Д. Біленчука. – 4-те вид., змін., доповн. і доопр. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 520 с.

2. Біленчук П. Д. Концептуальні засади стратегії подолання протидії розслідуванню злочинів, що здійснюється організованими злочинними групами / П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, О. А. Остролуцький // Наше право. – 2014. – № 4. – С. 96–102.

3. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. – М.: Юрид. лит., 1976. – 112 с.

4. Маслов А. Е. Следственная тайна как средство преодоления противодействия расследованию: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. Е. Маслов; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2001 – 24 с.

5. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками / В. А. Овечкин. – Харьков: Харьковский юридический ин-т, 1975. – 64 с.

6. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами / Б. В. Щур; за ред. В. Ю. Шепітько. – В.о. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.

П. Д. Біленчук,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
(Київський університет права НАН України)

А. А. Ярмолюк,
керівник науково-дослідного центру системних досліджень
(Інтелектуальний форум «Єдина Європа»)

ФЕНОМЕН ІСНУВАННЯ СЕРІЙНИХ МАНІЯКІВ-УБИВЦЬ ЖІНОК – ПРИХОВАНА РЕАЛЬНІСТЬ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ: ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Останнім часом освітяни, науковці та практики спостерігають бурхливий сплеск серійних маніакальних вбивств серед представниць слабкої статі. У США для визначення сутності поведінки серійних маніяків-убивць жінок навіть придумали термін – синдром «чорної вдови».

Водночас професор Є. Г. Самовічев вважає, що проблема серійних маніяків-убивць, в нашому випадку жінок, не зникне ніколи, однак, потрібно пам'ятати, що необхідно не тільки проводити активне розслідування та вибирати справедливе кримінальне покарання за скоєні жінками серійні маніакальні вбивства, а й здійснювати ефективні заходи запобігання, протидії та попередження таких злочинів. Вчені вважають, що ці особи вимагають застосування спеціальних форм і методів запобігання, протидії та попередження злочинної поведінки, надання виправно-виховного впливу з урахуванням названої психологічної особливості [4]. Такі заходи для названих осіб носять комплексний характер, оскільки їх необхідними компонентами є розробка та застосування заходів медичного характеру. Вважаємо, що успішна запобіжна діяльність повинна ґрунтуватися на пізнанні специфіки особистості суб'єктів із психічними аномаліями, генезису та механізму протиправних дій таких осіб, на методо-

логічно вірній оцінці криміногенної ролі психічних розладів, на використанні новітніх досягнень науки психіатрії, психології, педагогіки, за умови вдосконалення правових норм [2, с. 55].

Необхідно наголосити, що в багатьох країнах світу справедливо вважається, що лікування психічно хворих осіб, зокрема для цілей запобігання злочинів з їх боку, не тільки медична та організаційна, але й правова та етична проблеми. В першу чергу це стосується тих випадків, коли в медичний заклад повідомляється про особу, яка вже вчинила агресивні дії, але невідомі правоохоронним органам. Існують дві основні альтернативні позиції на правову регуляцію такого лікування. Перша – лікувати без яких би то не було додаткових умов, надаючи пацієнтові можливість вибору анонімної допомоги. Цю позицію підтримують Ю. М. Антонян та М. В. Власова. Друга – негайно інформувати правоохоронні органи про небезпечну для суспільства людину, в нашому випадку представницю слабкої статі, яка звернулася за медичною допомогою, та про скоєне нею протиправне діяння. Ю. М. Антонян та М. В. Власова також підтримують цю позицію, вважаючи, що лікування аж ніяк не виключає інформування правоохоронних органів про осіб, які можуть представляти для них інтерес [2, с. 65].

Потрібно звернути увагу, що більшість вчених закликають підвищити якість психіатричного обстеження та лікування, сподіваючись, що це допоможе виявляти та лікувати потенційних серійних маніяків-убивць, в нашому випадку жінок, до того, як вони вчинять злочини [3, с. 37; 5]. Психіатр Алан Тео та його співавтори опитали 41 сертифікованого психіатра та 38 ординаторів з чотирьох психіатричних лікарень про те, як вони оцінюють ризики насильства з боку ряду пацієнтів. Потім вони порівняли ці оцінки з реальною історією осіб. Виявилось, що якщо психіатри в міру успішно передбачали, хто з пацієнтів становитиме загрозу, прогнози ординаторів виглядали як випадкові здогадки. Однак після цього автори досліджень поєднали оцінки ординаторів з іншою формою оцінки ризику – так званою Шкалою менеджменту анамнестичних і клінічних факторів ризику (HCR-20-C). Ця шкала вимагає відстежувати наступні п'ять характеристик пацієнта: 1) недостатнє критичне відношення до себе; 2) негативні установки; 3) активна симптоматика серйозного психічного захворювання; 4) імпульсивність; 5) несприйнятливості до лікування. Коли Тео та його колеги зіставили оцінки ординаторів з результатами застосування HCR-20-C, то вийшов прогноз, який по точності не поступався перед оцінками психіатрів. Таким чином, використання додаткового інструменту дозволяє ординаторові визначати ризики прояву насильства з боку пацієнтів з тією ж точністю, як і лікарю-фахівцю. Це важливо, тому що лікарів-фахівців у багатьох частинах країни не вистачає і багато з тих, хто приходить до лікарні з важкими психічними захворюваннями, оглядаються, – принаймні, спочатку – ординаторами. Тео заявив, що такі шкали, як HCR-20-C можуть стати одним із засобів, що сприяють запобіганню серійних маніакальних вбивств, скоєних в тому числі жінками. Однак, знизити ймовірність здійснення особами слабкої статі чергового серійного маніакального вбивства, буде не просто, і будь-яка шкала може грати в цьому тільки допоміжну роль, вважає Тео [1].

Потрібно відзначити, що поведінка людини в дуже великій мірі визначається особливостями організації та функціонування її центральної нервової системи. У зв'язку з цим, на наш погляд, представляють надзвичайний інтерес дерматогліфічні дослідження, що дозволяють охарактеризувати її особливості через картину волярного рельєфу (гребневої шкіри, що покриває, зокрема, внутрішню поверхню кистей людини). Відомо, що шкіра складається з тих же самих ембріональних зачатків, що й структури нервової системи, завдяки чому дерматогліфічні узорі можуть бути використані в якості оригінального маркера організації центральної нервової системи. Багато вчених вважають, що девіантна поведінка серійного маніяка-убивці, у тому числі жінки, може визначатися рідкісним конституціональним типом організації її центральної нервової системи, що зводиться до певного типу левшества. Необхідно підкреслити, що наявність будь-яких ознак левшества не є фактором, що неминуче веде до розвитку девіантної поведінки, аж до формування особистості серійного маніяка-убивці. Однак, безсумнівно, особи, що володіють типом «прихованого левшества», складають групу ризику формування різних форм девіантної поведінки, до якої їм повинні бути в першу чергу адресовані запобіжні заходи.

Ми вважаємо, що вже в дитячому та підлітковому віці необхідно попереджувати кримінальну поведінку, в нашому випадку дівчат, тому необхідно ввести своєрідний «антиманіячний фільтр», який є ефективним механізмом раннього виявлення агресивних нахилів. Вже у школі потрібно якомога раніше виявляти випадки пристрасті підлітків до алкоголю, наркотиків, насильства та суїциду, що дозволить знизити ймовірність гострих соціальних ситуацій. На нашу думку, в системі освіти повинна з'явитися єдина служба психологічного контролю, яка дозволить виявляти потенційно небезпечних школярів, в нашому випадку дівчат. Необхідно, щоб на стадії навчання майбутнього вчителя знайомили з ознаками виявлення критичних психологічних ситуацій, проте, після виявлення таких проблем, він зможе відразу зателефонувати в спеціальну службу, після чого до роботи підключаються професійні психологи. Однак, для цього необхідно внести зміни в існуюче законодавство про освіту в Україні.

Зазначимо, що криміналісти Скотланд-Ярду, взявши на допомогу новітні комп'ютерні технології, працюють над списком 100 майбутніх убивць. Мова йде про звичайних громадян, які в майбут-

ньому, на думку вчених, вчиняють серйозні злочини. Британські фахівці використовують обробку даних вже наявної в поліції інформації про людей та характеристик, отриманих в різний час від їх друзів, роботодавців або знайомих, щоб скласти психологічний портрет осіб та прогноз їх поведінки. Цікаво, що схожа технологія, заснована на обробці комп'ютером великого масиву статистичних даних, була випробувана в Нью-Йорку: машина успішно передбачила місце та час вуличного пограбування, поліцейські виїхали туди та дійсно застали злочинця. Відомо, що над комплексом, який повинен передбачати поведінку осіб та видавати імена потенційних порушників закону, в США почали працювати ще в 2002 році.

Зазначимо, що уельські дослідники адаптували один з існуючих психологічних тестів для виявлення людей зі схильністю до насильства. Випробовувані були поділені на чотири групи – особи з психічними відхиленнями, які вчинили вбивства, вбивці без порушень психіки, психопати, засуджені за інші злочини та психічно нормальні люди, що не вчиняли вбивств. Суть тесту полягає в тому, що випробовуваному пропонують класифікувати слова, які з'являються на моніторі за двома параметрами: приємне-неприємне, доброзичливе-жорстоке. При цьому на панелі всього дві кнопки. Коли одна та ж сама кнопка відповідає за приємне та доброзичливе або жорстоке та неприємне, всі випробовувані досить швидко та однозначно роблять вибір. Однак, якщо кнопка буде відповідати за протилежні характеристики – приємне та жорстоке або неприємне та доброзичливе – більшість людей без психічних відхилень не можуть здійснити вибір, а вбивці з психічними відхиленнями в цьому випадку приймають швидке рішення. За словами вчених, вбивці-психопати не відчують різниці в тому, як комбінуються характеристики: поєднання приємного та жорстокого для них настільки ж природно, як приємного та доброзичливого. Науковці вважають, що запропонована ними методика може успішно використовуватися для виявлення психопатів, здатних вчиняти злочини з особливою жорстокістю.

Отже, створення й функціонування системи науково-методичного забезпечення діяльності по запобіганню, протидії та попередженню даного виду злочинів неможливо без відповідних дійсно професійних фахівців, які володіють комплексом інноваційних та креативних знань, методів і технологій в галузі кримінології, криміналістики, психіатрії, психології, безпекознавства, детективознавства, сискології, судової медицини, статистичного аналізу та математичного моделювання, застосування яких необхідно з метою підвищення ефективності вирішення правоохоронних завдань. Тому потрібно піднімати питання створення окремої наукової школи в Україні в цій галузі правової науки. Вважаємо, що необхідно створити державний центр, робота якого була б спрямована на запобігання серййним маніакальним вбивствам, скоєних в тому числі жінками. До його складу мають увійти кращі професіонали – оперативні працівники, слідчі, кримінальні психологи, психіатри, поліграфологи, які допоможуть провести аналіз виявлення прихованих серій.

1. North Anna. 5 Key Factors That Could Help Mental Health Professionals Spot Future Shooters / Anna North // BuzzFeed. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buzzfeed.com/annanorth/5-key-factors-that-might-help-mental-health-profes#.qsamm1Z1X>.

2. Антонян Ю. М. Предупреждение убийств, совершаемых лицами с психическими аномалиями: монография / Ю. М. Антонян, М. В. Власова. – М.: Изд-во ВНИИ МВД России, 2005. – 92 с.

3. Бухановский А. О. Лечение сексуальных садистов как форма защиты: правовые и этико-деонтологические подходы / А. О. Бухановский // Серийные убийцы и сексуальная агрессия: что ждет нас в XXI веке. Медицинские аспекты социальной агрессии: материалы 3-й Международной научной конференции (18–21 сентября 2001). – Ростов н/Д, 2001. – С. 37.

4. Метелев А. В. Використання спеціальних психологічних знань при розкритті серійних убивств. – Іжевск, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurpsy.com/files/ucheb/metel/01.htm>.

5. Самоделова Світлана. Маніяк подає сигнали / Світлана Самоделова // Московський комсомолец. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/old/article/2007/05/10/149423-manyak-podaet-signal.html>.

В. Я. Бондаренко,

ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЧИ Є МОТИВ ТА МЕТА ФАКУЛЬТАТИВНИМИ ОЗНАКАМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СТАТТІ 359 КК УКРАЇНИ?

У теорії кримінального права поширеною є думка про те, що зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують такі юридичні ознаки, як вина, мотив, мета та емоційний стан вчинення злочину [2, с. 170].

Вина є тією ознакою, яка є обов'язковою для будь-якого злочину і, відповідно, її встановлення має важливе значення. Інші ознаки, так звані факультативні, теж мають важливе значення. Зокрема, мета – той уявний і бажаний особою кінцевий результат, якого вона прагне досягнути, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [1, с. 294], мотив – внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст, допомагає глибше розкрити психічне ставлення особи до чинного [3, с. 146] та емоційний стан – особливий юридично значущий психологічний стан особи, який впливаючи на її волю і свідомість, взаємодіє із ознаками складу злочину (насамперед суб'єктивною стороною), і визначає таким чином особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, а також впливає на вирішення питань, пов'язаних із індивідуалізацією покарання [4, с. 8]. Останній має значення лише у злочинах, передбачених ст.ст. 116, 123 КК України.

Відомо, що мета та мотив мають значення для кваліфікації лише у тому випадку, якщо вони безпосередньо передбачені у диспозиції статті. Зі змісту ч. 1 ст. 359 КК України очевидно, що ні мета, ні мотив значення для кваліфікації цього діяння не мають. Однак, чи правильною є така позиція законодавця? Адже придбання, збут і навіть використання СТЗНОІ становитиме собою суспільну небезпеку лише за умови, що перераховані дії спрямовані на подальше негласне отримання інформації. Більше того, навіть за умови, що такі дії спрямовані саме на досягнення цієї мети також не завжди становитимуть суспільну небезпеку. Згаданий у попередніх підрозділах випадок за якого особа негласно збирає інформацію про злочинні дії іншої особи (наприклад, про вчинення нею тяжкого чи особливо тяжкого злочину) видається навпаки суспільно корисним. Тому необґрунтованим видається криміналізація придбання, збуту і використання СТЗНОІ без мети подальшого негласного отримання інформації. Крім того, варто наголосити, що доповнення диспозиції ст. 359 спеціальною метою, з огляду на зазначене вище, також не вирішить усіх існуючих проблем, оскільки не завжди негласне отримання інформації є суспільно небезпечним.

Тому кримінальній відповідальності особа повинна підлягати лише за умови, що діяння вчинено з метою негласного отримання інформації і спричиняє шкоду чи створює небезпеку її спричинення конкретним суспільним відносинам (недоторканості приватного життя, таємниці листування тощо). Це у черговий раз підтверджує правильність зайнятої нами у попередніх підрозділах позиції.

Зазначимо, що судовою практика у цьому аспекті також невтішна. Лише у 37 вироків з проаналізованих суд зазначає мету вчинення особою цього діяння. Зокрема, у 22 вироків зазначено, що особа придбавала чи виготовляла СТЗНОІ з метою подальшого їх збуту, а у 15 вироків з метою подальшого їх використання. Однак, для чого саме використовуватимуться ці засоби у вироків, як правило, не конкретизується. Лише у трьох з проаналізованих вироків метою придбання СТЗНОІ було подальше їх використання за призначенням.

Зі змісту усіх інших вироків не зрозуміло чи така мета взагалі з'ясовувалась. Більше того в окремих вироків зазначається, що особа придбала СТЗНОІ без конкретної мети, жодного разу ним не користувалась, або ж придбала їх для особистого користування!

Так, до прикладу, у вирокі Бориспільського міськрайонного суду Київської області зазначено, що приблизно на початку травня 2012 року ОСОБА_1, перебуваючи в ресторані «Рафінад», що розташований в м. Бориспіль Київської області, познайомився з невстановленою особою на ім'я «ОСОБА_2», який запропонував йому придбати брилки та авторучки з відео- та фотокамерами за 100 доларів США, на що ОСОБА_1 погодився. Того ж дня, о 16 годині, знаходячись біля ресторану «Рафінад» в м. Бориспіль, ОСОБА_1 вдруге зустрівся з невстановленою особою на ім'я «ОСОБА_2», та отримав від останнього шість брелоків та дві авторучки із вбудованими фото та відеокамерами, за що сплатив грошові кошти в сумі 100 доларів США. Вищевказане обладнання ОСОБА_1 *придбав без конкретної мети і жодного разу ним не скористався* [5].

Щодо мотиву цього злочину, то він, як видається, може бути різний: корисливий, хуліганський, з мотивів ревнощів тощо. Однак, як уже зазначалось, для кваліфікації його встановлення значення жодного немає.

Щодо судової практики зазначимо, що лише у семи проаналізованих вироків суд акцентує увагу на тому, що збут СТЗНОІ вчинено з корисливих мотивів. В усіх інших мотив не описується і, очевидно, не встановлювався взагалі.

Таким чином питання чи повинні мета та мотив у ст. 359 КК України бути обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони, чи повинні залишатись надалі факультативними, мабуть повинно бути вирішено на законодавчому рівні на користь визнання цих ознак основними та відповідно відображення у диспозиції цієї статті.

1. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В. К. Грищук. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с. – С. 294.

2. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський, П. В. Кобзаренко та ін.; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с. – С. 170.

3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і факультетів / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х.: Право, 1997. – 368 с. – С. 146.

4. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Л. І. Шеховцова; Академія адвокатури України. – К., 2007. – 20 с. (с. 8).

5. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 17 вересня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25998053>

С. Я. Бурда,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології

М. Б. Боднар,

слухач магістратури
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ: ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ

Окремим аспектам вивчення даного питання присвятили низку своїх наукових досліджень ряд вчених, зокрема, це – М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джу́жа, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Л. О. Мостепанюк, Б. О. Кири́сь, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, М. І. Хавронюк.

Довічне позбавлення волі було запроваджене у українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» [1]. Цим Законом Кримінальний кодекс України 1960 р. був доповнений ст. 25², у якій вказувалось, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжкого злочину і застосовується у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважатиме за можливе призначити позбавлення волі на певний строк [2].

Покарання у виді довічного позбавлення волі не застосовувалося до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку.

Кримінальний кодекс України 1960 р. встановлював довічне позбавлення волі за 5 загальнокримінальних злочинів, пов'язаних, як правило, з умисним посяганням на життя особи, і за 18 військових злочинів, вчинюваних у воєнний час або у бойовій обстановці, чи зв'язаних з умисним вбивством.

Передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі і Кримінальний кодекс України 2001 р. У ч. 1 ст. 64 даного кодексу вказано, що «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк» [3].

Довічне позбавлення волі – це фактично і юридично найбільш суворий вид покарання з передбачених чинним Кримінальним кодексом України. Фактично найсуворіший характер довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього покарання. На те, що довічне позбавлення волі є і юридично найбільш суворим видом покарання, вказує його місце у встановленій ст. 51 Кримінального кодексу системі покарань, де, як відомо, окремі види покарань розташовані від найменш суворого до найбільш суворого. Замикає ж цю систему, тобто визнається найбільш суворим видом покарання, саме довічне позбавлення волі.

Найсудоріший характер покарання у виді довічного позбавлення волі позначається на порядку і умовах його встановлення, застосування (призначення) та відбування.

Не важко помітити, що порівняно з попереднім чинним Кримінальним кодексом України більш як наполовину зменшив кількість видів злочинів, за які встановлене довічне позбавлення волі, обмеживши їх коло лише діяннями, пов'язаними з умисним посяганням на життя особи або спрямованими проти миру та безпеки людства.

Довічне позбавлення волі може призначатись як самостійно, так і у поєднанні з додатковими покараннями.

Відповідно до статті 150 Кримінально-виконавчого кодексу України засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання:

– чоловіки – у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки;

– жінки – у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки [4].

Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі визначені ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України. Зокрема, засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або при наявності медичного висновку за постановою начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері. Засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу. Втеча з місця позбавлення волі, вчинена особою, яка відбуває це покарання, карається за ст. 393 Кримінального кодексу України.

До осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, застосування амністії не допускається. Про це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [5].

Згідно з Положенням про порядок помилування, затвердженим Указом Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902 [6], клопотання про помилування особи, засудженої до довічного позбавлення волі, може бути подано тільки після відбуття нею не менш як 20 років призначеного покарання.

Довічне позбавлення волі застосовується тільки за вироком суду. Інші ж види покарань можуть застосовуватись і не лише судом, і не тільки вироком суду. Так, застосування до засудженого іншого замість призначеного за вчинений ним злочин судом покарання здійснює у порядку помилування Президент України. Застосування ж до особи іншого порівняно з призначеним за вчинений нею злочин виду покарання, скажімо, у касаційному порядку чи у випадку заміни їй невідбутої частини покарання більш м'яким хоч і здійснюється судом, проте не вироком, а відповідно ухвалою і постановою.

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України. Остання редакція 01.01.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 2001-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

3. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про застосування амністії в Україні: Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України № 902. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

В. І. Василичук,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
(Національна академія внутрішніх справ)

І. М. Купранець,

начальник
(Департамент протидії злочинності
у сфері економіки МВС України)

ЗАХИСТ ОСІБ, ЯКІ НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ В ЗАПОБІГАННІ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Одним із ефективних заходів протидії корупції не тільки в Україні, але й у всьому світі залишається своєчасна проінформованість правоохоронних органів про факти корупції, де особливе місце відводиться особам (інформаторам), які сприяють уповноваженим на те суб'єктам протидіяти корупції шляхом надання оперативно-значимої інформації про корупційні прояви в органах державної влади, місцевого самоврядування, регуляторних і контролю цих органів тощо.

Право громадян інформувати про корупційні правопорушення – це природне продовження права на свободу вираження, а також воно пов'язане з принципами прозорості і сумлінності. Усі люди мають невід'ємне право захищати добробут інших громадян і суспільства в цілому, і, в деяких випадках, вони зобов'язані повідомляти про правопорушення.

Так, у відповідності до ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» «... Громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право: повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості [1].

Однак, коли справа доходить до викриття злочинів, рішення надати інформацію першим, тоді як інші продовжують мовчати, може викликати у колег, начальників і навіть друзів почуття образи або зради. Це може породжувати неприязнь, яка посилюється віддаленими, проте реальними історичними і політичними чинниками. Як свідчить аналіз дослідження, це особливо характерно для країн, яким довелося жити при авторитарних режимах, які використовували секретні служби безпеки і таємних агентів для стеження за своїми політичними ворогами і цивільним населенням в цілому.

Навіть в демократичних країнах, наприклад, дослідження, проведені у Франції в 2012 році показали, що багато державних службовців, які повідомляли про корупційні правопорушення, були висунені на пенсію, звільнені або ізольовані в колективі [2].

Приклад Естонії показує, що лише 1 відсоток громадян і власників підприємств і 13 відсотків державних службовців, яким довелося особисто зіткнутися з корупцією, фактично повідомляли про такі випадки власті. В Угорщині більше половини державних службовців, відповідаючи в ході дослідження на питання про надання інформації про корупцію, сказали: «Чим менше говориш, тим краще» [3].

Тому відсутність ефективного захисту може бути дилемою для осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції (фахівці, які протидіють корупції, їх ще називають інформаторами): їм часто доводиться повідомляти про факти корупції і інші злочини, проте за такі дії на їхню адресу можуть звучати образливі слова, їм можуть мститися. Такі стереотипи здатні пригнічувати у людей бажання повідомляти про корупцію.

Визнаючи роль інформаторів у протидії корупції, багато країн узяли на себе зобов'язання ввести в дію закони про захист інформаторів на реалізацію (виконання) вимог міжнародних конвенцій. І все більше урядів, корпорацій і некомерційних організацій по всьому світу встановлюють процедури для інформаторів.

Важливо проте, що ця політика забезпечує доступні канали для інформаторів, більшою мірою захищає інформаторів від усіх форм помсти і гарантує, що інформація, яку вони розкривають, може бути використана для просування необхідних реформ в країні.

Як свідчить аналіз дослідження, незважаючи на добре прописану важливість інформаторів у виявленні та припиненні корупції, тільки в чотирьох країнах Євросоюзу (ЄС) існує така законодавча база для захисту інформаторів, яку можна вважати такою, що відповідає сучасним вимогам: Люксембурзі, Румунії, Словенії і Сполученому Королівстві (СК).

З решти 23 країн в 16 забезпечується частковий захист для осіб, які надають інформацію про факти корупції. У семи країнах, що залишилися, така законодавча база або дуже обмежена, або відсутня взагалі.

Крім того, багато положень, що діють нині, про захист інформаторів містять лазівки і виключення. В результаті особи, які вважають, що вони захищені від помсти, можуть виявити після надання інформації, що вони фактично беззахисні з правової точки зору.

Розв'язання проблеми корупції, а також захисту осіб, які добросовісно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів), є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави.

На виконання даної проблеми 14 жовтня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», яким передбачено ухвалити закон про захист осіб, які добросовісно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів), передбачивши обов'язок повідомлення та захист викривачів, створення внутрішніх і зовнішніх каналів подання інформації, системи захисту викривачів від утисків та переслідування, а також заходи стимулювання повідомлень про корупцію, покладення на спеціально уповноважений орган функцій з проведення моніторингу та аналізу практики застосування закону та вжиття заходів щодо його належного застосування, запровадження санкцій за приховування фактів корупційних правопорушень; організувати широку загальнонаціональну інформаційну кампанію з роз'ясненням положень закону; здійснювати на постійній основі навчання з питань добросовісного повідомлення про факти корупції [4].

Отже, захист осіб, які викривають корупціонерів, повинен включати:

а) захист від переслідування; б) збереження конфіденційності; в) тягар надання доказу лягає на працедавця – щоб уникнути санкцій або штрафів працедавець повинен чітко і переконливо продемонструвати, що будь-які заходи, що приймаються відносно співробітника, не були жодним чином пов'язані або мотивовані розкриттям інформатора; г) *завідомо неправдива інформація не захищається*; е) анонімність; з) система заохочень – інформатори можуть отримувати частину відновлених коштів або штрафів, накладених в результаті викриття.

Виходячи із міжнародної практики захисту, для осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, в Українському законодавстві своїми нормами також передбачено соціальний та правовий захист даної категорії осіб. Так, у відповідності до вимог ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «... Особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені у таких випадках для працівників оперативних підрозділів» [5].

Ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає, що особа, яка надає допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривач), перебуває під захистом держави, а члени її сім'ї не можуть бути звільнені чи примушені до звільнення, притягнуті до дисциплінарної відповідальності чи піддані з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням про порушення вимог цього Закону іншою особою, а інформація про викривача може бути розголошена лише за його згодою, крім випадків, встановлених законом [1].

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що міжнародні принципи захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, на нашу думку, можуть служити керівництвом для розробки нового і вдосконалення існуючого законодавства про захист інформаторів, а правовий захист повинен поширюватися на всіх працівників і службовців, яким загрожує переслідування, включаючи осіб, що знаходяться за межами традиційних стосунків між працівниками і працедавцями.

1. Про запобігання корупції: Закону України від 14 жовтня 2014 рю № 1700-VII.

2. Принголт Стивен «L'obligation de réserve des agents publics face au devoir de dénonciation d'infractions pénales. Une inadaptation du droit français à la problématique du whistleblowing», «Друа администратиф». – № 4. – апрель 2012. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.lexisnexis.fr/droit-document/article/droit-administratif/04-2012/008_PS_RDA_RDA1204ET00008.htm (доступ 20 октября 2013 г.).

3. «К-монитор асоушиейшн», «Защита информаторов в Центральной Европе и Восточноевропейском регионе: Информирование в Венгрии, Венгерский союз гражданских свобод. – 2010. – С. 10.

4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII.

5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

С. А. Вязмікін,
начальник

(Управління протидії злочинності
у сфері економіки МВС України в Житомирській області)

ДЕЯКІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії є однорідними за організаційно-правовим критерієм та різняться за своєю організаційною сутністю, правовим статусом, змістом проваджуваних дій, суб'єктним складом.

Так, нами сформульовано деякі рекомендації, що спрямовані на подальше вдосконалення законодавства та відомчих нормативно-правових актів які визначають порядок проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій зокрема: а) потребує нового визначення поняття «оперативно-розшукова діяльність», яке повинно більш чітко розкривати форми її реалізації, а також за змістом включати не тільки проведення оперативно-розшукових заходів, але й негласних слідчих (розшукових) дій і роботу з негласним апаратом; б) оперативно-розшукову діяльність доцільно розділити на декілька стадій: пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; її перевірки; провадження в оперативно-розшукових справах; і проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Запропоновано на законодавчому рівні усунути існуючу правову колізію, через яку сьогодні неможливо чітко розмежувати права оперативних підрозділів та оперативно-розшукові заходи і негласні слідчі (розшукові) дії, які вони можуть застосовувати. Для цього необхідно: а) дати визначення поняття оперативно-розшукових заходів; б) закріпити виключний перелік оперативно-розшукових заходів, провести їх класифікацію на ті, що можуть застосовуватися до і після заведення оперативно-розшукових справ: а) що здійснюються за ініціативою оперативного працівника, і не потребують дозволу слідчого судді, прокурора, керівника органу чи оперативного підрозділу, а не відсилання на порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які здійснюються виключно в кримінальному провадженні; б) потребують дозволу керівника органу внутрішніх справ, оперативного підрозділу; потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора; в) законодавчо закріпити право оперативних підрозділів самостійно звертатися до суду із клопотанням про проведення оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ.

Окрім того, існують деякі розбіжності між самими відомчими наказами, інструкція, а також законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України у питаннях проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

Так, положення Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої Наказом МВС України 14.08.2012 № 700 не відповідають нормам КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої керівниками правоохоронних органів держави 16.11.2012 р.

Зокрема, у наказі № 700 передбачені повноваження слідчого, які відсутні у Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 40) та у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» стосовно вивчення ОРС та надання рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину (п. 3.2), а також закріплення слідчого за ОРС для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу (п. 3.1).

Не передбачено зазначеними законодавчими актами ознайомлення з матеріалами ОРС начальника слідчого підрозділу та слідчого у період розшуку особи, яка переховується від органів розслідування (п. 8.4).

Також не передбачено зазначеними нормами розгляд матеріалів ОРС для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР на оперативних нарадах за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці (п. 3.3).

Не відповідають Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої керівниками всіх правоохоронних органів України, положення наказу №700 в частині надання доручень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п.2.7.4). Пунктом 2.7.4 передбачено надання доручень слідчим співробітникам оперативного підрозділу, а зазначеною Інструкцією – керівнику органу (розділ 3).

Окрім того ми погоджуємося з думкою науковців щодо запровадження на законодавчому рівні нового поняття «оперативно-процесуальна дія» – форма діяльності уповноважених суб'єктів (оперативного працівника, слідчого) яка врегульована Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчими нормативно-правовими актами з метою своєчасного виявлення, припинення, забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінального правопорушення і забезпечення відшкодування завданих злочином збитків державі та потерпілій особі.

Підсумовуючи сказане слід зазначити про необхідність усунення розбіжностей між Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» КПК України і відомчими наказами та інструкціями у визначенні оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

І. Б. Газдайка-Василишин,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПІДПАЛІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Чинні кримінально-правові норми, що закріплені у різних статтях Кримінального кодексу України (далі – ККУ) породжують проблеми кримінально-правової кваліфікації, неоднотипність їх

застосування та, пов'язані із цим, гострі наукові дискусії. Одним із таких проблемних питань є кваліфікація підпалів транспортних засобів. Зокрема, немає єдиного розуміння поняття «транспортного засобу» та поняття «підпалу»; виникають проблеми розмежування складів злочинів, якими охоплюються суспільно небезпечні діяння, пов'язані із підпалами; також проблеми виникають щодо умисного знищення чи пошкодження майна, вчиненого шляхом підпалу, якщо такими діями не спричинено шкоду у великих розмірах. Натомість статистичні дані невтішні. Так, згідно з даними Державного служби статистики України кількість підпалів транспортних засобів щороку зростає. Так, кількість знищеної або пошкодженої внаслідок пожеж авто техніки становила: у 2010 році – 3195; у 2011 році – 3535; у 2012 році – 3608; у 2013 році – 3860.

Кримінально-правова оцінка діяння, пов'язаного із підпалом транспортних засобів, може здійснюватись за різними статтями Особливої частини ККУ. Загальною нормою, за якою можуть бути кваліфіковані такі діяння, вчинені умисно, є стаття 194 ККУ, яка встановлює відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна. Проте, в Особливій частині ККУ є низка «спеціальних» норм, під ознаки яких можуть підпадати умисні підпали транспортних засобів. Зокрема, це:

норми, що встановлюють відповідальність за знищення чи пошкодження майна «спеціальних» потерпілих, що вчиняються у зв'язку з їх службовою, професійною чи громадською діяльністю (статті 347, 352, 378, 399 ККУ);

– норми, що встановлюють відповідальність за знищення чи пошкодження «спеціальних» видів майна (статті 261, 277, 298, 388, 411, 433 ККУ);

– норми, що встановлюють відповідальність за злочини, що вчиняються способом знищення чи пошкодження майна (ст. 113, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, 258, 294, ч. 2 ст. 355 ККУ).

Загальною нормою, за якою кваліфікуються підпали транспортних засобів, вчинені з необережності, є стаття 196 ККУ. Спеціальними відносно неї є норми статей 270, 412 ККУ.

У законодавстві України немає єдиного та чіткого визначення поняття «транспортний засіб». Усі наявні у законодавстві визначення, що стосуються транспортних засобів, можна поділити на такі групи:

а) ті, що описують конструкцію та обладнання: автомобіль; причіп; вагон, локомотив, моторейковий транспортний засіб, контейнери; кабіни, крісла, транспортери, механізми для кріплення кабіни або крісла на канаті; машина; механічний дорожній транспортний засіб (механічний транспортний засіб); напівпричіп; пристрій; трактор та інша самохідна машина; мотоцикл; транспортний засіб, що прибув власним ходом;

б) ті, що описують призначення: для перевезення людей, пасажирів, вантажів, в т.ч. небезпечних, товарів через митний (державний) кордон України; приводу встановленого на них обладнання, що призначене для виконання спеціальних функцій; буксирування причепа або напівпричепа; встановлення на нього спеціального обладнання чи механізмів;

в) ті, що описують належність до виду транспорту загального користування (з врахуванням положень ст. 21 Закону України «Про транспорт»): залізничний транспортний засіб, морський транспортний засіб, річковий транспортний засіб, автомобільний і авіаційний транспортний засіб, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен.

З врахуванням цього, на наш погляд, поняття «*транспортні засоби*» в широкому розумінні – це будь-які засоби транспорту, що призначені задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях.

При характеристиці предмету злочину, передбаченого ст. 194 ККУ, слід зазначити, що ним виступає лише майно, чуже для винного, тобто таке, що не належить йому на праві власності чи законного володіння. Тому не входять до предмету цього складу злочину транспортні засоби, які вийшли із володіння власника в силу його свідомого вольового рішення, наприклад відмови від майна через його старість чи непотрібність. В той же час, забута чи загублена річ, яка тимчасово вийшла із володіння власника, може бути предметом аналізованого складу злочину.

В теорії кримінального права неодноразово наголошувалось, що для визнання майна предметом посягання на власність неважливо, в якому (в законному чи незаконному) володінні знаходиться майно на момент вчинення злочину. Дії особи є суспільно небезпечними та кримінально караними як у випадку, коли вона знищує чи пошкоджує транспортний засіб, що знаходиться у законного володілля, так і в випадку, коли транспортний засіб перебуває у незаконному володінні.

Власний транспортний засіб, а також транспортний засіб, що знаходиться в спільній сумісній чи частковій власності, не може бути предметом злочину, передбаченого статтею 194 ККУ, оскільки особа наділена по відношенню до нього всім комплексом прав власника.

Поняття підпалу також по-різному тлумачиться в науці кримінального права. Як видається, підпал в розумінні пожежі слід відмежовувати від пошкодження майна вогнем, яке підконтрольне особі, що його вчиняє, і не виходить за межі, що запобігають його переростанню в загальнонебезпеч-

ну, руйнівну силу. В цьому аспекті цілком обґрунтованим є тлумачення підпалу, подане Пленумом Верховного Суду України – умисне знищення або пошкодження майна вогнем, яке не створювало загальної небезпеки (наприклад, спалення речі у печі), не може розглядатись як кваліфікований склад злочину і тягне відповідальність за ч. 1 ст. 194 КК.

Для з'ясування питання про загальну небезпечність обраного способу знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу, необхідно в кожному конкретному випадку враховувати місце, час та інші обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочину. Для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 194 КК, не достатньо наявності самого лише факту підпалу; обов'язковими для з'ясування є обставини, що свідчать про загальну небезпечність обраного способу впливу на це майно. Слід зауважити, що кваліфікуюче значення при цьому має власне загальнонебезпечний характер обраного способу знищення чи пошкодження майна, а не наслідки застосування цього способу. Тобто навіть у випадку, коли реальна шкода заподіяна лише тому майну, яке винний бажав знищити (чи пошкодити), злочин може кваліфікуватись як такий, що вчинений загально небезпечним способом, за умови, що інше майно, життя чи здоров'я людей були поставлені під загрозу заподіяння істотної шкоди.

Окремої уваги заслуговує кваліфікація умисного знищення або пошкодження транспортного засобу, вчиненого шляхом підпалу, у випадках, коли ним не спричинено шкоди у великих розмірах. Вирішальним у цьому аспекті є питання про момент закінчення умисного знищення чи пошкодження майна. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 194 КК, вважається закінченим з моменту, коли спричинено шкоду у великих розмірах, внаслідок якої подальше використання майна або взагалі не можливе, або можливе, проте за умови його відновлення чи ремонту. Якщо винна особа, вчиняючи дії, спрямовані на знищення або пошкодження транспортного засобу, мала намір завдати своїми діями майнову шкоду у великих розмірах, але такі наслідки не настали з причин, що не залежали від її волі, вчинене слід кваліфікувати як замах на умисне знищення чи пошкодження майна. У випадку, коли винний мав умисел на знищення майна, але із незалежних від нього причин лише пошкодив чуже майно, вчинене слід кваліфікувати як закінчений злочин, передбачений відповідною частиною статті 194 КК (за умови наявності усіх інших необхідних ознак складу злочину). Адже законодавцем обидві стадії протиправного псування майна (і знищення, і пошкодження) віднесені до ознак одного складу злочину (в якості альтернативних).

У зв'язку з цим постає питання моменту закінчення умисного знищення або пошкодження транспортних засобів, вчиненого шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом. В науці кримінального права обґрунтовується думка, згідно з якою цей кваліфікований склад злочину вважається закінченим і без наявності наслідків, передбачених у основному складі. Тобто умисне знищення чи пошкодження майна, вчинене загальнонебезпечним способом, визнається закінченим з моменту заподіяння будь-якої майнової шкоди, незалежно від її розміру. Проте кваліфікований склад злочину, окрім кваліфікуючої ознаки, повинен містити **усі** ознаки основного складу. Умисне знищення чи пошкодження майна, яке не заподіяло шкоди у великих розмірах, не є кримінально-карним діянням (незалежно від способу його вчинення та інших обставин). Тому у випадку, коли умисне знищення чи пошкодження транспортного засобу, вчинене шляхом підпалу, не заподіяло шкоди у великих розмірах, дії винного не утворюють закінченого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК. Залежно від спрямованості умислу, ці дії можуть бути кваліфіковані як замах на вчинення умисного знищення чи пошкодження майна загальнонебезпечним способом (лише за умови доведення, що винний мав умисел на заподіяння майнової шкоди принаймні у великих розмірах). Така ж позиція висловлена Вищим Спеціалізованим Судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ: «використання законодавцем у частині другій статті 194 КК формулювання «те саме діяння» з урахуванням системного аналізу кваліфікованих складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК, свідчить про те, що кваліфікувати дії винної особи за частиною другою статті 194 КК у випадках умисного знищення або пошкодження чужого майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом допускається **лише у разі заподіяння такими діями шкоди у великих розмірах**»¹.

Отже, чинний КК передбачає кримінальну відповідальність лише за такі підпали транспортних засобів, якими спричинено шкоду у великих розмірах (відповідно до п. 3 примітки до ст. 185 КК – це 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що, виходячи з розміру податкової пільги, станом на 1 січня 2015 року становить 250x1218:2=152 250 гривень). У випадку, коли така шкода не спричинена, немає підстав говорити про закінчений склад злочину, передбаченого ст. 194 КК, незалежно від способу його вчинення.

¹ Лист Начальнику Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України (вих № 3880/0/4-12 від 23.03.2012 року).

Н. В. Гангур,
слідчий
(*Яворівський РВ ГУМВС у Львівській області*)

М. В. Лесів,
курсант
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Серед глобальних проблем сучасної України й усього світу є злочин, який часто називають «біле рабство». За оцінками експертів щорічно 1–2 млн. людей стають «живим» товаром.

Україна є однією із держав, з якої здійснюється експорт жінок на світові ринки інтимного бізнесу. Даний кримінальний бізнес розвивається зі швидкістю геометричної прогресії, а одержані прибутки йдуть на фінансування інших різновидів злочинної діяльності.

Проблему торгівлі людьми вивчали Ю. Римаренко, О. Наден, В. Іващенко, П. Холмс та ін. На основі їхніх праць можна дійти висновку, що це складне явище, яке має безліч причин, основними з яких є:

- низькі заробітки більшої частини населення;
- нестача робочих місць, особливо серед молоді;
- діяльність міжнародних злочинних організацій;
- розвиток нелегальної міграції.

Багато прибуткових видів бізнесу пов'язані з торгівлею людьми. Це неліцензовані компанії з працевлаштування. За типовою схемою люди знають, що йдуть до певної країни, щоб займатися обіцяним видом праці, але коли потрапляють туди, то потерпають від насильства та експлуатації. Багато справ, пов'язаних із експлуатацією так званих «домашніх працівників» важко документувати через збереження таємниці власного дому [1, с. 320].

Для прикриття злочинних намірів організовані кримінальні угруповання часто використовують цілком легальні структури: агенції подорожей, курси іноземних мов чи професійного навчання, транспортні компанії тощо. [2, с. 147].

Торгівля людьми включає в себе торгівлю дітьми з метою їх протиправного усиновлення, жінками – з метою їх сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, чоловіками – з метою їх використання в різного роду збройних конфліктах, експлуатації їх праці, а також найбільш небезпечний вид цієї діяльності – торгівля людьми з метою трансплантації органів та тканин, насильницького донорства [3, с. 95].

Відповідно до законів України, протидія торгівлі людьми здійснюється у трьох напрямках:

- 1) попередження;
- 2) боротьба (переслідування злочинців);
- 3) надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми [4].

Ефективною боротьба з торгівлею людьми може бути лише в тому разі, коли до неї повною мірою залучаються всі установи й організації.

Правоохоронні органи України зіткнулися зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми в 90-х роках минулого століття. Основними завданнями правоохоронних органів щодо протидії торгівлі людьми є: боротьба зі злочинами у сфері суспільної моралі, незаконного всиновлення, незаконної трансплантації органів або тканин людини, виготовлення й поширення продукції порнографічного характеру.

Подолання торгівлі людьми в Україні стане реальністю лише завдяки спільним діям та партнерству з урядами інших країн, правоохоронними органами та громадським суспільством.

Для полегшення виникнення в проблему торгівлі людьми, міжнародні законодавці поділили країни світу на 3-и блоки: країни постачання; країни призначення; країни транзиту.

Такий поділ дає можливість не тільки оцінити масштаби існуючої проблеми, а й знайти найбільш доцільний для кожного із блоку шлях протидії їй. Намагання в окремих країнах боротися з торгівлею людьми будуть малоефективними, звідси випливає, що всі причетні країни повинні працювати разом, об'єднати свої зусилля [5, с. 173].

Серйозною проблемою залишається питання надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми. Протокол ООН «Про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми» вимагає від країн-учасниць забезпечення захисту особистого життя потерпілим від торгівлі, в тому числі фізичну безпеку. Країнам-учасникам рекомендується розглянути можливість реалізації заходів із забезпечення фізичної, психологічної та соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми [6].

Нормативно-правова база для боротьби з торгівлею людьми в Україні потребує удосконалення відповідно до міжнародних стандартів. Необхідно переосмислити цю проблему з урахуванням збільшення кількості таких випадків. Органи державної влади в Україні мають докладати більше зусиль для викорінення проявів торгівлі людьми.

Важливу роль у боротьбі з торгівлею людьми здійснюють неурядові організації, діяльність яких спрямована на надання допомоги потерпілим від цього явища особам. Необхідно більш ширше інформувати громадян про можливу загрозу:

- розповсюдження листівок, буклетів, плакатів;
- проведення різноманітних тренінгів, семінарів, конференцій.

Для ефективної протидії необхідно поглибити взаємодію та співпрацю компетентних органів державної влади з неурядовими організаціями. Це дасть можливість швидше розслідувати правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми та іншими незаконними угодами щодо людини, притягнути до відповідальності винних осіб та забезпечити належний захист, допомоги постраждалим особам.

1. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальної міграції та торгівлі жінками (теорет.-метод.аналіз) / кол. авт., відп. редактори Ю. Римаренко, Я. Кондатеєв. – К., 2003. – С. 320–321.
2. Запобігання торгівлі людьми: навч. метод. посіб. / за заг ред. О. М. Бандурки. – Вид 3-тє, доп. і випр. – Х.: вид-во НУВС, 2001. – 176 с.
3. Грохольський В. Організаційно-правові засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми / В. Грохольський // Вісник Академії управління МВС. – 2008. – № 3. – С. 95.
4. Про протидію торгівлі людьми: Закон України.
5. Стеблинська О. С. Торівля людьми як вид організованої злочинності / О. С. Стеблинська // Право і безпека. – 2010. – № 5 (37). – С. 173.
6. Про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми: Протокол ООН від 15 липня 2000 року.

О. Б. Ганьба,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

В умовах проведення АТО на сході нашої держави особливо актуальним є питання запобігання правопорушенням у службовій сфері, насамперед злочинам як найбільш суспільно небезпечним явищам.

Відповідно до вимог Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. актуальним є пошук і запровадження нових підходів щодо здійснення упереджувальних заходів відповідно до принципів і норм, що вироблені світовою спільнотою [1].

Важливе теоретичне та практичне значення на цьому шляху має досвід правоохоронних органів і прикордонних відомств інших країн світу. Вивчення закордонного досвіду у сфері профілактичної діяльності правопорушень може бути корисним для України як держави, що прагне створити прикордонне відомство європейського зразка.

Широкого розмаху останніми роками набула міжнародна практика створення спеціалізованих суб'єктів профілактики – спеціальних антикорупційних підрозділів (підрозділів внутрішньої безпеки) – з метою запобігання злочинам, особливо корупційним, іншим службовим деліктам з боку персоналу відповідного правоохоронного органу. Так, у Великій Британії при Столичній поліції, поліції графства Мерсісайд створено автономні антикорупційні служби зі спеціальними повноваженнями (Управління Столичної поліції по боротьбі із корупцією, Управління поліції графства Мерсісайд по боротьбі із корупцією тощо) [2, с. 487].

Стратегічним напрямом діяльності столичної поліції Лондона щодо запобігання службовим правопорушенням є профілактика протиправної поведінки серед персоналу, що ґрунтується на трьох складових. Перша – перевірка кандидатів на посади поліцейських; друга – заходи для забезпечення безпеки службової інформації щодо розмежування рівнів обмеженого доступу до неї тощо; третя – вимоги щодо поліцейської етики, які ґрунтуються на непорушних етичних постулатах [3, с. 44]. У межах першої складової – перевірки кандидатів на посади поліцейських, з метою підвищення

об'єктивності та якості процедури добору кандидатів на службу в поліцію Великої Британії практикується запис співбесід на відеоплівку для подальшого оцінювання поведінки особи незалежними експертами [4]. Прикладом третьої складової – дотримання етичних норм – є профілактичний захід, що має назву «Довіра Служби». Суть його полягає в тому, що в разі виникнення сумнівів стосовно належної етичної поведінки конкретного співробітника поліції відносно нього розробляється план дій щодо ведення постійного контролю з метою «відновлення довіри» або встановлення фактів протиправних (корупційних) діянь [2, с. 491].

Подібним профілактичним заходом, але іншого спрямування, що широко застосовується в Австралії, Великій Британії, Нідерландах, США, ФРН та інших країнах, є контроль з боку уповноважених органів за тими працівниками, яких з об'єктивних причин підозрюють у неналежній поведінці. При цьому їх діяння не потребують внутрішнього службового розслідування, але є підставою для здійснення контролю та віднесення зазначеної категорії персоналу до «зони ризику» [5, с. 143–144].

У Державній прикордонній службі України (далі – Держприкордонслужба України) такі військовослужбовці і працівники також підпадають під категорію персоналу, який потребує посиленого надання індивідуальної соціально-психологічної допомоги й особливого контролю як з боку керівництва підрозділу, так і з боку офіцерів відповідних структур по роботі з персоналом та інших контролюючих суб'єктів [6].

У структурі Прикордонної варті МВС Республіки Польща також діє Управління внутрішньої безпеки, головними завданнями якого є: виявлення, запобігання та розслідування злочинів (у тому числі корупційних) та інших правопорушень, учинених працівниками відомства; виявлення та з'ясування явищ, що негативно впливають на стан охорони кордону; інформування комендантів про виявлені негативні явища в підпорядкованих їм підрозділах; підготовка висновків на осіб, які є кандидатами на заохочення, призначення на вищу посаду тощо. Відповідно до завдань Управління внутрішніх справ Прикордонної варті Республіки Польща у його межах створено спеціальний підрозділ – відділ профілактики, який і виконує профілактичні заходи в межах відомства, що є актуальним для запозичення і Україною [7].

Деяко іншими, на відміну від України, є функції підрозділів внутрішньої безпеки у ФРН та Угорщині. Так, у структурі МВС ФРН існує Внутрішня ревізійна служба щодо ведення розслідування, яка здійснює провадження за фактами вже вчинених правопорушень персоналом поліції [8]. В Угорщині при МВС, до складу якого до 1 січня 2008 р. входив Департамент охорони державного кордону (нині інтегрований у МВС), діє Головний відділ внутрішньої безпеки, офіцери якого також здійснюють розслідування за фактами вже скоєних правопорушень співробітниками МВС, проте профілактику правопорушень серед персоналу вони не здійснюють [9].

У контексті проаналізованого матеріалу пропонується на законодавчому рівні закріпити повноваження чітко визначених контролюючих суб'єктів на контрольну перевірку за допомогою поліграфа осіб, підозрюваних у скоєнні корупційних та інших тяжких протиправних діянь, з метою виявлення та запобігання скоєнню ними можливих правопорушень. Як превентивний засіб такі перевірки вже практикуються в окремих розвинених державах сучасного світу. Якщо особа відмовляється від перевірки, то вона або звільняється з лав Держприкордонслужби України, або її переводять з обійманої посади. Адже сам факт можливості застосування поліграфа для контрольної перевірки вірогідного підозрюваного слугуватиме суттєвим стримувальним фактором протиправної поведінки співробітника будь-якого органу охорони державного кордону. Наслідком такої перевірки могло б бути застосування примусової ротачії на певний випробувальний термін, пониження в посаді відносно осіб, схильних до скоєння правопорушень з використанням свого службового становища тощо.

Іншим важливим засобом протидії правопорушенням у сфері охорони та захисту державного кордону було б закріплення на законодавчому рівні інституту втрати довіри. Сутність такого інституту мала б полягати у відкритті щодо військовослужбовця, відносно якого є підозра стосовно схильності до вчинення ним правопорушень з використанням свого службового становища, превентивної справи втрати довіри. Таку справу мав би відкривати співробітник управління внутрішньої безпеки відповідного органу, про що має бути оголошено під підпис такої особи. Відкриття зазначеної справи символізувало б недовіру і сумнів держави в особі керівництва підрозділу щодо доцільності подальшого використання такого військовослужбовця на службі, однак держава в особі контролюючої служби внутрішньої безпеки, виявляючи лояльність, дає шанс фігуранту довести своє виправлення, обрати шлях правомірної поведінки і продовжити службу у своєму підрозділі. До особи, відносно якої відкрито превентивну справу втрати довіри, доцільно ввести низку додаткових контролюючих та обмежувальних заходів: посилений контроль за її діяльністю гласними і негласними методами, призупинення присвоєння чергового звання, обмеження кар'єрного зростання та ін.

Кінцевими наслідками відкриття превентивної справи втрати довіри мало б бути за наявності виявлення законних підстав порушення кримінальної, корупційної чи адміністративної справи і при-

тягнення особи до юридичної відповідальності відповідно до закону або закриття превентивної справи, якщо військовослужбовець своєю поведінкою і позитивним ставленням до служби довів своє вправлення, обрав шлях правомірної поведінки і полишив протиправну діяльність.

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р.

2. Смит Д. Коррупция в полиции – британский опыт / Д. Смит // Коррупция в органах государственной власти: природа, меры противодействия, международное сотрудничество: сб. ст. / под ред. П. Н. Панченко, А. Ю. Чупровой, А. И. Мизерия. – Нижний Новгород, 2001. – С. 487–492.

3. Орзаг-Ленд Т. Борьба с коррупцией среди служащих полиции / Т. Орзаг-Ленд // Переводы материалов о практике деятельности правоохранительных органов зарубежных стран. – М., 2001. – Вып. № 18. – С. 42–44.

4. Wood, Robert and Tim Payne. Competency Based Recruitment and Selection: A Practical Guide. Chichester, U.K.; John Wiley & Sons, 1998.

5. Куліш А. М. Досвід боротьби з корупцією в поліції Великої Британії / А. М. Куліш // Право України. – 2005. – № 12. – С. 141–145.

6. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації Держприкордонслужби України від 14 квітня 2008 р. № 318.

7. Zarządzenie nr 33 Komendanta Głównego Straży Granicznej z dnia 2 czerwca 2009 roku w sprawie regulaminu organizacyjnego Zarządu Spraw Wewnętrznych Straży Granicznej. (Załącznik do zarządzenia nr 33 Komendanta Głównego Straży Granicznej z dnia 2 czerwca 2009 roku – Regulamin organizacyjny Zarządu Spraw Wewnętrznych Straży Granicznej). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.strazgraniczna.pl/wps/wcm/connect/5ad5ec80445ee2909c6fbd72d3395039/\(05\)+zarzadz.+nr+33.pdf?MOD=AJPERES](http://www.strazgraniczna.pl/wps/wcm/connect/5ad5ec80445ee2909c6fbd72d3395039/(05)+zarzadz.+nr+33.pdf?MOD=AJPERES).

8. Borsdorff, Kastner, Deyda. Gesetzessammlung für die Bundespolizei / 6. Auflage. – Lübeck: Lübecker Medien Verlag. – 2013. – 2000 S.

9. Határőrség feladat rendszerét a 2004. évi CIV. törvénnyel módosított 1949. évi XX. tv-a MK. Alkotmánya-40/A.§. (1) bekezdése rögzítette: «A határőrség alapvető feladata az államhatár őrzése, rendjének fenntartása». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=9451>

О. І. Гарасимів,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

А. І. Кунтій,

викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НАСТУПНОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО УМИСНЕ ВБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

У будь-якій сфері людської діяльності існує певна сукупність фактичних обставин, між якими існує причиновий, часовий чи просторовий зв'язок, і внаслідок цього зв'язку утворюється цілісна система елементів, під назвою ситуація.

У працях професора О. Н. Колесніченка, слідча ситуація визначалася як характеристика об'єктивного положення в розслідуванні злочину, зумовленого, передусім, наявністю тих або інших доказів, оперативної інформації. [2, с. 27]. Важливим для розвитку криміналістичної науки у цьому напрямі є розроблені Т. С. Волчецькою основні терміни криміналістичної ситуаології, в контексті яких пропонується слідчу ситуацію розглядати як «ступінь проінформованості слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні рішення» [1, с. 81].

Аналізуючи позиції вчених, що займалися розробкою досліджуваного поняття, ми дотримуємося думки, що слідчу ситуацію у методиці розслідування окремих видів злочинів, слід розглядати як сукупність відомостей про кримінальне правопорушення, якими оперує слідчий на різних етапах провадження досудового розслідування. Також, вважаємо за доцільне у методиці розслідування умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, розрізняти початковий, наступний та завершальний етапи. При цьому, наступний етап розслідування охоплює повідомлення особі про підозру, застосування до неї заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, допиту її в якості пі-

дозрюваного та виконання всіх можливих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, які спрямовані на формування доказової бази.

З'ясуємо більш докладно слідчі ситуації, характерні для наступного етапу розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Так, слідчий невідкладно, але не пізніше 24 год. з моменту отримання повідомлення про кримінальне правопорушення внести відповідні відомості про таке до ЄРДР. Проведеним нами анкетуванням слідчих також встановлено, що у 100% випадках виявлення трупа з ознаками насильницької смерті відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР вносилися за ст. 115 КК України та починалося провадження про умисне вбивство. Отже, у нашому випадку кримінальне провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, за звичай має первинну кваліфікацію за ст. 115 КК України. Узагальнення вироків у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, дозволяє констатувати, що під час судового розгляду у більш ніж 63% випадках кваліфікація дій обвинуваченого була перекваліфікована зі ст. 115 КК України на ст. 116 КК України.

У ході узагальнення судово-слідчої практики у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, було встановлено, що на наступному етапі розслідування після повідомлення особі про підозру можуть виникати наступні слідчі ситуації:

Типова слідча ситуація 1. Підозрюваний не визнає себе винним та заперечує свою причетність до вчинення кримінального правопорушення.

Типова слідча ситуація 2. Підозрюваний не визнає себе винним у вчиненні умисного вбивства, проте визнає вину у вчиненні умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання.

Типова слідча ситуація 3. Підозрюваний повністю визнає свою вину та розкаюється у вчиненому.

Типова слідча ситуація 4. Підозрюваний не зможе нічого повідомити, оскільки події злочину не пам'ятає.

Першочерговими діями слідчого при виникненні зазначених ситуацій на наступному етапі розслідування будуть: 1) затримання підозрюваного та застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження; 2) надання доручень оперативним працівникам на встановлення свідків кримінального правопорушення; 3) допити свідків – проводяться з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та отримання даних щодо можливої причетності підозрюваного до вчиненого вбивства; 2) одночасні допити двох і більше раніше вже допитаних осіб, за участю підозрюваного – проводиться з метою усунення суперечностей у показаннях. Можливі проведення такого роду допитів зі свідками кримінального правопорушення; з родичами потерпілого та іншими особами; 4) слідчий експеримент за участю підозрюваного, а також свідків вчинення вбивства; 5) негласні слідчі (розшукові) дії; 6) призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного – з метою встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного в момент вчинення вбивства.

Часто під час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання особа не пам'ятає події вчинення вбивства. Прикладами є повідомлення підозрюваним про «запаморочення», «потемніння в очах», «втрату свідомості» тощо.

Завданням слідчого на наступному етапі розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є збір доказів, що б підтверджували вину особи, якій повідомлено про підозру або навпаки виправдовували його, адже на наступному етапі розслідування слідчим повинні формулюватися версії «захисту», які ми описували вище. Програмами розслідування у даному випадку будуть компонувати допити свідків та призначення судових експертиз. Також на наступному етапі розслідування, кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, після повідомлення особі про підозру, слідчий здійснюватиме розслідування в рамках перевірки версії про наявність специфічного емоційного стану підозрюваного в момент інкримінованих йому дій. Таке припущення підтвердить або спростує висновок судової комплексної психолого – психіатричної експертизи.

Отже, наступний етап розслідування кримінального правопорушення про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання закінчується тоді, коли у слідчого наявний висновок комплексної психолого-психіатричної експертизи про емоційний стан підозрюваного в момент вчинення вбивства. На підставі цього джерела доказів слідчий може прийняти процесуальне рішення про зміну підозри і перекваліфікацію діяння винного з ст. 115 КК України на ст. 116 КК України.

1. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия / Т. С. Волчецкая; под ред. проф. Н.П. Яблокова. – М.: Калининград: Изд-во КГУ, 1997. – 250 с.

2. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 27 с.

Б. М. Головкін,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ОСНОВНІ ЧИННИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Не реформована система фінансового забезпечення Збройних Сил України (ЗСУ) і триваюча понад двадцять років байдужість вищого політичного керівництва держави до проблем розбудови української армії, породили явище незаконного використання бюджетних коштів, яке упродовж років незалежності приховано, втім стрімко вражало усі рівні та ланки розпорядження фінансовими ресурсами, набуло ознак стійкості і системності. За оцінками експерта з особливих питань НАТО Адріана Кендрі, в середньому 30% оборонного бюджету розкрадається корумпованими чиновниками [1]. Явище незаконного використання бюджетних коштів виникло в результаті поєднання деформацій колективної свідомості розпорядників та отримувачів бюджетних коштів із недосконалою системою управління Міністерством оборони України (МО) фінансовими ресурсами ЗСУ. Системність зазначеного явища виражається в ураженні ним усіх напрямів фінансування ЗСУ, вибудовуванні корупційної вертикалі між розпорядниками та отримувачами бюджетних коштів по лінії субординації, застосуванні апробованих схем розкрадання бюджетних коштів у сфері державних закупівель, утримання особового складу, забезпечення військовослужбовців житлом. На системний характер явища вказують також негласні корпоративні взаємовідносини між органами державної влади (від політичної волі якої залежать обсяги бюджетного фінансування ЗС), розпорядниками бюджетних коштів від МО України, контрольно-ревізійними органами та органами кримінальної юстиції. Зокрема, підозрілими виглядають резонансні викриття фактів службових зловживань чиновників МО, що не знаходять логічного продовження у виді притягнення останніх до кримінальної відповідальності та призначення судом справедливого покарання. Як і раніше, органи кримінального переслідування викривають малозначущі бюджетні злочини по яким фігурують розпорядники нижчого рівня, при цьому мають сумнівні успіхи у викритті організованої злочинної діяльності з боку головного розпорядника бюджетних коштів (МО України). За даними військової прокуратури, протягом 2010–2014 рр. рівень злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України збільшився майже у 2,5 рази: з 31 до 72 відповідно. Найбільша кількість злочинів виявляється у сферах державних закупівель товарів, робіт і послуг для потреб армії, будівництва і придбання житла, а також харчування та речового забезпечення військовослужбовців.

Основними чинниками, що зумовлюють виникнення злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗСУ є *воєнно-політичні, фінансово-бюджетні та соціально-психологічні*.

Воєнно-політичні чинники включають воєнно-політичний нігілізм вищого політичного керівництва держави, що виявляється у недбалому ставленні до інтересів національної безпеки й оборони, будівництва, реформування і розвитку ЗСУ. Роками, суспільству нав'язувалася думка про незатребуваність ЗСУ в сучасних умовах, про відсутність реальних викликів і загроз для України, про необхідність реформування і скорочення чисельності ЗСУ, про перехід на контрактну форму несення військової служби, про розпродаж надлишкового озброєння і майна, яке перебуває в оперативному управлінні МО України і т.д. Некомпетентність командування Генерального штабу ЗСУ в об'єктивній оцінці поточної воєнно-політичної обстановки у світі, стратегічні прорахунки у визначенні воєнно-політичних викликів національним інтересам України, ризиків та загроз застосування воєнної сили з боку однієї із сторін воєнно-політичних відносин негативно позначилися на оборонному плануванні та бюджетному фінансуванні, необхідні обсяги якого визначалися політичною кон'юктурою, а не реальними потребами військових формувань. Стратегічним прорахунком воєнної політики було закріплення у Воєнній доктрині України принципу мінімальної достатності фінансування ЗСУ. Подібна невизначеність із фінансовим забезпеченням, обсяги якого щороку зменшувалися, а також фактичне фінансування на рівні 65% від мінімально-необхідних потреб, «компенсувались» формальним контролем компетентних органів за використанням бюджетних коштів. Держава, умовно кажучи, відгородилася від фінансових проблем ЗСУ високим армійським парканом і закривала очі на неефективне управління фінансовими ресурсами ЗСУ. Це відкривало шлях для службових зловживань і розкрадання бюджетних коштів Головному їх розпоряднику (МО України). Поступово, утворювалася каста корумпованого армійського генералітету, який мав доступ до фінансових ресурсів і не проголошену монополію на їх розкрадання. Тривалий час це всіх влаштовувало. Розпорядники бюджетних коштів

ЗСУ запускали у роботу схеми розкрадання бюджетних коштів при державних закупівлях, оборонному замовленні та тиловому забезпеченні військ, при цьому платили корупційну ренту окремим чиновникам із Уряду за виділені бюджетні кошти, а також виплачували «відкупні» ревізорам та аудиторам, що здійснювали перевірки фінансової і господарської діяльності МО України. Не дивно, що за такого підходу жодна із розпочатих системних реформ ЗСУ не була завершеною, а воєнний бюджет став «чорною дірою» національної економіки.

Виконання ЗСУ поставлених перед ними завдань залежить від повноти, своєчасності й пріоритету фінансування військ, а також забезпечення контролю за використанням бюджетних коштів. До останнього часу в Україні практикувався бюджет-утримання ЗСУ, замість бюджету-розвитку. Уряд при визначенні граничних обсягів фінансування ЗСУ з року в рік керувався не реальним ступенем воєнних загроз, а виходив із наявних ресурсів державного бюджету. Внаслідок жорстких бюджетних обмежень понад 80% бюджетних видатків спрямовувалися на оплату поточних видатків (грошове забезпечення військовослужбовців, оплата комунальних послуг, харчування особового складу). На капітальні вкладення, пов'язані із закупівлею та модернізацією озброєнь, військової техніки, розбудовою інфраструктури, а також бойовою підготовкою військ, коштів постійно бракувало. Серед іншого, причиною такого розподілу ресурсів був недосконалий механізм формування, виконання оборонного бюджету та здійснення контролю за використанням бюджетних коштів. Йдеться про недоліки і прорахунки бюджетного планування, «ручний режим» управління бюджетними видатками і надходженнями, недосконалий контроль і формальне звітування за виконання результативних показників бюджетних програм.

До проблем бюджетного планування належать: неузгодженість бюджетного планування з оборонним плануванням на середньо – і довгострокову перспективу відповідно до програмних документів розвитку ЗСУ; відсутність єдиних нормативних показників розрахунку граничних обсягів бюджетних асигнувань, в результаті чого складаються бюджетні запити із завищеними обсягами фінансування на наступний фінансовий рік; бюрократизований порядок багаторазових погоджень, звірок, внесення змін і доповнень, а також остаточного затвердження показників зведеного кошторису із Департаментом фінансів МО України, Головним фінансово-економічним управлінням ГШ ЗС України та Міністерством фінансів України. Проблеми виконання оборонного бюджету полягають у несвоєчасному надходженні бюджетних асигнувань на рахунки Держказначейства та надходженні не у повному обсязі, а також несвоєчасному переказуванні коштів за помісячними розписами; виділення основної частини асигнувань у IV кварталі, що унеможливило повне освоєння бюджетних коштів за призначенням, створює дебіторську заборгованість за кредитами та договірними відносинами; «ручний режим» управління фінансовими потоками, що виражається у розподілі і перерозподілі асигнувань між затвердженими бюджетними програмами, внесенням необґрунтованих змін до річного і помісячного розпису асигнувань із порушенням вимог першочерговості, пріоритетності та своєчасності фінансового забезпечення військ; недосконалий порядок виконання бюджетних програм: внаслідок дублювання та нечіткого визначення завдань та функцій окремих департаментів та підрозділів ГШ ЗС України у МО України – жодний з підрозділів, визначений виконавцем або співвиконавцем бюджетної програми не несе відповідальності за кінцеві результати її виконання та ефективне використання бюджетних коштів [2, с. 149]; незадовільний стан бухгалтерського обліку і фінансової звітності у МО України, що виражається у веденні фінансово-економічними службами структурних підрозділів МО України та інших органів військового управління, які визначені відповідальними за формування та ведення бюджетних програм лише оперативного обліку використання коштів і майна замість всеохоплюючого бухгалтерського обліку товарно-матеріальних цінностей та фінансових операцій [2, с. 149]. Незадовільним залишається стан реалізації результатів контрольних заходів проведених контрольно-ревізійними органами у військовому відомстві, оскільки службові особи у діяльності яких виявлені порушення фінансово-бюджетної дисципліни далеко не завжди звітують про їх усунення, а правоохоронні органи вибірково реагують на надіслані матеріали перевірок шляхом притягнення винних до передбаченої адміністративної і кримінальної відповідальності.

Соціально-психологічні чинники включають деформації колективної свідомості розпорядників і одержувачів бюджетних коштів у виді антисупільних цінностей, викривлених інтересів служби, корупційних традицій та установок професійного середовища, що на індивідуальному рівні викликають мотивацію і рішучість на вчинення злочинів проти бюджетних відносин у воєнній сфері. У професійному військовому середовищі укорінилися уявлення про допустимість і навіть бажаність отримання чергових та позачергових військових звань, керівних посад за грошову винагороду, або через використання корумпованих зв'язків серед впливових військових чинів. Особливо ціниться зайняття посади, що дає прямий доступ до розпорядження грошовими коштами та матеріальними цінностями, оскільки це дозволяє зайняти привілейоване службове становище у військовій ієрархії, сприяє встановленню ділових контактів і корупційних зв'язків, відкриває нові можливості для неза-

конного збагачення, свідчить про високе матеріальне становище. У професійному військовому середовищі унормована система відкатів вищестоящим розпорядникам бюджетних коштів, а також поборів із підлеглих. В ієрархії цінностей розпорядників бюджетних коштів панівне місце посідають швидке досягнення багатства шляхом використання організаційно-владних повноважень, які надає тимчасово займана посада, необхідність дотримуватися норм корпоративної етики і правил поведінки між начальниками й підлеглими, пов'язаними спільною злочинною діяльністю, показове нехтування інтересами служби, підвищеною готовністю порушувати бюджетне законодавство і взяти провину на себе у разі викриття й арешту.

Можна удосконалити бюджетне законодавство і механізм фінансового контролю за використанням бюджетних коштів ЗСУ однак допоки не зміниться свідомість та ієрархія цінностей військових командирів і начальників, що виступають розпорядниками державних фінансів, очікувати на реальне покращення криміногенної ситуації у сфері фінансового забезпечення армії, навряд чи виправдано.

1. 30 відсотків коштів на озброєння зникають у кишнях корупціонерів – Адріан Кендрі, експерт з особливих питань НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksf.openukraine.org/ua/news/770-30-vidsotkiv-koshktiv-na-ozbrojennja-znykajut>. – Загол. з екрану.

2. Про використання бюджетних коштів і переданих до сфери Міноборони майна і земель: мат. звіту. – К.: Голов КРУ, 2009. – 389 с.

О. П. Горпинюк,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ АБО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТВОРІВ, ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ, РАСОВУ, НАЦІОНАЛЬНУ ЧИ РЕЛІГІЙНУ НЕТЕРПИМІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЮ (СТАТТЯ 300 КК УКРАЇНИ)

Питання кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 300 КК України висвітлюються у працях В. В. Кузнецова, Л. С. Кучанської, А. В. Ландіної, О. П. Рябчинської, П. П. Сердюка, І. М. Ткаченко та деяких інших авторів. Серед питань, які однозначно вирішуються в науці кримінального права належить визначення об'єкта та суспільної небезпечності складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України, а також встановлення форми вини та мети відповідного посягання. Так, не викликає сумнівів у тому, що зазначений склад злочину посягає на моральність чи моральнісні устої суспільства, а суспільна небезпечність злочинів проти моральності полягає в деформації духовно-етичних цінностей суспільства, деградації особистості, що знижує загальний рівень культури суспільства; негативному впливі на свідомість особи, пробудженні низьких інстинктів і нахилів; порушенні повноцінного процесу формування дітей, негативному впливі на моральний, фізичний, психічний розвиток та виховання неповнолітніх [1, с. 7]. Досліджуваний злочин вчинюється, як правило, лише з прямим умислом. Законодавець виділяє також обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони – мету збуту або розповсюдження (про це може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала ці твори, так й інші обставини, зокрема: значна їх кількість; спосіб упакування; поведінка суб'єкта злочину; те, що особа сама цими творами не цікавиться, але виготовляє та зберігає їх, тощо).

Не виникає також гострих дискусій серед правників щодо визначення ознак предмета складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України, які названо у законі як твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Для того, щоб зазначені твори чи кіно- та відеопродукцію можна було вважати предметом злочину, передбаченого ст. 300 КК України потрібно встановити наявність таких ознак: 1. За формою відповідні твори, кіно – та відеопродукція – речі матеріального світу, предмети. Таким чином не становить аналізованого злочин виголошені ідеї, погляди, думки, що пропагують культ насильства чи расову, релігійну нетерпимість, які не матеріалізовані у формі текстів, фільмів, комп'ютерних програм зафіксованих на носіях інформації. 2. За змістом твори, кіно- та відеопродукція вихваляють застосування насильства і жорстокості (головну частину сюжету становлять сцени та епізоди з проявами садизму, тортур, катування, смакування страждань жертви, безжальності або спрямовані на розпалювання расової, національної чи релігійної нетерпимості та дискримінації). Okремо слід зазначити, що предметом цього

злочину можуть бути як оригінали творів, так і копії. Адже саме копії збуваються і розповсюджуються. У кожному випадку для вирішення питання щодо належності творів до таких, що пропагують культ насильства та жорстокості, обов'язковим є призначення і проведення відповідної експертизи. Водночас потрібно враховувати те, що зміст творів, відеопродукції – це ознаки складу злочину. Тому, цілком виправданою є думка, що й встановлювати наявність предмета аналізованого злочину повинні особи, уповноважені на застосування кримінально-правових норм [2, с. 641].

Разом з тим, не зовсім однозначно в юридичній літературі підходять до визначення змісту понять: расова, національна чи релігійна нетерпимість та дискримінація. Окремі дослідники вважають, що для правильного розуміння мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слід виходити з міжнародного (зокрема, європейського) досвіду, який розглядає ці мотиви як «ненависницькі» [3]. Зокрема, А. В. Савченко зазначає, що сутність злочину, скоєного з ненависті, полягає у тому, що злочинець вчиняє його з мотивів, викликаних його особистим ненависницьким (упередженим) ставленням до жертви, котра має специфічний статус чи належить до певного соціального прошарку (зокрема, це іноземці, люди іншої раси чи кольору шкіри, представники інших релігійних конфесій, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, інваліди, малолітні). У зв'язку з цим під загрозою опиняється особиста недоторканість, життя, здоров'я, власність та інші людські цінності жертви [4].

Видається, що тлумачити поняття расової, національної чи релігійної нетерпимості належить виходячи із міжнародних актів. Адже сама протиправність дій, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, впливає із загальноновизнаних принципів про права людини, визначених, зокрема, в Міжнародній конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 року [5], та Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 року [6]. Відповідно до вказаних міжнародних документів расова дискримінація, нетерпимість на основі релігії або переконань – це будь-яке обмеження, що мають на меті знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. Потрібно враховувати також, що Законом України від 20.11.2003 № 1296-IV «Про захист суспільної моралі» забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка: пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою, принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей тощо [7].

Заборонені діяння, названі у статті 300 КК України полягають у ввезенні в Україну, виготовленні, зберіганні, перевезенні чи іншому переміщенні, збуті чи розповсюдженні зазначених у статті предметів, а також в примушуванні до участі в їх створенні. Крім того в ч. 3 ст. 300 КК України передбачено відповідальність за вказані діяння, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб. Найбільше дискусій виникає навколо тлумачення таких діянь: «інше переміщення», «збут» та «розповсюдження».

Огляд юридичної літератури дає підстави зробити висновки, що дією – «іншим переміщенням» вважається, наприклад, перенесення відповідних предметів з місця їх зберігання до іншого місця. Іншим переміщенням також охоплюється передача кіно-, відеопродукції чи творів за допомогою світової мережі INTERNET. Тому, не можна погодитися із Рябчинською, яка вважає, що поняття «перевезення», яке використовується у тексті статті 300 КК України повністю охоплюється поняттям «переміщення» вищезазначених предметів і творів [8, с. 4]. Збут предметів, визначених у ст. 300 КК України полягає у їх оплатному або безоплатному відчуженні (продаж, дарування, передача замість повернення боргу тощо). Для настання відповідальності за збут достатньо факту збуту хоча б одного твору, відеопродукції хоча б одній особі. Розповсюдження включає як збут предметів злочину, передбачених ст. 300 КК, так і забезпечення платного або безоплатного їх поширення якомога більшої кількості осіб (шляхом безплатного або за символічну плату роздавання книжок або плакатів, іншої друкованої продукції тощо). Збут чи розповсюдження неповнолітнім творів, відеопродукції (ч. 2 ст. 300 КК України) – це оплатна чи безоплатна передача предметів особою, яка достовірно знала або повинна була знати (усвідомлювати), що той, кому вона передає предмети не досягнув 18 – річного віку. Видається цілком слушною позиція тих науковців, які вказують що збут є однією із форм розповсюдження зазначених предметів, тому вказівка на нього як на самостійну ознаку складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України здається зайвою [2, с. 641; 9, с. 12]. Потрібно також зауважити, що ані збутом, ані розповсюдженням не можна вважати демонстрацію відповідних творів, відеопродукції, включаючи організацію платних переглядів. Адже відповідальність встановлено за розповсюдження саме предметів, творів, а не відповідної інформації. Разом з тим, у юридичній літературі висловлюються пропозиції про включення до статті 300 КК України ознаки «демонстрація» [1, с. 7] або ж навпаки, наполягають на залишенні лише однієї злочинної дії «розповсюдження», яка на думку

окремих авторів найбільше відображає реальний ступінь суспільної небезпеки посягання, а всі інші можна вважати готуванням до вчинення відповідного посягання [9, с. 12].

Незважаючи на те, що суб'єкт досліджуваного злочину загальний, висловлюються пропозиції встановити кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта: батьків або осіб, що їх замінюють, вчителів, вихователів та інших осіб, які на законних підставах здійснюють утримання, догляд, виховання, освіту дітей віком до 16 років [8, с. 6] чи посадової особи [9, с. 14]. Суб'єктом діянь з предметами вчиненими по відношенню до неповнолітніх здебільшого називають особу, якій на момент вчинення злочину виповнилося вісімнадцять років. Хоча, більш правильною видається позиція тих авторів, які вважають, що оскільки особа, яка досягла загального віку з якого настає кримінальна відповідальність, може негативно вплинути на нормальний розвиток свого однолітка, що нерідко відбувається, то особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, може бути суб'єктом цього злочину [9, с. 13].

Таким чином, на основі аналізу нормативних положень та юридичної літератури проведено стан дослідження кримінальної відповідальності за вчинення посягання, передбаченого ст. 300 КК України. Найменше проблемних питань виникає навколо встановлення об'єкта складу злочину, визначення його суспільної небезпечності, характеристики більшості злочинних форм посягання. До питань, які неоднозначно вирішуються належать характеристика творів, що пропагують національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, визначення діянь: «інше переміщення», «збут» та «розповсюдження», а також встановлення соціальних та вікових ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 300 КК України.

1. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Ландіна; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 23 с.

2. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / Вячеслав Олександрович Навроцький. – К.: Т-во «Знання», 2000. – 771 с.

3. Уварова Н. В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / Н. В. Уварова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2 – С. 394–400.

4. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (17). – С. 174–177.

5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань 1981 рік // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV (із змін. та доп.) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

8. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Олена Павлівна Рябчинська; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

9. Сердюк П. П. Криминологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Павло Павлович Сердюк; Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 20 с.

Н. М. Грабар,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу

В. М. Парасюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Становлення України як правової демократичної держави постійно потребує оновлення юридичної бази захисту прав і свобод людини, приведення її у відповідність до європейських норм.

Вся діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення прав і свобод своїх громадян, поваги до особи та визнання усіх загальнолюдських цінностей. Зобов'язанням держави є в першу чергу зосередження уваги на випадки порушення прав громадян у державі – вчинення злочину.

Процесуальна діяльність учасників правосуддя визначається їх цілями і завданнями, а правове становище визначається їх процесуальними правами та обов'язками, закріпленими процесуальним законом. На підставі цих прав і обов'язків виникають і розвиваються кримінально-процесуальні відносини, здійснюється процесуальна діяльність.

У теорії кримінального процесу існує класифікація суб'єктів, а самі суб'єкти це – державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження у кримінальній справі, а також інші юридичні, посадові та фізичні особи, залучені до сфери кримінального провадження, у зв'язку з чим вони є носіями певних прав і повинні виконувати певні обов'язки [1, с. 80].

Проте серед суб'єктів кримінально-процесуального доказування є такі суб'єкти чия роль у доказовій діяльності визначена не в повній мірі. Таким суб'єктом є цивільний відповідач.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні Згідно статті 62 КПК України може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов [2].

Положення ч. 2 ст. 62 КПК визначає права і обов'язки цивільного відповідача, які мають захищатися усіма не забороненими законом засобами і надавати для цього органу розслідування або суду всі матеріали і відомості, які можуть бути доказами його невинуватості або часткової винуватості.

Зміст діяльності цивільного відповідача характеризується тим, що він у кримінальному процесі отримує можливість заперечувати проти пред'явленого позову, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання, знайомитися з матеріалами справи в частині, що стосується цивільного позову, брати участь у судовому розгляді. У судовому розгляді цивільний відповідач користується однаковими правами з підсудним за поданням доказів, участі в дослідженні доказів і заявленні клопотань (ст. 244 КПК України). На відміну від підсудного (обвинуваченого), на цивільного відповідача, якщо ці фігури не збігаються, може бути покладено обов'язок доказування за цивільним позовом, якщо це передбачено нормами інших галузей права і не суперечить нормам КПК.

Самі ж права та обов'язки виникають з моменту подання позовної заяви до судового розслідування або суду.

Особа яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор та суд повинні роз'яснити цивільному відповідачеві його процесуальні права та забезпечити можливість їх здійснення. На цивільного відповідача законодавець не покладає жодних обов'язків, крім загального обов'язку додержання порядку в судовому засіданні.

Цивільний відповідач повідомляється про прийнятті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Також цивільний відповідач може мати законного представника згідно ст. 63 КПК. Ним у кримінальному провадженні може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє.

Як цивільні відповідачі можуть бути притягнуті батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, а також підприємства, установи та організації, які несуть матеріальну відповідальність передбачену законом, за шкоду завдану діями обвинуваченого[3, с. 30].

О. В. Рибалка у своїй статті зазначив, що саме підозрюваний, обвинувачений несе матеріальну відповідальність за вчинену ним шкоду. У випадках, прямо зазначених у законі, матеріальну відповідальність за шкоду. Заподіяну злочинними діями обвинуваченого, несуть інші особи – фізичні чи юридичні. Такі особи мають бути залучені до участі у кримінальному процесі як цивільні відповідачі за ініціативою як цивільного позивача так і прокуратури, суду. Йдеться зокрема про батьків, опікунів і піклувальників; навчальні, виховні та лікувальні заклади; власників джерел підвищеної небезпеки, підприємства та організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків. Іншими словами, рішення про притягнення як цивільного відповідача приймається щодо кожної особи, яка відповідно до ЦК України несе матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочином, коли наявні докази, що підтверджують цю обставину [4, с. 116].

Слід зазначити, що в ст. 216 КПК України закріплено обмеження права цивільного відповідача на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи: «Цивільний позивач, цивільний відповідач або

їх представники знайомляться з матеріалами кримінальної справи в тій частині, яка відноситься до цивільного позову» [2].

Дане обмеження не є вдалим через те, що часткове ознайомлення не розкриває суті обставин справи повністю, а самі матеріали справи не можливо розділити на такі що не стосуються та стосуються заявленого позову.

Тому законодавцю необхідно прагнути до створення максимальних можливостей для захисту своїх прав усім учасникам кримінального судочинства. За ступенем розробленості правового статусу учасників кримінального процесу, і зокрема цивільного відповідача, можна судити про загальний рівень захисту суспільством прав і свобод громадян нашої держави.

1. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10; № 11–12; № 13. – Ст. 88.

3. Остапенко С. І. Субєкти матеріальної відповідальності в кримінальному процесі / С. І. Остапенко // Судова апеляція. – 2008. – № 3. – С. 29–34.

4. Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні / О. В. Рибалка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція, 2013. – № 6–3. – Т. 2. – С. 116–118.

М. М. Гуменюк,
кандидат юридичних наук

В. М. Гуменюк,
помічник судді
(Львівський окружний адміністративний суд)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРОТИДІЇ ПІРАТСТВУ В УКРАЇНІ

Забезпечення безпеки міжнародних морських перевезень є актуальною проблемою всього світового співтовариства, оскільки піратські дії стають усе активнішими у водах Світового океану. На сучасному етапі піратство вже набуло ознак загрози не тільки морському судноплавству, а й міжнародній торгівлі, перетворившись на високоприбутковий кримінальний бізнес. Реагуючи на піратську активність, світова спільнота постійно шукає шляхи протидії цій загрозі міжнародній безпеці. Ініціюється створення міжнародних антипіратських морських сил, налагодження обміну розвідувальними даними, перекриття фінансових ресурсів піратів, а також розроблення правових механізмів протидії піратству як на міжнародному, так і на національному рівнях.

З огляду на стрімке поширення акваторій, у яких вчиняються піратські напади на судна та постійне видозмінювання і удосконалення форм та методів вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння, вважаємо, що питання забезпечення безпеки міжнародних морських перевезень становляться досить актуальною проблемою всього світового співтовариства. Так, наприклад, загальновідомим є те, що піратство в Аденській затоці із явища регіонального, спричиненого соціально-економічною і політичною кризою в Сомалі, поступово перетворилося на глобальну загрозу. У зв'язку з цим Рада Безпеки ООН прийняла низку резолюцій у сфері протидії піратським нападам на судна. Безумовно, піратство, як проблемне питання, існує з того часу, відколи з'явилося мореплавство. Однак чинна нормативно-правова база, яка напрацьовувалася століттями, і механізми реагування на конкретні факти захоплення торгових суден виявилися малоефективними для організації протидії піратству. Нині велика кількість провідних держав світу на міжнародному рівні бере активну участь у процесі протидії піратству, розробляючи міжнародні правові норми регулювання зазначеної сфери суспільних відносин, утворюючи відповідні сили спеціального реагування та проводячи широкомасштабні військові операції з метою забезпечення безпеки міжнародного судноплавства. Так, на сучасному етапі протидією піратству активно займаються такі міжнародні структури, як Рада Безпеки ООН, НАТО, Міжнародне морське бюро.

Слід зазначити, що в процесі протидії піратству наша держава бере досить активну участь у розробленні антипіратських заходів як на міжнародному, так і на національному рівнях. Підтвердженням цього є те, що 3 листопада 2010 року в рамках засідання Другої робочої групи з правових питань по боротьбі з піратством, яке проходило в м. Копенгагені (Данія), делегація України представила проект Всеосяжної конвенції по боротьбі з актами піратства на морі, розроблений Міністерством закордонних справ України. Представляючи документ, учасники української делегації зазначили,

що мета запропонованої конвенції полягає в посиленні співпраці між країнами для більш ефективного попередження піратства, як одного з видів транснаціональної організованої злочинності. Проект цього документа містить більше 50 статей, у яких, зокрема, подано визначення піратства, указано форми переслідування морських розбійників і заходи щодо запобігання відмиванню доходів від таких злочинів [1]. За результатами опрацювання цього проекту можна відмітити, що в ньому обумовлюються умови огляду та захоплення піратських суден, а також визначаються юрисдикція держав-учасниць щодо піратства та процесуальні аспекти розслідування цього злочину. Також цікавим є те, що цей документ передбачає створення Спеціального суду по боротьбі з морським піратством у складі семи незалежних суддів. Це положення було особливо відзначено як прогресивне, що засвідчило високий рівень підготовленого документа. У зв'язку з цим учасники міжнародного засідання висловили вдячність Україні за активну позицію у питанні протидії піратству.

Україна також удосконалює вітчизняне законодавство з метою його приведення у відповідність до конвенційних антипіратських норм. Так, у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» було визначено те, що з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до заходів боротьби з піратством, а також брати участь у міжнародних антипіратських операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [2]. Крім того, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 1-1 цього закону на Збройні Сили України покладений обов'язок брати участь у відбитті піратських нападів на морські або повітряні судна та осіб, які перебувають на їх борту, захоплення піратських морських або повітряних суден, звільнення заручників, а також морських або повітряних суден, захоплених піратами, у відкритому морі чи в іншому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави.

Слід зазначити, що співробітництво ВМС України з військовими морськими силами НАТО спрямовано на досягнення здатності сил та штабів національного флоту діяти у складі міжнародних угруповань під проводом Альянсу і охоплює освітню підготовку, індивідуальні та групові тренування, навчання спеціальних сил та органів управління, участь в операціях НАТО [3, с. 20].

Прикладом цього є безпосередня участь кораблів та підрозділів ВМС ЗС України у фактичних діях. Це, зокрема, моніторинг та патрулювання Середземного моря у складі з'єднань НАТО з травня 2007 року. Від України для участі в операції «Активні зусилля» були визначені: корвети «Луцьк» та «Тернопіль», фрегат «Гетьман Сагайдачний» з корабельним вертольотом Ка-27, а також оглядові команди у складі взводу морської піхоти, команди спеціальних операцій і групи спеціального призначення, які пройшли курс відповідної підготовки. Вказані кораблі обладнали засобами супутникового зв'язку ІНМАРСАТ-М, супутникової навігації та зв'язку УКХ-діапазону, а також провели інші заходи для встановлення сумісництва відповідно до стандартів кораблів НАТО – учасників операції «Активні зусилля».

Вважаємо, що участь нашої держави в таких військових операціях певною мірою надасть можливість уникнути в майбутньому ситуацій, подібних тій, яка виникла 18 жовтня 2005 року. Тоді на відстані 90 морських миль (близько 167 км) від східного узбережжя Сомалі на трьох катерах озброєні автоматичною зброєю пірати захопили судно «Панагія», що перевозило з Південної Африки до Туреччини вантаж вугілля обсягом 32 тисячі тонн. У результаті нападу до піратського полону потрапили 22 громадян України, які входили до складу екіпажу зазначеного судна [4]. Як цілком слушно зазначає С. М. Соколюк, залучення ВМС ЗС України в антипіратських операціях дає змогу підготуватися до вирішення подібних бойових завдань у прибережній морській акваторії [5, с. 94–95].

Зазначимо, що неодноразово порушувалося питання щодо доцільності участі вітчизняних військово-морських сил в антитерористичній операції в акваторії Чорного моря під назвою «Чорноморська гармонія», мета і завдання якої аналогічні меті та завданням, які вирішувалися в ході проведення операції НАТО «Активні зусилля». Також опрацьовувалося питання доцільності залучення Чорноморської групи військово-морського співробітництва «BLACKSEAFOR» у постійно діючу операцію «Чорноморська гармонія» [6, с. 66]. Переконані, що, розробляючи та вдосконалюючи нормативно-правову основу протидії піратству, необхідно брати до уваги організаційно-практичний аспект протидії зазначеному суспільно небезпечному явищу. На нашу думку, практичний аспект протидії цьому злочинному діянню не повинен зводитися лише до досить затратного та не завжди ефективного процесу формування конвоїв ВМС деяких держав для супроводу цивільних суден у небезпечних акваторіях Світового океану. Ефективну протидію піратству на сучасному етапі можна забезпечити також використовуючи менш масштабні та мало-затратні організаційно-технічні способи забезпечення «антипіратської» безпеки.

На сьогодні можливо констатувати, що вітчизняні державні органи мають значний досвід протидії піратству, використання якого неодноразово завершувалося успішним звільненням громадян України та іноземців із піратського полону. Так, в Україні створено так званий «антипіратський» підрозділ, за безпосередньої участі співробітників якого було розроблено низку успішних спецоперацій по звільненню громадян України та іноземців, які перебували в піратському полоні в акваторіях Сві-

тового океану. Наприклад, співробітники «антипіратського» підрозділу, як зазначає генерал-лейтенант О. Б. Христенко, у деяких країнах Європи, Америки та Африки знайшли потрібних людей із сомалійської діаспори, коли необхідно було звільнити сухогруз «Фаїна» [7]. Зазначимо, що відповідно до чинного законодавства певними повноваженнями щодо звільнення вітчизняних моряків із піратського полону наділені розвідувальні органи (Служба зовнішньої розвідки України та Головне управління розвідки Міністерства оборони України). Українська розвідка має чималий «антипіратський» досвід, яким охоче ділиться з партнерськими спецслужбами. Адже лише розвідувальні органи наділені правом здійснювати заходи відповідного впливу та протидії, застосовуючи за кордоном гласні й негласні сили й засоби, форми та методи роботи, а також організуючи відповідну співпрацю з партнерськими спецслужбами, правоохоронними органами, військовими формуваннями, урядовими та громадськими структурами іноземних держав.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні в нашій державі, на основі використання зарубіжного досвіду та окремих напрацювань вітчизняних правоохоронних органів і підрозділів ЗС України, відпрацьовано методи, які дають можливість збирати достовірну та своєчасну інформацію про конкретних осіб, які вчинюють піратське захоплення суден, їхню тактику, методи та можливі сценарії розвитку подальших подій. А це, на нашу думку, є одним із позитивних чинників, який впливає на організацію переговорного процесу та подальше звільнення захоплених громадян України, іноземців та вантажу, що знаходяться на конкретному судні в акваторіях Світового океану.

1. Інформаційне повідомлення щодо проекту Всеосяжної конвенції по боротьбі з актами піратства на морі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/48735.htm>.

2. Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України»: Закон України від 15 листопада 2011 р. № 4026-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4026-VI>.

3. Кабаненко І. Прорив військових моряків / І. Кабаненко // Україна-НАТО. – 2006. – №1 (II). – С. 18–23.

4. Звільнено українських моряків, захоплених у полон поблизу Сомалі: Інформаційне повідомлення від 29 листопада 2005 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mbo.gov.ua/news/331.html>.

5. Соколюк С. М. Аналіз чинників, які впливають на застосування ВМС у боротьбі з тероризмом на морі / С. М. Соколюк // Застосування Військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі; завдання, можливості, способи дій: матеріали міжгалузєвої наук.-практ. конф., (Київ, 25 травня 2006р.) – К., 2006. – С. 91–97.

6. Кулик С. Система і сили протидії морському тероризму в Чорноморському регіоні / С. Кулик, Д. Штиб-ликов // Чорноморська безпека. – 2006. – № 2 (4). – С. 64–66.

7. Христенко О. Б. Операція «СМЕРП» / О. Б. Христенко // Інтерв'ю О. Б. Христенка газеті «Україна молоді» від 29 січня 2010 року № 017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1584/194/55792.html>.

Ю. І. Гуменюк,

здобувач кафедри кримінального права та кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННЕ ЗАТРИМАННЯ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В системі конституційних прав і свобод людини, важливе місце належить праву на свободу і особисту недоторканність, що закріплено в ст. 29 Конституції України [1]. Законне обмеження індивідуальної свободи і особистої недоторканності є гарантією реалізації конституційного права людини. За характером обмежень прав і свобод людини, затримання є одним із найбільш суворих запобіжних заходів, оскільки його застосування безпосередньо пов'язане з обмеженням права людини на свободу та особисту недоторканність. Для забезпечення зазначених конституційних прав і свобод людини, статтею 371 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність за завідомо незаконне затримання.

Труднощі висвітлення змісту поняття «затримання», передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України, полягають в необхідності аналізу усіх його складових та особливостей, оскільки сама диспозиція «Завідомо незаконне затримання» не обмежує зміст досліджуваного поняття лише затриманням людини у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Погоджуємося, що левова частка «Завідомо незаконного затримання» стосується саме затримання людини за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, адже кримінальна відповідальність встановлена лише кримінальним законодавством – Кримінальним кодексом України [2].

У контексті дослідження слід відмітити, що у диспозиції ч. 1 ст. 371 КК України зазначений термін «завідомо», тобто «завідомість», який є ознакою суб'єктивної сторони складу досліджуваного зло-

чину. Словники української мови дають тлумачення згаданому терміну як «наперед; задалегідь, свідомо, звідомо; знаючи наперед» [3, с. 48]. Можна стверджувати, що зміст терміну «завідомий» чітко визначає усвідомленість людиною характеру майбутніх подій. Людині як суспільній істоті притаманні психічна активність, свідомість, самосвідомість, розум, мислення, пізнання, мова тощо. Людина відображає об'єктивну дійсність не лише на рівні психічної активності – у тілесних рухах, жестах, у процесах сприйняття, уваги, уяви, мислення тощо, але і на рівні свідомості. Свідомість – це властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбачення наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [4, с. 189].

У науковій юридичній літературі при аналізі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України, поняття «завідоме» розглядається безпосередньо в суб'єктивній стороні цього злочину. У науковому світі ряд фахівців відносять термін «завідомість» до інтелектуального моменту наміру – до характеру усвідомлення винним фактичної обставини, що відноситься до об'єктивної сторони. Завідомість, на їх думку, завжди означає достовірність знань суб'єкта про цю обставину, тобто про незаконність затримання. Інші учені конкретизують свою наукову позицію тим, що термін «свідомо» є синонімом слова «усвідомлення», і вказує на той факт, що суб'єкт виразно представляє характер своєї дії; він застосовує затримання незаконно, тобто «завідомість» являється спеціальним кримінально-правовим терміном умисної форми провини. Відтак «завідомість» в ч. 1 ст. 371 КК України описує частину інтелектуального моменту наміру: усвідомлення характеру майбутніх дій, причому усвідомлення достовірне і чітко виражене.

Зміст діяння «завідомо незаконне затримання», необхідно досліджувати з урахуванням того, що під затриманням в ч. 1 ст. 371 КК України розуміється міра державного примусу, що застосовується у рамках кримінального судочинства спеціальним суб'єктом. Спеціальний суб'єкт, зокрема співробітники міліції, проводять затримання, діючи згідно з алгоритмом затримання, завжди має уявлення про законність такого затримання. Відтак для спеціального суб'єкта – це завжди усвідомлене і вольове діяння. Норми КПК України, зокрема статті 188–192, 207–213, встановлюють законний порядок кримінального процесуального затримання. Відтак, виявивши розбіжності із зазначеними нормами, ми можемо встановити процесуальну незаконність затримання, але не його кримінальну протиправність. З кримінально-процесуальної точки зору незаконне затримання, яке полягало навіть в малозначному порушенні вимог кримінального процесуального закону, буде злочином. Наведений формальний алгоритм є невірним, оскільки позбавляє можливості аналізу кожного діяння на відповідність матеріальній ознаці злочину – суспільній небезпеці. Тільки суспільно небезпечне діяння є заборонене кримінальним законом. Таким чином, порушення кримінальних процесуальних норм, які регулюють затримання, буде суспільно небезпечним тоді, коли в результаті допущеного порушення стане неможливим досягнення мети законного затримання і будуть порушені законні інтереси людини.

1. Конституція України, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-вр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Станом на 16.02.2015.

3. Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / В. В. Яременко, О. М. Сліпа. – К.: Аконіт, 2001. – С. 958.

4. Шадський Ю. Г. Психологія. Короткий навчальний словник: терміни і поняття: навч. посібник / Ю. Г. Шадський, В. М. Піча. – Львів: Магнолія, 2006. – 190 с.

Ю. В. Гуцуляк,

викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСІБ ПОЛЩЕЙСЬКОГО ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА НОРМАМИ КПК УКРАЇНИ

Спроби законодавчого закріплення можливості використання результатів оперативно-розшукової в доказуванні у кримінальному судочинстві України тривають не перше десятиліття. Це і спроба законодавця «штучно» розширити перелік джерел доказів у кримінальному процесі Законом України від 21 червня 2001 року, згідно якого до ч. 2 ст. 65 КПК України (1960 року) вводилось таке джерело доказів як «протоколи з відповідними додатками, складеними за результатами проведення оперативно-розшукових заходів»; це і інститут оперативно-розшукового супроводу кримінальної

справи, котрий діяв до 20 листопада 2012 року, згідно якого ініціатором оперативно-розшукових заходів був слідчий (ч. 3 ст. 114 КПК України 1960 року, ч. 2 ст. 6, п. 2 ст. 7 Закону України «Про ОРД» в редакції чинній до 20 листопада 2012 року). І нарешті маємо інститут негласних слідчих (розшукових) дій у нормах Кримінального процесуального кодексу України 2012 року.

Необхідність такого пошуку зумовлена значущістю у досягненні мети кримінального судочинства шляхом використання результатів негласної діяльності компетентних правоохоронних органів, протиставлення якісним змінам у злочинній діяльності комплексу дієвих механізмів у захисті прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань.

Яке ж місце відведено негласним слідчим (розшуковим) діям у моделі кримінального процесуального доказування за КПК 2012 року? Існують обґрунтовані висновки окремих науковців-процесуалістів, які стверджують, що збіг методів і прийомів, які застосовуються під час провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів – це нова модель розслідування, яка включає проведення слідчих та оперативно-розшукових заходів [1, с. 66]. М. Є. Шумило, робить обґрунтовані висновки про те, що по суті розслідування включає проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, які відповідно називаються слідчі (розшукові) і негласні (розшукові) дії, але назва їх не зовсім коректною через чітке розмежування в процесуальній літературі й законодавстві слідчих, оперативно-розшукових та розшукових дій [2]. Ю. М. Грошевий взагалі ставить під сумнів можливість існування у процесуальній діяльності інститут негласних слідчих (розшукових) дій, спираючись на твердження, що таємнича спрямованість такої роботи більш властива не процесуальній, а оперативно-розшуковій діяльності, а отже такі дії повинні бути передбачені у спеціальному законі та не повинні відноситись до слідчих дій [3, с. 33]. М. А. Погорелький, та Д. Б. Сергєєва стверджують про однаковість гносеологічної природи та алгоритму дій негласних слідчих (розшукових) дій і негласних оперативно-розшукових заходів, хоча розрізняються між собою за сферами та правовим режимом здійснення: за метою та завданням проведення; фактичними та юридичними (правовими) підставами проведення; за правовим статусом суб'єктів їх провадження й, відповідно, за характером правовідносин, що виникають у ході їх здійснення; за процесуальним значенням отриманих результатів; за об'єктом, формами та методами відомчого контролю і прокурорського нагляду за їх здійсненням [4, с. 141]. В. О. Черков, О. М. Чистолінов вказують, що «навіть такий стислий, майже на слух, аналіз ознак запропонованих негласних слідчих (розшукових) дій дозволяє дійти висновку про їх практично повну тотожність з оперативно-розшуковими заходами, які здійснюються в повноваженими оперативними підрозділами. Основна та майже єдина відмінність полягає у суб'єкті – слідчий або оперативний підрозділ, та, відповідно, це слідча дія або оперативно-розшуковий захід» [5].

Даючи відповідь на поставлене питання, на наш погляд, слід виходити із запропонованого законодавцем місця негласних слідчих (розшукових) дій, а це норма ч. 1 ст. 246 КПК – негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених чинним КПК України. Можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій визначається рядом умов, зокрема це: негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246 КПК). Та попри це, протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ст. 256 КПК), тобто на їх основі слідчий, прокурор. Слідчий суддя чи суд вправі приймати рішення у кримінальному провадженні. Що стосується судового розгляду справи по суті, то слід враховувати таку засаду кримінального провадження як безпосередність дослідження доказів (ст. 23 КПК) – якщо дослідити результати негласних слідчих (розшукових) дій є неможливим безпосередньо в залі судового засідання судом і сторонами розгляду то вони не можуть бути доказами для встановлення предмету доказування. В такому випадку вони можуть використовуватись лише слідчим під час досудового розслідування для прийняття процесуальних рішень на цій стадії, отримання відомостей про джерела доказів та самих доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, що призводить до ситуації коли результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть використовуватись лише на стадії досудового розслідування, на стадії «попереднього доказування», «часткового» чи «поліцейського доказування»¹.

1. Письменний Д. П. Регламентация следчих (розыскных) действий та негласных следчих (розыскных) действий в Кримінальному процесуальному кодексі України / Д. П. Письменний // Актуальні проблеми застосування

¹ Авторське бачення цих понять не є об'єктом виступу (тез), тому їх визначення не подаються.

нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.). – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 66–73.

2. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа) / М. Є. Шумило // Становлення системи негласного розслідування у кримінальному процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу (Київ, 7 жовт. 2011 р.). – К.: Видавець Ліпкан О. С., 2011. – С. 24–29.

3. Грошевой Ю. М. До питання про можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України / Ю. М. Грошевой // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф. (Харків, 15 травня 2009р.) / ред. кол. В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2009. – С. 29–33.

4. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2 (33). – С. 137–141.

5. Черков В. О. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В. О. Черков, О. М. Чистолінов. [Електроннийресурс]. – Режим доступу: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120106.html>.

Ю. О. Данилевська,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ,
У ПРОЕКТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ВІД 3 ЧЕРВНЯ 2015 РОКУ № 2897
«ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ
ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ»**

Продовжуючи виконання Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, та Плану заходів щодо реалізації цієї Концепції, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 року № 1153-р, законодавець розробив проект Закону України від 3 червня 2015 року № 2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (далі – проект Закону). Загалом вітаючи та підтримуючи такий крок законодавця, хотілося б зупинитися на окремих спірних та невирішених питаннях у вказаному проекті Закону в частині регламентації кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, зокрема, пов'язаних з покаранням за вчинення наркотичних злочинів (в тому числі законодавчому описі санкції відповідної норми).

Проаналізувавши санкції норм, описаних у статтях розділу XIII Особливої частини Книги 1. Злочини КК України, проекту Закону можна простежити певну тенденцію щодо непослідовності законодавця у застосуванні такого інституту як конфіскація майна. Так, відповідно до ч. 2 ст. 59 «Конфіскація майна» Загальної частини КК України проекту Закону конфіскація майна застосовується за тяжкі і особливо тяжкі корисливі злочини. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 12 «Категорії злочинів» Загальної частини КК України проекту Закону тяжким злочином є такий, за який передбачене основне покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, але не більше десяти років.

Разом із тим, з кількох санкцій норм, в яких передбачена відповідальність за корисливі тяжкі наркозлочини, у проекті Закону конфіскація майна виключена, порівняно з чинною редакцією КК України. Так, конфіскація майна виключена з санкції ч. 2 ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів» та з санкції ч. 3 ст. 312 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або використання службового становища».

Ураховуючи те, що конфіскацію майна як вид покарання залишили у санкціях ч. 3 ст. 308 та ч. 3 ст. 313 КК України, в яких описані діяння з майже тотожною об'єктивною стороною (відмінність полягає у предметі цих злочинів – у ст. 308 КК України – наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, у ст. 312 – прекурсорів, у ст. 313 – обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) за наявності однакових особливо кваліфікуючих ознак (в тому числі розбою), і однакового строку позбавлення волі у ч. 3 ст. 312 та ч. 3 ст. 313 КК України, такий крок авторів проекту Закону виглядає дивно.

Крім цього, або законодавець прикро помилився або перестав вважати контрабанду наркотиків за наявності кваліфікуючих ознак (повторно, особливо небезпечні наркотики, група осіб за попередньою змовою, великий розмір наркотиків) корисливим злочином, при цьому вважаючи контрабанду наркотиків за наявності особливо кваліфікуючих ознак (організована група, особливо великий розмір наркотиків) – корисливою.

Наступною тенденцією у регламентації кримінальної відповідальності за вчинення наркозлочинів можна вважати пеналізацію у випадку скоєння окремих діянь, зокрема, злочинів, передбачених ч. 1 ст. 310 «Посів або вирощування снотворного маку чи конопель», ч. 1 ст. 311 «Незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів», ч. 1 ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства, або незаконні виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам такого обладнання», ч. 1 ст. 318 «Незаконні виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів», ч. 1 ст. 319 «Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин». Так, за вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України автори законопроекту пропонують застосовувати, поряд з іншими видами покарань, позбавлення волі на строк до 3 років, а за вчинення злочинів, передбачених частинами 1 ст. ст. 311, 313, 318, 319 КК України – позбавлення волі на строк до 2 років.

Крім цього, пропонується посилити відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або використання службового становища за умови вчинення цих діянь з особливо кваліфікуючими ознаками (ч. 3 ст. 308 КК України) підвищивши мінімальну межу покарання у вигляді позбавлення волі на 1 рік – з семи до восьми років.

Видається, що такі пропозиції авторів проекту Закону відрізняються від його задекларованої мети «реалізація державної політики із гуманізації кримінальної відповідальності» та «обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі». При цьому слід відзначити, що лише в одному випадку у аналізованому нами розділі XIII Особливої частини Книги 1. Злочини КК України проекту Закону – у санкції ч. 2 ст. 305 КК України пропонується пом'якшити покарання у вигляді позбавлення волі з восьми до семи років. На нашу думку, це призведе до того, що судом може бути призначене покарання за ч. 1 ст. 305 КК України більш суворо, ніж за ч. 2 ст. 305 КК України (у новій редакції).

Погоджуючись з концептуальною позицією, викладеною у проекті Закону щодо виключення з санкцій статей КК України вказівки на конфіскацію предметів, засобів чи знарядь вчинення злочину, слід відмітити певну непослідовність стосовно її реалізації. Так, у санкціях норм, описаних у ч.ч. 1–3 ст. 321-1 КК України «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» залишилися вказівка на «конфіскацію фальсифікованих лікарських засобів, сировини, обладнання для їх виготовлення та майна».

Ураховуючи викладене, сподіваємося, що окреслені вище проблеми знайдуть своє розв'язання в остаточній редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків».

А. О. Данилевський,
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач циклу загальноправових дисциплін
курсів спеціалізації та підвищення кваліфікації
інституту післядипломної освіти та заочного навчання
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Поява у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) норм, що визначають поняття та види спеціальної конфіскації, стала закономірним результатом розвитку кримінального права, приведення норм вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними нормативно-правовими актами та уніфікації кримінального законодавства України із законодавством країн – членів Європейського Союзу. Проте процес становлення цього інституту тільки розпочався і характеризується певними проблемами його співвідношення з іншими інститутами кримінального права України.

Зазначені проблеми знаходили своє відображення у роботах багатьох науковців, таких як В. С. Батиргарєєва, С. Я. Бурда, О. О. Дудоров, К. П. Задоя, К. М. Карпов, О. Кондра, О. О. Книжен-

ко, О. М. Костенко, О. М. Литвак, А. А. Музика, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Є. С. Назимко, Н. А. Орловська, М. І. Хавронюк, В. І. Цимбалюк, С. М. Школа, С. С. Яценко, А. М. Яценко та інші. Певна увага приділялась спеціальній конфіскації і в наших роботах [1; 2]. Проте зміни кримінального законодавства, що регулюють цей інститут, обумовлюють необхідність його подальшого дослідження і визначення перспектив розвитку. Метою цієї роботи є визначення сучасного стану та перспектив розвитку інституту спеціальної конфіскації.

Чинна редакція ст. 96-1 КК України визначає, що спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення злочину, передбаченого ст. 354 та ст.ст. 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями. Такого виду вона набула із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року № 1261-VII [3]. Законодавець сприйняв критику науковців, які зазначали, що спеціальна конфіскація повинна застосовуватись не тільки у випадку вчинення злочину, а й суспільно-небезпечного діяння, необхідно виключити зайву вказівку на передбачення спеціальної конфіскації у нормах Особливої частини КК України [2, с. 50–51]. Проте цілий ряд проблем так і залишився невирішеним, більш того, до них додалися нові.

По-перше, так і не вирішена колізія між визначенням спеціальної конфіскації у Загальній частині та санкціями деяких статей Особливої частини КК України, які передбачають схожі заходи реагування держави на вчинення злочину (наприклад, конфіскація предметів контрабанди, конфіскація наркотичних засобів, психотропних речовин, конфіскація коштів, отриманих злочинним шляхом тощо). Вони не є видами покарань і віднести їх до спеціальної конфіскації, зважаючи на її визначення у Загальній частині теж неможливо, хоча окремі дослідники і називають їх «особливим видом спеціальної конфіскації», «спеціальною конфіскацією, передбаченою в Особливій частині» [4, с. 24; 5, с. 47]. З такою позицією важко погодитись, адже сфера застосування спеціальної конфіскації чітко визначена у положеннях ст. 96-1 КК України і не розповсюджується на будь-які інші злочини. Тож називати зазначені заходи спеціальною конфіскацією некоректно. Прийнятним видається підхід Н.А. Орловської, яка називає згадані заходи, передбачені низкою санкцій статей Особливої частини КК України, спеціальною конфіскацією «старого формату» [6, с. 138], адже до появи ст. 96-1 КК України, в літературі застосовувалось поняття спеціальної конфіскації до деяких положень санкцій статей Особливої частини КК України. Враховуючи викладене, на сьогоднішній день існує нагальна необхідність узгодження санкцій статей Особливої частини КК України, які містять вказівку на конфіскацію, із положеннями Загальної частини КК України.

По-друге, не зрозуміло, навіщо законодавець вказує спеціальну конфіскацію у санкціях ст.ст. 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, якщо вона відноситься не до покарань, а до заходів кримінально-правового характеру і необхідність її застосування витікає з положень ст. 96-1 КК України? На наш погляд, така вказівка є зайвою і суперечить принципам побудови санкцій статей Особливої частини КК України. З огляду на зазначене, не можна погодитись з пропозицією авторів, які пропонують з метою усунення недоречності щодо неоднозначного розуміння кримінально-правової природи спеціальної конфіскації внести зміни до санкцій норм, передбачених ст.ст. 176, 216, 240, 244, 246, 248 тощо КК України, у яких спеціальну конфіскацію сформулювати аналогічно внесеним змінам до санкцій ст.ст. 364, 366, 368, 368-2, 369, 369-2 КК України [7, с. 160]. На наш погляд, доцільніше взагалі виключити із санкцій цих та інших статей будь-які положення про конфіскацію, які не відносяться до покарання.

По-третє, не можна погодитись із законодавчим обмеженням застосування спеціальної конфіскації лише у випадку вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, та суспільно-небезпечних діянь, що підпадають під ознаки таких злочинів. Ми приєднуємось до вчених, які вважають, що спеціальна конфіскація має розповсюджуватись на випадки вчинення будь-яких злочинів та суспільно-небезпечних діянь [8, с. 104].

Не можна погодитись із позицією Н. А. Орловської, яка зазначає, що спеціальна конфіскація робить недоцільною часткову конфіскацію майна [6, с. 141–142]. Спеціальна конфіскація, виходячи зі змісту положень ст.ст. 96-1–96-3 КК України, розповсюджується лише на гроші, цінності, та інше майно, безпосередньо пов'язане із вчиненням злочину (предмет, засіб, знаряддя злочину, доходи від його вчинення), в той час як часткова конфіскація може бути спрямована на майно винної особи, яке жодним чином не пов'язане із вчиненням злочину. Іноді для встановлення справедливості недостатньо тільки позбавити винну особу доходів від вчинення злочину (тобто фактично відновити попередній стан відносин), може виявитись доцільним додатково покарати винного, позбавивши його частини власного майна. Спеціальної конфіскації в цьому випадку буде недостатньо, а повна конфіскація може бути занадто суворим заходом, в цьому випадку на допомогу приходить часткова конфіска-

ція. Тож часткова конфіскація та спеціальна конфіскація повинні існувати одночасно, доповнюючи одна одну в арсеналі заходів реагування на вчинення злочину з боку держави.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що сучасний стан інституту спеціальної конфіскації складно назвати задовільним, адже він характеризується низкою проблем, які потребують свого вирішення. На наш погляд, подальший розвиток інституту спеціальної конфіскації повинен відбуватись наступним чином:

1. Поширення дії спеціальної конфіскації на всі злочини та суспільно небезпечні діяння.
2. Виключення із санкцій статей Особливої частини КК України будь-яких вказівок на конфіскацію, крім відповідного покарання, визначеного у ст. 59 КК України.
3. Спеціальна конфіскація та часткова конфіскація повинні залишитись у КК України.

1. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, доц. Є. В. Фесенко / А. О. Данилевський. – Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 232 с.

2. Данилевський А. Заходи кримінально-правового впливу / А. Данилевський // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовтня 2013 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С. 47–51.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 року № 1261-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 28. – Ст. 937.

4. Козаченко О. В. Спеціальна конфіскація в системі заходів кримінально-правового впливу / О. В. Козаченко // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015: збірник наукових праць. – Миколаїв: Іліон, 2015. – С. 21–25.

5. Козаченко О. В. Види конфіскацій за кримінальним законом України / О. В. Козаченко, А. І. Зіневич // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015: збірник наукових праць. – Миколаїв: Іліон, 2015. – С. 47–51.

6. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні / Н. А. Орловська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – № 2. – С. 135–144.

7. Єрмак О. В. Конфіскація в кримінальному праві України в періоді радянської державності й сучасних умовах / О. В. Єрмак // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – Ч. 2. – С. 156–162.

8. Задоя К. П. Вирішення питання про долю речових доказів та документів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. як правовий захід, відмінний від спеціальної конфіскації / К. П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2013 – № 4. – С. 100–105.

С. В. Демедюк,
начальник

(Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ ІНТЕРНЕТ-ШАХРАЙСТВАМ

На сьогоднішній день на території держави розповсюджені наступні схеми інтернет-шахрайства:

– шляхом надання через мережу Інтернет на сайтах (сторінках) оголошень, Інтернет-аукціонах, соціальних мереж завідомо неправдивого оголошення, об'яви про продаж товару або надання послуг без наявності фактичної можливості поставити такий товар чи надати послугу, та заволодіння коштами, перехованими потерпілими за такі товари і послуги на банківський рахунок (у тому числі картковий) або електронний гаманець шахраїв;

– шляхом створення Інтернет-магазину (його реєстрації, реклами), через який пропонується придбати фактично відсутні в наявності товари або надати послуги, можливість надання яких фактично відсутня, за умов здійснення часткової або повної оплати цих товарів і послуг через банківський рахунок (у тому числі картковий) або електронний гаманець шахраїв;

– створення та використання шкідливих програм, за допомогою яких потерпілий вважає, щодо перераховує кошти або передає майно на користь певної організації або особи у власних інтересах, а фактично майно потерпілого потрапляє у власність шахрая, який розпоряджається ним на власний розсуд.

За результатами аналізу встановлено, що в деяких кримінальних провадженнях допускається неправильна кваліфікація правопорушень. Зокрема, у провадженнях, які пов'язані із заволодінням, шляхом шахрайства, коштами громадян під приводом продажу товарів через Інтернет-магазини, аук-

ціони чи сайти, а також зі списанням коштів з банківських карток з використанням здобутих шляхом шахрайства реквізитів потерпілих.

Неправильна кваліфікація таких кримінальних правопорушень за частинами 1 або 2 статті 190 КК України без кваліфікуючої ознаки, передбаченої частиною 3 цієї статті впливає на статистичні данні вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, їх супроводження оперативними підрозділами БК та розкриття.

Зокрема в разі кваліфікації правопорушення за частинами 1 або 2 статті 190 КК України у слідчих відсутня можливість отримати дозволи та провести негласні слідчі (розшукові) дії, оскільки такі правопорушення не відносяться до тяжких або особливо тяжких правопорушень. Як наслідок, неправильна оцінка вчинених зловмисниками протиправних дій унеможлиблює правильно їх кваліфікувати та проводити необхідні слідчі (розшукові) дії й негласні слідчі (розшукові) дії.

При внесенні відповідних відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення та визначенні його кваліфікації необхідно з'ясувати механізм його вчинення.

Щотижневий аналіз заяв та повідомлень про інтернет-шахрайства свідчить про те, що лише 10% від загальної кількості реєструється у ЄРДР за ч. 3 ст. 190 КК України, а інші за ч. 1, навіть тоді, коли сума збитків достатня для кваліфікації за ч. 3 чи ч. 4.

Більшістю «дилінгових центрів» для організації електронної псевдоторгівлі на ринку Форекс використовується спеціальне програмне забезпечення «Meta Trader 4», що призначене для імітації здійснення маржинальної торгівлі без реальної поставки. До структури програмного забезпечення входять функції, доступні виключно організаторам «дилінгових центрів», за допомогою яких відбувається маніпулювання процесом псевдоторгівлі:

- «Manager» – обробка всіх торгових операцій та управління акаунтами трейдерів;
- «Administrator» – віддалене управління сервером, налаштуваннями фінансових інструментів, баз даних і т.д.

Слід зазначити, що дії трейдера (торговця) програмне забезпечення «Meta Trader 4» щодоби зберігає у вигляді лог-файлів на жорсткому диску комп'ютера, за допомогою якого трейдер веде торгівлю.

До основних несанкціонованих операцій, що призводять до втрати коштів інвесторами і їх заволодіння шахраями, відносяться:

- Маніпуляції з котируваннями – штучне формування адміністратором неіснуючих на ринку і невідгідних для трейдера цін на фінансові інструменти.
- Штучна зміна котирувань відбувається на сервері, доступ до якого має адміністратор.

Таким чином, в діях адміністратора вбачаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 362 КК (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї).

Самовільне (без відома трейдера) «закриття» адміністратором вигідних маржинальних операцій або самовільне вимкнення заданих трейдером параметрів функцій «stop loss» («стоп-збиток») чи «take profit» (взяти прибуток) – адміністратор аналізує угоди трейдера і у разі їх надприбутковості для трейдера самостійно їх розриває, що потім пояснюється технічним збоєм, або самовільно вимикає задані трейдером «захисні механізми» типу функцій «stop loss» («стоп-збиток») чи «take profit» (взяти прибуток) – при різких коливаннях це призводить до втрати коштів.

«Закриття» маржинальних операцій чи маніпуляції з «захисними механізмами» відбувається на рівні сервера, доступ до якого має адміністратор.

Таким чином, в діях адміністратора вбачаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 362 КК (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї).

При цьому з метою унеможливлення доказування трейдером протиправних дій з боку адміністратора, організатори шахрайських схем нерідко вдаються до несанкціонованого втручання у лог-файли, що зберігаються на жорсткому диску комп'ютера, за допомогою якого трейдер веде торгівлю, з метою знищення лог-файлів або зміни інформації, що в них міститься.

Такі дії кваліфікуються за ст. 361 КК (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку).

Внесення змін в історію (архів) маржинальних операцій – адміністратор входить до облікового запису трейдера і змінює торгові операції, здійснені трейдером, в гіршу для нього сторону. Як наслідок, трейдер або взагалі позбавляється прибутку, або прибуток значно мінімізується.

Внесення змін в історію (архів) маржинальних операцій відбувається на сервері, доступ до якого має адміністратор.

Таким чином, в діях адміністратора вбачаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 362 КК (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї).

При цьому з метою унеможливлення доказування трейдером протиправних дій з боку адміністратора, організатори шахрайських схем нерідко вдаються до несанкціонованого втручання у лог-файли, що зберігаються на жорсткому диску комп'ютера, за допомогою якого трейдер веде торгівлю, з метою знищення лог-файлів або зміни інформації, що в них міститься.

Такі дії кваліфікуються за ст. 361 КК (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку).

Ю. І. Дмитрик,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

В. Д. Смичок,
кандидат технічних наук, доцент
(Львівський РЦГМ ДСНС)

ЗАХИСТ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ДОВІЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ

Сучасні інформаційні технології інтенсивно впроваджуються в усі сфери життя і діяльності суспільства, до такої міри, що національна безпека держави починає бути залежною від забезпечення інформаційної безпеки.

Володіння інформацією в різних формах її прояву є важливою перевагою. З цієї причини проблема її захисту від втрат різними способами є досить актуальною [1, с. 481].

Одним з основних джерел загроз інформаційної безпеки є використання пристроїв технічної розвідки, тому питання аналізу джерел витoku інформації по технічних каналах, та методи їх захисту є нагальною задачею. До таких каналів можна віднести існуючі технічні засоби передачі інформації та допоміжні технічні засоби й системи (мережа електроживлення, пожежна сигналізація, заземлення, металеві труби систем опалення, водопостачання й інші струмопровідні металоконструкції), що проходять через приміщення контрольованої зони, і виходять за її межі й доступ до яких отримати не складно.

Конфіденційна інформація дуже часто передається по телефонних комунікаціях, що пов'язано з оперативністю і зручністю використання цього виду зв'язку. Використання для передачі інформації засобів стільникового зв'язку, комп'ютерних мереж, Інтернету, апаратів дротового зв'язку наразі залишаються незмінними атрибутами правоохоронних органів. Слід відзначити, що такі засоби зв'язку відносяться до розряду найменш захищених. І справа не лише в можливості несанкціонованого прослуховування телефонних розмов у режимі реального часу, їхнього запису чи ретрансляції, а й у використанні абонентської телефонної лінії (АТЛ) для встановлення телефонних закладок, прослуховуванні приміщень у режимі покладеної телефонної трубки, а також використання мережі автоматичних телефонних станцій (АТС) для живлення засобів технічної розвідки чи передачі по них інформації за межі контрольованих приміщень.

Тому методи запобігання та протидії поширенню конфіденційної інформації каналами зв'язку можна класифікувати наступним чином:

- обмеження фізичного доступу до каналів телефонного зв'язку;
- контроль та виявлення несанкціонованих під'єднань до АТЛ, яка перебуває у робочому стані;
- встановлення запобіжних засобів протидії витoku мовної інформації (технічні засоби просторового зашумлення, пристрої віброакустичного захисту, технічні засоби ультразвукового захисту, засоби створення електромагнітних маскуючих перешкод);
- усунення чи виведення з ладу встановлених телефонних закладок;
- впровадження криптографічних методів захисту конфіденційної інформації, що передається засобами комунікації;
- розробка нових та вдосконалення існуючих засобів та способів захисту інформації.

Одними із найдосконаліших способів захисту даних, що передається каналами зв'язку, є використання криптографічних алгоритмів шифрування мовної інформації. Такий спосіб буде вимагати

від абонентів, що спілкуються, наявності однакових пристроїв кодування-декодування сигналу – скремблерів, які забезпечують повну конфіденційність переговорів [2].

В Англії, наприклад, дві найбільші телефонні компанії «Vodafone» і «Cellnet Securicor's (O₂)» створили розгалужені мережі цифрових мобільних телефонів, підключених до глобальної системи мобільних комунікацій (ГСМ), що охоплює 40 країн. Кожен цифровий мобільний телефонний апарат забезпечений власним «обертним» кодом, що зашифрує кожен окрему розмову.

Кодування розмови відбувається за допомогою мікро-ЕОМ, вмонтованої в слухавку, і як наслідок мовний (аналоговий) сигнал перетворюється у цифровий, котрий передається по мережі. Мова в цьому випадку піддається частотній інверсії. В свою чергу звуковий сигнал, займаючи ту ж саму частоту лінії зв'язку, стає нерозбірливим для несанкціонованого абонента [3]. Кодування відбувається щоразу по-новому, тому важко розшифровується.

Скремблерування також підвищує надійність синхронізації пристроїв, підключених до лінії зв'язку (забезпечує надійне виділення тактової частоти безпосередньо з прийнятого сигналу), і зменшує рівень перешкод, випромінюваних на сусідні лінії багатожильного кабелю [4].

Провівши аналіз існуючих методів та пристроїв кодування аналогової інформації і враховуючи специфіку роботи правоохоронних органів, завданням яких є боротьба зі злочинністю, нами розроблено шифрувальний пристрій для шифрування розмов по стаціонарному телефонному апарату та телефонну гарнітуру для шифрування розмов по стільниковому телефоні [5; 6].

Розроблені шифрувальні телефонні пристрої відносяться до спеціальних технічних засобів Міністерства внутрішніх справ, що використовуються в галузі зв'язку і можуть бути використані для забезпечення захисту інформації під час телефонних переговорів.

Таким чином, комплексне застосування ряду методів запобігання та протидії витоку конфіденційної інформації довільними каналами зв'язку реалізує принципово новий підхід до її захисту.

1. Зачек О. І. Розробка гарнітури для шифрування розмов по стільниковому телефону / О. І. Зачек, Ю. І. Дмитрик // Діяльність підрозділів кримінальної міліції: сучасний стан та перспективи вдосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (12 квітня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 481–485.

2. Цибуляк Б. З. Захист інформації від витоку каналами телефонного зв'язку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubgd.lviv.ua/moodle/>

3. Економічна безпека підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://subject.com.ua/economic/safety/54.html>

4. Скремблер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

5. Патент України на корисну модель № 71446 «Шифрувальна телефонна гарнітура», виданий згідно заявки № u 2012 00477 від 16.01.2012 р.

6. Патент України на корисну модель № 82310 «Шифрувальний телефонний апарат», виданий згідно заявки № u 2013 02307 від 21.02.2013 р.

М. М. Дмитрук,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

ДО ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ДІЄВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Останнім часом вчені та практики використовують таке поняття як «статті з мертвими санкціями» [1, с. 5], «дрімаючі норми», «мертві норми» Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2, с. 95]. При реформуванні кримінального законодавства України актуальними залишаються причини виникнення та доцільності існування так званих «мертвих статей» КК України.

Вказані питання досліджувались В. Ковальським, М. Мельником, на них звертали увагу в рамках фундаментальних робіт Я. Брайнін, В. Кудрявцев, В. Нікітинський, І. Самощенко, В. Глазирін. Часткове філософське осмислення отримала ця проблема в роботах норвезького кримінолога Н. Крісті.

Так, В. Ковальський «статтями з мертвими санкціями» називає статті КК України, що дублюються статтями КУпАП, у зв'язку із чим останні отримують пріоритет у застосуванні [1, с. 5]. На думку М. Мельника, «мертвими нормами» є статті, які не застосовуються на практиці через конструктивні недосконалості незавершеної законодавчої регламентації або з інших причин [2, с. 95].

Проте проблема існування «мертвих норм» є значно складнішою, ніж може здатися на перший погляд. Перш за все, необхідно зазначити, що не завжди наявність «мертвих норм» у кримінальному законодавстві має негативний результат.

Як відомо, для вирішення питання ефективності КК України неабияке значення має поняття «застосування статей КК України», під яким розуміють приведення конкретних фактичних дій під положення КК України. Застосування КК України необхідно відрізнити від поняття «дія КК України».

КК України може діяти, але не застосовуватись [3, с. 92] шляхом дотримання учасниками суспільних правовідносин відносин кримінально-правових заборон.

Традиційно саме поняття «застосування КК України» використовується як основний показник ефективності та досягнення основних завдань кримінальним законом. Однак сам факт незастосування на практиці певних статей КК України не є однозначним свідченням неефективності КК України.

Так, при абсолютизації загальної превенції, в окремому положенні КК України, завдання КК України та його окремих положень досягаються вже шляхом офіційного оприлюднення закону, а факт того, що такі норми майже зовсім не застосовуються у практиці, свідчить саме про високу ефективність вказаних положень кримінального закону та про позитивний результат криміналізації таких діянь.

Проте у діючому КК України існує ряд статей, норми яких не застосовуються не в силу того, що діє абсолютна загальна превенція, а в силу того, що конструкція цих норм не відповідає реаліям сьогодення, відзначається складністю у доказуванні, а рівень суспільної небезпеки вчинених діянь не узгоджується із суворістю покарання, до того ж часте застосування певної санкції статті КК України, яке не призводить в подальшому до змін у поведінці осіб також є показником неефективності дії КК України. Поняття ефективності дії КК України відрізняється від ефективності покарання, ефективності діяльності із застосування КК України. Вказані норми є фактично «мертвими нормами», оскільки не досягається основне завдання КК України, положення кримінального закону є неефективними.

Отже, на нашу думку, існування «мертвих норм» пов'язане, перш за все, із невідповідністю правових наслідків (судимість, покарання, передбачені кримінальним законом), які тягне за собою кримінальна відповідальність, та рівнем дійсної суспільної небезпеки злочинів невеликої тяжкості.

При поясненні доцільності існування «мертвих норм» у зв'язку з вищезазначеним, враховуючи ступінь нереалізованості покарання за вже скоєний злочин [5, с. 39–40] та зважаючи на наявність повторюваності численних порушень одних й тих же норм КК України, слід виходити саме із наслідків, які буде мати криміналізація чи декриміналізація певного виду діянь.

Для усунення дійсно неефективних «мертвих норм» більш прогресивним є застосування засобів врегулювання соціальних конфліктів, альтернативних праву та, зокрема, Кримінальному кодексу України. Із наданням злочину абсолютного пріоритету серед інших факторів, що визначають долю особи, яка скоїла таке діяння, відбувається деформація правових цінностей системи кримінального права [6, с. 53], а неконтрольоване впровадження медіації або пробації призводить до порушення принципу невідворотності кримінального покарання та до «розмивання» дії КК України.

Одним із способів усунення «мертвих статей» кримінального закону пропонується запровадження проєктів з «PR-реанімації статей КК», які зводяться до підвищення правової культури населення [7]. При всій вагомості цього чинника у практиці правозастосування лише підвищення рівня правової культури населення не зможе дати позитивний результат при вирішенні проблеми усунення «мертвих норм».

Вважаємо, що проблема усунення «мертвих норм» та, як наслідок підвищення ефективності дії КК України, може бути вирішена шляхом диференціації кримінальних діянь на злочини та кримінальні проступки, при чому кримінальні проступки мають тягнути за собою саме адекватні кримінально-правові наслідки.

1. Ковальський В. Кримінальний Кодекс «похитнувся». Що далі? / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2006. – № 4. – С. 5.

2. Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки / М. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99.

3. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М.: Юридическая литература. – 1967. – 240 с.

4. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин. – М.: Юридическая литература, 1980. – 280 с.

5. Кузнецова Н. Ф. Проблемы изучения эффективности уголовно-правовых норм и институтов / Н. Ф. Кузнецова // Эффективность применения уголовного закона (отв. ред. Н. Ф. Кузнецова, И. Б. Михайловская). – М.: Юр. лит., 1973. – 208 с.

6. Кристи Н. Пределы наказания / пер. с англ. В. М. Когана / Н. Кристи. – М.: Прогресс, 1985. – 175 с.

7. Жданухин Д. PR-реанимация правовых норм: от отдельного случая до общей практики / Д. Жданухин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intellectpro.ru/articles/?oper=view&news_id=113

О. Д. Довгань,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України)

О. В. Шепета,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія служби безпеки України)

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні розвиток технологій негативного впливу на інформаційну інфраструктуру відбувається швидше відповідних засобів протидії. Це пояснюється не лише засекречуванням подібних розробок у найбільш просунутих у комп'ютеризації країнах, використанням їх насамперед в оборонних інтересах. Значною мірою розробка засобів протидії кіберзагрозам у більшості держав із рівнем комп'ютеризації, еквівалентним українському, відбувається пасивно. Це пояснюється, насамперед, недостатнім усвідомленням наявних небезпек на рівні прийняття загальносуспільних рішень, що, у свою чергу, є наслідком недостатньої комп'ютерної грамотності, недостатнього усвідомлення ролі комп'ютеризації у сучасному суспільстві.

При цьому, все ж основними негативними факторами технічного характеру, що впливають на забезпечення захисту національної інформаційної інфраструктури від кіберзагроз в сучасних умовах, є:

– відставання в розробці і впровадженні нової вітчизняної техніки, програмних продуктів, зокрема спрямованих на нейтралізацію наявних кіберзагроз (програм «антивірус» тощо), інформаційних технологій та недостатнє забезпечення у зв'язку з цим ефективного функціонування інформаційної основи розвитку суспільства;

– повільне впровадження новітніх зарубіжних техніко-технологічних здобутків у процес інформатизації в Україні, використання їх без необхідної в інтересах нашого суспільства адаптації, що негативно впливає на вітчизняний інформаційний суверенітет, безпеку національної інформаційної інфраструктури;

– недостатня участь у міжнародному інформаційному співробітництві, зокрема техніко-технологічному, що на сьогодні є важливим стимулом розвитку науково-технічного прогресу. Налагодження рівноправного співробітництва відповідно до національних інтересів України має сприяти піднесенню технологічного рівня вітчизняної інформаційної діяльності до потреб сучасності, до забезпечення ефективного функціонування національної інформаційної сфери.

Ще одна причина осучаснення злочинності пов'язана зі стрімким розвитком інформаційних технологій. Вони сприяли виникненню нового виду злочинності – комп'ютерної, а перехід на методи електронного управління технологічними процесами – появи нового виду тероризму – кібертероризму. Кібертероризм – це різновид тероризму, в основу якого покладено спосіб здійснення терористичних дій, що виник у процесі розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та впровадження їх у всі сфери сучасного суспільства [1]. На думку С. Хоффмана міжнародний тероризм виявився можливим завдяки широкому набору засобів комунікації [2].

Актуальність проблеми кібертероризму для України подвійна: з одного боку, держава не настільки багата, щоб переобладнати сучасними засобами управління свої хімічні підприємства, атомні електростанції та інші критичні й уразливі структури, що зробило б їх невразливими для нападу кібертерористів. З іншого, – формування нової інформаційної інфраструктури, вітчизняної системи баз суверенної інформації стає стратегічним ресурсом, який вимагає постійної уваги з боку держави.

Варто зазначити, що у швидкоплинному перебігу подій суспільного життя, з революційними процесами у розвитку інформаційних технологій значна частина чинних нормативних актів як внутрішньодержавних, так і міжнародних поступово втрачає актуальність, відповідність процесам, які ними нормуються, і потребує уточнень або ж перегляду. Розвиток інформаційної діяльності створює необхідність правового урегулювання нових аспектів цієї діяльності. Потребує досконалого правового обґрунтування питання організації ефективного протистояння кібертероризму в умовах активізації глобальних впливів, нових інформаційних технологій. Комплекс відповідних правових актів має постійно вдосконалюватися із урахуванням відповідного міжнародного законодавства, його еволюції і вітчизняної законотворчої практики, що має бути на варті інтересів національної інформаційної діяльності.

Оскільки процес протидії сучасним кіберзагрозам – явище багатоаспектне і належить до категорії життєво необхідних, в умовах переходу до інформаційного суспільства, цей процес має спиратися на комплексну систему організаційних заходів. Серед них найбільш актуальним є організація ефективної роботи загальноукраїнського центру аналізу інформаційних, зокрема і кіберзагроз, координації роботи з їх нейтралізації. Такий координаційний центр має організувати відстежування загроз, вивчення тенденцій їх розвитку, значення їх реального і потенційного впливу на інформаційну структуру, забезпечувати прогноз розвитку ситуації і розробку змісту заходів на попередження. Він повинен мати можливості для ефективного залучення до справи боротьби з кібертероризмом відповідні державні установи, приватні економічні структури, що спеціалізуються на проблемах охоронної діяльності, громадські співтовариства протидії негативним впливам на діяльність інформаційної сфери, надавати суспільно важливу інформацію із цього питання для ЗМІ.

Невпорядкованість процесу доступу до мережі Інтернет державних органів, підприємств, установ та організацій, які отримують, обробляють, поширюють і зберігають інформацію з обмеженим доступом, створює умови для розміщення державних Інтернет-ресурсів на технічних майданчиках, які не мають відповідного рівня захищеності, особливо це характерно для органів місцевого самоврядування [3].

У зв'язку з цим першочерговим питанням є формування організаційно-правових засад побудови системи захисту критичної інфраструктури від кібернетичних атак. Її завданнями мають бути визначення об'єктів вітчизняної інфраструктури, що потребують першочергового захисту від кібернетичних загроз з урахуванням іноземного досвіду, визначення критеріїв їх віднесення, класифікація за категоріями, обґрунтування пропозицій щодо законодавчого регламентування захисту вітчизняної інфраструктури від протиправних кібернетичних посягань.

Сьогодні багато елементів критичної інфраструктури держави знаходяться у сфері володіння приватного сектору і не є державною власністю. Тому вкрай важливим моментом в організації системи забезпечення безпеки держави є створення відповідної системи координації, до складу якої б входили як урядові, так і громадські організації із залученням комерційних структур, які працюють у ключових секторах критичної інфраструктури держави. Тісний взаємозв'язок між державним і приватним сектором країни є невід'ємною умовою безпеки держави [4].

З огляду на те, що кібератаки зазнають постійних змін, їх складно прогнозувати та відстежувати у реальному часі, гостро постає питання вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки. Досягнення поставленої мети потребує наукового опрацювання та подальшого супроводження таких напрямів, як: розвиток захищених телекомунікаційних систем; підвищення надійності спеціального програмного забезпечення; розробка адекватних методів контролю ефективності засобів захисту інформації; виявлення технічних пристроїв і програм, що становлять небезпеку для штатного функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем; запобігання перехопленню інформації технічними каналами; формування системи моніторингу показників якості захисту інформації тощо.

1. Голубев В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами: моногр. / В. О. Голубев. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003. – 250 с.; Старостина Е. Тероризм и кибертероризм – новая угроза международной безопасности / Е. Старостина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/articles/starostina>

2. Хоффман С. Столкновение глобализаций: Как сделать мир более пригодным для жизни. Новая парадигма? С. Хоффман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imperativ.net/imp11/Hoffman.html>

3. Петров В. Стан захищеності інформаційних ресурсів України та шляхи її вдосконалення / В. Петров // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К.: ВД «Стилос», 2010. – С. 577.

4. Сайтарли Т. Захист критичної інфраструктури – складова частина національної безпеки і стабільності / Т. Сайтарли. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/library/Saytarly apr1.htm>

Ю. А. Дорохіна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри комерційного права
(Київський національний торговельно-економічний університет)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕНЬ ТА ПРАКТИКИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В ТЕОРІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Визначаючи поняття та ознаки злочинів проти власності за кримінальним правом зарубіжних країн і наводячи їх загальну характеристику, необхідно виділити деякі істотні моменти.

Що стосується французького кримінального права, то зазначимо, що ні французьке законодавство, ні доктрина не містять визначення злочинів проти власності. Французькі автори в своїх роботах не вивчають пов'язаної з ним проблематики, зазвичай вказуючи лише на те, що злочинні діяння проти власності – це замах на юридичну природу відносин власності.

У визначенні злочинів проти власності головним є само поняття відносин власності. Це поняття включає як економічний, так і правовий зміст власності. Відносини власності мають зв'язок з різними відносинами у сфері економічної діяльності. Відносини власності, що фактично існують в суспільстві, в економічному сенсі закріплюються і захищаються за допомогою норм, що регламентують відносини між особами щодо володіння, користування і розпорядження майном, а також інших речових прав, закріплених цивільним законодавством. Тому, при вчиненні злочину проти власності, ці норми порушуються так само, як і відносини які ними регулюються. У цьому поєднанні правового і економічного змісту відносин власності і полягає їх юридична природа, на яку зазіхає злочинець.

Головною ознакою злочинів проти власності у французькій доктрині є предмет злочину (майно, яке розуміється в його широкому сенсі). Це означає, що поняттям майна по французькому кримінальному праву охоплено і майно, як об'єкт матеріального світу, і право на нього. Відносно вимагання і шантажу, французький законодавець додатково вводить до предмету злочину майнове зобов'язання і відмову від майнового зобов'язання, а відносно шахрайства – надання послуг.

Якщо порівняти цей підхід до визначення предмету злочинів проти власності з кримінальним правом України, то слід зазначити, предметом злочину проти власності по КК України також є майно. Але чинне вітчизняне кримінальне законодавство традиційно визнає предметом злочинів проти власності майно у вузькому сенсі, вказуючи, що право на майно може бути предметом виключно шахрайства, хоча цивільне право, відносить до майна речі, включаючи гроші, коштовні папери, а також майнові права. Свою позицію щодо цього питання ми висловили у попередньому розділі нашого дослідження.

Характеризуючи злочини проти власності, необхідно також відзначити, що у Франції економічна теорія розглядає власність в двох аспектах: статичному і динамічному. Розглядаючи ці два аспекти в їх взаємозв'язку з правовим змістом власності французька доктрина виділяє їх істотні положення.

Статичний момент власності виражає стан фактичної приналежності матеріальних цінностей державі, юридичним і фізичним особам. Наприклад, викрадаючи чуже майно у власника, злочинець незаконно, всупереч економічному устрою, що склався, перерозподіляє матеріальні блага, порушує стан їх приналежності власникові. Тим самим злочинець фактично позбавляє його (власника) можливості реально володіти майном.

Динаміка власності – це її природний стан, безпосередня форма її відносин, які беруть участь в реальному функціонуванні цивільно-правового обороту. Будь-яка економічна діяльність позбавлена сенсу, якщо в ній не беруть участь об'єкти відносин власності, які знаходяться в стані переміщення в просторі, часі, із зміною їх носіїв – суб'єктів права власності. У цьому стані власність опосередковує принципами господарювання і випробує на собі дію економічного механізму, який функціонує шляхом управлінських важелів у сфері загальної економічної політики держави. Динамічний аспект власності показує зв'язок власності з суспільними відносинами в різних сферах економічної діяльності.

Отже, злочин проти власності за кримінальним правом Франції – це посягання на її природу, тобто протиправна, негативна дія на відносини власності. У поняття посягання на власність закладений і моральний елемент злочину. Злочинець свідомо негативно впливає на відносини власності, усвідомлюючи, що ця дія носить протиправний характер.

У групі злочинів проти власності за англійським законодавством ключовим є поняття «крадіжка». На основі цього поняття сконструйовано інші склади: крадіжка, вчинена із застосуванням фізичного або психічного насильства, – пограбування; «burglary» – особа входить до будівлі, жилого приміщення, порушуючи його недоторканність, із метою вчинення там будь-якого злочину; отримання чужого майна або послуг шляхом введення в оману; вимагання – необґрунтована вимога, отримання вигоди [1, с. 37–38].

Грабіж (gobbery) є злочином, який має спільні з крадіжкою ознаки. В англійській доктрині грабіж розглядається як крадіжка за обтяжуючих обставин, тому він має всі ознаки, притаманні крадіжці, а також спеціальні – застосування сили чи погроза застосування сили. Комітет з перегляду положень кримінального законодавства, розглядаючи зміст поняття сили при грабежі, зазначив, що під силою розуміється вихоплювання майна у власника, який чинить опір [2, с. 298]. Водночас у судовій практиці виключно присяжні приймають остаточне рішення щодо того, чи мало місце застосування сили при заволодінні майном.

Відповідно до розділу 8 (1) Закону про крадіжку (1968 р.) особа є винною в грабежі, якщо вона, маючи на меті викрадення майна, безпосередньо до або під час викрадення застосовує силу до будь-якої особи або погрозою застосування сили залякує чи намагається залякати її.

Відповідно до ст. 185 та ст. 186 КК України крадіжка та грабіж є самостійними злочинами, які відмежовуються за способом вчинення діяння: крадіжка характеризується таємним викраденням, грабіж – відкритим. У правозастосовній діяльності ці злочини вважаються закінченими з моменту, коли винна особа вилучила майно і мала реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним. Із суб'єктивної сторони крадіжку та грабіж прийнято відносити до корисливих злочинів. Крім того, кримінальному праву Англії, на відміну від українського кримінального законодавства, невідома така обтяжуюча ознака крадіжки та грабежу, як незаконне проникнення до житла, інше приміщення чи сховище. Такі дії охоплюються поняттям берглері [3].

Ще одним злочином проти власності за законодавством більшості зарубіжних країн є шахрайство – злочин проти власності, який полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене у різних документах, наприклад цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном тощо.

Законодавство іноземних держав по-різному формулює склад шахрайства. Це, передусім залежить від багатьох факторів і від рівня соціально-економічного життя населення та розвитку науково-технічного прогресу й постійного оновлення законодавчої бази.

Найбільш докладне визначення шахрайства містить німецьке кримінальне законодавство як «дію з наміром отримати для себе або третьої особи майнову вигоду, що завдає шкоди майну іншої особи шляхом повідомлення неправильних фактів або їх спотворенням або приховування справжніх фактів і введення в оману потерпілого або підтримання в нього оману ...», але й виділяє окремі види шахрайських посягань. Розділ 22 КК ФРН «Шахрайство і злочинне зловживання довірою» включає в себе 10 злочинів, серед яких: комп'ютерне шахрайство, отримання субсидії шляхом шахрайства, шахрайство при капіталовкладенні, обман з метою отримання завищеної суми страховки, отримання вигоди шляхом обману, шахрайство, пов'язане з отриманням кредиту.

1. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (Криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика) / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 304 с.

2. Criminal Law Revision Committee, Eighth Report, Cmnd 2977 (1966) / Heaton Russel. Criminal Law. Cases and Materials. – London, 2001. – 487 p.

3. Старовойтова Ю. Г. Поняття крадіжки та грабежу за кримінальним правом Англії / Ю. Г. Старовойтова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/SZ740/Downloads/Chaaу_2013_2_26%20(1).pdf

В. І. Дубина,
заступник начальника
(Департамент боротьби зі злочинами,
пов'язаними з торгівлею людьми МВС України)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС НЕГЛАСНИХ (ОСОБЛИВИХ) МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

У правовому полі України термін «негласне розслідування» не знаходить свого закріплення. А звідси відсутнє і його належне використання в теорії оперативно-розшукового та кримінального провадження.

У відомчих нормативно-правових актах і спеціальній літературі періоду становлення оперативно-розшукової діяльності в Україні використовувались поняття «негласне розслідування», «кримінально-розшукова робота», «агентурно-оперативна робота», «оперативна робота» як терміни оперативно-розшукової діяльності.

У міжнародно-правових актах, що ратифіковані Україною, термін «таємне розслідування» знайшов свої закріплення та змістовне наповнення. Зокрема, це стосується Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 року, в редакції додаткових протоколів станом на 08.11.2001).

Так, ст. 19 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах (Страсбург, 8 листопада 2001 року, протокол ратифіковано Україною із заявами та застереженнями Законом № 3449-VI від 01.06.2011) визначено термін «таємні розслідування», під яким розуміється проведення розслідувань злочину працівниками поліції, які діють під прикриттям або видають себе за інших осіб [1].

Рішення за запитом на допомогу у таємному розслідуванні, його тривалість, правовий статус співробітників поліції під час здійснення таких розслідувань погоджуються Сторонами відповідно до їхнього національного законодавства та процедур.

Законодавче вище визначене розуміння таємного розслідування є досить вузьким, адже не охоплює інші передбачені форми та засоби негласного провадження, зокрема, транскордонні спостереження (ст. 17), контрольовані поставки (ст. 18).

З урахуванням того, що відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а також з метою адаптації законодавства України до норм права європейського співтовариства виникає потреба запровадження у національному законодавстві інституту негласного розслідування з відповідним регулюванням підстав та процедур його проведення.

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) передбачено право органу досудового розслідування збирати докази у кримінальному провадженні шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), до яких віднесено ті, що є різновидами втручання в приватне спілкування.[2, с. 114–126].

Певну особливість проведення зазначених дій, які в оперативно-розшуковій діяльності дістали назву оперативно-розшукових або оперативно-технічних заходів, установлено Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» в редакції Закону від 13 квітня 2012 року № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» (далі – Закон) [2, с. 263–300].

Таким чином, в Україні була сформована законодавча база реалізації міжнародних угод про співпрацю щодо негласних форм розслідування.

Разом з тим, законодавчі новели обумовили необхідність визнати таким, що втратив чинність, наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Верховного Суду України, Державної податкової адміністрації України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 29 червня 1999 р. № 34/5/22/130/512/326/73 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства» [3].

Відсутність же підзаконного регулювання відносин щодо виконання міжнародних угод дещо ускладнює їх реалізацію, що потребує відповідної нормотворчої активності в цій сфері.

КПК 2012 року вперше урегулював відносини в сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (розділ IX), передбачивши його форми та обсяг: вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасова передача осіб, перейняття кримінального переслідування, передача засуджених осіб та виконання вироків, інші форми, що передбачені Міжнародним договором України (ст. 542).

Загальною особливістю міжнародного співробітництва в сфері негласного розслідування є те, що інформація обігу містить державну таємницю. Тому під час такої співпраці застосовуються норми ст. 546 КПК щодо передачі запитуючій стороні даних виключно через уповноважений (центральный) орган України, за умови, що ці відомості не завдадуть шкоди інтересам України або іншої держави, що надала їх Україні, лише за наявності договору про взаємний захист інформації та згідно з передбаченими ним вимогами і правилами (наприклад, Угода між Україною та Республікою Білорусь про взаємне забезпечення захисту державних секретів (Угоду ратифіковано Законом № 3000-IV від 19.10.2005, ВВР. – 2006. – № 2–3. – Ст. 43).

Передбачена главою 43 КПК міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій включає співробітництво і щодо проведення окремих НСРД, оскільки у ст. 561 зазначено, що на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені Кодексом або міжнародним договором.

Оскільки проведення НСРД обумовлено необхідністю отримання спеціального дозволу прокурора та слідчого судді, при міжнародному співробітництві застосовуються норми ст. 562 КПК щодо отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому Кодексом, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає.

Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави, що не потребує заведення оперативно-розшукової справи або початку кримінального провадження.

У разі якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому КПК. При цьому належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту.

Разом з тим, потребує урегулювання особливості процедур отримання таких дозволів з урахуванням того, що в суд, наприклад, не можна надати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, який вимагається ч. 2 ст. 248 КПК додавати до відповідного клопотання про дозвіл на проведення НСРД.

Ураховуючи викладене, вбачаємо такі перспективні сфери міжнародної співпраці МВС України з правоохоронними органами інших держав:

- 1) нормативно-правове регулювання;
- 2) сучасні технології, спеціальні технічні засоби;
- 3) кадрове забезпечення.

Діяльність держави у зазначених сферах може включати:

– впровадження загальних міжнародних стандартів, що регулюють негласне розслідування, у законодавство України, підписання та ратифікація відповідних конвенції щодо міжнародного співробітництва;

– забезпечення правоохоронних органів спеціальним технічним засобами, що відповідають сучасним технологіям та міжнародним стандартам;

– відповідну підготовку компетентних органів з технічних і оперативних аспектів особливих методів розслідування, навчання в галузі кримінально-процесуального законодавства та прав людини (упровадження навчальних програм відповідної спеціалізації у ВНЗ, тренінги, обмін досвідом роботи тощо);

– практику реалізації міжнародного співробітництва щодо особливих методів розслідування, зокрема максимально й ефективно використовувати наявні міжнародні органи (Ради Європи, Європол, Євроюст, Інтерпол, Міжнародний кримінальний суд тощо).

1. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_518

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 01 червня 2012 року (Відповідає офіц. текстів). – К.: Алерта, 2012. – 304 с.

3. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Верховного Суду України, Державної податкової адміністрації України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 29 червня 1999 року № 34/5/22/130/512/326/73: наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Верховного Суду України, Міністерства доходів і зборів України від 20 грудня 2013 р. № 2703/5/114/517/1249/40/827. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2169-13>

А. М. Дудидра,
аспірант кафедри інформаційних технологій
в діяльності ОВС та економічної безпеки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ

Державний борг є складовою економічної системи, що здійснює прямий і непрямий вплив на усі її основні елементи, зокрема, на державний бюджет, грошово-кредитну і валютну системи, рівень інфляції, внутрішні заощадження, іноземні інвестиції. Тому управління державним боргом є невід'ємним елементом макроекономічної політики держави, оскільки використання механізму державного боргу може стати потужним чинником економічного зростання, згладжувати нерівномірність надходження платежів до бюджету, а також механізм державного боргу активно використовується з метою регулювання грошового обігу і рівня ділової активності в країні.

Наведені в літературі визначення поняття «управління державним боргом» багато в чому збігаються зі складовими елементами цього терміна, що включають операції щодо випуску, погашення та обслуговування державних боргових зобов'язань, вивчення і регулювання кон'юнктури фінансового ринку тощо, проте існують розбіжності в їх трактуванні (див. табл. 1).

**Підходи до визначення поняття
«управління державним боргом»**

№	Автор	Тлумачення
1	Долганов Ю. С. Укусова С. Ю.	Сукупність заходів, що реалізуються державними структурами щодо виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, інших зобов'язань відповідно до видів боргових зобов'язань, взятих на себе державою або суб'єктом держави
2	Кучер Г. В.	Система заходів уповноважених органів управління, пов'язана із залученням додаткових фінансових ресурсів у розпорядження держави щодо відшкодування витрат з обслуговування державного боргу до її можливостей
3	Романенко О. Р.	Комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення та забезпечення платоспроможності держави
4	Ковальчук С. В. Форкун І. В.	Комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів
5	Під'яблонська Л. М.	Сукупність заходів держави щодо виплати доходів кредиторам і погашення позик, змін умов вже випущених позик, визначення умов і випуск нових державних цінних паперів
6	Юхименко П. І.	Комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місця і умов розміщення в погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників і кредиторів
7	Чувахін Л. Г., Коновалов В. В.	Процес розроблення і виконання стратегії управління державними борговими зобов'язаннями, що дає змогу залучити необхідну суму фінансів, виконати цільові установки Уряду щодо рівня ризику і витрат, а також виконати будь-які інші завдання у сфері управління державним боргом
8	Селезньов А. З.	Сукупність взаємопов'язаних заходів за визначення обсягів, термінів, форм і умов формування, погашення та обслуговування боргових зобов'язань у взаємозв'язку з управлінням зовнішніми активами

Як свідчать дані табл. 1, науковці по-різному підходять до визначення поняття «управління державним боргом».

В Україні одним з вагомих факторів, який стримує розвиток вітчизняного ринку державних запозичень, є низький рівень інформаційної культури інвесторів – громадян країни як власників надлишкових грошових коштів. Адже, для будь-якого інвестора важливо володіти інформацією, що стосується ціни придбання, дохідності, умов виплати відсотків, дострокового погашення, погашення основної суми боргу після закінчення строку та інше [3]. Саме тому проведення рекламних кампаній з випуску державних цінних паперів для населення є одним з важливих умов успішної реалізації механізму внутрішнього боргового фінансування державних витрат в Україні. Поряд з тим чи не найважливішою проблемою вітчизняної боргової політики є напрями та ефективність застосування залучених коштів у державну казну. Звісно, це стосується як внутрішнього, так і зовнішнього державного боргу. На жаль, в Україні панує тенденція використання залучених коштів на споживчі та соціальні цілі, а також для покриття бюджетного дефіциту. Така ситуація не тільки не забезпечує підвищення економічної потужності держави та зростання конкурентоздатності економічних суб'єктів в країні, які б мали, в подальшому, сприяти зростанню ВВП, імпортозаміщенню та експорту вітчизняної продукції, але й не збільшує доходи бюджету, які крім усього іншого повинні забезпечити у майбутньому фінансування державного боргу, який має тенденцію до зростання. Зважаючи на описані проблеми управління державним боргом в Україні, більшість науковців сходяться на позиції, що ключовим завданням, пов'язаним із використанням державних запозичень в якості одного з інструментів формування інноваційного розвитку української економіки, є наукове обґрунтування і методологічно вірне визначення напрямів використання запозичених коштів [1].

Однак, варто зазначити, що державні боргові запозичення, як внутрішні, так і зовнішні, здатні позитивно вплинути на всю економіку країни, тільки якщо вони будуть спрямовані на вирішення стратегічних завдань радикального підвищення ефективності використання фінансово-економічного, інтелектуального і кадрового потенціалу України на шляху переходу від сировинного до наукомісткого розвитку.

Система управління державним боргом повинна включати такі важливі елементи, як: розробка загальної стратегії внутрішніх і зовнішніх запозичень, зниження вартості позик, ефективне використання залучених коштів, забезпечення повного і своєчасного виконання боргових зобов'язань. Чільне місце у системі управління державним боргом має посідати управління структурою боргу за строко-

вістю, видами валют і відсоткових ставок. Збалансована структура боргу створює підґрунтя для зниження вразливості фінансового стану уряду до дії валютних, відсоткових, операційних, кредитних ризиків, ризиків пролонгації боргу і ліквідності [2].

Основні напрямки покращення управління державним боргом подано на рис.

Отже, метою управління державним боргом є використання державних позик як інструмента покращення стратегічного розвитку економіки, що визначає необхідність фінансування державних програм з метою прискорення темпів економічного зростання, покращення інвестиційного забезпечення в державі, покриття тимчасових розривів між доходами і видатками у поточній перспективі.

1. Виклюк М. І. Система управління державним боргом України / М. І. Виклюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1585>.

2. Карлін М. І. Державні фінанси України: навч. посіб. / М. І. Карлін. – К.: Знання, 2008. – 348 с.

3. Марченко С. К. Ринок державних цінних паперів в Україні / С. К. Марченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Economics/3_96167.doc.htm.

Рис. Основні напрямки покращення управління державним боргом

О. М. Дуфенюк,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ДОБРОВІЛЬНОГО НАДАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Відомо, що факт виявлення речових доказів не означає безумовного урахування їх судом при прийнятті процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Навіть тоді, коли немає сумніву щодо належності та достовірності речових доказів, залишається актуальною вимога визнання доказів допустимими, тобто такими, що отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Втім, у ході практичної діяльності органів досудового розслідування виявляються прогалини, правові колізії та суперечності, існування яких негативно впливає на процес доказування, у тому числі на визнання допустимості доказів. Зокрема, до таких проблемних питань відносимо процесуальне оформлення речових доказів, добровільно наданих учасниками кримінального провадження. Оскільки прямої норми, яка б регламентувала вказаний спосіб збирання речових доказів у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК України), немає, територіальні слідчі підрозділи по різному вирішують питання щодо назви і форми документа, який засвідчує факт їх отримання і забезпечує можливість використання у кримінальному провадженні.

Проблематика доказів та доказування завжди вирізнялася актуальністю й не залишилась поза увагою вчених Ю. Азарова, Ю. Аленіна, М. Видрі, В. Галагана, А. Іщенка, М. Грошевого, В. Дорохова, Є. Коваленка, Є. Лук'янчикова, М. Михесенка, В. Нора, М. Погорецького, Д. Савицького, С. Стахівського, М. Строговича, В. Тертишника та ін. Поняття, класифікацію, етапізацію роботи з речовими джерелами доказів розглядали О. Астапенко, С. Ковальчук, С. Сівочек, Ю. Ланцедова, В. Ліщенко, А. Ляш, Ю. Хахуцяк, О. Шило та ін. Однак правова регламентація оформлення речових доказів, отриманих шляхом добровільного надання учасником кримінального провадження, предметом окремого фахового дослідження не ставала.

Передусім варто відзначити, що такий спосіб збирання речових доказів передбачає кореляцію права учасників кримінального провадження, уповноважених процесуальними нормами подавати докази (підозрюваний, захисник, потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого ті ін.) та дії слідчого, прокурора щодо прийняття поданих речей. При цьому, наголошує С. Ковальчук, коли сторуна захисту чи потерпілий користуються своїм правом подавати докази слідчому, то, по-перше, йдеться

не про докази, а про речі та документи, а, по-друге, суб'єктом одержання (збирання) доказів є слідчий [1, с. 9]. Суттєвим є те, що вжите у кримінальному процесуальному законодавстві поняття «речові докази» викликає дискусію, оскільки речові докази вважаються процесуальними джерелами доказів, тобто певними носіями тієї інформації, яка використовується як докази в кримінальному процесі. У такому підході вбачається не цілком виправдане ототожнення доказів (відомості про факти) та джерел доказів [2, с. 27]. Тому неодноразово у науці висловлювалась пропозиція усунення в законодавстві такої колізії шляхом використання поняття «речові джерела доказів» [3, с. 13; 4].

Втім, навіть якщо й варто уникати надмірного теоретизування і не вдаватись у докладні наукові суперечки, не можна залишити поза увагою ті питання, які лежать у площині судово-слідчої практики. У цьому контексті слід вказати на більш вагомий проблему, яка виникає у цій сфері діяльності. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві повною мірою не врегульовано форму документа, яким оформляється відповідний речовий доказ, добровільно наданий учасником кримінального провадження. Як наслідок, підтвердження такого способу отримання речових доказів оформляється *«протоколом подання доказів»*, *«протоколом прийняття предмета»*, *«протоколом добровільної видачі доказів»*, *«протоколом подання предмета»*, *«протоколом одержання предметів»* тощо [1, с. 10].

Існує пропозиція оформлення у таких випадках протоколу *«прийняття предмета чи документа»*, що обґрунтовується тим, що збирання доказів є не подання, а саме прийняття доказів, тобто активні дії слідчого чи суду, які спрямовані на поповнення доказового матеріалу. Такий підхід критично оцінює І. Карлаш, стверджуючи, що поняття «прийняття доказів» не вичерпує всіх дій, які здійснюються у порядку реалізації права осіб на подання доказів, та всіх правовідносин, що виникають при цьому [5, с. 159].

На невизначений статус таких речей вказує і В. Фаринник, констатує, що таке майно не набуває статусу «тимчасово вилученого», однак повинно бути зафіксоване у матеріалах кримінального провадження, а тому такі речі мають бути оглянуті як речові докази і таким чином приєднані до матеріалів кримінального провадження [6, с. 18]. Аналогічної позиції дотримується О. Шило, рекомендує слідчому, прокуророві у протоколі огляду засвідчити факт добровільного надання речових доказів та детально їх описати [7, с. 24].

Підсумовуючи результати аналізу неформальних практик, які склалися під час застосування нового КПК України від 13 квітня 2012 року, фахівці (О. Банчук, І. Дмитрієва, Л. Лобойко, З. Саїдова) звертають увагу на те, що існуюча практика вилучення речей без ухвали слідчого судді під виглядом *«добровільної видачі»*, *«огляду предметів і документів»*, *«огляду і добровільної видачі»*, оформлення таких дій відповідними протоколами й не передбаченими законом постановами про визнання та приєднання до матеріалів кримінального провадження речових доказів, а також відсутність накладеного арешту на добровільно видане майно створюють ситуацію при якій в судових стадіях вилучені речі не мають жодного «процесуального статусу» [8, с. 24]. Проте дослідження практики кримінального судочинства, зокрема обвинувальних вироків, винесених судами України впродовж 2014 року та першого півріччя 2015 року, таки засвідчує поширення практики прийняття до уваги судом речових доказів, оформлених *протоколом добровільної видачі та огляду* (до прикладу, вирок Глибочького районного суду Чернівецької області від 04.02.2015 року; справа № 715/7/15-к; провадження № 1-кп/715/9/15); *протоколом добровільної видачі* (до прикладу, вирок Новоселицького районного суду Чернівецької області від 26.05.2015 року; справа № 720/633/15-к; провадження № 1-кп/720/58/15) або формулювання без вказівки на процесуальний документ, яким ці дії зафіксовані, а предмети визнані речовими доказами – *«вина обвинуваченого підтверджується дослідженими у справі доказами: ... речовими доказами ..., виявленими та вилученими в ході добровільної видачі потерпілим ...»* (до прикладу, вирок Генічеського районного суду Херсонської області від 21.04.2015 року; справа № 653/215/15-к; провадження № 1-кп/653/83/15) [9].

Отже, відсутність у практиці досудового розслідування єдиного підходу до вирішення питання щодо процедури оформлення та процесуального статусу речових доказів, добровільно наданих учасниками кримінального процесу, негативно впливає на реалізацію завдань кримінального провадження, оскільки ставиться під сумнів допустимість отриманих у такий спосіб речових доказів. З метою процесуальної економії часу та ресурсів більш доцільним вбачається спрощення процесуальної форми, а не навантаження слідчого необхідністю складання додаткових документів. Проте, навіть якщо врегулювання окресленої проблеми пов'язане із необхідністю визначення на рівні окремої норми КПК України вимоги складання спеціального протоколу, а форма цього документа буде максимально оптимізованою, уніфікацію процесу збирання доказової інформації можна вважати успішною.

1. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення / С. О. Ковальчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2 (10) – С. 1–24.

2. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3) – С. 1–53.
3. Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. М. Сівочек; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2003. – 17 с.
4. Ланцедова Ю. О. Етапізація роботи з особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації: навч. посібник / Ю. О. Ланцедова, С. А. Кириченко, Ю. Д. Ткач, О. С. Тунтула; за наук. ред. О. А. Кириченка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 296 с.
5. Карлаш І. А. Процесуальний порядок подання доказів у кримінальному процесі / І. А. Карлаш // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 2. – С. 157–163.
6. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України / В. І. Фаринник. – Х.: Фактор, 2013. – 96 с.
7. Шило О. Г. Новації нового Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку збирання речових доказів / О. Г. Шило // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., (27 листопада 2013 р., м. Одеса). – О., 2013. – С. 22–25.
8. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К.: Арт-Дизайн, 2014. – 48 с.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

О. М. Ємець,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
(Національна академія внутрішніх справ)

ФІКСАЦІЯ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Діяльність, пов'язана з проституцією, підриває сталі погляди людей щодо загальновизнаних норм поведінки в суспільстві, а також негативно впливає на моральність громадян. Крім того, завдається нищівний удар по генофонду нації. У нас сьогодні постійно виявляються факти втягнення осіб в заняття проституцією, що говорить про актуальність проблеми протидії цьому ганебному явищу в сучасній Україні.

Свою увагу вирішенню різних аспектів проблеми протидії сексуальній експлуатації людини та злочинам проти моральності приділяли багато вчених та практиків, зокрема В. І. Василичук, М. Г. Вербеньський, І. О. Воронов, Ю. О. Єрмаков та А. А. Небитов. Однак, ми переживаємо етап реформування правоохоронних органів та оновлення правових засад їх роботи, що впливає на існуючу практику боротьби зі злочинністю, чим обумовлюється важливість продовження наукових розробок у цій сфері. Враховуючи це, визначаємо метою для себе удосконалення правоохоронної діяльності, пов'язаної з фіксацією фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією.

Аналіз юридичних аспектів такої роботи показав, що пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України [0] віднесено до завдань оперативно-розшукової діяльності, що відображено у статті 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [0]. За втягнення особи в заняття проституцією, відповідальність передбачена статтею 303 цього Кодексу [0]. Це говорить про те, що пошук і фіксація фактичних даних про такі злочини відноситься до завдань оперативно-розшукової діяльності. Важливо, що згідно з вимогами статті 9 даного Закону [0], у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа.

На підставі проведеного нами дослідження різних аспектів протидії втягненню особи в заняття проституцією, пропонуємо в межах оперативно-розшукового провадження спрямувати зусилля на фіксацію фактичних даних про:

– осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією (максимально повну інформацію: анкетні дані, сімейний стан, спосіб життя та зв'язки, особистий характер та характерні звички, можливе кримінальне минуле та обізнаність з методами оперативно-розшукової діяльності,

місця відпочинку та можливі позашлюбні відносини, доходи та матеріальне становище, наявність автотранспорту, володіння зброєю чи технікою рукопашного бою тощо);

– при підготовці або вчиненні злочину групою осіб, – про її членів та ієрархічну структуру, особу лідера та методи керівництва, зв'язок між її членами, роль кожного із учасників на різних етапах протиправної діяльності;

– конкретні факти підготовки та вчинення втягнення особи в заняття проституцією, а також іншої злочинної діяльності (торгівля людьми, сутенерство, звідництво для розпусти, створення та утримання місць розпусти, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів);

– осіб, яких втягують в заняття проституцією (максимально повна інформація від анкетних даних до способу життя та матеріального становища);

– осіб, які допомагають втягувати людину в заняття проституцією, незалежно від того чи знають вони про злочинну кінцеву мету щодо вчинення злочину (в залежності від цього, вони можуть бути співучасниками протиправної діяльності або свідками);

– свідків та очевидців втягнення особи в заняття проституцією або надання сексуальних послуг;

– осіб, які користуються сексуальними послугами людей, втягнутих в заняття проституцією;

– обставини втягнення особи в заняття проституцією, зокрема пов'язаних з її пошуком та вербування, способами впливу на неї;

– корупційні зв'язки осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією, з посадовими особами органів державної влади та працівниками правоохоронних органів України;

– зв'язки осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією, з іншими злочинними групами та організаціями;

– можливі міжнародні корупційні зв'язки осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією, з посадовими особами органів влади та працівниками правоохоронних органів інших країн;

– можливі міжнародні зв'язки осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією, з іншими злочинними групами та організаціями за кордоном, окремими особами, які можуть допомагати у злочинній діяльності;

– місця, де планується надання сексуальних послуг або де вони вже надаються;

– суму грошей, що були витрачені на організацію злочинної діяльності, джерела їх надходження та місця зберігання, а також документальне підтвердження розрахунків (документи про грошові перекази, чеки з розрахунками за оренду приміщень тощо);

– протиправний дохід, тобто гроші та цінності, які були отримані при сексуальній експлуатації втягнутих в заняття проституцією осіб, а також відомостей про осіб, які їх отримують, розподіляють та мають до них доступ. Крім того, необхідно вжити заходів щодо встановлення інших матеріальних цінностей, що належать причетним до таких злочинів особам, з метою можливого забезпечення в майбутньому позову про відшкодування завданих ними збитків;

– предмети і документи, що мають оперативно-розшукове та доказове значення, місця їх знаходження. Це можуть бути паспорти осіб, яких втягують в заняття проституцією, записники, носії цифрової чи аналогової інформації, документи про лікування від венеричних хвороб або обстеження у лікаря, про надання медичної допомоги, договори оренди приміщень, деталізації телефонних з'єднань причетних до протиправної діяльності осіб, боргові розписки, насамперед тих, кого втягують у проституцію;

– приміщення, які використовуються або плануються для надання сексуальних послуг;

– подальші злочинні плани осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією;

– можливий легальний бізнес осіб, які готують або вчиняють втягнення особи в заняття проституцією, який може використовуватись як прикриття протиправної діяльності;

– причини і умови, що сприяють втягненню особи в заняття проституцією чи інших злочинів;

– інших фактичних даних про вчинення злочину.

Завдання щодо пошуку і фіксації фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією покладається на оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, для виконання якого їх працівникам потрібно активно проводити негласну роботу та оперативно-розшукові заходи в рамках оперативно-розшукового провадження з урахуванням специфіки, що нами висвітлюється. Отримані матеріали оперативно-розшукової діяльності про втягнення особи в заняття проституцією згідно зі статтею 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [0] використовуються як приводи та підстави для початку досудового розслідування, а також для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні з метою притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів. Надані оперативним підрозділам рекомендації допомогатимуть отриманню доказів протиправної діяльності, пов'язаної з втягненням особи в заняття проституцією, які зможуть бути

використані для викриття та припинення таких злочинів, а також для забезпечення виконання інших завдань кримінального судочинства.

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

О. Д. Загарія,

викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Корупція в Україні перетворилася на одну з загроз національній безпеці. Очевидно, що вплив корупції на українське суспільство і державу має комплексний та системний характер, зокрема йдеться про соціальні, економічні, владні, політичні, та міжнародні аспекти цього впливу.

Через тривалість існування цього феномену у суспільстві склалося нормативне сприйняття явища корупції, через що сприйняття феноменів «хабар», «блат», «корупція» не сприймається суспільством, як «соціальне зло» і ставлення до неї істотно відрізняється від зазвичай декларованих. Погляди «хабар» і «блат» усіма групами сприймаються практично нейтрально: ніякого вираженого негативного ставлення до них не виявляється. Вони сприймаються як нормальні, вельми поширені явища, які не заслуговують на засудження і не викликають інших сильних емоцій. Більш того «хабар» і «блат» розуміються як результат активної та успішної, але почасти сумнівної діяльності. З точки зору учасників дослідження, хабар – це результат великої і важкої справи, а не випадковий подарунок, «що впав з неба». Він – знак певного стану і статусу.

З економічної точки зору корупція впливає на всі сфери економіки України. Вона провокує масову «тінізацію» економічного сектору України, що, в свою чергу, є економічним підґрунтям корумпованих зв'язків.

Спробуємо визначити деякі особливості корупції в сучасній Україні. Перша – корупція як феномен пройшла довгу стадію історичного формування, що відобразилося на ментальному відношенні до цього явища українців у патріархальному сприйнятті влади, схильністю до нав'язування, небажання боротися за власні права, низька правова культура.

Друга – корупція має схильність до самозбереження, самовідтворення і мімікрії, що ми спостерігаємо у вимаганні хабара, тобто нав'язування нових правил соціальної взаємодії задля особистої вигоди, що можна побачити в аналізі тих підзаконних актів, що видаються окремими службами чи міністерствами задля створення корупційних можливостей.

Третя – особливе корупційне мислення, що, на жаль, є найбільшим гальмом на шляху боротьби з цим злом. Адже часто хабарі, кумівство, зловживання владою сприймаються громадськістю як норма. Сприйняття влади як такої перекручене у свідомості багатьох так, немов для того й існує, щоб нею зловживали і розпоряджалися в корисливих цілях. Сформувався певний прошарок, що уже не уявляє своєї діяльності поза корупційними схемами, що є чудовим засобом конкурентної боротьби і як результат – установа привілейованого положення.

Корупція в Україні обумовлюється дією сукупності чинників, серед яких, на нашу думку, найбільш важливими є наступні:

Усталені соціальні практики корупційних дій, колишня радянська корумпована номенклатура у значній мірі зберегла і відновила свої позиції в новій системі влади, вносячи в неї свої правила, практики вирішення питань.

Непрозора приватизація послужила економічною основою корупції. Важливим, хоча і не головним, є те, що офіційна зарплата службовців, співробітників правоохоронних органів – вкрай низька, і це служить моральним «виправданням» хабарництва.

Відсутність сформованих інституцій громадського контролю, що зумовило при переході від закритості і не підконтрольності влади до відкритих форм власних відносин відсутність громадського контролю, яке, безумовно, сприяє процвітанню корупції.

Наступною умовою є економічний занепад і політична нестабільність у державі. Зубожіння населення, нездатність держави забезпечити державним службовцям гідний зарібок підштовхують і тих, і

інших до порушень, що приводять до масової низової корупції. В умовах економічної кризи держава часто намагається підсилити податковий прес. Нерозвиненість і недосконалість законодавства.

Бачимо, що конструюванню феномену корупції в Україні сприяв цілий ряд факторів, саме тому боротьбу з нею не можна сприймати як коротко часову акцію, вона має нести системний характер і враховувати не тільки боротьбу з наслідками, а й усунення посилань до появи корупційних явищ.

В. Д. Залізко,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
співробітник кафедри економічної кібернетики
(Національний університет ДПС України)

В. І. Мартиненков,
магістр
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ СОЦІОЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОТИДІЇ СІЛЬСЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Значна кількість наукових досліджень, спрямованих на відшукування соціальних та екологічних механізмів протидії злочинності сприяли чіткій диференціації злочинності на два типи: сільська та міська. Зокрема, в [1] систематизовано деякі праці із зазначеної тематики, в яких описується голод в Ефіопії 1970-х років, проблеми збільшення міської злочинності та інші особливості розвитку суспільства, які пояснюються з позиції теорії спільних ресурсів.

Серед дослідників соціально-економічних проблем, пов'язаних із сільською злочинністю відзначимо праці таких вчених як С. Аліханова, А. Ханькевич, Г. Приходченко, Т. Шевчук та ін. [2–5], в яких зазначається, що на початку 1990 р. були наявні суттєві відмінності між міською та сільською злочинністю. На сьогодні наявні чіткі тенденції до вирівнювання відповідних характеристик, але у нормативних документах та наукових дослідженнях досі не встановлено чіткі розмежування зазначених понять. Зокрема, досі немає класифікатора відмінностей між поняттями «сільська злочинність» та «злочинність у сільській місцевості». Надалі, без спеціальних посилань, використовуватимемо визначення А. Ханькевича, який під сільською злочинністю розуміє такий різновид злочинності, яка характерна «... з одного боку, для поселень аграрного сектору, що статистично представляється сукупністю злочинів, вчинених на території даних поселень, з іншого – для населення, проживаючого в поселеннях аграрного сектору, і статистично представляється мешканцями даних поселень, які вчинили злочини», а злочинність у сільській місцевості визначає «... як сукупність злочинів, що були вчинені в сільських поселеннях як місцевим населенням, так і приїжджими особами, а також місцевими жителями за межами сільської місцевості, й, крім цього, такою, що має свою специфіку, яка витікає з особливостей сільського укладу життя й взаємовідносин у сільських населених пунктах» [3].

Зазначена диференціація понять дозволяє враховувати особливості тих чи інших сільських територій під час формування інноваційних соціоекономічних інструментів протидії злочинності, оскільки апріорі механізми боротьби із сільською злочинністю в прикордонних територіях, рекреаційних зонах та депресивних регіонах мають бути відмінними.

На нашу думку, одним із основних (універсальних) інструментів протидії сільській злочинності є попередження правопорушень за допомогою активізації соціально-виховної роботи та створення нових робочих місць на селі. Сільські територіальні громади мають стати осередком боротьби із злочинністю, оскільки сільський голова або староста (який є посадовою особою місцевого самоврядування і представляє інтереси сільських жителів у виконавчих органах сільської ради [6]) разом із дільничним інспектором знають ментальні особливості місцевого населення і зможуть проводити ефективну виховну роботу. Для підвищення ефективності боротьби із сільською злочинністю потрібно тісно інтегрувати соціальні та економічні засоби, які передбачають покращення економічного добробуту сільського населення, наявність робочих місць, належну заробітну плату тощо.

Таким чином, з огляду на функціональні обов'язки старости села, який має сприяти жителям села або селища у підготовці: документів, що подаються до органів місцевого самоврядування; проекту бюджету територіальної громади в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного села, селища; пропозицій до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного села, селища виконавчих органів сільської, селищної,

міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної форми власності та їх посадових осіб тощо (що передбачено Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»), потрібно у відповідному положенні про старосту, яке затверджується сільською, селищною, міською радою новоутвореної об'єднаної територіальної громади прописати можливість створення добровільних народних дружин та товариських судів.

Зауважимо, що в Україні 1958–1964 рр. згадані громадські формування ефективно використовувалися для охорони правопорядку у містах та селах. За сучасних умов формування добровільних народних дружин та товариських судів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (камер відеоспостереження, GPS-навігації тощо) дозволить максимально демократично протидіяти сільській злочинності, яка має позитивну динаміку розвитку. Особливо велике збільшення сільської злочинності прослідковується у сфері побуту та соціоекономічних відносин (пияцтво, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, хуліганство, нетактовна поведінка в громадських місцях тощо). Вирішення зазначених проблем виключно за допомогою дільничних інспекторів міліції є непосильним завданням в умовах укрупнення територіальних громад і потребує більш високого рівня самоорганізації сільського населення та фінансово-матеріальної підтримки з боку держави, зокрема, для встановлення камер відеоспостереження у громадських місцях, що має високий превентивний потенціал.

Висновки та пропозиції. Враховуючи історичні передумови функціонування добровільних народних дружин та товариських судів на сільських територіях України, а також важливу роль місцевого населення у протидії сільській злочинності в умовах децентралізації та добровільного об'єднання територіальних громад потрібно:

- 1) розробити концепцію підготовки членів громадських формувань (дружинників, членів товариських судів тощо);
- 2) визначити процедуру управління та звітності громадських формувань, а також налагодити їх ефективну співпрацю із правоохоронними органами;
- 3) розробити систему контролю за членами громадських формувань під час виконання ними своїх функціональних обов'язків;
- 4) провести обговорення щодо доцільності озброєння дружинників вогнепальною зброєю.

Таким чином, спільна дія місцевих громадських формувань та правоохоронних органів, а також створення сприятливого економічного мікроклімату мінімізують рівень сільської злочинності, що сприятиме зміцненню не лише економічної безпеки сільських територій, а й національної безпеки загалом.

1. Остром Е. Керування спільним / Е. Остром; переклад Т. Монтян. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gabkrin.org.ua/mediawiki/index.php?title>

2. Алиханов С. А. Криминологическая характеристика преступности в городах и сельской местности (по материалам Республики Дагестан): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. А. Алиханов. – М., 2003. – С. 34.

3. Ханькевич А. М. До поняття злочинності в сільській місцевості з урахуванням регіональних аспектів / А. М. Ханькевич // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VLduvs/2010_1/10_1_2_9.pdf.

4. Приходченко Г. П. Делинквентное поведение сельского населения: социоструктурный аспект: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. соц. наук / Г. П. Приходченко. – Новочеркасск, 2003. – 18 с.

5. Шевчук Т. І. Запобігання насильницькій злочинності у сільській місцевості / Т. І. Шевчук // Держава та регіони. – 2013. – № 1 (39). – С. 189–193.

6. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII / Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 13. – С. 91.

О. В. Зарицька,

кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
(Національна академія Служби безпеки України)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

В умовах проведення військової операції на сході країни, погіршення і так вкрай складної соціально – економічної ситуації значно зросла кількість осіб з проявами девіантної поведінки. Тому вивчення її психологічних аспектів з метою подальшої розробки комплексу профілактичних заходів, на сьогоднішній день, є надзвичайно актуальним питанням.

Одним із перших дослідників аномальної поведінки, яку часто називають девіантною (від лат. «deviatio» – відхилення) був Еміль Дюркгейм – засновник французької соціологічної школи. Він дав визначення поняття «соціальні аномалії», як стану суспільства, коли старі норми та цінності не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утвердилися [1, с. 132].

У наукових джерелах виділяють наступні форми девіантної поведінки: зловживання алкоголем; суїцидальні прояви; вживання психотропних та наркотичних засобів та ін.

У контексті вивчення зазначеної теми доцільно виокремити певні соціально – психологічні теорії девіантної поведінки. Суть цих теорій спрямована на вивчення причин та факторів, які лежать в основі виникнення девіацій. Згідно цих теорій індивіди стають девіантами, тому що їхня соціалізація не завжди відповідає певним нормам. Такі невдачі позначаються на внутрішній структурі особистості. Коли процеси соціалізації є успішними, індивід спочатку адаптується до наявних соціально – культурних норм, а вже потім їх сприймає. Норми та цінності, що схвалюються суспільством, стають емоційною потребою індивіда, а заборони культури – частиною його свідомості. Як особа сприймає норми можна визначити по манері її поведінки.

На нашу думку, цікавою є теорія Р. Мортон, який вважав, що причиною девіації є розрив між культурними цілями суспільства та легальними або інституціональними засобами їх досягнення, тобто коли людина не має змоги досягнути благополуччя за допомогою власних здібностей (легальних засобів), то застосовує девіантні дії. Відповідно до цієї теорії людей поділяють на п'ять основних типів, а саме [2, с. 1]:

- новатор – намагається досягнути культурних цілей нелегальними засобами;
- конформіст приймає культурні цінності та легальні засоби, що схвалюються суспільством;
- ритуаліст приймає легальні засоби, але цілей до яких він має йти, не пам'ятає. Основою його поведінки є ритуали та церемонії. Водночас він, як правило, відкидає оригінальні, нетрадиційні засоби;
- бунтівник, бажає створити нову систему цінностей і засобів. Він відступає від наявних цілей і засобів, є нерішучим щодо культурних цілей та засобів їх досягнення.
- ізольований тип (алкоголіки, наркомани) відходить від культурних, традиційних цілей, не підтримує легальних засобів їх досягнення.

Відповідно до існуючих наукових розробок можна виділити такі основні соціальні та психологічні фактори виникнення девіантної поведінки:

- соціальні – незадовільне житлово-побутове забезпечення, перебування у стресових ситуаціях, важкі умови праці, конфлікти, певні культурні традиції святкування різних дат та ін.
- психологічні – акцентуації характеру, занижена або завищена самооцінка, низький рівень емоційно-вольової саморегуляції (у таких випадках алкоголь, психотропні речовини використовується як релаксуючий засіб, що сприяє виникненню ілюзії «психологічного комфорту» та полегшує міжособистісні контакти).

Найбільш розповсюдженою формою девіантної поведінки серед населення є зловживання алкоголем.

Слід зазначити, що алкоголізм – це хронічне захворювання, яке виражене систематичним вживанням спиртних напоїв. Алкоголізм виявляється у патологічному потягу до спиртного з подальшою соціальною та морально-етичною деградацією особистості. Початковою стадією алкоголізму є пияцтво – ситуаційно обумовлене зловживання алкоголем без проявів ознак звикання, яке поряд із шкодою для здоров'я особистості, порушує її соціальну адаптацію [3, с. 22].

Ознаками, які свідчать про зловживання алкоголем і призводять до погіршення стану здоров'я або до захворювання є:

- періодичне вживання алкоголю, що призводить до неможливості виконувати службові або соціальні обов'язки (наприклад: систематичні прогули, відсутність турботи про дітей та родину);
- періодичне вживання алкоголю у ситуаціях, коли є загроза життю (наприклад: керування автомобілем у стані сп'яніння);
- періодичні проблеми з законом, які пов'язані з вживанням алкоголю (наприклад: неодноразові затримання за протиправні вчинки, здійснені у стані алкогольного сп'яніння);
- тривале вживання алкоголю на фоні регулярних соціальних чи міжособистісних проблем (наприклад: тривалий конфлікт на роботі, сварки у родині).

При систематичному вживанні алкоголю можливі прояви алкогольної депресії навіть із суїцидальними справами.

Депресія (від лат. «depressio» – придушення, гноблення) афективний стан, який характеризується негативним емоційним фоном, змінами в мотиваційній, когнітивній сферах особистості та загальною пасивністю поведінки [4, с. 79].

Як відомо, ознаками прояву депресивних станів є такі:

- зниження настрою, яке триває більшу частину дня й продовжується не менш 2-х тижнів без залежності від життєвої ситуації;

- виражене зниження інтересів, або задоволеності від діяльності, яка зазвичай викликала позитивні емоції;
- зниження енергії та підвищена втомлюваність;
- знижена здатність до концентрації, зосередженості та уваги;
- зниження самооцінки та почуття впевненості у собі;
- ідеї провини та приниження;
- похмура та песимістичне суб'єктивне бачення майбутнього.

Для того, щоб попередити розвиток алкоголізму та станів, які провокує ця хвороба, слід більше приділяти уваги питанням його профілактики.

Профілактична робота повинна вестися шляхом проведення роз'яснювальних індивідуальних бесід, лекційних занять, консультацій також із більш активним залученням засобів масової інформації та включати три рівні профілактики.

Перший рівень – заходи, спрямовані на попередження причин виникнення алкоголізму. Ця робота повинна бути спрямована на формування у свідомості громадян, особливо молодого віку, негативного ставлення до вживання алкоголю з урахуванням дії його негативних наслідків та охоплювати пропаганду здорового способу життя; виявлення осіб, які належать до групи ризику (діти з сімей алкоголіків, сім'ї у яких часто виникають конфлікти та низький рівень матеріальних статків тощо); посилення факторів захисту від алкоголізму, (моральне і матеріальне благополуччя сімей, високий фізичний і інтелектуальний рівень і психічний розвиток індивідів).

Другий рівень – проведення комплексу заходів з особами, які вже вживають алкоголь. Ця робота повинна бути спрямована на діагностику та корекцію особливостей та станів психологічного неблагополуччя особистості тощо.

Третій рівень – робота з особами, які проходять стадію одужання та реабілітаційний період. Ця робота повинна бути спрямована на організацію психологічних консультацій, створення клубів тверезості та інше.

Таким чином, із вищезазначеного слідує, що психологічні аспекти девіантної поведінки зумовлені впливом значної кількості чинників, як внутрішнього (особистісного), так і зовнішнього (соціального) змісту. Знання цих чинників та особливості проявів різних форм девіацій є важливою передумовою їх запобігання. Робота, пов'язана з профілактикою та попередженням певних форм девіантної поведінки повинна вестися шляхом впровадження нових сучасних форм та методів роботи та включати проведення роз'яснювальних індивідуальних бесід, лекційних занять, тренінгів, консультацій тощо.

1. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм. – СПб, 1912. – 154 с.
2. Барбара А. Теоретико-методологічні засади аналізу девіантної поведінки молоді / А. Барбара. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: – <http://www.vsche.info/journal/3805/>.
3. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.
4. Краткий психологический словарь / ред.-сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

О. В. Захарова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

О. В. Кріль,
аспірант
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТАКТИКА ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО У СПОСІБ ПРОПОВІДУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРОВЧЕНЬ ЧИ ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ

Допит потерпілих – найбільш поширене джерело отримання доказів у кримінальних провадженнях про шахрайство вчинене у спосіб проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів. Оскільки такі особи нерідко відчувають емоційну напругу, необхідна чітка організація допиту, постановка підготовлених та зрозумілих питань, як забезпечують повноту отримання інформації.

Потерпілим від злочину, передбаченого ст. 181 КК України, може бути визнана лише фізична особа (юридичні особи виключаються). Можна виділити такі її характеристики: залежно від соціально-демографічних якостей, потерпілим може бути людина будь-якої статі, освіти, сімейного стану,

національності, віросповідання і таке інше; особливу увагу законодавець приділяє віку потерпілого, доповнюючи з цією метою ст. 181 КК України кваліфікуючою ознакою, ч. 2 (ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх); соціальна роль особи; жертвою злочинних діянь у середині релігійних груп можуть бути люди будь-якої професії, соціального достатку тощо; не залежить це і від займаної посади чи статусу особи, адже досить поширена участь впливових осіб у складі релігійних груп різноманітних напрямків та течій; рівень морально-психологічних якостей; чим освіченіша особа, тим стійкіші її психологічні якості та всебічно розвиненіші погляди, а, отже, менше шансів стати потерпілою від злочинної діяльності деструктивних релігійних груп.

Іноді виникає ситуація, коли злочинна шкода потерпілому завдається за його згодою чи провокується ним. У деяких випадках потерпілий може не повідомити правоохоронні органи про факт злочинного посягання на нього, вважаючи це зрадою його вірі. Прибічники різних релігійних груп деструктивного змісту досить часто стають жертвами злочину, самі того не розуміючи і не бажаючи розуміти. Вплив релігійних вірувань на свідомість особи інколи буває настільки сильним, що вона згодна на будь-що, аби тільки слідувати повчанням пасторів. У таких випадках виникає дискусійне питання про легітимність притягнення до відповідальності організаторів або керівників, котрі очолюють релігійні групи, діяльність яких пов'язана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущеністю, але за добровільною згодою потерпілих. Такі керівники твердо стоять на тому, що всі обряди та церемонії проводяться за взаємною згодою осіб і відсторонюються від будь-яких звинувачень на свою адресу. Задля досягнення мети навіть існує практика підписання з adeptами релігійних груп договорів, за якими останні підтверджують свою згоду на вчинення щодо них насильницьких дій [1, с. 1064].

До проведення допиту потерпілого, особі яка буде його проводити слід підготуватись ретельно, склавши попередньо план допиту, де викласти питання, які будуть максимально розкривати всі обставини, які дадуть змогу ефективно провести досудове розслідування, звертаючи особливу увагу на одержання відомостей, з обліком яких будуть здійснюватися подальші слідчі дії, а можливо, і оперативно-розшукові заходи.

Планування допиту, яке розпочинається з моменту прийняття рішення про його проведення і охоплює як підготовчий, так і наступні етапи, а відтак, визначає всю діяльність з організації, провадження і тактики допиту, тобто можливі конкретні тактичні прийоми, тактичні комбінації.

Перед початком допиту встановлюється особа потерпілого від шахрайства вчиненого у спосіб проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, з'ясовується спосіб його життя, місце народження та проживання, місце роботи, сімейний стан, родинні зв'язки, та ін. Для максимального отримання інформації від потерпілого, особа яка проводить допит повинна встановити психологічний контакт з допитуваним, зав'язати бесіду на абстрактні теми. Бесіда передбачає взаємне передавання інформації, що не стосується предмета допиту, а спрямована лише на встановлення психологічного контакту, визначення типу темпераменту і рис характеру допитуваного. Тобто з одного боку бесіда дасть можливість сформувати психологічний портрет допитуваної особи, з другого боку вона сприяє зняттю внутрішньої напруги, яка виникає при спілкуванні. Потерпілий може бути занадто збудженим або пригнобленим, а тому, якщо не вдається зняти напругу, допит доцільно перенести, обмежившись одержанням самих необхідних даних. Потрібно, однак, урахувати, що відстрочка допиту іноді може привести і до негативних наслідків. Потерпілий часом піддається угодам або погрозам з боку злочинців або пов'язаних з ним осіб або у відбиття у його пам'яті певних моментів чи їх коригуванні під вплив інформації отриманої в результаті обговорення певних обставин злочину. На цьому етапі вже вимальовується позиція допитуваної особи, досить чітко визначаються її особисті якості, що можуть вплинути на тактику і план допиту.

Наступний етап – вільна розповідь, тобто виклад потерпілим всього того, що йому відомо про обставини злочину. Під час вільної розповіді особа, яка провадить допит, має уважно вислухати показання, без великої потреби не перебивати допитуваного, так як нерідко допитувана особа може повідомити інформацію, отримання якої навіть не передбачалося. Після чого в разі необхідності ставляться додаткові запитання, які задаються для з'ясування обставин, упущених у вільній розповіді. Уточнюючі запитання – які ставляться щодо фактів, про які були дані нечіткі, такі, що потребують уточнення, показання. Запитання, що нагадують, ставляться для того, щоб допомогти згадати забуте (стосуються подій, які передували злочинній події, під час або після неї). Контрольними запитаннями перевіряють отриману при допиті інформацію: з'ясовують умови сприйняття події, хто ще бачив подію та інше.

Зовсім неприпустимою є постановка потерпілому навідних запитань. Описуючи негативний вплив навідних запитань на показання потерпілого, Л. М. Карнеєва зазначає, що зацікавленість у викритті злочинця сприяє його найбільшій сприйнятливості до навіювання, заповнення прогалин у картині злочину за рахунок даних, одержуваних від інших джерел, зокрема, навідних запитань [2, с. 74].

В ході допиту потерпілого встановлюються: анкетні дані особи чи осіб, які проводили зібрання (обряди), якщо відоме місце їх проживання, з ким підтримували відносини, дружні та сімейні; вста-

новляється час та місце, де проводились зібрання (обряди), їх кількість; можливі свідки та очевидці даних подій; спосіб впливу на свідомість людини; мотиви вступу потерпілого до культу (секти); наявність інших потерпілих, дані про них; наявність слідів-предметів злочину (слідів у широкому розумінні), матеріально-фіксованих та ідеальних сліди, а іноді лише ідеальних (уявних образів шахрая у пам'яті потерпілого), наявність завданої шкоди.

Першочергова інформація отримана в ході допиту потерпілого становить неабияке значення в ході розслідування шахрайства вчиненого у вище вказаний спосіб, тому підготовка до його проведення повинна бути належною. Довести що особа стала жертвою шахрайства коли вона добровільно віддає своє майно організації чи безпосередньо її лідерам, практично не можливо. Помічають цю залежність неадекватної поведінки, втрату контролю над своїми вчинками осіб, які потрапили під вплив злочинців, тільки близькі люди, найближче оточення. Саме завдяки їх звернення та показам громадськості та правоохоронні органи дізнаються про факт злочинної діяльності деструктивних організацій.

Незважаючи на високий інформаційний потенціал даних, що повідомляються потерпілим, іноді вплив навколишньої обстановки буває настільки сильним, що викликає перекручення і нашарування в його показаннях [3, с. 8].

Емоційна реакція потерпілого на ситуацію обумовлюється ще і тим, що вона завжди пов'язана із заподіянням йому якоїсь шкоди, з порушенням його прав, обмеженням його інтересів. Тому сприйняття потерпілого завжди пов'язане з особливою формою психологічного ставлення до того, що відбувається відчуття причетності [4, с. 26].

Якщо на допиті потерпілий навмисно спотворює дійсність, доцільно перевірити, чи не чиниться на нього тиск із боку зацікавлених осіб. Практиці відомі випадки, коли погрози чи умовляння з боку підозрюваних і їхніх родичів іноді призводили до дачі потерпілим невірних показань. У цьому зв'язку важливе значення має з'ясування стосунків потерпілого з обвинуваченим чи підозрюваним (чи не були вони раніше знайомі, чи не перебували в близьких стосунках, чи не є родичами та ін.).

З метою схилити потерпілого до дачі правдивих показань слідчому слід з'ясувати, внаслідок яких обставин потерпілий намагається дати перекручену інформацію, та роз'яснити йому положення ст. 384 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. З метою запобігання чи нейтралізації негативного впливу на нього, необхідно виявити осіб, що чинять такий вплив, і попередити їх про кримінальну відповідальність за підбурювання до дачі неправдивих показань за статтями 27 і 384 КК України, за перешкоджання з'явлення та примушування їх до відмови від давання показів за ст. 386 КК України.

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврюка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.

2. Карнеева Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования / Л. М. Карнеева. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – 144 с.

3. Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза» / В. А. Журавель; Харьковск. юрид. институт им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1983. – 17 с.

4. Алексеев А. М. Психологические особенности показаний очевидцев / А. М. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1972. – 210 с.

О. І. Зачек,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних технологій
у діяльності ОВС та економічної безпеки

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОМП'ЮТЕРНИМ ЗЛОЧИНЦЯМ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ПОЗА ЗОНОЮ ДОСЯЖНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Кількість атак на інформаційні системи є дуже значною. Особливо зросла кількість кібератак на українські інформаційні системи та сайти в період проведення антитерористичної операції на сході України. Зокрема, було виявлено зараження десятків комп'ютерів в офісі Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка, а також в посольствах України російською троянською програмою Snake (інші назви Turla і Uroboros), яка була створена російськими спецслужбами для доступу до систем безпеки

і оборони, урядових органів інших країн [1]. Під час президентських виборів російські хакери здійснювали атаки на сервер ЦВК. Наприкінці липня 2014 р. сайт Президента України Петра Порошенка був заблокований в результаті DDoS-атаки [1]. Відповідальність за ці дії взяла на себе група хакерів КіберБеркут, яка також блокувала роботу сайтів МВС та Генпрокуратури України [2]. Російські хакери використовували помилки в Microsoft Windows для стеження за комп'ютерами НАТО, Євросоюзу та України, в тому числі комп'ютерами енергетичних та телекомунікаційних компаній. Експерти компанії iSight Partners, впевнені, що існує зв'язок між цими хакерами та спецслужбами Росії [3].

І такі повідомлення з'являються чи не щодня. Такі дії кіберзлочинців є елементами кібервійни. Також такі дії злочинців можна кваліфікувати як кібертероризм. Мета здійснення кібертероризму є такою ж, як і в звичайних терористичних дій: порушення державної та суспільної безпеки, залякування населення, ускладнення міжнародних відносин та вплив на прийняття рішень органами державної влади атакованої країни [4, с. 145].

Основна проблема протидії таким злочинцям полягає в їхньому знаходженні за межами досяжності правоохоронних органів України, а також можливій підтримці спецслужбами ворожої держави. Тобто, навіть у випадку виявлення їх місцезнаходження, немає можливості їх затримати та вилучити засоби здійснення злочинів. Виникає необхідність застосування нетрадиційних та адекватних методів для захисту національної безпеки від кібератак.

Спецслужби інших держав неодноразово використовували хакерські технології. Наприклад, ФБР використовувало шкідливе програмне забезпечення та фішинг для затримання злочинця, котрий на своїй сторінці в MySpace погрожував замінити учбовий заклад [5]. ФБР використовує сучасні хакерські методи для ідентифікації злочинців, котрі використовують анонімну мережу Тог для поширення дитячої порнографії, продажі наркотиків, зброї тощо. Також цікавиться зломом мережі Тог МВС Російської Федерації, оголосивши закритий конкурс із значним призовим фондом для особи, котра знайде спосіб зламу цієї мережі та розкриття інформації про її користувачів [6]. Британський Центр урядового зв'язку (GCHQ) використав у 2011 р. DDoS-атаки та впровадження шкідливих програм на сервери Anonymous для нейтралізації дій хакерів та їх ідентифікації [7].

Звичайно, такі методи можуть викликати критику, але на нашу думку, у виняткових випадках, коли йде мова про національну безпеку України, використання їх є доцільним. Але для цього повинно бути створене правове підґрунтя застосування таких методів.

Розглянемо правове підґрунтя боротьби з комп'ютерною злочинністю в Україні. Вперше комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм згадуються в Законі України від 19.06.2003 «Про основи національної безпеки України» [8]. Базовим нормативним документом є Європейська Конвенція про кіберзлочинність, яку Україна ратифікувала в 2005 році [9]. Також є підзаконні нормативні акти: Указ Президента України від 31.07.2000 р. «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» [10], Указ Президента України від 24.09.2001 р. «Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних» [11]. Діяльність Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України регламентується Положенням про Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України, яке було затверджене наказом МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС» [12]. П. 5.3.13. цього положення передбачає: «Уживати інших передбачених законодавством заходів, спрямованих на ефективну організацію попередження та протидії кримінальним правопорушенням, які віднесено до компетенції Управління», тобто, за умови внесення змін в законодавство, є можливість застосування Управлінням згаданих вище методів.

Кримінальна відповідальність за злочини в цій галузі передбачена розділом XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. [13].

В Кримінально-процесуальному кодексі України 2012 року є статті, які дозволяють зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (стаття 263) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (стаття 264) [14].

Але жоден з цих документів не передбачає протидію комп'ютерним злочинцям з використанням методів, які використовують іноземні спецслужби, та які описані вище.

Оскільки кіберзлочини у випадку їх спрямування проти національної безпеки України підпадають під визначення «технологічний тероризм», яке дається в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [15], цей закон може бути правовим підґрунтям для боротьби з такими злочинами. Ми вважаємо необхідним внесення пропозицій до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», а саме до статті 5 «Повноваження суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом». Пункт 2 цієї статті доцільно доповнити наступним текстом «Правоохоронні органи України з метою припинення терористичних дій у випадку кібератак на українські інформаційні системи та сайти із-за меж

України та з тимчасово окупованих територій України, коли відсутня можливість затримання злочинців, може здійснювати блокування IP-адрес, з яких здійснюються кібератаки, в тому числі з використанням шкідливих програм».

1. Російська програма-шпигун знайдена на комп'ютерах в офісі Яценюка. Новини УНІАН від 08.08.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/science/948970-rosiyska-programa-shpigun-znaydena-na-kompyuterah-v-ofisi-yatsenyuka.html>.

2. Хакеры утверждают, что «положили» сайт Президента Украины. Новости@mail.ru от 29 июля 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/incident/19030136/?frommail=1>.

3. Российские хакеры с помощью ОС Windows нанесли удар по компьютерам НАТО, ЕС и Украины. «Новое время» від 02.11.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvua.net/world/Rossiyskie-hakery-atakovali-kompyutery-NATO-ES-i-Ukrainy-s-celyu-shpionazha-Reuters-16022.html>.

4. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія / В. М. Бутузов. – К.: КИТ, 2010. – 408 с.

5. ФБР использовало фишинг и malware для раскрытия личности преступника. «Geektimes» від 30.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geektimes.ru/post/240825>.

6. Для борьбы с пользователями Тог ФБР заражает их компьютеры. «CNews» від 07.08.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cnews.ru/news/top/index.shtml?2014/08/07/581945>.

7. Британские спецслужбы использовали DDoS-атаки против Anonymous. «Хабрахабр» від 06.02.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://habrahabr.ru/post/211564>.

8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

9. Про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи // Офіційний вісник України. – 2007. – № 65. – С. 107. – Ст. 2535. – Код акту 40846/2007. – 10 верес.

10. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31.07.2000 р. № 928/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.

11. Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних: Указ Президента України від 24.09.2001 р. № 891/2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/891/2001>

12. Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС: Положення про Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 30.10.2012 № 988. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-upravlinnja-borotbi-z-kiberzloch-doc130740.html>.

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III, Редакція від 17.05.2014 р., підстава 1194-18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

14. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

15. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15/print1409665648697960>.

М. В. Зенова,

кандидат юридичних наук

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ЗНАЧЕННЯ ЗГОДИ (АБО ПРОХАННЯ) ОСОБИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬСТВА (НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ)

Питання кримінальної відповідальності за насильницькі злочини у науці кримінального права завжди викликають серйозний інтерес. Значний внесок у розробку вказаної проблематики у різний час зроблено у працях таких вчених, як Л. Д. Гаухман, І. І. Давидович, К. П. Задоя, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, Л. В. Сердюк, Р. Д. Шарапов, С. Д. Шапченко та інших. Окремо питання згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам досліджували такі вчені, як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. К. Гришук, І. І. Карпець, А. М. Красіков, А. А. Піонтковський, І. І. Слущкий, А. В. Сумачов, М. С. Таганцев, Ю. М. Ткачевський, М. І. Хавронюк, М. Д. Шаргородський та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання впливу згоди на кримінально-правову кваліфікацію насильницьких злочинів не знаходить свого відображення, що у свою чергу створює неодноманітне та суперечливе правозастосування.

У науковій літературі домінуючим є підхід, відповідно до якого згода (або прохання) особи виключає склад насильницького злочину [1, с. 90–91; 2, с. 8; 3, с. 112]. *Такий підхід видається справедливим.* Згода (або прохання) особи виключає склад злочину, коли вона закладена у його склад у якості негативної ознаки діяння як елемента об'єктивної сторони складу злочину (наприклад, статті 144, 152, 153, 232, 314, 363-1 КК України).

Наприклад, законодавство багатьох держав вимагає для засудження за зґвалтування відсутність згоди особи [4, с. 231]. Так, у КК Бельгії прямо вказується, що зґвалтуванням є будь-який акт сексуального проникнення, в будь-якій формі і будь-яким способом, вчинений щодо особи, яка не дала свою згоду (§ 1 ст. 375 КК). Згода вважається відсутньою, зокрема, якщо акт був нав'язаний силою, примушуванням або хитрістю або став можливим завдяки слабкому здоров'ю або фізичної чи розумової відсталості потерпілого (§ 2 ст. 375 КК). У КК інших же держав, як і в КК України, вказується, що зґвалтуванням є статевий акт із застосуванням насильства, тобто проти волі або поза волею особи, що по суті свідчить про відсутність згоди цієї особи.

Таким чином, якщо припустити, що статеві зносини із застосуванням насильства з партнером, схильним до заохізму, відбуваються за його згодою, злочину зґвалтування не буде. У ряді штатів США є положення, що дублюють по суті положення Модельного КК про згоду на спричинення тілесних ушкоджень, встановлюючи обмеження з точки зору ступеня шкоди та характеру згоди. Параграф 2.11 (2) (а) дозволяє згоду в якості захисту на заподіяння тілесного ушкодження, де «тілесні ушкодження, на які надано згоду, не є серйозними». Таким чином, суди повинні вирішити в кожному конкретному випадку, яка шкода є «серйозною». Модельний КК пропонує в розділі 210.0 (3) під «серйозними тілесними ушкодженнями» розуміти тілесні ушкодження, які створюють істотний ризик смерті або викликають серйозну, постійну потворність або затяжну втрату/погіршення функції якогось органу.

Однак, на нашу думку, у такому випадку не можна вести мову про згоду (або прохання) як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, оскільки насильство при зґвалтуванні чи насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним шляхом застосовується з метою подолати опір потерпілої особи, а у ході статевого акту за згодою (на прохання) остання такого опору не чинить, навпаки погоджується на його спричинення з метою отримання сексуального задоволення. Спричинити шкоду в процесі сексуальної гри можна з необережності. У таких випадках відповідальність повинна наставати лише за необережне спричинення середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження або смерті. На нашу думку, коли згода (або прохання) надається саме на статевий акт, вона виключає об'єктивну сторону складу злочину.

Тим не менше, сказане нами вище не знімає питання про проблему оцінки фізичної сили, застосованої до потерпілої особи під час добровільного статевого акту, як насильства, що потребує кваліфікації за статтями Розділу II Особливої частини КК України.

На нашу думку, домінуючий в науковій літературі підхід, відповідно до якого згода (або прохання) особи виключає склад насильницького злочину, потребує певних застережень. Зокрема, перш за все, слід відзначити, що у даному випадку йдеться про правомірну згоду (або прохання), однією із ознак якої є обмеженість (відповідність певним межам). У зв'язку із цим постає логічне запитання: яке максимальне насильство при цьому допускається?

Згода (або прохання) особи може виступати обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, стосовно юридичних складів злочинів, передбачених ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 2 ст. 126 КК України (за винятком ознак «з метою залякування потерпілого чи його близьких», «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»). Очевидно, коли заподіюються наслідки у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження або смерті, така згода (або прохання) не є правомірною, а отже, не виключає склад злочину. Таке твердження впливає із того, що особа позбавлена повною мірою розпоряджатися такими благами, як життя та здоров'я. Це, по суті, і обмежує домінуючий у науковій літературі підхід стосовно того, що згода (або прохання) особи завжди виключає насильство.

Таким чином, *de lege lata* згода (або прохання) на розпорядження цими благами характеризує типову суспільну небезпечність (вчинене відповідає основному юридичному складу злочину), і дії винного повинні кваліфікуватися за статтями 115, 121 або 122 КК України. Однак, на нашу думку, у цих випадках згода (або прохання) повинна виступати ознакою складу злочину, що пом'якшує відповідальність, оскільки характеризує знижену суспільну небезпечність.

У цьому плані видається більш правильним підхід зарубіжного законодавця, де згода (або прохання) виступає ознакою складу злочину, що пом'якшує відповідальність.

Так, у КК ФРН встановлено відповідальність за позбавлення життя, вчинене за наполегливим і серйозним проханням потерпілого (§ 216). Для кваліфікації за § 216 потерпілий повинен бажати настання своєї смерті, чітко й однозначно виразити це словами, жестами або мімікою. Якщо потерпілий висловив своє прохання під впливом примусу, обману або інших таких обставин, то § 216 КК не за-

стосовується [5, с. 658]. Такий же підхід проведено і у КК інших держав (наприклад, КК Австрії (§ 77), КК Швейцарії (ст. 114), КК Республіки Польща (ст. 150). Відповідно до ст. 155 КК Іспанії у злочинах, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, якщо досягнута законна добровільна згода, ініціатива якої виходить від потерпілого, призначається покарання на 1–2 ступеня нижче (при цьому не вважається законною угода з особою, яка не досягла 18 років або є недієздатною) [5, с. 543]. У ч. 4 ст. 143 КК Іспанії передбачена відповідальність за заподіяння або ж активне сприяння заподіяння смерті іншої особи за її «наполегливим, серйозним і ясним проханням», якщо жертва страждала від тяжкої хвороби, яка напевно б призвела до смерті і завдала їй постійні тяжкі страждання, що карається на 1–2 ступеня нижче покарань, передбачених частинами 2 і 3 цієї статті [5, с. 660].

На нашу думку, згоду (або прохання) особи слід передбачити у КК як одну із ознак деяких складів злочинів із пом'якшуючими обставинами (йдеться про деякі склади злочинів проти життя і здоров'я особи).

У науковій літературі неодноразово висловлювалася пропозиція щодо встановлення кримінальної відповідальності за привілейований вид умисного вбивства – убивство невиліковно хворого на його прохання [6, с. 318; 7, с. 252]. Ми погоджуємося із таким підходом. Однак, вважаємо, що до вирішення цього питання слід підходити системно і встановити кримінальну відповідальність не лише за привілейований вид умисного вбивства, а й за умисне заподіяння тяжкого та середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Таким чином, у випадках, коли має місце насильницький злочин, згода (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам може виключати склад цього злочину, коли таке насильство спричиняє наслідки у вигляді фізичного болю, фізичних або психічних страждань та легкого тілесного ушкодження (за відсутності умислу на спричинення більш тяжкого наслідку). За наявності прямого визначеного умислу на спричинення більш тяжкої шкоди, кваліфікація дій винного здійснюється за загальними правилами.

У випадках, коли насильство спричиняє наслідки у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження або смерті, згода (або прохання) особи повинна виступати ознакою складу злочину з пом'якшуючими обставинами.

1. Гаухман Л. Д. *Насилие как средство совершения преступления* / Л. Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1974. – 167 с.

2. Давидович І. І. *Насильство проти правоохоронців* / І. І. Давидович // *Юридичний вісник України*. – 2007. – № 7. – С. 8–9.

3. Сердюк Л. В. *Насилие : криминологическое и уголовно-правовое исследование* / Л. В. Сердюк; под ред. С. П. Щербы. – М.: ООО «Юрлитинформ», 2002. – 384 с.

4. *Robinson P. Criminal law. Aspen law & business* / P. Robinson. – N.Y., 1997. – 751 p.

5. Хавронюк М. І. *Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія* / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

6. Грищук В. К. *Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: монографія* / В. К. Грищук, Н. Є. Маковецька. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. – 368 с.

7. Капинус О. С. *Эвтаназия в свете права на жизнь: монографія* / О. С. Капинус. – М.: Издательский дом «Камерон», 2006. – 480 с.

Ю. Р. Йосипів,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки

М. О. Московчук,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Дослідники сходяться на думці, що стан жіночої злочинності значною мірою є індикатором морального здоров'я суспільства, показником його духовності, ставлення до основних людських цінностей [1, с. 78–90]. І хоча злочинність серед жінок тісно пов'язана із загальною злочинністю, все ж цей вид суспільно небезпечної діяльності має свої особливості, що визначаються соціально-психологічними і біологічними характеристиками жіночої статі.

На сьогодні існує значна нестача інформації щодо стану жіночої злочинності, що негативно відображається на розробці заходів запобігання. Статистичні дані МВС не виділяють жіночу злочинність в окрему категорію, а фіксують лише виявлену кількість осіб жіночої статі, які скоїли злочин. Жіночу злочинність прийнято розглядати як певне виключення із загальної злочинності.

Чимало науковців, що займаються проблемою жіночої злочинності, вважають, що найбільш суттєвими чинниками, що детермінують жіночу злочинність є значно більша і дедалі зростаюча активність жінок у суспільному та соціальному житті. Жінки втрачають властивий їм раніше соціальний статус, дедалі частіше опановують чоловічі професії (армія, поліція, спорт тощо). Маскулінізація жінок призводить до появи у них чоловічої психології, що штовхає певну їх частину до «чоловічих» злочинів [2, с. 83–91].

Поряд з тим, важливим чинником, що впливає на стан жіночої злочинності є істотне послаблення основних соціальних інститутів, насамперед сім'ї. Це відбувається у частині сімей на фоні само руйнівної поведінки (алкоголь, наркотики тощо) одного, а то й обох членів подружжя. Через це у сім'ях наростають конфлікти. У сімейних конфліктах підвищується активність саме жінок. Збільшення чоловічих рис у характері жінок спричиняє зловживання алкоголем, наркотичними засобами, які значно швидше, ніж чоловіків, призводять жінок до алкогольної чи наркотичної залежності [3, с. 5–10]. Ці чинники сприяють становленню частини жінок на шлях злочинності і проституції. Мотивом значної кількості злочинів, учинених жінками є намагання здобути кошти на придбання алкоголю чи наркотиків.

Окрім того, частину злочинів жінки вчиняють у нетверезому стані. Зазначені негативні явища відбуваються на тлі подальшого зростання конфліктності й агресивності в суспільстві загалом, зниження моралі, посилення напруження і побоювання за майбутнє, подальшого матеріального розширення суспільства. Жінки є надзвичайно вразливі до цих змін, які безпосередньо негативно впливають на виробничу і сімейно-побутову сфери. Аналіз інших причин жіночої злочинності збігаються з причинами чоловічої злочинності.

Разом з тим питання профілактики жіночої злочинності досліджені недостатньо і потребують розширеного наукового обґрунтування.

Аналіз кримінологічної літератури показує, що досі вченими не встановлений об'єктивний механізм злочинної поведінки серед жінок. Пояснення причинно-наслідкового характеру суспільно небезпечних діянь, що вчиняються особами жіночої статі, здійснюється через загальнокримінальні тенденції та стани, чим нівелюються особливості жіночої злочинності, а отже, не розробляються адекватні заходи протидії на реагування на такі види злочинної діяльності.

На нашу думку, при розробці заходів, спрямованих на зниження кількості жіночої злочинності, корисним буде вивчення міжнародного досвіду, особливо в частині гуманістичних основ кримінально-виконавчого характеру, застосування більш м'яких видів державного примусу до осіб жіночої статі. Тобто головною функцією демократичного суспільства повинна стати запобіжна, а не виконавча, а в першій – індивідуальна робота з кожною жінкою, що обрала злочинний шлях. [4, с. 367–382].

Перелічені передумови, що сприяють існуванню жіночої злочинності, тісно переплітаються одна з одною, і поступово, під впливом глобальних змін що відбуваються в нашій державі, стали набирати силу.

Необхідно виявляти негативні явища, а також ті обставини, які закладені в позитивних і деформованих суспільних відносинах і беруть участь в породженні злочинності.

Специфіка жіночої злочинності пов'язана з причинами як злочинності в цілому, так і індивідуального злочинної поведінки жінок.

Жіноча злочинність на даний момент має швидші темпи зростання, ніж чоловіча, що не може не викликати стурбованості в суспільстві. Їй притаманна більша латентність. Прояви жіночої злочинності є найвищими у сферах, до яких жінка найбільше залучена – сімейно-побутовій та серед професій, які традиційно вважаються «жіночими». При цьому жінкам, які відбули покарання, складніше дається процес ресоціалізації. Всі ці фактори потрібно враховувати при подальшій розробці проблеми та при впровадженні програм із попередження та подолання наслідків жіночої злочинності.

Вивчення жіночої злочинності повинно бути комплексним, безперервним, з урахуванням тих суттєвих змін, які відбуваються в нашому суспільстві і впливають на соціальні позиції і *соціальні ролі* жінок, характеризують їхню трудову та іншу активність, місце в сім'ї та інших малих групах. Необхідні нові методи вивчення особистості злочинниць, причин та *механізмів* їх суспільно – небезпечних діянь, використання новітніх досягнень у галузі дослідження психології особистості, патопсихології, соціальної психології, загальної та соціальної психіатрії, фізіології жінки, сексології та *патологічних* сексуальних відхилень.

1. Гендерна політика в Україні. Методичний посібник для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування та ЗМІ. Крона. Харківська жіноча організація. – Х., 2007.

2. Александров Ю. В. Кримінальна характеристика та попередження жіночої злочинності / Ю. В. Александров // Кримінологія і профілактика злочинів. – К., 2000. – С. 83–91.
3. Наркомания в Украине // Позакласний час. – 2005. – № 21–22. – С. 5–10.
4. Малков В. Д. Кримінологія: підручник / В. Д. Малков. – М., 2004. – 509 с.

Д. І. Йосифович,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Не зважаючи на значну кількість проведених наукових досліджень, питання визначення поняття «відповідальність» залишається актуальним. Як зазначає Н. В. Гришина «проблема відповідальності у суспільстві, не дивлячись на численні зусилля представників майже всіх наук, спрямовані на вивчення цього феномена, – від різних філософських течій до галузевих правових наук, продовжує привертати увагу дослідників, що чітко усвідомлюють соціальне неблагополуччя в усіх сферах суспільних відносин, у яких відповідальність використовується як соціальний регулятор» [1, с. 130]. Так, у Новому тлумачному словнику української мови слово відповідальність визначено як, покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова. А притягувати до відповідальності – вважати когось винним, вимагати звіту за його вчинки (перед судом, органами влади і т. ін.) [2, с. 317].

Вказаний термін розглядається також у історичному аспекті, у філософії, етиці, психології, соціології. Зрозуміло, що кожна галузь знання вивчає відповідальність відповідно до предмету її дослідження.

Соціологічні дослідження проблеми відповідальності проводяться все частіше, особливо в рамках юридичної науки. Соціологічний підхід дає можливість з'ясувати генезис того чи іншого соціального явища, його функції та соціальне місце. Досліджуючи відповідальність як соціальне явище, О. В. Швець зазначає, що відповідальність має яскраво виражений соціальний характер і являє собою не якусь вроджену властивість, дану від природи, а результат певних соціальних умов та характеру соціальної діяльності людини [3, с. 89].

О. В. Поляков вважає, що соціальна відповідальність це «зовнішня негативна реакція з боку суспільства на нормопорушуючі дії суб'єкта, які порушують соціальну комунікацію, і являє собою легітимну соціальну відповідь на неприпустиму поведінку через реалізацію принципу покарання» [4, с. 811].

К. В. Басін визначає соціальну відповідальність як «діалектичний взаємозв'язок між особою та суспільством, що характеризується взаємними правами та обов'язками по дотриманню та виконанню приписів соціальних норм, їх виконання, що тягне заохочення (добровільна форма), а у випадках поведінки, що не відповідає приписам цих норм, порушує суспільний порядок, тягне обов'язок претерпіти наслідки особистого чи майнового характеру» [5, с. 110].

Відповідальність виникає в результаті соціальної необхідності узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства до індивіда, як невідворотність відповідальності за свою поведінку перед особою чи організацією, котрі мають на це право [6, с. 60].

О. Г. Тітаренко, здійснюючи соціально-філософський аналіз відповідальності в управлінні, приділяє увагу деталізації її видів (моральна, юридична, професійна) зазначаючи при цьому, що юридична та професійна відповідальність представляють зовнішню сторону відповідальності суб'єкта управління, а моральна відповідальність – внутрішню [7, с. 6].

Авторський колектив підручника «Теорія держави і права» під редакцією О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко, вказує на те, що у науковій літературі відсутня єдність думок стосовно кількості видів соціальної відповідальності: Н. І. Фокіна вважає, що соціальна відповідальність включає 2 види (моральну та правову), Н. А. Головкин вважає 3 види (політичну, правову та моральну), Л. І. Грядунова – 7 видів (політичну, громадянську, партійну, виробничу, правову, моральну та сімейно-побутову), О. Ф. Плахотний – 10 (окрім перерахованих вище, ще виділяє економічну, національну та державну), а Р. Л. Хачатуров вважає, що у суспільстві існує стільки різновидів соціальної відповідальності, скільки в ньому діє різновидів соціальних норм [8, с. 499]. Заслуговує на увагу думка авторів вказаного підручника стосовно доцільності класифікації соціальної відповідальності на не правову (яка не має юридичного характеру) та правову (юридичну).

Цікавою також є позиція, висловлена Р. О. Халфіною стосовно того, що у праві термін «відповідальність» давно набув цілком визначеного змісту і не має нічого спільного із його загальнозживаним розумінням. Автор розуміє відповідальність як «негативні наслідки», а не як «почуття обов'язку» [9, с. 316]. В свою чергу, М. С. Кельман вважає, що юридична відповідальність – соціальна відповідальність, регламентована правовими нормами. Це форма, якої набуває соціальна відповідальність особи в державно організованому суспільстві [10, с. 473].

Наведене свідчить про актуальність здійснення подальших наукових розвідок у даному напрямі.

1. Гришина Н. В. До розуміння соціальної сутності адміністративної відповідальності / Н. В. Гришина // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 130–134.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во Аконіт, 2004. – Т. 1: А–К. – 926 с.
3. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади / О. В. Швець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2012. – № 1. – С. 84–92.
4. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: курс лекций / А. В. Поляков. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
5. Басін К. В. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / К. В. Басін // Правова держава. – 2003. – Вип. 14. – С. 108–114.
6. Іваненко О. Визначення поняття, сутності та видів соціальної відповідальності: актуальні проблеми / О. Іваненко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 60–64.
7. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії / О. Г. Тітаренко; Харк. ун-т повітр. сил ім. І. Кожедуба. – Харків, 2006. – 21 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юр. лит., 1974. – 340 с.
10. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник. – 3-тє видання, стереотипне / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів: Новий Світ-2000, 2009. – 584 с.

Н. Г. Іванова,

доктор психологічних наук, доцент,
начальник наукової лабораторії

(Національна академія Служби безпеки України)

МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Умови соціально-економічної нестабільності та порушення мирного співіснування громадян підвищують ризик виникнення девіантної поведінки в суспільному середовищі. Психологічні причини розвитку поведінкових відхилень часто пов'язані з порушеннями зовнішніх умов соціалізації, що й зумовлюють формування у певних категорій осіб мотивів до девіантної поведінки (вживання наркотиків та алкоголю, проявів агресії, порушення суспільних норм, нехтування моральними принципами й т.н.).

Загалом, девіантну поведінку визначають як поведінку, що відхиляється від норм, прийнятих в даному середовищі. Науковці схиляються до думки, що в соціумі, який нормально функціонує та розвивається девіації відбуваються рідше, ніж у кардинально протилежних умовах, а девіантна поведінка можлива лише в суспільстві, яке просто байдуже до девіацій [1, с. 127].

Конструктивно унормований суспільний лад мінімізує у громадян кількість мотивів до дій та вчинків, що матимуть негативні наслідки для суспільства. Схильність до девіантних дій за однакових умов визначається особистим ставленням людини до конкретної ситуації та оточення, а точніше – мотивацією. Структурно мотивація представляє собою ієрархію певних мотивів, а як процес – формування та актуалізацію мотивів під впливом потреб, ціннісних орієнтацій та чинників, які активізують та регулюють поведінку особистості, спрямовують на досягнення визначених цілей. Мотив – внутрішня спонукка до дії (свідома, несвідома).

Науковці неодноразово робили спроби пов'язати силу мотивації з ефективністю дій [2, с.62]. Так, наприклад Роберт де Чармс вбачав мотивацію особистості в тому, щоб відчувати свою ефективність, відчувати себе джерелом змін у навколишньому світі. Крім того, виділив два типи поведінки особистості, залежно від впливу зовнішнього середовища:

– «джерела» – ставляться до своїх дій як до результату виявленої ними свободи, оцінюють власні дії як самостійні, відчувають самих себе суб'єктами власного наміру і своєї поведінки;

– «пішаки» – відчувають себе інструментами зовнішньої сили, ніби до дії їх змушує щось зовнішнє (обставини, люди тощо); сприймають себе «пішаками», об'єктами, які підкоряються зовнішньому управлінню та примусу.

Фактор, який здійснює позитивний мотиваційний вплив на почуття власної ефективності, Чармс називав переживанням особистісної причинності (особистісної каузальності).

Враховуючи існуючі теорії та спираючись на власні напрацювання, зазначимо, що розвиток особистості у суспільстві має розгортатися за сценарієм подібним до «джерел», оскільки тільки самостійна, вільна від умовностей та формалізму, незалежна людина має змогу проявляти творчість, мати натхнення і реалізовувати конструктивні бажання, а не діяти шаблонно, під примусом, що згодом може викликати внутрішній протест і, як наслідок, певну девіацію.

Мотиви до девіантної поведінки можуть бути такі: бажання протистояти суспільним нормам; прагнення робити щось заборонене, щоб «розірвати» шаблони; інтерес до ризикованих дій; бажання привернути до себе увагу та виділитись за рахунок неординарних вчинків, що можуть мати негативні наслідки; прагнення перевірити себе на здатність до заборонених у суспільстві дій; переконаність у безкарності та у тому, що можна уникнути відповідальності; бажання мати більші матеріальні статки й т.н. Ці мотиви виникають переважно у осіб, які мають низький рівень освіченості, або навпаки вважають себе надто розумними, мають завищену самооцінку й недооцінюють оточуючих, агресивно сприймають повчання та поради.

Науковці доводять важливу роль макросоціальних факторів у розповсюдженні депресивних і тривожних розладів, таких як соціальні стреси, алкоголізм, а також культ досягнення успіху, високий рівень конкуренції в суспільстві тощо [3, с. 17]. Зазначені розлади можуть бути передумовами формування чи розвитку девіантної поведінки, у процесі якої відбуваються зміни мотиваційної сфери особистості. Ці зміни реалізуються у двох напрямках:

– по-перше, змінюються самі мотиви до співіснування у певному соціальному середовищі, їх кількість, ієрархія; на перше місце мотиваційної ієрархії висуваються мотиви до девіантної поведінки;

– по-друге, зі зміною ставлення особистості до суспільних норм зазнає змін і система цілей, чинників, що впливають на формування девіацій (зовнішні умови, ставлення до оточення, байдужість суспільства й т.н.).

Оскільки мотиваційна сфера особистості взаємопов'язана з інтелектуальною, то мотивація до девіантної поведінки може відігравати роль компенсаторного фактору у випадку недостатнього рівня інтелектуального розвитку, нерозуміння певних соціальних процесів, непорушної впевненості у правильності власних міркувань тощо. Перебуваючи у певному суспільному середовищі особистість піддається постійному впливу з боку оточуючих та визначених соціальних норм. Разом з тим, вона намагається відстоювати особисті цінності, цілі, задовольнити власні потреби, діяти на основі своїх стійких мотивів. Це інколи проявляється у вираженні незадоволеності чи агресивності, не розумінні важливості дотримання певних суспільних правил чи норм моралі, а іноді навіть у втраті інтересу до буденного життя та виникненні бажання порушити стереотипи.

Мотиви, які є найбільш важливими для людини, постійно актуалізуються і здійснюють істотний мотиваційний вплив на її дії та поведінку. Інші мотиви, які знаходяться на нижчому рівні мотиваційної ієрархії, чинять незначний вплив на активність, часто взагалі не проявляються, але за певних обставин вони можуть актуалізуватися й підсилити дію важливих мотивів. Якщо розглядати мотивацію до девіантної поведінки як процес, то основними її етапами є такі:

– *перший етап* – дія впливових чинників (зовнішнє середовище, ставлення оточуючих, впевненість у безкарності, байдужість суспільства до долі окремо взятої людини, недостатній рівень соціальної та фізичної захищеності тощо) на особистість (здійснюють вплив тільки ті чинники, які вона вважає значущими для себе завжди або у певній ситуації);

– *другий етап* – усвідомлення та відчуття потреб (фізіологічних, матеріальних, соціальних, у захищеності, у визнанні, у самоствердженні, у самоповазі й т.н.);

– *третій етап* – поява нового або актуалізація вже існуючого мотиву людини (під дією ціннісних орієнтацій в свідомості з'являється образ мотиву);

– *четвертий етап* – дія мотиву – мотив спонукає особистість до певної поведінки, залежно від її ціннісних орієнтацій, соціальних умов, особистісних уподобань та індивідуально-психологічних особливостей.

Загалом, особистість сприймає дію чинників залежно від певної ситуації та від своїх індивідуальних особливостей. Утворення мотивів і прийняття рішення діяти залежить від її ціннісних орієнтацій, певних вимог соціуму до особистості, умов, в яких вона знаходиться, від розуміння норм, правил, прийнятих у суспільстві, колективі, групі.

В. Франкл зазначав, що людина не є вільною від умов, але вона здатна пристосуватися до них. Детермінується поведінка людини «ззовні», чи «зсередини», значною мірою залежать від неї самої, від її почуттів та переконань. Зовнішнє, об'єктивне засвоюється нею, стає її внутрішнім, об'єктивною умовою подальших дій [4]. Тобто, наприклад, зовнішні умови, соціальні норми, ставлення суспільства до девіацій усвідомлюються людиною і спричиняють формування певних мотивів, прояви яких матимуть соціально бажані чи соціально небажані наслідки. Мотиви можуть підсилювати або знижувати значимість один одного. До того ж, вони здатні суперечити існуючим можливостям їх реалізації.

Таким чином, із вище викладеного слідує, що визначення та зміст мотиваційних аспектів девіантної поведінки особистості посідає чільне місце в межах розробки шляхів запобігання розвитку девіацій. Уникнення останніх можливе за умови ліквідації певних зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на процес формування та розвитку мотивації до девіантної поведінки. При цьому слід враховувати, що мотиви особистості до девіантної поведінки є внутрішніми утвореннями, які формуються та розвиваються під впливом зовнішніх обставин, певного соціуму.

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.
2. Занюк С. С. Мотивація діяльності: спонукання, активність, успіх / С. С. Занюк. – Луцьк: ред.-вид. відділ. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 124 с.
3. Холмогорова А. Б. Психологические факторы эмоциональной дезадаптации у студентов / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян, Я. Г. Евдокимова, М. В. Москва // Вопросы психологии. – 2009. – № 3. – С. 16–26.
4. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

С. М. Калюк,
заступник начальника
(ГУМВС України в Одеській області)

КОРУПЦІЯ В СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Аналіз національного законодавства, публікацій наукових досліджень і результатів правозастосовної діяльності правоохоронних органів України свідчить про те, що непрозорість та неефективність механізмів контролю за процесом здійснення державних закупівель призводить до використання корупційних схем для розкрадання бюджетних коштів, легалізації та привласнення їх недобросовісними посадовцями і, як наслідок, до «тінізації» національної економіки.

Саме тому, державні закупівлі були і залишаються сферою з високим рівнем корупційних проявів та інших злочинних посягань, які призводять до виведення в «тіньовий» обіг бюджетних коштів, що становить одну із реальних загроз національній безпеці держави, визначених у статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України».

Так, за даними фахівців, від 50,0 до 75,0% бюджетних асигнувань під час процедури держзакупівель освоювалося з численними порушеннями. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10,0–15,0% видаткової частини держбюджету щорічно. А за оцінками Федерації роботодавців України, зробленими у 2014 році, обсяг «відкатів» і «хабарів», які підприємці змушені були платити чиновникам за право брати участь у тому чи іншому тендері, становить близько 80 млрд грн на рік.

Ураховуючи неоднорідність криміногенного впливу на сферу державних закупівель, загрози національній безпеці можна класифікувати на окремі види.

Зокрема, погоджуємось із думкою науковців, які вважають досить операціональним наступний розподіл загроз кримінологічної безпеки державних закупівель на: 1) безпосередні загрози (злочинні дії економічного та службового характеру та дотичні правопорушення у сфері реалізації державних закупівель); 2) опосередковані загрози («фонові» явища злочинності, зокрема деструктивні процеси соціально-економічного характеру, що виявляються у бюджетній сфері) та 3) аутозагрози (віктимна поведінка учасників державних закупівель) [1, с. 229–236].

На думку деяких вітчизняних науковців, здебільшого злочинна діяльність виявляється у різного роду службових, корупційних злочинах (публічного та приватного секторів, що характеризується зрощенням бізнес-структур і державного сектора економіки), злочинах з ознаками шахрайства тощо [2, с. 83–90].

Аналіз відомостей статистичного звіту МВС України (2-ЕКОН) щодо виявлених кримінальних правопорушень у сфері державних закупівель у 2013 році свідчить про те, що з метою реалізації про-

типравних намірів злочинці найчастіше використовують неправдиві відомості для отримання переваг (35,0% від загальної кількості злочинів у сфері держзакупівель), безпідставно надають перевагу одному з учасників або незаконно застосовують процедуру закупівлі в одного учасника (15,0%), а також надають неправдиву інформацію про учасників процедур закупівель (11,0%). Найнебезпечнішими є правопорушення, які містять у собі корупційні ознаки та вчиняються у складі групи з ознаками організованості або злочинної організації.

У 2014 році структура злочинів дещо змінилась, за рахунок зменшення кількості правопорушень, пов'язаних з безпідставним наданням переваги одному з учасників та одночасного збільшення кількості фальсифікування тендерних документів і розкрадання бюджетних коштів. Так, у минулому році всього викрито 4057 правопорушень, що вчинені при проведенні державних закупівель (38,0% від загальної кількості виявлених злочинів з бюджетними коштами). З них, на стадії підготовки та проведення процедури торгів – 1256; у ході виконання договірних зобов'язань за укладеними в результаті проведених закупівель угод – 1954. У скоєнні правопорушень викрито 4498 осіб, злочинними діями яких державі нанесено збитків на суму понад 923,5 млн грн.

За оцінками фахівців, серед найбільш корумпованих та криміналізованих сфер державних закупівель в Україні є агропромисловий та паливно-енергетичний комплекси, сфери охорони здоров'я, соціального захисту населення, ЖКГ, а останнім часом, також і оборонна сфера.

Загалом можна стверджувати, що масштаби злочинності у сфері державних закупівель становлять реальну загрозу національній безпеці держави.

Серед основних економічних наслідків злочинності у сфері державних закупівель слід виділити: зростання обсягів тіньової економіки; зменшення ринкової конкуренції; неефективне витрачання та розкрадання бюджетних коштів.

Відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною, зокрема, Договором про Асоціацію Україна – ЄС, передбачено поступове запровадження загальнодоступних інформаційних технологій, засобів електронної комунікації на основі міжнародної стандартизації, розвитку електронного урядування, у тому числі, в сфері держзакупівель.

У квітні минулого року набрала чинності нова редакція Закону України «Про здійснення державних закупівель», впровадження норм якої дозволило, певною мірою, спростити процедури державних закупівель, підвищити рівень прозорості та відкритості здійснення закупівель, а також наблизити вітчизняне законодавство до європейських стандартів [3].

Ще одним дієвим кроком держави, який повинен був змінити на краще ситуацію в системі тендерів і привести її у відповідність до вимог Світової організації торгівлі є прийнятий 14 жовтня 2014 року Закон України «Про запобігання корупції», який передбачає ще й додатковий механізм запобігання корупції у сфері прокюременту – позбавлення можливості участі в державних закупівлях компаній, в яких відсутні антикорупційні програми, або які внесені до Єдиного державного реєстру осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення [4].

1. Мельничук Т. В. Загрози кримінологічної безпеки державних закупівель / Т. В. Мельничук // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 2–1 (ч. 2). – Т. 26 (65). – С. 229–236.

2. Скалозуб Л. П. Організаційні засади протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам у процесі державних закупівель / Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В. Р. Сливенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5/66. – С. 83–90.

3. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10 квітня 2014 року № 1197-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 24. – С. 883.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

Л. Ю. Капіганчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ЗАГРОЗИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Світова економічна криза та диспропорції у розвитку окремих країн і регіонів, природні, етнічні та воєнно-політичні катаклізми, які вимушують людей до переселення, дають підстави вважати,

що проблеми, які пов'язані з нелегальною міграцією, будуть актуальними ще протягом значного періоду.

Неконтрольована нелегальна міграція дестабілізує національний ринок праці, створює осередки напруженості в місцях концентрації нелегальних мігрантів, негативно впливає на криміногенну обстановку в країні, призводить до створення підпільного ринку праці. Зокрема про негативний вплив іммігрантів на криміногенну ситуацію в Україні вказали 95,0% опитаних працівників органів внутрішніх справ та Держприкордонслужби [1, с. 23].

Згідно з даними, наведеними у Міграційному профілі України [2], у 2011 році 210 тис. іноземців та осіб без громадянства постійно проживали в Україні, 102 тис. – тимчасово перебували, 84,3 тис. – поставлено на облік у Державній міграційній службі, 23 тис. – видано дозвіл на імміграцію впродовж року. Основну частку іноземців та осіб без громадянства з числа легальної імміграції, які тимчасово проживають в Україні, складають іммігранти, які прибули з метою навчання. Схожа тенденція продовжує зберігатися і у 2014-2015 роках.

Слід враховувати також те, що безвізовий режим в'їзду, територіальна близькість, наявність етнічних та національних осередків, сприятимуть подальшому використанню маршрутів (каналів) нелегальної міграції через територію України громадянами країн пострадянського простору.

Неабиякий вплив на міграційну ситуацію в Україні на сьогодні має складна суспільно-політична та військова обстановка в країні, яка не сприяє її врегулюванню, оскільки поряд із зовнішньою міграцією посилюються і внутрішньо міграційні процеси з числа громадян Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей.

Також необхідно враховувати те, що на міграційні тенденції у світі та Україні, у тому числі на функціонування каналів нелегальної міграції, основний вплив продовжуватимуть справляти економічний та суспільно-політичний розвиток держав країн-реципієнтів мігрантів та міграційна політика держав.

Окреслені аспекти свідчать про те, що явище нелегальної міграції є багатофакторним. У свою чергу це обмежує можливості використання для його дослідження суто кількісних методів.

Тому, з метою обґрунтування заходів щодо нейтралізації нелегальної міграції як загрози національній та прикордонній безпеці, ми пропонуємо застосувати метод наукового дослідження (зворотний SWOT-аналіз).

SWOT-аналіз, що є однією з найуспішніших системних технологій комплексної оцінки впливу внутрішнього і зовнішнього безпекових середовищ, сильних і слабких сторін [3, с. 105]. Фактично, SWOT-аналіз – це оцінка реального стратегічного стану системи, що показує, наскільки її поточна стратегія відповідає її внутрішнім ресурсам і умовам зовнішнього середовища.

Загальну побудову SWOT-аналізу можна представити у вигляді 4 етапів:

Етап 1. Визначення сильних «**S**» і слабких «**W**» сторін у внутрішньому безпековому середовищі «**A**».

Етап 2. Визначення загроз «**O**» і можливостей «**T**» у зовнішньому безпековому середовищі «**B**».

Етап 3. Зіставлення сильних і слабких сторін із загрозами та можливостями.

Етап 4. Вибір стратегії (сценарію).

Тому нами пропонується застосувати SWOT-аналіз не в порядку протидії загрози, а навпаки – з погляду організації та функціонування каналу нелегальної міграції як системи, що має певну вертикальну та горизонтальну структуру, зв'язки і відносини, взаємодіє з зовнішнім середовищем, має низьку системних (системоутворюючих) властивостей, володіє стійкістю тощо.

Продемонструємо окремі результати SWOT-аналізу каналів нелегальної міграції, які проходять через територію України з урахуванням її місця як країни одночасно і транзиту, і призначення нелегальних мігрантів.

При цьому загальний алгоритм аналізу, адаптувавши щодо дослідження каналу нелегальної міграції, матиме наступні етапи: на 1 етапі передбачається виявлення внутрішніх сильних та слабких чинників каналу нелегальної міграції; на 2 етапі – зовнішніх можливостей та загроз його функціонуванню; етап 3 присвячено зіставленню результатів, встановленню зв'язків між ними; на 4 етапі здійснюється формування (вибір) найбільш успішної стратегії (сценарію) побудови та функціонування каналу.

Ми розглянемо лише перший та другий етапи SWOT-аналізу.

Отже, до сфери «**S**» потрібно віднести фактори, що сприяють виникненню нелегальної міграції, а саме: політичні переслідування у зв'язку зі зміною політичних режимів; військові конфлікти; різноманітні дискримінації (расова, етнічна, релігійна); соціально-економічні кризи, низький рівень життя; екологічні, техногенні катастрофи, стихійні лиха; реформи в державі, що призвели до значного зниження рівня життя, тощо.

Постійна зміна, перш за все, соціально-економічних факторів в країнах-донорах, робить некеруваними процеси нелегальної міграції з боку країн-призначення мігрантів. Так, одним із специфічних чинників, який зумовив дезінтеграцію Сомалі, відзначається кланова система суспільства. Також відштовхувальним некеруваним фактором нелегальної міграції через територію України може бути подальша ескалація конфлікту в Сирії.

Сфера «**W**» відображає внутрішньосистемні фактори, що становлять окремі негативні чинники в каналах нелегальної міграції, зокрема: правова незахищеність мігрантів при переміщенні по каналах нелегальної міграції; недостатнє матеріально-технічне оснащення та брак коштів; ймовірність стати жертвою торгівлі людьми; можливість втягнення у злочинну діяльність (контрабанду наркотиків та ін.); відсутність соціально-адаптивних передумов (незнання мови, традицій, культури) країн-транзиту та країн-реципієнтів.

Сфера «**O**» виокремлює зовнішні фактори, які сприяють функціонуванню каналів нелегальної міграції. Серед них: недоліки у нормативно-правовій базі, яка регулює процеси міграції у країнах-транзиту та призначення нелегальних мігрантів; недостатньо ефективні заходи з координації, співробітництва та взаємодії між прикордонними, міграційними та іншими правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях; неналежний контроль навчальних закладів та інших організацій, установ, інституцій, які видають запрошення; суттєва диспропорція між розмірами, з одного боку – відшкодувань при покаранні за порушення законодавства з міграційних питань, та, з іншого – отриманої вигоди для всіх учасників каналу міграції, на користь останньої; можливість отримання законних підстав перебування у країнах-реципієнтах; стабільна суспільно-політична обстановка у країнах-транзиту та призначення нелегальних мігрантів; діяльність організованих транскордонних угруповань, які забезпечують функціонування каналів нелегальної міграції, та наявність пособницької бази; корумпованість посадових осіб правоохоронних органів на каналах функціонування нелегальної міграції; відносно лояльне ставлення населення країн-транзиту до вихідців з інших регіонів, та ін.

У незаконному переправленні нелегальних мігрантів провідну роль відіграють організовані транскордонні угруповання. Значну частину організаторів такого переправлення складають представники національних діаспор, які легалізовані в Україні, а пособницька база формується з жителів прикордонних районів.

Сфера «**T**» визначає зовнішні фактори, які перешкоджають функціонуванню каналів нелегальної міграції. Такими умовами можуть бути: віддалене географічне розташування країни; функціонування системи міграційного контролю у країнах-транзиту та країнах-реципієнтах; вжиття заходів щодо виявлення організаторів та пособників незаконного переправлення мігрантів; технічне, оперативне, фізичне та інформаційне посилення охорони державного кордону, у тому числі, впровадження новітніх технологій, технічне переоснащення та розбудова прикордонної інфраструктури, а також відповідна підготовка персоналу служби; міжвідомче та міжнародне співробітництво суб'єктів сектору безпеки і оборони; правове регулювання нелегальної міграції; доброчесність суб'єктів регулювання явища каналів нелегальної міграції (працівників правоохоронних органів, громадських та міжнародних організацій тощо); нестабільність воєнно-політичної, соціально-економічної та криміногенної обстановки в країнах транзиту.

Цілеспрямоване, систематичне та комплексне вжиття заходів щодо протидії функціонування каналів нелегальної міграції спричинило тенденцію до зменшення кількості затриманих та непропущених на територію України нелегальних мігрантів. Протидія нелегальній міграції у сучасних суспільно-політичних умовах потребує своєчасного та ефективного реагування на зміни у міграційній сфері, що передбачає, зокрема: удосконалення правового поля та механізмів співпраці у протидії нелегальній міграції, а також розвиток міжнародного та міжвідомчого співробітництва щодо обміну інформацією про загрози у сфері прикордонної безпеки; продовження впровадження 4-рівневої сучасної системи контролю за в'їздом та перебуванням в Україні іноземців.

Таким чином, виходячи з того, що проблема створення ефективної системи забезпечення прикордонної безпеки, зокрема, протидії загрозі організованої нелегальної міграції, залишатиметься актуальною для України і надалі, обумовило необхідність пошуку ефективних підходів та методів, серед яких певними перевагами володіє SWOT-аналіз. Нами запропоновано застосувати SWOT-аналіз не з точки зору протидії загрозі, а навпаки – з погляду організації та функціонування каналу нелегальної міграції як системи та продемонстровано окремі результати SWOT-аналізу, на етапах 1 і 2.

1. Негодченко О. В. Адміністративні делікти у сфері міграції: монографія / О. В. Негодченко, О. І. Савченко. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2009. – 312 с.

2. Міграційний профіль. Україна, 2013. – 99 с.

3. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА ТА ПЕНІТЕНЦІАРНА ПОЛІТИКА: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Політика по боротьбі зі злочинністю включає в себе комплекс заходів від профілактики і запобігання злочинів до виконання покарань. Кримінально-виконавча політика є кінцевим етапом в механізмі боротьби зі злочинністю.

Кримінально-виконавчу політику часто називають політикою у сфері виконання покарань, виправно-трудовою політикою, пенітенціарною політикою, тюремною політикою тощо.

Розкриваючи зміст понять «кримінально-виконавча політика» та «пенітенціарна політика», можна зробити висновок, що ці поняття не є тотожними.

Як слушно зазначають В. Коваленко та О. Колб, якщо проаналізувати чинне кримінально-виконавче законодавство України як нормативно-правовий вияв політики у сфері виконання покарань, то слід констатувати, що його зміст не є тотожним з пенітенціарною політикою, а отже це варто врахувати у різних аспектах кримінально-виконавчої діяльності, включаючи її наукову складову [1, с. 263].

Кримінально-виконавча політика – це напрям діяльності державних і громадських органів у галузі виконання кримінальних покарань [2, с. 8].

Кримінально-виконавча політика, будучи складовою загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, на підставі норм кримінального права визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовчої діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінального покарання [3].

Тобто кримінально-виконавча політика охоплює діяльність державних і громадських органів, що стосується виконання всієї системи покарань, визначеної Кримінальним кодексом України.

Визначаючи зміст поняття «пенітенціарна політика», необхідно звернути увагу на етимологію поняття «пенітенціарний». Так, у словнику іншомовних слів під цим поняттям розуміється той, що стосується покарання, головним чином кримінального [4, с. 511].

Г. О. Радов під пенітенціарною політикою розумів самостійну галузь державно-правової діяльності уповноважених на те суб'єктів соціального управління з визначення обов'язкових до виконання ідей, принципів, доктринальних положень, установок, вимог, цілей і завдань у сфері забезпечення каяття осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, що відповідали б законам і закономірностям соціалізованої особистості, збалансовано забезпечували задоволення законних прав та інтересів людини, громадянина, суспільства і держави [5, с. 12–13].

Г. О. Радов у своїх дослідженнях навіть пропонував поняття «кримінально-виконавча політика» замінити на «пенітенціарну політику», розмежовуючи ці поняття. У підготовленій ним доктринальній моделі Закону «Про пенітенціарну систему України» він обґрунтував основні форми, методи й засоби реалізації саме пенітенціарної, а не кримінально-виконавчої політики України [6, с. 11–52].

О. В. Романенко вважає, що пенітенціарна політика – це система офіційних положень, в яких визначаються принципи, цілі, завдання і форми діяльності суб'єктів соціального управління в сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Дана політика передбачає комплексне вирішення проблем реалізації пенітенціарної функції держави [5, с. 13]. А під пенітенціарною функцією вчений розуміє напрямок діяльності держави, покликаний забезпечити виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їх виправлення і ресоціалізації. За рахунок реалізації даної функції суспільство повинно отримати після відбування покарання безпечну і здатну до суспільного життя людину [7, с. 10].

На основі проаналізованого вище, можна зробити висновок, що пенітенціарна політика є вужчим поняттям, ніж кримінально-виконавча політика, оскільки визначає напрями діяльності щодо виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. В свою чергу кримінально-виконавча політика є ширшим поняттям і охоплює не лише політику у сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства (пенітенціарну політику), але й політику у сфері виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

1. Коваленко В. Про проблеми використання в кримінально-виконавчому праві України деяких термінів і понять / В. Коваленко, О. Колб // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 259–266.

2. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): навч. посібник / О. М. Джу-жа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О. М. Джузи. – 2-е вид. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.

3. Фріс П. Л. Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державо-творення / П. Л. Фріс, М. Б. Бучко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Пра-во». – 2010. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fplsed.pdf>

4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. – 776 с.

5. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / Г. О. Ра-дов // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К.: РВВ КІВС, 1996. – С. 12–17.

6. Радов Г. О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України» / Г. О. Радов // Про-блеми пенітенціарної теорії і практики: Бюл. Київ. ін-ту внутр. справ. – К., 1997. – № 1 (2). – С. 11–52.

7. Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського су-спільства в механізмі її реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Романенко. – К., 2004. – 21 с.

Ю. І. Кіржецький,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних технологій
в діяльності ОВС та економічної безпеки

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

М. С. Кіржецька,

асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій
(Національний університет «Львівська політехніка»)

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Заходи забезпечення економічної безпеки національної економіки почали формуватися у США в 30-і роки ХХ ст., як можливості протидії загрозам, що були породжені світовою економічною кри-зою. Відповідні виклики сьогодні виникли і в Україні, а забезпечення економічної безпеки націона-льної економіки є визначальним чинником незалежності України та запорукою зростання добробуту суспільства.

Підходи до розуміння сутності поняття «економічна безпека» змінювалися в залежності від зміни політичних та економічних концепцій управління державою. На початках, розуміння сутності економічної безпеки впливало із умов глобального військового протистояння соціалістичної і капі-талістичної систем, тобто економічна безпека розглядалася як забезпечення життєздатності націона-льних економік в умовах загрози зовнішнього втручання. Після розпаду СРСР поняття економічної безпеки трансформувалось у стан або механізми забезпечення конкурентоспроможності національ-них економік та її провідних галузей на міжнародному рівні.

Усі загрози економічній безпеці, у загальному, можуть бути поділені на такі, що впливають на по-гіршення стану функціонування національної економіки та відображаються падінням макроекономічних показників; та такі, що підвищують ступінь криміналізації економіки: наростання кримінально-тіньових впливів на внутрішньоекономічні процеси, виробництво і розподіл матеріальних благ і послуг.

До основних загроз, що підвищують ступінь криміналізації економіки можна віднести:

– хабарництво і корупцію – загрози, які породжуються хабарництвом і корупцією є чи не най-вагомішими в Україні. За статистикою, Україна має одну з найрозвинутіших систем хабарництва та є лідером з поширення корупції у Європі. Хабарі присутні в усіх сферах життя та є підґрунтям для ко-рупційних дій чиновників;

– відмивання грошей або легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом. До доходів, які отримані злочинним шляхом, можна віднести корупцію, здринництво, терористичну діяльність, суте-нерство, примусове «кришування» бізнесу або наркоторгівлю, контрабанду підакцизних товарів, ко-рпоративну злочинність та інші шахрайства в підприємницькому середовищі. За своєю суттю відми-вання грошей супроводжує будь-який злочин, мотивом якого є одержання доходу. Традиційно про-цес відмивання грошей складається з трьох етапів. На першому етапі (етап розміщення) відбувається розміщення незаконних доходів у фінансових інститутах. Другий етап (етап перетворення) полягає у

проведенні фінансових операцій, метою яких є приховування злочинного походження доходів. На третьому етапі (етап консолідації) «очищений» капітал повертається злочинцеві у вигляді грошових коштів, майна або майнових прав [1];

– корпоративне шахрайство. Шахрайство – це отримання незаконної вигоди шляхом обману і, зокрема, маніпуляції даними управлінського або бухгалтерського обліку. Україна займає 6 місце в рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства (45%). Види внутрішньокорпоративного шахрайства [2]:

- угоди з зацікавленістю;
- прямі та опосередковані розкрадання;
- створення «паралельного» бізнесу;
- присвоєння об'єктів інтелектуальної власності;
- «злодійство і продаж» комерційної інформації;

– картельні змови та інші антиконкурентні дії є одним із найнебезпечніших проявів обмежувальної ділової практики в підприємницькій діяльності, оскільки призводять до необґрунтованого підвищення цін, руйнують ринкові механізми, завдають шкоду споживачам та економіці загалом. Статистика свідчить [3] про те, що картельні змови є досить поширеними правопорушеннями у сфері конкуренції, які швидко вдосконалюються через розвиток інформаційних технологій, а тому, боротьба з ними є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів Антимонопольного комітету України;

– ухилення від сплати податків. Бізнес, а також приватні особи можуть ухилитися або повністю уникати їх сплати. Для багатонаціональної компанії, це природна частина податкового планування. В той же час, національні уряди пропонують переваги задля залучення бізнесу до їх юрисдикції, використовуючи низький рівень корпоративного податку. Несплачені податки бізнесу на території однієї країни акумулюються через невраховані кошти, за рахунок яких частково або повністю фінансується тіньова економіка. Проблема ухилення від сплати податків в Україні набула масового характеру (за деякими оцінками 50% ВВП перебуває в тіні, тобто не оподатковується).

Основними способами ухилення від сплати податків є:

- мінімізація податкових зобов'язань (у межах чинного законодавства);
- зниження обсягів реалізації або завищення обсягів купівлі зменшує надходження до бюджету;
- приховування від легального обороту товарів (контрабанда, готівкові розрахунки тощо);
- використання «податкових ям» (безактивні фірми), на які штучно переносять податкові зобов'язання. Вони здійснюють безтоварні угоди, і як наслідок, – оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг;

– ухилення від сплати податків. Бізнес, а також приватні особи можуть ухилитися або повністю уникати їх сплати. Для багатонаціональної компанії, це природна частина податкового планування. В той же час, національні уряди пропонують переваги задля залучення бізнесу до їх юрисдикції, використовуючи низький рівень корпоративного податку. Несплачені податки бізнесу на території однієї країни акумулюються через невраховані кошти, за рахунок яких частково або повністю фінансується тіньова економіка. Проблема ухилення від сплати податків в Україні набула масового характеру (за деякими оцінками 50% ВВП перебуває в тіні, тобто не оподатковується).

○ залучення підприємств-транзитерів, які легалізують операції для вигодонабувачів тощо;

– злочини у сфері зайнятості, до яких можна віднести: зайнятість у неофіційному секторі серед економічно активного населення; експлуатацію дитячої праці; нелегальну імміграцію та рабство тощо. У відсотковому відношенні, найпоширенішими є загрози, що породжені неофіційною зайнятістю в Україні. Так, у 2014 році близько 25% економічно активного населення було задіяно у неофіційному секторі [4]. Окім того, одним із негативних явищ сучасного ринку праці України є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового;

– контрабанда є незаконним переміщенням товарів з однієї юрисдикції в іншу, задля уникнення сплати податків або тому, що імпорт або експорт товарів не допускається. Незаконний обіг тютюну та наркотиків, є найбільш дохідною формою контрабанди в Україні. Легальний бізнес навряд чи свідомо братиме участь у торгівлі наркотиками. Проте, цілком здійснюватиме ухилення від сплати податків шляхом контрабанди на товари, де імпорتنі мита високі, і від них легко ухилитися;

– крадіжки інтелектуальної власності, у тому числі наукових розробок або технологічних, конструкцій, художніх або літературних творів є несанкціонованим використанням приватної власності. Такі порушення можуть включати в себе промислове шпигунство, порушення авторського права, а також продаж контрафактної продукції. Право на приватну власність служить інтересам економічного прогресу та стабільності суспільства, через захист інтересів громадян. Аналогічним є право приватної інтелектуальної власності, яка стимулює вироблення нових конструкцій, винаходів, творів мистецтва. Приватні права на інтелектуальну власність доступні у вигляді: патентів; авторських прав; товарних знаків або брендів. Найбільш поширеними є порушення авторських прав у малому бізнесі, в юрисдикціях, де легко уникати законів по забезпеченню дотримання прав інтелектуальної власності.

Окреслені загрози, які визначені, як такі, що підвищують ступінь криміналізації економіки, по новому дозволяють осмислювати роль та місце правоохоронних органів у системі забезпечення економічної безпеки національної економіки. Для правоохоронних органів, що діють в економічній сфері, необхідні економічні знання з метою своєчасного виявлення схем скоєних злочинів, прогнозування ситуацій в кримінальному середовищі. Доцільним є створення системи моніторингу, що включає збір і обробку інформації про стан рівня економічної безпеки та прогнозування впливу злочинності

на значення цього показника. Усі ці заходи в довгостроковому періоді сприятимуть розвитку в Україні економічної незалежності та стабільності.

1. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму: монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми: УАБС, 2007. – 140 с.

2. Бугай Д. Корпоративне шахрайство. Неетична/недобросовісна поведінка менеджменту компаній / Д. Бугай, О. Лукьяненко // Ukrainian Law Firms 2015. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vbpartners.ua/uk/publications/2015/item/1322-korporatyvne-shakhraistvo-neetychna-nedobrosovisna-povedinka-menedzhmentu-kompanii>.

3. Офіційний веб-портал Антимонопольного комітету України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index>

4. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

З. Р. Кісіль,

доктор юридичних наук, професор,
декан факультету психології

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАКСІОЛОГІЗАЦІЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ЯК ФОРМИ МІКРОСОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ КОРУПЦІЇ: ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Мультиаспектність впливу корупційного феномену на соціально-правові, економічні та політичні процеси функціонування соціальних організацій зумовлює необхідність ідентифікації форм трансформації базових ланок соціального середовища, яких останні зазнають внаслідок інтеграції корупційної моделі біхевіоризму у суспільні відносини на індивідуальному та вузькогруповому (корпоративному) рівнях. У контексті висвітлення взаємно детерміністичного впливу феноменів корупції та професійної деформації державних службових осіб, маючи на меті розкриття усього різноманіття проявів трансформаційних процесів, що мають місце у контексті реалізації службової діяльності, слід здійснити комплексний аналіз посадового та адаптивного типів особистісної деформації.

Посадова деформація службових осіб пов'язана з виконанням ними владних повноважень, проявляється у: 1) почутті всюдозволеності, необмеженості наданих особі владних повноважень; 2) порушенні нормативно-правової регламентації у повсякденній діяльності (правовий нігілізм); 3) довільне тлумачення закону, маніпулювання правовими категоріями; 4) суб'єктивному тлумаченні правомірної поведінки; 5) владолюбстві, прагненні до пригнічення волі, честі, гідності і амбіцій об'єктів професійної діяльності; 6) нетерпимості до думки та критичних зауважень інших службовців; 7) відсутності здатності зауважувати власні помилки, визнавати, а тим більше виправляти їх, поступаючи своїми амбіціями; 8) підлабузництві, орієнтації на думку керівництва, несприйняття інноваційних тенденцій у службовій діяльності; 9) переростанні позитивного почуття корпоративності в відчуття безкарності тощо [1, с. 230].

Професійна деформація починається з негативних змін у професійній діяльності та у поведінці, тобто на соціально-психологічному рівні, виразом чого являються негативні зміни соціально-психологічної структури особистості. Даний концепт трактування феномену професійної деформації висвітлює філософсько-деонтологічний базис висвітлення проблеми службової дисфункціональності, пов'язуючи її з негативною реструктуризацією службового імперативу.

Узагальнення наукових підходів до розуміння феномену професійної деформації дає підстави авторові екстрагувати наступні причини даного явища серед службових осіб:

1) зміст, організація, умови професійної діяльності та процедура виконання конкретних службових завдань;

2) особливості найближчого соціального оточення працівника.

На виникнення професійної деформації також впливає низка інших негативних чинників:

– юридичних (недосконалість законодавства, нечітке урегулювання процедури реалізації службових повноважень, недосконалість юридичних гарантій, що захищають працівників від протиправних наказів і вказівок тощо);

– економічних (відсутність чітких економічних стимулів, егалітаристичні тенденції в оплаті праці, відсутність належної матеріально-технічної бази тощо);

- організаційних (невірний відбір та розстановка персоналу, слабкий контроль з боку керівництва, недостатні заходи по підвищенню кваліфікації працівників, їх професійної майстерності тощо);
- інтелектуальних (низький рівень професійних знань, недостатній рівень професійної культури, недоліки у вихованні та самовихованні підлеглих тощо);
- соціально-психологічних (безтактність, відсутність службової толерантності та невірноваженість керівників, надмірна самовпевненість та кар'єризм, низька здатність до самоконтролю тощо).

На думку автора, професійна деформація – тривалий та поліаспектний процес інтеграції та адаптації індивіда до особливостей професійної діяльності, специфіки функціонального середовища, неформального корпоративного регламенту, внаслідок чого прослідковується колізія систем інтересів індивідуального та службового рівнів, яка супроводжується численними трансформаціями морально-психічної компоненти свідомості, проявом чого виступає поступова видозміна біхевіористичного стереотипу. З філософської та соціологічної точок зору, професійна деформація виступає нічим іншим як формою реагування індивіда на видозміну його соціальної ролі, що зумовлює необхідність адаптаційної трансформації останнього. Однак, слід відзначити, що даний процес носить не лише функціонально-конструктивістський характер, оскільки у контексті останнього відбувається конкуренція індивідуального та професійного середовищ у онтогенезі індивіда.

Актуальним у контексті даного дослідження виступає завдання ідентифікації причин та моменту виникнення корупційної мотивації службової особи на фоні процесу професійної деформації. Як відомо, свідомість людини – складно організована, полікомпонентна психоемоційна система, екзистенційними функціями котрої виступають норморегуляція поведінки індивіда, перцепція і аналіз об'єктивної дійсності та її рефлексія у вигляді емпіричного досвіду. Визначальним моментом у процесі ідентифікації певного діяльнісного акту виступає аналіз методів реалізації та наслідків останнього через призму імперативних психічних установок індивіда, у контексті чого задіюються усі вищенаведені функціональні алгоритми свідомості. Таким чином превенція «відхильної» поведінки забезпечується існуванням корекційних цензів, сформованих у процесі соціалізації носія свідомості. Основою для формування корекційних цензів, як лімітаторів поведінки індивіда виступають соціальні, морально-психологічні та індивідуальні цінності, когерентність відображення котрих у свідомості останнього залежить від низки притаманних йому психофізіологічних, культурних, релігійних та соціальних характеристик. Комплекс онтогенетичних цінностей людини формує цілісну та впорядковану систему, компоненти котрої перебувають у синергетичній та чіткій субординації. Однак, тривалий вплив різноманітних об'єктивних факторів інтенсифікує суб'єктивні схильності індивіда, детермінуючи видозміну іманентної психічної організації, проявом котрої виступає репозиціонування ключових мотиваційних факторів соціально-значущої, у тому числі службової діяльності останнього. Практична значущість згаданого процесу «реаксіологізації», який Е. Дюркгейм називав «ціннісною аномією» [2, с. 143], полягає у нейтралізації первинно-утилітарного імпульсу службової особи, спрямованого на пріоритетну, стосовно власних корисливих інтересів, реалізацію службових функцій, внаслідок чого простежується діаметрально-протилежна динаміка: особисті інтереси державного службовця домінують над його службовими обов'язками. Особистісна інтерпретація службової діяльності видозмінюється з пріоритетної, престижної та перспективної форми професійного функціонування у практичний метод сатисфакції особистих меркантильних потреб. Наведена форма професійної «ціннісно-орієнтаційної» деформації зумовлена накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру професійної діяльності та проявляється у наступному: 1) перенесенні стилю службового спілкування з об'єктами професійної діяльності, окремих методів і прийомів на позаслужбові сфери; 2) загальному «погрубленню» особистості; 3) змінах в «Я» – образі службової особи.

Так, на думку науковців, які досліджували феномен професійної деформації працівників сфери державного управління, вірогідність виникнення професійної деформації у даній категорії осіб можна охарактеризувати наступним чином: до 5-ти років служби – незначна, малоімовірна; 6–10 років – початковий і середній її рівень; 11–15 років – ймовірність деформації досить висока; понад 15 років – деформація у окремих працівників є неминучою [3, с. 111]. Як бачимо з наведених соціометричних даних, ступінь трансформації свідомості службової особи перебуває у прямо пропорційному зв'язку з тривалістю службової діяльності. Приходимо до висновку про те, що детермінована професійною деформацією трансформація мотиваційного континіуму службової особи неодмінно призводить до зловживань службовими повноваженнями, владою та службовим становищем, переважна більшість котрих відбуваються на корупційній основі.

Трансформація бюрократичного ставлення державного службовця до професійних обов'язків в корупційне потребує його психологічної готовності до порушення закону і конфлікту інтересів. Наслідком нерегульованості численних конфліктів інтересів у повсякденній діяльності державних службовців є те, що поступово у них починають домінувати групові професійні мотиваційні стереотипи,

значну частку яких складають «корисливі» мотиви. Ці пріоритети, які в подальшому призводять до професійної деформації, штовхають службовців до використання службового становища для вузько-групового і індивідуального збагачення, сприяють масовому поширенню хабарництва, конфронтації з нормами моралі і закону [4, с. 173].

Отже, враховуючи попередньо-наведені тези, можемо стверджувати що корупція – поліаспектне явище, яке перебуває у нероздільній взаємодії з іманентним психоемоційним середовищем індивіда: виникає внаслідок функціональної атрофії внутрішнього імперативу державного службовця та, водночас, збільшує інтенсивність подальших негативних трансформацій останнього. Синергетичний взаємозв'язок явищ професійної деформації та корупції можна охарактеризувати як взаємодетермінуючий: професійна деформація призводить до корупціалізації службової особи, становить своєрідний імпульс до корупційної поведінки, натомість корупція – як вищий рівень прояву професійної деформації ініціює подальші деструктивні трансформації у морально-психологічному континумі службової особи, призводить до тотальної девальвації моральних цінностей, пов'язаних зі службовою діяльністю індивіда. Виходячи зі вказаної концепції, заходи спрямовані на протидію корупції та превенцію професійної деформації повинні становити єдину функціональну систему, доповнювати одне-одного, забезпечуючи неухильне дотримання службовцями аутентичного вектору професійної діяльності на засадах законності, ефективності, гласності, пріоритету прав людини і громадянина, зберігаючи при цьому фундаментальні цінності демократичної, соціальної та правової держави, у якій наведені епісоціальні феномени виступають радше як атавізми, аніж як соціальна норма.

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / Сергей Петрович Безносков. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. – 272 с.

2. Антоновский А. Ю. Начало социозпистемологии: Эмиль Дюркгейм / А. Ю. Антоновский // Эпистемология & философия науки. – 2007. – Т. XIV. – № 4. – С. 142–161.

3. Медведев В. С. Кримінальна психологія: підручник / Володимир Степанович Медведев. – К.: Атіка, 2012. – 368 с.

4. Кісіль З. Р. Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Зоряна Романівна Кісіль. – К., 2011. – 522 с.

Р.-В. В. Кісіль,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ПРОЯВАМ ДЕЛІКВЕНЦІЇ ТА КОРУПЦІАЛІЗАЦІЇ ОВС УКРАЇНИ

Потреба протидії соціальним явищам, які негативно впливають на розвиток суспільних відносин та створюють загрозу існуванню правової держави зумовлена становленням України як незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, формуванням громадянського суспільства. Корупція у правоохоронній системі особливо вражає суспільство і громадськість, зумовлює недовіру до державних інституцій, підриває авторитет всієї системи правоохоронних органів країни з боку громадян. Корупція в ОВС України негативно впливає на результати боротьби зі злочинністю, оскільки є випадки, коли особи, які скоїли злочини, уникають відповідальності за допомогою окремих правоохоронців.

Стан дисципліни і законності в ОВС України викликає серйозну стурбованість у керівництва МВС України. Профілактичні та практичні заходи, що мали б запобігати злочинним проявам та іншим надзвичайним подіям серед особового складу, й надалі є малоефективними, а реагування щодо порушників – ліберальним. Дослідження справ на місцях та аналіз статистичних даних свідчать про те, що випадки, коли окремі працівники міліції перевищують службові повноваження, зраджують інтересам служби, скоюють посадові та інші злочини й потрапляють на лаву підсудних, в органах і підрозділах внутрішніх справ все ще досить часті. Корупція в ОВС України безпосередньо на сьогодні загрожує конституційним правам і свободам громадян.

Корупційні прояви серед працівників ОВС України є об'єктом дослідження учених. Сучасні наукові погляди на корупцію виділяють у двох аспектах: широкому і вузькому. Корупцію в широкому розумінні найбільш повно трактують як соціальне явище, – у цьому аспекті вона наділена низкою якісних ознак, які уможливають її виокремлення зі сукупності інших соціальних феноменів. Широке розуміння, окрім юридичного визначення корупції, передбачає і морально-правовий аспект. Цей факт уможливорює трактування корупції як поняття досить розмите і неконкретне. Звідси і вся мета-

форика її визначення. Отже, своє тлумачення феномен отримує й на етичному рівні, що суттєво перешкоджає його операціоналізації.

Спроба звести корупцію до визначених феноменів, що зробили чимало авторів, є, за своєю суттю, намаганням подолати змістовну розрізненість, яку породжує багатогранність корупції. Так, у вузькому розумінні це поняття належить до підкупу-продажності. Прихильники широкого тлумачення стверджують, що корупція має багатшу природу і «не зводиться тільки до «підкупу хабарами», «продажності посадових осіб, політичних діячів» [1, с. 15]. Досить широку дефініцію корупції наводять іноземні вчені. Зокрема, М. Джонс і Дж. Наєм розуміють корупцію як «поведінку, яка відхиляється від тої, що задекларована посадовій особі наявними приписами, і зумовлена бажанням отримати матеріальні чи статусні переваги для себе, своєї сім'ї чи пов'язаної між собою вузької групи осіб, а також тих, що порушують обмеження на втручання за особистими мотивами під час виконання посадових функцій» [2, с. 15]. Дж. ла Паломба розуміє це явище як будь-які дії чиновників, якщо останні відступають від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди [3, с. 2]. Д. Бейлі трактує корупцію як зловживання владою, використання її в особистих цілях, які не обов'язково мають давати матеріальні вигоди [172, с. 2].

Отже, порівнюючи наукові підходи вчених стосовно розуміння та тлумачення поняття «корупція», робимо висновок, що вузький підхід до її розуміння є недоречним і помилковим. Корупція як складне, соціально-політичне явище є набагато більшим утворенням, аніж сукупність суто кримінальних вивів. До основних детермінант масштабної корупції в системі ОВС України треба, на нашу думку, зарахувати: непослідовність адміністративних реформ; безглузде, безперервне реформування структурних підрозділів ОВС; низький професійний рівень багатьох правоохоронців; відсутність чітких меж персональної відповідальності правоохоронців; неефективність використання адміністративних процедур, зумовлених режимом проходження державної служби в ОВС України; вагома та доступна винагорода за вчинення таких дій; не завжди належний рівень контролю за діяльністю працівників правоохоронних органів з боку керівництва; недостатні морально-етичні якості правоохоронців; небажання керівництва підрозділів визначати наявність корупції у своєму середовищі; велика кількість зловживань працівників міліції, що залишається поза увагою, формуючи характерний високий рівень латентності, чим і зумовлені суттєві труднощі у їх виявленні; широкий спектр владних повноважень, наявний у працівників міліції, що дає змогу реалізовувати окремим працівникам незаконні дії під виглядом проведення стандартних оперативно-розшукових та процесуальних заходів.

Наведені вище міркування, без сумніву, не тільки формують більш повну картину щодо оцінки такого негативного явища, як правопорушення серед працівників ОВС, але й уможливають врахування визначених особливостей під час розробки заходів запобігання і протидії корупції.

Отже, на нашу думку, механізмом запобігання і протидії корупції в ОВС України, треба вважати систему правових засобів, що покликані врегульовувати суспільні відносини, в яких через їх неповноцінне нормативне забезпечення і неналежне виконання посадових обов'язків виникають корупційні діяння.

Найбільше значення в протидії корупції як пріоритетного завдання державної політики, має усунення прямих і непрямих причин корупції. Зміст цих причин зумовлений комплексом правових, соціально-політичних, економічних та інших умов, які характеризують політичне й соціально-економічне становище держави. Втім, попри численні форми корупції в правовому сенсі, корупція є сукупністю різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь. Як основні напрямки антикорупційна правова політика використовує такі форми реалізації: правотворчу; правозастосовну; інтерпретаційну; доктринальну; теоретико-правову.

Поширення корупційної діяльності в ОВС України призводить до реальної загрози безпеці, демократичному розвитку держави та суспільству, конституційному ладу, зокрема: шкодить авторитетові країни, підриває демократичні засади управління суспільством, функціонування державного апарату, обмежує конституційні права й свободи людини та громадянина, а надто пересічних осіб, порушує принципи верховенства права, змінює встановлений порядок здійснення повноважень посадовими та службовими особами органів державної влади, управлінських структур приватного сектора, підриває моральні й суспільні цінності, дискредитує державу на міжнародному рівні.

У такій ситуації потрібно максимально концентрувати зусилля усіх гілок влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань, вжити необхідних загальнодержавних заходів, що мають вдосконалити та реформувати різні галузі права, правового забезпечення правоохоронних органів. Задля вдосконалення системи заходів протидії корупції в ОВС України обґрунтованою є потреба у створенні спеціалізованого органу – Постійної комісії (надалі – Комісія) щодо протидії корупції в ОВС України. Основні зусилля Комісії мають орієнтуватися на формування загальних право-

вих стандартів правоохоронних органів, на правове забезпечення міждержавних програм співробітництва у боротьбі з корупційними деліктами і злочинами. Пріоритетними в антикорупційній законодавчій діяльності Комісії мають залишатися універсальні міжнародні правові стандарти ООН, Ради Європи, Євросоюзу. Міжнародна співпраця МВС України у сфері протидії корупції повинна провадитися через розгалужену систему профільних органів, налаштованих, перш за все, на профілактику.

Попри велику кількість антикорупційних нормативно-правових актів є всі підстави стверджувати про те, що неможливо передбачити методи та способи протидії корупції на законодавчому рівні. Законодавець випереджає лише найпоширеніші, узагальнені шляхи боротьби із цим явищем. Розробляти конкретні схеми та моделі протидії і виявляти корупційні діяння, конкретні методи притягнення до юридичної відповідальності осіб, які скоїли такі правопорушення, мають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, відповідно до наданих їм чинним законодавством повноважень, а також керівники підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, відповідно до установчих документів цієї юридичної особи.

У сфері антикорупційної політики більшість законодавчих ініціатив передбачають посилення відповідальності особи за скоєння корупційного діяння, що безпосередньо впливає на збільшення корупційних явищ: підвищується рівень відповідальності – підвищується рівень ризик притягнення до відповідальності – зростає корупція. Але такі заходи впливають на наслідки корупції, а не на їх причини. Змінити ситуацію кардинальним чином можна лише, якщо усунути корупційні можливості чинного українського законодавства, яке містить багато прогалин, можливостей «обходу» тієї чи іншої норми, чимало колізійних норм.

1. Мирошніченко Д. В. Уголовно-правовое воздействие на коррупцию / Даниил Викторович Мирошніченко. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 200 с.

2. Johnston M. Political Corruption and Public Policy in America / M. Johnston. – Monterey, CA: Brooks / Cole PublishingCo, 2002. – 254 p.

3. Хлонова Н. В. Антикоррупционные меры безопасности / И. А. Зырянова, Н. В. Хлонова, Н. В. Щедрин // Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: моногр. / под науч. ред. Н. В. Щедрина: Сиб. федер. ун-т. – Красноярск; СФУ, 2010. – С. 241–258.

Ю. С. Кіцул,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу

І. В. Зарівна,
курсант
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ПРИНЦИПІВ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Сутність і призначення правотворчої діяльності місцевих органів виконавчої влади повинні полягати в тому, щоб обрати саме такий варіант регулювання або юридичної регламентації, котрий би повною мірою забезпечував права, свободи та інтереси як усіх громадян України, так і жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці, сприяв розвитку суспільства. При цьому необхідно враховувати тенденції розвитку регіону, всі об'єктивні та суб'єктивні умови для прийняття та застосування правового акта. Місцеві органи виконавчої влади повинні здійснювати свою правотворчу діяльність на підставі вивчення потреб відповідного регіону та визначення тенденцій його розвитку. Підставою для прийняття правового акта управління є суспільно значуща проблема, невирішене питання, що має значення для адміністративно-територіальної одиниці та держави в цілому.

Правотворча діяльність місцевих державних адміністрацій ґрунтується на принципах, зумовлених насамперед статусом останніх, як місцевих органів виконавчої влади. Принципи правотворчості – це основні начала здійснення правотворчої діяльності [1, с. 304]. Дотримання принципів правотворчості дозволить досягнути оптимального результату в правотворчій діяльності місцевих державних адміністрацій.

Виділяють дві групи принципів правотворчості: загальні та спеціальні [2, с. 59]. Серед загальних принципів можна виділити наступні.

Принцип закріплення і забезпечення прав і свобод громадян (ст. 38 Закону України «Про місцеві державні адміністрації») [4, с. 67]. Людина, її життя, честь і гідність, недоторканість і безпека

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Цей принцип у правотворчій діяльності місцевих державних адміністрацій повинен проявлятися у нормативному закріпленні особливого статусу людини серед інших соціальних цінностей.

Принцип верховенства права, закріплений у ст.8 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», передбачає відповідність правових актів міськдержадміністрацій праву як мірі загальної і рівної для всіх свободи і справедливості [3, с. 68].

Принцип верховенства права виникає та існує за умови, що саме право існує паралельно з державою, діяльність якої пов'язується цим правом. Більш того, воно стабілізує діяльність держави та її органів. При цьому суттєвими є права людини, яка за ст. 3 Конституції стає найвищою соціальною і правовою цінністю. У разі панування прав людини у ієрархії прав та правової системи, свою реалізацію знаходить принцип верховенства права [5, с. 15].

Принцип законності закріплений у ст. 19 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Відповідно до цього принципу органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Зміст принципу законності потребує одностайного розуміння, точного та непохитного застосування, виконання й дотримання законів та інших нормативно-правових актів місцевими державними адміністраціями при прийнятті правових актів управління.

Принцип демократизму потребує, щоб правотворча діяльність місцевих державних адміністрацій спиралась на загальні демократичні засади, оскільки лише на цій основі можна забезпечити необхідний рівень стабільності і добробуту на відповідній території [3, с. 69]. Зміст демократизму як принципу правотворчості розкривається у тому, що повинні вивчатися та максимально враховуватися загальні соціальні інтереси суспільства, розповсюджуватися практика публічного обговорення проектів розпоряджень, закріплення правотворчої ініціативи тощо.

Принцип гласності означає обов'язковість інформування суспільства місцевими держадміністраціями про свою правотворчу діяльність. Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій, які стосуються прав та обов'язків громадян або мають загальний характер, підлягають оприлюдненню і набирають чинності з моменту їх оприлюднення, якщо самими актами не встановлено пізніший термін введення їх у дію [6].

Також в системі загальних принципів, на нашу думку, мають місце принцип відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність, принцип наукової обґрунтованості, принцип системності, принцип дотримання правотворчої техніки, принцип використання правового досвіду.

Досліджуючи спеціальні принципи правотворчої діяльності місцевих органів виконавчої влади, слід зазначити, що до них можна віднести наступне:

Поєднання динамізму та стабільності означає створення стабільного нормативно-правового акта та одночасно можливість внесення до нього змін та доповнень. Правотворчий акт місцевої державної адміністрації повинен відображати динаміку суспільних відносин та тенденції розвитку території.

Принцип оперативності означає своєчасність правотворчої діяльності місцевих держадміністрацій. Правотворчість обумовлена розвитком суспільних відносин, необхідністю регулювання одних суспільних відносин, зміни, доповнень та скасування інших.

Принцип планування та прогнозування дозволяє уникнути хаотичності при здійсненні правотворчої діяльності місцевими державними адміністраціями, досягти несуперечливої та внутрішньоузгодженої, строго ієрархічної системи правових актів.

Принцип професіоналізму означає, що у правотворчому процесі повинні брати участь висококваліфіковані спеціалісти відповідних галузей науки, наукових установ, юристи, які мають відповідні знання та навички створення проектів правових актів.

Принцип поєднання державних і місцевих інтересів знайшов своє закріплення в ст. 3 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Місцеві державні адміністрації є місцевими органами виконавчої влади загальної компетенції, їх правотворча діяльність розповсюджується на економічне, соціально-культурне та адміністративно-політичне життя регіону. Суспільні правовідносини, які виникають у зазначених сферах, потребують правового регулювання з урахуванням загальнодержавних інтересів, місцевих потреб, так і в поєднанні місцевих та державних вимог.

Також, враховуючи наші міркування, до спеціальних принципів можна віднести принцип ефективності та послідовності правотворчої діяльності місцевих державних адміністрацій, принцип фінансової і матеріальної забезпеченості правотворчого акта, принцип інформаційно-правового забезпечення правотворчих рішень, принцип урахування соціальної, історичної або іншої специфіки регіону [3, с. 71]. Щодо останнього, даний принцип правотворчої діяльності обумовлюється врахуванням цілої низки факторів: економіко-територіальний – кліматичні умови, переважаючі різних галузей господарства в залежності від географічного розташування регіону (промисловість, сільське господарство, видобування корисних копалин, лісове господарство та інше); демографічний – різна чисельність населення регі-

ону, приріст або зменшення чисельності населення, співвідношення міського та сільського населення, працездатного і непрацездатного населення і т. п.; національно-культурний та релігійний фактор – історія населення регіону, різні культурні цінності, переважання певної релігії, національні звичаї, традиції, правова культура, правосвідомість населення регіону; соціально-політичний фактор – різноманітна діяльність суб'єктів правотворчої ініціативи, лобізм, правові сподівання населення тощо.

Досліджуючи зміст і значення загальних та спеціальних принципів місцевих органів виконавчої влади визначаємо, що правильне та успішне використання та дотримання даних засад забезпечує більшу ефективність здійснення управління уповноваженими місцевими органами виконавчої влади, зокрема, в частині взаємодії з правоохоронними органами щодо забезпечення публічної безпеки та порядку.

1. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 522 с.

2. Теория государства и права: учебник. – М.: М-НОРМА, 2000. – 468 с.

3. Глушенко Ю. М. Принципи правотворчої діяльності місцевих державних адміністрацій / Ю. М. Глушенко // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 66–72.

4. Про затвердження Положення про управління у справах сім'ї, молоді та спорту облдержадміністрації: Розпорядження Волинської обласної державної адміністрації від 31 березня 2008 року № 115. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua/npa/search.php>

5. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 326 с.

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

Я. М. Когут,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРІОРИТЕТИ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Національна поліція в Україні – основний суб'єкт поліцейської діяльності. Особливістю цього суб'єкта є наділення його специфічними повноваженнями із правом застосування заходів адміністративного примусу. Це створює необхідність чіткого регламентування дій поліцейських під час несення служби в типових та екстремальних ситуаціях. Розробка алгоритму типових дій працівників органів внутрішніх справ складний процес, в якому важко передбачити усі варіанти розвитку ситуацій. Це ускладнює також засвоєння працівниками нормативних актів, які визначають послідовність поведінки правоохоронців в типових та нетипових ситуаціях. Для цього необхідно систематизувати нормативно-правове забезпечення діяльності поліції у конкретні блоки, що характеризуватимуть алгоритм їх дій.

Правову основу для визначення тактичних прийомів та дій працівників поліції під час несення служби в типових і екстремальних ситуаціях складають положення Конституції України [1], Закону України «Про Національну поліцію» [2], Кримінального кодексу України [3], Кримінального процесуального кодексу України [4], Кодексу України про адміністративні правопорушення [5], постанов Кабінету Міністрів України та нормативних актів МВС України, які регламентують діяльність окремих служб, їх взаємодію, проведення спеціальних операцій та введення в дію оперативних планів тощо.

Особливості тактики дій поліції впливають із основних принципів її діяльності. Базовими основами для визначення тактики дій працівників поліції є дотримання положень щодо:

– верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави;

– дотримання прав і свобод людини;

– законності, зокрема дій виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

– відкритості та прозорості, зокрема постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку.

– політичної нейтральності, тобто захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності.

– взаємодії з населенням на засадах партнерства, де рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції.

– безперервного та цілодобового виконання своїх завдань [2].

Тактика працівників поліції під час несення служби повинна враховувати різні рівні пріоритету в діях. Зокрема, 1 рівень пріоритету – забезпечення безпеки громадян та особистої безпеки поліцейського, який регламентується: положеннями ст.ст. 43–46 Закону України «Про Національну поліцію», що визначають право застосування заходів примусу, порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї [2]; Кримінальним кодексом України, зокрема статтею 36 КК України «Необхідна оборона», статтею 37 КК України «Уявна оборона» та статтею 39 КК України «Крайня необхідність» [3]; Кодексом України про адміністративні правопорушення, зокрема статтею 18 КУпАП «Крайня необхідність» та статтею 19 КУпАП «Необхідна оборона» [5].

2 рівень пріоритету – попередження та припинення правопорушень, передбачає можливість застосування заходів адміністративного примусу (адміністративно-запобіжних та заходів адміністративного припинення), оперативне інформування, заходи щодо розкриття кримінальних правопорушень по «гарячих слідах», фізичного затримання правопорушників тощо.

Важливим тактичним прийомом 2 рівня пріоритету є оперативне інформування. Це – єдина система збирання, опрацювання та подання оперативної інформації про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, а також стеження за встановленням і затриманням осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та реагуванням на надзвичайні ситуації. Ця система є невід’ємною частиною завдань, які стоять перед органами і підрозділами внутрішніх справ, і спрямовані на підтримання публічної безпеки та порядку на всій території України. Своєчасність проходження оперативної інформації, її повнота й об’єктивність забезпечують негайне реагування на негативний розвиток подій, дозволяють попередити або локалізувати їх, у т.ч. із залученням можливостей інших правоохоронних органів, військових формувань та спеціальних служб. Ці завдання можливо вирішити лише за умови правильної оцінки повідомлення, що надійшло до органів внутрішніх справ, прогнозування можливого негативного розвитку подій або суспільного резонансу, а також негайної доповіді до чергової частини вищого рівня.

Розкриття правопорушень по «гарячих слідах» розпочинається після виявлення ознак кримінального правопорушення, коли на підставі чинного законодавства, вживаються заходи: 1) щодо припинення протиправних дій; 2) щодо затримання правопорушника; 3) щодо ліквідації наслідків кримінального правопорушення; 4) щодо виявлення і збереження джерел інформації про кримінальне правопорушення.

Особливістю цієї діяльності є здійснення заходів особами, які першими прибули на місце події, сил оперативного реагування поліції. На цьому етапі особлива роль належить оперативному черговому відповідного органу внутрішніх справ, який координує подальші дії залучених сил.

3 рівень пріоритету – забезпечення прав та свобод людини і громадянина передбачає роз’яснення вимог чинного законодавства та інші гарантії їх забезпечення. Зокрема, поліцією надаються усно роз’яснення частини першої статті 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та роз’яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), встановлених законами [1].

4 рівень пріоритету – передбачає тактичні дії з фіксації та процесуального оформлення правопорушень (збирання доказів, охорони місця події, оформлення процесуальних документів тощо). Тактика дій поліції щодо фіксації правопорушень полягає у збиранні та фіксації доказів, встановленні свідків та очевидців події, охороні місця події та подальшій доповіді оперативної інформації, а також здійснення інших заходів у відповідності до положень чинного законодавства України [4].

Висновки. Отже, в основі тактики поведінки поліції під час несення служби в типових і екстремальних ситуаціях повинні враховуватись різні рівні пріоритету в діях: 1 рівень пріоритету – забезпечення безпеки громадян та особистої безпеки працівника поліції (припинення посягання на життя та здоров’я, рятування людей, надання екстреної медичної допомоги, необхідна оборона тощо); 2 рівень пріоритету – попередження та припинення правопорушень (застосування заходів адміністративного примусу (адміністративно-запобіжних та заходів адміністративного припинення), оперативне інформування, розкриття кримінальних правопорушень по «гарячих слідах», затримання правопорушників тощо); 3 рівень пріоритету – забезпечення прав та свобод людини і громадянина (роз’яснення вимог чинного законодавства та інші гарантії їх забезпечення). 4 рівень пріоритету – фіксація та процесуальне оформлення правопорушень (збирання доказів, охорона місця події, оформлення процесуальних документів тощо).

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-193>.

3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17/para3#n3>.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 № 8073-X. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.

В. В. Колосков,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних дисциплін
факультету правоохоронної діяльності
(Національна академія Державної прикордонної служби
імені Богдана Хмельницького)

МІСЦЕ І РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАРКОБІЗНЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наша держава переживає складні часи. Це пов'язано з бойовими діями на Сході нашої держави, анексією Криму. Усе це відображається на оперативній обстановці пов'язаною з охороною та захистом державного кордону.

Протяжність кордону України є однією з найбільших серед європейських держав. Вона становить близько 5882,982 кілометрів. На даний момент Україна не контролює близько 409 кілометрів державного кордону в межах Донецької та Луганської областей. Сказати, що відповідно ст. 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» на дану структуру покладаються завдання щодо забезпечення недоторканості державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, – недостатньо.

У статті 2 зазначеного Закону вказується, що до основних функцій Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) відносяться участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України. Крім того, у статті 20 цього Закону розписано 46 пунктів прав ДПС України. Зокрема у пункті 43 даної статті зазначається, що Державна прикордонна служба (ДПСУ) має право взаємодіяти з питань охорони державного кордону України, протидії незаконній міграції, **незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності** (виділено нами – К. В.) з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, установлених законодавством.

Боротьба незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зловживання ними турбує не тільки правоохоронні органи, але й усю світову спільноту, яка вболіває за згубний вплив наркотичних засобів на здоров'я сьогодишніх та прийдешніх поколінь. В Україні діє ряд законодавчих актів, котрі регламентують здійснення заходів з протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними [2], обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [3], кримінальну відповідальність за контрабанду, незаконне виготовлення, зберігання, збут тощо наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [4]. У ст. 3 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» зазначається, що боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють у межах наданих їм повноважень центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону, тобто відповідні органи Державної прикордонної служби України.

У ч. 3 ст. 4 цього Закону зазначається «Порядок проведення контрольованої поставки визначається нормативним актом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, **спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони**

державного кордону України (виділено нами – К. В.), погодженим з Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції України.

Проте, автору цієї доповіді невідомо про наявність такого нормативного акту Держприкордонслужби, хоча такий документ повинен би бути, у т.ч. й визначений порядок взаємодії з Митною службою, органами внутрішніх справ та Службою безпеки України. У ч. 1 ст. 8 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» вказується: «Огляд транспортного засобу, вантажу, що в ньому знаходиться, особистих речей водія і пасажирів **може** (виділено нами – К. В.) бути здійснено посадовими особами органів МВС і СБ України на підставі заяв, повідомлень про правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів, або за наявності про це іншої достовірної інформації компетентних органів». Знову ж таки, законодавець зазначає, що «може». Але у п. 6 ст. 20 Закону «Про Держприкордонслужбу України» вказується, що ДПСУ має право самостійно, а в разі перебування транспортних засобів, товарів та інших предметів, що переміщуються через державний кордон України, під митним контролем – разом з органами доходів і зборів проводити відповідно до законодавства огляд, у разі потреби - і супроводження зазначених транспортних засобів, товарів та предметів [4]. Це вказує на неузгодженість чинного законодавства, тобто зазначених вище Законів.

Не дивлячись на те, що Держприкордонслужба, згідно ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [1], є правоохоронним органом спеціального призначення, залишилось багато нерозв'язаних проблем. Однією із них – застосування ряду статей Кримінального кодексу України (КК). Парадоксальною є ситуація, коли, з одного боку, ДПСУ – правоохоронний орган спеціального призначення, з другого – не визначено чітко компетенцію цієї структури. Про підслідність мова не йде, адже відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [5] ні одна стаття Кримінального кодексу [4] не є підслідною ДПС України.

У світовому масштабі питання боротьби з контрабандою наркотичних засобів вперше було порушено на Міжнародній конвенції, підписаній у Гаазі 23 січня 1912 року [6]. У 1952 році Всесвітньою поштовою конвенцією (м. Брюссель) статтею 46 підпунктом (е) передбачено кримінальне переслідування за вкладення у поштові відправлення наркотичних засобів, а також вибухових або легкозаймистих речовин [7]. 30 липня 1961 року у Женеві прийнята Конвенція про обмеження виробництва та про регламентацію розподілу наркотичних засобів, визначено 4 групи переліку наркотичних засобів [8].

Станом на липень 2014 року діяло 1187 документів: закони України, міжнародні декларації, конвенції, угоди, договори та інші нормативно-правові акти, котрі у тій чи іншій мірі регулюють діяльність правоохоронних органів, закладів, установ, організацій тощо щодо нелегального обігу наркотичних та психотропних речовин та протидії цьому виду злочину [9].

Боротьба з наркобізнесом, міжнародною організованою злочинністю та міжнародним тероризмом стала однією із ключових проблем не тільки правоохоронних органів країн Європи, Америки, та держав інших континентів, а й усього людства.

Представники Подорожуючої (мобільної) групи НАТО партнерства заради миру (NTG), у числі загально визнаних видів тероризму виділяють ще один – наркотичний тероризм [10]. Раніше ми не повністю поділяли цей погляд, але тепер усвідомлюємо, що існує прямий зв'язок між організованою злочинністю та тероризмом.

У тій обстановці, що склалася в Україні ми не можемо однобоко розглядати проблему незаконного обігу наркотиків. На даний час вивчати та відстежувати шляхи їх поступлення досить складно. Однак достовірно відомо, що значна частина бойовиків так званих ЛНР та ДНР перебуває під дією наркотичних засобів.

Взаємозв'язок організованої злочинності та тероризму не можна ігнорувати. Держприкордонслужбою виробляється не тільки стратегія, але й тактика здійснення забезпечення особистої безпеки прикордонників під час здійснення широкомасштабних антизлочинних акцій. Нажаль, у зв'язку з обмеженістю об'єму тез, не уявляється можливим більш детально зупинитись на цьому питанні.

Дії організованої злочинності переважно спрямовані проти конкретних заходів держави у галузі забезпечення законності суверенності України. На теперішній час терористичні організації (угруповання), займаються наркоторгівлею не тільки з метою фінансового забезпечення протиправної діяльності для досягнення своєї мети, але й внесення великого хаосу в нашої країні.

Фактором, котрий призводить до злиття міжнародного тероризму з наркобізнесом, є зміни у політичній обстановці. Більшість країн відмовляються від фінансової підтримки терористичних організацій, а це штовхає останніх до більш активної злочинності з метою здобуття матеріальних ресурсів [11].

Є необхідність, у процесі оперативної роботи правоохоронних органів, встановлювати належність тих чи інших злочинних угруповань, котрі займаються наркобізнесом, до причетності фінансу-

вання терористичних організацій, або діяльності, пов'язаної безпосередньо зі збутом наркотичних та психотропних засобів і тероризмом.

Показником у боротьбі з наркобізнесом, як і у протидії іншим злочинам має бути домінуючою якістю, на державному рівні створити умови матеріальної незалежності, що перешкодить створенню підкупу правоохоронців, котрі працюють у зазначеній сфері оперативно-розшукової діяльності. Крім того, є потреба переглянути чинне законодавство та привести його у відповідність до сучасності та розвитку оперативної обстановки в Україні та суміжних країнах.

1. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року.
2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР.
3. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 1152 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Міжнародна конвенція по опіуму. (Гаага 23 січня 1912 р.).
7. Всесвітня поштова конвенція. Брюссель, 11 липня 1952 р.: Затверджена Указом Президента № 236/95 від 17.03.95.
8. Єдина конвенція про наркотичні засоби. 30 березня 1961 року, м. Нью-Йорк. Україна в міжнародно-правових відносинах. К.: Юрінком, 1996.
9. Компьютерное законодательство Украины / Центр компьютерных технологий. – К.: 2014.
10. Матеріали семінару NTG (NATO TRAAIG GROUP) / м. Хмельницький, 4–8 серпня 2003 р.
11. Бантишев О. Ф. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби; за ред. Я. Ю. Кондрацьєва, Б. В. Романюка / О. Ф. Бантишев, В. П. Журавльов, В. В. Колосков та ін. – К.: НАВСУ, 2003. – 254 с.

Ю. А. Комісарчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

А. Р. Антошак,
ад'юнкту кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

НАДАННЯ СВІДКУ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ НИМ СВОЇХ ПРАВ

Відповідно до ч. 1 ст. 66 КПК свідок має значний перелік процесуальних прав [1]. Деякі з них він може реалізувати поза межами проведення допиту та інших процесуальних дій. Тому необхідно розглянути питання про надання у цьому разі адвокатом правової допомоги свідку.

На жаль, у КПК не визначені права й обов'язки адвоката свідка, його процесуальний статус, порядок допуску до участі у допиті та інших процесуальних діях тощо. М. Й. Курочка до набрання чинності цим Кодексом слушно відзначав, що це «неминуче спричинить відповідні труднощі на практиці» [2, с. 32].

Разом з тим у п. 4 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що одним із видів адвокатської діяльності є надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні [3].

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 66 КПК, свідок має право на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань. Що це за витрати, – роз'яснюється у ч. 3 ст. 122 КПК. Свідкам оплачується проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Потрібно звернути увагу на те, що КПК безпосередньо не визначає порядок відшкодування процесуальних витрат свідкам. Тому свідку, який не має юридичної освіти, досить складно реалізувати вказане право, оскільки потрібно знати, яким підзаконним нормативним актом регулюється це питання. Правову допомогу у цьому йому може надати адвокат.

Варто зауважити, що це питання регламентується Інструкцією про порядок і розміри відшкодування витрат на виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідуван-

ня, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 [4].

Адвокат, у разі звернення до нього свідка, має скласти заяву на адресу органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду, що здійснили виклик свідка, про відшкодування процесуальних витрат. Причому, у заяві слід навести розрахунок цих витрат, з посиланням на відповідні нормативні акти, долучити до неї оригінали проїзних документів, квитанцію з готелю тощо.

Правова допомога необхідна також свідку, якщо він не згоден з рішенням суду щодо процесуальних витрат. У ч. 2 ст. 126 КПК указано, що свідок має право оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат, якщо це стосується його інтересів. Зрозуміло, що без правової допомоги адвоката реалізувати це право свідку досить складно, оскільки для цього потрібно мати правові знання.

По-перше, адвокат має допомогти свідку скласти апеляційну скаргу. Відповідно до ч. 2 ст. 396 КПК у цій скарзі має бути зазначено: 1) найменування суду апеляційної інстанції; 2) прізвище, ім'я та по батькові (найменування), місце проживання (перебування) свідка, який подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 3) судові рішення щодо процесуальних витрат, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив; 4) вимоги свідка, який подає апеляційну скаргу, та її обґрунтування із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення; 5) клопотання свідка, який подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів; 6) перелік матеріалів, які додаються. Якщо свідок не бажає брати участь у апеляційному розгляді, про це зазначається у апеляційній скарзі.

По-друге, адвокат має роз'яснити свідку особливості провадження в суді апеляційної інстанції з розгляду скарги на судові рішення щодо процесуальних витрат: порядок і строки оскарження; дії суду першої інстанції після одержання скарги; прийняття скарги судом апеляційної інстанції; наслідки подання скарги; підготовка до апеляційного розгляду; апеляційний розгляд; повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду скарги; підстави для скасування або зміни судового рішення тощо.

У зв'язку з розглядом питання про надання свідку допомоги у реалізації права на відшкодування процесуальних витрат, слід зосередити увагу на тому, що у КПК не йдеться, на кого покладаються витрати, пов'язані з оплатою праці адвоката свідка. Щоб переконатися у цьому, треба ознайомитися зі змістом ст. 120 КПК – «Витрати на правову допомогу»:

«Витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законодавством».

Отже, у ст. 120 КПК не згадується про витрати на правову допомогу адвоката свідка, з чим не можна погодитися. На наш погляд, цю статтю доцільно доповнити нормою такого змісту: «Витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги, яка надається за договором адвокатом свідку, несе свідок».

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квіт. 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

2. Курочка М. Й. Реформування кримінально-процесуального законодавства України: окремі питання / М. Й. Курочка // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 квіт. 2012 р. / редкол.: М. Й. Курочка, О. І. Левченков, В. І. Галаган та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 30–33.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.

4. Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат на виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 1 лип. 1996 р. №710. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п>.

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ПЕРЕВЕДЕННЯ ДНЮЧИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ У НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ

Аналіз практичної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та органів досудового розслідування дає можливість виділити проблему нераціонального використання робочого часу щодо оформлення (переоформлення) як оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) в межах оперативної розробки за оперативно-розшуковими справами, так і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) в межах щойно відкритого кримінального провадження за результатами оперативно-розшукової діяльності. Час як для оперативника, так і для слідчого відіграє важливу роль у процесі швидкого виявлення та припинення кримінальних правопорушень. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативний підрозділ у разі виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування. Навіть в такому випадку Законом допускається можливість продовжити проведення ОРЗ, якщо їх припинення може негативно вплинути на результати майбутнього кримінального провадження. Часто на практиці зустрічаються випадки, особливо при документуванні та розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) використовуються як приводи і підстави для відкриття кримінального провадження і виникає необхідність проведення НСРД, при цьому ОРЗ є активними з технічної точки зору. Згідно вимог відомчих нормативно-правових актів, які регламентують проведення ОРД, після відкриття кримінального провадження проведення ОРЗ припиняється. Усі фактичні дані, отримані за допомогою оперативно-технічних заходів, які є активними з технічної сторони, з моменту внесення інформації в ЄРДР, по суті, є незаконними та підлягають знищенню незалежно від їх змісту, хоча заходи дозволені ухвалою судді Апеляційного суду в межах визначених строків. Слідчий, приймаючи рішення про проведення в межах кримінального провадження НСРД, по суті дублює роботу оперативника з організації та проведення ОРЗ, що займає час та нерідко призводить до втрати процесуально значимої доказової інформації, що негативно впливає на швидке, повне, всебічне та об'єктивне розслідування кримінального правопорушення. Нами пропонується спростити зазначений момент «переоформлення» ОРЗ в НСРД.

Беручи до уваги викладене вище вважаємо виправданим можливість розповсюдження вимог КПК щодо НСРД на Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині проведення ОРЗ і використання отриманих матеріалів, оскільки однією із умов застосування аналогії закону є схожість суспільних відносин, які урегульовуються законом та тих, стосовно яких передбачається його застосування як правової аналогії. Відтак, завдання, мета, повноваження підрозділів (оперативник в частині проведення НСРД за дорученням прирівнюється до слідчого), спеціальна техніка, очікуваний результат одні і ті ж самі. КПК, ввівши інститут НСРД, фактично об'єднує в єдине ціле ОРД та досудове слідство, наділяючи слідчого повноваженнями співробітника оперативного підрозділу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а тому запропоноване нами врегулювання набуття активними ОРЗ статусу НСРД кримінально-процесуальним законом у силу їх правової природи є допустимим, оскільки кримінально-процесуальна та оперативно-розшукова діяльність мають однакову мету та методи.

З метою повного і об'єктивного забезпечення кримінального судочинства пропонуємо внести зміни у відповідні норми законодавства, а це КПК України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчі накази із грифом секретності тощо, зміст яких полягає у наступному: «якщо матеріали оперативної розробки використані як приводи і підстави для відкриття кримінального провадження, активні оперативно-розшукові заходи з моменту внесення інформації в ЄРДР автоматично набувають статусу НСРД за умови дійсності строків дії ухвали слідчого судді. Слідчий на протязі 48 годин з моменту реєстрації кримінального правопорушення в ЄРДР направляє доручення разом із ухвалою слідчого судді до оперативного підрозділу – ініціатора оперативної розробки про проведення НСРД аналогічного змісту із оперативно-розшуковим заходом. Після закінчення 48 годин, у разі не підтвердження слідчим проведення НСРД, автоматичне набуття активним оперативно-розшуковим заходом статусу негласної слідчої розшукової дії скасовується, а матеріальні носії із даними, отриманими з моменту реєстрації кримінального правопорушення в ЄРДР, підлягають знищенню підрозділом – виконавцем заходу. За мотивованим рапортом керівни-

ка підрозділу – ініціатора оперативної розробки, зазначені матеріальні носії інформації можуть бути передані до підрозділу ініціатора оперативної розробки для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності».

Запровадивши зазначену норму значно зменшується оперативно-службове навантаження слідчих, обумовлене організацією проведення НСРД, економляться строки та матеріальні ресурси, пов'язані із особливостями організації і тактики застосування спеціальної техніки при проведенні НСРД.

О. Я. Коров'як,
кандидат юридичних наук,
начальник курсу факультету заочного
та дистанційного навчання працівників ОВС
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНА ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА БЕЗПЕКИ СОЦІУМУ

Соціальна взаємодія і життєдіяльність соціуму в періоди відносного соціального благополуччя навіть в економічно розвинених країнах не є абсолютно безпечними. З огляду на це, в Україні залишаються актуальними потенційні і реальні загрози безпеці, викликані соціальною нестабільністю, зростанням соціальної конфліктогенності, організованої злочинності, соціально-політичного тероризму. Джерелом цих небезпечних явищ у соціумі стали правовий нігілізм та маргіналізація права. Злочинна мораль, асоціальний та антисоціальний спосіб життя привертає увагу громадянського суспільства. Як відзначив І. І. Карпець, «неблагополуччя у соціальній сфері буття людини безпосередньо пов'язане з аморальністю в суспільстві, а значить, із злочинністю, бо, нарешті, кожен злочин є аморальним» [2, с. 237–238]. Ці фактори максимально враховуються науковцями у стратегії соціологічного виміру.

Багатоаспектність якісного прояву суті правоохоронної діяльності зумовлює системне осмислення її сутнісних проявів, що передбачає, по-перше, загальнонаукові методологічні принципи дослідження; по-друге, методологію і конкретні методи її дослідження з позиції тих наук і наукових дисциплін, предметом яких є правоохоронна діяльність у всьому розмаїтті своїх проявів; по-третє, спеціальні методи дослідження, що забезпечують її детальний аналіз, зокрема вимірювання ефективності за допомогою кількісних методів.

З огляду на це, *об'єктом* проведеного автором комплексного соціологічного дослідження стала правоохоронна діяльність в умовах трансформації сучасного українського суспільства у соціологічних вимірах; *предметом* – соціальна деформація правоохоронної діяльності у контексті загрози національній безпеці України, роль демократичного суспільства у реформуванні органів внутрішніх справ; *основним завданням* – формування концепції трансформації правоохоронної діяльності в напрямку запобігання соціальній деформації правоохоронної системи суспільства, нової парадигми осмислення процесів реформування інституту правоохорони на фоні глобалізаційних процесів.

У процесі дослідження знайшли своє підтвердження основна і робочі *гіпотези*, які полягали в тому, що правоохоронна діяльність – одна з основних соціальних функцій держави, спрямована на забезпечення безпеки соціуму. В умовах трансформації суспільства, під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників існує загроза деформації соціального інституту правоохоронної діяльності, що може стати вирішальним фактором ослаблення соціальної безпеки демократичного суспільства. Діяльність органів внутрішніх справ не відповідає викликам сучасних глобалізаційних процесів у контексті забезпечення соціальної безпеки соціуму і потребує ґрунтовного реформування. Водночас довготривалі і безуспішні реформаційні процеси в системі органів внутрішніх справ носять декларативний і «косметичний» характер, оскільки в них не були закладені системні соціальні зміни, спрямовані на демократизацію і гуманізацію міліції як соціального інституту.

Емпіричну базу дослідження склали результати соціологічних досліджень, проведених авторами у 1998–2011 роках: міжрегіональне (Одеса – Львів) дослідження «Суспільно-політична та правова самосвідомість громадян України в історичній перспективі та ретроспективі», проведене за участю авторів у 2008–2009 роках (N=1200); щорічне *панельне опитування* «Ефективність професійної підготовки курсантів до служби в органах внутрішніх справ», в основу якого покладено суцільне опитування-самооцінка готовності до правоохоронної діяльності курсантів-випускників Львівського дер-

жовного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС), а також *експертне опитування* керівників територіальних органів і підрозділів внутрішніх справ стосовно адаптації молодих фахівців до умов служби, відповідності посаді, проблем у професійних знаннях, уміннях та навичках; *експертне опитування* працівників органів внутрішніх справ «Соціальні проблеми української міліції в умовах трансформації суспільства» у січні-вересні 2009 року; опитування «Анкета випускника» працівників міліції-випускників різних років випуску Львівського державного університету внутрішніх справ (N=120), проведене у травні 2010 року; суцільне опитування 980 курсантів, студентів та абітурієнтів ЛьвДУВС «Расизм і ксенофобія серед молоді (західний регіон)» та інші.

Використання *системного* підходу у дослідженні дозволило розглянути правоохоронну діяльність як утворення, що має внутрішню будову й ієрархію формуючих елементів. На жаль, на сьогодні функції не розподілені, традиційна управлінська вертикаль не дає можливості низовим ланкам повноцінно виконувати свої функції. Здійснюючи аналіз можливих реформ на місцевому рівні, респонденти розставили пріоритети у здійсненні організаційних заходів: «керівника місцевого органу внутрішніх справ (начальника райвідділу) обирати населенням підлеглої території» (1-й ранг); «підпорядкувати діяльність дільничних інспекторів міліції органам місцевого самоврядування» (2-й ранг); створити на місцевому рівні судову поліцію (слідчий, оперативно-розшуковий корпус), підпорядкувавши їй діяльність місцевим судовим органам (3-й ранг).

До перспектив і стратегій кадрового забезпечення функціонування системи органів внутрішніх справ експерти віднесли вдосконалення соціального пакету для працівників міліції, створення необхідних матеріальних і фінансових умов для забезпечення *суспільного престижу і конкурентноздатності професії працівника міліції на ринку праці* (1-й ранг); забезпечення отримання правоохоронцями вищої юридичної освіти за кваліфікацією «правоохоронна діяльність», орієнтовану *на практику з отриманням відповідних знань, умінь і навичок* правоохоронної діяльності (2-й ранг); *систематичне підвищення рівня кваліфікації і професійної майстерності* за програмами послідовного фахового зростання (3-й ранг); розробку і вдосконалення *моделі фахівця органів внутрішніх справ XXI-го століття* та її послідовну реалізацію (4-й ранг); *інтелектуалізацію правоохоронної діяльності* на основі втілення технологічних, телекомунікаційних інновацій у системі наукового, аналітичного і освітнього забезпечення правоохоронної діяльності (5-й ранг); *започаткування контрактної основи проходження служби в ОВС*, як засобу посилення мотивації і соціальної відповідальності працівників (6-й ранг); *підвищення рівня професійної підготовки* працівників міліції (7-й ранг); *формування свідомого ставлення* правоохоронців до професійного обов'язку, норм етики і моралі (8-й ранг). Професіоналізацію особового складу, правове виховання рядових працівників, на думку респондентів, слід розгорнути таким чином, щоб вони розуміли, що захищають не абстрактну державу, а права і свободи конкретних людей (співгромадян).

Успішність професійної діяльності працівників міліції тісно пов'язана зі сформованістю у них всіх складових професіоналізму, а саме його трьох рівнів: професійної навченості (знання, уміння та навички); розвитку професійної спрямованості (професійна мотиваційна спрямованість); соціально-психологічної взаємодії та соціального контролю (здатність успішно взаємодіяти з керівництвом та колегами у професійному колективі, потреба у контролі з боку керівництва). Як показало дослідження, оптимальний рівень службової діяльності можливий при достатньо розвинутих всіх складових професіоналізму. На жаль, об'єктивне тестування випускників вищих навчальних закладів на предмет сформованості професійних умінь навичок показало, що знання наказів, які регламентують діяльність працівника ОВС, сягає 3.58 (при максимальній оцінці 5 балів), вогнева підготовка – 3.68, тактика дій в екстремальних ситуаціях – 3.72, фізична підготовка – 3.38. Такий рівень умінь і навичок не може забезпечити успішність правоохоронної діяльності і становить одну з її дефіцитарних ознак.

Ризик деструктивної поведінки працівників міліції тісно пов'язаний з їхньою мотиваційною сферою. Саме формуванню та розвитку професійної мотивації правоохоронців необхідно приділяти особливу увагу, починаючи з професійного психологічного відбору, першого курсу відомчого навчального закладу і завершуючи повним професійним становленням. Емпіричні дослідження, проведені автором, засвідчили зміну в останні десятиліття мотиваційної структури переважної більшості працівників міліції. Мотивами першого плану стають кон'юнктура спеціальності, яка дає можливість працювати в цивільній сфері (53%), а також прагнення мати постійний заробіток, додатковий прибуток (42%).

Запорукою успішної діяльності працівників міліції у професійному колективі та в безпосередньому виконанні службових обов'язків за спеціальністю є соціальна та професійна адаптація. Опитування випускників ЛьвДУВС різних років випуску у травні 2010 року показало, що проблеми адаптації молодих фахівців до умов служби виникають через недостатньо уважне ставлення керівництва до особистих і службових проблем випускників (60%), через брак знань, умінь і нави-

чок (59%), брак часу (58,7%); відсутність власного житла (58,5%), відсутність необхідних умов праці (81,6%), надмірне навантаження оперативно-службової діяльності (78,4%). Кращі умови праці та заробітку приводять до відтоку найбільш кваліфікованих фахівців у сфери, які не потребують високої самовіддачі і ризику для життя та створюють кращі умови праці та матеріального забезпечення. До факторів соціальної деформації правоохоронної діяльності слід віднести також працевлаштування не за фахом, дефіцитарні особливості особистості окремих працівників міліції, а також дезадаптаційні процеси, пов'язані з входженням новопризначених фахівців в посаду та колектив підрозділу.

Як показало експертне опитування правоохоронців, неефективність процесів реформування системи органів внутрішніх справ пов'язані з тим, що проблеми інституту міліції зумовлені передовсім нечіткістю рамок функціонування всієї системи, а також відсутністю дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю працівників міліції. Система ОВС не може існувати в ізоляції до всієї правоохоронної системи, і її реформування повинно здійснюватися лише в комплексі з реформуванням усієї правоохоронної системи країни в цілому (Мін'юсту, суду, прокуратури, СБУ і ін.). Повноваження МВС слід розмежувати і сформувати синхронно діючий комплексний механізм протидії злочинності за участю усіх підструктур силової системи держави. Необхідно припинити періодичне, у зв'язку зі зміною керівництва, розростання чиновницького апарату правоохоронної системи, оптимізувати кількість працівників ОВС в державі і регіонах зокрема, з урахуванням кількості населення, а також стану злочинності.

З метою розвитку демократичних засад міліції абсолютно необхідним є ратифікація таких фундаментальних програмних документів в області діяльності правоохоронних органів, як «Декларація про поліцію», прийнята в травні 1979 р. Асамблеєю Ради Європи і «Європейський кодекс поліцейської етики», прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року. У зв'язку з цим одночасно необхідно переглянути Закон України «Про міліцію», де були б закріплені не тільки перераховані вище основні принципи роботи міліції в сучасному демократичному суспільстві, але і чітко сформульовані і закріплені права, повноваження, обов'язки працівників і умови їх реалізації. Концептуальна платформа довгострокового розвитку правоохоронних органів України повинна втілюватись у формулі «Закон – громадянин – соціум».

1. Гуменюк Л. Й. Основні компоненти професіоналізму та їх вплив на ефективність правоохоронної діяльності / Л. Й. Гуменюк // Особистість в екстремальних умовах: збірник тез IV науково-практичної конференції (29 квітня 2011 року). – Львів: ЛДУ БЖД, 2011. – С. 46–49.

2. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность / И. И. Карпец. – М., 2002. – 346 с.

3. Міжнародна поліцейська енциклопедія; у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К., 2005. – Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності.

К. М. Костовська,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного права

та адміністративного процесу

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Методи й засоби попередження девіантної поведінки людини визначалися соціально-економічними відносинами, суспільним буттям і суспільною свідомістю, заходами примусу й переконання. Проблеми соціального зла завжди були предметом уваги вчених. З давніх-давен філософи і юристи, медики й педагоги, психологи й біологи приділяють значну увагу дослідженню девіантної поведінки та її причин, вивчають різноманітні види соціальної патології: злочинність, пияцтво, алкоголізм, наркоманію, проституцію, самогубство тощо. У наш час виникають нові форми девіантної поведінки, що зумовлює необхідність своєчасного їх аналізу [1, с. 212].

До певного часу найпоширенішою у девіантології була конструкція «девіантна поведінка» (deviant behavior). Девіантна (тобто з відхиленням – від лат. *deviatio* – відхилення) поведінка завжди була пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширених у суспільстві або його групах, відповідним цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам [1, с. 219].

Вчені давно звернули увагу на те, що словосполученням «девіантна поведінка» називають і конкретні дії конкретної людини, і масове й стійке соціальне явище. Психологічні традиції вивчення цього складного і цікавого явища, яким є девіантна поведінка, склалися в основному в психоаналітичних і соціологічних школах, які використовували великий арсенал методів розпізнавання, опису і дослідження. Проблему відхилень вивчають соціологія, психологія, кримінологія та інші науки [2, с. 56]. Проте ні у зарубіжних, ні у вітчизняних авторів немає єдиної точки зору на термін «поведінка, що відхиляється». Одні дослідники вважають, що мова повинна йти про будь-які відхилення від схвалених суспільством соціальних норм, інші пропонують включити в це поняття тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (вбивство, наркотизм, алкоголізм тощо), четверті – соціальну творчість. Справа в тому, що девіантна поведінка завжди пов'язана з якою-небудь невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності, поширеними у суспільстві чи групах нормам, правилам поведінки, ідеям, стереотипам, очікуванням, установкам, цінностям [3, с. 115].

Девіантну поведінку нерідко ототожнюють з маргінальною поведінкою. Це припустимо лише у тому випадку, коли йдеться про негативні відхилення від загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки в корисливих, руйнівних та егоїстичних цілях. Маргінальна поведінка (лат. *marginalis* – той, що перебуває на межі, граничний) – є пристосуванням суб'єкта до навколишнього правового середовища. Така поведінка є граничною, проміжною між правомірною і протиправною поведінкою. Маргінальна поведінка може бути зумовлена страхом перед можливим покаранням, усвідомленням вигідності правомірної поведінки в певній ситуації [4, с. 63].

Протиправна поведінка часто супроводжується агресивними діями (поведінкою) (лат. *aggression* – напад). Агресія проявляється в реальній поведінці або фантазуванні з метою підкорити собі інших, домінувати над ними. Найбільш звичними проявами агресії є конфліктність, лихослів'я, тиск, примус, негативне оцінювання, погрози або застосування фізичної сили. Прихована агресія проявляється в уникненні контактів, бездіяльності з метою зашкодити комусь, завдання шкоди собі і самовбивство. Взаємозв'язок між протиправною поведінкою і агресією неоднозначний. Агресивна поведінка може бути наслідком наслідування, впливу. Агресивна протиправна поведінка може бути невротично зумовлена, якщо вона мотивується сильною тривогою або неусвідомленим відчуттям вини. Така поведінка може спостерігатись у випадку антисоціальної спрямованості особистості, або ж може бути пов'язана з органічними порушеннями нервової системи [4, с. 66].

Агресивна поведінка може бути результатом спадковості. Особливу роль у підтримці агресивної поведінки відіграє делінквентна субкультура – асоціальна група, банда, місця позбавлення волі – всі ці соціальні інститути формують стійку агресивну поведінку. В інших випадках агресивна протиправна поведінка може бути невротично обумовленою. Схильність до протизаконних дій також спостерігається в разі антисоціальної спрямованості особистості, для якої вороже ставлення до інших людей є стилем життя. Наступна форма агресивної поведінки може бути пов'язана з органічними порушеннями нервової системи. Правопорушник схильний до насильства переважно внаслідок афективності, застрягання на переживаннях, імпульсивності чи інтелектуального зниження. Окрему (нечисленну) групу правопорушників складають також ті психотичні хворі, хворобливий стан яких супроводжується несподіваними невмотивованими вибухами агресії (що рідко буває пов'язано з їх стійкою антигромадською спрямованістю) [5]. Таким чином, агресивність і девіантність тісно пов'язані. Вище перелічені поняття включаються в поняття «девіантна поведінка» і про них можна говорити як про види такої поведінки.

Таким чином, можна зробити такі висновки про девіантну поведінку та виділити такі її ознаки: девіантна поведінка – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Інакше кажучи, це дії, які не відповідають чинним законам, правилам, традиціям і соціальним установкам. Визначаючи девіантну поведінку як поведінку, що відхиляється від норм, слід пам'ятати, що соціальні норми змінюються. Суспільство не знає всіх причин протиправної поведінки, а тому не може їх усунути. Чимало причин добре відомі, але на даному етапі розвитку немає ефективних способів їх усунення.

1. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка людини: сторінки історії правових досліджень / Т. З. Гарасимів // Проблеми законності. – 2011. – № 117. – С. 212–220.

2. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учеб. пособие для вузов / Ю. А. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.

3. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки / М. В. Кікалішвілі // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 109–122.

4. Тимошенко В.І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація / В.І. Тимошенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 12. – С. 61–67.

5. Виничук Н. В. Психология аномального поведения / Н. В. Виничук. – Владивосток, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/130534/>

Ю. В. Котляр,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ

Л. А. Кириєнко,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РАНЬОГО ВИЯВЛЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ

Однією з найгостріших для сучасного українського суспільства є проблема корупції в органах виконавчої влади, зокрема – в органах внутрішніх справ (далі – ОВС), професійна діяльність яких перебуває під пильною увагою громадськості, активно обговорюється у засобах масової інформації. Будь-які протиправні дії, що допускаються працівниками міліції, мають значний негативний резонанс серед населення, підривають довіру не лише до конкретних представників ОВС, а й загалом до всієї правоохоронної системи. Для боротьби з корупцією в Україні створені спеціальні структури, зокрема: Антикорупційний комітет, Тимчасова депутатська комісія Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом, Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю та Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю тощо. Однак здійснювана система заходів поки що не призвела до помітного поліпшення ситуації та відчутних позитивних результатів – рівень і масштаби корупції залишаються достатньо значними.

Водночас і самі заходи та методи, які використовуються для забезпечення антикорупційної надійності персоналу ОВС, потребують вдосконалення (зокрема щодо поглиблення знань про психологічні особливості особистості корупціонера, соціально-психологічні чинники, які зумовлюють виникнення корупційних правопорушень). Роботу в цьому напрямі доцільно проводити комплексно, планово, послідовно, за наступними етапами:

- виявлення та аналіз тих психологічних якостей, які формують схильність до вчинення працівниками міліції корупційних діянь;
- підбір методів і методик для оцінювання психологічних якостей, які формують схильність до вчинення працівниками міліції корупційних діянь;
- впровадження зазначених методів і методик у систему професійно-психологічного відбору до ОВС;
- розробка та впровадження у діяльність психологічної служби ОВС комплексу психопрофілактичних та психокорекційних заходів щодо зниження впливу на особистість визначених якостей.

Вирішення вказаних завдань є актуальним для забезпечення надійності персоналу органів та підрозділів внутрішніх справ, адже дозволить проводити професійний психологічний відбір та здійснювати супроводження оперативно-службової діяльності в ОВС на якісно новому рівні.

Результати розгляду корупційних правопорушень, як науково-психологічної проблеми, переконливо доводять: по-перше, корупція серед працівників ОВС є проявом диспозиційної девіантної поведінки, котру доцільно розглядати як негативне відхилення від задекларованих у суспільстві антикорупційних норм; і, по-друге, сама корупційна поведінка зумовлюється психологічними чинниками, а її детермінація відбувається на двох рівнях: соціально-психологічному та індивідуально-психологічному.

Виділяють дві моделі корупційної поведінки правоохоронця: *ситуативну* та *системну* [1, с. 23]. Основу ситуативної моделі становить ситуативне вчинення корупційних дій. Корупційна поведінка в рамках системної моделі проявляється цілеспрямованим і постійним протиправним застосуванням службового становища та можливостей для задоволення особистісних потреб (насамперед, матеріальних). Щодо типу моделі корупційної поведінки – слід зазначити його детермінованість корупційними диспозиціями.

Теоретичний аналіз психологічних механізмів показав, що схильність до корупційної поведінки зумовлена індивідуальною спрямованістю працівників ОВС, якій притаманні такі *характерологічні риси*: завищені самооцінка та рівень домагань, амбіційність; відсутність самокритики; надмірні прагматичні претензії та підкупність; пріоритет матеріальних цінностей; відчуття невдоволення самореалізацією; недостатність духовного розвитку; крайній егоїзм (превалювання власних потреб над спільними колективними інтересами та інтересами інших людей); низька мотивація до сумлінного виконання своїх службових обов'язків; схильність до обману; заздрість стосовно багатших та успіш-

ніших; надмірна образливість, схильність до різких коливань настрою; прагнення влади та грошей; корисливість; підприємливість, авантюризм, схильність до ризику та гострих відчуттів; енергійність; кар'єризм [2, с. 35].

Вказані характерологічні риси визначаються психодіагностичними методиками, що використовуються службою психологічного забезпечення системи ОВС, і мають певну відповідність у наступних показниках:

- низький рівень соціальної зрілості (свідчить про схильність до асоціальних вчинків) – оціночні шкали ММРІ, методики професійної мотивації, методики вивчення професійної адаптації молодих працівників ОВС;

- негативна мотивація професійної діяльності – методики професійної мотивації, діагностика мотивації до успіху та уникання невдач (Т. Елерса);

- недостатність сформованості (чи деформації) ціннісно-мотиваційної сфери – методики вивчення ціннісно-мотиваційної сфери особистості, методика Рокіча, методика «Семантичний диференціал», «Репертуарні решітки» Келлі;

- високий рівень схильності до ризику – методика Шуберта;

- низький рівень тривожності – методики Тейлора, Леонгарда-Шмішека, Спілбергера;

- високий рівень демонстративності (високий рівень витіснення) – методика Леонгарда-Шмішека;

- високий рівень екзальтованості (схильність до авантюризму) – методика Леонгарда-Шмішека, шкали ММРІ;

- низький рівень застрягання (також додатково відповідає за високий рівень витіснення) – методика Леонгарда-Шмішека;

- низький рівень педантичності (педантичність відповідає за внутрішні «гальма», внутрішнє табу) – методика Леонгарда-Шмішека;

- середній або високий рівень емотивності (у поєднанні з високими балами за шкалою екзальтованості – «відчуження» корупційної ситуації) – методика Леонгарда-Шмішека;

- низький рівень рефлексії – методика Терстоуна;

- високий або середній рівень інтелекту (достатньо високий рівень інтелекту необхідний для створення та обрахунків корупційних схем (корупціонер-організатор), низький рівень інтелекту (корупціонер-виконавець)) – методики оцінювання мисленевих здібностей залежно від специфіки діяльності підрозділу;

- високі показники за шкалами корекції (ЕРІ Г. Айзенка, ММРІ);

- високі бали за «клінічними» шкали методики ММРІ.

Для виділення «корупційних рис» було протестовано «контрольну» та «експериментальну» (корупційну) групу працівників правоохоронних органів. Встановлено, що статистично значимо показники двох груп відрізняються за методиками Кеттелла ($p < 0,01$) та Леонгарда-Шмішека ($p < 0,01$). Вартий уваги також факт низької валідності, надійності та інформативності базових шкал тесту ММРІ щодо психологічного виявлення «корупційних рис» працівників правоохоронних органів, що обов'язково слід урахувати під час відповідної диференційної діагностики [2, с. 39].

Узагальнення результатів статистичної обробки дало підстави стверджувати про наявність значущих розбіжностей між індивідуально-психологічними особливостями працівників ОВС контрольної групи і працівників-корупціонерів.

Індивідуально-психологічна рівень детермінації корупційної поведінки може проявлятися як загально, так і диференціально. Визначено два типи індивідуально-психологічних чинників: такі, що зумовлюють загальну схильність до корупційної поведінки (загальна детермінація); такі, що зумовлюють схильність до проявів корупційної поведінки за конкретним типом (диференціальна детермінація).

Загальну схильність до корупційної поведінки виявляють правоохоронці з акцентовано вираженими *гіпертимними*, *демонстративними*, *ригідними* та *дистимічними* рисами характеру.

Диференціальний рівень передбачає конкретні зв'язки між індивідуально-психологічними особливостями правоохоронців та типами корупційної поведінки. Так, «домінантність» – *хабарництво*, *лобізм*; «пармія» – *хабарництво*; «хартія» – *бізнес*; «алаксія» – *зв'язки та сприяння діяльності організованих злочинних угруповань*; «праксернія» – *розкрадання*.

Таким чином, проведений аналіз надав змогу верифікувати припущення щодо індивідуально-психологічної детермінації корупційної поведінки правоохоронців.

Варто зауважити, що запропонована для розгляду наукова розвідка є однією з перших спроб підійти до вирішення проблеми корупції в системі МВС через визначення її індивідуально-психологічних детермінант – психологічних якостей, що зумовлюють схильність до вчинення працівниками ОВС корупційних діянь. Безумовно, дослідження не можна вважати завершеним, а отримані результати – остаточними. Навпаки, вони потребують уточнення та доопрацювання. Крім того,

деякі наведені положення та висновки можуть мати дискусійний характер. Проте запропонований підхід, на нашу думку, є перспективним для подальших наукових пошуків.

1. Гадойбоев С. А. Поняття та причини корупції серед особового складу органів внутрішніх справ України / С. А. Гадойбоев // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 5. – С. 36–43.

2. Данчук М. Д. Психологічна структура корупційного делікту / М. Д. Данчук // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2005. – Т. VII. – Вип. 2. – С. 33–40.

3. Левик Б. С. Проблеми боротьби з корупцією / Б. С. Левик // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К., 2001. – Т. 22. – С. 74–76.

Ю. М. Коцюбинська,
науковий співробітник НДЛ
кримінологічних досліджень
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Процес реформування суспільного життя в Україні поєднаний із подоланням труднощів економічного, політичного й організаційного порядку, що створює сприятливе підґрунтя для вчинення ряду злочинних діянь, що перешкоджають нормальному розвитку діяльності у багатьох сферах. До них слід віднести і легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), яка є прямим продовженням злочинної діяльності. Особливістю легалізації «брудних» грошей, є здійснення тіншових фінансових операцій, завуальюваних під легітимні, які в більшості своїй вчиняються з використанням підприємств та організацій, що мають статус юридичних осіб.

Відповідно до КК України суб'єктами вчинення злочинів, є фізичні особи, що являється одним із постулатів вітчизняної кримінально-правової доктрини. Однак, питання щодо доцільності визнання суб'єктом злочину юридичних осіб протягом тривалого часу активно обговорюється в юридичній літературі і залишається дискусійним [1, с. 4–5; 2]. З новою силою ця дискусія продовжилась після доповнення КК України Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [3]. Більшість науковців, які прийняли участь у цій дискусії, запровадження відповідальності юридичних осіб в межах кримінального законодавства України вважають поспішним і необґрунтованим, а також таким, що суперечить принципам кримінального права України [4; 5; 6, с. 257].

Прихильники протилежної точки зору навпаки вважають, що вчинок особи (як фізичної, так і юридичної) є єдиною формою, в якій воля може знайти свій об'єктивний вираз. Зазначається, що проблема розподілу тягаря кримінальної відповідальності юридичних та фізичних осіб, згідно з принципом індивідуалізації покарання носить лише технічний характер [4].

На нашу думку, не з усіма авторами, які критикують ці законодавчі новели, можна погодитися беззаперечно. Так, вбачається некоректним вести мову про кримінальну відповідальність юридичної особи. Законодавець не використовує термін «кримінальна відповідальність» по відношенню до юридичних осіб і в Законі йде мова про заходи кримінально-правового характеру щодо таких осіб.

З огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, прагнення дотримуватися Сорока Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і стати учасницею Палермської Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., визначення критеріїв притягнення до відповідальності юридичних осіб і подальше їх застосування є очевидним. Так, у ряді країн світу, зокрема у США та Англії кримінальна відповідальність юридичних осіб існує вже протягом декількох десятиліть. Водночас, у деяких країнах (ФРН, Швеції, Італії тощо) встановлена так звана «квасікримінальна» (адміністративно-кримінальна) відповідальність, характерною ознакою якої є те, що юридичні особи не є суб'єктами злочину, але у ряді випадків, до них можуть застосовуватися кримінальні санкції [4]. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні в цілому співпадають з зазначеним підходом, проте вони ще не адаптовані до вітчизняного і, в першу чергу кримінального закону.

Розділ, яким доповнено КК України, містить дев'ять статей (96³ – 96¹¹), що встановлюють підстави, види та порядок застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Зокрема, відповідно до ст. 96-3 КК підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 209 КК. До юридичних осіб судом можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, що передбачені у ст. 96-6 КК: штраф; конфіскація майна; ліквідація.

Зазначені новели законодавства знайшли своє закріплення не лише в КК. Так, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII передбачено, що його дія поширюється на громадян України, іноземців та осіб без громадянства, фізичних осіб – підприємців, а також *на юридичних осіб*, що забезпечують проведення фінансових операцій (ч. 1 ст. 2). Відповідно до ч. 2 ст. 24 цього Закону *юридичні особи*, які здійснювали фінансові операції з легалізації, або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду. Проте, це положення протирічать ст. 96-9 КК, якою не передбачено ліквідацію юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 209 КК, що, на нашу думку, можна пояснити відсутністю на сьогодні практики застосування цих норм. І справа тут звичайно не в тому, що в державі не має причетних до протиправної діяльності юридичних осіб. Такі організації існують і більш того, як свідчить міжнародна практика, нерідко створюються саме для здійснення кримінальних правопорушень, зокрема таких, як легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування терористичної діяльності, найманство тощо.

Аналіз цих нововведень до КК України, дозволяє зазначити наступне:

1. Заходи кримінально-правового характеру до юридичної особи у випадку вчинення її уповноваженою особою злочину, зокрема легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що передбачені КК України в цілому відповідають світовій практиці щодо відповідальності юридичних осіб. Водночас, у міжнародно-правових актах, на виконання яких в Україні введені зазначені норми, не має прямої вказівки на те, що відповідальність юридичних осіб має бути лише в кримінально-правовому полі. Це в свою чергу не виключає і встановлення відповідної адміністративної, фінансової тощо відповідальності.

2. Зазначені новели у законодавстві не в повній мірі відповідають принципам теорії та практики вітчизняного кримінального права, але й не дають підстав для висновку про те, що в Україні запроваджена кримінальна відповідальність юридичних осіб, як про це заявляють окремі автори. Такий висновок виглядає аргументованим з наступних причин:

– КК України не визначає юридичної особи суб'єктом злочинів (ст. 18 КК);

– у статті розділу XIV-1 КК мова йде про вчинення злочину уповноваженими особами юридичної особи від імені та в її інтересах.

3. В той же час, механізм застосування таких заходів до юридичних осіб на сьогодні відсутній, не всі положення, що викладені у Розділі XIV-1 КК є коректними щодо ряду інших норм КК та потребують вдосконалення, зокрема:

– законодавцем не визначено стадію кримінального провадження, на якій до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Вбачається, що цим моментом має бути вирок суду, що вступив в законну силу стосовно уповноваженої особи, яка вчинила злочин від імені чи в інтересах юридичної особи;

– більш чіткого розмежування потребує положення, щодо інтересів учасників юридичної особи та особи, яка діє від її імені, вчиняючи злочин (ст. 96-3 КК). З метою досягнення цілей індивідуалізації покарання доцільно передбачити додаткові критерії, які дозволять стверджувати, що уповноважена особа діяла в інтересах юридичної особи, а не з метою втілення власних корисливих цілей. Також, мають бути максимально забезпечені законні права і інтереси інших, причетних до юридичної особи, осіб (персонал, тримачі акцій тощо), які не мають відношення до вчинення злочину уповноваженою особою.

– необхідно передбачити критерії, якими має керуватися суд при застосуванні до юридичної особи штрафу і визначенні при цьому її матеріального стану (ст. 96-7 КК).

Автором здійснено спробу наголосити на найбільш очевидних проблемах у регламентації кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб. Проте наукова дискусія з цього приводу ще довго триватиме в Україні, що створює широке поле для подальших наукових досліджень у галузі кримінального права, вивчення та імплементації відповідного законодавства зарубіжних країн.

1. Тацій В. Стабільність як умова ефективності законодавства України про кримінальну відповідальність / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Голос України. – № 66 (5566). – 5 квітня 2013 р. – С. 4–5.

2. Мозгова В. А. Про перспективи запровадження в Україні інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб / В. А. Мозгова, Д. В. Ульянов // Проблеми впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (1–14 квітня 2013 р., Харків). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivpz.org/nternetkonferents-ya-2013>.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 № 314-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 12. – Ст. 183.

4. Матяш Т. Кримінальна відповідальність юридичної особи в Україні: міф чи реальність? Закон & Юрист, стаття Тетяни Матяш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://juscutum.com/uk/content/>

5. Шинкарьов Ю. В. Правовий аналіз окремих новел законодавства про кримінальну відповідальність / Ю. В. Шинкарьов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Серія «Право». – Вип. 21. – 2014. – С. 96–100.

6. Пасека О. Ф. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: окремі проблемні питання / О. Ф. Пасека // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2014. – № 4. – С. 257.

Д. Б. Кузьмінський,
начальник відділу

(УМВС України в Івано-Франківській області)

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ, ПОВ'ЯЗАНИМИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

У відповідності до вимог Наказу МВС України від 23 листопада 2013 року № 1167, яким були затверджені зміни до Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України, до основних функцій даного підрозділу належить: співпраця з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у вирішенні питань протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаних із торгівлею людьми, з нелегальною міграцією (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення; статті 358, 364, 366 КК України), а також з правопорушенням у сфері суспільної моралі [2].

Як свідчить аналіз практики, форми взаємодії поліцейських відомств різних країн є дуже різними, так само, як і сфери їх діяльності. Подальша класифікація форм міжнародної співпраці базується на розумінні цього явища у вузькому контексті – безпосередньої взаємодії органів правопорядку в оперативно-розшуковій діяльності, розслідуванні кримінальних проваджень, обміні та опрацюванні інформації про ці суспільно-небезпечні діяння або осіб, причетних до їх вчинення.

У залежності від суб'єктів, залучених до міжнародного співробітництва, воно поділяється на: а) глобальне; б) регіональне; в) відомче; г) а також таке, що реалізується через «офіцерів зв'язку»; д) особисті контакти працівників або міжнародні організації [1, с. 35].

Найважливішим суб'єктом, що забезпечує глобальне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, є Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол. Притаманна їй ознака «глобальності» зумовлена тим, що зазначена організація об'єднує переважну більшість світових держав [3].

Регіональне міжнародне співробітництво здійснюється за ініціативи держав, розташованих географічно у певних частинах світу. Така взаємодія поліцейських відомств вужча за глобальну, проте дає змогу ефективно вирішувати питання протидії транснаціональній організованій злочинності з урахуванням специфіки конкретного регіону.

Для України, держави Східної Європи зі стратегічним курсом на інтеграцію до європейського політичного, економічного та правового простору, актуальною є співпраця у боротьбі з торгівлею людьми у рамках Європолу, Регіонального центру Південно-східної європейської ініціативи співробітництва у боротьбі з транскордонною організованою злочинністю (SECI) та Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

Особливе місце у боротьбі з торгівлею людьми відводиться взаємодії поліцейських відомств через «офіцерів зв'язку», яке є досить важливим інструментом міжнародного співробітництва. Чимало країн використовують його для забезпечення різних цілей своєї внутрішньої та зовнішньої політики – від обміну інформацією у рамках конкретних кримінальних проваджень чи оперативно-розшукових справ до комплексного аналізу тенденцій транснаціональної організованої злочинності у різних державах та регіонах світу.

Саме поняття «офіцери зв'язку» є загальноприйнятим, але «не зовсім офіційним». Такі особи постійно знаходяться в дипломатичних представництвах своїх держав за кордоном, перебуваючи на посадах аташе, радників таких установ або представників компетентних національних центральних органів виконавчої влади [1, с. 32].

Співпраця із залученням можливостей міжнародних урядових та неурядових організацій має місце перш за все у тих сферах, які виходять за рамки повноважень органів влади. Це, зокрема, робота з

постраждалими від торгівлі людьми. Від державних установ останні отримують допомогу переважно правоохоронного та цивільно-правового змісту, у той же час потребуючи підтримки значно більшого обсягу. За таких обставин міжнародні урядові та неурядові організації беруть на себе частину функцій захисту прав та законних інтересів осіб, що постраждали від торгівлі людьми, забезпечуючи останнім реінтеграційну, реабілітаційну, фінансову, психологічну та медичну допомогу [4, с. 87].

Відомче міжнародне співробітництво полягає у двох чи багатосторонній взаємодії поліцейських підрозділів відповідних органів державної влади. Останні, звичайно, налагоджують зв'язки і за допомогою інших видів співробітництва – глобального, регіонального, через «офіцерів зв'язку» тощо. Проте, сутність цього виду полягає у безпосередній співпраці, тобто у відсутності будь-яких посередників у ході здійснення сторонами робочих контактів. Досить часто представники правоохоронних органів співпрацюють таким чином із колегами з країн «ближнього зарубіжжя».

Контакти встановлюються і тривають упродовж терміну, необхідного сторонам для здійснення перевірки інформації й оперативної розробки, і, що найголовніше, реалізації зібраних оперативних матеріалів та розслідування кримінальної справи. Такі зв'язки, як правило, у подальшому підтримуються і набувають систематичного характеру.

Різновидом такого типу взаємодії є також виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах.

Незважаючи на те, що у даному випадку між правоохоронцями є «посередники» – органи прокуратури (на стадії судового розгляду – Міністерства юстиції), проте останні все ж таки є органами державної влади.

Такий вид діяльності не є для них основним і, звичайно, вони не мають відношення до міжнародних організацій правоохоронного характеру.

Працівникам як оперативних, так і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ досить часто стають у нагоді особисті контакти, що використовуються ними для організації дієвого співробітництва з іноземними колегами. Подекуди цей спосіб виявляється більш дієвим, ніж загальноприйняті, у багатьох випадках він дає змогу запобігти втраті важливої інформації, часу або ж доказової бази до отримання адресатом офіційного запиту чи клопотання про надання міжнародної правової допомоги у кримінальній справі.

Як свідчить аналіз практики, протидія транснаціональним злочинним угрупованням, що діють у сфері торгівлі людьми, полягає, перш за все, у практичній взаємодії правоохоронних органів з компетентними відомствами зарубіжних держав з метою отримання та обміну інформацією оперативно-розшукового і довідкового характеру. Це отримання даних на злочинців, інших осіб, у тому числі юридичних, причетних до організації міжнародного каналу торгівлі людьми, проведення опитувань, підтвердження достовірності певних фактів, перевірка за оперативними та іншими обліками, здійснення оперативно-розшукових заходів тощо [5, с. 77–78].

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що взаємодія підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у вирішенні питань протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаних із торгівлею людьми, здійснюється в залежності від суб'єктів, залучених до міжнародного співробітництва, і поділяється на: а) глобальне; б) регіональне; в) відомче; г) а також таке, що реалізується через «офіцерів зв'язку»; д) особисті контакти працівників або міжнародні організації.

Однією із важливих форм взаємодії оперативних підрозділів з правоохоронними органами іноземних держав у боротьбі з торгівлею людьми є формальний та неформальний обмін оперативно значимою інформацією.

1. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України в напрямку протидії торгівлі людьми: навчально-довідковий посібник / В. І. Гаврилюк, В. І. Дубина та ін – К.: Цифра, 2007. – 171 с.

2. Зміни до Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 23 листопада 2013 року № 1167. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

3. Про Національне центральне бюро Інтерполу (з внесеними змінами постановою КМУ від 13.06.2012 № 532): Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

4. Інтерактивний курс (навчальний модуль) з навчання представників правоохоронних органів з питань виявлення та розслідування кримінальних проваджень, порушених за статтею 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» / М. І. Андрієнко, В. І. Дубина, В. І. Василичук та ін. – К.: МВС, 2014. – 123 с.

5. Методичні рекомендації щодо розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» / М. І. Андрієнко, В.І. Дубина, та ін. – К.: МВС, 2009. – 66 с.

Д. А. Купрієнко,
кандидат технічних наук, доцент,
докторант кафедри прикордонної безпеки

О. В. Боровик,
доктор технічних наук, професор,
начальник кафедри інженерного забезпечення
та технічних засобів охорони кордону
(*Національна академія
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*)

НОВІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ «ЄДИНОГО ВІКНА» В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Важливою складовою національної безпеки та її специфічним видом є прикордонна безпека (ПБ), бажаний образ якої є похідною від стадії міждержавних (транскордонних) відносин. ПБ характеризує ступінь захищеності територіальної цілісності та суверенітету держави, усіх сфер громадського життя і людської діяльності, прав та свобод громадян в прикордонному просторі, за якої досягається своєчасне виявлення, запобігання, нейтралізація реальних (потенційних) внутрішніх і зовнішніх загроз (реальних небезпек) та забезпечується сталий розвиток прикордонних територій, державне регулювання функцій бар'єрності та контактності (тобто рівня транспарентності) державного кордону (ДК) для здійснення транскордонної діяльності та подорожування осіб [1].

Із зазначеного кристалізуються взаємопов'язані фундаментальні засади забезпечення ПБ прагматичного характеру, які стосуються конфлікту інтересів об'єктів ПБ щодо бажаних рівнів бар'єрності та контактності.

Зокрема, щодо аспекту бар'єрності ситуація наступна. Значні та недостатньо контрольовані обсяги міжнародного транзиту можуть створювати додаткові проблеми, адже разом із корисними потоками через ДК прямують і ті, що містять явну або латентну небезпеку. Результати діяльності суб'єктів забезпечення ПБ свідчать, що в активній фазі знаходяться такі види злочинної діяльності, як нелегальна (нерегульована) міграція, економічна та культурна контрабанда, торгівля людьми, незаконне переміщення зброї, боєприпасів та вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, радіоактивних матеріалів, засобів ведення інформаційно-психологічної війни тощо. Також може зрости шкідливий вплив транспорту на екологію, стан аварійності та ін. Експерти відзначають, що незважаючи на застосування більш досконалих технологій, досягнення сил правопорядку залишаються досить скромними [2, с. 46].

З іншого боку, є суттєві переваги від забезпечення високого рівня контактності між державами, у яких налагоджені добросусідські відношення, адже це сприяє зростанню їх соціально-економічного благополуччя за рахунок інтенсивних транскордонних потоків [3] і розвитку пов'язаних із цим інших сфер національних інтересів. За оцінками експертів Україна має найвищий транзитний потенціал у Європі [4], а за індексом логістичної ефективності, розрахованому Світовим банком у 2014 р., вона посіла перше місце у рейтингу міжнародного ринку транспортних послуг серед усіх країн СНД.

Необхідність дослідження визначеної проблеми підтверджується і тим, що фактичний транспортний потік через ДК України в 1,5...3 рази перевищує проектні можливості пунктів пропуску (ППр), а наявний транзитний потенціал використовується менше ніж на 40% (особливо на кордоні з Польщею, Словаччиною та Угорщиною). Тобто на сьогодні транспортний сектор України у цілому задовольняє тільки базові потреби економіки та населення у перевезеннях [5, с. 312, 319]. Внаслідок цього зростає тривалість очікування контрольних процедур та загальний час їх проходження, зростає ступінь невдоволеності учасників транскордонного руху, напруженості у ППр тощо, і через це Україна зазнає щорічних втрат. До того ж тенденції зміни обстановки у ППр через ДК з країнами ЄС свідчать про наявність тенденції щодо збільшення обсягів та інтенсивності пасажирського (на 5%) і транспортного (на 7%) руху щорічно [2, с. 7, 11–12]. Крім того, з 1 січня 2016 року очікується подальша економічна дивергенція України та ЄС шляхом імплементації «глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі».

Таким чином, реальна система забезпечення ПБ України не в повній мірі відповідає існуючим та прогнозованим загрозам, національним інтересам в прикордонній, соціально-економічній та гуманітарній сферах.

Разом із тим, одним з можливих шляхів нейтралізації вказаної проблематики є використання механізму «єдиного вікна» («ЄВ»), над запровадженням якого тривалий час працює Європейська економічна комісія ООН та Центр ООН зі спрощення процедур торгівлі та електронних ділових операцій у співпраці з Всесвітньою митною організацією, Європейською Комісією, Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) та іншими агенціями. В результаті ними були розроблені основні документи у вигляді Рекомендацій № 33 (дає загальне представлення про концепцію «єдиного вікна», описує основні види систем «єдиного вікна», а також вигоди від впровадження цього механізму), № 34 (про гармонізацію даних, класифікаторів і кодів, які використовуються автоматизованими системами збору та обміну інформацією між різними агентствами і торговими операторами) і № 35 (щодо вироблення правової основи механізму «ЄВ» у міжнародній торгівлі). Ці рекомендації посприяли запровадженню «ЄВ» більш ніж у 70 країнах світу (серед них 18 мають систему, що об'єднує усі належні державні агенції, однак у більше ніж 50 країнах це здійснюється лише частково).

У контексті Рекомендації № 33 [6] «ЄВ» визначається як механізм, що дозволяє сторонам, які беруть участь у торговельних і транспортних операціях, надавати стандартизовану інформацію й документи з використанням єдиного пропускового каналу з метою виконання всіх регулюючих вимог, що стосуються імпорту, експорту й транзиту. Якщо інформація має електронний формат, то окремі елементи даних повинні представлятися тільки один раз. «ЄВ» може бути запроваджено у локальному, національному або міжнародному масштабі.

При цьому трьома основними моделями для цього механізму є: а) єдиний орган, який одержує інформацію в паперовій або електронній формі, поширює цю інформацію серед усіх відповідних транскордонних регуляторних відомств (ТРВ) і координує заходи контролю з метою попередження виникнення непотрібних перешкод у логістичному ланцюжку; б) єдина автоматизована система для збору й поширення інформації, у рамках якої інтегруються процеси електронного збору, зберігання, використання й поширення даних, що стосуються транскордонної торгівлі; в) автоматизована інформаційно-операційна система, за допомогою якої трейдер може надавати електронні торговельні декларації різним органам для обробки й підтвердження методом однократного запису.

Разом із тим, ці моделі ми розглядаємо як в контексті стандартизованих процедур, так і рекомендованих напрямів (як підхід). При цьому, друга складова має також значний потенціал, який слід розкривати не тільки у напрямі забезпечення регулярних транскордонних потоків, але й щодо стохастичних, у т.ч. орієнтованих на створення комфортних умов для подорожуючих осіб.

З цієї метою вбачається за доцільне вказати на нові аспекти запровадження «ЄВ», що стосуються комплексної оптимізації як інформаційних, так і операційних контрольних процедур щодо перетину ДК на основі спектру заходів їх раціонального спрощення. В результаті синтезувати адекватну динамічну структуру й функції моделі діяльності транскордонних регуляторних відомств у ППр, які забезпечать належний рівень транспарентності ДК. При цьому синергетичним фактором є врахування інтересів усіх зацікавлених сторін (приватних та юридичних осіб, суспільства і держави) на прикордонному, національному та міжнародному рівнях.

На думку авторів при запровадженні такого підходу можуть бути мінімізовані такі критичні проблеми системи забезпечення ПБ, як структурна надмірність, функціональна недостатність, низька ефективність, закритість, дисбаланс між ТРВ, корупція, низький рівень професіоналізму та виконавської дисципліни, пристосування завдань забезпечення ПБ до потреб обслуговування правлячої верхівки та її збагачення, що визначені у роботі [7, с. 44].

1. Купрієнко Д. А. Основні поняття та категорії у сфері забезпечення прикордонної безпеки / Д. А. Купрієнко // зб. наук. пр. Нац. акад. держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Серія: військові та технічні науки: наукове видання / гол. ред. Б. М. Олексієнко. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2014. – № 1 (61). – С. 357–367.

2. Теорія і практика організації та здійснення прикордонного контролю в контексті забезпечення національної безпеки України в прикордонній сфері: монографія / В. О. Назаренко, В. М. Серватюк, О. М. Ставицький. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2013. – 360 с.

3. Сапронов О. В. Вплив міжнародних транспортних коридорів на рівень національної безпеки України / О. В. Сапронов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/zmist.htm>

4. Шеремет М. Я. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / М. Я. Шеремет // Регіональна економіка. – 2008. – №1. – С. 219–225.

5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.

6. UN/CEFACT. Recommendation № 33. Recommendation and Guidelines on establishing a Single Window to enhance the efficient exchange of information between trade and government. UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec33/rec33_trd352e.pdf

7. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський та ін.; за заг. ред. Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2014. – 132 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

Л. В. Курило,
науковий співробітник наукової лабораторії
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ У РІШЕННЯХ ПРОТИ УКРАЇНИ ЩОДО ПОРУШЕНЬ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Із формулювання статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) видно, що ця стаття має 3 складових права – право на повагу до свого приватного і сімейного життя, право на повагу до свого житла і право на повагу до своєї кореспонденції.

Головною метою ст. 8 Конвенції, як каже практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є захист особи від свавільного втручання державних органів у приватне та сімейне життя.

1 «Суд нагадує, що будь-яке втручання згідно з пунктом 1 статті 8 Конвенції повинно бути виправданним у розумінні пункту 2 як таке, що здійснюється «згідно із законом» і є «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення однієї або більше законних цілей, що в ньому наводяться...» [2, п. 104]. «Суд підкреслює, що вислів «згідно із законом» у пункті 2 статті 8 Конвенції по суті відсилає до національного законодавства і закріплює обов'язок дотримувати його матеріальних і процесуальних норм...» [4, п. 49]. «Вислів «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, окрім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе, та відповідав принципів верховенства права... Отже, ця фраза передбачає, *inter alia*, що формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдатися до заходів, що вплинуть на їхні конвенційні права... Крім того, законодавство повинно забезпечувати певний рівень юридичного захисту проти свавільного втручання з боку державних органів. Існування конкретних процесуальних гарантій є у цьому контексті необхідним. Те, які саме гарантії вимагатимуться, певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання...» [3, п. 169–170].

У статті Бруно Неделека «Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод» вказано, що втручання «необхідне у демократичному суспільстві» означає, що воно повинно відповідати нагальним суспільним потребам. «У разі дотримання цих умов дії органів державної влади є цілком легітимним втручанням, яке правомірно може обмежувати права громадян, визначені в п. 1 ст. 8» [5, с. 349].

Отже, права закріплені в п. 1 ст. 8 Конвенції можуть бути обмежені за умови дотримання п. 2 ст. 8 Конвенції.

При аналізі рішень ЄСПЛ щодо України за період 2002–2014 рр. було виявлено, що ЄСПЛ констатував порушення державою права на повагу до приватного і сімейного життя, зокрема права на повагу до свого житла, за діяльності працівників ОВС лише в одному рішенні щодо України – «Белоусов проти України» (Заява № 4494/07) від 7 листопада 2013 року.

В рішенні у справі «Белоусов проти України» заявник стверджував, що працівники міліції здійснили в його помешканні незаконний обшук, не отримавши попередньо для цього відповідне рішення суду. Уряд ж у свою чергу навів свої аргументи: уповноважені ним органи провели огляд, а не обшук житла заявника і діяли згідно закону, «...ця дія регулювалася статтею 190 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, якою працівникам міліції дозволялося заходити до житла та оглядати його за згодою володільця. Огляд у цій справі був законним, оскільки від заявника було отримано письмову згоду, а сам огляд переслідував законну мету розслідування злочину. З огляду на підозру у тому, що заявник вступав до статевих зносин з неповнолітніми у місці, про яке йдеться, цей огляд був виправданий інтересами громадської безпеки та не становив непропорційного втручання у права заявника» [п. 102, «Белоусов проти України» (Заява № 4494/07) від 7 листопада 2013 р.].

«В якості альтернативи, заявник стверджував, що законодавчі положення, якими дозволявся огляд житла на підставі згоди особи, що в ньому проживає (тобто без постанови суду) в його випадку були застосовані свавільно, оскільки під час катування його примусили підписати документ, який надавав міліції право оглянути його помешкання» [2, п. 101].

«Суд зауважує, що сторони погоджуються з тим, що огляд житла заявника, незалежно від його кваліфікації згідно з національним законодавством, становив втручання у права заявника, гарантовані статтею 8 Конвенції» [2, п. 103].

В рішенні у цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що огляд житла не був законним, взявши до уваги такі факти справи: а) дозвіл на огляд житла був підписаний заявником під час тримання під вартою, яке не було документально оформлено; б) в цій справі ЄСПЛ було встановлено факт катування під час тримання заявника під вартою; в) огляд житла проводили працівники міліції, яких заявник вважав винними у катуванні, під час огляду заявник перебував у наручниках.

«Отже, працівники міліції отримали дозвіл заявника на огляд його житла за обставин, в яких були відсутні процесуальні гарантії, що захищають його здатність висловлювати свою справжню думку. За цих обставин Суд вважає правдоподібним, що заявник відчував, що його примушують надати дозвіл, про який йдеться. Отже, цей оскаржуваний огляд не здійснювався на підставі справжнього дозволу заявника, а отже, умов для застосування статті 190 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року явно не було дотримано» [2, п. 106].

В Україні на даний час діє Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р. Його формулювання, на відміну від норм КПК 1960 р., вже приймалися з урахуванням Конвенції та практики ЄСПЛ. Варто зазначити позитивні зміни, оскільки в ст. 233 КПК 2012 р. дано визначення поняття «житло», яке відповідає практиці ЄСПЛ, проте, що стосується добровільної згоди огляду чи обшуку житла, то тут, як бачиться, ст. 233 КПК не містить вимоги письмової форми згоди, на відміну від КПК 1960 р. У науково-практичному коментарі до Кримінального процесуального кодексу написано: «Уявляється, що форма згоди має бути письмовою. Проте, що проникнення відбулося за добровільною згодою особи, також можна зазначити у протоколі обшуку чи огляду, засвідчивши згоду підписом власника» [6, с. 589]. Думається, що така вимога щодо форми згоди повинна бути прописана у цій статті, як додаткова, а така процесуальна гарантія як право на захисника повинна бути обов'язковою, для того аби уникнути отримання недобровільної згоди на обшук/огляд житла, а також щоб ст. 233 відповідала Конвенції та практиці ЄСПЛ.

1. Конвенція з прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. «Белоусов проти України» (Заява № 4494/07) від 7 листопада 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/37660>

3. «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19612>.

4. «Пантелеєнко проти України» (Заява 11901/02) від 29 червня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19612>.

5. Бруно Неделск Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод / Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – Київ: «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2-х т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

Т. В. Курило,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу

І. М. Євхутч,
викладач кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПІДСТАВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ

Будучи невід'ємною частиною загального вчення про злочин, кримінальну відповідальність, проблема множинності злочинів та призначення покарання за наявності множинності злочинів є однією з найважливіших та найскладніших у теорії кримінального права та правозастосовчій практиці. Правозастосовчі органи, насамперед суди, змушені вирішувати поряд з проблемами призначення покарання ще й питання кваліфікації вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини Кримінального Кодексу України (далі –

КК України), відмежування сукупності злочинів від одиничних злочинів та від інших форм множинності злочинів. Таким чином, визначення співвідношення понять «сукупність злочинів», «різнорідні злочини», «однорідні злочини», «тотожні злочини», а також встановлення та розкриття специфічних ознак сукупності злочинів як однієї із форм їх (злочинів) множинності, набуває не лише теоретичного, а й практичного значення.

На сучасному етапі значний внесок у вирішення проблем кримінально-правової характеристики множинності, в тому числі сукупності злочинів, зробили у своїх працях українські вчені, зокрема В. С. Зеленецький, М. Й. Коржанський, О. К. Марін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. О. Пінаєв, А. М. Ришелюк, С. А. Тарарухін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. В. Чернишова, С. Д. Шапченко.

Основними правовими орієнтирами при призначенні покарання за сукупністю злочинів є положення ст. 70, а для неповнолітніх – ще й ч. 2 ст. 103 КК України від 5 квітня 2001 р [1].

За окремими епізодами злочинної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК України, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Встановлений ст. 70 КК порядок, згідно з яким суд зобов'язаний призначити покарання окремо за кожний злочин, а потім остаточно визначити покарання за сукупністю злочинів, стосується як основних, так і додаткових покарань.

У багатьох випадках злочинець до того, як бути викритим і постати перед судом, вчиняє не один, а декілька злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Трапляються і такі ситуації, коли після постановлення вироку у справі виявляється, що засуджений винен ще й в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. Такі випадки створюють сукупність злочинів. Очевидно, що подібні ситуації свідчать про підвищену небезпеку особи і потребують, як правило, більш суворого покарання. А це, в свою чергу, вимагає особливого порядку його призначення.

Сукупність злочинів є однією з найважливіших та складних проблем теорії кримінального права, якій приділялась велика увага як у науці кримінального права, так і в судовій практиці.

Український вчений М. І. Бажанов звертає увагу на те, що в юридичній літературі XVIII–XIX століть вчинення однією особою двох або більше злочинів мало назву «збіг злочинів», і лише в кінці XIX ст. починає використовуватись термін «сукупність злочинів» [2, с. 26].

Проблема дослідження сукупності злочинів, будучи невід'ємною частиною загального вчення про злочин, його склад та покарання, має важливе практичне значення для визначення підстав кримінальної відповідальності та меж призначення покарання при вчиненні декількох злочинів. Згідно з ч. 1 ст. 33 КК України сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Кримінально-правовий зміст окремих форм множинності злочинів є ширшим порівняно з тим, що безпосередньо впливає з формулювань ст.ст. 32–34 КК України. В значній мірі це стосується сукупності злочинів, окремі аспекти якої можуть бути визначені і розкриті лише з урахуванням положень інших розділів КК [3, с. 60].

Довгий час сукупність злочинів розглядалась у зв'язку з вирішенням питань призначення покарання. Зокрема, М. А. Стручков головний зміст поняття «сукупність злочинів» визначав з позиції забезпечення правильного підходу до призначення особі «сукупного покарання» [4, с. 10]. Схожої думки дотримувався й Я. М. Брайнін, за словами якого сукупність злочинів існує не сама по собі, а виключно у зв'язку з призначенням покарання [5, с. 204]. Отже, сукупність злочинів досліджувалась у розділі вчення про покарання, а у кримінальному законі про неї йшлося без вживання цього терміну – лише в главі про призначення покарання.

Сукупність злочинів, будучи формою множинності злочинів, характеризується всіма її ознаками, тобто особа вчиняє кілька (два чи більше) злочинів, що містять ознаки самостійного складу злочину, у випадку, коли хоча б у двох із вчинених злочинів немає обставин, які виключають кримінально-правові наслідки, або немає процесуальних перепон до кримінального переслідування. Сукупність можуть утворювати тільки ті злочини, які вчинені до засудження винного. Однією із специфічних ознак сукупності злочинів є те, що вчинені винним злочини, за загальним правилом, «не укладаються» у межі одного складу злочину.

С. Д. Шапченко, визначає сукупність злочинів як таку форму їх множинності, при якій поведінка особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає двом або більше різним складам злочинів і за жоден із цих злочинів на час вчинення останнього особа не була засуджена. Цей вчений виділяє дві специфічні ознаки цієї форми множинності злочинів:

1) поведінка особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає двом або більше різним юридичним складам злочинів;

2) за жоден із цих злочинів на час вчинення останнього з них особа не була засуджена [6, с. 285].

Автори науково-практичного коментаря до КК України дану позицію уточнили, зазначивши, що «специфічний кримінально-правовий зміст сукупності злочинів в цілому утворюють наступні ознаки:

а) поведінка особи (одне чи кілька діянь) в поєднанні з іншими обставинами відповідає двом або більше різним юридичним складам злочинів; при цьому така поведінка відповідно до певних положень кримінального закону не може розглядатись як єдиний (одиничний) злочин;

б) за жоден із злочинів – на час вчинення останнього з них – особа не була засуджена;

в) не повинен розглядатись як елемент сукупності злочин, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом» [7, с. 62–63].

На відміну від наведеної точки зору, М. І. Бажанов, визнавши сукупністю злочинів вчинення винним двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК, за умови, що за жоден з них він ще не був засуджений, визначив наступні ознаки сукупності злочинів:

1) особою вчинено два або більше злочинів;

2) кожен із них кваліфікується за різними статтями або за різними частинами однієї статті Особливої частини КК;

3) за жоден із них особа не була засуджена, тобто всі вони вчинені до винесення вироку хоча б за один із них [8, с. 265].

В. О. Навроцький зазначає, що сукупність злочинів має місце тоді, коли:

1) вчинене повністю не охоплюється будь-якою однією статтею Особливої частини КК;

2) кожний із злочинів, які утворюють сукупність, підлягає кваліфікації за окремою статтею чи частиною статті Особливої частини КК;

3) ці злочини передбачені різними статтями чи частинами статті Особливої частини КК;

4) за жодний із злочинів, які утворюють сукупність, особу не було засуджено [9, с. 339].

Більш детально, на наш погляд, визначив ознаки сукупності злочинів П. С. Матишевський, на думку якого сукупність злочинів має місце за наявності певних ознак, а саме:

а) кожний окремий злочин, що входить до сукупності, має характер одиничного злочину, передбаченого певною статтею Особливої частини кодексу;

б) такі злочини вчиняються водночас або з певним проміжком часу між першим і наступним злочином;

в) за жодний з цих злочинів особа не була засуджена;

г) така особа підлягає відповідальності за кожний вчинений злочин за відповідною йому статтею або частиною статті;

д) після вчинення особою попереднього злочину до моменту вчинення наступного не минули строки давності притягнення її до відповідальності згідно зі ст. 49 КК України [10, с. 189].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Дане законодавче визначення пов'язане із поняттям кваліфікації злочинів, оскільки питання про те, який саме злочин (злочини) вчинила особа, вирішується в процесі кваліфікації злочинів.

У той же час необхідно зазначити, що на думку деяких російських учених, кваліфікація злочинів є не стільки встановленням та закріпленням відповідності певної поведінки особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами юридичному складу злочину, скільки визначенням конкретної статті КК (її частин, пунктів), яку з позиції чинного кримінального законодавства слід застосувати при вирішенні питань злочинності та караності даного діяння [11, с. 20].

В. О. Навроцький, проаналізувавши висловлені в юридичній літературі позиції щодо визначення поняття «кваліфікація злочину», зазначає, що наведене визначення, сформульоване В. М. Кудрявцевим, будучи найбільш поширеним та загальновизнаним, більш детально конкретизується та уточнюється іншими науковцями, зокрема в частині того, що встановлюється при кваліфікації – відповідність чи тотожність ознак скоєного діяння та ознак певного складу злочину [12, с. 134–138]. Тому, на його думку, кваліфікацією злочинів є результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, попереднього розслідування, прокуратури та суду, внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(-и) кримінального закону, яка(-і) передбачає(-ють) відповідальність за скоєне, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченими законом, і процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності [13, с. 33].

Більш правильним у кримінально-правовому значенні видається визначення кваліфікації злочинів, яке дає П. П. Андрушко: закріплений в обвинувальному вироку суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить ознаки конкретного складу злочину, передбаченого кримінальним законом [14, с. 50].

Отже, щоб дати правильну правову оцінку вчинених особою двох або більше злочинів, що утворюють сукупність, слід у кожному окремому випадку обов'язково встановлювати всі юридичні ознаки складів таких злочинів. Установлюючи властиві їм (злочинам, що «входять» у сукупність) ознаки та відкидаючи ті, які їм не притаманні, поступово поглиблюючи аналіз і правових норм, і фактичних обставин вчиненого, ми приходимо до єдиної сукупності ознак, що характеризують сукупність злочинів, та відрізняють її від інших форм (проявів) множинності злочинів.

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
2. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М. И. Бажанов. – Харьков: Право, 2000. – С. 26.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 60.
4. Стручков Н. А. Назначение наказания при совокупности преступлений / Н. А. Стручков. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 10.
5. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М.: Юридическая литература, 1967. – С. 204.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 285.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 62–63.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 265.
9. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник / В. О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 339.
10. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вуз. і фак. / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – С. 189.
11. Андрушко П. П. Кваліфікація злочинів. Поняття та види / П. П. Андрушко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 50.
12. Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / ответственные редакторы: И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА·М, 1998. – С. 20.
13. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – С. 134–138.
14. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В. О. Навроцький. – К.: Знання, 2000. – С. 33.

В. О. Кучер,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу в Україні продовжилися процеси демократизації кримінального провадження та знайшли подальший розвиток його диспозитивні положення. Демонстрацією проникнення приватноправових елементів у сферу публічного, у тому числі кримінального процесуального права, є запровадження можливості договірних відносин при вирішенні кримінально-правових конфліктів.

Розширення сфери реалізації приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві України дає підстави констатувати зближення галузі кримінального процесуального права (яка сама по собі є публічною) із класичними галузями приватного права, зокрема такими, як цивільне та цивільне процесуальне.

Як зазначає Н. В. Неледва необхідність у договірному регулюванні кримінально-процесуальних правовідносин виникає в зв'язку з тим, що держава не може ефективно вирішувати окремі завдання, наприклад, відшкодування матеріальних збитків від злочину тощо, і виявляється у встановленні та підтриманні необхідних соціальних зв'язків – відносин, в нашому випадку, між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим [1, с. 113].

Стаття 468 КПК України зазначає, що в кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. При цьому зазначена стаття оперує терміном «угода».

У філологічному розумінні термін «угода» тотожний термінам «договір», «домовленість кількох осіб». Найбільш повно договірні відносини розкриває цивільне законодавство України. Стаття 202 ЦК України вживає термін «правочин», який охоплює за своїм юридичним змістом будь-які правомірні дії особи, які спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Інститут правочинів регулюється главою 16 ЦК України. Правочин – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України). На відміну від цивільного законодавства, господарське (зокрема, ГК України) надало перевагу традиційним термінам «договір» та «угода» (ст.ст. 144, 174, 182, 267 та інші). У кодексі не має вказівки на можливість застосування терміна «правочин». У Сімейному кодексі України також відсутній термін «правочин»; використовуються поняття «договір» (ст. 9, глава 10), «домовленість» (ст.ст. 63, 70), «угода» (ст. 100) [2, с. 9].

На відміну від матеріально-правових, процесуально-правові угоди завжди спрямовані на вирішення конфлікту¹. Якщо аналізувати процесуальне законодавство, то Цивільний процесуальний (ст. 175), Господарський процесуальний (ст. 78) кодекси та Кодекс адміністративного судочинства (ст. 262) містить такий вид домовленостей учасників процесу, як мирова угода. За визначенням мирова угода – це укладена між сторонами та затверджена судом домовленість про припинення спору між сторонами шляхом взаємних уступок, що стосується лише прав свобод, інтересів, обов'язків сторін та предмета позову.

Договором є двосторонній або багатосторонній правочин, тому правильніше було б у главі 35 КПК України «Кримінальне провадження на підставі угод» замість терміну «угода» використовувати «договір».

Договір – це вольовий акт, якому притаманні певні особливості. На відміну від односторонньої правочину, у якому виражається воля однієї сторони, договір – це взаємне вираження волі двох або декількох осіб і до того ж погоджене між ними так, що волі однієї сторони відповідає воля другої або інших сторін, які беруть участь у договорі.

Свобода договору визнається однією з фундаментальних засад правового регулювання договірних відносин у сфері приватного права. У договірній сфері особа має право вільно, на свій розсуд та з урахуванням своїх інтересів вирішувати наступні питання. По-перше, вона вільна у вирішенні питання про вступ у договірні відносини (укладення договору). По-друге, при позитивному вирішенні особою питання щодо вступу в договірні відносини, вона вільна у виборі собі контрагента (іншої сторони у договорі). По-третє, сторони вільні у виборі виду договору: вони мають право укласти не тільки договори, передбачені законодавством, а й ті, які не передбачені ними, за умови відповідності їх загальним засадам цивільного законодавства. По-четверте, сторони вільні у визначенні умов договору, сукупність яких складає його зміст, а також наділені правом відмовитись від його укладення та правом на його розірвання [3, с. 143].

Свобода договору у кримінальному процесі має свої особливості. Зокрема, законодавство визначає кримінальні провадження, у яких допускаються такого роду угоди, а також суб'єктний склад договору та його зміст. Відповідно до ч. 3 ст. 369 КПК України угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Стаття 468 КПК України вказує, що сторонами кримінально-процесуальних договорів є, по-перше, потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) – у договорі про примирення; по-друге, прокурор та підозрюваний (обвинувачений) – у договорі про визнання винуватості.

Договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди (ст. 638 ЦК України).

Окремі умови договору в кримінальному процесі є обов'язковими відповідно до положень кримінального процесуального законодавства і визначені у статтях 471 та 472 КПК України. Так, в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри (обвинувачення) та його правова кваліфікація, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди,

¹ Щодо розмежування матеріально-правових та процесуально-правових угод див.: Тітко І. Єдність правової природи інституту угод у приватній та публічній підсистемах права України / І. Тітко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 3. – С. 144–154.

завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний (обвинувачений) зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, а також наслідки невиконання угоди.

При цьому законодавець не розкриває зміст дій, які не пов'язані з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний (обвинувачений) зобов'язані вчинити на користь потерпілого. Сторони мають право визначити в угоді про результати примирення інші положення та домовленості. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Як зазначає Н. В. Неледва, законодавець, визначаючи ефективність договорів, починає відкрито визнавати пріоритет договору при регулюванні окремих кримінальних та кримінально-процесуальних відносин. Договірне регулювання тією чи іншою мірою має правотворчий характер, оскільки встановлює правила поведінки, яких учасники відносин повинні дотримуватися. Правила поведінки, що встановлюються, і є результатом згоди всіх учасників. Це означає, що сторони сприймають як обов'язкові до виконання встановлені правила поведінки [1, с. 113].

Вищевказане дозволяє розкрити основні ознаки договірного регулювання в кримінальному процесі, а саме: 1) договірні правовідносини можуть мати місце, за умови, якщо вони передбачені в законодавстві; 2) визначений суб'єктний склад добровільність волевиявлення учасників договору; 3) визначений зміст договору та обов'язковість виконання його умов під загрозою виникнення негативних наслідків для порушників.

На думку Г. Саєнко, затверджуючи угоду в кримінальному провадженні, суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз. Для з'ясування добровільності укладення угоди суд у разі необхідності має право витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного (обвинуваченого), рішення за результатами їх розгляду. Наведене є обов'язком для суду під час розгляду кримінального провадження, що суттєво відрізняє дії суду в процесі затвердження мирової угоди під час розгляду цивільної справи, які зводяться лише до перевірки умов мирової угоди на предмет суперечності закону чи порушення прав, свобод чи інтересів інших осіб [4, с. 95].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про наявність схожих та відмінних рис між цивільно-правовою та кримінально-правовою природою договору. Договір у кримінальному процесі за своєю структурою відповідає загальним елементам цивільно-правового договору. При цьому слід звернути увагу на обмежений характер договірних зв'язків у кримінальному процесі, що зумовлено специфікою кримінальних процесуальних відносин.

1. Неледва Н. В. Нормативно-правове та договірне регулювання кримінально-процесуальних правовідносин / Н. В. Неледва // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6–3. – Т. 2. – С. 112–115.

2. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навчальний посібник / В. О. Кучер. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 332 с.

3. Договірне право України. Загальна частина: навч. посібник / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

4. Саєнко Г. Договірні відносини в кримінальному процесі України / Г. Саєнко // Підприємство, господарство і право. – 2014. – № 3. – С. 92–95.

С. В. Кушнар'ов,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
начальник НДІ психологічного забезпечення діяльності ОВС
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТИПУ

Насильницька злочинність останніми роками набуває все більш масового характеру. Так, збільшується кількість злочинів проти недоторканності та свободи особистості, у структурі яких помітне місце посідають насильницькі дії сексуального характеру, причому динаміка свідчить про їхнє зростання. Висока небезпека статевих злочинів безперечна, проте, водночас, планування, організація і реалізація заходів загальної, спеціальної та індивідуальної профілактики в такій специфічній сфері кримінальних проявів викликає серйозні труднощі у практичних працівників.

Важливим завданням запобігання злочинам (у тому числі статевим) є недопущення в майбутньому їхнього скоєння як особами, що вже вчиняли їх раніше, так і особами, які злочинів не скоювали, однак, враховуючи їхню антисоціальну спрямованість, здатні на це. Зокрема для реалізації зазначеного в аспекті запобігання статевим злочинам слід вжити низку заходів, а саме:

а) необхідно усунути безпосередні причини, що викликають вчинення злочинів проти статевої свободи (особливо ті, що пов'язані зі зміною несприятливих умов формування особистості);

б) враховуючи, що статеві злочини скоюються за певних, найчастіше типових ситуацій, заходи для їх запобігання слід спрямовувати на недопущення таких ситуацій та усунення умов, що призводять до їх виникнення;

в) застосовувати комплексний, системний, планомірний і послідовний підхід: акцентувати увагу на повному розкритті вчинених статевих злочинів, прискікання тих, що скоюються, і запобігання тим, які готуються.

Практика свідчить, що ефективне попередження статевих злочинів і насильницьких дій сексуального характеру тільки в межах кримінологічної профілактики неможливо. Необхідне істотне збагачення організаційно-тактичного потенціалу профілактичної роботи новими можливостями, що, з урахуванням компетенції органів внутрішніх справ, передбачає використання позитивного досвіду та ефективних напрацювань оперативно-розшукової діяльності. Так, використання методів, способів, прийомів і засобів оперативно-розшукової діяльності з високою ймовірністю призведе до значного посилення оперативної поінформованості щодо потенційних злочинців і жертв сексуальних злочинів, а також виникнення можливих кримінально-віктимних ситуацій. Розкриттю статевих злочинів може сприяти і добре організований оперативний облік осіб, які раніше скоювали вказані злочини, а також формування комплексних баз даних, що передбачає накопичення, систематизацію та ґрунтовний аналіз психологічної інформації про особливості конкретних осіб, які відбули покарання за сексуальні злочини. Завдяки такому обліку можна буде визначити коло підозрюваних, серед яких треба шукати невідомого злочинця, отримувати орієнтовні відомості про того, хто ймовірніше міг вчинити конкретний злочин та здійснити його упізнання потерпілою особою за пред'явленими фотознімками.

Певне значення для запобігання статевим злочинам мають оперативні заходи органів внутрішніх справ щодо виявлення осіб, здатних до скоєння статевих злочинів, – для своєчасного взяття їх на оперативний облік і проведення з ними профілактичної роботи. До таких осіб належать: а) особи, які страждають на статеві аномалії (у тому числі підозрювані в гомосексуальних схильностях); б) алкоголіки і наркомани; в) особи з венеричними захворюваннями, що ухиляються від лікування і часто шукають випадкових зустрічей; г) особи, які ведуть розпусний спосіб життя та нерозбірливо вступають у статеві зв'язки; д) особи, які раніше були засуджені за насильницькі статеві зносини і повернулися після відбування покарання.

Органи внутрішніх справ з цієї ж метою повинні підтримувати постійний зв'язок із психоневрологічними та венерологічними диспансерами, а також з адміністраціями місць позбавлення волі. На жаль, на сьогодні в нашій країні психіатрична допомога населенню є винятково недостатньою, а сексологічна та сексопатологічна – практично відсутні, тому потерпаючі від сексуальних проблем розв'язують їх самостійно і підчас забороненими законом способами. У цьому полягає одна з причин вчинення сексуальних злочинів і криється істотна прогалина в здійсненні їхньої профілактики.

Важливий напрям у запобіганні статевим злочинам, як злочинам проти недоторканності та свободи особистості, становить робота зі зростаючим поколінням. При цьому важливою є організація та здійснення як загальних, так і спеціальних превентивних заходів, до яких відносять: залучення до цієї роботи всіх суб'єктів, які можуть проводити індивідуально-профілактичну і виховну роботу з неповнолітніми правопорушниками та організація взаємодії з ними; виявлення та усунення причин і умов, що зумовлюють протиправну поведінку, інформування відповідних суб'єктів щодо вживання заходів з їх усунення; перевірка поведінки неповнолітніх у вільний від навчання час, виявлення місць проведення дозвілля; застосування заходів щодо нормалізації обстановки в сім'ї, за місцем навчання, у разі необхідності порушення клопотання про позбавлення батьківських прав, влаштування неповнолітніх до шкіл-інтернатів; виявлення фактів підготовки або вчинення неповнолітніми протиправних дій, вжиття заходів для їх недопущення тощо.

Запобіганню статевим злочинам може сприяти також належна організація нової патрульної служби поліції, розроблення дислокації поліцейських постів і маршрутів з урахуванням місць, де найчастіше скоюються статеві злочини.

Водночас, передбачити всі варіанти превентивних заходів практично неможливо. Однак накопичення позитивного досвіду здійснення профілактики статевих злочинів дозволить із загального масиву методів та форм профілактичної роботи визначити ті, що будуть найефективнішими. Плідна взаємодія правоохоронних, законодавчих, виконавчих органів, а також різноманітних фахівців (психологів, психіатрів, педагогів, науковців та інших) у галузі попередження насильницьких злочинів сексуального характеру є запорукою успішного вирішення поставлених завдань.

ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Дослідження передумов і генезису застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій, їх ролі в концептуальній зміні моделі доказування у кримінальному процесі надає змогу стверджувати, що це реальний крок до забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу й наближення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів що є невід'ємною умовою реформування органів внутрішніх справ України.

Ще на початку 70-х років минулого століття, коли відбувалось прийняття КПК (1961 р.), сам термін «оперативно-розшукова діяльність» уважався синонімом державної таємниці, і його уникали вживати у відкритих наукових джерелах. Панувала радянська теорія доказів (В. Я. Дорохов, М. С. Строгович), яка виходила з марксистсько-ленінських постулатів про злочинність як неприродне, а тому виключне і тимчасове явище у соціалістичному суспільстві [1, с. 179]. На той час функціонувала ефективна система негласного контролю за особою у формі тотального моніторингу суспільного життя для отримання оперативно значущої інформації. Небажання розголосу з боку держави дозволяло використовувати заходи оперативно-розшукової діяльності (ОРД) у системі доказування лише як орієнтовну інформацію, що потребувала подальшої легалізації шляхом формального проведення гласних слідчих дій. Цей період, на нашу думку, став «закладенням основ» використання негласних дій у кримінальному процесі.

З плином часу, після набуття незалежності та з визначенням інтеграційного вектору європейського розвитку України, завіса таємничості над ОРД почала зникати. Законодавець по-іншому тлумачить її призначення, і з інструменту самозбереження політизованої державної влади вона почала перетворюватися на винятково необхідний засіб захисту публічних інтересів. Так, у 1991 році регламентація заходів ОРД, що раніше перебувала в тіні відомчих інструкцій й наказів з обмеженим доступом, почала спиратися на силу Закону [2].

П'ятдесят років знадобилося законодавцю для того щоб органам досудового розслідування надати можливість застосовувати інструментарій, що знаходиться в розпорядженні оперативно-розшукових підрозділів. У 2001 р. до частини другої ст. 65 і частини третьої ст. 66 КПК України (1960 р.) внесено доповнення, згідно з якими протоколи оперативно-розшукових заходів з додатками, одержані в установленому порядку, отримали можливість визнаватися джерелами доказів. Наступним кроком у «процесуалізації» негласних слідчих (розшукових) дій стали зміни до ст. 187 та доповнення КПК України ст. 187-1, які регламентували порядок провадження слідчих дій із накладення арешту на телеграфно-поштову кореспонденцію та зняття інформації з каналів телеграфно-поштового зв'язку [3]. Аспробація часом підтвердила доцільність використання у розкритті та розслідуванні злочинів негласних дій, проте, половинчастість подібних заходів і спроба «псевдо генетичного» досвіду прищеплення «до древа» КПК (1961 р.) концептуально іншої моделі, відчутних результатів не принесли. За різних часів провідними процесуалістами і криміналістами країни (до певної міри В. С. Зеленецьким, Ю. М. Грошевим, В. П. Бахіним та ін.), практиками, підтримувалася ідея подальшого розширення регламентації у КПК використання засобів і результатів оперативно-розшукової діяльності [4, с. 34].

Докорінні зміни в соціально-політичних економічних умовах існування суспільства й держави у 2012 році створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції, її подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно вимог міжнародних правових актів і зобов'язань України перед європейським та світовим співтовариством. Одним із послідовних кроків у цьому напрямі стало розроблення та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, главою 21 якого вперше на законодавчому рівні закріплено систему негласних слідчих (розшукових) дій, що фактично забезпечило злиття двох, донедавна окремих видів державно-владної діяльності: оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної [5].

Таким чином, дослідження генезису українського законодавства у сфері застосування негласних слідчих (розшукових) дій, на нашу думку надає можливість класифікувати їх на такі етапи: перший (1958–1961 рр.) – «закладення основ», другий (2001–2012 рр.) – «становлення», третій (з 2012 р. й донині) – «процесуалізації».

1. Глушков В. О. Урахування Європейської Конвенції з прав людини й основних свобод у правовому регулюванні інтрузивних оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій /

В. О. Глушков, О. А. Білічак // Держава та регіони: наук.-виробнич. журнал. Серія: Право. – Запоріжжя, 2012. – № 4 (38). – С. 179–185.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

4. Костін М. І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі логічного доказування / М. І. Костін // Юрид. часопис НА СБ України. – 2013. – № 2. – С. 31–38.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Офіц. вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

О. М. Лепеха,

ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
начальник відділу боротьби з кіберзлочинністю
(УМВС України в Рівненській області)

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО УРЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

З кожним роком злочини, пов'язані з використанням обчислювальної техніки, інформаційних технологій, глобальних мереж та кіберпростору в Україні набирають все загрозливіших масштабів, чим ставлять під загрозу національну безпеку держави поряд із військовою агресією Російської Федерації. Відсутність вітчизняного нормативного урегулювання протидії кіберзлочинності жодним чином не сприяє захисту національних інтересів, хоча аналогічне питання у країнах Європейського союзу, США, Великої Британії, Японії тощо урегульоване на найвищому рівні із щорічним збільшенням відповідного фінансування. Правові та організаційні основи боротьби з кіберзлочинністю, порядок виявлення та усунення причин і умов, які породжують ці злочини, взаємодія з метою попередження і боротьби зі злочинами у сфері комп'ютерних технологій, захист та надання допомоги постачальникам послуг і користувачам інформаційних систем, співпраця з іншими державними, міжнародними та регіональними організаціями в зазначеній сфері потребують негайного і ґрунтовного урегулювання на найвищому державному рівні. Ще у далекому 2005 році Україна приєдналася до Конвенції про кіберзлочинність, яку ратифікувала із застереженнями і заявами Законом № 2824-IV (2824-15) від 07.09.2005. Вітчизняними науковцями та фахівцями із правоохоронних органів розроблений проект Закону України «Про боротьбу із кіберзлочинністю», який міг би стати відправною точкою нормативного урегулювання суспільних відносин, що виникають в процесі протидії кіберзлочинності. Закон визначає основні терміни, які сьогодні широко застосовуються на практиці, але не знайшли свого офіційного тлумачення на законодавчому рівні, зокрема: кіберзлочинність, кіберзлочин, кіберпростір, кіберпереслідування, хакерство, хактивізм, деструктивні кіберзлочини, кіберкрадіжка та кібершахрайство, корпоративне (промислове) шпигунство, розкрадання персональних даних, розкрадання і подальше неправомірна зміна даних DNS (сервера доменних імен), кіберконтрабанда тощо, що для світового співтовариства є буденною практикою. Особливістю проекту Закону ми вважаємо те, що у ньому визначаються злочини, які, на наше переконання, яке базується на практичному досвіді роботи в підрозділах боротьби з кіберзлочинністю МВС України, повинні відноситися до кіберзлочинів, зокрема: насильницькі або інші потенційно небезпечні кіберзлочини, які посягають на фізичну безпеку, життя і здоров'я людини; кіберкрадіжка та кібершахрайство; кіберпереслідування; деструктивні кіберзлочини; використання Інтернет-технологій з метою заподіяння шкоди комп'ютерним мережам і їх користувачам; злочини, пов'язані з використанням комп'ютерних технологій, що посягають на суспільну мораль; злочини, пов'язані з використанням комп'ютерних технологій, що посягають на громадську безпеку; хакерство; хактивізм. В проекті Закону не дається вичерпний перелік кіберзлочинів, оскільки із розвитком інформаційних та електронно-обчислювальних технологій можуть створюватися інші види злочинів, а тому є поняття «інші кіберзлочини», тобто злочини, що вчиняються за допомогою комп'ютерних мереж, та посягають на різні охоронювані законом суб'єкти. Погоджуємося із думкою міжнародних експертів про необхідність включення зазначених злочинів до Кримінального кодексу. Але відмінністю національного законотворення є його складний та тривалий процес, який часто є ірраціональний та не логічний. Акцентуємо увагу, що саме в зазначеному проекті Закону визначено перелік суб'єктів протидії кіберзлочинності і їхні повноваження, що сприятиме введенню спеціальних суб'єктів боротьби із згаданими кваліфікованими злочинами у національну та міжнародну правову площину. Особливе місце в проекті Закону відведене між-

народному співробітництву, оскільки без підтримки міжнародної спільноти та її спеціалізованих сервісів (служб) уся вітчизняна правоохоронна робота у згаданому напрямі є малоефективною, тим більше в сучасних умовах, коли, до прикладу, на порядки зросла кількість кібератак із території Російської Федерації. 23 червня 2014 року МВС України, в особі першого заступника міністра внутрішніх справ України, звернулося до Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ із запитом про здійснення перегляду проекту закону «Про боротьбу з кіберзлочинністю в Україні». Згодом зазначеною інституцією був наданий висновок щодо відповідності Законопроекту міжнародним стандартам у сфері прав людини та зобов'язанням ОБСЄ. У Висновку від 22 серпня 2014 року № CRIM-UKR/255/2014 [AIC], підготовленого за участю професора Генріка Касперсена, експерта з питань кіберзлочинності (колишнього голови Комітету з Конвенції про кіберзлочинність (Т-СУ) та колишнього директора Інституту комп'ютерних технологій та права університету ВУ, Амстердам), визначені основні проблеми та вказані ті сфери, що викликають занепокоєння у міжнародній спільноті, оскільки окремі положення Законопроекту можуть потенційно привести до небезпечного втручання у конституційні права та свободи людини, та не містять ґрунтовних матеріальних та процесуальних гарантій, які вимагаються за міжнародними стандартами. Попри це, у пункті 8 Висновку ОБСЄ вітає бажання України отримати міжнародну експертну оцінку Законопроекту, та ту політичну волю, яку вона продемонструвала з метою підвищення якості боротьби з кіберзлочинністю.

Ми в свою чергу погоджуємося, що запропонований проект Закону є недосконалим, але акцентуємо увагу на його існуванні та просимо світової спільноти у підтримці національної законодавчої ініціативи в нормативному забезпеченні та урегулюванні протидії кіберзлочинності в Україні.

П. М. Лепісевич,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАХОДИ УСУНЕННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У криміналістиці існують різні підходи до розуміння протидії розслідуванню. Р.С. Белкін визначає протидію розслідуванню як протиправну діяльність осіб, зацікавлених у результаті справи. Протидія розслідуванню виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або змінення слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (неявка на виклик слідчого або суду, виїзд до іншої місцевості, перехід на нелегальне становище та інше) [1, с. 175]. Своєю чергою, Г. О. Зорін вважає, що протидія – це протистояння двох і більше суб'єктів, які мають різні мотиви і цілі та обтяжені вчиненням злочином [2, с. 525].

Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України свідчать про те, що практичні працівники у більшості випадків вірно розуміють сутність протидії розслідуванню. На поставлене запитання: «Як ви розумієте термін «протидія розслідуванню?» – були отримані наступні відповіді: протиправна діяльність зацікавлених осіб (зазначили 24% опитаних); діяльність і поведінка певних осіб щодо приховування злочинів (12%); діяльність, спрямована на перешкоджання розслідуванню (36%); вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину (2%); спосіб перешкоджання реальному чи потенційному розслідуванню (26%) [3, с. 13].

Протидія розслідуванню злочинів може виявлятися в різних видах та формах. Р. С. Белкін зазначає, що стосовно конкретного злочину слід розрізняти «**внутрішню**» та «**зовнішню**» протидію. Під «**внутрішньою**» розуміється протидія, яка вчиняється тими або іншими особами, у будь-якій формі причетними до розслідування: підозрюваними й обвинуваченими, свідками та потерпілими, спеціалістами й експертами та ін. особами. Для них усіх характерне володіння якоюсь інформацією про подію і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію та (або) її носії. «**Зовнішня протидія**» – це діяльність осіб або не пов'язаних з даною подією та особою, яка проводить розслідування, або пов'язаних із слідчим процесуальними, службовими чи іншими владними стосунками або іншими залежностями [4, с. 355–377].

За результатами проведеного анкетування серед слідчих прокуратури та МВС України можна назвати наступні форми протидії розслідуванню, які зустрічаються в роботі практичних працівників: приховування злочину (зазначили 88% опитаних); корумпування посадових осіб правоохоронного органу (26%); неправдиві свідчення (96%); фальсифікація доказів (12%), знищення матеріалів кримінальної справи (4%); знешкодження речових доказів по справі (2%); погроза свідкам, потерпілим,

підозрюваним чи обвинуваченим (14%); погрози на адресу слідчого, судового експерта, прокурора, судді (16%); застосування фізичного впливу стосовно учасників кримінального судочинства (8%); негативне використання засобів масової інформації (24%); відсторонення слідчого від провадження по конкретній справі (4%); інше (2%) [3, с. 14].

У спеціальних літературних джерелах зверталася увага на сучасні форми протидії розслідуванню з боку представників правоохоронних органів. Так, за даними А.В. Ковалю з протидією слідству з боку корумпованих співробітників стикаються близько 67% слідчих; 11% слідчих стикаються з протидією з боку безпосереднього керівництва [5, с. 165]. В сучасних умовах існує негативна тенденція щодо використання засобів масової інформації з метою протидії розслідуванню. За результатами анкетування слідчих прокуратури та МВС України, встановлено, що 92% опитаних працівників вважають за неможливе, щоб засоби масової інформації самостійно повідомляли будь-яку інформацію про злочин та особливості його розслідування [3, с. 60]. Стосунки між органами розслідування і засобами масової інформації характеризуються як вкрай конфліктні. Прийнятий у пресі тон бездушної критики правоохоронних органів без ґрунтовного аналізу їх діяльності, юридична безграмотність багатьох представників засобів масової інформації, їх прагнення до отримання інформації шляхом сенсації не сприяють досягненню взаєморозуміння. Наші засоби масової інформації сьогодні відверто неправдиво тлумачать право на інформацію і діють, як правило, всупереч рекомендаціям світового співтовариства. Право на інформацію, ідеї гласності та відкритості на наших очах перетворюються на фарс, а то й на прямий злочин проти суспільства, адже засоби масової інформації часто вважають за можливе повідомляти будь-яку інформацію про вчинені злочини. (особливо це стосується особливо тяжких «резонансних» злочинів).

До сучасних форм протидії розслідуванню може бути віднесено фальсифікацію доказів. Саме тому докази повинні бути надійно захищені від фальсифікацій, перекручування або знищення. Відомо, що найчастіше фальсифікуються джерела вербальної доказової інформації: протоколи показань і тих слідчих дій, що супроводжуються показанням їх учасників. У процесуальних документах можуть бути перекручені дані про сутність і учасників подій, про обстановку події та її наслідки. Сфабриковані протоколи допитів можуть містити підтвердження неправдивої заяви про алібі, про дії підозрюваного нібито в стані необхідної оборони або крайньої необхідності.

З метою протидії розслідуванню злочинців звертаються й до крайніх заходів: погроз та насильства щодо осіб, які здійснюють правосуддя. Зокрема, І. А. Бобраков у своїх дослідженнях пише про збільшення кількості актів насильства та підкupu до працівників правоохоронних органів, свідків та потерпілих. За вивченими кримінальними справами (300 справ), ці способи впливу складають 24,9% і 12,2% від загального числа способів впливу. Лише менша частина свідків і потерпілих, які піддавалися впливу, зуміли йому протистояти (41, 3%) [6, с. 12].

Таким чином до головних форм протидії розслідуванню злочинів в сучасних умовах можуть бути віднесені: 1) приховування злочинів, 2) корупційні механізми протидії розслідуванню; 3) використання засобів масової інформації із злочинною метою; 4) повідомлення неправдивих показань; 5) фальсифікація доказів; 6) застосування погроз та фізичного насильства.

На нашу думку, подолання протидії розслідуванню злочинів може здійснюватися за певними напрямками. Основними з цих напрямків можуть бути такі: 1) встановлення певних правил дотримання слідчої таємниці (а) визначення переліку відомостей по конкретній кримінальній справі, що складають слідчу таємницю; б) встановлення кола осіб, залучених до орбіти кримінального судочинства, яких необхідно попередити про нерозголошення слідчої таємниці; в) обмеження кола осіб, які присутні при провадженні слідчих дій; г) обмеження допуску до доказової інформації; г) встановлення особливостей роботи з доказовою інформацією з кримінальної справи в слідчо-оперативній групі (визначення кола обов'язків всіх учасників слідчо-оперативної групи, встановлення стосунків між ними, здійснення взаємодії з пресою тільки керівником групи, ухвалення рішення про повідомлення певної інформації та її меж керівником такої групи та ін.); д) встановлення заборони на невмотивовану передачу кримінальної справи від одного слідчого до іншого; е) визначення порядку взаємодії з оперативними працівниками (дозування інформації, необхідної для виконання оперативно-розшукового заходу, доручення слідчого тощо); 2) нейтралізація причин можливого виникнення слідчих помилок: кадрових, методичних, організаційних, процесуальних, психологічних тощо; 3) подолання лжесвідчень та викриття неправдивих показань; 4) забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Рафаил Самуилович Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд., доп. – 334с.

2. Зорин Г. А. Криминалистическая методология / Георгий Алексеевич Зорин. – Мн.: Амалфея, 2000. – 608 с.

3. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / Богдан Володимирович Щур; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.

4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – в 3 т. / Рафаил Самуилович Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с.

5. Коваль А. В. Противодействие расследованию коррупционной деятельности в правоохранительных органах / А. В. Коваль // Проблемы современного состояния и пути развития органов предварительного следствия (к 150-летию образования следственного аппарата в России): сб. матер. Всерос. науч.-практ. конф.: в 3-х ч. – М.: Акад.управления МВД России, 2010. – Ч. 2 – С. 163–170.

6. Бобраков И. А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И. А. Бобраков. – М., 1997. – 22 с.

М. А. Лісовий,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГРУПОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Однією з відмінностей способів злочинів, що вчиняються групами неповнолітніх, є їхня стійка прихильність до одного вибраного способу вчинення злочину, за винятком груп неповнолітніх, у яких є дорослий організатор або підбурювач. Характерною особливістю цієї групи злочинів є відсутність ретельної підготовки до вчинення злочину та спроби приховати сліди злочину. Місце, час і обставини вчинення злочинів неповнолітніми є також специфічними. У вечірній і нічний час неповнолітні частіше вчиняють хуліганства, грабежі, розбої, інші злочини проти особистості; у денний час – крадіжки із квартир, злочини, пов'язані із зазіханням на статеву свободу й статеву недоторканність особи, і деякі інші види злочинів. У громадських місцях неповнолітні нерідко учиняють хуліганські дії, особливо вболівальники різних футбольних команд.

Як відомо з загальної теорії оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ, оперативно-розшукове попередження злочинів – це заснована на законах та підзаконних актах діяльність органів внутрішніх справ щодо застосування оперативно-розшукових сил, заходів та методів з метою недопущення можливих злочинів, що замислюються та готуються, а також посягання на них.

Грунтуючись на положеннях теорії оперативно-розшукової діяльності, можна зробити висновок, що попередження групових злочинів повнолітніх – це діяльність щодо встановлення учасників цих груп, які замислюють конкретний злочин, з метою унеможливлення реалізації намірів цих груп.

Як показує практика попередження групової злочинності неповнолітніх можливе лише у разі використання оперативно-розшукових заходів. Це пов'язано з тим, що виявити причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів, а також встановити учасників кримінальних груп неповнолітніх, які замислюють або готують вчинення злочинів, нерідко вдається тільки за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів та заходів.

Оперативні підрозділи ОВС повинні вжити всіх необхідних заходів щодо недопущення вчинення злочинів неповнолітніми. Водночас недопущення досягається двома способами:

- створенням об'єктивних умов, які ускладнюють вчинення злочинів – загальна профілактика;
- застосуванням індивідуального впливу на конкретних учасників груп неповнолітніх з метою недопущення з їх боку можливих злочинів, що готуються або замислюються – індивідуальна профілактика.

Ці два взаємопов'язані способи можуть використовуватися самостійно і комплексно залежно від конкретних обставин.

Практика боротьби зі злочинністю неповнолітніх свідчить про те, що особливе місце в процесі здійснення загальної та індивідуальної профілактики займають негласні співробітники, які виконують завдання оперативних працівників із перевірки та уточнення інформації про причини і умови, які сприяли вчиненню злочинів. Водночас вони мають реальні можливості активно впливати на учасників груп неповнолітніх, що перевіряються та розробляються, вносячи необхідні зміни з метою унеможливлення їх злочинних дій, а також усунення причин та умов, які можуть сприяти вчиненню ними злочинів. З метою збільшення ефективності такої профілактики доцільним було б зниження віку осіб, які сприяють здійсненню оперативно-розшукової діяльності, до 16 років.

Відповідно до досліджень особливо в попередженні групової злочинності неповнолітніх потрібно зауважувати на попередженні злочинів на стадії замислу та підготовки, оскільки саме на цих ста-

діях можливе переростання їх в посягання чи закінчений злочин. Тому необхідно організувати отримання первинної інформації про замисел або підготовку учасників груп до вчинення злочину. У разі отримання такої інформації необхідно виконати комплекс заходів, спрямованих на недопущення досягнення злочинного результату. Водночас весь комплекс таких заходів умовно можна розділити на дві великі групи:

- створення умов, які будуть ускладнювати підготовку до реалізації злочинного замислу;
- індивідуальний вплив на кожного учасника групи неповнолітніх з метою схилення його до відмови від вчинення злочину.

Основним напрямом створення умов, які ускладнюють підготовку або вчинення злочинів, є проведення заходів щодо роз'єднання груп. Однак роз'єднати їх та переорієнтувати в соціально-позитивні дуже важко. Тому вважається, що передусім важливо організувати виявлення таких груп на ранніх стадіях їх формування, коли ще не зміцніли їх зв'язки між учасниками груп та ще не вчинені конкретні злочини.

Особливий інтерес під час вибору тактичних прийомів із роз'єднання кримінальних груп неповнолітніх представляє виявлення фактів конфліктних ситуацій між учасниками групи і їх причин, а в низці випадків – штучне створення таких конфліктних ситуацій. У зв'язку з цим встановлено, що причинами конфліктів у підлітково-молодіжному середовищі зазвичай є боротьба за лідерство, порушення встановлених традицій, невиконання вимог старших, несправедливий розподіл здобичі і т. ін. Тактично уміле використання конфліктів у кримінальних групах неповнолітніх повинно бути одним з найбільш пріоритетних напрямів оперативно-розшукової роботи з роз'єднання таких груп.

С. П. Люлько,
провідний науковий співробітник
відділу досліджень проблем злочинності
у сфері службової діяльності та корупції
Науково-дослідного інституту
(Національна академія прокуратури України)

ЗАХОДИ ІЗ МОНІТОРИНГУ СПОСОБУ ЖИТТЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Закон України «Про запобігання корупції» (*Рамковий Закон*), прийнятий 14 жовтня 2014 року, і уведений в дію 26 квітня 2015 року, передбачає здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування, який вибірково здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції (*Національне агентство*). У ст. 51 Рамкового Закону [1] визначено основні засади здійснення моніторингу способу життя та передбачено, що порядок його здійснення визначається Національним агентством. При цьому, у Рамковому Законі не визначається поняття «моніторинг способу життя суб'єктів декларування», а також не розроблено і порядок його проведення.

У ст. 51 Рамкового Закону передбачено здійснення вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування Національним агентством на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам. У свою чергу, встановлення невідповідності рівня життя суб'єкта декларування задекларованим ним майну і доходам є підставою для здійснення повної перевірки його декларації.

З огляду на викладене, повноваженнями щодо проведення відповідного моніторингу на законодавчому рівні наділено виключно Національне агентство.

Однак, з огляду на значну кількість випадків висвітлення у засобах масової інформації та соціальних мережах випадків невідповідності статків правоохоронців та майна, яке перебуває у їх користуванні, відповідним підрозділам внутрішньої безпеки правоохоронних органів доцільно розглянути доцільність розширення власних повноважень за рахунок здійснення «проміжного» моніторингу декларування доходів. При його здійсненні цьому доцільно використовувати як джерела інформації, передбачені у ст. 51 Рамкового Закону, так і вимоги до меж здійснення моніторингу способу життя.

У свою чергу, потребує розробки Порядок здійснення моніторингу способу життя посадових та службових осіб у кожному правоохоронному органі з урахуванням як загального порядку (розробка якого віднесена до компетенції Національного агентства) так і власних напрацювань підрозділів внутрішньої безпеки, практичного досвіду слідчих підрозділів (зокрема, із виявлення майна, яке може слугувати джерелом відшкодування збитків). Мова йде про перелік баз даних та реєстрів як державних так і недержавних органів, котрі містять інформацію про рухоме та нерухоме майно, яке має бути відображене у деклараціях посадових та службових осіб правоохоронних органів.

Зауважимо, що питання вивчення повноти відображення інформації у декларації та здійснення логічного та арифметичного контролю є лише допоміжною складовою здійснення моніторингу способу життя, ураховуючи таке.

Рамковий Закон у ст. 51 та Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2] у ст. 29 визначають лише мету проведення моніторингу – встановлення відповідності рівня життя наявним у декларанта та членів його сім'ї майна і одержаним ними доходам згідно з декларацією, однак не розкривають змісту та алгоритму здійснення. Тому процес моніторингу способу життя значно ширший, ніж аналіз декларацій, оскільки потребує додаткового оперування, як мінімум заздалегідь отриманою інформацією, наприклад, про наявне майно у членів сім'ї та їх доходи з вищевказаних баз даних та реєстрів.

Тому моніторинг способу життя у контексті Рамкового Закону та Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» необхідно розглядати як комплекс заходів, пов'язаних із отриманням інформації:

- про доходи і витрати суб'єкта перевірки та членів його сім'ї як в готівковій, так і у безготівковій формі;
- про перелік рухомого та нерухомого майна суб'єкта перевірки та членів його сім'ї як на території України, так і за її межами;
- про наявність банківських рахунків суб'єкта перевірки та членів його сім'ї, у тому числі за межами України;
- про кількість, тривалість та вартість виїздів за кордон суб'єкта перевірки та членів його сім'ї для відпочинку чи подорожей (поза виконанням службових обов'язків);
- про наявність автотранспортних засобів, управління якими здійснюється суб'єктом перевірки та членами його сім'ї, їх рік випуску та приблизна вартість, тощо.

Цей перелік невичерпний, однак може слугувати орієнтиром наповнення змістовної частини Порядку здійснення моніторингу способу життя посадових та службових осіб правоохоронних органів. Зокрема цей перелік можна розширити за рахунок питань щодо отримання такої інформації щодо суб'єкта перевірки: про марку та модель мобільного телефону; наявність витратних хобі (утримання коней, участь у авто чи авіа змаганнях, членство в гольф-клубах тощо); марку та вартість речей, що використовуються у побуті; вартість годинника; наявність та вартість зареєстрованої зброї, місце та вартість навчання членів сім'ї тощо.

Отримана інформація сприятиме виявленню такого відомого ідентифікатора корупції, як невідповідність видатків суб'єкта декларування та членів його сім'ї офіційним прибуткам. У подальшому при безпосередній роботі з декларацією доцільно звертати увагу на:

- купівлю рухомого і нерухомого майна по заниженій вартості та продаж такого майна по завищеній ціні;
- угоди, укладені суб'єктами перевірки та членами його сім'ї на суму, що перевищуються загальний прибуток за основним місцем роботи;
- відповідність зростання банківських накопичень і видатків, спрямованих на погашення боргових зобов'язань, офіційним прибутками суб'єкта перевірки, тощо.

З огляду на потребу у відомчій регламентації механізмів одержання інформації про спосіб життя правоохоронців, зазначимо, що окрім цього питання, слід приділити значну увагу захисту викривачів [3] з огляду на практику європейських країн, яка засвідчила, що співпраця з викривачами та забезпечення їх захисту є одним із важливих аспектів антикорупційної політики держави.

З огляду на низку законопроектів присвячених вдосконаленню діяльності правоохоронних органів України доцільно ініціювати питання про розроблення і прийняття Порядку моніторингу способу життя посадових та службових осіб у кожному правоохоронному органі. Орієнтиром при цьому можуть слугувати положення ст.ст. 27, 29 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page3>.

3. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page>.

* Безумовно з огляду на скасування довіреностей на управління та потребою для керування автомобілем лише водійських прав та техпаспорту, доцільно отримувати інформацію про справжнього власника транспортного засобу, котрий не включено до змісту декларації як рухоме майно суб'єкта перевірки чи члена його сім'ї.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДДІЛІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ

У системі правоохоронних органів України, які здійснюють протидію злочинності, важливе місце відводиться підрозділам Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ). В структурі підрозділів охорони кордону саме відділами прикордонної служби (далі – ВПС) здійснюється основна частка задач боротьби зі злочинністю.

Перед ВПС визначено завдання запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції ДПСУ, їх виявлення та припинення [1, ст. 19; 2, с. 5, 8]. Проблемним питанням у цьому аспекті є відсутність чіткого переліку тих злочинів, які відносяться до компетенції ВПС.

Чинні нормативно-правові акти неодноразово одним із завдань ВПС визначають протидію контрабанді зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон [3, ст. 2; 2, с. 142].

Для боротьби ВПС із злочинами контрабанди їх персоналу надається право:

– самостійно, а в разі перебування транспортних засобів, товарів та інших предметів, що переміщуються через державний кордон України, під митним контролем разом з митними органами проводити відповідно до законодавства огляд, супроводження зазначених транспортних засобів, товарів та предметів із застосуванням спеціальних технологій [4];

– здійснювати згідно з дорученнями правоохоронних органів України затримання в пунктах пропуску осіб, які прямують через державний кордон України та розшукуються за підозрою у вчиненні злочину, переховуються від органів слідства та суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання та в інших випадках, передбачених законодавством України;

– створювати і використовувати в забезпечення охорони державного кордону України, оперативно-розшукової діяльності, участі в боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції інформаційні системи, у тому числі банки даних щодо осіб, які перетнули державний кордон України, осіб, які вчинили правопорушення, протидію яким віднесено до компетенції ДПСУ;

– здійснювати на підставах та в порядку, установлених законами, особистий огляд затриманих, а також оглядати і в разі потреби вилучати речі, що можуть бути речовими доказами або заподіяти шкоду здоров'ю людей;

– затримувати, зупиняти та оглядати у встановленому порядку судна і плавзасоби, що ведуть промисел риби та інших водних живих ресурсів, здійснюють пошук, дослідження та операції, пов'язані з таким промислом, виконують інші роботи у виключній (морській) економічній зоні України та територіальному морі;

– здійснювати автоматизований обмін інформацією про транспортні засоби, що перетнули державний кордон України, з Державтоінспекцією Міністерства внутрішніх справ України. Зупиняти та оглядати в межах прикордонної смуги, контрольованих прикордонних районів самостійно, а за їх межами разом з підрозділами Державтоінспекції МВС України транспортні засоби, а також перевіряти документи, що посвідчують особу водія та пасажирів, наявність поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (страхового сертифіката «Зелена картка»), а також здійснювати контроль за сплатою сум накладеного стягнення за адміністративні правопорушення. При цьому вантаж, який перевозиться транспортними засобами під митним контролем, підлягає такому оглядові тільки разом з органами ДПСУ [1, ст. 20];

– здійснювати системний обмін інформацією з питань протидії незаконному переміщенню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, зброї, боєприпасів та вибухових речовин через державний кордон України з іншими правоохоронними органами.

У ДПСУ створено підрозділи, що комплексно поєднують повноваження з охорону кордону та здійснення прикордонного контролю, якими є ВПС типу «Б», що дозволило підвищити ефективність боротьби зі злочинами контрабанди [5] на багатьох ділянках кордону. На практиці, поза пунктами пропуску через державний кордон ВПС часто залишаються єдиними підрозділами, що виконують завдання боротьби з незаконним переміщенням заборонених предметів, товарів та речовин.

С. О. Філіппов відмічає, що результативність діяльності ВПС щодо протидії контрабанді залежить від плідної роботи за такими напрямками, як:

- нарощення оперативної складової в системі заходів з протидії контрабанді;
- оптимізація структури оперативно-розшукових підрозділів, підрозділів по роботі з іноземцями та адміністративного провадження;
- аналіз дієвості протидії контрабанді на ділянках ВПС та відповідного коригування моделі охорони кордону з метою підвищення ефективності боротьби з контрабандою;
- удосконалення взаємодії з відповідними підрозділами МВС, СБУ, митниці;
- активізація використання можливостей підрозділів кримінального аналізу та застосування технічних засобів, наданих у рамках програм міжнародного співробітництва [5, с. 13].

У разі виявлення прикордонним нарядом від ВПС правопорушень, провадження щодо яких віднесено до компетенції митних органів, у них виникає обов'язок. А саме: у межах пункту пропуску – старший зміни прикордонних нарядів зобов'язаний негайно письмово інформувати про це старшого зміни митного органу в пункті пропуску. При виявленні ознак порушення митних правил поза пунктом пропуску або в пунктах пропуску, де митні органи відсутні, посадова особа ВПС (старший прикордонного наряду, старший зміни прикордонних нарядів) зобов'язаний:

- вжити вичерпних заходів для затримання правопорушників і товарів – предметів правопорушення;
- невідкладно передати інформацію про час і обставини затримання, правопорушників і предметів правопорушення черговому центру управління службою ВПС для інформування митного органу;
- скласти відповідні процесуальні документи;
- відібрати письмові пояснення від затриманих осіб стосовно обставин вчинення правопорушення;
- забезпечити збереження та передачу матеріалів про виявлене правопорушення та товарно-матеріальних цінностей [6, п. 1].

Вищеописані заходи протидії контрабанді вживаються посадовими особами ВПС на етапі виявлення та припинення таких злочинів.

В подальшому, кримінально-процесуальні заходи ВПС щодо незаконного переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї, боєприпасів та спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації реалізуються шляхом виконання доручень слідчого [7, ст. 41, 246].

Отже, діяльність ВПС щодо протидії контрабанді на державному кордоні є невід'ємною їх функцією та здійснюється шляхом використання повноважень та виконання завдань з охорони кордону, взаємодії, проведення спеціальних заходів і операцій, виконання доручень правоохоронних органів, попередження, виявлення та безпосереднього припинення правопорушень.

Для покращення діяльності ВПС з протидії незаконній незаконному переміщенню заборонених предметів, товарів та речовин через державний кордон необхідно вирішити ряд завдань з оптимізації структури, організації діяльності та забезпечення даних підрозділів.

В подальшому, необхідно дослідити зміст тактичних та оперативно-розшукових заходів ВПС щодо боротьби з контрабандою.

1. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3.04.2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208

2. Інструкція з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ. Ч. I: Наказ Адміністрації ДПСУ від 29.09.2009 р. № 1040 // – Хмельницький: Вид-во Нац. академії ДПСУ, 2010. – 176 с.

3. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.

4. Про затвердження Технології прикордонного та митного контролю у пунктах пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення: наказ Адміністрації ДПСУ та Держмитслужби України від 11.06.2008 № 505/642. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0753-08>

5. Філіппов С. О. Напрями удосконалення діяльності підрозділів охорони державного кордону щодо протидії контрабанді / С. О. Філіппов // Митна справа: зб. наук. праць. – Львів: Митна газета, 2009. – № 5 (65). – С. 8–13.

6. Про затвердження Порядку дій при виявленні органами ДПСУ порушень законодавства й порушенні справ, провадження в яких віднесено до компетенції митних органів: наказ Держмитслужби України та Адміністрації ДПСУ від 01.06.2005 № 461/439 // Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0683-05>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: офіц. текст; чинне законодавство з 19 листопада 2012 р. – К.: Паливода А. В., 2012. – 382 с.

Л. М. Малинович,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

На сьогоднішній день через нестабільність суспільства, нехтування загальнолюдських цінностей і зниження рівня життя населення, посилились негативні тенденції, які висувають підвищені вимоги до самовизначення і стабільності особистості, а також провокують її девіантну поведінку, аномалії розвитку й, нерідко, деградацію та саморуйнування. Ці чинники призводять до поширення безпритульності неповнолітніх, зростання дитячої злочинності та інших соціальних явищ. Проблема девіантної поведінки та організація її корекції завжди була однією з найважливіших у соціальній педагогіці, психології, кримінології, але зараз, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги. Тому нами обрана тема є актуальною і потребує нагального теоретичного дослідження і практичного розв'язання.

Сучасні психологи і педагоги за останні роки провели низку досліджень щодо профілактики педагогічної занедбаності, правопорушень підлітків, девіантної поведінки підлітків тощо. Цьому присвячені роботи Г. Абрамової, М. Алемаськіна, Ю. Антонян, В. Бехтерева, А. Глоточкіна, І. Кона, В. Кондрашенки, А. Личко, В. Оржеховської, М. Фіцули, А. Шиделко, Ю. Янченко та ін.

Державну національну політику у сфері соціальної роботи з дітьми із проявами девіантної поведінки, а також запобігання скоєнню ними правопорушень охарактеризовано на основі законодавчої та нормативно-правової бази України, а саме: Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Закон України «Про профілактику правопорушень від 29.12.09 р.», Закон України «Про міліцію».

Девіантна поведінка – це форма поведінки, що являє собою здійснення вчинків, що суперечать нормам соціальної поведінки у тому або іншому співтоваристві. Види та форми проявів девіантної поведінки серед підлітків мають відповідні причини та обумовлення, і це пояснюється не тільки «перехідністю», маргінальністю віку, але в основному, є наслідком причин соціального характеру, що призводить до різних особистісних порушень (неадекватна самооцінка, низький рівень соціалізації, негативні міжособистісні і суб'єктивні відносини). Як зазначено, серед українських і закордонних дослідників немає єдиного погляду на термін «девіантна поведінка». Одні вважають, що йдеться про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, другі пропонують охоплювати цим поняттям тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, убивства). Зважаючи на це, в науковому обігу, крім «девіантна поведінка особистості», вживають й інші терміни, зокрема, аморальна поведінка, протиправна поведінка, поведінка хворої людини деморалізована поведінка та ін.

Дітей, за якими спостерігають певні прояви девіації, у практиці соціально-педагогічної діяльності характеризують як «важковиховуваних», «педагогічно занедбаних», непристосованих до школи, фрустрованих, «незручних», «важких», «без наглядних», «дискомфортних» тощо. До порушень поведінки й виникнення шкідливих звичок у дітей і підлітків можуть призвести несприятливі мікросоціальні, соціально-психологічні й індивідуально-біологічні чинники (особливо в періоди вікових криз).

До них відносять:

1. *Соціально-економічні*: зuboжіння населення; відсутність цивілізованих ринкових відносин; розвиток тіньової економіки; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття, зокрема серед молоді (кожний третій випускник школи й ПТУ та кожний п'ятий випускник вищих навчальних закладів – безробітні). Окрім цього, політична нестабільність загострює економічну та соціальну ситуацію в Україні.

2. *Несприятливе сімейне оточення* (40% неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: з них 30% – у неповних, 45% – у конфліктних, 25% – в асоціальних і кримінальних сім'ях). У той же час 60% неповнолітніх правопорушників виховувалося в зовнішньо благополучних сім'ях, проте, з них 55% виховувалося в матеріально незабезпечених сім'ях, 35% – у сім'ях із низьким культурно-освітнім рівнем батьків, а 10% – у досить заможних родинах).

3. *Проблеми у взаємостосунках* неповнолітнього в шкільному середовищі (антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні, слабкий зв'язок між школою та сім'єю). Окремо потрібно виділити низький рівень правової освіти та виховання у школі та сім'ї й формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм державного права.

4. *Негативний вплив позашкільного середовища*: скорочення системи закладів дозвілля для неповнолітніх призводить до незайнятості вільного часу дітей та підлітків (в Україні три тисячі населе-

них пунктів не мають жодного закладу культури, 6,5 тисяч культурних закладів зачинено, а ще 500 знаходяться в аварійному стані); негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію.

5. *Вікові особливості психіки підлітків*, які сприяють антисуспільним проявам (акцентуація характеру, реакція групування, реакція емансипації, почуття дорослості, прагнення до самоствердження, емоційна неврівноваженість, підвищена збудливість, комфортність тощо).

6. *Біологічними та генетичними причинами* вчинення неповнолітніми правопорушень є порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку.

7. *Екологічні* – негативний вплив факторів природного середовища.

Отже, на підставі наведеного можемо констатувати, що до причин девіантної поведінки підлітків відносять:

1. *Внутрішні фактори*: психологічні бар'єри, духовні проблеми, порушення ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, низький рівень адаптивних можливостей, негативний життєвий досвід та відсутність позитивного життєвого досвіду, особливості локусу контролю та рівень самоповаги тощо.

2. *Зовнішні фактори*, які розглядаються як зовнішні умови, які впливають на особистість, але відображаються в психіці та поведінки дитини, тому відносяться до психологічних. Вони включають: порушення взаємовідносин з оточенням; недостатня соціальна захищеність та невиконання виховних функцій сім'ї (сімейна занедбаність), що призводить до порушення адаптації підлітка; недостатність уваги з боку суспільства (соціальна занедбаність); ігнорування або неадекватні методи впливу та відсутність допомоги з боку вихователів (педагогічна занедбаність), що призводять до прогресування дезадаптивної поведінки підлітка; негативний вплив неформальної групи однолітків тощо. В результаті чого формується чітка позиція «девіанта», яка сприймається підлітком вже як норма поведінки.

Таким чином, провівши дослідження поняття девіантної поведінки та основні підходи до її вивчення констатуємо, що девіантна поведінка – це форма поведінки, що являє собою здійснення вчинків, що суперечать нормам соціальної поведінки у тому або іншому співтоваристві. Види та форми проявів девіантної поведінки серед підлітків мають відповідні причини та обумовлення, і це пояснюється не тільки «перехідністю», маргінальністю віку, але в основному, є наслідком причин соціального характеру, що призводить до різних особистісних порушень (неадекватна самооцінка, низький рівень соціалізації, негативні міжособистісні і суб'єктивні відносини). Причини проявів девіантної поведінки серед підлітків зумовлені, як правило, альтернативною поведінкою його батьків та найближчого оточення, тобто умов його життєдіяльності.

Отже, причини проявів девіантної поведінки серед підлітків зумовлені, як правило, альтернативною поведінкою його батьків та найближчого оточення, тобто умов його життєдіяльності. За умови своєчасно організованої профілактичної роботи з попередження девіантної поведінки у середовищі підлітків можна припустити мінімізування проявів поведінкових девіацій серед дітей віком до 18 р. Необхідно зазначити, що в українській науці ще не сформувався концептуальний підхід до вивчення девіації, не розглянуто сукупність факторів, які впливають на розповсюдження соціальних відхилень, не визначено особливості девіацій серед молодіжної спільноти, усі базові поняття є дискусійними.

С. І. Марко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

С. І. Паславський,

здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СКАСУВАННЯ ВИРОКУ, ЯКИМ ЗАТВЕРДЖЕНА УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Будь-яка домовленість між особами публічного чи приватного права, передбачає взяття на себе конкретних зобов'язань для їх подальшого виконання. Учасники цих домовленостей наділяються також комплексом суб'єктивних прав, які вони вправі реалізовувати у випадку настання певних несприятливих обставин. Як відомо, до недобросовісного контрагента можуть бути застосовані різного роду санкції, такі як звернення стягнення на майно, штраф, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а також, притягнення до кримінальної відповідальності, у випадку невиконання угоди про визнання винуватості.

Відповідно до ст. 472 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди [1]. Узагальнюючи зміст ст. 472 КПК України, відзначимо, що угоди про визнання винуватості притаманні певні риси цивільного правочину: письмова форма, обов'язкові та факультативні умови, наслідки укладення угоди та наслідки її невиконання.

Судова практика свідчить, що найбільш поширеним видом кримінального покарання, який сторони кримінального провадження узгоджують під час укладення угоди про визнання винуватості є штраф. Залежно від ступеня тяжкості злочину та матеріального становища засудженої особи його розмір може бути значним. Інколи це призводить до того, що особа в силу певних об'єктивних причин не може сплатити визначений угодою розмір грошового стягнення. А неспроможність засудженого сплатити штраф, деякими прокурорами трактується як підстава для скасування вироку, яким угода про визнання винуватості була затверджена. І практика судів при вирішенні цього роду питань неоднакова.

Так, ухвалою Здолбунівського районного суду Рівненської області від 05.03.2014 року відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості. Підставою для скасування вироку, на переконання прокурора, була несплата засудженим штрафу, розмір якого був визначений угодою. Відмовляючи в задоволенні клопотання прокурора суд дійшов висновку про те, що в угоді про визнання винуватості не було визначено строк, протягом якого ОСОБА_2 повинен сплатити штраф у повному розмірі [2].

За схожих обставин, ухвалою Сарненського районного суду Рівненської області від 27.03.2014 року відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості. В обґрунтування заявленого клопотання прокурор покликався на те, що ОСОБА_2 не надав підтверджуючих матеріалів про сплату штрафу, до виконання угоди не приступив. Відмовляючи в задоволенні клопотання прокурора суд, серед іншого, зазначив, що засуджений не виконав вироку суду в частині сплати штрафу. Проте вироком суду і не було встановлено чіткого терміну сплати штрафу засудженим, а строк давності притягнення ОСОБА_2 до кримінальної відповідальності не вплив. Тому, як зазначив суд, в межах цього строку ОСОБА_2 може виконати вирок суду та сплатити штраф [3].

Проте трапляються випадки, коли суди у зв'язку з несплатою засудженим штрафу, задовольняють клопотання прокурора та скасовують вироки, якими затверджені угоди про визнання винуватості.

Для прикладу, цілком протилежне рішення у даній категорії справ було ухвалено Кременчуцьким районним судом Полтавської області. Ухвалою згаданого суду від 13.02.2015 року задоволено клопотання прокурора про скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості. Скасовуючи вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 30.07.2014 року суд зазначив лише, що клопотання прокурора підставне та підлягає задоволенню, оскільки ОСОБА_2 не сплатив штраф, розмір якого був попередньо обумовлений в угоді про визнання винуватості [4].

На наш погляд, в останньому судовому рішенні має місце неправильне застосування норм матеріального і процесуального права, оскільки в діях засудженого мало місце невиконання вироку суду саме в частині сплати грошового стягнення, а не угоди про визнання винуватості. Детальний аналіз положень ч. 1 ст. 472 КПК України дає підстави дійти ствердного висновку про те, що обов'язок сплатити штраф не може становити зміст угоди про визнання винуватості. Мало того, у випадку несплати засудженим штрафу, розмір якого був визначений в угоді про визнання винуватості, суд, у відповідності до положень ч. 5 ст. 53 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [5], вправі замінити його на інший вид покарання в порядку, передбаченому п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК України. Тому несплата засудженим штрафу не може бути підставою для задоволення клопотання прокурора про скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості.

Втім, неможливість сплати штрафу слід відрізнити від ухилення від виконання цього покарання, коли засуджений вчиняє умисні дії, спрямовані на невиконання покладеного на нього вироком суду обов'язку сплатити штраф (приховує заробіток, майно, змінює місце проживання тощо). Ухилення від сплати штрафу, призначеного як основне чи додаткове покарання, тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 389 КК України [6, с. 194].

Отже, чітке розуміння того, які обов'язки можуть становити зміст угоди про визнання винуватості, сприятиме судам у виробленні єдиних практичних підходів при вирішенні справ даної категорії. Неухильне дотримання вимог чинного законодавства під час оцінки кожного доказу з точки зору належності, допустимості і достовірності, а усієї їх сукупності – у розумінні достатності та взаємозв'язку, буде гарантувати засудженому дотримання його процесуальних прав та гарантій. Коли ж на розгляд суду подається нічим не підтвержене клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості, суд повинен постановляти ухвалу про відмову в його задоволенні. Утім, засудженому не слід забувати про те, що кримінальне провадження здійснюється на засадах змагальності, а отже, останній вправі на рівні з прокурором подавати суду докази, які спростовують доводи сторони обвинувачення.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Ухвала Здолбунівського районного суду Рівненської області від 05.03.2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37488918>.

3. Ухвала Сарненського районного суду Рівненської області від 27.03.2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38964731>.

4. Ухвала Кременчуцького районного суду Полтавської області від 13.02.2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42848802>.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний кодекс](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний%20кодекс).

6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. третє, переробл. та доповн. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – 1184 с.

М. М. Марков,

кандидат юридичних наук,
т.в.о. начальника кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
(Національна академія внутрішніх справ)

ІМІТУВАННЯ ОБСТАНОВКИ ЗЛОЧИНУ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Одним із основних завдань досудового розслідування є якісне проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових дій) з метою фіксації обставин (обстановки) вчинення злочину для подальшого використання їх результатів як належних доказів під час судового розгляду кримінального провадження.

Важливим засобом документування кримінальних правопорушень, є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які передбачені чинним Кримінальним кодексом України.

Так, зокрема, серед форм контролю за вчиненням злочину чільне місце посідає імітування обстановки злочину.

(З коментаря до КПК) Імітування обстановки злочину – це негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у сукупності підпорядкованих єдиному плану заходів, що відбувається з використанням спеціальних засобів, які відтворюють ситуацію вчинення злочину, з метою створення відповідних умов для спонукання особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави. Метою здійснення імітування обстановки злочину є попередження, припинення й розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.*

Термін «імітувати» (від лат. imitatio – наслідувати) має кілька тлумачень: 1) точно наслідувати кого-небудь, відтворювати що-небудь; 2) підробляти під що-небудь. Імітування обстановки злочину полягає у системі дій уповноваженого державного органу, спрямованих на імітування реальності події злочину в ув'язненні особи, що вчинила всі необхідні підготовчі дії для його вчинення. Імітування обстановки злочину може проводитися як з метою виявлення конкретних осіб, які обґрунтовано підозрюються у підготовці та вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів, так і для виявлення намірів невстановлених осіб, які вчинили такі злочини. У ході проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії можуть використовуватись несправжні (імітаційні) та ідентифіковані (помічені) засоби. Перебіг подій у ході проведення контролю за вчиненням злочину може фіксуватися за допомогою технічних засобів (аудіо-, відеозапис, фотографування тощо) [1].

У Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», вказується, що імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та розкриття відомої чи невідомої особи, яка планувала чи замовляла його вчинення [2, п. 1.12.5]. Із аналізу наведеної норми випливає, що імітування обстановки злочину полягає у системі дій, які не підлягають чіткому нормативному визначенню та детальному врегулюванню. Досвід практичної діяльності вказує, що сутність дій слідчого, інших суб'єктів, що залучаються до провадження такої негласної слідчої (розшукової) дії, залежить від того, на запобігання вчинення та розкриття якого саме злочину вона направлена. Наприклад, органами досудового розслідування може бути проведене імітування обстановки злочину з метою розкриття неправомірної вигоди та інших злочинів, вчинених у сфері службової діяльності.

Безперечно, у кожному випадку дії суб'єкта досудового розслідування направлені на те, щоб створити у конкретної особи (осіб) стійке переконання, що вона діє в конкретних умовах, які забезпечать їй можливість досягти кінцевого результату, який охоплювався її умислом, суттєво відрізнятимуться за змістом. Також індивідуально обиратимуться засоби проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в тому числі, несправжні (імітаційні). У зв'язку з тим, що імітування обстановки вчинення злочину, як негласна слідча (розшукова) дія може виражатись у великій кількості комбінацій оперативно-слідчих дій, цікавою та різномірною є практика їх здійснення у досудовому розслідуванні.

Зокрема, наведене стосується використання результатів контролю за отриманням неправомірної вигоди. У переважній більшості випадків приводом для її проведення є заява або письмове повідомлення зацікавленої особи. [3, с. 27–32].

Обов'язковою складовою цієї тактики є виготовлення ідентифікованих (помічених) засобів. В даному випадку, такими засобами виступають грошові кошти, які попередньо помічаються спеціальними хімічними реактивами, що потім дозволяють викрити особу, що взяла ці гроші, та довести її умисел на вчинення цього злочину. Виготовлення імітаційних засобів відбувається з урахуванням положень ст. 271 КПК України, зокрема, в протоколі описуються дії органу досудового розслідування, що забезпечують виготовлення несправжніх (імітаційних) засобів, стосовно грошових коштів – обов'язково переписується серія та номер купюри, з вказівкою на її номінал. [1].

Нормативно-правове закріплення у положеннях Кримінального процесуального закону підстав та порядку організації контролю за вчиненням злочину, в тому числі, в таких його формах, як імітування обстановки злочину, є надзвичайно прогресивним кроком законодавця, оскільки створюється правове підґрунтя для відповідних дій органів досудового розслідування.

Підсумки проведеного аналізу дають змогу дійти висновку, що загальна питома частка кримінальних проваджень, в ході розслідування яких відбувається імітування обстановки злочину, з року в рік становить більш-менш стабільне число. Тому розробка та прийняття відповідних норм, закладених до КПК України у ст. 271, створили нормативну основу усталеної практики, визначивши в тому числі межі законності дій уповноважених суб'єктів.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій. – К.: Право. – 2012. – 292 с

2. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51.

3. Глушков В. О. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Глушков, А. В. Ватраль // Взаємодія оперативних підрозділів з органами досудового розслідування у виявленні припинені та розслідувані кримінальних правопорушень: зб. матеріалів круглого столу (Київ, 14 грудня 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 95 с.

О. З. Мармура,

викладач кафедри кримінального права та кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ КВАЛІФІКОВАНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Найбільш традиційним для кримінально-правової науки є розуміння кваліфікованого складу злочину як такого, що містить всі без виключення ознаки основного складу, а також одну чи декілька ознак, що кваліфікують злочин [1, с. 449, 452; 2, с. 9; 3, с. 195].

Апробація цього положення на тексті КК України у поєднанні із аналізом тлумачень відповідних норм, виявила кілька спірних моментів. Проаналізуємо кожен з них. Перший пов'язаний із складами злочину, які відрізняються тим, що один з них передбачає створення загрози заподіяння шкоди, а інший – реальне заподіяння такої шкоди. Така ситуація, наприклад, має місце в статтях 130 та 276 КК України. Проте якщо в першому випадку у частинах 1 та 2 правники вбачають два окремі основні склади злочину, то в другому – основний та кваліфікований. У частині 1 ст. 130 КК України криміналізовано «свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини», а в частині 2 цієї статті – «зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу». Видається як поставлення в небезпеку зараження, так і саме зараження вчиняються одними і тими ж діями, єдиною для даних складів злочину є і форма вини – необережність (умисне зараження згідно КК України становить окремий склад злочину). Не викликає заперечень і єдність основного безпосереднього об'єкта даних складів злочину. Отже другий склад злочину повторює всі ознаки першого. Суспільно-небезпечний наслідок у вигляді зараження, спричинений спеціальним суб'єктом – особою, що є носієм зазначеного вірусу і знає про це, виступають додатковою комплексною ознакою по відношенню до ознак попереднього складу злочину.

Другий спірний момент ми виявили у випадку складів злочину, які один від одного відрізняються однією ознакою. Якщо ж такі склади злочину регламентовані в одній статті один з другим, і їм відповідають різної суворості санкції, то такі склади в літературі [2, с. 368; 4, с. 207; 5, с. 121], як правило, позначають як основний і кваліфікований. Проте погодитись з цим можна далеко не завжди.

В даній ситуації ми вбачаємо два варіанти. В першому варіанті відмінні ознаки є похідними одна від одної, і за своїм обсягом охоплюють одна одну. Для прикладу, такими є «застосування насильства» та «застосування насильства, небезпечного для життя і здоров'я», «значний розмір», «великий розмір» та «особливо великий розмір», «неповнолітня особа» та «малолітня особа» тощо. В зазначених випадках набір ознак основного складу злочину доповнюється не окремою ознакою, а ознакою, яка обмежує обсяг однієї з ознак основного складу. Отриманий в результаті такого обмеження однієї з ознак основного складу склад злочину очевидно правильно відносить до категорії кваліфікованого.

Другий варіант – коли відбувається реальна підміна ознак. Прикладом таких складів злочину можна назвати склади, регламентовані у ст. 143 КК України, де в частині другій цієї статті встановлено кримінальну відповідальність за «вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації», а в частині третій, за «дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані, або в матеріальній чи іншій залежності від винного». Як бачимо, в даному випадку відбувається зміна способів вчинення злочину, менш суспільно-небезпечні способи замінюються більш суспільно небезпечними, і саме різниця в їх суспільній небезпеці зумовлює конструювання окремого складу злочину. Скоріш за все зважаючи на використану конструкцію побудови диспозиції, характерну для конструювання диспозицій, в яких регламентуються кваліфіковані склади злочину, в літературі даний склад злочину, як правило, визнають як кваліфікований. Проте положенню про додатковий до ознак основного складу злочину характер ознак, що кваліфікують злочин це явно суперечить.

Отже до обсягу поняття кваліфікованого складу злочину слід відносити всі склади злочину, утворені на основі основного складу злочину, зі збереженням всіх його ознак та шляхом включення нових («додаткових») ознак, або ж шляхом звуження обсягу однієї чи кількох ознак основного складу злочину. Натомість склади злочину, утворені шляхом заміни одних ознак іншими, відповідно до традиційного розуміння поняття кваліфікованого складу злочину, слід трактувати як окремі основні склади злочину.

1. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник / В. О. Навроцький – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

3. Уголовное право. Особенная часть: учебник / отв. ред. И. Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 720 с.

4. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 1. – Луганськ: Елтон -2, 2012. – 780 с.

5. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / кол. авторів А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг ред. О. М. Литвинова. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.

В. П. Матвієнко,
здобувач кафедри спеціальної техніки
та оперативного-розшукового документування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
(Національна академія внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У ВИКОРИСТАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ МІНІСТЕРСТВ ТА ВІДОМСТВ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Оперативними підрозділами уживаються заходи, спрямовані на документування фактів розкрадання бюджетних коштів та недопущення в подальшому зловживань при розпорядженні бюджетними коштами.

За результатами здійснення моніторингу бюджетних видатків встановлено, що лише у 2014 році через механізми конкурсних закупівель освоєно понад 110 млрд. грн. Під час державних закупівель освоювалися капітальні видатки та видатки на придбання товарів, послуг, створення державних запасів, підтримку державних і комунальних підприємств.

Як свідчать результати оперативного та економічного аналізу, виток бюджетних коштів у тіньовий обіг за цими видатками, у т.ч. «відкати» службовим особам розпорядників, складав 20-30%. Вимагання чиновниками різних рівнів «відкатів» призводило до збільшення вартості продукції, що систематично відображалось на додаткових витратах бюджету.

Таким чином, втрати бюджету, що перетікали із року в рік у тіньовий обіг у бюджетній сфері, за попередніми підрахунками, складала майже 100 млрд. грн.

Аналіз кримінальних проваджень на цей час свідчить, що лише за кожним третім злочином доводилася вина розпорядників коштів, за рештою – притягалися до кримінальної відповідальності виконавці робіт та послуг, постачальники товарів.

З метою виправлення зазначеної ситуації та належного виконання доручення Уряду щодо заходів, спрямованих на скорочення бюджетних витрат та напрямків їх використання, які затверджені постановою КМУ №65 від 01.03.2014 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету» уживаються заходи у напрямках відпрацювання видатків бюджетів 2012-2014 років та недопущення втрат бюджету поточного року.

У зв'язку з цим аналізуються фінансові потоки бюджету минулих років від головного розпорядника до кінцевого отримувача. За встановленими незаконними оборудками здійснюються заходи, спрямовані на притягнення до кримінальної відповідальності перш за все службових осіб розпорядників коштів, а також відшкодування ними завданих збитків.

Разом з тим на сьогодні відсутність автоматизованого доступу до інформаційних ресурсів не дозволяє в повній мірі впливати на декриміналізацію сфери бюджетних відносин.

Отримання доступу до інформаційних ресурсів міністерств та відомств, які відображають точне розпорядження бюджетними коштами та майном дає можливість реальному прогнозуванню кримінальних процесів, сприяє своєчасному припиненню злочинів та взагалі підвищить ефективність роботи оперативних підрозділів.

На сьогодні доцільно вирішити питання про надання працівникам оперативних підрозділів оперативного доступу до інформаційних ресурсів наступних відомств:

1. Державній фіскальній службі України:

- «Податковий блок»;
- «АІС ОР»;
- ЦБД «Єдина автоматизована інформаційна система» та «Інспектор 2006».

2. Державній казначейській службі України:

- база даних «Казна».

3. Міністерству юстиції України:

- Єдиний реєстр нотаріусів України;
- Єдиний реєстр довіреностей;
- Державний реєстр обтяжень рухомого майна;
- Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення;
- Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство;
- Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень;
- Державний реєстр бази персональних даних;
- Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

4. Державному комітету статистики України:

- Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України;
- База статистичної звітності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

5. Міністерству соціальної політики України:

- Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- База даних про виплату щорічної разової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань;
- Реєстр ветеранів війни, які отримали санаторно-курортне лікування;
- Реєстр виплат довічних державних стипендій;
- Реєстр наданої щомісячної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів АТО.

Д. Матерняк,
магістр міжнародних відносин
(Польсько-український портал *polukr.net*)

БЮРО АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ГОЛОВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОЛІЦІЇ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА КОНТРТЕРОРИСТИЧНА ОДИНИЦЯ

Бюро антитерористичних операцій Головного управління поліції (ВОА КРР) виконує в Польщі функцію так званого Центрального антитерористичного спецпідрозділу – одиниці, призначеної для найскладніших операцій, пов'язаних з боротьбою з тероризмом і кримінальним терором, в тому числі вирішення ситуацій зі взяттям заручників.

Виникнення і розвиток спецпідрозділу

Історія ВОА сягає середини сімдесятих років ХХ століття. 22 лютого 1976 року Міністр внутрішніх справ створив в Столичному відділку громадянської міліції Відділ забезпечення, який відповідав за боротьбу з тероризмом та інтервенцію в найскладніші ситуації, які загрожують життю громадян. Спочатку він налічував близько 50 осіб, однак в 1982 році, у зв'язку зі зростанням загрози інцидентів терористичного характеру, його штат розширився до 273 осіб. До сфери їх діяльності увійшли, серед іншого спеціальні патрулі на бортах літаків, яким загрозувало викрадення, польських авіаліній «LOT».

Після системних змін, які відбулися в 1989 році та створення Поліції, замість колишньої Громадянської міліції, антитерористична одиниця перейшла у підпорядкування Столичного відділку поліції ст. м. Варшави під назвою Антитерористичний відділ. В його межах розширено, серед іншого, медичну і мінерно-піротехнічну (саперну) секцію. У 2003 році закінчився період перебування підрозділу в структурах варшавської Поліції – і він перейшов у підпорядкування Головного управління поліції. У липні того ж року, у зв'язку з трагічним досвідом штурму в Магдаленці (де в березні 2003 року в результаті перестрілки з двома злочинцями згинули два офіцери та кільканадцять було поранено) прийняли рішення створити на базі підрозділу Бюро антитерористичних операцій, підпорядковане безпосередньо Головному управлінню поліції. Цей стан остаточно закріпився в 2008 році і з того часу ВОА незмінно працює, підпорядковуючись керівнику польської Поліції.

Вибір Варшави, як місця створення центральної контртерористичної одиниці не був випадковим і не виникав лише з факту дотеперішнього функціонування підрозділу в столиці держави. Варшавська одиниця, як єдина, мала відповідну навчально-тренувальну, економічну і організаційну базу. Слід пам'ятати, що весь процес створення і реорганізації підрозділу до нинішнього стану тривав загалом кільканадцять років (1990–2008) і поглинув значні кошти. Поточне утримання контртерористичного підрозділу також поглинає значні кошти, що виникає передусім з необхідності постійного забезпечення сучасною зброєю і іншим необхідним обладнанням для реалізації запланованих завдань.

На даний момент в бойових групах і групах підтримки служить кількесот офіцерів. В рамках підрозділу поза штатними бойовими групами діють також елітні стрілецькі групи, а також декілька секцій, в тому числі вже згадувані медичний і саперний підрозділ а також транспортний. Регулярно ведеться навчання, яке дозволяє вести операції в водному середовищі (в т.ч. на Балтійському морі, як

на буриньних платформах, так і на пасажирських поромках) а також на перекидних з використанням парашутів та вертольотів.

Завдання ВОА

До головних завдань Бюро антитерористичних операцій Головного управління поліції входить боротьба з терористичними загрозами, реалізація найважчих і найскладніших поліцейських спецоперацій, в тому числі боротьба з різного типу замахами (в тому числі з використанням вибухових матеріалів та хімічних і біологічних речовин, а також іонізуючого і нуклеарного випромінювання) а також викраденнями і ситуаціями з взяттям заручників. У зв'язку з найвищим рівнем підготовки, до завдань ВОА входить також участь в навчанні Незалежних антитерористичних підрозділів поліції і Антитерористичних секцій поліції, розміщених у всіх воєводських містах на території країни. ВОА співпрацює також з іншими підрозділами, які займаються боротьбою з тероризмом, в т.ч. з Військовим підрозділом GROM, а також з закордонними контртерористичними формаціями. Вона також входить в склад оперативної групи ATLAS, діючої в межах Європейського союзу, мета якої полягає у співпраці центральних спецпідрозділів держав ЄС в операціях, пов'язаних як з навчаннями, так і, у випадку появи терористичної загрози в настільки великому масштабі, співпрацю з метою подолання тих загроз, з якими не можливо було б справитись силами однієї держави. До її складу входять підрозділи з Австрії, Болгарії, Кіпру, Чехії, Франції, Німеччини і Угорщини.

ВОА – центральна контртерористична одиниця

Підставою концепції діяльності Бюро антитерористичних операцій в нинішній формі є переконання в потребі функціонування в структурі сил безпеки держави підрозділу, здатного проводити найскладніші контр- і антитерористичні операції в країні. Актуально, в контексті масштабу загрози тероризмом і регулярних замахів, в тому числі організовуваних ісламськими терористичними організаціями, діяльність такого підрозділу просто необхідна. Принагідно слід зауважити, що інциденти терористичного характеру виходять далеко за межі типових загроз кримінального характеру – їх рівень складності та потенційних наслідків, в тому числі для життя і здоров'я сторонніх осіб, тобто заручників, набагато серйозніший. Така ситуація змушує зосередитися на підготовці підрозділу і його офіцерів до реагування на конкретний тип загрози, хоч звісно не виключає участі ВОА в діяльності, пов'язаній з поточними операціями, пов'язаними з організованою злочинністю (це також враховується під час навчань).

Водночас, підпорядкування одному, центральному контртерористичному підрозділу місцевих підрозділів є, на думку експертів, які займаються проблематикою боротьби з тероризмом і організованою злочинністю, вельми бажаним рішенням. Адже це дозволяє уніфікувати навчання, а також здійснювати поточну оцінку стану підготовки окремих підрозділів до відведених їм завдань. Це має величезне значення в ситуації, коли до діяльності в даному випадку використовується декілька поліцейських підрозділів, розташованих в різних місцях.

Та сама проблема стосується питання взаємодії військових і поліцейських спецпідрозділів. Незважаючи на функціонування поліцейського центрального контртерористичного підрозділу, важливим питанням залишається співпраця між цивільними і військовими підрозділами, які займаються боротьбою з тероризмом. Важливо, щоб існували правові регулювання, які б дозволяли використовувати одиниці збройних сил на території країни, – в Польщі впродовж довшого періоду часу, не існували точні регулювання, щодо цієї проблематики. Однак, у зв'язку з цим, масштаб терористичних інцидентів складно передбачити, може з'явитися реальна потреба мобілізації до участі в рятівній операції всіх можливих засобів (прикладом терористичного замаху масового масштабу є замах в Мумбаї в Індії в 2008 році, де одночасно терористи атакували десять цілей, а кількість осіб, які опинилися під грозою перевищила декілька тисяч).

Для виникнення і ефективного функціонування центральної контртерористичної одиниці незвичайно важливо, щоб вона мала відповідне місце в структурі поліцейських сил, фінансову незалежність і відповідні кошти на навчання і закупівлю обладнання, а також можливості налагодження контактів з закордонними партнерами у світі, що дозволяє користуватися доробком і досвідом підрозділів.

1. Jałoszyński K. Jednostka kontrterrorystyczna: element działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego / K. Jałoszyński. – Wyd. WSPOL, Szczytno 2011.

2. Jałoszyński K. Współczesny wymiar antyterroryzmu / K. Jałoszyński. – Wyd. TRIO, Warszawa 2008.

3. Masiul K. Bezpieczeństwo RP wobec współczesnego zagrożenia terroryzmem / K. Masiul. – Wyd. WSPOL, Szczytno 2014.

4. Szafranski J. Problemy prawno-organizacyjne zwalczania terroryzmu w Polsce / J. Szafranski, K. Liedel. – Wyd. WSPOL, Szczytno 2011.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 330 КК УКРАЇНИ

Службову інформацію, як новий вид інформації з обмеженим доступом, запроваджено у 2011 р. Законом України «Про доступ до публічної інформації» [1]. В законодавстві вона, по суті, замінила «конфіденційну інформацію, що є власністю держави», залишивши незмінним ступінь обмеження доступу та відповідний гриф – «Для службового користування».

На відміну від конфіденційної та таємної інформації, визначення службової інформації у законі «Про доступ до публічної інформації» (як і в інших законах) не наводиться, проте у ст. 9 згаданого закону зазначається, що *«до службової може належати така інформація: ...*

2) зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці».

Як бачимо, в законодавчому формулюванні визначається не обов'язкове, а альтернативне віднесення зазначеної інформації до службової, – *«може належати»*. Зважаючи на варіативну можливість логічно припустити що певна частина зазначеної інформації *«може не належати»* до службової [2, с. 113].

Отже, належність інформації до зібраної у процесі ОРД, КРД та у сфері оборони країни не є, наразі, безумовним свідченням її належності до службової інформації, а отже і до предмету злочину, передбаченого у ст. 330 КК України.

Крім того, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (п. 2 ст. 6) та Закону України «Про інформацію» (п. 3 ст.21), віднесення інформації до службової має регулюватися законом (не підзаконним актом). Про це йдеться й у ч. 1 ст. 34 Конституції України. Проте, до сьогодні такого закону не існує. Маємо лише Інструкцію про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію, затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 1893 від 27.11.1998 р. [3].

Також, відповідно до закону «Про доступ до публічної інформації» (п. 2 ст. 6), обмеження доступу до інформації може бути здійснено лише при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Таким чином, суб'єкт владних повноважень, приймаючи рішення про обмеження доступу до певної інформації, має встановити наявність одночасно всіх цих трьох умов (трискладовий тест). Втім, зробити це на підставі наведених у ч. 2 ст. 9 закону ознак інформації: «зібрана у процесі ОРД, КРД та у сфері оборони країни»; «її не віднесено до державної таємниці», – вкрай проблематично, оскільки ні у цій статті, ні в інших положеннях закону не йдеться про інші ознаки такої інформації: – чи завдає розголошення цих відомостей істотної шкоди і яким (чий) інтересам, а відтак, – чи підлягають ці відомості охороні державою, чи ні.

Зауважимо, що згадані критерії у визначенні іншого виду інформації з обмеженим доступом – державної таємниці, законодавцем враховані.

Відповідно до ст. 1 Інструкції, затвердженої постановою КМУ № 1893 від 27.11.1998 р. [3], переліки відомостей, які містять службову інформацію, розробляються відомчими експертними комісіями та затверджуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади. Таким чином, відомості, які можуть бути визнані предметом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, містяться у відомчих переліках численних суб'єктів, яким надано право на здійснення контррозвідальної та оперативно-розшукової діяльності (СБ України, УДО України, ГУР МО України, МВС України, СЗР України, ДПС України, підрозділи податкової міліції ДФС України, Державної пенітенціарної служби України та Національного антикорупційного бюро України) або задіяними у забезпеченні сфери оборони країни (МО України, підприємства ВПК тощо).

Як свідчить аналіз відомчих переліків, відомості, що становлять службову інформацію, визнаються в них як правило без чіткої типової структуризації та недостатньо конкретно. Формування узагальненого переліку відомостей, що становлять службову інформацію, на кшталт Зводу відомос-

тей, що становлять державну таємницю, законодавством не передбачено, що певною мірою ускладнює її віднесення до предмета протиправних посягань.

Визначаючи сфери обігу службової інформації, законодавець згадує лише сферу оборони країни, не припускаючи можливості наявності відомостей «Для службового користування» у зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, військовій, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній сферах та у сферах державної безпеки і безпеки державного кордону, визначених у ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» як такі, що містять реальні та потенційні загрози національній безпеці України та стабільності в суспільстві. А також складові правоохоронної сфери та сфери державної безпеки, – оперативно-розшукову та контррозвідувальну діяльності, не визначаючи самих цих сфер.

Причому, йдеться не про відомості щодо організації ОРД та КРД, методи їх здійснення чи суб'єктів, до цього залучених, а лише про інформацію, зібрану під час такої діяльності, причому тільки таку, яку не віднесено до державної таємниці. Зауважимо, що критерії віднесення інформації до «конфіденційної інформації, що є власністю держави», які визначались у додатку 13 (на сьогодні втратив чинність) до згаданої Інструкції, затвердженої Постановою КМУ від 27 листопада 1998 р. № 1893, хоча й критикувались тоді науковцями за недосконалість, проте були значно більш конкретними: інформація мала створюватися за кошти державного бюджету або перебувати у володінні, користуванні чи розпорядженні державної організації; використовуватися з метою забезпечення національних інтересів держави; не належати до державної таємниці; визнавалось, що розголошення такої інформації може призвести до порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина, негативних наслідків у внутрішньополітичній, зовнішньополітичній, економічній, військовій соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній сферах та у сферах державної безпеки і безпеки державного кордону, створення перешкод у роботі державних органів.

На нашу думку, підхід законодавця до тлумачення службової інформації на сьогодні навряд чи можна визнати конструктивним.

По-перше, «інформація, зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці» не охоплює всі сфери діяльності держави, де міститься інформація яка потребує обмеження доступу «Для службового користування» в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя та розголошення якої може завдати шкоди цим інтересам (п. 2 ст. 6 закону «Про доступ до публічної інформації»).

По-друге, поєднання у визначенні локацій обігу службової інформації сфери діяльності держави (сфери оборони) та її видів (ОРД та КРД, що є складовими правоохоронної сфери та сфери державної безпеки) порушує усталені правила юридичної техніки щодо формування законодавчих положень.

По-третє, в КРД, а поготів – в ОРД, є значна частина інформації щодо їх організації та здійснення, яка не становить державної таємниці, проте потребує обмеження доступу відповідно до трискладового тесту. Але ця інформація є питомою складовою зазначених видів діяльності, а не зібраною в процесі їх здійснення. Власне – це є сам процес, який далеко не завжди становить державну таємницю, а відповідно до закону не може, наразі, становити й службову інформацію.

Таким чином, ґрунтовною проблемою удосконалення кримінально-правової охорони службової інформації є переосмислення її статусу як виду таємної інформації та закріплення в законодавстві її визначення, за аналогією з державною таємницею, яке б конкретизувало її тлумачення та сприяло правильній кваліфікації як предмету злочинних посягань.

1. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. // Голос України. – 2011. – № 24.

2. Шлапаченко В. М. Шляхи вдосконалення кримінально-правової охорони службової інформації / В. М. Шлапаченко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2014. – № 2 (15). – С. 111–119.

3. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 10 грудня.

4. Про державну таємницю: Закон України від 1994 р. у редакції від 19 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1/rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

О. М. Мельник,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник наукової лабораторії
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПЛАНУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС У ПРОТИДІЇ НАРКОТИЗМУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Масштаби поширення наркотизму в суспільстві в цілому й серед неповнолітніх зокрема – проблема сучасного українського суспільства, яка не тільки не знижується, але й стає дедалі гострішою та актуальною. Якщо для групи населення середнього віку характерне зловживання алкоголем, то для підлітків і дітей стає більш властивим вживання наркотиків і токсикантів [1, с. 173].

Сьогодні загрозливим викликом українській нації і державі стала проблема, пов'язана із вживанням наркотиків серед неповнолітніх. Проблема наркотизації сучасної молоді настільки гостра, що вживання неповнолітніми, юнаками і дівчатами наркотичних речовин стає небезпечним соціальним явищем.

Оперативно-розшукова діяльність у сфері активної протидії наркотизму серед неповнолітніх стала одним із стратегічних напрямів діяльності органів внутрішніх справ.

Оперативно-розшукова діяльність в підлітковому середовищі покликана забезпечити виявлення окремих підлітків і їх формувань зі стійкою асоціальною поведінкою і здійснення виховно-запобіжного впливу в цілях недопущення вживання наркотиків, роз'єднання злочинних груп неповнолітніх і спрямування їх енергії в суспільно корисне русло; виявлення і викриття наркозлочинної діяльності організаторів і підбурювачів і вжиття до них заходів.

Для того, щоб правильно організувати оперативно – розшукову роботу, керівникам і працівникам оперативних підрозділів необхідно дотримуватися певних умов, а саме:

- досконало знати напрям роботи, територію, об'єкт обслуговування, стан злочинності, характеристику сил і засобів, які можна використати для протидії злочинності;
- предметно планувати роботу оперативного підрозділу та оперативних працівників на основі глибокого вивчення, аналізу й оцінки оперативної обстановки, належної розстановки сил і засобів оперативно-розшукової діяльності, ефективної взаємодії з іншими підрозділами органів внутрішніх справ і правоохоронними органами, залучення громадськості до протидії правопорушенням і злочинності;
- забезпечувати виконання запланованих оперативно-розшукових та інших заходів здійсненням систематичного відомчого контролю за роботою працівників оперативних підрозділів, одночасно надаючи їм методичну та практичну допомогу.

Планування заходів працівниками оперативних підрозділів, які здійснюють протидію наркотизму серед неповнолітніх, слід розглядати як складову організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів.

Спільними чинниками при цьому є:

- визначення основних напрямів і конкретних завдань щодо попередження поширення наркотизму серед неповнолітніх у той чи інший період;
- оцінка результатів раніше запланованих і проведених заходів;
- попередні визначення конкретних організаційних, профілактичних оперативно-розшукових заходів, що пропонуються до планів;
- узгодження із заходами, які плануються іншими правоохоронними органами, обговорення з останніми питань, щодо яких необхідні спільні чи погоджені дії, визначення форм і способів взаємного інформування про хід виконання запланованих заходів;
- внесення коректив у плани роботи у зв'язку з новими завданнями та змінами оперативно-профілактичної ситуації, чинного законодавства [2].

Організувати оперативно-розшукову діяльність означає розробити план і систему роботи та взяти до уваги всі елементи з виокремленням усіх складових. Організація оперативно-розшукової діяльності неможлива без визначення цілей і засобів її досягнення, а також планування, здійснюваного в різноманітних формах. Планування – це обрання цілей і рішень, необхідних для їх досягнення, заздалегідь прийняте рішення про те, хто, що, коли і як буде робити, процес підготовки на перспективу рішення про те, що, ким, як і коли повинно бути виконано.

Необхідний рівень організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів, які здійснюють протидію наркотизму серед неповнолітніх, забезпечується в органах внутрішніх справ встановленою МВС України системою планів роботи, які можна класифікувати на основі трьох ознак: за суб'єктом управління, що приймає план роботи як управлінське рішення; за терміном, на який планується робота органу внутрішніх справ і оперативних підрозділів; за особливостями вирішуваних завдань.

Отже, планування оперативно-розшукових заходів у протидії цьому негативному явищу серед неповнолітніх – це насамперед розумова діяльність, яка включає визначення і фіксування в письмовій формі конкретних напрямків і порядку застосування сил, засобів і методів ОРД.

Планування базується на принципах законності, науковості, узгодженості з планами інших служб, відомств, вищих органів, які здійснюють протидію наркотизму серед неповнолітніх, безперервності планування і виконання нових запланованих заходів у ситуаціях, коли цього потребує оперативна обстановка.

Особливого значення набуває принцип науковості. Він передбачає глибоке пізнання й урахування об'єктивних закономірностей розвитку системи, а також умов, за яких вона функціонує. Для цього необхідно, принаймні, користуватися достовірною і повною інформацією про обстановку, в якій функціонують органи, підрозділи внутрішніх справ, їх можливості, а також зважати на досягнення науки й техніки під час планування та здійснення планованих заходів. Таке пізнання може бути досягнуте лише ретельним вивченням інформації про стан оперативної обстановки на території чи лінії обслуговування і заходів щодо її покращання [3, с. 522–523].

Потреба в прогнозуванні під час організації оперативно-розшукової діяльності підрозділів органів внутрішніх справ у протидії наркотизму серед неповнолітніх обумовлена низкою чинників:

а) зростанням споживання наркотичних засобів і психотропних речовин, складністю і масштабістю (місцевого, регіонального, міжрегіонального, міжнародного) їх розповсюдження і високим рівнем організованості й згуртованості організованих злочинних структур;

б) необхідністю протиставлення оперативно-розшукової тактики підрозділами у боротьбі з цими видами кримінальних правопорушень у межах чинного законодавства з метою їх успішної нейтралізації [4, с. 71].

Як спеціальні самостійні види оперативно-розшукового прогнозування можна виокремити такі:

– прогнозування імовірних напрямів, об'єктів злочинної діяльності і ймовірної ситуації, яка може виникнути в період оперативної перевірки (документування), чим визначаються напрями оперативного й аналітичного пошуку, вибір і розміщення сил, підбір засобів і обрання тактики оперативної перевірки;

– прогнозування імовірної поведінки осіб у процесі підготовки, вчинення та після учинення кримінального правопорушення, а також вибір напрямів оперативного й аналітичного пошуку (включаючи можливість протидії з боку осіб, з якими встановлено корумповані зв'язки, що необхідно для вибору тактичних прийомів їх виявлення, затримання, а також для подальшого оперативного супроводження) [5, с. 116].

Організація планування роботи керівників оперативних підрозділів є їхньою головною функцією в процесі організації та здійснення управління, реалізації складних управлінських рішень, що потребують концентрації значних сил, ресурсів, часу.

Проблеми вдосконалення планування в органах внутрішніх справ мають досить широкий спектр. Це – уніфікація форм і реквізитів планів, забезпечення комплексності та алгоритмізації заходів, розрахунки розстановки сил, засобів та часу на виконання запланованих заходів, боротьба з бюрократичним ставленням до складання планів.

1. Віденєєв І. О. Особливості міжособистісних відносин і соціальної адаптації у дітей, які вживають токсичні речовини / І. О. Віденєєв // *Право і безпека*. – 2005. – № 4'1. – С. 173–175.

2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: НАВС, 2002. – 336 с.

3. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / за ред. С. П. Черних, М. П. Водька, О. Ф. Долженкова. – К.: відділ редакційно-видавничої діяльності Міністерства ДНДІ МВС України, 2012. – 884 с.

4. Никифорчук Д. Й. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Д. Й. Никифорчук. – К.: Міжвід. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з орг. злочинністю і корупцією, 2005. – С. 71–77.

5. Михайлецький О. О. Тактичні питання прогнозування ОРД підрозділами МВС України у БНОНЗ і психотропних речовин / О. О. Михайлецький // *Науковий вісник ЛьвДУВС (спеціальний випуск)*. – № 2/2009. – С. 113–120.

В. А. Мозгова,

кандидат юридичних наук,

начальник відділу досліджень проблем ювенальної юстиції

Науково-дослідного інституту

(Національна академія прокуратури України)

ПРОБЛЕМА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО ОСОБИ, ЩО ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН У НЕПОВНОЛІТНЬОМУ ВІЦІ, ПРИ ДОСЯГНЕННІ НЕЇ ПОВНОЛІТТЯ

Важлива роль у запобіганні злочинності, зокрема неповнолітніх, належить правовому забезпеченню цієї діяльності. Протидія злочинності потребує надійного правового регулювання різними

галуззями як матеріального, так і процесуального права, важливе місце серед яких займають галузі кримінально-правового комплексу. Ролі кримінального процесуального законодавства у сфері запобігання злочинності останнім часом присвячували праці такі українські дослідники: В. С. Батир-гарєєва, О. В. Григор'єва, О. О. Юхно та інші [1].

В межах цієї публікації розглянемо проблему процесуального статусу у кримінальному провадженні особи, що вчинила злочин у неповнолітньому віці, при досягненні неї повноліття.

Відповідно до ч. 3 ст. 484 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх «застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку». Виходить, що до особи, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці, незалежно від того, чи досягла вона повноліття під час кримінального провадження, або до його початку мають застосовуватися загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Безумовно, такий стан справ не може не викликати зауважень¹. Оскільки мова йде не про застосування норм матеріального права – закону про кримінальну відповідальність, для якого має значення психофізіологічні особливості винного саме на момент вчинення злочину, а про застосування норм процесуального права. Останні, встановлюючи особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх мають за мету зменшити негативний вплив провадження на таких осіб, компенсувати їх вікову незрілість (неадаптованість), через яку вони не в змозі повною мірою самостійно реалізовувати і захищати свої права та інтереси, бути активними суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин.

Частково вирішує цю проблему положення постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 року № 5, згідно п. 1 якої: такі особливості судового розгляду, як участь законного представника підсудного чи представників служби у справах дітей, порядок виклику підсудного, віддання його під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації дитячої установи, виділення справи про злочин неповнолітнього в окреме провадження, до осіб, які на час провадження у справі досягли повноліття, не застосовуються. Проте апеляційні чи касаційні скарги законного представника неповнолітнього засудженого, якому на час перевірки справи в суді апеляційної чи касаційної інстанції виповнилося 18 років, підлягають розгляду на загальних підставах. Однак, вирішуючи проблеми, що були у зв'язку з дією старого КПК України (1960 року), вказана постанова не враховує новачі кримінального провадження щодо неповнолітніх згідно КПК України 2012 року. Крім того, виходячи з буквального тлумачення наведеного вище положення п. 1 постанови, мова йде лише про стадію судового розгляду і не стосується стадії досудового розслідування.

За таких обставин, вбачається доцільним внести відповідні зміни до ст. 484 КПК України.

Розглянемо, як врегульовано це питання у КПК Республік Білорусь, Молдова та Казахстан. Так, у кримінальному процесуальному законі вказаних держав, як і в КПК України, передбачено окрему главу присвячену кримінальному провадженню щодо неповнолітніх.

Відповідно до ч. 3 ст. 429 КПК Республіки Білорусь «Порядок провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх» [2] у разі досягнення неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим вісімнадцятирічного віку участь: 1) захисника підозрюваного або обвинуваченого є обов'язковою і триває до закінчення провадження у кримінальній справі; 2) законних представників підозрюваного або обвинуваченого у попередньому розслідуванні або в судовому розгляді припиняється, про що орган, що веде кримінальний процес, виносить мотивовану постанову (ухвалу); 3) педагога чи психолога при допиті підозрюваного або обвинуваченого є необов'язковою.

КПК Республіки Казахстан у ч. 3 ст. 530 «Провадження у справах про кримінальне правопорушення неповнолітніх» передбачає, що: «Порядок провадження у справах про кримінальні правопорушення неповнолітніх не застосовується у випадках, коли: 1) в одне провадження об'єднані справи про декілька кримінальних правопорушень даної особи, частина з яких вчинена після досягнення нею вісімнадцяти років; 2) підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений до моменту судочинства досягли повноліття» [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 474 КПК Республіки Молдова передбачено, що положення глави I «Провадження у справах про неповнолітніх» розділу III «застосовуються у справах щодо осіб, які не досягли до моменту здійснення процесуальної дії 18-річного віку. Положення щодо предмета доказування, строків затримання чи попереднього арешту, звільнення від кримінальної відповідальності застосовуються і після

¹ Нагадаємо, що до загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх, КПК України 2012 року у параграфі 1 глави 38, відносить питання, не тільки пов'язані з обставинами, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485), а також ті, які пов'язані з: участю законного представника неповнолітнього, педагога, психолога або лікаря у відповідних процесуальних діях (ст. 488, 491); участю у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ (ст. 496); порядком виклику підозрюваного чи обвинуваченого через батьків або інших законних представників (ст. 489); проведенням допиту неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, у тому числі в частині тривалості допиту (без перерви – одна година, а загалом – дві години на день), не попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ст.ст. 226, 490); застосуванням такого запобіжного заходу як передання підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників (ст. 493) та інше.

досягнення 18 – річного віку». А згідно ч. 5 ст. 77 цього Кодексу встановлено, що «повноваження законного представника припиняються одночасно з досягненням потерпілим, цивільним позивачем, підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним повноліття і набуття ним повної дієздатності» [4].

Як бачимо, за кордоном, по різному вирішують вказану проблему процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого, який досяг повноліття. Вбачається доцільним ч. 3 ст. 484 КПК України «Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх» викласти у наступній редакції: «3. Положення цього параграфу застосовуються у кримінальних провадженнях щодо осіб, які не досягли до моменту здійснення процесуальної дії вісімнадцятирічного віку. Положення щодо обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх застосовуються і після досягнення вісімнадцятирічного віку».

Зважаючи, що, як справедливо зауважують психологи, особистість особи у віці 14, 16 або 18 років без однієї доби і її ж особистість після закінчення цієї доби не має не тільки стрибкоподібних якісних, але і помітних кількісних відмінностей [5, с. 69; 6, с. 83], є необхідним вказану ст. 484 КПК України доповнити ч. 4 такого змісту:

«4. У разі досягнення неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим вісімнадцятирічного віку участь:

1) захисника підозрюваного або обвинуваченого є обов'язковою і триває до закінчення кримінального провадження;

2) законного представника підозрюваного або обвинуваченого у досудовому розслідуванні або в судовому розгляді припиняється, про що слідчий, прокурор виносить вмотивовану постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє вмотивовану ухвалу, копія якої вручається особі щодо якої її винесено (постановлено), підозрюваному або обвинуваченому;

3) педагога чи психолога у проведенні слідчих (розшукових) дій стосовно підозрюваного або обвинуваченого є необов'язковою».

1. Батиргареева В. С. Щодо ролі кримінального процесуального законодавства у сфері запобігання злочинності / В. С. Батиргареева // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. – Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 592–594; Григор'єва О. В. Правові засади запобігання кримінальній агресії / О. В. Григор'єва // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 57–65; Юхно О. О. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням при запровадженні та вдосконаленні чинного Кримінального процесуального кодексу України / О. О. Юхно // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 2. – С. 275–286.

2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2015 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1_

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#sub_id=800000.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 14 марта 2003 года № 122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.05.2014 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729

5. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская. – М.: Издательство НОРМА, 1998. – 285 с.

6. Рогозин Д. А. Правовые, социальные и психологические основы производства по уголовным делам несовершеннолетних: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00. 09. // Д. А. Рогозин. – Оренбург, 2001. – 176 с.

Ю. С. Нагачевська,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією свідчить про те, що за сучасних умов прояви корупції стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя.

На сьогодні кримінальні елементи певною мірою змінили форми і методи протиправної діяльності, дедалі частіше спрямовують свої зусилля на встановлення контролю над найбільш прибутковими сферами економічних відносин, залучають до реалізації корисливих задумів корумпованих представників органів влади, намагаються проникнути до управлінських структур різних рівнів для

лобіювання власних інтересів. Значна частина кримінальних формувань має тісні міжрегіональні та міжнародні зв'язки. Незважаючи на багатоаспектність природи виникнення та поширення корупційних проявів у кожній окремій державі, до основних факторів, що сприяють їх поширенню, можна віднести, з одного боку, зростаюче зубожіння широких верств населення, погіршення криміногенної ситуації, високі показники нерівності розподілу прибутків, відсутність системи соціального захисту в одних країнах, а з іншого – нарощування економічного потенціалу та щорічне збільшення фінансових надходжень у вигляді іноземних інвестицій – в інших країнах. Корупція у більшості держав Центральної та Східної Європи, а також у країнах, які виникли на пострадянському просторі, тісно пов'язана з тим, що вони знаходяться в стані економічної та суспільної трансформації.

Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі та апробовані міжнародною спільнотою. Це, насамперед, відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації.

За умов масштабної корупції акцент робиться саме на усуненні причин, а не на боротьбі з конкретними проявами. Так для правових систем деяких розвинутих країн узагалі не характерно використання в законодавстві терміну «боротьба» – законодавці закладають в нормативно-правовому акті принципи попередження правопорушень, які стосуються певної сфери діяльності.

Однією з головних складових формування і реалізації ефективної системи боротьби з корупцією є чітка взаємодія держав, у першу чергу їх правоохоронних органів, на регіональному і міжнародному рівнях, участь у заходах боротьби з цим негативним явищем, запроваджених у межах Організації Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями.

Так найважливішими серед останніх документів Європейського Союзу у сфері боротьби з корупцією є Комюніке Європейської комісії від 28 травня 2003 р. щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції, в якій визначено основні засади боротьби з цим негативним явищем в Євросоюзі та окреслено принципи вдосконалення протидії корупції в нових країнах-членах, країнах-кандидатах і третіх країнах, а також Рамкове рішення Ради Європейського Союзу № 568 від 22 липня 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі», в якому визначається поняття «активної» та «пасивної» корупції і встановлюються санкції у відношенні осіб, у тому числі юридичних, за вчинення такого роду злочинів. Досить чітка й ефективна система боротьби з корупцією, яка спирається на солідну нормативно-правову базу та однозначну підтримку суспільства діє у Фінляндії. Саме цю країну міжнародна неурядова організація по боротьбі з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» визначає як одну з найменш корумпованих країн серед 133 країн світу. Фінляндія як член Європейського Союзу є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементація європейських законів у національну правову систему здійснюється цією країною досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміну «боротьба» з визначенням певного виду злочину. Фінський законодавець заклав принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального Кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років в залежності від ступеня суспільної небезпеки злочину.

У галузі боротьби з корупцією у Бельгії пішли не лише традиційним репресивним шляхом – установлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння, а також подбали про попередження корупції. Так ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC (модернізації державного управління), зокрема у реформі сектору фінансового контролю. Бельгія розширила поняття корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись лише кримінальним аспектом, а й залишивши місце для таких понять, як роз'яснення норм (правил, стандартів), їх нагадування, транспарентність поведінки, що приведе до вироблення кодексу поведінки (деонтології).

В основу боротьби з корупцією в Німеччині покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової бази злочинних угруповань. Це досягається двома шляхами: конфіскаційним (конфіскація майна) і створенням належної правової бази для унеможливлення «відмивання» «брудних» грошей. Особливо слід виділити обов'язок банківських установ надавати правоохоронним органам інформацію про операції з грошима у розмірі понад 20 тис. німецьких марок за умов, що ця інформація буде використана виключно для розслідування. Досвід боротьби з корупцією у Німеччині та Словаччині свідчить про ефективність задіяння громадськості для боротьби з корупцією. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про економічні злочини. Таке рішення було прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вищезазначеного спецпідрозділу, який складається

всього з 9 працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Карні справи було відкрито у 124 випадках, з яких 30% стосується справ щодо корупції.

В США накопичено практично найбільший досвід боротьби з корупцією. Організована злочинність тут вперше стала предметом обговорення на «високому рівні» ще у 1929 році, коли її вивченням займалась так звана «Комісія Цікершема». З того часу ця проблема знаходиться в центрі уваги комісій, комітетів та підкомітетів, що створювались згідно з рішенням конгресу чи президента, які в результаті довгого та ретельного вивчення різних аспектів боротьби з організованою злочинністю та корупцією розробляли рекомендації, які були покладені в основу федеральних законів. В Японії, як і в багатьох країнах, одним з найголовніших напрямів боротьби з корупцією є кадрова політика. Японським державним службовцям гарантована гідна оплата праці. Велику увагу японський законодавець приділяє етичній поведінці політиків і службовців. Так, з квітня 2000 р. в країні діє Закон «Про етику державних службовців», а так само затверджені урядовим указом етичні правила державного службовця і норми адміністративних покарань за їх порушення. В етичних правилах державного службовця даються визначення «зацікавленої особи» і докладний перелік неетичних дій, що виключає довільне тлумачення вимог закону. В Італії для боротьби з організованою злочинністю, в тому числі й корупцією, створено міжвідомчий спеціальний орган – «Управління розслідувань Антимафія» (ДІА). Основна частина кадрів ДІА складають фахівці слідчих органів Державної поліції, карабінерів та Фінансової гвардії із залученням цивільних фахівців у галузі інформатики, технічного та адміністративного забезпечення. До компетенції цього органу віднесено злочини з наявністю ознак «угруповання мафіозного типу».

Отже, як видно, за кордоном антикорупційне законодавство розвивається у бік використання всього арсеналу правових засобів боротьби (не тільки кримінально-правових) і з акцентом на попередження.

Проведений аналіз особливостей боротьби з корупційними злочинами в країнах Європейського Союзу, Японії, США та інших країнах дозволяє сформулювати уявлення про основи передової національної антикорупційної стратегії, розвиток якої необхідний в сьогоденні України:

1. Сильна політична воля вищого керівництва держави до боротьби з корупцією і сформована на її основі єдина державна політика в області боротьби з корупцією, яка б включала комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру. Ні законодавчі, ні адміністративні, ні будь-які інші заходи, що направлені на протидію корупції не можуть бути ефективними, якщо немає політичної волі на всіх рівнях влади.

2. Організований соціальний контроль з боку громадянського суспільства за всією системою державного адміністрування (неодмінною умовою для цього є створення атмосфери прозорості) і забезпечена можливість порушення в цих рамках кримінального переслідування правопорушників. Важливу роль тут відіграють дійсно незалежні засоби масової інформації.

3. Незалежність судової влади. Такий підхід всебічно ілюструє правоохоронна система Італії, США, Великобританії, Франції та інших країн.

4. Жорстка підзвітність осіб, які наділені владними повноваженнями, перед реально незалежним органом, що здійснює моніторинг чистоти діяльності державних службовців, а також наділений повноваженнями по притягненню до відповідальності посадовців незалежно від їх місця в ієрархічній структурі влади.

1. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. – Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії «Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії». – К.: Центр Разумкова. – 27 листопада 2009. – С. 56.

2. Corruption Perceptions Index 2009. – Сайт Transparency International. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/2009.

3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Є. В. Невмержицький. – К.: КНТ, 208. – С. 222.

С. В. Нагачевський,
кандидат юридичних наук,
заступник декана юридичного факультету
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У кожній країні проблема попередження злочинності важлива, незалежно від системи і заходів попередження, від відмінностей у законодавстві конкретних країн. Без прийняття конкретних заходів до попередження злочинності боротьба з нею стає неможливою, більше того – неефективною. В даний час аж ніяк не загально визнаним, що має не лише прихильників, а й противників, стало, здавало-

ся б, безперечно, «вистраждане» протягом століть всієї світової цивілізацією концептуальне положення про пріоритетність попередження у ряді основних напрямків боротьби зі злочинністю. Не тільки в наукових і публіцистичних дискусіях, але, наприклад і в ході законопроектних робіт, зводиться нанівець виховно-попереджувальний потенціал судової влади, кримінального судочинства, припинюється роль превентивних компонентів правоохоронних в цілому.

Існують принципові розбіжності, в тому числі і на рівні федеральних органів різних гілок влади, з приводу тісно пов'язаних з кримінологічною проблематикою питань участі інститутів громадянського суспільства в охороні правопорядку, залучення населення до роботи з попередження злочинів. Є різночитання (у тому числі при визначенні та вираженні позицій владних структур) щодо можливостей, предмета, меж, співвідношення різних рівнів нормативно-правового регулювання попередження як злочинності в цілому, так і її окремих видів (наприклад, організованою, корупційною, професійною, побутовою). Якщо не досягнення консенсусу з вказаним та іншим проблемних питань, то хоча б наближення до нього стає додатковим аргументом на користь визнання гострої актуальності наукової розробки цілісної теорії, концептуальних основ попередження злочинності в сучасних умовах.

Відмінності в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, організації та методах та обліку злочинів не дозволяють проводити прямі порівняння абсолютних даних з того чи іншого виду злочинів, так як часто можуть призвести до некоректних висновків. Динаміка загального рівня злочинності та її окремих порівнянних видів, динаміка структурних показників, питомої ваги різних видів злочинної поведінки є підставами для виявлення кримінологічних значущих тенденцій злочинності в різних країнах.

В останні два десятиліття в західно-європейських країнах, в США, Канаді, Японії активно розвиваються теорія й практика запобігання злочинів. При цьому кримінологи західних країн вважають за краще вести мову не про попередження злочинності як соціального явища, а лише про її обмеження, про стримуючий вплив на конкретні криміногенні чинники і обставини.

Тим не менш, в практичному аспекті попередження злочинів робиться дуже багато. Передбачається, що попередження не може бути ефективним, якщо воно не організовано на систематичній і скоординованій основі і не включає заходів щодо поліпшення життя населення, вдосконалення кримінального правосуддя та пенітенціарної системи [1].

У країнах-членах Європейського Союзу виділяють два рівні попередження злочинів: соціальне і ситуаційне. Соціальне попередження спрямовано на зміну несприятливих умов формування особистості людини, особливо мікросередовища і мікросоціального ситуації. Ситуаційне виходить з того, що окремі категорії злочинних діянь відбуваються при певних обставинах, в певний час і певних місцях. Сама ситуація стимулює і провокує певні види злочинів (вуличні бійки біля кінотеатрів і розважальних закладів, звалтування в парках, скверах і т.д.). Таке попередження за прийнятою у нас термінологією відповідає запобігання і припинення злочинів.

У деяких країнах, наприклад у ФРН, виділяють первинну, вторинну і третинну превенції. Первинна превенція спрямована на подолання дефіциту соціальності і позитивного правосвідомості як головної причини злочинів. Вторинна превенція здійснюється поліцейськими органами і пов'язана з правовими засобами утримання від злочинів. Третинна превенція передбачає ті профілактичні заходи та засоби, які застосовуються в процесі покарання та ресоціалізації злочинців. Для координації діяльності щодо попередження злочинів у багатьох країнах створені відповідні органи (наприклад, Національні Ради). Основними їх функціями є: 1) збір інформації; 2) планування, виконання та оцінка програм з попередження злочинів, 3) координація діяльності поліції та інших органів, що працюють у цій сфері; 4) забезпечення участі населення; 5) співпраця із засобами масової інформації; 6) науково-дослідна робота; 7) співпраця з законодавчими органами, що визначають політику в області боротьби зі злочинністю; 8) навчальна підготовка.

У практичній діяльності поліції широко пропагується теза про те, що злочини скоюються найчастіше тоді, коли потенційний злочинець зустрічає вразливу, без охорони жертву або об'єкт. Тому превентивні заходи повинні бути спрямовані або на злочинця, або на систему безпеки, або на потенційну жертву (індивідуальна, загальна і віктимологічні профілактика). У цій тріаді особлива увага приділяється охоронному попередженню і цілеспрямованій роботі з населенням, спрямованої на його самозахист. У деяких європейських країнах довгий час вважалося, що попередження злочинів є «побічним продуктом» поліцейської роботи просто тому, що саме існування апарату поліції діє як фактор, що стримує злочинність. Але, починаючи з 60-х років, поліція стала широко практикувати цілеспрямовану роботу з громадськістю з орієнтацією на самозахист, а саме: консультувати населення, як за допомогою технічних засобів врятувати від злодіїв майно і як, завдяки правильним діям, не стати жертвою злочину.

У цих же цілях практикуються: 1) безкоштовне розповсюдження рад по профілактиці злочинів; 2) трансляція по радіо і демонстрація по телебаченню передач з циклу «Кримінальна поліція радить».

Існує спеціальна програма запобігання злочинів кримінальною поліцією, центральною ідеєю якої є наступна формула: будь-який контакт поліцейського з населенням має служити інтересам профілактики.

У США існує три моделі превентивної діяльності: модель суспільних установ, модель безпеки індивідуума і модель впливу через навколишнє середовище. На федеральному і місцевому рівнях реалізуються програми попередження злочинів. У деяких штатах участь громадян у зміцненні правопорядку дозволило знизити кількість пограбувань на 30%. Тут використовується винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення.

У Канаді широко практикується участь громадян у патрулюванні. Діючи спільно з поліцією, цивільні патрулі знижують страх перед злочинцями і підтримують відчуття особистої безпеки. У ряді випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, особливо в нічний час [2].

У Великобританії розроблені мінімальні стандарти кримінальної безпеки, широко використовується залучення населення до співпраці з поліцією (патрулювання, чергування в найбільш криміногенних районах). Для представників громадськості практикується безкоштовна видача «поліцейського» обмундирування (без знаків розрізнення і службової атрибутики), засобів радіозв'язку, кийків, наручників і навіть зброї для «бойового» патрулювання на поліцейських автомашинах. Вся ця діяльність отримує моральну і матеріальну підтримку суспільства і держави. Одним з найбільш затребуваних є віктимологічні напрям попередження злочинів. Воно не потребує великих матеріальних витрат і реалізує властиве всім людям прагнення до самозахисту. У Західній Європі та США з'явилося безліч популярних статей і посібників на тему «Як захистити себе, свою сім'ю, своє житло і свою власність від злочинних посягань». Реалізуються програми захисту потерпілих і свідків у кримінальних справах, сформувалися асоціації потерпілих від злочинів. Повсюдно виникають «Асоціації сусідів», члени яких патрулюють мікрорайони і селища і при необхідності викликають поліцейські патрулі.

У всіх навчальних закладах – починаючи з початкової школи і закінчуючи вузами – проводяться заняття з прикладної віктимології. Бажаючі можуть не тільки послухати лекції, але й пройти спеціальний тренінг: освоїти прийоми самозахисту і виробити навички оптимальної поведінки в екстремальних ситуаціях.

Досить цікавим є так зване архітектурне напрямку у практиці попередження злочинів. Було встановлено, що у висотних житлових будинках реєструється в сім разів більше злочинів, ніж у малоповерхових будинках. Виявилось, що архітектурний стиль великих міст в цілому нерідко ініціює злочину і полегшує їх вчинення. Ці фактори стали враховувати в практиці містобудування при виконанні наступних робіт: розширення обсягу будівництва малоповерхових котеджів; скорочення кількості тупиків, прохідних дворів, підвалів і підземних проходів; знос будинків, що визначають «криміногенний ландшафт».

Так, у Лондоні жителям криміногенного кварталу Стоунбрідж міністерство житлового будівництва виділило по 1 тис. фунтів стерлінгів для обладнання кожної квартири цього кварталу системою сигналізації та іншими засобами захисту.

У Західній Європі та США величезна увага приділяється превентивним заходам, спрямованим на попередження насильства в суспільстві. Так, адміністрація президента США ухвалила федеральну програму морального оздоровлення американського суспільства. Основними елементами цієї програми є: 1) формування ненасильницьких установок і навичок у підростаючого покоління; 2) підтримка місцевих громад в запобіганні насильства; 3) припинення насадження расової та культурно-національної ворожнечі; 4) обмеження поширення зброї серед громадян; 5) ідеологічне і матеріальне стимулювання оздоровлення сімейного способу життя; 6) рекомендації засобам масової інформації щодо скорочення реклами насильства та проведення пропаганди, яка сприяла скороченню насильства; 7) проведення наукових досліджень, присвячених виявленню умов, в яких попередження злочинів здійснюється найбільш успішно.

Потрібно відзначити, що програми боротьби з насильством розробляються в рамках двох основних напрямків попередження злочинів, прийнятих у США: соціального реформування та клінічної кримінології. Крім цих моделей у практиці попередження злочинності в останні роки досить популярними стають заходи, пов'язані з реформою поліцейської системи та використанням досягнень науки.

Більша увага в даний час у практиці попередження злочинності в різних країнах приділяється усуненню причин і умов злочинів, припинення актів вандалізму, превентивному вирішенню конфліктних ситуацій в сім'ї, формування довірчих відносин між поліцією і громадянами. Значну роль у підвищенні ефективності попередження злочинів відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними визнаються: застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю за рухом транспорту, наркотиків, зброї тощо; удосконалення методик складання соціально-психологічного портрета злочинця по характерних ознаках злочину й обстановці на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання і припинення злочинів. Так, в США створені Національний центр інформації про злочини, Уніфікована система обліку і реєстрації злочинів і Автоматизована система ідентифікації відбитків пальців. Досить поширеною мірою пока-

рання стає домашній арешт з електронним моніторингом, що є ефективним засобом попередження рецидиву злочинів. З нетрадиційних методів попередження злочинів слід відзначити спроби застосування гіпнозу і медитацій (групові сеанси гіпнозу і антикриміногенної медитації).

У цілому вивчення моделей, форм і методів попередження злочинів, які використовують у зарубіжних країнах, дозволяє зробити висновок про постійне русі до реалізації в цій діяльності принципів системності, адекватного забезпечення, гуманізму та участі всіх членів суспільства.

1. Ананіч В. А. Попередження злочинності: зарубіжний досвід, міжнародне співробітництво / В. А. Ананіч, І. М. Серебрякова. – М., 2004.
2. Кримінологія: підручник / за ред. В. Д. Малкова. – М., 2005.

Ю. С. Назар,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОВЕРНЕННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ДО ВІДПОВІДНОГО БЮДЖЕТУ У РАЗІ ЇХ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ

Останнім часом особливої актуальності набувають питання фінансової стабільності держави та ефективної протидії загрозам функціонування системи публічних фінансів. Як приклад посиленої уваги до цієї сфери є створення Указом Президента України від 24 березня 2015 року № 170/2015 Ради з фінансової стабільності, основними завданнями якої є обмін інформацією та своєчасне виявлення поточних і потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз і системних ризиків для забезпечення фінансової стабільності й мінімізації їх негативного впливу на фінансову систему держави; узгодження упереджувальних заходів та заходів швидкого реагування (антикризовий менеджмент) за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, а також обставин, які загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави [1].

Покращити ситуацію у сфері публічних фінансів зможе й активізація діяльності щодо виявлення нецільового використання бюджетних коштів та повернення відповідних коштів до бюджету. Одним із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства є повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету (ст. 117 Бюджетного кодексу України). Цей захід впливу застосовується у разі нецільового використання бюджетних коштів, тобто порушення одного з основних принципів бюджетної системи держави. Таке порушення зумовлює обов'язок одержувачів бюджетних коштів (суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи) їх повернути до державного чи місцевого бюджету. До розпорядників бюджетних коштів (бюджетних установ) за нецільове використання коштів з метою відновлення становища, яке існувало до правопорушення, застосовується або ж зменшення бюджетних асигнувань, або повернення коштів до відповідного бюджету. При цьому останній захід впливу підлягає застосуванню лише у випадку нецільового використання розпорядником субвенції (міжбюджетного трансферту для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції).

У наукових дослідженнях відзначається, що повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету належить до правовідновлювальних (компенсаційних) заходів бюджетно-правової відповідальності або ж до фінансово-правових, що використовуються як правовідновлювальні заходи [2, с. 33]. Метою їх застосування вважають компенсацію, усунення шкоди та збитків, заподіяних як суспільно-територіальним утворенням, так і суб'єктам отримання бюджетних коштів неправомірними діями у бюджетній сфері [3, с. 161], тому повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету як захід впливу за нецільове використання коштів спрямоване, передусім, на відшкодування збитків завданих бюджету таким використанням коштів та на відновлення фінансового становища, яке існувало до порушення правових норм.

Повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету як й інші заходи впливу за порушення бюджетного законодавства реалізовується за допомогою правових процесуальних норм. Більшість дослідників бюджетно-деліктних відносин відзначає важливе значення процесуальних аспектів застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. Процесуальний порядок застосування до суб'єкта бюджетного правопорушення заходів публічного державного примусу розглядають як специфічну процесуальну форму реалізації бюджетної відповідальності та аналізують як критерій розмежування бюджетної та інших видів фінансової відповідальності [4, с. 422].

Однак, відзначається й недостатня урегульованість на законодавчому рівні питань процесуального забезпечення застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. На думку А. О. Монаєнка характерною ознакою будь-якого виду відповідальності є наявність спеціального

процесуального порядку застосування заходів державного примусу. У зв'язку з цим він вважає важливим недоліком відсутність у чинному Бюджетному кодексі України порядку притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства [3, с. 162]. О. П. Гетманець також вказує на нормативно-правову неврегульованість процедури застосування фінансових заходів за бюджетні правопорушення та пропонує вважати визначення механізму притягнення до фінансово-правової відповідальності за наслідками ревізій та перевірок на підставі встановленого в акті ревізії (перевірки) або в протоколі про бюджетне правопорушення виду бюджетного правопорушення одним із важливих напрямків удосконалення організаційно-правового забезпечення бюджетного контролю [5, с. 209].

Безперечно, питання процесуального забезпечення застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства потребують нормативно-правового урегулювання на законодавчому рівні. Для створення таких законодавчих норм необхідною умовою є напрацювання єдиних критеріїв процесуальної діяльності щодо застосування різних за змістом та спрямованістю примусових заходів у бюджетній сфері. Тому, зважаючи на різноплановість заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, на нашу думку, важливим є дослідження застосування окремих заходів впливу у тому числі й повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету, з точки зору об'єднаної процесуальної форми – провадження у справах про бюджетні правопорушення.

Застосування повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету у багатьох випадках призводить до значних негативних фінансових наслідків для окремих розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, що своєю чергою впливає на ефективність виконання ними своїх завдань і функцій у сфері публічно-управлінської діяльності. Застосування цього заходу відбувається в межах провадження у справах про бюджетні правопорушення та характеризується наявністю стадій: розслідування справи про бюджетне правопорушення; розгляд справи і винесення рішення у ній; виконання рішення про застосування заходу впливу за бюджетне правопорушення; перегляд (скасування) рішення про застосування заходу впливу за бюджетне правопорушення (факультативна стадія). Серед процесуальних особливостей застосування цього заходу впливу доцільно виокремити наступні: складання виключно акта ревізії (а не протоколу про порушення бюджетного законодавства) слід вважати моментом порушення провадження щодо застосування повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету; і розслідують справу про бюджетне правопорушення, і розглядають справу та виносять рішення про повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету одні і ті ж суб'єкти – органи Державної фінансової інспекції; стадія виконання рішення не передбачає здійснення операцій Державною казначейською службою, дії Держфінінспекції зведено до мінімуму, а механізм виконання практично побудовано на діяльності розпорядника (одержувача) бюджетних коштів. Така ситуація зумовлює закріплення на нормативно-правовому рівні повноважень органів фінансового контролю у разі невиконання відповідного рішення розпорядником – вживати до нього примусові заходи, одержувачем – звертатися до суду.

1. Про Раду з фінансової стабільності: Указ Президента України від 24 березня 2015 р. № 170/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 55.

2. Гетманець О. П. Бюджетна відповідальність у системі фінансового права / О. П. Гетманець // Право і безпека. – 2013. – № 3 (50). – С. 31–35.

3. Монаєнко А. О. Вдосконалення норм бюджетного законодавства на сучасному етапі / А. О. Монаєнко // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – № 1. – С. 151–163.

4. Дічкова О. В. Відповідальність за бюджетні правопорушення, допущені на першій стадії бюджетного процесу / О. В. Дічкова // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 422–428.

5. Гетманець О. П. До питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства / О. П. Гетманець // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 206–210.

Т. Б. Ніколаєнко,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)

КРИМІНАЛЬНІ ПОКАРАННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ ЗА «ПРАВАМИ, ЗА ЯКИМИ СУДИТЬСЯ МАЛОРОСІЙСЬКИЙ НАРОД»: ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. є кодексом феодального права Гетьманщини. Над його створенням працювали українські правники протягом 15 років. Хоча він і не

отримав свого державного затвердження, його норми поширено застосовувались в судових установах XVIII ст. Позитивний вплив на розвиток українського права Кодексу зазначають і сучасні науковці. Зокрема, І. Й. Бойко вказує, що «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі «Права...») були кодексом, систематизацію якого проводила офіційна державна комісія щодо переробки, узгодження та об'єднання джерел права Гетьманщини. Його норми відзначаються послідовністю, системністю та логічністю. Структура, зміст та інститути кримінального права Кодексу свідчать про формування українського права відповідно до романо-германської системи права XVIII ст. [1, с. 189–190].

Його зміст вміщує норми державного, цивільного, кримінального та процесуального права. Норми кримінального права вражають своєю різноманітністю засад та поглядів стосовно трактування злочинних явищ та способів боротьби з ними. Домінуючим поглядом на злочин і кару визначений релігійний, де злочин – це не послух і переступ Божих законів, а кара – правдива відплата за доканий гріх проти Бога. Для досягнення цього Кодекс ввів норми матеріального таліону – «око за око, зуб за зуб» та принцип карної політики – застрашуючі кари: злочинця не тільки належить як найтяжче покарати за переступ Божих законів, але й карою чи її формою застрашити інших, щоб не вважали доконувати таких злочинів. [2, с. 149–150]. Це чітко прослідковується у видах та формах покарання.

В залежності від тяжкості вчиненого діяння Кодекс встановлює: смертну кару (просту, кваліфіковану), тілесні покарання чи кару на тілі (калічливі, ганьбліві), кари позбавлення свободи (в'язниця, арешт), кари вигнання та заслання, кари позбавленням честі, кари на майні (конфіскація, плата на користь потерпілого, грошова покута), кари дисциплінарного характеру [2, с. 152–153].

За вчинення тяжких та особливо тяжких злочини, як: злочини проти держави, військові злочини, злочини проти життя, свободи особи та ін. «Права...» визначали смертну кару. Її видами були: *відрубання голови* (за вчинення змови з ворогом держави, внутрішню зраду, допомогу ворогові зброєю чи іншими засобами та ін): «ніхто из государства, ни тайно ни явно, никакого воинского оружия, такожъ железа, стрель и пороху, селетры, свинцю и другихъ военныхъ и кормовихъ для людей и скота припасовъ и ничего другого въ землю непріятельскую, изъ чего би непріятель могль пользоваться, вывозить и продавать не имеетъ; а кто би тое делать дерзнулъ, того смертно-усеченіемъ головы – казнить, а таковія оружья и припаси и все его пожитки взять въ казну государеву» [3, Гл. 3, арт. 2, п. 7]; *повішання* (за шпигунство, викрадення людини): «если би кто, поймаві шпіона непріятельского, представилъ где надлежитъ, или хотя бь уедавъ о шпіонь для поимки оногъ донесль обь пемь, тотъ високомонаршеской милости достоинь будетъ; онаго же шпіона, розискавъ, повесить» [3, Гл. 3, арт. 4, п. 1]; *четвертування* (за вбивство начальника службовцем, викрадення людини і продаж її в неволю): «будь же кто городъ или крепость непріятелю отдалъ изменою, кроме нужди нестерпимого голода, или непріятельское войско въ границу держави государевой изменнически ввелъ, и въ томь бы подлинно изобличень былъ, такового, чести и имения лишивъ, четвертовать» [3, Гл. 3, арт. 2, п. 8]; *спалення живцем; заливання горла розтоплением свинцем; посадженням на кіл; закупування живцем в землю; підвішування за ребро на гак*: «разбойниковъ и смертоубийцевъ, хотя некоторыхъ тем же жребием, виселицею, а другихъ ихъ товарищей, поелику они перешли все пределы нашей умеренности... непосредственно в Самаре казнить смертию – Каленика Донця потянуть на железной в столпе спины, а Степана Тарана зацепить ребром на крюк» [4, с. 315]. Вибір того чи іншого способу виконання кари залишався за суддею чи катом «по рассмотренію». За вчинення окремих тяжких злочинів, як проти держави «Права...» визначали застосування потрібного покарання: позбавлення честі, майна, застосування особливих, надзвичайних мучень; «кто же свое с кимь согласіе или каное злое умилшеніе на зюдоровье и животь государевъ въ дело произвелъ, отъ чего воспоследовало бь вредное что здоровью и животу государеву, такового, чести и всехъ имения лишивъ и особеишимъ, чрезъобычайнимъ мученіемъ безъ всякой пощади истязатвъ, казнить смертию» [3, Гл. 3, арт. 2, п. 3]. Дія смертної кари стосувалася всіх, незалежно від становой належності чи службового становища: «чи то невільник і кріпак, чи то шляхтич чи козак» [3, Гл. 3, арт. 2, п. 1]. Проте окремі з них як повішання не застосовувалися до вищих верств населення як ганебне.

Наявність смертної кари як найжорстокішого покарання свідчить про суворість заходів впливу кримінального права. Однак цінність життя людини на Гетьманщині була досить високою. Застосування смертної кари було виключним заходом. На це впливало домінування принципу приватного інтересу. На підставі дії останнього воля і бажання потерпілого, його родичів впливали на визначення міри покарання злочинцю, звільненню від покарання чи заміни його більш м'яким. Суд часто самостійно визначав вид та міру покарання, на рішення якого впливала думка громадськості. Відчуття права та необхідної справедливості зумовлювала існування жорстких покарання з гуманним ставленням до їх виконання. В багатьох випадках виходом з цього було поширене застосування тілесних покарань. Базовим принципом їх була відплата: «...за всякий член відрубаний і інші пошкодження і тому самому, хто це учинить, такий член відрубати або вибити» [3, Гл. 20, арт. 46, п. 2]. Для запорожців – це було забивання біля ганебного стовпа. Воно характеризувалось публічним виконанням для

застереження вчинення злочинів в майбутньому «чтобы впредь воровать не дерзали, при народном собрании по единой ноге выломать» [5, с. 243]. Набирає обертів популярного застосування позбавлення свободи у вигляді «армійського арешту». На той час, як правило, спеціальних місць для його відбування (в'язниць) не існувало. Засуджених тримали у сараях, хатах при військових урядах, пушкарях, в камерах при ратушах. Інколи таке ув'язнення супроводжувалося «заковуванням в заліза» чи приковуванням до стовпа чи гармати. За вчинення тяжких злочинів відбування покарання здійснювалося в «нижній тюрмі» (підземній частині в'язниці), за менш тяжкі – у «верхній» (наземній частині). Представники шляхетсько-козацького стану відбували лише арешт [3, Гл. 20, арт. 46, п. 9]. Тільки у разі засудження останніх на смерть, вони перебували в «нижній» («тяжкій») в'язниці.

Певна демократизація прав Гетьманщини мала свій прояв і у поліпшенні правового становища різних верств населення, визнання їхньої людської гідності та інших особистих прав. Захист честі перестає бути прерогативою шляхетсько-козацької старшини. Її охорона гарантувалася державою. Незалежно від станової належності особи, кожен міг бути захищений від свавілля вищих станів. Лише підвищений тариф майнових стягнень відрізняв її захист від захисту честі вищих осіб (Гл. 20, арт. 57, п. 2, Гл. 21, арт. 4, п. 6). «Права...» визначали два види позбавлення честі: повне позбавлення прав та часткове позбавлення прав (саме позбавлення честі). При повному позбавленні прав особа втрачала всі публічні, приватні права, майно, життя. «Права...» йменували таке покарання «політичною та прямою смертю» [3, Гл. 3 арт. 2, п. 2]. При частковому позбавленні прав, яке називали позбавленням честі, особа втрачала права свого стану. Її проголошували «безчесною», «ошельмованою» з позбавленням права займати посади, виконувати почесні функції, одержувати сатисфакцію за образу його честі: «Хто побував в руках ката з урізанням вуха або іншого члена, або переніс публічну кару биття на тілі, або був позначений залізом, той втрачає честь і місце серед добрих людей, не має права на очищуючу присягу, бути свідком, не має права на службу й ранги, до компанії добрих людей не пускається, не одержує сатисфакції за обезчещення й побої, за муки й рани одержує відшкодування, як посполитий селянин» [2, с. 153; 3, Гл. 20, арт. 5, п. 1; 3, гл. 20, арт. 58, п. 1].

У разі приниження честі (звинувачення в походженні особи з правдивістю закиду) передбачалося відкриття образу. Його виконання проводилося публічно в суді шляхом принесення вибачень. Для представників шляхетсько-козацького стану воно замінювалося сидінням на гарматі чи арештом.

Як і у Литовському Статуті 1588 року «Права...» продовжують застосовувати вигнання – відлучення від козацької громади. Його публічність виконання проходило наскрізно. Вигнанням особи з території «вольностей запорізьких» супроводжувалося публічним побиттям при стовпі, відрізанням носа, вуха, виривання ніздрів тощо. Вигнаному не надавалося ані притулку, ані захисту. Запобігання вчиненню злочинів мало відкритий характер. У разі вчинення військових злочинів передбачалося позбавлення військового звання, чину. Військовий статус особи впливав на вибір покарання. Зокрема, у разі вчинення дезертирства «по воинскому обикновению штрафовать: чиновных людей – лишением чина, изъ знатнейшихъ да нечиновныхъ – определениемъ въ рядовіе; рядовихъ же на теле наказивать, по рассмотрению, да и платныхъ рядовихъ по тому жъ на теле наказивать и вичетомъ за годъ жалованья штрафовать» [3, Гл. 5, арт. 11, п. 2].

Проявом гуманізму кодексу можна визначити існуванням альтернативних видів покарань – матеріального відшкодування. На волю та бажання потерпілого чи його родичів, на думку суду чи громадськості злочинець міг бути врятований від смерті чи інших тяжких покарань шляхом сплати сплатити штрафних санкцій.

Крім того, «Права...» передбачали майнові покарання у вигляді конфіскації, головщини, плати за каліцтво, рани або «обиду», грошової покути та нав'язки за безчестя [2, с.153]. Головщина визначалась як сплата коштів за життя («голову») особи. Її розмір залежав від соціального стану особи потерпілого: чим вищий стан, тим більший розмір штрафу. Плата «чиновникамъ въ городахъ управиліованныхъ, где суть магистрати кои привилегія на шляхетскую или воинского званія платеж за голову, шестдесятъ рублей, ...мастерамъ посполитаго званья, инимъ мастеровим людямъ всякому... по тридцать шести рублей, ... войтам и протчимъ селькимъ посполитаго званія людямъ, – тридцать рублей» [3, Гл. 21, арт. 3, п. 2; 3, Гл. 20, арт. 46, п. 1]. Головщина та інші грошові штрафи стягували з майна злочинця, рухомого і нерухомого, і віддавали їх потерпілому або його законним спадкоємцям. Головщину, як правило, застосовували разом із смертною карою чи іншими покараннями (Гл. 3, арт. 9, п. 9).

У випадку заподіяння потерпілому шкоди здоров'ю, спричинення каліцтва, побоїв, ран «Права...» визначали покарання у вигляді «плати за обиду» та «нав'язку». Її розмір був чітко фіксований відповідними тарифами. Найвищий був для шляхти та козацтва, найнижчий – для міщан непривілейованих міст та селян. Так, плата за вибиття ока, відрізання однієї губи, відрізання руки або ноги, відрізання або виривання ніздрів, для шляхтича була 60 крб., для старшин привілейованих міст 30 крб., для міщан тих міст, старшини непривілейованих міст і для ремісників – майстрів – 18 крб., для міщан тих міст і посполитих селян – 15 крб., для невільників і жінок, відповідно – 12 крб. [3, Гл. 21,

арт. 4, п. 1]. Нав'язка за безчестя характеризувалася тим, що її застосування стосувалося всіх, незалежно від соціального статусу. У випадку порушення честі посполитого необхідно «поступати так само», як при порушенні честі людини шляхетсько-козацького стану. Різниця полягала лише у розмірі її відшкодування: «за безчестія чиновникамъ въ городахъ управлиюваннихъ, где суть магистрати кои привилегія на шляхетскую или воинского званія платеж двадцать рублей, прочим же такихъ городовъ привиліюваннихъ урядникамъ, мещанамъ и купеческим знатнимъ людямъ – шесть рублей». За безчестя «шляхтича або воинского человека» плата становила 96 крб., у разі наклепу за його походження, удар зброєю по обличчю – сорок сім крб. та дванадцять тижнів арешту [3, Гл. 20, арт. 45, п. 6; 3, Гл. 20, арт. 46, п. 1].

При призначенні іншого майнового покарання, такого як плата за образу «Права...» високо цінили честь особи. Як і за Руською правдою, за Литовськими Статутами, «Права...» суворо карали особу, яка посягнула на людську честь. Її кара майже дорівнювалася плати за вбивство. Так за вбивство людини вона складала 120 крб., плата за образу шляхтича або козака наклепом щодо незаконного походження останнього становила 96 крб. [3, Гл. 20, арт. 57, п. 1]. При цьому розмір плати зменшувався в залежності від походження особи. За звинувачення щодо незаконного походження міщан привілейованих міст становив 48 крб., звичайного міщанина 24 крб. [3, Гл. 20, арт. 59, п. 1].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене можна зробити наступні висновки.

Кримінальні покарання, визначені в «Правах, за якими судитися малоросійський народ» 1743 р. відзначалися певними ознаками: жорстокістю та різноманітністю покарань; визначення та застосування альтернативних покарань смертній карі та тілесним покаранням; гуманізація покарань за рахунок домінування приватно-правового принципу; призначення покарань в залежності від соціально-правового статусу особи та тяжкості вчиненого діяння; виникнення нових покарань, зумовлених ситуацією в державі (армійський арешт, позбавлення військового звання).

1. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.): навчальний посібник / І. Й. Бойко. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 408 с.

2. Яковлів А. Український Кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ». Його історія, джерела та системний виклад змісту/ А. Яковлів. – Мюнхен: Кооперативне видавництво «Заграва», 1949. – 211 с.

3. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшия, державнейшия великия государыни императрицы Елисавет Петровны, самодержицы всероссийския, ее императорского священнейшего величества повелением, из трех книг / под ред. издательство А. Ф. Кистяковского. – К.: Университетская типография (И. И. Завадзского), 1879. – 845 с.

4. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734–1775) / В. О. Голобуцький. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 416 с.

5. Історія держави і права України: підручник для юрид. вищих навч. закладів і фак. у 2 ч. – Ч. 1 / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; за ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожин. – К., Ін Юре. – 1996. – 368 с.

І. В. Однолько,
кандидат юридичних наук, доцент,
молодший радник юстиції,
начальник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
(Національна академія прокуратури України)

ЗАКОНОДАВЧЕ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ

Кримінально-правова та кримінологічна політика України в контексті запобігання корупції перебуває на межі реформування та наближенні до європейських стандартів.

За даними досліджень «Барометр Світової Корупції» (Global Corruption Barometer), проведеного міжнародною організацією Transparency International в 2013 р, 36% українців були готові вийти на вулицю для боротьби з корупцією. За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, яка призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 й до сьогодні продовжує викликати протистояння соціальних верств населення [1, с. 1].

Саме з позицій соціально-економічного, політичного та правового аспектів корупції, необхідно розглядати антикорупційні заходи на державному рівні в контексті законодавчого та нормативно-правового забезпечення, що визначено Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня

2014 року, Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки, Державною програмою щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні на 2015–2017 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 265 та ряду інших законодавчих актів.

Запобігання корупційним злочинам визначено й Кримінальним кодексом України – статтю 45 доповнено приміткою, в якій визначається перелік корупційних злочинів відповідно до Кримінального кодексу, якщо вони вчинені шляхом зловживання службовим становищем, а до Розділу XVII Особливої частини КК України тільки протягом 2015 року внесено ряд змін щодо зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1), незаконного збагачення (ст. 368-2), підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3) та провокації підкупу (ст. 370) [2, с. 17].

Проведений аналіз зареєстрованих та розглянутих Верховною Радою України 70 законопроектів з 1 січня 2015 року, дав можливість визначити спрямованість заходів протидії та запобігання корупції на сучасному етапі. Це заходи, пов'язані з діяльністю Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції, запобігання корупції у сфері земельних відносин та у сфері державних закупівель, запобігання і протидія політичній корупції, запобігання корупції та конфлікту інтересів у діяльності осіб, які займають політичні посади, проведення спеціальної перевірки, неможливості звільнення під заставу за корупційні злочини, впровадження смертної кари як виду покарання за корупційні злочини, накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні, вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні тощо.

Проте, зазначені законопроекти перебувають на стадії розгляду, винесення на голосування парламентаріїв та можливого набрання чинності, а вжиття заходів запобігання корупції потребує негайної реалізації.

Підкреслюючи актуальність обговорюваного питання, Д. Ф. Димов під час проведення семінару прокурорів щодо впровадження Закону України «Про прокуратуру» та запобігання корупції, визначив, що одним із ефективних видів боротьби з корупцією є люстрація [3].

Про необхідність посилення протидії правопорушенням у сфері службової діяльності, питома вага яких у структурі злочинності становить 2,6%, у тому числі з ознаками корупції, наголошувалося на координаційній нараді керівників правоохоронних органів Чернігівської області від 17 липня 2015 року. В даному контексті «...практично згорнута робота з виявлення корупційних правопорушень на пріоритетних напрямках. Зокрема у фінансово-кредитній, банківській системах, в агропромисловому, паливно-енергетичному комплексах та інших. Поодинокі злочини виявлено у сферах освіти, земельних відносин, охорони довкілля – по 1, бюджетній системі – 4». Також на нараді наголошувалося про те, що низьким є рівень судової репресії у провадженнях про корупційні правопорушення. Враховуючи їх незначну суспільну небезпеку, до реального покарання у вигляді позбавлення волі за вираками, що набрали законної сили, засуджено тільки 1 особу [4, с. 3].

За результатами обговорення ефективності взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, координаційною радою зазначено про вжиття правоохоронними органами організаційно-практичних заходів, що сприяли підтриманню загальної стабільності криміногенної ситуації в області.

Під час проведення міжвідомчих нарад наголошується на узгодженості дій щодо підвищення ефективності запобігання і протидії корупції у воєнній сфері. Висловлюються конструктивні пропозиції щодо удосконалення шляхів взаємодії, розробляються програми спільних заходів, спрямованих на зміцнення законності, запобігання корупційним правопорушенням у військових формуваннях держави. Відповідні законопроекти, спрямовані на запобігання корупційним правопорушенням, зареєстровано у Верховній Раді України (р. № 2608 від 08.04.2015 року та 2608/П від 14.05.2015 року щодо внесення змін до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» щодо декларантів, які перебувають на військовій службі, р. № 2054а «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів можливих корупційних дій при використанні бюджетних коштів, передбачених на матеріально-технічне забезпечення бійців, які беруть участь в проведеному антитерористичній операції»).

Враховуючи, що законодавча база в сфері запобігання та протидії корупції існує, проте неналежне застосування заходів забезпечення, як правило, реалізується на стадії порушення кримінального провадження, коли увага має першочергово приділятися заходам запобігання до моменту вчинення злочину. Це можуть бути заходи загальнодержавного та індивідуального характеру.

Якщо корупційне правопорушення вчинено, важливими має бути підвищення санкцій та визначення більш суворого заходів при призначенні покарання. Так, відповідний законопроект (р. №

2159а від 24.06.2015 року) зареєстровано у Верховній Раді України щодо впровадження смертної кари як виду покарання за корупційні злочини.

За умов прийняття вищезазначених законів, набрання чинності та реалізації їх положень, можливо розраховувати на ефективне запобігання корупційним правопорушенням, що у свою чергу ліквідує рівень латентності даної категорії злочинів, а це можливо за умов високого рівня свідомості та відповідальності громадян України.

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/1699-18>.

2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 24 березня 2015 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 208 с.

3. Семінар прокурорів щодо впровадження Закону України «Про прокуратуру» та запобігання корупції. – К., 2015. – 28 травня.

4. Постанова координаційної наради керівників правоохоронних органів Чернігівської області від 17.07.2015 / Прокуратура Чернігівської області. – 28.07.2015. – № 04/2/2-3124вих-15. – С. 3.

М. М. Охримович,
аспірант кафедри інформаційних технологій
в діяльності ОВС та економічної безпеки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ ЯК РИЗИК ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ ДЕРЖАВИ

У світовій економічній спільноті імідж країни в інвестиційній галузі безпосередньо залежить від поточного стану інвестиційного клімату, як основного критерію сприятливості залучення суб'єктами інвестиційної. Згідно даних проекту Doing business у 2015 році Україна посідає 96 місце (серед 189) у рейтингу країн щодо сприятливості ведення бізнесу, порівнюючи з 112 місцем у 2014 році, що було досягнуто за рахунок стрімкого підвищення у рейтингу по позиціях рівня оподаткування (на 49) та реєстрації власності (на 29) [3]. Однак, згідно статистичних даних Генеральної прокуратури України протягом 6-ти місяців 2015 року розпочато 22 досудових розслідувань у кримінальних провадженнях передбачених ст. 209 КК України (легалізація (відмивання) догорів, одержаних злочинним шляхом), серед яких 2 скеровано до суду з обвинувальним актом, у ході проведення досудового розслідування вказаних проваджень виявлено 32 кримінальних правопорушень, які передували легалізації (відмиванню) догорів, одержаних злочинним шляхом, серед яких зловживання владою або службовим становищем ст. 364 КК України, перевищення влади або службових повноважень ст. 365 КК України, службова недбалість ст. 367 КК України, кримінальні правопорушення щодо хабарництва ст. 384–390 КК України, 4 з них скеровано до суду.

Протягом 2014 року розпочато 36 досудових розслідувань у кримінальних провадженнях передбачених ст. 209 КК України, 6 з яких скеровано до суду з обвинувальним актом, предикатних кримінальних правопорушень 14, з них скеровано до суду 9 [6].

Аналіз статистичних даних зібраних Генеральною прокуратурою, відображає лише виявлені факти злочинної діяльності у економічній сфері, важко уявити скільки злочинних посягань залишається поза увагою правоохоронних органів, однак навіть за цими параметрами можна зробити висновок про двоякість «позитивних» зрушень України у рейтингу проекту Doing business, хоча б тому, що сфера оподаткування і права власності є центром корупційних процесів в Україні, через недосконалість правового регулювання та відсутності будь якої стратегії у вказаному напрямку з боку держави.

Оскільки інвестиційний клімат є динамічною категорією, залежною від ряду факторів, актуальнішим стає питання визначення теоретичних та практичних аспектів, які впливають на його показники, що викликає необхідність у такого роду наукових дослідженнях.

Метою нашого дослідження є визначення впливу стану злочинності в Україні на інвестиційний клімат держави, як одного з індикаторів інвестиційної безпеки.

Питання взаємозв'язку злочинних посягань на стан економіки висвітлені у працях: П. Аднрушка, І. Бланка, З. Бжезінського, О. Дудорова, М. Мельника, М. Вакулича та інших.

Як зазначає М. М. Вакулич оцінка інвестиційного клімату теоретично може бути здійснена з двох різних, але взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих позицій – або з позиції оцінки ризиків та/або з позиції оцінки прибутковості ринків. Різниця у цих позиціях полягає в оцінці або ризику інвестування, або показників прибутковості [4, с. 79].

У контексті нашого дослідження обрано першу позицію, оскільки вплив стану злочинності у країні свідчить про ризики інвестування та несприятливі умови інвестиційного середовища.

Варто зазначати, що чинними Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки держави, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [5], інвестиційна безпека не визначена, як самостійна складова системи економічної безпеки, а об'єднана з інноваційною, що, на нашу думку, спотворює реальну картину стану інвестиційного середовища (як передумови впровадження інноваційної моделі економічного розвитку), за рахунок включення у вищезгадану методику параметрів, які не відповідають параметрам інвестиційно-інноваційної сфери та сучасному технологічному розвитку. У зазначеній Методиці інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес середовища визначається як середнє значення нормованих показників індексу умов ведення бізнесу, індексу інвестиційної привабливості та індексу поточного фінансового-економічного стану підприємств України, що не відображає всіх факторів, які мають вплив на стан інвестиційного клімату у державі.

Досліджуючи питання зарубіжної практики у цій сфері повністю погоджуємось з позицією колишнього радника президента США Джиммі Картера з питань національної безпеки – Збігнева Бжезінського, який у своїй роботі «Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади» вказав, що Америка досі не має рівних у важливих матеріальних вимірах традиційної сили – військовому, технологічному військовому, фінансовому. Вона має, безперечно, єдину могутню національну економіку, найбільший фінансовий вплив, найпрогресивніші технології [2, с. 24]. Питанням національної безпеки у США приділяється найбільше уваги, а модель успішного розвитку США є прикладом для всього світу. Виходячи з цього державні рішення щодо системних покращень стану інвестиційного клімату є запорукою забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Американські рейтингові компанії із світовим іменем (World Bank, World Economic Forum, Transparency International Heritage Foundation United Nations) серед індексів, які безпосередньо діагностують інвестиційний клімат зазначають: індекс легкості ведення бізнесу, індекс людського розвитку, індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс економічної свободи та індекс корупції.

У закордонній практиці стан злочинності уніфіковано в індекс корупції, але на прикладі України його можна трактувати як інвестиційний ризик, що дублює твердження О. А. Андраша. – інвестиційний ризик є однією з найбільш важливих складових інвестиційного клімату. Міра ризику залежить від політичної, соціальної, економічної, кримінальної ситуацій [1, с. 4].

Найважливішою складовою інвестиційного ризику є законодавство, яке, як правило, не лише впливає на величину інвестиційного ризику, але і регулює можливості інвестування в ті або інші сфери чи галузі, визначає порядок використання окремих чинників виробництва [1, с. 6]. Поняття ризику в економіці не має однозначного тлумачення, тому розглядаючи стан злочинності як ризик інвестиційного клімату варто зауважити, що він відображає можливості регулювання правового поля. Коли воно слабке – межі доступності до ресурсів стають ширшими, що розширює можливості і впадобання інвестора, однак знижує гарантії інвестиційних вкладів, коли воно на належному рівні – встановлює належні правові гарантії здійснення інвестиційної діяльності, однак обмежує доступ до ресурсів, ускладнює процедури ведення інвестиційної діяльності.

Отже, можна зробити висновки, що в Україні відсутня дієва і відповідна сьогоденню методика визначення стану інвестиційної безпеки та її основних індикаторів; аналіз рейтингу України на основі показників міжнародних проектів має двояке значення: з одного боку він визначає місце країни за показником сприятливості сукупності економічних показників, – з іншого відображає прогалини у роботі правоохоронних органів та механізму правового регулювання економічних процесів; правове поле визначає межі доступності до ресурсів та встановлює гарантії здійснення інвестиційної діяльності; стан злочинності повинен включатись у практичний розрахунок стану інвестиційного клімату, з метою відображення його реального стану, що стане предметом нашого подальшого наукового дослідження.

1. Андраш О. А. Ризик як чинник впливу на інвестиційну привабливість України // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – Т. 22 (61). – 2009 – № 2. – С. 6–8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.science.crimea.edu/zapiski/2009/econ/uch_22_2e/3-8.pdf.

2. Бжезінський Збігнев. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / пер. з англ. Ганни Лєлів / Збігнев Бжезінський. – Львів: Літопис, 2012. – 168 с.

3. Благоприятность условий ведения бизнеса Украина: 2014–2015. Оценка бизнес регулирования Doing business. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>

4. Вакулич М. М. Моніторинг інвестиційного клімату економіки України / М. М. Вакулич // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 79.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm.

6. Статистична інформація Генеральної прокуратури України 2014–2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

ПРОФЕСІЙНІ ДЕСТРУКЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Висока інтенсивність діяльності, понаднормове навантаження, часті впливи стрес-факторів та інші чинники впливають на особистість правоохоронця, викликаючи такі негативні зміни, як професійна втома, емоційне вигорання, різного роду професійні деструкції тощо. Такі зміни можуть призводити до формального, а іноді й неякісного виконання співробітниками своїх функціональних обов'язків. Розуміння механізмів розвитку негативних особистісних змін у процесі професійної діяльності та способів їх попередження дасть змогу, у тому числі, підвищити ефективність діяльності правоохоронців через підвищення їх аутопсихологічної компетентності.

Під *професійними деструкціями* розуміють зміни та деформацію сформованої психологічної структури особистості у процесі професійної діяльності. Виникнення і розвиток професійних деструкцій знижує продуктивність виконання роботи негативно впливає на мотивацію і професійну позицію [1].

Механізм виникнення професійних деструкцій, як зазначає О. М. Кокун, має досить складну динаміку. Спочатку несприятливі умови праці викликають негативні зміни в професійній діяльності, у поведінці. Далі, через повторення важких ситуацій, ці негативні зміни можуть накопичуватися в особистості, призводячи до її перебудови, що далі виявляється в повсякденній поведінці і спілкуванні [2, с. 36].

Встановлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани й установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника. При повторенні ситуацій негативні стани закріплюються і витісняють позитивні якості, питома вага яких зменшується. Настає стійке перекинування конфігурації особистісного профілю працівника, що і є деструкцією [3, с. 249].

Е. Е. Симанюк до професійних деструкцій відносить професійні деформації, професійно зумовлені акцентуації, вивчену безпорадність, професійну відчуженість та стагнацію [4, с. 368, 369]. При цьому, автор розуміє *професійні деформації* як викривлення професійно важливих якостей особистості; *професійні акцентуації* як надмірне посилення деяких рис характеру, а також професійно зумовлених властивостей та якостей особистості; *вивчену безпорадність* – як звичку жити, не здійснюючи опору, не беручи на себе відповідальності, що виникає внаслідок змін мотиваційної сфери; *професійну відчуженість (професійний маргіналізм)* – як протилежність професійній ідентифікації, що характеризує замість єдності відокремленість професійних характеристик особистості від професійної групи та справи; *стагнацію* – як тривалі періоди стабілізації професійного розвитку особистості, які призводять або до виходу на новий рівень виконання діяльності, або до професійної деградації.

В цілому, погоджуючись із визначеною точкою зору, ми вважаємо, що поняття професійних деструкцій та деформацій є синонімами, адже ці поняття значним чином за своїм змістом відносяться (наприклад, професійні акцентуації) до найпоширенішого розуміння у сучасній науковій літературі професійних деформацій особистості. Так, під професійною деформацією розуміється будь-яка зміна, викликана професією, що настає в організмі і набуває стійкого характеру [2]. З цієї точки зору, деформація поширюється на всі сторони фізичної і психічної організації людини, які змінюються під впливом професії. Традиційно розуміння професійної деформації пов'язано з негативним впливом професії на психологічні характеристики людини, що утруднює його поведінку в повсякденному житті і в кінцевому підсумку здатним знизити ефективність праці.

Крім того, до професійних деструкцій можна віднести і *професійну перевтому*, під якою розуміється стійке функціональне порушення фізіологічних і психологічних систем і процесів, що виникає внаслідок продовження напруженої, інтенсивної роботи, всупереч розвитку і прояву ознак хронічної втоми [5, с. 81]. Механізм виникнення перевтоми полягає у тому, що через наявність великих навантажень і нераціонального (неадекватного) відпочинку сліди втоми не зникають до початку «наступних робочих циклів», і відповідно відбувається накопичення втоми, нарощення її вираженості і тривалості. Перевтомлений співробітник порушує звичний темп своєї роботи, реагує на неробочі подразники, характеризується послабленим самовладанням та витримкою.

Професійна деформація торкається різних сторін особистості: мотиваційної, когнітивної, емоційної [2]. Її результатом можуть бути специфічні установки і уявлення, утворення певних рис особистості. Наприклад, професійна деформація мотиваційної сфери може виявлятися в надмірній захопленості професійною сферою при зниженні інтересу до інших сфер життєдіяльності людини. Таке «захоплення» полегшує для співробітників правоохоронних органів тривале перебування на робочому місці, коли процес професійної діяльності стає основною цінністю особистості правоохоронця.

Проте, у таких випадках виникає напруження в сімейних стосунках правоохоронців, що підвищує психічні навантаження на їх особистість. Підпадає під негативний вплив діяльності і ціннісна сфера особистості правоохоронця. Тривале перебування в колективі «однотумців», у стані «боротьби з ворогом», необхідності відчувати підтримку колег спричинює формування так званої корпоративної моралі, коли основною цінністю стає «захист інтересів служби, колег від будь-яких посягань з іншої сторони», намагання будь-якою ціною «захистити честь мундира».

Професійна деформація в пізнавальній сфері також може бути результатом глибокої спеціалізації в професійній сфері: людина обмежує сферу своїх пізнань тільки тими з них, які необхідні їй для ефективного виконання своїх обов'язків, демонструючи при цьому повну необізнаність в інших галузях. Іншою формою прояву цього феномена є формування професійних стереотипів і установок. Вони являють собою певний рівень досягнутої майстерності і виявляються в знаннях, автоматизованих уміннях і навичках, підсвідомих установках, та мають на меті не завантажувати свідомості. Негативний вплив стереотипів проявляється і у спрощеному підході до вирішення проблем, до створення уявлення про те, що даний рівень знань може забезпечити успішність діяльності. В правоохоронній діяльності професійні стереотипи можуть призводити до упередженого ставлення до співрозмовника, бачення в його діях прихованих «негативних» мотивів.

Професійна деформація правоохоронців в емоційній сфері виявляється у так званому емоційному вигорянні – синдромі, що включає емоційне виснаження, деперсоналізацію (цинізм) і редукцію професійних досягнень. Під емоційним виснаженням розуміється почуття емоційної спустошеності й втоми, викликані власною роботою. Деперсоналізація являє собою цинічне ставлення до праці й об'єктів своєї праці. Зокрема, деперсоналізація припускає байдуже, негуманне ставлення до осіб, з якими правоохоронець стикається у професійній діяльності. Редукція професійних досягнень передбачає виникнення в працівників почуття некомпетентності у професійній сфері, усвідомлення неспіху в ній [6].

Труднощі боротьби з професійними деструкціями полягають в тому, що вони, як правило, не усвідомлюються співробітником, а їх прояви можуть виявити інші люди [2]. Крім того, буває, що керівники через велику завантаженість і певну «психологічну некомпетентність» звертають увагу на негативні прояви в поведінці підлеглих, коли вони вже мають ознаки деліквентності. Тому дуже важливо розуміння з боку керівників можливих наслідків цього феномену, більш об'єктивного ставлення з боку правоохоронців до своїх недоліків у процесі взаємодії з оточуючими в повсякденному і професійному житті.

Отже, задля запобігання виникнення професійних деструкцій в діяльності правоохоронців керівники та наставники молодих співробітників правоохоронних органів мають урахувати індивідуальні властивості підлеглих та спільно з останніми розробити таку модель професійної діяльності (стратегії професійної поведінки, програму самовдосконалення тощо), яка б дозволила бути успішними не тільки в період адаптації (зазвичай він визначається 1 роком служби) і в подальшій роботі в підрозділі, але й попереджувати можливі негативні впливи професії на особистість співробітника.

1. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: учеб. пособ. для вузов / Э.Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М.: Академический проект; Екатеринбург; Деловая книга, 2005. – 240 с.

2. Кокун О. М. Психология професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О. М. Кокун. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2012. – 200 с.

3. Психология труда: учеб. для вузов / под ред. А. В. Карпова. – М.: Владос-пресс, 2005. – 352 с.

4. Ильин Е. П. Психология для педагогов / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2012. – 640 с.

5. Бодров В. А. Профессиональное утомление: Фундаментальные и прикладные проблемы / В. А. Бодров. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 560 с.

6. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В. В. Бойко. – М.: Наука, 1996. – 154 с.

І. І. Пампура,

провідний науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії

психологічного забезпечення діяльності ОВС

(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЇЙ

Процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, спричинені політично-економічною дестабілізацією та руйнуванням існуючої системи цінностей і стереотипів, які регулювали стосунки особистості із суспільством, що, як наслідок, призводить до зниження життєвого рівня населення, нега-

тивного впливу на психологію людей, породжуючи тривожність і напруженість, бездуховність і байдужість, безжальність і насильство. Особливо деструктивно ці негативні зміни впливають на зростаюче покоління.

На жаль, реалії сьогодення засвідчують посилення серед молоді таких явищ, як нігілізм, демонстративна і зухвала поведінка, прояви жорстокості й агресії, значно збільшилася кількість неповнолітніх, сенс життя яких полягає у прагненні здобути матеріальне благополуччя за будь-яку ціну та будь-якими способами. Для них навчання і праця втратили суспільну цінність і значущість, набули прагматичного характеру – отримувати більше благ та привілеїв, однак при цьому якнайменше докласти зусиль. Така позиція з часом набуває все більш відкритих і войовничих форм, викликаючи нові хвилі споживацьких інтересів, які часто провокують поведінкові девіації.

Аналіз факторів, що спричиняють девіації у поведінці, з одного боку, засвідчує їх значну різноманітність, а з іншого – взаємопов'язаність. Серед них слід виокремити, насамперед, дефекти сімейного виховання, недоліки шкільного навчально-виховного процесу, індивідуальні психофізіологічні особливості, вікові кризові періоди тощо. Зазначене яскраво доводить надзвичайну важливість і гостроту такої психолого-педагогічної проблеми, як формування духовно-моральних основ зростаючого покоління (зокрема педагогічно запущених підлітків). Саме тому подолання певних суперечностей між знаннями, моральними переконаннями і безпосередньою поведінкою молоді – становить головне завдання сучасного суспільства в аспекті сімейного і шкільного виховання.

Проблему девіантної поведінки зростаючого покоління неможливо вирішити без активної участі сім'ї, адже саме завдяки їй дитина знайомиться з нормами моралі та основоположними цінностями, отримує навички сумісної праці, вчиться спілкуванню. На жаль, є неблагополучні сім'ї, моральна атмосфера яких негативно впливає на виховання дітей. Причини девіантної поведінки таких дітей криються у наявності фактів постійної грубості, приниження людської гідності, аморальних вчинків старших членів родини, побоїв та знущань над дітьми, що призводить до формування у них таких рис, як мстивість, агресивність, злість, егоїзм, проявів у поведінці елементів жорстокості й садизму, неповаги до оточуючих, зневажливого ставлення до суспільних норм поведінки.

Потрібно також зауважити, що існує чимало зовні благополучних родин, у яких, тим не менш, відбулося деформування особистості дитини, яке в подальшому призвело до відхилення у поведінці, а іноді й до скоєння злочину. Причинами таких деформацій зазвичай виявляються деякі аспекти внутрішнього сімейного життя, до яких, як свідчать результати численних досліджень, належать, насамперед, моральні дефекти у сімейних стосунках, викривлене розуміння життєвих цілей та засобів їх досягнення, якими керуються дорослі члени родини. Йдеться, передусім, про сім'ї споживацької, міщанської орієнтації. Така позиція, коли матеріальні блага перетворюються на самоціль, кар'єра сприймається лише як можливість доступу до них, спотворює інтереси та потреби неповнолітнього, його життєві плани й установки. У психології дитини міцно закріплюється користолобство, прагнення якнайбільше взяти у суспільства та інших людей і якнайменше їм віддати. Внаслідок цього виникає спотворене уявлення про співвідношення своїх потреб із мірою особистої праці та отриманої за неї винагороди. Так формується егоїстичність, коли не існує інтересів інших людей, обмежень і заборон, навіть правових, коли йдеться про задоволення власних бажань. Поступово це перетворюється на життєву позицію, яка стає глибинною соціально-психологічною основою для скоєння правопорушень.

Надзвичайно важливою у запобіганні дезадаптивної девіантної поведінки неповнолітніх є роль школи. На жаль, сучасній школі доводиться вирішувати безліч проблем, проте найбільшій серед них становлять зростаючі труднощі у вихованні дітей та підлітків, збільшення кількості асоціальних проявів поведінки, правопорушень і злочинів. Тому саме у школі за допомогою кваліфікованих педагогів і психологів можливим виявляється проведення діагностики для визначення типу дезадаптації, причин поведінки, особливостей сімейного виховання, з'ясування ставлення неповнолітнього до себе, своєї поведінки, оточення, а також виявлення умов шкільного навчання (статус у колективі, взаємодія з педагогами тощо). Проведення такої діагностики надасть можливість розробити індивідуально-корекційну програму, що передбачатиме надання комплексної допомоги: педагогічної, соціальної, психологічної.

Аналіз відносин неповнолітнього з навколишнім середовищем, характер стосунків із батьками, вчителями, однолітками переконує, що вади сімейного виховання у поєднанні з недоліками шкільного виховання, неузгодженістю позицій школи та сім'ї стають осередком конфліктної ситуації, як першопричини подальшої моральної деформації особистості, соціальних зв'язків і відчуження від основних інститутів соціалізації, насамперед сім'ї та школи.

Оскільки девіантна поведінка має складну багатофакторну природу, то профілактика відхилення у поведінці вимагає комплексного підходу до вирішення цієї проблеми, що має ґрунтуватися, передусім, на гуманістичних (духовно-моральних) засадах формування та розвитку зростаючої особистості.

О. Ф. Пасєка,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Порівняльний аналіз чинного кримінального законодавства окремих зарубіжних держав дозволив установити, що:

1. Запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавства зарубіжних держав, безумовно, стало вагомим кроком з боку законодавця у протидії протиправній діяльності вказаних суб'єктів. Розвиток інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у цих державах, який формувався впродовж значного історичного проміжку часу, дозволив визначити підстави настання такої відповідальності й перелік складів злочинів, за які юридична особа може підлягати кримінальній відповідальності, та розробити систему покарань.

2. Порівняльний аналіз законодавств деяких зарубіжних держав дозволив виявити подібність у регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб, що підтверджується наступними аргументами: по-перше, така відповідальність є досить поширеною у законодавствах держав різних правових сімей; по-друге, підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб є вчинення злочину уповноваженим діяти від імені юридичної особи органом управління, посадовою особою, агентом або представником (коло таких осіб може відрізнятись у різних державах), однак обов'язковою умовою є наявність людського субстрату – фізичної особи, яка має право діяти від імені особи юридичної; по-третє, у багатьох державах однією з умов притягнення організації до відповідальності є отримання останньою від вчинення злочинних дій певної вигоди, як матеріальної (наприклад, у Бельгії, Мальті, Франції тощо), так і нематеріальної (до прикладу, в Польщі); по-четверте, регламентація кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавствах більшості держав обмежується визначенням підстав такої відповідальності, видів злочинів та видів покарань, що можуть застосовуватись до цього суб'єкта; по-п'яте, залишилися поза увагою такі поняття, як вина юридичної особи, визначення того, чи юридична особа є суб'єктом злочину, чи суб'єктом кримінальної відповідальності, підстави звільнення юридичних осіб від відповідальності, застосування до юридичної особи понять рецидиву, судимості тощо; по-шосте, у більшості європейських держав юридична особа підлягає кримінальній відповідальності за незначну кількість злочинів, як правило, корупцію та легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом; по-сьоме, кримінальній відповідальності підлягають здебільшого юридичні особи приватного права; по-восьме, у більшості зарубіжних держав, у яких законодавством передбачено можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, міститься норма, яка вказує на те, що відповідальність юридичних осіб не звільняє від відповідальності винних фізичних осіб; по-дев'яте, така відповідальність, як правило, є додатковою щодо відповідальності винних фізичних осіб; по-десяте, у законодавствах багатьох розглянутих у роботі зарубіжних держав системи покарань для юридичних осіб як такої немає, оскільки основним і подекуди єдиним видом покарання, що застосовується до юридичних осіб за вчинення злочину, є штраф. У державах, де покарання юридичних осіб не обмежується штрафом, також передбачено можливість конфіскації майна, ліквідації юридичної особи, постійної чи тимчасової заборони на здійснення діяльності; по-одиннадцяте, практика застосування норм щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб в усіх без виключення зарубіжних державах незначна, що свідчить про відносну новизну та недостатній, як видається, теоретичний рівень розробки цього інституту кримінального права.

3. У законодавствах розглянутих зарубіжних держав наявні такі відмінності щодо регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб: по-перше, у різних державах передбачено різні види юридичних осіб, що неодмінно спровокує ряд проблем у разі притягнення до відповідальності іноземної юридичної особи; по-друге, у більшості зарубіжних держав кримінальна відповідальність юридичних осіб передбачається нормами кримінального кодексу (Голландія, Данія, Естонія, Ісландія, Македонія, Мальта, Молдова, Румунія, Угорщина, Франція, Чорногорія), однак у деяких з них така відповідальність відображена в окремому законі (Албанія, Польща, Хорватія) або такі норми містяться як у КК, так і в інших нормативно-правових актах (США, Великобританія); по-третє, у деяких державах (США, Словенія, Швеція, Норвегія) юридична особа може підлягати кримінальній відповідальності самостійно, незалежно від встановлення чи покарання винних фізичних осіб; по-четверте, в одній групі держав передумовою такої відповідальності є встановлення або засудження винної фізичної особи (Польща, Угорщина), в іншій така умова не передбачається (наприклад, Голландія, Словенія, Франція, Швеція);

по-п'яте, законодавство окремих зарубіжних держав (США, Великобританія, Франція, Румунія, Польща, Молдова та ін.), на відмінну від більшості, передбачає значно ширший перелік злочинів, за які юридична особа може підлягати відповідальності; по-шосте, схожа ситуація в окремих державах наявна й щодо видів покарань юридичних осіб (до прикладу, в Польщі, Норвегії, Хорватії, Словенії, Франції, Румунії тощо); по-сьоме, відмінності можна знайти й щодо визначення розміру штрафу: в одних державах законодавством передбачено чітко встановлені межі розміру штрафу (Мальта, Голландія, Словенія, Швеція, Естонія, Албанія, Македонія, Хорватія), в інших розмір штрафу нормами права не обмежується, а надається на розсуд суду (Великобританія, Данія, Ірландія) або ж залежить від певного критерію (наприклад, Угорщина, Польща, Румунія), зокрема, фінансової вигоди, що отримана чи могла бути отримана в результаті злочинного діяння, розміру доходу, передбаченого у приписах про податок на дохід юридичних осіб, або ж штраф визначається відповідною кількістю днів.

Отже, досвід порівняння кримінального законодавства окремих зарубіжних держав щодо регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб черговий раз доводить перспективність подальших компаративістських досліджень в царині кримінального права та дає підстави вважати доцільним проведення відповідного аналізу інших кримінально-правових інститутів, що можуть мати значення для подальшої розробки та запровадження такої відповідальності в Україні. Це, у свою чергу, дасть змогу сформулювати додаткові пропозиції щодо подальшого удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

1. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 248 с.

2. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. и предисл. Н. И. Мацнева; пер. с фр. Г. И. Мачковского. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 560 с.

3. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин; пер. И. В. Миронова. – 2-е изд. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 510 с.

4. Уголовный кодекс Дании / научное ред. и предисл. С. С. Беляева; пер. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.

5. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А. И. Коробеева; пер. с кит. Д. В. Вичикова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 303 с.

6. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступит. статья А. И. Лукашова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 408 с.

7. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. и предисл. Н. Ф. Кузнецовой, А. И. Лукашова и Э. А. Саркисова; пер. с польского Д. А. Барилевич. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.

8. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. Д. А. Шестакова; пер. с нем. Н. С. Рачковой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.

9. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.

10. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляева; пер. со швед. С. С. Беляева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.

11. Уголовный кодекс штата Нью-Йорк / Уголовное право США: сборник нормативных документов. – М.: Изд-во ун-та Дружбы народов, 1986. – 160 с.

12. Уголовный кодекс Эстонской Республики / пер., науч. ред. В. В. Запелова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.

З. З. Петрович,

науковий співробітник відділу організації наукової роботи
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Для ефективної побудови громадянського суспільства в Україні необхідним є, насамперед, високий рівень морального, правового, політичного та національно-патріотичного виховання особи в сучасному соціумі. Адже тільки особи, наділені глибоко моральними характеристиками та високим почуттям справедливості, здатні до побудови соціуму в правовій площині. Правові знання повинні стати не прерогативою вузького кола фахівців, а мають бути доступними будь-якому пересічному громадянину. Розуміння та дотримання моральних і правових норм є запорукою успіху державотворчих процесів у кожній державі.

Моральні чинники впливають на рівень розвитку правосвідомості громадян, які проживають у тому чи іншому соціумі, а також є основою невинного його розвитку на засадах демократії та рівноцінності всіх учасників мультикультурного соціуму.

Мораль як невід'ємний елемент соціального життя, втілюється у практичні вчинки людей, визначаючи ціннісні орієнтації їх поведінки. Моральні погляди формуються на основі встановлених у соціумі форм виробництва, соціально-політичної, побутової, культурної діяльності, які відтворюються і закріплюються щоденною соціальною практикою, силою звички і громадської думки, що накладає певні моральні санкції на людей, які порушують своєю неправомірною поведінкою прийняті в соціумі моральні норми.

У зв'язку з останніми подіями та під впливом моральних чинників в нашій країні спостерігається зростання рівня правосвідомості громадян, а також сприйняття сучасних демократичних цивілізаційних цінностей.

Поведінка людини визначається, передусім, природним правом, тобто домінуючими у соціумі моральними нормами. Мораль, маючи соціальне призначення, постійно відтворює відносини моральної залежності між людьми. Особа, будучи членом конкретного соціуму, має усвідомлювати, що ця залежність – необхідна умова свободи вибору та моральної відповідальності перед ним, а також вона є провідним чинником, який підтримує його функціонування, розвиток, демократизацію та вдосконалення.

Трансформація сучасного соціуму в напрямку цивілізаційних форм організації передбачає його побудову на основах моральності та права. Сучасному соціуму потрібен вищий рівень управління процесами і на національному, і на глобальному рівні [1, с. 115].

У праві повинні бути закладені головні моральні засади життя, основні загальнолюдські цінності та верховенство закону. Неповага до права спричиняється до неповаги моралі, а в підсумку – держави та соціуму.

Як слушно зазначає професор С. Сливка, «сила права полягає в його моральній основі. Кожний закон містить у собі узагальнення, які підсвідомо стають джерелами зміцнення моральної сили права. Тому воно постійно потребує етико-гуманістичного вдосконалення і врахування розвитку соціальних відносин. Це надає правовим нормам моральної напруженості, а науковому і практичному змістові його вимог – бажаних моральних якостей».

Моральні норми у праві виступають як орієнтири поведінки людей у соціалізованому суспільстві, як зразки належного життя, як ідеали. Моральні цінності для права – це віхи, які допомагають правотворчому органу вибирати правильний напрям діяльності» [2, с. 350].

Мораль – суб'єктивна свідомість індивіда, яка ґрунтується на свободі волі й охоплює його переконання, мотиви поведінки, мету і наміри, є дійсною свободою, яка досягається через синтез права і моралі. Вона виявляється через культуру поведінки особистості, характеризується способом вираження моральної та етичної свідомості у зовнішніх діях.

Моральними чинниками, які впливають на особу та її правосвідомість і які вона зобов'язується добровільно виявляти в житті соціуму, є порядність, чесність, гуманність, вірність, справедливість, ввічливість, які випливають з таких моральних категорій, як добро, обов'язок, совість, честь, гідність, ідеал, щастя.

Мораль за певних умов життєдіяльності конкретизує загальнолюдське, що залежить від поглядів, світогляду тих людей, які користуються певними моральними гаслами. Світогляд особи формується під впливом системи поглядів на довкілля самого соціуму, людським буттям, а також обсягом, глибиною мислення. Носієм світогляду може бути лише людина. Фундаментом світогляду є загальнолюдський зміст, основою якого є загальнолюдська мораль, що виявляється в загальнолюдських елементах поведінки, універсальних принципах загальнолюдської моралі. Ці елементи поведінки та принципи втілюються в життя не під час її формування, а значно пізніше – з набуттям людиною життєвого досвіду – у результаті життя в соціумі.

Соціум без моралі не може існувати, як і суспільні відносини, які суперечать моралі, неодмінно суперечать і здоровому глузду, а іноді й елементарній логіці, що призводить до деформації моралі, а згодом – до свавілля та беззаконня в ньому.

Успішний взаємозв'язок соціуму і права, що проявляється у формуванні та розвитку законності і правопорядку відповідно до принципів громадянського суспільства і правової держави, підвищенні соціально-правової активності громадян, правовому вихованні, рішучій боротьбі зі злочинністю, в черговий раз зумовлюють увагу до філософсько-правових проблем життя соціуму, до проблем правової культури.

Чим більше моралі у праві, тобто чим моральніший зміст закону, тим бажаніший такий закон для соціуму, тим ефективніше він буде гармонізувати відносини в ньому. Маючи таке право, соціалізоване суспільство може претендувати на статус демократичного, правового, соціально зорієнтованого [3, с. 57].

Перехід до нового, більш високого рівня правосвідомості, під впливом моральних чинників, відбувається із збереженням певних національних особливостей та традицій, що як результат сприяє реальній побудові правої держави. Реальне реформування правової сфери, впровадження реформ у життя можливі лише за підтримки соціуму, усвідомлення ним необхідності здійснення перетворень. Саме тому належний рівень правової освіти та загальний високий рівень правосвідомості забезпечує його невпинний розвиток.

На жаль, доводиться констатувати, що рівень моральної культури та виховання населення недостатній. В результаті чого, на даний час відсутня чітка стратегія для проведення соціальних реформ, спрямованих на послідовні та радикальні системні зміни у соціумі. Сьогоднішні соціальні реалії, якщо розглядати їх як наслідок такої діяльності, здатні радше викликати відторгнення ідеї правої держави суспільною свідомістю, аніж прагнення формувати в нашому соціалізованому суспільстві відповідні цінності.

1. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутрисударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2000. – № 3. – С. 115–121.

2. Сливка С. С. Європейська та українська філософія права: інтеграційні процеси / С. С. Сливка // Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі: матеріали міжнарод. наук.-практ. семінару (м. Київ, 23–24 вересня 2011 р.). – К.: КНУВС, 2006. – С. 350–355.

3. Братасюк М. Г. Право як монолог державної влади в контексті сучасного українського розвитку / М. Г. Братасюк // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Т. VI–VII. – С. 54–59.

В. М. Підгородинський,

кандидат юридичних наук, доцент,

директор Інституту прокуратури та слідства

(Національний університет «Одеська юридична академія»)

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Історія розвитку законодавства будь-якої країни або декількох відокремлених держав, що існували і змінювалися впродовж значного часу на одній території, як правило, має окремі пам'ятки права, які у подальшому мають вплив на розвиток її законодавства. Однією із таких пам'яток є Руська Правда. До цієї пам'ятки права часто звертаються вчені у своїх дослідженнях для з'ясування передісторії розвитку того чи іншого поняття, шляхів вирішення певної проблеми.

В попередніх дослідженнях нами висвітлювались окремі аспекти злочинів проти честі та гідності особи, звернемо ж увагу чи існували такі злочини за часів Київської Русі в Руській Правді.

В Древньоруському праві не існувало розмежування норм про різні види відповідальності, проте в законодавстві Київської Русі закріплювались різні форми правових наслідків, які наставляли у випадку заподіяння шкоди честі та гідності особи. Розглянемо положення Руської Правди та спробуємо з'ясувати які склади злочинів проти честі та гідності існували в ті часи.

Перші уявлення про гідність виникли набагато раніше за державу та право – за епохи ранньої та зрілої первісності як результат формування моральних засад родової спільності. Ці уявлення найтіснішим чином пов'язувалися із категоріями належної поведінки (прийнятної у конкретній спільності), а також категоріями сорому та совісті. У змісті гідності на даному етапі головну роль відігравало почуття єдності та солідарності із родом. Образа конкретної людини асоціювалася із образою усього племені або роду. Подальший розвиток категорії гідності обумовлений неолітичною революцією, соціальною диференціацією та утворенням держави. В той час раби розглядались як «знаряддя, що розмовляє» («instrumentum vocale») повністю виключалися зі сфери свободи, а, отже, не могли бути носіями таких моральних якостей як «честь» та «гідність». Простежувався зв'язок: чим вищий є соціальний стан людини в суспільстві тим ціннішими є її моральні кості. За часів Київської Русі залежні люди прирівнювались до речей, а заподіяння їм шкоди прирівнювалось до заподіяння шкоди речі [1, с. 23–28].

В основу найдавнішої редакції Руської Правди (XI ст.) «Короткої редакції» покладене давньоруське звичаєве право, що поділялось на чотири частини: 1) правові норми про вбивство (ст. 1); 2) правові норми про тілесні пошкодження (ст.ст. 2–7); 3) правові норми про образу (ст.ст. 8–10); 4) правові норми по порушення права власності (ст.ст. 11–18). Інші статті «Правди Ярослава» врегульовували порядок відшкодування потерпілим у разі порушення права власності на челядь, коней, зброю, одяг та інше майно, порядок повернення їх господарю. В інших редакціях зміст вказаних норм дещо розширено, у зв'язку із чим змінилась нумерація [2, с. 139–144].

О. Радутний вказував, що в Короткій та Просторовій редакціях Руської Правди існувала така норма: «А во усе 12 гривень, а в бороде 12 гривне», що у перекладі «А за (висмикнутий) вус (сплати-

ти) 12 гривень, а за (пошкоджену) бороду – 12 гривень». Вказане положення Руської Правди передбачало відповідальність не за образу в сучасному розумінні цієї форми протиправної поведінки, тобто приниження честі й гідності особи, вчинене у непристойній формі, а за завдання більш суттєвої шкоди. Адже борода та вуса мали функцію не стільки елементу чоловічого декору, скільки були візитною карткою, підтвердженням соціального статусу, засобом взаємодії з навколишнім світом, в тому числі, засобом спілкування з богами.

О. Радутний вказував, що стає зрозумілим, що грошове стягнення з кривдника у досить значній сумі, яка становила 12 гривень, є мірою відповідальності не лише за образливі, ганебні вчинки, але головне – за посягання на зовнішню зміну соціального статусу, якому в дані часи приділялася зовсім інша увага [3, с. 210–214].

Із вказаного виходить, що одним із наслідків злочинів, які посягають на честь та гідність може бути зміна соціального статусу особи. В сучасних умовах соціальний статус проявляється не в існуванні «станів», а в професійній діяльності. Наслідком наклепу чи образи потерпілої особи в професійній діяльності може бути втрата права займати певну посаду або займатися певною діяльністю.

В положеннях ст. 3, 4 Короткої редакції «Руської Правди» також передбачалось грошове стягнення в розмірі 12 гривень лише за удари різними предметами, які не призводять до серйозних функціональних порушень здоров'я.

В ст. 3 зазначалось: «Если же кто кого ударит батоном, жердью, пястью, чашей, рогом или мечом плашмя, то платит 12 гривен; если его не достигнут, то он платит, и на этом дело кончается»; ст. 4 Короткої Правди зазначалось: «Если кто-либо ударит мечом, не вынув его (из ножен), или рукоятью, то платит 12 гривен вознаграждение потерпевшему.»

Н. П. Карагодіна вказувала, що при цьому розмір грошового викупу (в 12 гривень) був набагато більше традиційного грошового викупу, передбаченого положеннями «Руської Правди». Наприклад, згідно ст. 6 Короткої редакції Руської Правди за «образу» у вигляді відрубання пальця в якості грошової компенсації було передбачено 3 гривні [4, с. 12–15].

Вищевказане свідчить, що в положеннях Руської Правди особистою образою визнавалось лише тілесна образа, а відповідальність за образу словом не існувало.

Вперше законодавчо відповідальність в праві за образу словом було закріплено в Уставі князя Ярослава Володимировича (Мудрого) про церковні суди. Устав передбачав тільки один злочин такого роду: назва чужої жінки розпутною. В ст. 25 зазначалось: «Аже кто зоветь чюжу жену б... великих бояр, за сором ей 5 гривен золота, а епископу 5 гривен золота, а князю казнить; а будет меньших бояр, за сором ей 3 гривни золота, а епископу 3 гривни золота; а буде городцких люди за сором ей 3 гривни серебра, а епископу 3 гривны серебра...».

Н. П. Карагодина коментуючи ці положення Уставу князя Ярослава Володимировича вказувала, що за факт образи словом вперше було законодавчо запроваджено юридична відповідальність, яка полягала у відшкодуванні шкоди потерпілій особі, а також у штрафній виплаті на користь церкви. Розмір штрафу залежав від соціального статусу жінки, щодо чоловіків вказана норма не діяла. Великі розміри штрафів були обумовлені тим, що образа стосувалась не лише жінки, а й її чоловіка та всієї сім'ї [4, с. 12–15].

Дослідження положень Руської Правди та позиції вчених стосовно тлумачення посягань проти честі та гідності можна зазначити, що посягання проти честі та гідності особи згідно положень Руської Правди визначались злочинами, що актуалізує увагу до криміналізації цих діянь сьогодні.

Враховуючи характер злочинних наслідків посягання проти честі та гідності за Руської Правди, вважаємо, що у випадку запровадження кримінальної відповідальності за образу та наклеп, одним із наслідків посягань проти честі та гідності особи може бути «унеможливлення здійснення подальшої професійної діяльності цієї особи» або призвело до позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Аналіз злочинних посягань проти честі та гідності особи в історичних пам'ятках Київської Русі свідчать, що вказані посягання уособлювали собою приниження честі та гідності не лише особи, а й всієї сім'ї, общини.

Семантичний аналіз терміну «образу» свідчить, що, в цілому, поняття злочину за часів Київської Русі в першу чергу сприймалось як таке, що принижує честь та гідності особи тобто діяння, яке ображало особу, родину, общину та заподіявало їм певну шкоду. Вважаємо, що вказані особливості ознак злочинів проти честі та гідності особи у праві Київської Русі мають бути враховані при конструюванні підстав кримінальної відповідальності за наклеп та образу в сучасному кримінальному законодавстві України.

1. Барташук Л. П. Ретроспективний аналіз забезпечення права людини на повагу до гідності у кримінальному судочинстві / Л. П. Барташук // Адвокат. – 2010. – № 7 (118). – С. 23–28.

2. Жукровська Н. Б. Інститут відшкодування майнової шкоди в джерелах права періоду Київської Русі / Н. Б. Жукровська // Митна справа. – 2010. – № 6 (Ч. 2). – С. 139–144.

3. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі») / О. Радутний // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х.: Право, 2014. – № 4 (79). – С. 210–214.

4. Карагодина Н. П. Обязательства вследствие причинения вреда чести и достоинству личности в законодательстве древней руси / Н. П. Карагодина, С. В. Тычинин // История государства и права. – 2010. – № 3. – 12–15 с.

Е. Б. Подоляк-Богачек,
аспірант кафедри адміністративного права та процесу,
фінансового і інформаційного права
(Львівський університет бізнесу та права)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИН» ТА «АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ» З ОЗНАКАМИ КОРУПЦІЇ

Основним критерієм для розмежування корупційних правопорушень виступає рівень суспільної небезпечності зазначених діянь та площина законодавства за галузевим спрямуванням, приписи котрої передбачають протиправність та караність останніх, а отже, у контексті висвітлення суті даної наукової парадигми зміст корупції слід сепарувати на кримінально-правові, адміністративно-правові та дисциплінарні підсистеми, які уособлюються відповідно злочинами та правопорушеннями (адміністративними та дисциплінарними).

На думку автора, весь континуум корупційних правопорушень кримінально-правового характеру слід диференціювати за критерієм хронологічно-позиційної послідовності виникнення цих правопорушень та їх значення у процесі формування механізму усталеної чи еventуальної корупційної взаємодії на дві підгрупи, а саме:

– *корупційно-ініціюючі правопорушення*. Даний сегмент корупційних правопорушень охоплює собою форми протиправної активності як корупціонера так і коруптера, й спрямований на ініціацію та подальше налаштування каналу інформаційної та функціональної взаємодії між зазначеними контрагентами для реалізації наміру протиправного використання владних повноважень та пов'язаних з цим можливостей для одержання неправомірної вигоди;

– *злочини, що становлять квінтесенцію корупційної взаємодії вказаних учасників*, суть котрих зводиться до протиправної експлуатації службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей для практичного здійснення попередньо-досягнутої домовленості між ними.

Така концепція висвітлення кримінально-правової парадигми корупційного феномену формує підвалини для ефективної превенції, нейтралізації та боротьби з корупційною активністю, оскільки носить характер системності та комплексності, які і виступають єдиними індикаторами ефективності процесу формування системи заходів правової протидії [1]. Схожою є позиція, яка знайшла своє відображення у монографічному дослідженні С. М. Прояви [2]. Так, автор визначає необхідність розподілу правопорушень, які складають зміст корупції на ті, що передують корупції як такій, та ті, що обумовлені першими і становлять корупцію у її «абсолютному» прояві. Кореляційною ознакою запропонованого нами та попередньо висвітленого погляду на змістовні результати розмежування масиву корупційних правопорушень за певним функціональним критерієм виступає обсяг актів деліквенції, які відносяться до кожної з виокремлених субкатегорій.

Незважаючи на той факт, що у домінуючій частині населення сформувався архаїчний стереотип щодо асоціації корупції з виключно обмеженим континуумом кримінально-протиправних діянь, які складають зміст соціально-правового феномену хабарництва, неприпустимим видається такий концепт операціоналізації корупції у контексті якого відбувається нівелювання значимості індиферентних за галузевим критерієм компонентів зазначеного явища, тому автор ставить перед собою завдання науково обґрунтувати слушність концепції міжгалузевого підходу до репрезентації змісту корупції як соціального епіфеномену, в частині аглютинації адміністративно-правових проявів протиправної діяльності у спектрі спеціально-правових форм корупції.

Стосовно проявів корупції у її адміністративно-правовому вимірі, актуальною слід визнати концепцію, запроповану А. І. Долговою, яка розглядає дану форму корупції як «... усунення громадян від можливості безоплатного задоволення власних потреб за рахунок функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому послугам, які за законом повинні надаватись безоплатно присвоюється певна ціна, яка знаходить свій вираз у фактах хабарництва» [3, с. 256].

Істотна схожість форм прояву корупції у кримінально-правовому та адміністративно-правовому аспектах уможливило проведення певних аналогій між алгоритмами перебігу процесів корупційної взаємодії між контрагентами корупційних зв'язків двох даних корупційних підсистем. Зокрема, зважаючи на функціональну необхідність (у контексті виділення адміністративно-правової компоненти корупційних правопорушень), автор пропонує притримуватись наступної моделі стратифікації корупційних правопорушень:

- правопорушення, які спрямовані на формування корупційного умислу у компетентної службової особи;
- адміністративні делікти, суть яких полягає у реалізації корупційної домовленості між коруптером та корупціонером.

Однак, неодмінно слід відзначити суттєву диференціацію у певних аспектах між системами корупційної взаємодії, які мають місце у адміністративно-правовому та, відповідно, у кримінально-правовому сегментах корупційного середовища. Таке розмежування зумовлене об'єктивними властивостями, які притаманні корупційним правопорушенням, що входять до складу кожного з наведених сегментів корупційної макросистеми. Комплексний аналіз чинного антикорупційного законодавства дає підстави стверджувати, що на даний момент не проведено ефективної систематизації правопорушень, які входять до комплексу корупційних деліктів як кримінально-правового так і адміністративно-правового типу, втім факт наявності в Особливій частині Кримінального Кодексу України статей 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 істотно полегшує процес ідентифікації власне корупційних правопорушень. Натомість, актуальний стан адміністративного законодавства України зумовлює значні труднощі у процесі виокремлення досліджуваного виду протиправних діянь, позаяк не містить припису, що б встановлював адміністративну відповідальність за підкуп службової особи, який не може бути кваліфікований як злочин в силу своєї малозначності.

На думку автора, єдиним ефективним способом розв'язання даної дилеми виступає синтезування кваліфікаційних властивостей, що притаманні корупційним правопорушенням, які знаходять свою оцінку у приписах адміністративного законодавства. Такими властивостями слід визначити наступні:

- оскільки адміністративне право – це система правових норм, які визначають загальні засади організації та практичного здійснення державного управління, практичне застосування положень котрих відбувається у контексті виконавчо-розпорядчої діяльності службових та посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, то приходимо до висновку, що корупція, яка аксіоматично трактується як явище, що призводить до дестабілізації сфери суспільних відносин у межах якої остання виникає, є комплексом протиправних діянь, які порушують визначений законодавством перебіг процесів управління. Аналіз консолідованих положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [4] призводить до виокремлення лише однієї категорії адміністративних правопорушень, які посягають на встановлений порядок управління;

- мультисуб'єктна структура системи корупційної взаємодії, при якій, як уже зазначалося у попередньому розділі, необхідна участь як мінімум двох контрагентів: корупціонера (службової чи посадової особи органу державної влади чи місцевого самоврядування) та коруптера (фізичної особи, яка зазвичай ініціює корупційну взаємодію);

- корупційні правопорушення, притаманні адміністративно-правовому сегменту системи корупції базуються переважно на трансактивній моделі організації корупційної взаємодії (їх основою виступає досягнення згоди учасниками корупційного правопорушення щодо оплатності протиправного використання владним контрагентом власних повноважень чи пов'язаних з ними можливостей);

- діяння корупціонера у ході реалізації корупційної домовленості набувають партикулярного адміністративно-правового значення лише у тому випадку, якщо останній вчиняє адміністративне правопорушення, передбачене главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскільки лише у такому випадку дія чи бездіяльність корупціонера детермінують спеціальну правозастосовну діяльність щодо накладення на останнього передбачених чинним законодавством адміністративних стягнень;

- корупційна діяльність, яка відповідає наведеним нами ознакам, притаманним адміністративно-правовому сегменту феномену корупції нерозривно пов'язана з вчиненням діянь, які визнаються кримінально-караними згідно з положеннями Особливої частини Кримінального Кодексу України, оскільки чинним законодавством не передбачено альтернативної форми правової відповідальності, як і сепараційної ознаки, яка б слугувала підставою для застосування індивідуальної від кримінально-правової норми права за одержання неправомірної вигоди.

1. Гришук В. К. Вибрані наукові праці / Віктор Климович Гришук. – Л.: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 824 с.

2. Проява С. М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия / С. М. Проява. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 159 с.
3. Долгова А. И. Определение коррупции и законодательство о борьбе с ней / А. И. Долгова. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2000. – 320 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 5 січня 2012 р. – К.: Велес, 2012. – 176 с.

О. М. Процюк,
здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО У БЕЗКОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

Допит осіб, які позитивно налаштовані на давання правдивих показань, зазвичай, значних труднощів не передбачає.

Безконфліктна ситуація в основному притаманна допиту свідків і потерпілих, конфліктна – допиту підозрюваних. Проте безконфліктна ситуація може бути і під час допиту підозрюваного, зокрема неповнолітнього. Така ситуація характеризується визнанням об'єктивно встановлених фактів і готовністю давати правдиві показання. Проте навіть у такій ситуації не можна розраховувати на повну відвертість. Врахування таких особливостей допитуваного, як завищена самооцінка, відсутня самокритика, недобррозичливе ставлення до оточуючих, дозволяє передбачити вільне чи мимовільне його прагнення до пом'якшення своєї вини [6, с. 94–99]. Безконфліктна ситуація є тоді, коли неповнолітній підозрюваний правдиво розкаже про вчинене правопорушення і захисник, прийнявши таку його позицію, позитивно відноситься до правдивих показань підзахисного [3, с. 140–142].

У зв'язку з тим, що допитуваний – це неповнолітній підозрюваний, то під час використання тактичних прийомів необхідно враховувати ще й особливості підліткового віку і психологічні особливості кожного окремого неповнолітнього допитуваного. Саме тому говоритимемо не про тактичні прийоми, а про тактико-психологічні, оскільки обов'язковою вимогою до їх застосування вважаємо узгодженість та відповідність нормам вікової психології.

Тактико-психологічні прийоми спрямовуються головним чином на те, щоб допомогти допитуваному якомога точніше і повніше пригадати інформацію, яка цікавить слідчого та розповісти про них. Слідчий і допитуваний прагнуть однієї мети – встановлення істини.

У тактико-психологічних прийомах, що використовуються у кооперативних (безконфліктних) ситуаціях допиту, засобами їх застосування можуть бути такі елементи дійсності, як поняття, шкала кольорів, малюнки, фотознімки, документи, різні речі, імітація різних звуків, рухів. У тактико-психологічних прийомах, що призначені для використання у конфліктних ситуаціях допиту, в якості засобів застосування виступають мова слідчого, різні речі, документи, фотознімки, обстановка місця події. Різниця між елементами дійсності, що використовуються у кооперативних та конфліктних ситуаціях, полягає у тому, що перші впливають на пам'ять добросовісного допитуваного, щоб полегшити пригадування забутого, а другі – на розумові, емоційні та вольові процеси недобрсовісного допитуваного, щоб спонукати його давати правдиві показання [1, с. 72–82].

Тактико-психологічні прийоми, що використовуються під час допиту неповнолітнього підозрюваного, повинні бути логічними, зв'язаними між собою, повинні служити досягненню однієї мети. У безконфліктних ситуаціях тактико-психологічних прийомів, що застосовуються безпосередньо під час допиту підозрюваного, зазвичай небагато, оскільки останній не перешкоджає встановленню істини, і їх основне призначення – допомогти допитуваному у пригадуванні, деталізації тих чи інших відомостей про висвітлювані ним події.

Допит неповнолітнього підозрюваного у безконфліктній ситуації тактично починається із роз'яснення прав неповнолітньому допитуваному, зокрема, неповнолітньому підозрюваному, та з'ясування анкетних даних. Після цього допитуваний переходить до вільної розповіді. Під час вільної розповіді неповнолітнього підозрюваного слідчому доцільно застосовувати такі тактико-психологічні прийоми, як «формування розумового завдання», «запам'ятовування», «деталізація», «уточнення», «припинення брехні». Головне у поведінці слідчого під час вільного викладу неповнолітнім показань – це вміння слухати. Незважаючи на те, що це є безконфліктна ситуація, необхідно пам'ятати, що неповнолітній підозрюваний може промовчати про якісь суттєві деталі вчиненого правопорушення, вважаючи, що вони незначні і не становлять інтересу. Саме тому

показання неповнолітнього допитуваного у безконфліктній ситуації потрібно деталізувати та уточнювати [2, с. 19].

Для з'ясування особи допитуваного, визначення його ставлення до предмету допиту та до інших осіб, слідчий може застосовувати «бесіду», «усунення емоційного і змістового бар'єрів», «зняття напруги», «вияв розуміння» [6, с. 124–139].

Під час допиту у безконфліктній ситуації, коли допитуваний підтверджує правильність підозри, що виникла щодо нього, основна увага має бути зосереджена на отриманні повних та детальних показань про всі обставини вчиненого правопорушення. При цьому особливо цінні нові, раніше не відомі для слідчого відомості, а також такі деталі й обставини, які могли б підтвердити правильність отримання показань і дозволили перевірити, чи не дані вони внаслідок самообмови. Самообмови можуть сприяти стану безнадійності, безвиході, слабкої волі, невміння відстоювати свою позицію, підвищена навіюваність. Нерідко допитувані вдаються до самообмови, бажаючи звільнитися від покарання справді винного під впливом дружніх чи родинних відносин, під впливом залякування і погроз, через бажання отримати від зацікавлених осіб матеріальну вигоду. Іноді ж за допомогою самообмови намагаються ухилитися від відповідальності за вчинене більш тяжкого злочину і, як результат, отримати менш суворе покарання [5, с. 94–99].

Отримати важливі для слідства дані можна, як правило, лише зберігши безконфліктний характер взаємовідносин, що виникли, і за умови створення такої психологічної атмосфери допиту, яка б сприяла повному викладу і пригадуванню забутих фактів та обставин. Можливий також вияв прагнення приховати чи применшити участь у вчиненому осіб, до яких допитуваний відчуває прив'язаність. Всі ці моменти також приховують загрозу перетворення безконфліктної ситуації у конфліктну. Саме тому під час першого допиту не слід без необхідності після вільної розповіді, задаючи запитання, одразу акцентувати увагу на спірних моментах у показаннях допитуваного. Проте це не означає, що у деяких випадках недоцільно спонукати останнього до повнішого та правдивішого викладу тих деталей і обставин того, що сталися, про які він в силу яких-небудь причин може промовчати чи дати спотворені відомості.

Під час фіксації показань неповнолітнього підозрюваного, доцільно застосовувати такі тактико-психологічні прийоми, які продовжують активну розумову діяльність допитуваного на цьому етапі, сприяють повній та об'єктивній фіксації його показань, застосуванню технічних засобів. До них можна віднести «постановку контрольних та уточнюючих запитань», «пропозиції точніше сформулювати думку, яку потрібно занести в протокол», «надання можливості самому допитуваному написати свої показання, особисто прочитати протокол допиту, підписати кожну сторінку протоколу».

Межі тактико-психологічних прийомів не залишаються незмінними. Один прийом має переходити в інший, створюючи ланцюжок таких прийомів, що мають одне і те ж завдання [6, с. 124–139].

Отже, метою допиту неповнолітнього підозрюваного у безконфліктній ситуації є деталізація та уточнення показань, а також з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення; виявлення обставин, що передували вчиненню правопорушення [4, с. 152–153].

Підсумовуючи описане вище, зазначимо, що під час допиту неповнолітнього підозрюваного у неконфліктній ситуації слідчий повинен використовувати такі тактико-психологічні прийоми, що допомагають допитуваному у пригадуванні забутого і у найбільш правильному відтворенні того, що він пам'ятає. Вибираючи той чи інший прийом, важливо враховувати обставини розслідуваного провадження, об'єм і характер зібраних доказів, особистість неповнолітнього підозрюваного, зокрема, його морально-вольові якості, рівень інтелектуального розвитку, своєрідність психічного стану, психологічні особливості і ту позицію, якої він притримується у процесі розслідування.

1. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. – М.: «Юридическая литература», 1976. – 112 с.

2. Драпкин Л. Я. Тактика отдельных следственных действий: Учебно-практическое пособие / Л. Я. Драпкин, В. Н. Долинин. – МВД РФ. Екатеринбургская высшая школа. Екатеринбург, 1994. – 32 с.

3. Зайцева И. А. Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого, проводимого при участии за щитника: дис. на соискание ученой степени к.ю.н. за специальностью 12.00.09 / И. А. Зайцева. – Саратов, 2002. – 244 с.

4. Макаренко И. А. Система тактических приемов допроса несовершеннолетнего обвиняемого с учетом следственных ситуаций и психологических свойств допрашиваемого: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 09 / И. А. Макаренко. – М.: РГБ, 2003. – 221 с.

5. Мостова И. М. Юридична психологія / И. М. Мостова. – К.: ВІРА-Р, 1999. – 120 с.

6. Порубов Н. И. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты: монография / Н. И. Порубов, А. Н. Порубов. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 304 с.

Є. В. Пряхін,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА ПРОКУРАТУРИ

У структурі правоохоронної діяльності профілактика займає одне з провідних місць. Суспільство значно більше зацікавлене у недопущенні якогось негативного явища, ніж в усуненні його наслідків та відновленні порушених прав. Із урахуванням специфіки досліджень сутність і зміст поняття «профілактика» різними вченими тлумачаться з позиції різних наук.

Так, у кримінології її розуміють як суспільно-державний процес, основна спрямованість якого – усунення з життя причин і умов, що сприяють відхиленню у поведінці людини та запобігання здійснення нею правопорушень [1, с. 4]. Найбільш узагальнене визначення профілактики у юридичній науці дає К. Ігошев – це конкретно складена на відповідному історичному етапі суспільного життя складна, об'єктивно зумовлена система соціально керованої діяльності, що забезпечує науково-теоретичну розробку та практичну реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів та злочинності [2, с. 74]. Як приклад широкого розуміння «профілактики» можна навести визначення з Великої радянської енциклопедії, де це поняття тлумачиться як «сукупність заходів щодо попередження будь-яких явищ» [3, с. 156]. А. І. Кавалеров, говорячи про соціальну профілактику, виділяє два самостійних блоки діяльності: а) профілактика аморальних вчинків та б) профілактику правопорушень. Профілактика аморальних вчинків передбачає попередження можливих порушень громадського механізму морального регулювання правил громадського буття, попередження порушень норм моральності у різних сферах життєдіяльності. Профілактика правопорушень також передбачає різні аспекти цієї діяльності, а саме: профілактика громадських правопорушень, дисциплінарних та адміністративних правопорушень і профілактика злочинності [4, с. 91–92].

У науковій літературі термін «профілактика» найчастіше зустрічається стосовно правопорушень та злочинів. Однак, можна зустріти й інші поняття, які, аналізуючи зміст наукових статей, означають те ж саме – «запобігання», «попередження».

Як і будь-яка діяльність, профілактика злочинів (правопорушень) має свої цілі. Такими, на думку О. М. Ключова, є: обмеження дії негативних соціальних явищ та процесів; усунення або взагалі нейтралізація причин правопорушень та умов, що їм сприяють; нейтралізація негативного впливу мікросередовища особи (сім'ї, школи, ВНЗ, друзів, співробітників і т.д.), які формують антисоціальну установку особи, та здійснюють негативний вплив на мотивацію її поведінки; вплив на особу, яка за своїми морально-психологічними якостями здатна вчинити адміністративний проступок чи продовжувати протиправну діяльність [5, с. 76].

У залежності від ієрархії причин та умов правопорушень у структурі їх профілактики виокремлюють загально-соціальну, спеціальну та індивідуальну профілактику. Перший рівень передбачає вирішення економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, культурно-виховних, організаційних та інших проблем у житті суспільства. Другий рівень пов'язаний із проведенням різноманітних заходів у конкретних соціальних групах, колективах, де складаються конфліктні ситуації, визрівають негативні явища. Третій рівень – це індивідуальна профілактична діяльність, що здійснюється стосовно осіб, які скоїли антисуспільні діяння, як шляхом ліквідації негативних факторів середовища життєдіяльності цих осіб, так і шляхом впливу на їх свідомість [6, с. 200–201].

За останній два роки в українському законодавстві спостерігаються кардинальні зміни, що стосуються регулювання питань діяльності правоохоронних органів. Так, 14.10.2014 р. був прийнятий Закон України «Про прокуратуру» [7], а 02.07.2015 р. – Закон України «Про Національну поліцію» [8]. У зв'язку з цим, достатньо актуальним є питання того, яким чином законодавець взагалі вирішує питання профілактичної діяльності цих правоохоронних органів.

Аналіз норм Закону України «Про прокуратуру» дає підстави стверджувати, що безпосередньо терміни «профілактика» чи «профілактична діяльність» там не вживаються, однак, частина з них до цієї діяльності має безпосереднє відношення. Наприклад, у ч. 1 ст. 2 Закону визначено функції прокуратури, серед яких є: 1) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (п. 3) та 2) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (п. 4). До повноважень заступника Генерального прокурора України (п. 8 ч. 8 ст. 8¹) та керівника регіональної прокуратури (п. 9 ч. 1 ст. 11) віднесено контроль ведення та аналіз статистичних даних, організацію вивчення та узагальнення практики застосування законодавства та інформаційно-аналітичне забезпечення прокурорів з метою підвищення якості здійснення ними своїх повноважень.

Окремо слід зупинитися на ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», де розкривається у чому ж саме полягає функція нагляду за дотриманням законності. Ч. 1 цієї статті надає прокурору право: у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, ... та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу (п. 1); вимагати від посадових осіб ... усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до відповідальності (п. 4) [7].

Одним із завдань Національної поліції України законодавець визначив протидію злочинності (п. 3 ч. 1 ст. 2). З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад (ч. 2 ст. 11). Серед основних повноважень поліції є здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 23), виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати у межах своєї компетенції заходів для їх усунення (п. 2 ч. 1 ст. 23). До заходів профілактики також слід віднести і частину поліцейських заходів, визначених Главою V Закону України «Про Національну поліцію» [8].

Як бачимо, здійснення профілактичної діяльності поліцією, на відміну від прокуратури, прямо передбачена законодавцем. Однак, це не означає, що прокуратура такою діяльністю не займається. Варто відзначити, що профілактична діяльність органів внутрішніх справ та прокуратури стосуються різних суб'єктів. Органи внутрішніх справ спрямовують її в першу щодо громадян, а органи прокуратури – щодо осіб, які уповноважені застосовувати норми закону (наприклад, посадових осіб тих же органів внутрішніх справ).

1. Ветров Н. И. Профилактика правонарушений среди молодежи / Н. И. Ветров. – М.: Юрид. лит., 1980. – 184 с.

2. Федоречко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія / Т. Є. Федоречко. – Черкаси: Чабаненко А. Ю., 2011. – 492 с.

3. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 604 с.

4. Кавалеров А. І. Молодіжне середовище в його девіантному вимірі: монографія / А. І. Кавалеров, В. О. Довгополюк, А. А. Кавалеров. – Одеса: Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2005. – 127 с.

5. Ключев О. М. Сутність та загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні / О. М. Ключев // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 76–79.

6. Лиховид В. І. Профілактика як дійсний засіб попередження росту злочинності / В. І. Лиховид // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – 2001. – № 3. – С. 199–203.

7. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

Н. О. Пряхіна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Діяльність по розслідуванню злочинів (кримінальних правопорушень) – це цілеспрямований процес, метою якого є відтворення об'єктивної картини події злочину за її прямими та непрямыми доказами. Її психологічна структура може розглядатись як сукупність основних (пізнавальної, конструктивної, комунікативної, організаційної) та допоміжних (профілактичної та засвідчувальної) різновидів діяльності. Сукупність даних компонентів та застосування психологічних механізмів, орієнтованих на інформаційний пошук, здійснення психологічного впливу на різні категорії учасників слідства визначає ефективність слідчої діяльності та розкриття злочинів (кримінальних правопорушень).

Серед характерологічних якостей слідчого першорядну значимість мають інтелектуальні, волевові та комунікативні. Як зазначає відомий психолог Б. М. Теплов, багато психологів за єдиний зразок розумової діяльності беруть роботу вченого, теоретика. Між тим практична діяльність вимагає не менших інтелектуальних зусиль, ніж діяльність теоретична [1, с. 67]. Слідча діяльність – це вид практичної юридичної діяльності, який заслуговує на особливу увагу з огляду на її роль і функціональне

значення для здійснення правосуддя. Теорія та практика слідчої діяльності дедалі тісніше переплітається з психологією та її галузями, розвиваючись, указує на необхідність подальшого її розвитку та вдосконалення. Слідчу діяльність можна розглядати через її компоненти з точки зору криміналістики, кримінального права та процесу, а також психології.

Психологічна структура слідчої діяльності представлена у працях: Д. О. Александрова, П. Д. Біленчука, В. Л. Васильєва, С. Д. Гусарева, М. В. Костицького, А. В. Кофанова, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, О. М. Столяренка та ін. Так, наприклад, на думку О. М. Столяренка, компонентами професійної діяльності слідчого виступають: організаційно-управлінський, пізнавальний, комунікативний і виховний [2, с. 217]. В. Л. Васильєв виділяє шість аспектів професійної діяльності слідчого: соціальний, пошуковий (пізнавальний), реконструктивний, комунікативний, організаторський й засвідчувальний [3, с. 217–286]. Вбачається, ці сторони слідчої діяльності слід конкретизувати та деталізувати відповідно до нормативно-правових актів України та тих професійно важливих умінь й якостей, що їх обумовлюють.

Психологічний рівень слідчої діяльності включає ряд аспектів, зокрема соціальний, комунікативний, організаційний аспект [4, с. 156]. Працівники слідства виступають як відокремлена професійна група, з діяльністю якої суспільство пов'язує розкриття злочинів, пошук винних осіб і притягнення їх до відповідальності, захист потерпілих від правопорушення. Ефективність розслідування передбачає ефективний захист та втілення справедливості у соціальних відносинах, забезпечення стабільності суспільного розвитку, задоволення індивідуальних потреб та інтересів.

Комунікативний аспект психологічного рівня слідчої діяльності можна охарактеризувати за допомогою визначення В. П. Васильєва, котрий відносить дану професію до групи типом «людина-людина» [3, с. 243]. Слідчий відноситься до цієї категорії професій, тому що спілкування із різними категоріями громадян є одним з основних шляхів отримання інформації. Тобто, до слідчих ставляться професійні вимоги входження в контакт, управління психологічним станом інших людей, вміння направляти розмову в необхідне русло.

Організаційний аспект полягає у вмінні планувати свою роботу, розподіляти час з метою його ефективного використання. Однак, планування робочого часу для діяльності слідчого, організація відпрацювання версії, концентрація зусиль роботи слідчої або оперативно-слідчої групи є необхідними умовами реалізації своїх повноважень. Характерною рисою слідчої роботи є також її індивідуальність. Слідчий, як головний виконавець провадження по справі, особисто виконує більшість різноманітних за своїм характером дій. Організація особистої індивідуальної роботи викликає необхідність розподілу обов'язків, погодженості та координації дій, налагодження взаємної інформації, узгодження та контролю за виконанням [5, с. 67].

Психологічним фактором слідчої діяльності є необхідність збереження слідчої таємниці. Процес слідства неминуче пов'язаний із отриманням даних, що стосуються особистого життя людей, вивчення минулих подій, сімейних відносин та інтимних обставин. Коли вести мову про збереження таємниці слідства йдеться і про дотримання спеціальних вимог конспірації, вміння зберігати службові секрети, запобігання їх проникнення за межі того кола осіб, які проводять досудове розслідування.

Контроль за роботою слідчих підрозділів здійснюється як з боку відомства, якому підвідомчий слідчий орган, так з боку й інших правоохоронних структур, зокрема суду та прокуратури. Слід враховувати, що за роботою слідчого здійснюють контроль також й інші учасники процесу – свідки, потерпілий, підозрюваний, що полягає у реалізації ними права на ознайомлення із матеріалами провадження, заявлені відводу, оскарження дій (бездіяльності) слідчих органів. Особливою формою контролю за слідством є залучення адвоката – професійного юриста, який захищає інтереси однієї з сторін (потерпілого або підозрюваного) у кримінальному провадженні.

Сформована на цій підставі громадська думка про діяльність правоохоронних органів також є досить впливовим засобом контролю, тому що тема правопорядку стає предметом обговорення і тривалих колективів, і громадських організацій, і політичних партій.

Слідчі органи несуть юридичну відповідальність у повному обсязі, згідно з чинним законодавством. Характерним є те, що у разі слідчої або судової помилки відбувається нанесення збитків громадянину. І в цих випадках держава бере на себе обов'язок відшкодування шкоди у повному обсязі, незалежно від вини посадових осіб органів досудового слідства.

1. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х.: Фортуна-пресс, 1998. – 128 с.

2. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология: учебное пособие / А. М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 639 с.

3. Васильев В. П. Юридическая психология / В. П. Васильев. – СПб.: Питер. прес., 1998. – 395 с.

4. Александров Д. О. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. – вид. 2-ге, допр. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.

І. О. Ревак,

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних технологій
в діяльності ОВС та економічної безпеки

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Дієвість, а відтак ефективність механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України можна відстежити на прикладі взаємодоповнюваних заходів. Механізм як складне багатofункціональне утворення включає комплекс заходів правового, інформаційно-аналітичного, фінансово-економічного, організаційно-управлінського та соціального характеру. Комплекс дій *правового змісту* спрямований на розробку та прийняття важливих і вкрай необхідних нормативно-правових документів, які б визначали правові підстави для визнання інтелектуального потенціалу стратегічним ресурсом національної економіки, а інтелектуальну безпеку – однією з важливих складових економічної безпеки держави. Актуальність інтелектуальної безпеки, її поява серед решти видів економічної безпеки держави, на наш погляд, є наслідком беззаперечного усвідомлення суспільством важливості інтелекту для гармонійного розвитку держави, поступального руху вперед.

Відсутність нормативно-правової бази з цього питання актуалізує перспективи розробки та прийняття низки законодавчих документів. У першу чергу слід розпочати роботу на проектом закону «Про інтелектуальну безпеку України», який би визначав правові підстави та заходи щодо зміцнення інтелектуальної безпеки держави. Інші підзаконні мають включати відповідні Укази й розпорядження Президента України, Постанови і розпорядження Уряду України, накази, інструкції, положення тощо міністерств і відомств України.

Комплекс заходів *інформаційно-аналітичного* характеру передбачає проведення постійного моніторингу рівня загроз інтелектуального потенціалу та аналізу умов, впливу чинників та фактичних значень показників інтелектуальної безпеки. З метою уникнення загроз та попередження можливих кризових ситуацій потрібно здійснювати постійний моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища. Моніторинг загроз – це спеціально організована система спостережень за великою кількістю загроз, що мають різні джерела виникнення та форми прояву. Безумовно, дія загроз спрямована на об'єкти безпеки з метою завдати їм шкоди, розбалансувати, привести до руйнування, викликати небезпеку тощо. Саме тому проведення постійного моніторингу та визначення основних загроз дозволить своєчасно розробляти та вживати практичні заходи з мінімізації чи ліквідації негативного їх впливу. Результати моніторингу можуть використовуватися для інтегральної оцінки рівня загроз розвитку інтелектуального потенціалу держави та подальшої діагностики можливих кризових ситуацій. У цілому інформаційно-аналітичний комплекс заходів охоплює важливу діяльність щодо збору, оцінки та аналізу інформації про дію дестабілізуючих чинників, форми їх прояву тощо.

Фінансово-економічний блок заходів містить заходи, спрямовані на: по-перше, залучення необхідних фінансових ресурсів для проведення активної чи пасивної фази політики мінімізації загроз розвитку інтелектуального потенціалу; фінансування багаторівневого комплексу профілактичних заходів; акумулювання необхідних коштів для захисту об'єктів безпеки в період особливої активізації загроз; спрямування достатніх фінансових ресурсів для проведення дієвих заходів щодо недопущення трансформації реальних загроз у небезпеку; виділення необхідних коштів для відшкодування завданих збитків; пошук альтернативних джерел фінансування. Загалом питання фінансового забезпечення є одним із нагальних, без розв'язання якого важко вести мову про збереження та нарощування інтелектуального потенціалу, гарантування інтелектуальної безпеки. Без достатніх фінансових ресурсів неможливо здійснювати ефективні дії щодо відстеження потенційних джерел виникнення загроз, їх активізацію та надійний захист об'єктів безпеки в цілому. Ключову роль у цьому процесі повинна відіграти держава в особі компетентних органів, що відповідають за проведення науково-освітньої політики у тісній співпраці з економічними та фінансовими інституціями. Безумовно, усвідомлення вирішальної ролі науки в інтелектуальному розвитку суспільства та визнання інтелектуального потенціалу стратегічним ресурсом держави повинні змінити ставлення до цієї проблеми з боку компетентних органів та вищого керівництва держави в цілому особливо у фінансові сенсі. Доду-

читися до активізації інтелектуально-інноваційних процесів повинні також і суб'єкти підприємництва, що зацікавлені в комерціалізації наукових ідей, фінансуванні відкриттів та винаходів. Переконані, тільки спільна участь держави і бізнесу на умовах державно-приватного партнерства стануть першими кроками у розв'язанні проблем щодо реальної протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу, а надалі сприятимуть його зростанню.

Ефективність механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України значною мірою залежить від виконання комплексу заходів *організаційно-управлінського* характеру. Заходи такого плану передбачають проведення організаційної роботи, пов'язаної з моніторингом та діагностикою загроз, діями щодо їх нейтралізації, мінімізації чи ліквідації. Виконання функцій такого змісту мають бути покладені на суб'єктів відповідного рівня, які здійснюють низку заходів загальноорганізаційного характеру, зокрема: своєчасно виконують рішення, прийняті органами вищої юрисдикції; розробляють нормативно-методичне, матеріально-технічне забезпечення в межах власної компетенції; узагальнюють практику застосування вітчизняного законодавства з питань безпеки; розробляють пропозиції щодо вдосконалення діючого законодавства в цій сфері. Окрім цього організаційно-управлінські дії включають заходи з проведення контролю за станом інтелектуального потенціалу, прийняття рішень щодо застосування відповідного інструментарію, організацію навчання та підготовки фахівців з питань безпеки. Про необхідність підготовки фахівців з економічної безпеки наголошує В. І. Франчук, на думку якого, в сучасних умовах активізації численних загроз, для потреб національної економіки потрібні висококваліфіковані фахівці в галузі безпеки. З цієї метою автором розроблена концептуальна модель підготовки фахівців з безпеки в Україні [1, с. 381].

Заходи *соціального характеру* є невід'ємною складовою загального комплексу заходів, що діяні у функціонуванні механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України. Важливість та необхідність такого комплексу заходів зумовлена сферою його застосування. Мова йде про соціальну сферу, що охоплює фундаментальні з позиції розвитку інтелектуального потенціалу, гарантування інтелектуальної безпеки України елементи, а саме суб'єкти та об'єкти безпеки. Комплекс заходів соціального характеру здійснюється за допомогою відповідних суб'єктів та передбачає заходи з підвищення рівня навчального процесу у ВНЗ України, якості освітніх послуг, організації наукової роботи, проведення культурно-духовних заходів з науково-педагогічним персоналом, студентами, керівництвом вузів та наукових закладів. Об'єкти безпеки, що перебувають під постійним тиском дестабілізуючих чинників, теж потребують соціального захисту, зокрема носії інтелекту повинні отримувати адекватну винагороду за творчу працю. Так, заходи соціального забезпечення можуть включати різні види допомоги, доплату за особливі умови праці, додаткові премії тощо.

Отже, державна політика мінімізації загроз розвитку інтелектуального потенціалу України – це певна цілеспрямована діяльність органів державної влади, що формується та здійснюється державними інститутами та спрямована на мінімізацію і/або протидію загроз розвитку інтелектуального потенціалу держави. Стрижнем зазначеної політики виступає механізм протидії загрозам інтелектуальному потенціалу України, що є складним багатофункціональним комплексом правових, інформаційно-аналітичних, фінансово-економічних, організаційно-управлінських і соціальних заходів, дія якого спрямована на протидію реальним та потенційним загрозам.

1. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія / В. І. Франчук. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

В. О. Рибалко,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

А. О. Филистин,
помічник судді
(Львівський апеляційний господарський суд)

«НЕОБХІДНІСТЬ» ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ ТА ВИДІЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Рішення про об'єднання та виділення матеріалів кримінальних проваджень не є технічним питанням [1, с. 55; 2, с. 8; 3, с. 5; 4, с. 105; 5, с. 13]. Неправильне визначення обсягу провадження по справі може призвести до того, що поза увагою органів кримінальної юстиції залишаться як обставини,

які обтяжують становище обвинуваченого, так і обставини, що виключають злочинність діяння. Рішення про об'єднання та виділення матеріалів кримінальних проваджень відображаються як на ході процесу, так і на його результаті. Від їх обґрунтованості може залежити вирішення питань матеріального права, зокрема кваліфікація скоєного, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності. Впливають вони також на суто процесуальні моменти, зокрема на підслідність та підсудність; на необхідність дублювати ті ж слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії в різних провадженнях; на склад суду, що розглядатиме справу; на те в якому судовому засіданні – відкритому чи закритому здійснюватиметься провадження; на строки провадження; на обрання запобіжного заходу; на обсяг доказів, що підлягатимуть дослідженню; на фактичне набуття одним із судових рішень преюдиційного значення; на межі перегляду судових рішень в апеляційній/ касаційній інстанціях; на розмір і розподіл процесуальних витрат; на можливість залучення особами, що відстоюють у процесі власні інтереси, одного і того ж адвоката.

Незважаючи на те, що від рішення про об'єднання і виділення матеріалів кримінальних проваджень напряму залежить спрямованість процесу, його хід та результати, правове регулювання підстав для прийняття цих рішень не є чітким та зрозумілим. Зумовлено це, зокрема через наявність оцінних понять.

Відповідно до ч. 1 ст. 217 КПК України у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

Згідно ч. 3 ст. 217 КПК України у разі необхідності матеріали досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень.

З вищенаведених положень КПК України вбачається, що одне і теж оцінне поняття «необхідності» при наявності множинності або співучасті у ст. 217 виступає правовою підставою як для об'єднання, так і для виділення матеріалів кримінальних проваджень.

«Необхідність» – становище, стан, за якого неможливо без чого-небудь обійтися [6, с. 105]; потреба в чому-небудь [7, с. 346]. Прикметник «необхідний» тлумачиться як неминучий [8, с. 525]; такий, що обов'язково потрібний для забезпечення нормальних умов життя, праці; закономірний, не випадковий [9, с. 854]. Семантичне значення поняття «необхідність» свідчить про те, що за своєю суттю воно означає стан, що вимагає застосування заходів, без яких не можна обійтися.

Критерієм оцінного поняття «необхідності» при прийнятті рішень про об'єднання/ виділенні є не менш оцінне поняття «повнота провадження». Це впливає з ч.4 ст.217 КПК України, де зазначено, що матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це «може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду». Тобто рішення про об'єднання чи виділення матеріалів кримінальних проваджень ставиться у залежність від того, як воно відображається на «повноті» провадження.

У юридичній літературі під «повнотою провадження», як правило, розуміють з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, виявлення всіх співучасників та причетних до злочину осіб, всіх епізодів злочинної діяльності, всіх юридично значущих обставин [3, с. 90–91; 10, с. 10, 14; 11, с. 159; 12, с. 93; 13, с. 80; 14, с. 10; 15, с. 52; 16, с. 854].

Показовим прикладом того як необґрунтоване рішення про виділення матеріалів кримінальних проваджень щодо співучасників може вплинути на «повноту провадження» є виділення в окремі провадження справи відносно двох співвиконавців грабежу, що був вчинений із розподілом ролей. Фактичні обставини цієї справи полягали у тому, що один із співучасників наносив потерпілому тілесні ушкодження, а інший викрав його майно. На досудовому розслідуванні було прийнято рішення про роз'єднання цієї справи на два окремих провадження. Внаслідок такого виділення дії одного із співучасників злочину кваліфіковано як крадіжка за ч.1 ст.185 КК України, а провадження щодо другого здійснювалося за нанесення тілесних ушкоджень [17]. Таким чином те, що слід було кваліфікувати як грабїж, вчинений за попередньою змовою групою осіб, отримало правову оцінку як два одиничні злочини, що вчинені одноособово.

Вищенаведений приклад підтверджує важливість рішень про об'єднання та виділення матеріалів кримінальних проваджень. Не випадково у початковій редакції КПК Української РСР (п. 5 ч. 1 ст. 246) та КПК Російської РФСР (п. 5 ч. 1 ст. 232) містилася така підстава для повернення справи на додаткове розслідування як «неправильне роз'єднання або об'єднання кримінальних справ». Тож приймаючи рішення про об'єднання чи виділення кримінальних проваджень, прокурор повинен

проявити виваженість і мати розуміння того, до яких наслідків вони можуть призвести у конкретному провадженні.

1. Дробинин Д. В. Соединение и выделение уголовных дел, как гарантия их всестороннего, полного и объективного исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Дробинин. – Самара, 1999. – 221 с.
2. Быховский И. Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе / И. Е. Быховский. – М.: Госюриздат., 1961. – 77 с.
3. Тумашов С. А. Проблемы соединения и выделения уголовных дел на предварительном расследовании: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Тумашов Сергей Анатольевич. – Волгоград, 1998. – 244 с.
4. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія / В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
5. Кадацкий С. Н. Соединение и выделение уголовных дел в стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С. Н. Кадацкий. – Караганда, 2009. – 29 с.
6. Краткий толковый словарь русского языка / под ред. В. В. Розановой. – 5-е изд. – М.: Рус. яз., 1987. – 256 с.
7. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 840 с.
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М.: Русский язык, 1980. – Т. 2. – 779 с.
9. Новый тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 2001. – Т. 2. – 911 с.
10. Соловьев А. Д. Всесторонность, полнота и объективность предварительного следствия / А. Д. Соловьев. – К.: МВД УССР, 1969. – 139 с.
11. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др.; под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М.: Юрид. лит., 1989. – 640 с.
12. Лившиц Ю. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц. – М.: Юрид. лит., 1964. – 139 с.
13. Советский уголовный процесс: учебник / под ред. Н. С. Алексеева и В. З. Лукашевича. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 469 с. – С. 80.
14. Шереметьев И. И. Объективность, полнота и всесторонность предварительного расследования: учеб. пособие для слушат. фак. заочного обучения / И. И. Шереметьев. – М.: МВШМ МВД СССР, 1957. – 50 с.
15. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Г. В. Юркова. – К., 2001. – 218 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
17. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 30 червня 2011 року (№ справи 11-1129/11). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16737060>.

К. А. Романаускас,
здобувачка сектора дослідження проблем запобігання злочинності
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 175 КК УКРАЇНИ

Право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за працю та соціальних виплат закріплено у статтях 43 і 46 Конституції України. Крім цього, реалізація зазначених конституційних прав громадян врегульована Законом України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р., Кодексом законів про працю України, а також іншими нормативно-правовими актами. У зв'язку із цим держава охороняє зазначені соціальні права громадян та передбачає кримінальну відповідальність за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом соціальних виплат (ст. 175 КК України).

Актуальність запобігання злочинам, пов'язаним із невиконанням заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом соціальних виплат, обумовлюється й тим, що соціально-економічні права визначають статус людини у сфері праці, зайнятості, навчання, соціальної захищеності. Захист вказаних прав громадян є державною гарантією забезпечення й інших, суміжних прав громадян, наприклад, на освіту, на охорону здоров'я тощо.

Відповідно до офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України у 2013 р. за ст. 175 КК України було обліковано 2 949 кримінальних правопорушень, у 2014 р. – 1 655 [1]. Тобто за вказаний проміжок часу рівень цих злочинів скоротився майже у два рази. За інформацією Державної судової адміністрації України, в 2010 р. за вчинення злочинів, пов'язаних із невиконанням заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом соціальних виплат було засуджено 219 осіб, у 2011 р. – 163 особи, у 2012 р. – 107 осіб, у 2013 р. – 63 особи, у 2014 р. – 66 осіб [2].

І хоча загальна динаміка тяжіє до скорочення, зазначені статистичні дані аж ніяк не відбивають реального стану поширеності цього явища в українському суспільстві. Це може бути обумовлено зростанням кількості неофіційно працевлаштованих осіб, міграції робочої сили тощо. Крім цього, слід брати до уваги високий рівень корупції у правоохоронних та судових органах, через що за фактами вчинених злочинів не відкриваються кримінальні провадження, а винні особи не притягуються до кримінальної відповідальності. На це вказує порівняння кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 175 КК України та кількості осіб, засуджених за вчинення таких діянь.

Різке зменшення кількості облікованих за ст. 175 КК України злочинів можна пояснити до того ж перекваліфікацією значної їх частини в адміністративні правопорушення за ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Це вказує на поширеність цього злочину у діяльності керівників підприємств, установ та організацій, а відтак – частому порушенні в Україні конституційного права громадян на своєчасне одержання винагороди за працю.

Значущість дослідження цього поширеного в українському суспільстві негативного явища соціальної дійсності обумовлюється й тим, що систематична невивплата громадянам належних їм за законом коштів з боку керівників підприємств, установ та організацій може призвести до економічної депривації чи навіть фрустрації. Неможливість задоволення низки потреб (в їжі, одязі, житлі, сплаті комунальних послуг, ліках тощо) може призвести до формування корисливої мотивації на вчинення різноманітних злочинів проти власності.

Виявленню та якісному розслідуванню розглядуваних злочинів заважає також відсутність належної методичної бази. Вказана обставина не дозволяє оперативним працівникам та слідчим надавати належну правову оцінку діянням, що мають ознаки невивплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом соціальних виплат. Так, за висновками Верховного Суду України щодо узагальнення судової практики зазначеної категорії було встановлено, що органи досудового розслідування порушують процесуальні вимоги, допускають помилки при кваліфікації дій осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності за ст. 175 КК України. Слідчі та суди не завжди перевіряють та досліджують такі ознаки цього складу злочину, як умисність та безпідставність невивплати заробітної плати. Не вивчаються причини її невивплати, не встановлюється факт наявності в діях керівників підприємств крайньої необхідності у неналежному використанні бюджетних коштів, що мали б спрямовуватись за заробітну плату працівникам [3].

Аналіз низки обставин, що обґрунтовують актуальність кримінологічного дослідження злочинів, передбачених ст. 175 КК України, вказують на необхідність проведення подальших наукових розробок вказаної проблематики. Зокрема, потребує здійснення комплексного дослідження, метою якого стане вироблення прогресивних заходів запобігання злочинам щодо невивплати заробітної плати, пенсії, стипендії чи інших установлених законом виплат на основі вивчення їх кримінологічної характеристики, а також причин та умов, що зумовлюють це явище в українському суспільстві на сучасному етапі.

1. Статистична інформація «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» за 2013-2014 рр. Генеральної Прокуратури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gr.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення 30.07.2015). – Назва з екрана.

2. Статистична інформація Державної судової адміністрації України за 2010–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/# (дата звернення 30.07.2015) – Назва з екрана.

3. Узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ про невивплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат, підготовлене суддею Верховного Суду України О. Ф. Селівомом та головним консультантом управління узагальнення судової практики О. С. Іщенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2F52B3D4CDAAC85B3> (дата звернення 30.07.2015) – Назва з екрана.

О. В. Ряшко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

А. М. Заболотний,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОВНОВАЖЕННЯ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Насамперед варто зазначити, що стаття 84 КПК встановлює вичерпний перелік процесуальних джерел доказів: це – показання, речові докази, документи, висновки експертів. І лише за допомогою

цих засобів обидві сторони можуть повноправно відстоювати свою правову позицію. А вже наскільки продуктивно – залежить виключно від самої сторони, оскільки вони мають нібито рівні можливості у збиранні таких доказів. Але Кодекс ставить конкретні вимоги до порядку отримання доказів. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК (ч. 1 ст. 84 КПК). Допустимими доказами визнаються виключно ті, які були отримані в порядку, встановленому КПК. Недопустимий доказ суд не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення, відповідно до ст. 86 КПК.

КПК України розділяє способи або порядки збирання доказів: окремо стороною обвинувачення та окремо стороною захисту. І вони суттєво різняться як за можливістю, так за об'ємом і змістом.

Так, сторона обвинувачення має право здійснювати збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Сторона ж захисту здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від тих же органів, установ, організацій та осіб копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ст. 93 КПК).

Поняття спеціальних процедур збирання речових доказів у КПК не розкривається. Тому, звернемо увагу на загальні. В першу чергу, речові докази можуть бути виявлені та зібрані при здійсненні обшуку, огляду, а також при проведенні певних негласних слідчих (розшукових) дій. А це вже є прерогативою слідства. Що ж має захист? За ним залишається законне право на витребування речових доказів у порядку, передбаченому статтею 93 КПК, а також на звернення до слідчого судді з клопотанням про отримання тимчасового доступу до речей і документів. Втім, ці способи збирання доказів не можна вважати самодостатніми, оскільки захист, як вже було зазначено, вправі лише звернутися з проханням про надання йому необхідного доказу. І де гарантія, що таке прохання, навіть вочевидь обґрунтоване, буде виконано? Стає зрозумілим, що на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту в процесі збирання доказів є цілком залежною від рішень чи дій інших осіб.

У контексті розгляду проблеми змагальності, яку Україна отримала внаслідок прийняття КПК, варто звернути увагу на положення щодо збирання доказів власне на стадії судового розгляду у кримінальному провадженні. Зважаючи на те, що в процесі досудового розслідування сторона захисту виявилася значно обмеженою у цьому питанні, цілком виправданим є очікування того, що відповідні компенсаторні можливості будуть передбачені для сторони захисту на стадії судового розгляду у кримінальному провадженні [1, с. 458].

Показання, звісно ж, є найпоширенішим серед процесуальних джерел доказів у кожному кримінальному провадженні. Вони є так званою «відправною точкою» в проведенні всього розслідування, адже переважно показання вказують на подальший хід провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК показаннями є відомості, що надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Звернемо увагу: зазначено, що саме «під час допиту». І тут є перевага в слідчому, адже допит є слідчою (розшуковою) дією і проводиться виключно слідчим на підставі власного рішення або за дорученням чи вказівкою прокурора або керівника органу досудового розслідування. Виходить, що друга сторона не має права на збирання доказів внаслідок самостійного отримання пояснень. Це впливає також із ч. 8 ст. 95 КПК, відповідно до якої сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Так, КПК передбачено право сторони захисту ініціювати перед слідчим або прокурором проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі допиту, але сторона обвинувачення наділена безумовним правом їх відхилити [1, с. 457].

В КПК простежуються значні зміни в питаннях доступу сторони захисту до експертних висновків: з'являється право самостійного залучення нею експертів на договірних умовах з метою проведення експертизи (ст. 2 ст. 243 КПК). Такі нововведення повинні забезпечити вирівнювання так званої несправедливості, коли висновок експерта мав вагому силу лише тоді, коли експертизу було проведено відповідно до постанови слідчого чи ухвали суду, а за поданням захисника він мав силу банального дослідження, не навантаженого доказовою силою. Проте відкритим лишається грошове питання даного нововведення, оскільки проведення експертиз є платним. В такому випадку зберігається уже відомий порядок – клопотання слідчому, прокурору про залучення експерта (ч. 1 ст. 243 КПК).

Якщо розглядати кримінальне провадження в Україні, то провідну роль тут все ж таки відіграє сторона обвинувачення, а стадію досудового розслідування можна назвати головною. Сторона захисту є більш вразливою не лише з огляду на її незрівнянно вужчі повноваження, а й в зв'язку з відсутністю належних гарантій реалізації цих повноважень.

1. Меркулов С. М. Реалізація обвинувачення: поняття, сутність, етапи за новим кримінальним процесуальним законодавством / С. М. Меркулов // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 456–459. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12mcmkprz.pdf>.

2. Нор В. Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України: суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії // Закон і бізнес. – 2004. – № 47–48. – С. 6.

3. Рогатюк І. В. Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / І. В. Рогатюк. – К, 2004. – 245 с.

4. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К.: «Арт-Дизайн», 2014. – 48 с.

5. Харитонова О. Поняття і ознаки публічних правовідносин / О. Харитонова // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 40.

6. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2001.

М. О. Семенишин,
кандидат юридичних наук,
начальник

(УМВС України в Хмельницькій області)

АНАЛІЗ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Оперативна обстановка – це сукупність реально існуючих умов (факторів), що мають значення для ефективності правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ. Ця сукупність містить у собі географічні та економічні характеристики території обслуговування, соціально-демографічну структуру населення, кримінологічні характеристики злочинності, а також сили і засоби, які є у розпорядженні міліції.

Характер і зміст цих факторів визначаються переліком оперативно-службових заходів впливу на конкретні напрями правоохоронної діяльності.

Відмінною рисою оперативної обстановки є її конкретність. Вона конкретна тому, що існує тільки у визначених умовах місця і часу, а її зміст залежить від мети пізнавальної діяльності, обсягу і характеру інформації, яка аналізується та ряду інших обставин.

Головною ланкою у системі оперативної обстановки виступають органи внутрішніх справ, діяльність яких спрямована на аналіз наступних елементів:

– злочинність, у відношенні якої переслідується ціль – через результативність виявлення, запобігання і розкриття знизити її рівень, інтенсивність, ступінь суспільної небезпеки;

– умови, які полегшують виявлення, запобігання та розкриття конкретних злочинів та розшук злочинців;

– криміногенні ситуації;

– суб'єкти, від котрих можна очікувати скоєння злочинів;

– інші явища та процеси, з якими пов'язано виконання органами внутрішніх справ їх функціональних обов'язків.

Оперативна обстановка – велика складна система, структурно складена із двох основних підсистем:

1) зовнішнього середовища, тобто зовнішньо існуючих умов, в яких діє орган внутрішніх справ;

2) безпосередньо органу внутрішніх справ, що функціонує в межах своєї компетенції.

Відповідно такому поділу утворюється і *система показників, яка характеризує обстановку у районі, місці, іншому населеному пункті, що обслуговуються ОВС. Загальним для цих двох підсистем показником виступає, як така злочинність і всі інші види порушень правопорядку, законності, які мають місце у даному адміністративно-територіальному регіоні.*

Зовнішнє середовище – це всі ті об'єктивно існуючі умови, в яких діє орган внутрішніх справ. Ці умови поділяються на:

1) соціально-економічні, політичні, демографічні, національні, територіальні та інші, які тією чи іншою мірою впливають на стан злочинності, форми та методи боротьби з нею;

2) власне злочинність та інші правопорушення.

Умови зовнішнього середовища функціонування органів внутрішніх справ впливають на організацію і функціонування системи органів внутрішніх справ. Такий вплив здійснюється через злочинність, правопорушення, що скоюються на території обслуговування

Виділення умов ситуаційного середовища пов'язане з необхідністю обліку, специфіки умов конкретного місця і часу, в яких здійснює свою діяльність конкретний ОВС (ГУ-УМВС, УМВС, МРВ).

Умови концептуального середовища складають директивні установки вищих органів законодавчої, виконавчої влади, МВС України, які формують цілі, завдання, напрями і критерії діяльності органів внутрішніх справ у сфері правопорядку.

Зовнішнє ситуаційне середовище включає в себе такі компоненти:

– сукупність соціальних об'єктів, в оточенні яких функціонують МВС, ГУ, МРВ;

– ідеологічні і морально-виховні фактори і процеси;

– соціально-економічні фактори;

– територіально-географічні умови регіону, міста, області, держави;

– сукупність конкретних злочинів і осіб, що їх скоїли і правопорядок, як кінцевий результат дотримання юридичних норм в сфері регулювання правом суспільних відносин.

Внутрішнє середовище – це сили та засоби органу внутрішніх справ, стан організації та результати (ефективність) його діяльності.

Оперативна обстановка класифікується з урахуванням:

1) адміністративно-територіальних ознак;

2) ліній оперативно-розшукової діяльності ОВС;

3) окремих напрямів боротьби зі злочинністю;

4) факторів часу.

Метою вивчення оперативної обстановки є:

– оцінка фактичного стану злочинності;

– виявлення об'єктивних і суб'єктивних факторів, зумовлюючих такий стан;

– визначення місць, районів, населених пунктів, мікрорайонів, місць зі складною оперативною обстановкою та іншими її видами і встановлення причин її ускладнення;

– формування на основі аналізу оперативної обстановки висновків для прийняття управлінських рішень.

В. В. Сеник,

кандидат технічних наук, доцент,

начальник кафедри інформаційних технологій

у діяльності ОВС та економічної безпеки

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ОВС ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОГРАМ-ПАРОЛІВ

Інформаційна безпека у будь-якій сфері діяльності держави має велике значення для забезпечення її життєво важливих інтересів. Створення і забезпечення розвиненого і захищеного інформаційного середовища є неодмінною умовою розвитку суспільства та держави, в основі якого мають бути найновіші автоматизовані технічні засоби. Сьогодні в Україні відбуваються якісні зміни у процесах управління на всіх рівнях, які зумовлені інтенсивним упровадженням новітніх інформаційних технологій. Швидке вдосконалення інформатизації, проникнення її в усі сфери життєво важливих інтересів зумовило, окрім безперечних переваг, і появу низки стратегічних проблем, а саме посилюється небезпека несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних, інформаційних і телекомунікаційних систем. Загалом, об'єктом захисту в будь-якій інформаційній системі є інформація з обмеженим доступом, яка циркулює та зберігається у вигляді даних, команд, повідомлень, що мають певну обмеженість і цінність як для її власника, так і для потенційного порушника технічного захисту інформації.

Сучасний розвиток інформаційних технологій, у тому числі, у діяльності органів внутрішніх справ характеризується збільшенням кількості користувачів, розширенням спектру послуг, збільшенням потоку передачі даних, що вимагає складнішої системи управління мережею. Інформаційні потоки: електронна пошта, передачі конфіденційних даних, он-лайн спілкування, отримання віддаленого доступу до бази даних стають об'єктом несанкціонованого доступу з боку зловмисників. Саме тому під час адміністрування таких інформаційних мереж постають певні проблеми, а саме проблема захисту інформаційно-телекомунікаційних систем.

Питання захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах ОВС є комплексним завданням і включає багато аспектів, які не є предметом розгляду даної роботи. У даній роботі нами поставлено завдання коротко ознайомити користувачів інформаційних систем ОВС із загрозами та особливостями захисту інформації за допомогою програм-паролів.

Однією із найнебезпечніших і розповсюджених загроз під час захисту інформаційних ресурсів паролі є атака системи за допомогою *програмних закладок*. Програмна закладка – це програма, яка приховано впроваджується у захищену систему і дає змогу здійснювати надалі несанкціоновані дії до тих чи інших ресурсів захищеної системи. Основна небезпека полягає у тому, що програмні закладки, ставши частиною захищеної системи, спроможні вживати активних заходів для маскування своєї присутності в системі. Під час впровадження у систему програмні закладки створюють прихований канал інформаційного обміну, що, як правило, залишається непоміченим для адміністраторів системи протягом тривалого терміну. Практично усі відомі програмні закладки, що застосовувалися у різний час, були виявлені або через помилки, допущені під час програмування закладок, або випадково.

Одними із найпоширеніших програмних закладок є закладки, що перехоплюють паролі користувачів систем (перехоплювачі паролів). Перехоплювач паролів тим чи іншим способом отримує доступ до паролів, що вводяться користувачами під час входження до системи. Перехопивши черговий пароль, закладка записує його у спеціальний файл або в будь-яке інше місце доступне зловмиснику. Виділяють перехоплювачі трьох видів.

Перехоплювачі паролів першого виду працюють за наступним алгоритмом:

- зловмисник запускає програму, що імітує запрошення користувачу для входу до системи, і чекає введення пароля;
- після введення імені користувача і пароля, закладка зберігає їх у доступному для зловмисника місці, після чого завершує роботу і здійснює вихід із системи;
- по закінченні роботи закладка на екрані виводить дійсне запрошення для входу користувача до системи.

Користувач, що вже став жертвою програми-закладки, помітить, що він не увійшов до системи і що йому знову пропонується ввести ім'я та пароль. Користувач припускає, що під час введення пароля відбулася помилка, і вводить ім'я та пароль повторно. Після цього користувач входить до системи, і його подальша робота проходить нормально. Окремі програми-закладки, що функціонують за такою схемою, перед завершенням роботи видають на екрані правдоподібне повідомлення про помилку, наприклад: «Невірний пароль».

Невдаючись до розгляду особливостей написання, впровадження та роботи перехоплювачів-паролів першого виду (а у подальшому – другого та третього), хотілось б вказати на окремі заходи захисту від таких програм:

1. Ускладнення зовнішнього вигляду запрошення на вхід до системи.
2. Реалізація програмних систем захисту у самій операційній системі.
3. Реалізація адміністративних заходів (наприклад, після виявлення користувачем вище описаних ознак, необхідно звернутися до адміністратора системи).

Перехоплювачі паролів другого виду перехоплюють усі дані, що вводяться користувачем з клавіатури.

Найпростіші програмні закладки даного типу просто скидають усі ці дані на жорсткий диск комп'ютера або в будь-яке інше місце, доступне зловмиснику. Професійніше зроблені закладки аналізують перехоплені дані і відсіюють інформацію, яка явно не має відношення до паролів.

Дані закладки представляють собою резидентні програми, що перехоплюють одне або кілька переривань процесора, які мають відношення до роботи з клавіатурою. Інформація про натиснуту клавішу і введений символ використовується закладками для власної мети.

Створення подібних програмних закладок не пов'язане із значними проблемами. У більшості випадків справедливе таке твердження: якщо операційна система передбачає переключення розкладки клавіатури під час введення пароля, то для цієї системи можна написати перехоплювач паролів другого виду.

Для організації захисту від перехоплювачів паролів другого виду необхідно домогтися виконання в операційній системі таких умов:

1. Переключення розкладки клавіатури в процесі введення пароля неможливе (інакше завдання створення перехоплювача паролів другого виду істотно спрощується).
2. Конфігурація ланцюжка програмних модулів, що беруть участь в отриманні пароля користувача, доступне лише адміністраторам системи.
3. Доступ на запис файлів програмних модулів, що беруть участь в отриманні пароля користувача, не довіряється нікому. Доступ на запис до атрибутів захисту цих файлів дається лише адміністраторам. Будь-які звертання з метою запису до цих файлів, а також до їхніх атрибутів захисту реєструється у системному журналі.

Для того, щоб перераховані умови виконувалися, необхідно, щоб підсистема захисту операційної системи підтримувала розмежування доступу і аудит.

Для більшості сучасних операційних систем усі умови, окрім першої, можуть бути забезпечені організаційними заходами. Перша умова в не кириличних версіях операційних систем виконується автоматично.

Якщо забезпечити виконання першої умови у конкретній операційній системі неможливо, потрібно домогтися виконання другої та третьої умов. Виконання цих умов значно підвищує захищеність системи від перехоплювачів паролів другого виду.

До перехоплювачів паролів третього виду належать програмні закладки, які цілком або частково підміняють собою підсистему автентифікації операційної системи. Складність створення перехоплювача паролів третього виду залежить від складності алгоритмів, що реалізуються підсистемою автентифікації операційної системи. У цілому задача створення перехоплювача паролів третього виду набагато складніша, ніж задача створення перехоплювача паролів першого або другого виду, чим і пояснюється невелика кількість програмних закладок третього виду.

Оскільки перехоплювачі паролів третього виду частково беруть на себе функції підсистеми захисту операційної системи, перехоплювач паролів третього виду під час впровадження у систему повинен виконати принаймні одну з таких дій:

- підмінити собою один або кілька системних файлів;
- впровадитися в один або кілька системних файлів за одним із вірусних алгоритмів;
- використати підтримувані операційною системою інтерфейсні зв'язки між програмними модулями підсистеми захисту для введення себе в ланцюжок програмних модулів, що опрацьовують користувацький пароль;
- використати для цієї ж мети низькорівневі інтерфейсні зв'язки операційної системи, що використовуються підсистемою для вирішення власних завдань.

Кожна з цих дій залишає в операційній системі сліди, які можуть бути виявлені за допомогою наступних заходів захисту:

1. Дотримання адекватної політики безпеки. Підсистема автентифікації повинна бути найзахищенішим місцем операційної системи.

2. Контроль цілісності виконуваних файлів операційної системи. Необхідно контролювати не лише файли, що входять до складу підсистеми захисту, а і бібліотеки, що містять низькорівневі функції ОС.

3. Контроль цілісності інтерфейсних зв'язків всередині підсистеми захисту, а також інтерфейсних зв'язків, що використовуються підсистемою захисту для рішення низькорівневих завдань.

Побудова абсолютно надійного захисту проти перехоплювачів паролів третього виду вважається неможливою. Оскільки машинний код перехоплювачів третього виду виконується не в контексті користувача, а в контексті операційної системи.

Таким чином, ознайомивши користувачів комп'ютерів із можливими загрозами, що можуть виникнути під час входження до інформаційних систем, у яких циркулює інформація з обмеженим доступом (а саме такими є інформаційні системи (підсистеми) органів внутрішніх справ) дасть змогу на адміністративному рівні підвищити ступень захисту даних в інформаційних системах.

Л. В. Серватюк,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
(*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ УКРАЇНИ

З появою нових видів загроз національній безпеці України, зокрема розв'язанням та веденням Російською Федерацією гібридної війни, анексією Автономної Республіки Крим, спостерігається й збільшення кількості випадків транснаціональних злочинів на державному кордоні, які спрямовані на дестабілізацію політичної, економічної та гуманітарної ситуації в Україні, розвиток сепаратизму, терористичних проявів та загроз їх поширення вглиб території нашої країни.

Так, протягом шести місяців 2015 року органами (підрозділами) охорони державного кордону виявлено та припинено близько 500 спроб вчинення кримінальних правопорушень. Отримано понад 900 доручень від органів досудового розслідування, які виконувались якісно та своєчасно [1].

Відповідно до Указу Президента від 26 травня 2015 року, що затверджує рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» – Державна прикордонна служба України як військове формування має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [2].

Аналіз національних та міжнародно-правових актів дозволяє зробити висновок, що у сфері боротьби зі транскордонною злочинністю органи (підрозділи) органів охорони кордону наділені повноваженнями щодо протидії транскордонній (транснаціональній) злочинності, зокрема, контрабанді зброї, вибухових та радіоактивних речовин, інших засобів терору; наркотрафіку; тероризму; економічній контрабанді; незаконній міграції; торгівлі людьми та іншим соціально небезпечним злочинам [3]. Дані злочини відносяться до категорії так званих злочинів міжнародного характеру (або транснаціональних злочинів), тобто передбачені міжнародними угодами як суспільно небезпечні діяння, посягають на правовідносини між державами та шкодять їх мирній співпраці. На відміну від міжнародних злочинів, відповідальність за злочини міжнародного характеру несе не держава, а індивіди, в той час як відповідальність настає на підставі міжнародної угоди, але згідно з норм національного права [4]. За своєю юридичною суттю злочини міжнародного характеру є загальнокримінальними, але вони обтяжені «закордонним елементом» [5].

Правову основу боротьби з транскордонною злочинністю на державному кордоні України складають, насамперед, міжнародно-правові акти, які можна об'єднати за сферою дії:

- багатосторонні міжнародно-правові угоди щодо регламентації деяких галузей або інститутів міжнародного права, в яких містяться правові норми стосовно певних злочинів міжнародного характеру (Конвенція ООН з морського права 1982 р., Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.);

- багатосторонні міжнародно-правові угоди щодо боротьби з окремими видами злочинів міжнародного характеру (Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р., Конвенція ООН щодо боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р., Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми і покарання за неї 2004 р.);

- регіональні міжнародно-правові угоди щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру (Угода щодо співробітництва між Урядами держав-учасниць ГУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів 2002, Протокол про співробітництво оперативних органів прикордонних відомств держав-учасників ГУАМ 2006 р.);

- двосторонні міжнародно-правові угоди щодо боротьби з деякими видами злочинів міжнародного характеру (Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво 2010 р., Угода між Адміністрацією Державної прикордонної служби України і Міжнародною організацією з міграції про співробітництво 2005 р.);

- двосторонні міжнародно-правові угоди щодо надання правової допомоги і видачі злочинців (Угода про правову допомогу і співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Грузія 1994 р., Договір між Україною і Республікою Вірменія про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання 2001 р.).

Виходячи із аналізу загроз у сфері охорони кордону основні зусилля прикордонного відомства направлені на протидію транскордонній організованій злочинності на кордоні, пов'язаній із безпековими складовими, незаконною міграцією, торгівлею людьми та наркотрафіком. Постійно здійснюється цілеспрямоване проведення заходів щодо виявлення терористичних проявів на державному кордоні України, а також осіб, які розшукуються, за причетність до терористичної діяльності. Також Державна прикордонна служба продовжує ефективну співпрацю з міжнародними організаціями, правоохоронними (прикордонними) органами ЄС та суміжних держав щодо виконання завдань з оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження.

Подальший розвиток Державної прикордонної служби з питань протидії транскордонній злочинності на державному кордоні вбачається у створенні системи інтегрованого управління безпекою державного кордону шляхом:

- побудови системи охорони державного кордону на східній та південній ділянках з урахуванням реальних і потенційних воєнних загроз, у тому числі в умовах так званої гібридної війни;

- організації спільної оперативної охорони державного кордону з державами – членами Європейського Союзу – Республікою Польща, Словацькою Республікою, Румунією та Угорщиною, а також з Республікою Молдова;

- поглиблення співробітництва з прикордонною службою Республіки Білорусь на центральному, територіальному і місцевому рівнях;

- формування дієвих механізмів оперативного співробітництва з іншими правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях у сфері обміну інформацією, проведенні спільних оперативних розробок, розслідувань, організації та участі в інших спільних заходах;
- розширення повноважень оперативних органів Держприкордонслужби України щодо здійснення досудового слідства та контррозвідальної діяльності;
- налагодження співпраці з Інтерполом, Європолом, агенцією FRONTEX, Міжнародною організацією з міграції (ІОМ), Міжнародним центром розвитку міграційної політики (ІСМРД), Всесвітньою прикордонною організацією (Borderpol), Всесвітньою митною організацією (WCO) та іншими міжнародними організаціями, діяльність яких пов'язана із забезпеченням безпеки державного кордону;
- удосконалення механізму залучення в мирний час до посилення охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, припинення збройних та інших провокацій на державному кордоні підрозділів Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших правоохоронних органів [6].

1. Проблеми кримінального характеру на державному кордоні України // «Прикордонник України». – № 2. – 2015. – С. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/upload/file/gazeta/pu_02_2015

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.

4. Додонов В. Н. Международное право: словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев / под общ. ред. В. Н. Трофимова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 532 с.

5. Международное право: учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 480 с.

6. Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України, затверджено на засіданні Колегії ДПСУ 8 червня 2015 р. / Окреме видання.

П. П. Сердюк,

доктор юридических наук, доцент,
професор кафедри уголовного права,
криминологии и уголовно-исполнительного права
(*Національна академія прокуратури України*)

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ОПРОСЫ – ТЕРРИТОРИЯ ЗАБЛУЖДЕНИЙ?

Если не полениться и изучить результаты виктимологических опросов населения в разных странах мира, то с немалым удивлением можно будет обнаружить, что в основном это показатели, которые превышают 1/3 всего населения, доходя до половины и больше [1; 2]. Одна треть населения – это очень высокий уровень виктимизации. Трудно себе представить, чтобы треть населения подверглась преступлениям против жизни, здоровья и против собственности за относительно не продолжительный промежуток времени, а именно такой представлен в указанных исследованиях.

Сдерживание проявляется не только в механизме юстиции, но и в возможности оптимального удовлетворения потребностей человека в пределах сотрудничества. Фактически, это дает возможность поддерживать общество на уровне самоорганизации, в пределах оптимального функционирования для данного периода развития и условий среды. Если бы количество преступлений составляло половину от количества населения или больше, то это не позволило бы обществу существовать так, как оно это делает. Оптимальность разрушилась бы задолго до этой доли. Пусть даже отбросить идею оптимальности, как умозрительную пока что для общества категорию. Процесс отрицательной обратной связи приводил бы к достижению равномерного состояния. Такого, которое можно увидеть в природе на примере соотношения количества хищников и жертв. Увеличение количества хищников, ведет к снижению популяции жертв, что в свою очередь ведет к снижению популяции хищников. В представленных количественных рамках, которые нам предоставляют виктимологические опросы, количество жертв такое огромное, что ему должны соответствовать «возможности» хищников. Представим, что в государстве, действительно, 38% населения в течение года стали жертвами различных преступлений. Пускай, это количество равняется 17 290 000 человек. Тогда 8 299 200 человек стали жертвами преступлений против собственности. При этом будем считать, что это происходило с ними единожды в год. Сколько должно быть преступников, чтобы осилить такой фронт работ? В условиях, когда имущество сохраняют, ставят бронированные двери, а ещё нужно успеть сделать это до

того, как соседи вызовут полицию или сработает сигнализация, такая работа усложняется. Пусть один преступник совершает одно преступление за неделю и работает без отпуска. За год он должен совершать 52 преступления. Таким образом, в таком обществе должно быть 160 000 исключительно везучих преступников, которые со сказочно высокой долей вероятности успешно могут совершить 52 преступления в год. Но теория вероятности этому не благоволит. И более возможно то, что преступник может совершить куда меньше преступлений за год, не будучи схваченным. Выходит, что количество возможных удачных актов ограничено. В среднем это могло бы быть 6 удачных преступлений в год. В таком случае, количество «хищников» должно возрасти до 1 383 200, что составило бы 4,3% к населению деликтоспособного возраста. Но только представьте, что все 1 383 200 человек должны быть довольно успешны на протяжении всего года. В действительности, эта вероятность для них куда меньше. А почему? Да потому что, для того, чтобы быть настолько успешными это количество должно быть опытным, можно сказать профессиональным контингентом. Если же иметь в виду всё деликтоспособное население, то такой показатель для новичков исключительно претенциозный. В итоге мы приходим к вероятности, пускай, 2-х преступлений в год для одного «хищника». Что это означает? То, что количество совершивших преступления должно быть 4 149 600 человек, что весьма-весьма много. В этой ситуации остается надеяться только на профессиональную армию преступников в 160 000 человек, которые будут настолько успешными, что никакая теория вероятности им нипочём, поскольку они смогут совершать 52 преступления в год, не будучи схваченными.

Можно быть уверенным, что не искушенным хотелось бы уточнений по поводу того, как можно посчитать, а не интуитивно ухватить все эти перипетии с вероятностью. Извольте. Но я предлагаю взять только один месяц из двенадцати. В этом случае, если вероятность совершения в течение одного месяца 4-х успешных преступлений против собственности, то только представьте, каким успешным должен быть преступник для того, чтобы сохранять эту успешность весь год, но ещё более сложно представить 160 000 таких везунчиков.

Итак, для вычисления этой вероятности нам нужны самые простые формулы. С помощью одной из них нужно обязательно вычислить, какая вероятность влияния на преступный успех социальных методов сдерживания. Не буду усложнять, сразу представлю это в виде двух переменных в уравнении: событие A (преступление), количество попыток или испытаний N (здесь мне нужно с изрядной натяжкой посчитать, что количество испытаний должно соответствовать количеству однократных попыток всех деликтоспособных совершить преступление против собственности), и количество результатов, в которых событие A появилось – n_N . Если всё сложить вместе, то выйдет: $P(A) = \frac{n_N}{N}$, где

P означает вероятность. Ясно, что тут я вынужден был использовать данные, навязанные результатом виктимологического опроса. Если эти данные пропустить через эту формулу, то вероятность того, что преступнику будут мешать совершить преступление или даже схватят, составит 0,25, что очень скромно. Если же воспользоваться данными официальной статистики, то такая вероятность будет составлять 1,5. Это не удивляет, поскольку данные, вдохновлённые виктимологическим опросом, предполагают несопоставимо большее количество «попыток».

Теперь давайте выясним, какая вероятность того, что преступник сможет успешно совершить 4-ре преступления против собственности за месяц (31 день). Предположим, что он весьма посвящен своему делу и предпринимает попытки каждый день на протяжении этого месяца, то есть попыток будет 31-на. Каждая попытка будет завершаться либо провалом, либо успехом. При этом прошу Вас оценить условия задачи по достоинству. Такой посвященности этому криминальному труду может позавидовать иной исследователь, прилагающий немалые усилия на пути к истине в экспериментах. Это уже должно вызывать сомнения, что в действительных условиях преступники работают без выходящих. Но самое главное, что как условие берется довольно большая совокупность людей, предпринимая попытки. Нужно определить, какова вероятность 4-х успешных попыток из 31-ой. Действовать нужно по формуле, в которой P – вероятность, A означает событие совершения преступником преступлений против собственности, H – означает вероятность совершения им 4-х успешных преступлений из 31-ой попытки, а $|H$ – означает вероятность противодействия преступнику:

$P(A) = P(H) \times P(A|H) = \frac{4}{31} \times 0,25$. В результате выйдет 0,032358064516129, что в целом составляет

довольно скромную вероятность. Я уверен, что Вам приходилось слышать или читать о рекордсменах по количеству совершенных преступлений. Есть примеры, когда одним человеком совершалось больше 60-ти краж за год. Можно не сомневаться, что в Книге рекордов Гиннеса есть куда более сражающие примеры. Но, как Вы понимаете, эти примеры являются отдельными проявлениями вероятности, и их вряд ли можно принимать во внимание, имея в виду массовое явление, коим является преступность на статистически значимом уровне. Впрочем, я надеюсь, что Вы не воспримите всерьёз примеры из украинского ЕРДР, в котором встречаются по полсотни преступлений за один год на одного делинквента, хотя, по сути, это лишь эпизоды одного продолжаемого преступления.

Давайте я поставлю вопрос по-другому. Какова вероятность того, что зарегистрированное количество преступлений в 2012 г. могло быть совершено на протяжении этого года людьми в возрасте от 11 до 100 и больше лет? Для этого я воспользуюсь формулой, основанной на непараметрической функции, и оценивается методом максимальной правдоподобности: $D_{(t)} = \frac{n_i - c_i}{n_i}$, $i=1$, где D – делинквентность; n – население, находящееся под риском события, то есть совершения преступления; c – число событий, которые произошли, то есть преступления; t – время, за которое происходит измерение; i – порядковый номер отдельного события. Если исчислить такую вероятность по этой формуле, то выйдет, что вероятность совершения 40 297 907 людьми 443 665 преступлений составляла 0,9. Если же количество преступлений увеличить до 15 313 205 преступлений, что соответствует 38% населения этой возрастной группы, то такая вероятность составит 0,6. Последний показатель демонстрирует меньшую вероятность, что не должно удивлять, поскольку тому же самому числу людей нужно будет выполнить большее количество сложных действий. Это уменьшает такую вероятность. Кроме того, это будет неадаптивное поведение большого числа людей, что тоже ставит под сомнение эффективность стратегии их социального выживания.

Посему, не трудно прийти к выводу о том, что результаты виктимологических опросов не приближают нас к адекватному пониманию состояния преступности в стране, способствуют «моральной панике», и их не стоит класть в основу стратегий противодействия преступлениям.

Посему, не трудно прийти к выводу о том, что результаты виктимологических опросов не приближают нас к адекватному пониманию состояния преступности в стране, способствуют «моральной панике», и их не стоит класть в основу стратегий противодействия преступлениям.

1. Van Dijk J. Criminal Victimization in International Perspective. Key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS / Jan van Dijk, John van Kesteren, Paul Smit. – No. 257, Onderzoek en beleid, 2007. [Electronic source]. – At available: URL: http://www.unicri.it/www/analysis/icvs/pdf_files/ICVS2004_05report.pdf.

2. Van Kesteren J. Some main results on international comparison and trends. Results from the International Crime Victims Surveyed the European Survey on Crime and Safety / John van Kesteren. – Tilburg: INTERVICT, Tilburg University, 2008. [Electronic source]. – At available: URL: <http://ssrn.com/pa-per=1117972>.

А. В. Сибірний,

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту

О. В. Хомів,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та економічної безпеки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ПРОФІЛАКТИЦІ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

На сьогодні злочинність стала однією із найбільш значних проблем внутрішнього розвитку у всіх країнах світу незалежно від їх економічного і політичного статусу, її зростання зафіксоване не тільки там, де економіка опинилась у глибокій кризі, але і в достатньо благополучних державах Західної Європи і Америки. Кримінологами з'ясовано ряд тенденцій у розвитку злочинності, що свідчать про її суттєве якісне переродження. Зокрема, збільшилась кількість заздалегідь підготовлених злочинів, що характеризуються особливою зухвалістю, витонченістю, жорстокістю; зросла кількість замовних вбивств, злочинів з використанням складної комп'ютерної техніки. Збільшилась кількість злочинів, скоєних соціально-дезадаптованими елементами – бомжами, алкоголіками, наркоманами, проститутками. Зросла кількість злочинів, позбавлених мотиву, що зовні виглядають безглуздими. Значно змінилась соціально-психологічна характеристика осіб, які скоюють злочини [4, с. 219; 3, с. 77–78].

Таким чином, проблема протиправної поведінки стала однією із найбільш серйозних соціальних, психологічних та виховних проблем нашого часу.

На думку більшості кримінологів, попередження злочинності сьогодні є ефективнішим, ніж інші методи боротьби з нею. Оскільки збиток, нанесений злочинністю суспільству, величезний, найефективнішими в плані зменшення числа скоєних злочинів у довгостроковій перспективі є заходи, спрямовані на зміцнення економіки, забезпечення населення робочими місцями, соціальні програми підвищення життєвого рівня, формування в суспільстві позитивного морального клімату, придушення таких пов'язаних зі злочинністю явищ, як пияцтво, наркоманія, бродяжництво, бідність, нелегальна міграція, міжнародні та інші конфлікти. В цілому, загальна профілактика злочинності спрямована на забезпечення гідного існування людини в суспільстві, створення умов для досягнення життєвих потреб в житті, матеріальному достатку, роботі, дозвіллі та відпочинку законним шляхом [1, с. 47; 4, с. 112].

За таких умов вагома роль відводиться вивченню питань соціальної реабілітації для профілактики рецидивної злочинності.

Соціальної роботі з колишніми засудженими на сучасному етапі приділяється ще мало уваги. Це, зокрема, пояснюється тим, що більшість населення виявляє стійке негативне ставлення до такої категорії громадян. Разом з тим, поступово приходить розуміння, що неприйняття суспільством колишніх засуджених, їх відторгнення, небажання допомагати їм у вирішенні соціальних та інших проблем, обертаються для законослухняних громадян такими явищами, як постійна соціальна тривожність, невпевненість у власній безпеці, висока ймовірність стати жертвою злочину [2, с. 66, 78; 3, с. 413].

Щоб зруйнувати цю соціально-небезпечну тенденцію, необхідно створити ефективно діючу, контрольовану державою, систему соціальної роботи з особами, які звільнилися з місць позбавлення волі. До того ж вона повинна бути створена на нових гуманістичних і демократичних основах, що відповідають міжнародним нормам.

Із загальної кількості осіб, звільнених з виправних установ за статистикою останніх років, адміністрації виправних установ отримали з органів внутрішніх справ повідомлення про прибуття на місце проживання 86% звільнених. Із них у місячний термін зареєстровано за місцем проживання 75%, а працевлаштовано – 40%.

В Україні для осіб без певного місця проживання та звільнених з місць позбавлення волі функціонує понад 27 центрів, будинків, притулків різних форм власності на понад 1000 місць у різних регіонах держави.

Надання звільненим з місць позбавлення волі правової, психологічної допомоги здійснюється зазвичай епізодично, на розсуд окремих представників органів влади або громадських чи релігійних організацій. У цій роботі відсутній системний та науковий підхід.

Безпосередньо діяльністю щодо надання соціальної допомоги зазначеним особам має займатися патронажна служба – функціонально визначена соціальна структура, яку створюють при місцевих органах державної влади.

Соціальна робота з колишніми засудженими полягає у їх соціальній реабілітації і постпенітенціарній соціальній адаптації.

Процес соціальної реабілітації має починатися з першого дня перебування засудженого у виправному закладі і продовжуватися після його звільнення до вирішення основних питань соціального облаштування, тобто включати два взаємопов'язані періоди – пенітенціарний і постпенітенціарний.

Соціальна адаптація здійснюється в постпенітенціарний період і передбачає комплекс заходів, що допомагають звільненому засудженому включитися в реальні соціальні процеси і відносини, закріпити вироблені впродовж соціальної реабілітації установки і норми. Саме успішність соціальної адаптації забезпечує ефективність соціальної реабілітації колишніх засуджених. Невирішені ж у процесі соціальної реабілітації проблеми можуть стати нездоланною перешкодою в період адаптації.

Постпенітенціарний етап соціально-психологічної адаптації, вирішення проблем побутового і трудового облаштування більшість колишніх засуджених проходять самостійно, за сприяння родичів, друзів, найближчого оточення. У цей період, залежно від конкретної соціальної ситуації звільненого, у нього може виникнути необхідність в отриманні таких видів допомоги: оформлення документів, пошук роботи і працевлаштування, пошук місця проживання, вирішенні проблем здоров'я, налагодження взаємин з родичами, розв'язання психологічних проблем, отримання матеріальної допомоги.

Багато хто із засуджених, повернувшись у той соціум, із якого він потрапив у місця позбавлення волі (а це, як правило, соціум, який має негативні характеристики), втрачає набуті в період відбування покарання позитивні установки (якщо вони взагалі були набуті). Тому необхідність нейтралізації негативного впливу соціуму на людину, яка звільнилася із виправного закладу, також нерідко стає самостійною проблемою.

Усі перераховані проблеми повинні вирішуватися в різних установах та організаціях. Але нерідко колишній засуджений зіштовхується з відкрито негативним до себе ставленням зі сторони посадових осіб. У результаті, значна кількість колишніх засуджених відмовляється від спроб вирішити свої проблеми в установленому порядку і знову опиняється в асоціальному середовищі, відновлюючи кримінальний чи маргінальний спосіб життя.

Тому практично кожний звільнений потребує кваліфікованої допомоги у вирішенні своїх соціальних проблем, яка є специфічною для конкретних категорій колишніх засуджених.

Слід зазначити, що в основу будь-якої технології роботи з такою категорією осіб повинно бути покладене переборення негативного ставлення суспільства до колишніх засуджених і зумовленої цим їх підвищеної збудженості, що є однією з передумов рецидивних злочинів.

Особливо значущим інститутом при розгортанні соціальної роботи в інтересах неповнолітніх і молоді, які скоїли злочин, є спеціалізовані центри ресоціалізації та адаптації. До їх структури повинні входити служби соціального супроводу молоді, яка повернулася з місць позбавлення волі, та кризові центри тимчасового перебування для молодих осіб цієї категорії, які потрапили у складну життєву

ситуацію. У межах діяльності спеціалізованих центрів можна реалізувати ряд завдань: підтримка соціально значущих зв'язків ув'язненої молоді; проведення різних видів консультування неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі, та їхніх батьків; соціальна допомога неповнолітнім та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі, та їхнім батькам; соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які звільнилися з місць позбавлення волі [5, с. 489-490].

Таким чином, для успішної профілактики рецидивної злочинності необхідно: застосовувати світовий досвід соціальної реабілітації засуджених та звільнених з місць позбавлення волі в умовах соціально-економічної кризи, створювати систему підготовки висококваліфікованих кадрів галузі соціально-пенітенціарної діяльності та освоєння ними новітніх технологій роботи з клієнтами та збільшувати фінансування ресоціалізації засуджених, що позитивно вплине на зниження рівня рецидивної злочинності.

1. Андрушко І. Досвід організації соціально-психологічної роботи із засудженими в установах виконання покарань / І. Андрушко. – К.: Центр «Альтернатива-В», 2004. – 198 с.

2. Беца О. В. Проблеми соціальної адаптації осіб, які відбули кримінальні покарання / за заг. ред. О. В. Беци. – К.: Атіка, 2006. – 136 с.

3. Голіна В. В. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головіна. – Х.: Право, 2014 – 513 с.

4. Кальман О. Г. Проблеми протидії злочинності: підруч. / за ред. проф. О. Г. Кальмана. – Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. – 352 с.

5. Сибірна Р. І. Специфіка роботи соціального педагога / Р. І. Сибірна, Л. І. Решетило, М. Ю. Барна // Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави: тез. доп. Міжнар. наук-практ. конф. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 487–491.

В. М. Синенький,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки

М. Д. Курляк,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРАЦІВНИКАМИ ОВС У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розкрито сутність запобігання злочинам органами внутрішніх справ, з'ясовано її місце в системі протидії злочинності, визначені основні сучасні проблеми запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності. Визначено, що до основних сучасних проблем запобігання злочинам органами внутрішніх справ відносяться: недосконалість нормативно-правового регулювання щодо запобігання злочинам; неефективна організація діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам; недостатній рівень організації інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам; неефективне використання тактичних прийомів щодо запобігання злочинам; відсутність критеріїв оцінки діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам; відсутність сучасних комплексних досліджень щодо місця запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності [1, с. 11].

Головним соціальним призначенням правоохоронних органів, пріоритетним напрямом їх багатofункціональної діяльності є запобігання злочинам. Практично усі провідні спеціалісти в галузі кримінології схильні до загальної думки в тому, що позитивних результатів у стримуванні злочинності можна досягти не тільки за допомогою раціональної соціальної політики, але й за допомогою впливу на особу правопорушника. Тому особливого значення під час протидії злочинності набуває запобігання злочинам.

Актуальність полягає в тому, що з метою ефективної протидії злочинності необхідно дослідити актуальні проблеми теорії та практики запобігання злочинам з урахуванням сучасних змін теоретичних підходів щодо визначення протидії злочинності, реформування правоохоронної системи країни, реформування кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства України [2, с. 144].

Проблема протидії злочинності – проблема сьогодення, вирішальним місцем якої є запобігання їй на початкових стадіях, виявлення осіб, які схильні до протиправних дій, вдосконалення, а за можливістю – прийняття найсучаснішого законодавства, яке зможе врегулювати питання протидії злочинності.

Протидія злочинності є різновидом правоохоронної діяльності, яка спрямована на мінімізацію вчинення злочинів на території країни.

Завданнями протидії злочинності є:

- 1) виявлення причин вчинення злочинів і умов, що їм сприяють;
- 2) застосування заходів з усунення встановлених причин і умов або їх нейтралізації (блокування);
- 3) виявлення осіб із протиправною поведінкою, що має тенденцію переростання у вчинення злочинів;
- 4) корегуючий вплив на цих осіб з метою недопущення вчинення ними злочинів шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів;
- 5) застосування заходів, направлених на зниження серед громадян ризику стати жертвами злочинних посягань;
- 6) обмеження дії негативних явищ і процесів, супутніх злочинності;
- 7) мобілізація всіх позитивних сил суспільства на створення атмосфери нетерпимості до будь-яких форм злочинної поведінки;
- 8) усунення недоліків у діяльності суб'єктів протидії злочинності;

Одним з основних напрямів протидії злочинності є її запобігання. Значення запобігання злочинам визначається тим, що воно є найбільш гуманним та ефективним засобом підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства тощо. На сьогодні в кримінології існують різні точки зору щодо визначення діяльності по недопущенню вчинення злочинів: боротьба, соціальний контроль, запобігання, попередження, припинення, профілактика тощо. Таким чином, запобігання злочинності - це сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [4, с. 133].

Складовими запобігання злочинності є:

- 1) профілактика – сукупність цілеспрямованих заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникають чи можуть виникати й детермінувати злочинність або окремі її види, а також виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, та застосування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів;
- 2) попередження – сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності;
- 3) припинення – сукупність заходів, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину.

Важливу роль у запобіганні злочинам відіграє виявлення й перевірка осіб з антигромадськими поглядами, способом життя й протиправною поведінкою. Угрупування таких осіб утворюють криміногенне середовище, що впливає на оперативну обстановку певної території обслуговування.

До кола осіб, щодо яких необхідно вживати запобіжні заходи, належать:

- 1) раніше засуджені за вчинені злочини, які на шлях виправлення не стали, про що свідчать факти їх антигромадської поведінки під час відбування покарання або після звільнення;
- 2) особи, які вчинили адміністративні проступки, та існує можливість вчинення ними в майбутньому злочинних діянь;
- 3) особи, які не притягувалися в минулому до кримінальної або адміністративної відповідальності, але їх поведінка свідчить про стійкі антигромадські погляди, наявність зв'язків із кримінальними елементами;
- 4) особи, які зловживають спиртними напоями, наркомани, сімейні бешкетники, утримувачі будинків розпусти, неповнолітні, які вчиняють адміністративні проступки;
- 5) особи, відносно яких є оперативна інформація щодо наявності наміру вчинити ними злочин або про наявність підготовчих дій до вчинення злочину.

Основним джерелом отримання інформації про криміногенну особу – особу злочинця – виступають особисті бесіди. Документальні джерела, наприклад, особисті справи, характеристики, використовуються надзвичайно рідко. Як правило, при такому вивченні увага звертається переважно на колишню антигромадську діяльність. Дуже рідко з'ясовується, як правопорушник проводить свій вільний час, з якою компанією спілкується, яка обстановка в нього в родині.

Правовою основою запобіжної діяльності ОВС є законодавчі та інші нормативно-правові акти, що комплексно регулюють статус, завдання, функції, повноваження, обов'язки й права ОВС, для яких запобігання злочинності є одним з головних завдань, зокрема це Закон України «Про Національну поліцію», а також законодавчі акти, що спрямовані на запобігання окремим злочинним проявам (наприклад, закони України «Про організаційно – правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про засади запобігання й протидії корупції» та інші) [8, с. 2].

Висновки. На нашу думку, основними проблемами діяльності ОВС щодо запобігання злочинам є:

- 1) недостатньо нормативно-правового регулювання щодо запобігання злочинам;
- 2) неефективна організація діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам;
- 3) недостатній рівень організації інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам;
- 4) неефективне використання тактичних прийомів щодо запобігання злочинам;
- 5) відсутність критеріїв оцінки діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам;
- 6) відсутність сучасних досліджень щодо місця запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності.

1. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. Г. Міщенко. – К., 2011. – 19 с.

2. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. – 308 с.

3. Куц В. М. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії): монографія / В. М. Куц, О. В. Кириченко. – К., – Х.: Харків юридичний, 2006. – 212 с.

4. Закалюк А. І. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – 424 с.

5. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1988. – Вып. 47. – С. 85.

6. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшии, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед; за ред. І. М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – 352 с.

7. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. И. Бобнева. – М.: Наука, 1978. – 312 с.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р.

Т. І. Созанський,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та криминології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Питання протидії тероризму в Україні вченим розробляється відносно не давно. Відповідно до проведених у науці кримінального права напрацювань було розроблено ряд запобіжних заходів, зокрема прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом», ратифіковано певні міжнародні документи щодо протидії тероризму, зокрема, Декларацію ООН про заходи з ліквідації міжнародного тероризму від 9 грудня 1994 р., Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р., Глобальну контртерористичну стратегію ООН від 8 вересня 2006 р. В наслідок цього у Кримінальному кодексі України знайшли відображення різні прояви тероризму. В доповнення до статті 258 КК України «Терористичний акт» такими статтями, як «Втягнення у вчинення терористичного акту», «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», «Створення терористичної групи чи терористичної організації», «Сприяння вчиненню терористичного акту», «Фінансування тероризму».

Таке доповнення КК України було зумовлено виконанням міжнародних зобов'язань України щодо протидії тероризму, однак не сприяло якості національного кримінального законодавства. Положення статей КК України щодо протидії тероризму піддавались неодноразовій критиці, переважно у зв'язку з дублюванням положень зазначених у цих статтях з положеннями Загальної частини КК України. Так, висловлювались думки про недоцільність самостійного передбачення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню терористичного акту, фінансування тероризму, оскільки це є одним з проявів співучасті у вчиненні терористичного акту. Не виправдовують існування цих норм вимоги міжнародних нормативно-правових актів, оскільки в більшості з них міститься лише вимога визнання таких дії злочинними без уточнення щодо того, повинні такі дії міститись в окремій кримінально-правовій нормі чи можуть бути складовими кількох кримінально-правових норм. Вчені зазначають, що передбачення як самостійного складу злочину фінансування тероризму супроводжувалась численними порушеннями принципів кримінального права [3, с. 12].

Потрібно зазначити, що достатніх підстав для виділення, зокрема, фінансування терористичних злочинів в окрему норму не має, адже питання про кримінальну відповідальність за фінансування тероризму, до появи ст. 258⁵ КК України, вирішувалась через використання положень Загальної частини КК України, а саме ч. 3 ст. 27 КК України передбачає організацію вчинення будь якого зло-

чину складовою частиною якої є фінансування, про що прямо вказано у цій частині статті. Таким чином відповідальність за фінансування тероризму наступала б як за організацію вчинення терористичного акту передбаченого ст. 258 КК України. За таких умов відповідальність за фінансування тероризму була б суворішою, оскільки чинні положення ст. 258⁵ КК України передбачають менш суворе покарання ніж положення ст. 258 КК України.

Щодо ст. 258³ КК України, то не можуть кваліфікуватись за цією статтею дії, пов'язані зі створенням і функціонуванням груп та організацій, які спрямовані на вчинення дій що є відмінними від ст. 258 КК, тобто інших злочинів, що, з огляду на ст. 1 Конвенції РЄ про запобігання тероризму, можуть розглядатись як прояви тероризму (зокрема, статті 112, 147, 278, 443, 444 КК України). Водночас диспозицією ст. 258³ КК охоплюється створення терористичної групи, метою якої є вчинення терористичного акту за попередньою змовою, при тому, що у ч. 2 ст. 258 КК уже передбачено посилену відповідальність за терористичний акт, вчинений групою осіб за попередньою змовою. У цьому вбачається порушення конституційного принципу *non bis in idem* [1, с. 182].

Отже, надмірна диференціація кримінальної відповідальності кримінальної відповідальності за тероризм не сприяє якості кримінального закону, зокрема породжує випадки конкуренції кримінально-правових норм, які не завжди є потрібними. Тому конструюючи кримінально-правову норму, особливо якщо мова йде про доповнення вже діючого КК, потрібно зважати не лише на вже викладені положення у статтях Особливої частини КК України, але і на положення викладені у Загальній частині КК України, дублювання яких ускладнює не тільки їх розуміння, але і застосування.

Разом з тим, аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав показує що така диференціація застосовується. Так у КК Молдови, КК Норвегії та КК ФРН передбачено 2 статі, у КК Фінляндії 8 статей, КК Грузії 9 статей, а у КК Іспанія 10 статей що передбачають відповідальність за тероризм [2, с. 666].

Виправданням такої диференціації кримінальної відповідальності за тероризм може бути лише те, що за цих умов легше притягнути винного до кримінальної відповідальності. За словами практичних працівників правоохоронних органів наявність спеціальної статті у КК України дає можливість чітко визначити, що саме ці діяння, які описані у диспозиції конкретної статті (частини статті) Особливої частини КК України є злочином. Така позиція, звичайно, не витримує жодної критики і є навіть дещо абсурдною щодо співвідношення положень Загальної та Особливої частин КК України. Проте, спробуємо визначити чи виправдовується вона на практиці.

Практичний аспект протидії тероризму в Україні полягає у тому, що судова статистика щодо прийнятих рішень небагата. У Єдиному державному реєстрі судових рішень вдалось знайти з 2012 по 1 півріччя 2015 року 17 вироків за злочини передбачені ст.ст. 258–258⁵ КК України. Переважно це втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту. Та і ті не відзначаються особливою суворістю. Переважна більшість винних звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ст. 75 КК України, у інших випадках переходять на покарання більш м'яке ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або призначають покарання яке не є надто суворим (виправні роботи на строк 2 роки).

Викладене дає підстави зробити висновок, що і теорія і практика протидії тероризму в сучасних умовах потребує вдосконалення, надмірна диференціалізація кримінальної відповідальності за тероризм практично зводиться до «формального» притягнення винного до кримінальної відповідальності.

1. Дудоров О. О. Преступления против общественной безопасности, безопасности производства, безопасности движения и эксплуатации транспорта: особенности квалификации / О. О. Дудоров, Д. О. Калмиков // Вісник Асоціації кримінального права. – 2014. – № 1 (2). – С. 176–189.

2. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

3. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / за заг. ред. В. С. Зеленецького, В. П. Ємельянова. – Х.: Право, 2008. – 96 с.

Л. М. Сукмановська,
викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПРОЯВАМ ТЕРОРИЗМУ НА ТРАНСПОРТІ

Боротьба з тероризмом залишається у наш час не тільки значною практичною проблемою, а й предметом поглиблених наукових досліджень, вирішення якої багато в чому визначатиме шляхи подальшого розвитку багатьох країн світу. При цьому забезпечення захисту особи, суспільства і держа-

ви від терористичної діяльності процес перманентний. З часом змінюються лише масштаби, форми діяльності і прояви тероризму, а він, як явище суспільно-політичного життя, залишається незмінним за своєю суттю. Це вимагає постійного моніторингу ситуації, безперервного наукового осмислення шляхів боротьби зі злочинцями в обстановці, що реально склалася.

На наше переконання, в нових умовах слід переглянути багато панівних у минулому поглядів на способи і методи забезпечення безпеки, встановлення і підтримання стабільності на регіональному і глобальному рівнях. Як найважливіше завдання розглядається постійне протистояння тероризму. Для того, щоб така протидія була ефективною, необхідна консолідація всіх здорових сил на суспільства.

В результаті конституційного розвитку та реформування центральних органів виконавчої влади функція взаємодії державних органів у сфері протидії проявам тероризму на транспорті стає однією з провідних [1]. Відбувається її закріплення серед основоположних частин компетенції органів виконавчої влади. Впорядкованість відносин у зазначеній сфері розглядається як результат розвитку та поступального відокремлення адміністративно-правового режиму.

Взаємодія державних органів у сфері протидії проявам тероризму на транспорті суб'єктів, які представляють виконавчу владу, здійснюється на основі взаємних інтересів, які можна представити кількома цілями:

- кооперація і взаємопроникнення зазначених суб'єктів;
- наявність зворотного зв'язку, впорядкування відносин, необхідність обмеження (контролю) публічної адміністрації громадянським суспільством.

Інтереси, виражені в прагненні до досягнення зазначених цілей, дозволяють задовольняти комплекс взаємних прав і обов'язків суб'єктів взаємодії, в результаті якого виникають обопільні правові наслідки для сторін цих відносин [2, с. 100–101].

Під взаємодією державних органів виконавчої влади у сфері протидії проявам тероризму на транспорті, як правовою категорією, слід розуміти сукупність взаємно обумовлених правовідносин суб'єктів державної влади, заснованих на рівності, консолідації зусиль у галузі задоволення обопільно значущих інтересів, виражених у двосторонньому або односторонньому порядку.

Взаємодія органів державних органів у сфері протидії проявам тероризму на транспорті здійснюється у двох родових формах, в залежності від порядку висування ініціативи і суб'єктної приналежності інтересів, які її обумовлюють:

- як співпраця – взаємодія у власному розумінні;
- як взаємодія в широкому сенсі – в процесі реалізації адміністративно-правового статусу органів державної влади, яке будується на основі первісної ініціативи однієї зі сторін і носить характер переважного задоволення інтересів і правових домагань відповідної зацікавленої сторони. Родові групи відносин включають наступні організаційно-правові способи взаємодії: способи співпраці на паритетній основі; виникають з ініціативи суб'єктів державної влади; виникають з ініціативи органів виконавчої влади.

Адміністративне законодавство про центральні та місцеві органи виконавчої влади складає основу правового регулювання взаємовідносин державних органів у сфері протидії проявам тероризму на транспорті. При цьому в основі повинні застосовуватися додаткові критерії, в тому числі істотні особливості або спеціальний режим взаємодії.

У силу відсутності у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» регулювання подібного роду проблем виникають складнощі у юридичній кваліфікації підстав взаємодії [3].

Нормативно-правове регулювання відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування значно відстає від потреб практики. Відставання нормативної правової бази особливо відчувається при аналізі такого виду відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування як їх взаємодія у сфері, що досліджується.

Нормативне правове регулювання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері протидії проявам тероризму на транспорті носить уривчастий, еkleктичний і суперечливий характер. Немає жодного регіону України, де нормативно-правове регулювання взаємодії носило б системний, повний і достатньо детальний характер. Все це свідчить про відсутність наукової концепції нормативного правового регулювання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у контексті боротьби з тероризмом.

У нормативних правових актах більшості регіонів України не проводиться відмінностей між взаємодією і взаєминами (впливом) органів державної влади на органи місцевого самоврядування у сфері, що досліджується. Найбільш показовим у цьому сенсі є віднесення в нормативних правових актах регіонів України відносин контролю або наділення окремими державними повноваженнями до видів (напрямами, формам) взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цьому зв'язку слід зазначити, що в більшості наукових досліджень в галузі взаємодії також не проводиться розмежування між взаємодією і взаємовідношенням (впливом) органів державної влади на органи місцевого самоврядування у сфері протидії проявам тероризму на транспорті.

Нормативно-правове регулювання взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування в регіонах України у сфері протидії проявам тероризму на транспорті, концептуально повинно ґрунтуватися на положеннях Конституції України. Замість відтворення положень Конституції, повинні містити обов'язок органів державної влади регіонів взаємодіяти з органами місцевого самоврядування з метою забезпечення нормальної життєдіяльності міських і сільських поселень. Закон України «Про місцеве самоврядування», на основі виділення взаємодії із загальної групи взаємин, повинен системно і повно закріпити основні сфери, галузі, напрямки, форми та методи взаємодії органів державної влади регіонів України і органів місцевого самоврядування [4].

У сфері протидії тероризму, у тому числі на транспорті, підзаконні нормативні правові акти і муніципальні нормативні правові акти повинні закріпити адміністративні та муніципальні регламенти обов'язкової взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо протидії проявам тероризму.

Аналіз нормативного правового регулювання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування в економічній, соціальній сферах та сфері безпеки дозволяє зробити висновок, що в даний час, найбільш ефективною формою нормативного правового регулювання взаємодії є програми розвитку регіонів України по конкретних напрямках.

У сучасному нормативному правовому регулюванні на рівні регіонів України у сфері протидії проявам тероризму на транспорті слід визнати негативну тенденцію посилення централізації і збільшення частки субординаційних відносин між органами державної влади регіонів України і органами місцевого самоврядування. Це виражається, зокрема, шляхом виключення органів місцевого самоврядування з вирішення ряду важливих питань життєдіяльності поселень і інших муніципальних утворень.

Як приклад можна привести скорочення участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні екологічної та техногенної безпеки. Посилення централізації можна простежити на прикладі тих же програм розвитку регіонів України, які майже завжди містять прямі фінансові та організаційні обов'язки для органів місцевого самоврядування. Подолання цієї негативної тенденції можливо шляхом системного, повного та детального нормативного правового регулювання всіх сторін взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері що досліджується.

Аналіз практики діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування вказує на закономірне зростання нормативного регулювання відносин між двома рівнями публічної влади в суб'єктах України у сфері протидії тероризму, у тому числі на транспорті. У даний час є стійка тенденція збільшення обсягу регіонального та муніципального нормативно-правового регулювання взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування в усіх сферах життєдіяльності муніципальних утворень, що зв'язано з проведенням часткової мобілізації та іншими факторами військового характеру. Сучасний стан нормативно-правового регулювання у сфері протидії проявам тероризму на транспорті можна охарактеризувати як процес пошуку найбільш ефективних правових і неправових форм і методів взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/201. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

2. Гронський С. В. До питання про правове регулювання взаємодії Державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами / С. В. Гронський // Митна справа: наук.-практ. журнал. – 2014. – № 2. – Част. 2. – Кн. 2. – С. 97–105.

3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Н. М. Татарин,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ САМОВІЛЬНИМ ЗАЙНЯТТЯМ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНИМ БУДІВНИЦТВОМ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Дослідження проблеми регулювання земельних відносин (права на землю) як одного з найбільш важливих об'єктів права власності почалось з часів зародження державності. Згадки про відповідальність за порушення прав на землю, в тому числі і на території сучасної України, були кодифі-

ковані ще у Руській Правді, Судебниках 1497 і 1550 рр., Литовських Статутах 1529, 1566, 1588 рр., Соборних Уложеннях 1649 р., «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Зібраннях малоросійських прав 1807 р., Уложеннях про покарання кримінальні й виправні 1845 р., Статутах про покарання, які накладаються мировими судьями, 1864 р., Уголовних уложеннях 1903 р., законодавстві української держави 1917–1920 рр., Кримінальними кодексами 1922, 1927 та 1960 років.

У часи, коли Україна перебувала в складі СРСР, кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво була передбачена ст. 199 КК УРСР 1960 року. Тогочасне законодавство використовувало термін «самовільний захват землі», і лише з 1993 року в КК 1960 року він був замінений на «самовільне зайняття земельної ділянки». Як особливість слід відзначити те, що за тогочасним законодавством (Земельним кодексом) земля перебувала у виключній власності держави і могла надаватись лише в користування [1, с. 351].

Прийняття законодавчих актів у сфері земельних відносин 1968 та 1970 років сприяло зростанню науково-методологічних і теоретичних досліджень проблем правового регулювання земельних ресурсів, в тому числі і питання відповідальності за самовільний захват землі. У радянський період питання кримінальної відповідальності за самовільний захват землі та самовільне будівництво досліджували Ф. Х. Адіханова, А. Л. Боннера, В. А. Владіміров, І. Б. Габаїдзе, П. Ф. Грішанін, Б. В. Єрофєєв, М. П. Журавльов, В. Д. Іванов, С. В. Каплунова, Т. І. Карпова, Г. М. Кострова, О. О. Лаптева, Ю. І. Ляпунова, Г. Ф. Поленов, В. В. Сташис, І. К. Тупіко, В. М. Федорова, М. І. Федоров, О. Ф. Шишов. На монографічному рівні дослідження самовільного захвату землі та самовільного будівництва в цей період не проводилось.

Серед науковців того часу єдиної позиції щодо визначення поняття «самовільний захват землі» не було. Для прикладу, О. Ф. Шишов під ним розумів самовільну, без оформленого належним чином дозволу або взагалі без нього обробку земельної ділянки чи встановлення загородження з метою зведення в подальшому на цій ділянці будівлі [2, с. 527]. На думку Г. Ф. Поленова, самовільний захват землі передбачався в тому випадку, коли особа самовільно, тобто без належного письмового дозволу, розпочинала користуватися земельною ділянкою [3, с. 105]. Б. В. Єрофєєв також вказував, що самовільним захватом землі слід вважати користування нею без належно оформленого відводу [4, с. 300]. В. Д. Іванов визначав самовільний захват землі як зайняття без дозволу належних органів земельної ділянки незалежно від того, була чи не була вона кому-небудь відведена і чи використовувалась взагалі [5, с. 55]. М. І. Федоров вказував, що самовільний захват землі – це встановлення фактичного володіння земельною ділянкою з метою розпоряджатися нею на власний розсуд без належного на те рішення компетентних органів і без оформлення його угодою [6, с. 528]. В. М. Федоров звертав увагу на можливість заволодіння земельною ділянкою на основі незаконного рішення державного органу [7, с. 11].

У теорії кримінального права радянських часів дискусійним було питання щодо об'єкта самовільного захвату землі. Щодо родового об'єкта дискусії були викликані у першу чергу тим, що статті КК різних соціалістичних республік, що передбачали відповідальність за самовільний захват землі, відносились до різних сфер. Так КК Російської РСФР, Української РСР, Вірменської РСР, Грузинської РСР, Молдавської РСР, містили цей злочин у Розділі злочинів проти порядку управління, тоді як в КК Естонської РСР, Азербайджанської РСР, Казахської РСР, Латвійської РСР, Узбекської РСР такі ж злочини були віднесені до злочинів у сфері господарської діяльності.

Представники кримінально-правової науки О. М. Листков та Ю. І. Ляпунов самовільний захват землі взагалі відносили до злочинів у сфері охорони природи [8, с. 57]. Е. М. Ефендієв вважав, що родовим об'єктом самовільного захвату землі були суспільні відносини в сфері землекористування, зокрема сільськогосподарського виробництва. Тому цей злочин мав належати до групи господарських злочинів [9, с. 12]. Відповідно до радянського законодавства будь-яка земельна ділянка на території СРСР належала на праві виключної власності державі і без її відома не могла використовуватись і у зв'язку з цим була виключена з цивільного обороту [10, с. 83].

Питання безпосереднього об'єкту самовільного захвату землі також викликало дискусії. В. А. Владіміров вказував, що безпосереднім об'єктом самовільного захвату землі є нормальна діяльність органів державної влади, які здійснювали управління державним земельним фондом [11, с. 87]. В. В. Сташис, вважав, що цей злочин посягав на суспільні відносини, які встановлені у зв'язку з націоналізацією землі та правом виключної державної власності на землю [12, с. 62].

Неоднозначною була думка радянських вчених стосовно поняття самовільного будівництва. Визнавалося, що кримінальна відповідальність за такі дії могла наставати лише за самовільне будівництво житлового будинку, а не будь-якої іншої будівлі, навіть якщо така будівля використовувалась для проживання [6, с. 530]. Г. Ф. Поленов самовільним будівництвом вважав випадки зведення житлової будівлі без дозволу відповідних органів, а також випадки, коли особа, маючи відповідний дозвіл, будує житлове приміщення не на тій земельній ділянці, яка їй була виділена, а також будівницт-

во з відступами від вимог проекту [3, с. 110]. В. Д. Іванов назвав ще більший перелік дій при самовільному будівництві: будівництво житлового будинку, дачі на самовільно захоплених ділянках або з дозволу, але з істотними відхиленнями від затвердженого проекту, розширення площі житлового будинку шляхом прибудови додаткової кімнати, перевищення норм житлової площі, кількості поверхів, самовільна перебудова нежитлового приміщення в житлове [13, с. 56].

Вчені радянського періоду зробили значний внесок у дослідження питання щодо визначення та кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, що дало поштовх для дослідження даного питання на сучасному етапі розвитку державності. Але єдиної позиції щодо питань пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом серед вищевказаних науковців не було. Також не було фундаментальних досліджень щодо методики розслідування даного виду злочину, що унеможливило повною мірою дослідити та розслідувати самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

1. Комментарий к Основам земельного законодательства Союза ССР и союзных республик / под ред. Г. А. Аксененка, Н. А. Сыродоева. – М.: Юрид. лит., 1974. – 351 с.

2. Курс советского уголовного права. Часть особенная; в 6-ти томах / А. Н. Игнатов, В. Ф. Кириченко, Ш. С. Рашковская, Н. А. Стручков и др.; под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе. – М.: Наука, 1971. – Т. 6: Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. – 560 с.

3. Поленов Г. Ф. Ответственность за преступления против порядка управления / Г. Ф. Поленов. – М.: Юрид. лит., 1966. – 136 с.

4. Ерофеев Б. В. Основы земельного права (теоретические вопросы) / Б. В. Ерофеев. – М.: Юрид. лит., 1971. – 328 с.

5. Преступления против порядка управления: учебное пособие / Л. И. Блинова, В. А. Владимиров, П. Ф. Гришанин, Ю. И. Ляпунов; под ред. В. Ф. Кириченко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 67 с.

6. Курс советского уголовного права. Часть особенная: в 6-ти томах / Н. А. Беляев, В. К. Глистин, Н. С. Лейкина, Н. В. Лясс и др.; отв. ред. Н. А. Беляев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – Т. 4: Государственные преступления и преступления против социалистической собственности. – 558 с.

7. Федоров В. Н. Уголовная ответственность за самовольный захват земли: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Н. Федоров. – К., 1986. – 16 с.

8. Листков А. Н. Уголовно-правовое законодательство об охране окружающей среды и практика его применения: учеб. пособие / А. Н. Листков. – Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1989. – 115 с.; 158, с. 8 Ляпунов Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы в СССР / Ю. И. Ляпунов // Советская юстиция. – 1973. – № 27. – С. 8–12.

9. Эфендиев Э. М. Уголовно-правовая ответственность за самовольный захват земли и самовольное строительство: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Э. М. Эфендиев. – М., 1993. – 23 с.

10. Аксененок Г. А. Земельные правоотношения в СССР / Г. А. Аксененок. – М.: Юрид. лит., 1958. – 424 с.

11. Советское уголовное право. Особенная часть: Преступления против порядка управления: учеб.-практ. пособие / И. М. Васильев, В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов, Д. О. Хан-Магомедов; под ред. В. А. Владимирова. – М.: б. и., 1965. – 123 с.

12. Сташис В. В. Преступления против порядка управления: учебн. пособ. для студ. юрид. вузов и фак. / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. – Х.: Издательство ХЮИ, 1971. – 64 с.

13. Преступления против порядка управления: учебное пособие / Л. И. Блинова, В. А. Владимиров, П. Ф. Гришанин, Ю. И. Ляпунов; под ред. В. Ф. Кириченко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 67 с.

Б. М. Телефанко,

кандидат юридических наук, доцент,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Проблема рецидивної злочинності завжди викликала підвищену увагу криминологів, оскільки її рівень свідчить про ефективність правоохоронної системи держави та про сталі тенденції розвитку всієї злочинності. Природою рецидивної злочинності заклопотане кожне суспільство. І кожне по-

своєму шукає варіанти попередити її. Тому попередження цього виду злочинності є одним з найважливіших завдань кримінально-правової політики України. Це зумовлене тим, що ця злочинність є одним із найнебезпечніших різновидів злочинних проявів, специфічним блоком у загальній структурі всієї злочинності, яка має свої закономірності і не може бути викорінена в найближчі часи [1, с. 261]. Максимум можливого у боротьбі з нею – зменшення її до певних розмірів, утримання на контрольованому рівні, здійснення ефективного контролю з боку суспільства за її станом та заходами боротьби з нею. Але на жаль, в Україні на даний час спостерігається ускладнення криміногенної ситуації викликане перш за все тим, що частина правоохоронців несуть службу в зоні АТО. Крім цього, проходить міграція «злочинного елементу» зі сходу України, тим більше у 2015 році збільшується потік вимушених переселенців з Донбасу. Основне завдання протидії рецидивній злочинності зводиться до необхідності довгострокової, послідовної, комплексної, контрольованої боротьби з нею. Для ефективної боротьби зі злочинністю взагалі і рецидивом зокрема потрібні не тільки каральні, а й запобіжні заходи, спеціальне реформування, у тому числі і реформи у пенітенціарній сфері. Ці заходи мають бути спрямовані на вдосконалення суспільних відносин з метою створення всіх необхідних політичних, економічних і соціальних умов для задоволення духовних і матеріальних інтересів людини та кожної сім'ї. Все це сприяє, як свідчить вітчизняний досвід, поступовому усуненню негативних явищ і процесів, що породжують, відновлюють рецидивну злочинність і впливають на її зростання [2, с. 233].

Істотними заходами попередження рецидиву злочинів є зокрема: своєчасне виявлення і розкриття злочинів, ретельне вивчення особи у процесі слідства, правильний і обґрунтований вибір відповідного запобіжного заходу, призначення справедливого покарання (його відбування), з урахуванням вимог диференціації та індивідуалізації, неухильне забезпечення принципів, невідворотності і більш суворого покарання злочинців за новий злочин, суворе дотримання режиму в місцях обмеження і позбавлення волі, активний виховно-педагогічний вплив, заохочення до щонайменших позитивних проявів у поведінці засудженого, водночас рішуча боротьба зі злочинними проявами в місцях обмеження і позбавлення волі, надання допомоги в зав'язуванні соціально корисних зв'язків, працевлаштування і побутове влаштування на волі тощо. Адже вони мають реальний виховний ефект. Та на жаль, ці принципи не завжди виконуються послідовно на практиці. Багато злочинців через різні обставини звільняються від покарання або засуджуються на незначні строки позбавлення волі, що викликає обурення такою несправедливістю не тільки суспільства, а й навіть інших засуджених [3, с. 211].

Соціальна психологія й кримінальна статистика свідчать: значна частина осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, надалі залишається схильною до таких дій і вдається до них, якщо є хоч найменша можливість уникнення покарання. Рецидивісти дуже часто виглядають благоприсойно й викликають довіру, інакше їм не вдавалося б вчинити повторні злочини. За різними підрахунками такі невіправні рецидивісти становлять від 30 відсотків і більше від загальної кількості правопорушників. Ті, хто виступає за пом'якшення покарання рецидивістам, які неодноразово вчиняють злочини стають на позицію рівної провини або симетричної відповідальності. Мовляв, особа погарячкувала, місця позбавлення волі і тривалі строки покарання не виправляють. Є мета, є засоби. Ніхто не хоче тюремного безправ'я. Мета – дати зрозуміти суспільству, що рецидивіст – це особа яка неодноразово вчиняє злочини не зважаючи на те, що вже відбувала покарання. І суворі вироки судів мають бути інструментами для втілення цієї мети.

Важливу роль у запобіганні новим злочинам відіграє пенітенціарна і постпенітенціарна робота виправних установ і органів внутрішніх справ. Як зазначалося, саме позбавлення волі і місця відбування покарання значною мірою сприяють десоціалізації засудженого. Безумовно, потребують докорінної перебудови умови відбування покарання у виправних установах. Тому нагальною потребою пенітенціарного реформування є гуманізація системи відбування покарання, орієнтація її на попередження і моральне оздоровлення засуджених. Очевидно, що першочерговим завданням є приведення її у відповідність до Конституції України і норм міжнародного права, що відповідало б законодавству і моралі цивілізованого суспільства (кардинальна зміна умов тримання засуджених, зняття невіправданих обмежень, руйнування кримінальної субкультури, злочинної консолідації тощо).

Досить жорстким запобіжним заходом рецидиву, пов'язаним з деякими обмеженнями прав громадян, які відбули міру покарання є адміністративний нагляд міліції [4, с. 227]. Адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами внутрішніх справ. Такий нагляд строком від одного до двох років устанавлюється з метою попередження злочинів окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, і здійснення виховного впливу на них [5]. Адміністративний нагляд встановлюється судами за особами, від яких є обґрунтовані підстави очікувати вчинення нового злочину. Утім потребують вдосконалення як сам інститут, так і прак-

тика адміністративного нагляду, усунення формалізму в його здійсненні, підвищення індивідуальної ресоціалізаційної роботи з особами, які реально можуть вчинити новий злочин, насиченість періоду адміністративного нагляду позитивними обов'язками піднаглядного (наприклад, пройти курс лікування, навчання, відновити сімейні зв'язки, працевлаштуватися тощо).

Попередженню рецидивній злочинності можуть сприяти комплексні заходи соціального контролю і соціальної допомоги, неформальне проведення і дійсна зацікавленість у долі звільненого з місць позбавлення волі з боку правоохоронних органів, органів влади, трудового колективу, сім'ї. Досвід свідчить про те, що там, де проявляється активна і реальна турбота про долю засуджених (при їх наполегливому прагненні розпочати нове нормальне життя), там є позитивні результати у запобіганні злочинності. Держава лише констатує зростання рецидивної злочинності серед звільнених з місць позбавлення волі, а правильні слова про необхідність соціальної адаптації часто залишаються лише на папері.

Також необхідно більш широко залучати до процесу ресоціалізації релігійні організації, соціальні групи, окремих громадян; налагодити в країні через засоби масової інформації за допомогою і підтримкою громадськості контр-пропаганду злочинної діяльності; протидіяти залученню у злочинну діяльність неповнолітніх та молоді. До заходів цього напрямку боротьби з рецидивною злочинністю належать також законотворча робота щодо вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального адміністративного, кримінально-виконавчого законодавства, підвищення рівня оперативно-розшукової роботи з виявлення і припинення злочинної діяльності злісних рецидивістів і професійних злочинців; надійної взаємодії і координації зусиль правоохоронних органів у виконанні програм боротьби з рецидивною злочинністю. Потребує налагодження і вдосконалення міжнародне співробітництво у сфері боротьби з рецидивною злочинністю [2, с. 237].

Таким чином, найголовніше значення у попередженні рецидивної злочинності в сучасних умовах має успішне проведення соціально-економічних реформ, спрямованих на підвищення життєвого рівня громадян, завершення АТО і встановлення миру на сході України, оздоровлення морально-психологічного клімату в державі, розбудови правової держави і громадянського суспільства та проведення конституційної реформи. Враховуючи стан рецидивної злочинності, необхідне застосування суворих заходів впливу щодо осіб, котрі вперто не бажають стати на шлях виправлення.

1. Зеленецький В. Розробка засад боротьби з рецидивною злочинністю – актуальна проблема української кримінології / В. Зеленецький, В. Голіна // Право України. – 2009. – № 12. – С. 261.

2. Даньшин І. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.

3. Александров Ю. В. Кримінологія: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.

4. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

5. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/264/94-вр>

О. І. Тьорло,

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В умовах що склалися в Україні на сьогодні все більшої актуальності набуває питання переосмислення та забезпечення ефективності системи необхідних і достатніх заходів у сфері запобігання та протидії злочинності у всіх її проявах та формах. Особливо це стосується протидії груповим порушенням закону під час масових заходів.

Як показує реальність сьогодення суспільство все частіше вдається до відкритого висловлювання свого невдоволення тією чи іншою проблемою. Таке невдоволення висловлюється не тільки через, наприклад, соцмережі, але, часто у формі активного прояву – мітингів, пікетів тощо. При цьому змінюється характер таких масових заходів. Якщо раніше це були мирні протести без агресивно налаштованих «мітингувальників» та застосування ними «сили», то зараз можемо констатувати те,

що учасники таких масових заходів все частіше вдаються до рішучих протиправних дій. Відтак, у протидії таким протиправним діям слід враховувати, що результат конфлікту у ситуації із застосуванням насильства визначається психологічним настроєм не меншою, а навіть більшою мірою, ніж будь-яким іншим чинником [1; 5]. Отже, перший крок у організації охорони громадського порядку під час масових заходів – врахування того факту, що не всі люди доброзичливо налаштовані і законослухняні.

Не менш важливим у організації ефективної протидії груповим порушенням громадського порядку є належна підготовка правоохоронних органів до виконання своїх завдань у таких ситуаціях. В цьому аспекті слід відзначити надзвичайну важливість і значення психологічної стійкості правоохоронців до екстремальних умов, які виникають при несенні служби. Варто констатувати, що, на жаль, при виникненні екстремальних ситуацій, коли вимагається максимальна мобілізація внутрішніх резервів організму правоохоронців, на фоні підвищеного емоційного стану ними не завжди приймаються адекватні рішення, щодо вирішення тієї чи іншої проблеми. Особливо це стосується тактики дій при охороні громадського порядку під час масових заходів [1; 2]. Окрім цього, важливим є і питання матеріального забезпечення та екіпірування правоохоронців у відповідності до факторів небезпеки. З огляду на це, якість підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах та вироблення чітких алгоритмів дій у відповідних ситуаціях, вважаємо наступним важливим моментом організації ефективної протидії груповим порушенням закону під час масових заходів.

Ще один момент – правове підґрунтя такого виду правоохоронної діяльності. Відповідно до ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», який набуває чинності з 06.11.2015 року, правоохоронці під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважені застосовувати такі заходи примусу: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї [3].

У Законі України «Про Національну поліцію» поняття спеціальних засобів, як поліцейських заходів примусу визначено як – сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин. А відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» [3] для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластиківі кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боеприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;
- 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.

Аналізуючи перелік спеціальних засобів, які були на озброєнні у працівників міліції та перелік спеціальних засобів закріплений у Законі України «Про національну поліцію» слід відзначити, що останній більш повний та сучасний. Так, наприклад, у ньому з'явилися такі спеціальні засоби як: спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, засоби акустичного та мікрохвильового впливу, засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами.

Проте, важливого значення набуває питання про правильність та межі їх застосування під час припинення масових порушень громадського порядку. Йдеться про те, що на сьогодні недостатньо врегульованим є питання застосування сили до учасників масових заходів. Як бути якщо частина учасників таких заходів вчиняє агресивні протиправні дії, а інша – ні? Чи можна вважати, що особа, яка будучи учасником такого заходу, усвідомлюючи, що інші учасники порушують закон, і не покидаючи такого заходу, автоматично стає співучасником такої протиправної діяльності? А звідси і питання чи можна застосовувати до таких осіб поліцейські засоби примусу?

Актуальність та необхідність нагального правового вирішення таких питань підтверджують недавні події. Зокрема, йдеться про події 31 серпня 2015 року коли відбулися сутички між мітингувальниками і правоохоронцями під Верховною Радою України. В ході мітингу під будівлею парламенту агресивно налаштовані активісти почали штурм парламенту. В результаті подій під Радою загинуло 3 бійці Нацгвардії, поранення отримали близько 150 осіб. Крім того також постраждали й журналісти, в тому числі співробітник французького телеканалу.

Як повідомила прес-служба Генеральної прокуратури України «Відомості за вказаним фактом внесено до ЄРДР за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), ч. 3 ст. 345 (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу), ст. 293 (групове порушення громадського порядку), ч. 2 ст. 294 (масові заворушення), ч. 3 ст. 258 (терористичний акт) Кримінального кодексу України» [4].

Думається, що таких наслідків можна було б уникнути, якщо б правоохоронні органи мали більше повноважень у протидії агресивним протиправним діям учасників масових заходів. А це потребує насамперед нормативного вирішення.

І наостанок. Як свідчить ситуація все більше випадків загибелі та травматизму не тільки правоохоронців, але й цивільних осіб стається унаслідок спрацьовування вибухових пристроїв. Враховуючи значну кількість неконтрольованої зброї та вибухівки в районі проведення АТО все більше таких предметів з'являється у розпорядженні пересічних осіб. А отже, є небезпека, що вказані предмети все частіше з'являтимуться в учасників масових заходів. Відтак, це питання також потребує вирішення, як варіант, шляхом, покладання повної відповідальності за неправомірні дії учасників масових заходів на їх організаторів тощо.

Узагальнюючи вищезазначене є підстави стверджувати, що основна діяльність держави та правоохоронних органів має бути зорієнтована на запобігання та недопущення порушень закону під час масових акцій. Для цього слід насамперед вдосконалити законодавство щодо проведення масових заходів (чітко виписати заборони, обмеження та відповідальність організаторів). Слід також, з урахування сучасних вимог, внести корективи до напрацьованих підходів стосовно тактичних дій правоохоронців в аспекті забезпечення їх особистої безпеки та водночас дотримання правових норм при виконанні своїх повноважень. Потребує вдосконалення правова основа та тактика дій щодо локалізації, вилучення та знешкодження піротехнічних засобів, шумових та світлозвукових пристроїв, різного роду саморобних засобів, щодо недопущення їх використання під час масових заходів.

1. Тактико-спеціальна та психологічна підготовка працівників ОВС в системі службової підготовки: методичні рекомендації / В. Р. Булачек, Ю. Р. Йосипів, М. О. Лиса, М. В. Моргун, Н. О. Пряхіна, В. М. Синький, О. І. Тьорло. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 158 с.

2. Основи тактичних дій працівників міліції з ліквідації масових заворушень: методичні рекомендації / В. Р. Булачек, І. Ю. Землянський, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синький, О. І. Тьорло. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 76 с.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news>

5. Бандурка О. М. Агресивний натопт та методи протидії йому: навч. посібник / О. М. Бандурка та ін. – Х.: НУВС, 1998.

І. А. Федчак,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЖІНКАМИ З МЕТОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Ганебне явище торгівлі жінками для сексуальної експлуатації, для якого не існує кордонів, ставить під загрозу не лише фізичне існування жінки, не рідко і дівчини-підлітка, а й психологічне. Проблема торгівлі жінками є надзвичайно актуальною, оскільки від такого виду злочинного промислу держава позбувається здорового покоління молодих жінок а за кілька років отримує їх назад з серйозними понівеченнями, розладами та проблемами, подолати які часто жінкам самим не під силу.

Вагомий внесок у дослідження проблеми торгівлі людьми здійснили відомі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ам-Рін Отто Генне, М. Гернет, С. Гогель, В. Дерюжинський, М. Дурманов, Ч. Ломброзо,

Ф. Ліст, Д. Г. Казначеев. Про торгівлю людьми транснаціональними злочинними групами писали в наукових працях Г. О. Зорін, В. Є. Емінов, В. І. Куліков, А. І. Коннов, В. В. Лунєєв, А. С. Овчинський, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський, В. О. Танкевич, М. П. Яблоков [1, с. 3]. Разом з тим, особливості роботи щодо попередження торгівлі жінками оперативними підрозділами органів внутрішніх справ розглядаються в роботах згаданих авторів лише частково.

Уся система заходів протидії оперативними підрозділами злочинам, пов'язаним із торгівлею жінками повинна спрямовуватися на усунення причин, які сприяють вчиненню даного виду наркозлочинів, та умов їх залучення.

Діяльність щодо попередження злочинності в цілому і торгівлі людьми зокрема передбачає як загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного, правового і виховного характеру, так і спеціальні заходи які здійснюють ОВС України. Ці заходи можуть бути загальними, наприклад, виявлення та усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, та індивідуальними – застосування профілактичного впливу на осіб схильних до вчинення злочинів, припинення мотивування чи замаху на злочин тощо [2, с. 99].

Узагальнення наукової літератури дає підстави виокремити такі загальні причини торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації: відкриття кордонів; спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як в пошуках розваг, так і праці; моральна деградація абсолютної більшості потенційних жертв та їх користоловство; інтернаціоналізація тіньової економіки; створення міжнародних кримінальних об'єднань; корупційність працівників державних органів; лояльне законодавство до проституції в багатьох країнах світу; неналагодженість механізму взаємодопомоги між державами у боротьбі з торгівлею людьми, зокрема, при розслідуванні кримінальних справ; складне економічне становище та високий рівень безробіття, особливо серед жінок; неналежна поінформованість українських громадян щодо можливостей працевлаштування і перебування за кордоном; надприбутковість такої діяльності; відсутність в Україні законодавства про соціальний захист громадян України за кордоном; формування у злочинців враження про безкарність таких дій тощо.

Найбільш ефективним напрямом попередження торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації є вжиття таких профілактичних заходів:

- правова пропаганда і роз'яснювальна робота серед населення;
- своєчасне усунення або нейтралізація причин торгівлі жінками та умов, що їм сприяють;
- залучення до боротьби з торгівлею жінками громадськості.

В рамках цих напрямів оперативно-розшукове попередження торгівлі жінками забезпечується шляхом:

- використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів у профілактичних заходах, які запроваджуються органами внутрішніх справ з метою виявлення та усунення обставин сприятливих вчиненню злочинів, пов'язаних з торгівлею жінками;
- використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів у відношенні осіб, виходячи з антигромадської поведінки яких можна очікувати вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею жінками;
- організації та безпосереднього проведення оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на недопущення та припинення злочинів, що готуються.

Такий підхід припускає можливість застосування працівниками оперативних підрозділів ОВС всього арсеналу сил, засобів та методів ОРД. Ретельний аналіз відомостей щодо обставин вчинення кожного злочину, пов'язаного з торгівлею жінками, суб'єкта злочину, потерпілих, дозволяє зробити обґрунтовані висновки про умови, що сприяють цим злочинам, і впроваджувати конкретні заходи для їх усунення та нейтралізації.

Ефективним методом попередження торгівлі людьми, зокрема жінками, є проведення інформаційних компаній, розповсюдження інформації за допомогою ЗМІ та активна безпосередня робота з населенням. Метою цих компаній є підвищення усвідомлення реалій міграції та праці за кордоном жінками – потенційними жертвами торгівлі людьми.

Окрім цього працівниками оперативних підрозділів ОВС, що займаються боротьбою з торгівлею людьми в цілому, та жінками зокрема необхідно постійно проводити оперативно-розшукові та інші заходи з метою виявлення потерпілих, які з різних причин не заявляли в міліцію про вчинені відносно них злочини.

Першочергове значення для попередження торгівлі жінками має своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею жінками або приготування до їх вчинення та проведення профілактичної роботи з ними. Нами встановлено, що такими особами найчастіше можуть бути:

- особи, які раніше були засуджені або притягувалися до відповідальності за торгівлю жінками та їх оточення;

- особи, які ведуть «розпутний» спосіб життя;
- утримувачі кубел розпусти та звідники;
- працівники шлюбних агенцій та фірм, які пропонують працевлаштування за кордоном;
- особи, які неодноразово виїжджали за кордон для роботи в сфері сексуального бізнесу тощо.

Ми вважаємо, що першочергове значення для розкладання організованих злочинних угруповань, які зазнають оперативно-розшукової профілактики практично на всіх стадіях їх формування є своєчасне виявлення і врахування працівниками оперативних підрозділів конфліктних ситуацій в цих групах. Не менш доцільним є створення у групах штучних конфліктних ситуацій проведенням спеціальних оперативних комбінацій, спрямованих, наприклад, на підрив авторитету лідерів груп.

Незважаючи на те, що питання попередження злочинів, пов'язаних з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації нерідко є предметом наукових та практичних досліджень, проте, результати такої діяльності залишаються невтішними. Практичні працівники «не зацікавлені» в профілактиці. Важко довести факт попередження міліцією злочинного наміру. Правове забезпечення протидії торгівлі жінками потребує постійного пристосування до швидкозмінних вимог злочинного середовища. Міжнародна проблема торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації потребує також постійного та комплексного наукового вивчення.

1. Казначеев Д. П. Правові й організаційні основи попередження та розкриття оперативними підрозділами ОВС торгівлі людьми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Д. П. Казначеев. – Д., 2007. – 20 с.

2. Аніщук Н. До проблем торгівлі жінками / Н. Аніщук // Право України. – 2002. – № 9. – С. 99–100.

М. О. Філіппов,

кандидат психологічних наук,

викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права

(Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького)

НЕІНСТРУМЕНТАЛЬНА ДЕТЕКЦІЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВІЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ УКРАЇНИ

Відомо, що специфіка професійної діяльності прикордонника полягає у спілкуванні з різними категоріями осіб, які перетинають державний кордон, та виявленні фактів приховування або дозування правдивої інформації потенційними або реальними правопорушниками на державному кордоні України. Таким чином, виявлення недостовірної інформації є одним із пріоритетних аспектів професійного спілкування персоналу Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Джерелом інформації (крім речових доказів, виявлених під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій) є особа, яка надає певні відомості, що так чи інакше, можуть вплинути на результати розслідування [1]. Необхідну інформацію офіцер, який здійснює провадження в справі, одержує в ході реалізації процедури опитування, що є одним із найважливіших способів одержання інформації у справі [2]. Предметом отриманих відомостей стають описи різних явищ, предметів, матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, а також аналіз особливостей і дій зацікавлених осіб.

У теорії кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності обґрунтовано пропонується удосконалення правового регулювання оперативно-розшукових заходів, та їх організаційно-тактичного застосування, в тому числі й оперативного опитування, яке спрямоване на отримання вербальної інформації про кримінальне правопорушення [3].

Проблеми отримання вербальної інформації про злочини та кримінальні правопорушення досліджувалися у теорії криміналістики та кримінального процесу. Окремі аспекти співвідношення оперативного опитування та допиту у кримінальній справі були також предметом дослідження українських і зарубіжних правників [4, 5].

Розробка проблеми виявлення (детекції) недостовірної інформації у правоохоронній діяльності прямо пов'язана з дослідженням закономірностей формування і розвитку професіоналізму персоналу ДПСУ. Професіоналізм конкретного офіцера-прикордонника детермінується цілою системою компетентностей, серед яких виділяють комунікативну, інтерактивну, соціально-перцептивну, організаційно-правову, а також компетентність у сфері побудови міжособистісних відносин з різними категоріями громадян. Проте, виділивши певні елементи із загальної системи, можна дійти

висновку щодо важливості розвитку компетентності офіцера у сфері неінструментальної детекції недостовірної інформації, метою якої буде успішне виявлення протиправних проявів з боку осіб, які перетинають державний кордон України. Дана можливість на сьогодні має надзвичайно актуальний характер з огляду на події, що відбуваються на східних рубежах України, а також в зоні проведення антитерористичної операції, в якій активну участь приймає персонал ДПСУ. Виконуючи службові обов'язки в пунктах в'їзду-виїзду з тимчасово окупованих територій та володіючи компетентністю у сфері неінструментальної детекції недостовірної інформації, буде змога, в першу чергу, зберегти життя та здоров'я особового складу, попередивши вчинення злочинів та протиправних дій, а також, отримавши оперативну інформацію, – для майбутнього їх запобігання.

Отже, професійно-психологічна компетентність офіцера-прикордонника у виявленні недостовірної інформації – це професійно-інтегративна властивість суб'єкта правоохоронної діяльності, що виражається у наявності у нього знань, вмінь, навичок і професійного досвіду, які інтегруються у системно-структурне утворення, реалізоване у здатності за допомогою використання певних (а саме, неінструментальних) психотехнологій виявити недостовірну інформацію в процесі оперативно-службової діяльності, результатом чого є виявлення кримінального або адміністративного правопорушення на державному кордоні України.

Таким чином, для вирішення проблем з виявлення та розслідування правопорушень на державному кордоні України, прикордонникам необхідно володіти психотехнологіями неінструментальної детекції недостовірної інформації, яка міститься у показах правопорушників, що можливо за умови розвитку у них професійно-психологічної компетентності.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, С. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

2. Олексієнко С. Б. Психологічні особливості інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / О. С. Борисович. – Хмельницький: Вид-во Нац. академії держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – 179 с.

3. Погорецький М. А. Оперативно-розшукові заходи: удосконалення правового регулювання / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Наук. – практ. журнал. – К., 2006. – № 14. – С. 135–145.

4. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – 208 с.

5. Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України / Л. Д. Удалова. – К.: Вид-во Паливода А. В., 2005. – 324 с.

А. Я. Хитра,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗМІСТ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Виявлення змісту функцій кримінальної процесуальної відповідальності передбачає використання методу структурного аналізу, що дозволяє глибше розкрити його статичні та динамічні характеристики. Дослідження змісту функцій кримінальної процесуальної відповідальності передбачає виявити їх взаємозв'язок і ознаки за якими вони відрізняються.

В кримінальній процесуальній літературі зміст функцій кримінальної процесуальної відповідальності досліджено недостатньо.

Ми вважаємо, що до елементів змісту функцій кримінальної процесуальної відповідальності відносяться об'єкти, які піддаються впливу, формальні підстави, способи здійснення, результати здійснення.

Об'єктом функцій кримінальної процесуальної відповідальності є те на що вона направлена, а функції регулюють кримінальні процесуальні правовідносини, поведінку суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності. В залежності від своєї специфіки функція юридичної відповідальності може бути направлена на конкретні елементи кримінальних процесуальних відносин: суб'єктів, предмети, певні блага та інтереси.

В результаті впливу на окремі елементи, нами пропонується вирізняти наступні види функцій кримінальної процесуальної відповідальності: регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну, виховну.

Каральна функція направлена на припинення чи зміну існуючих кримінальних процесуальних правовідносин і встановлення між суб'єктами кримінального процесуального права конкретного правового зв'язку, що необхідний для реалізації кримінальної процесуальної відповідальності. Каральна функція разом із певними обмеженнями передбачає і осуд винного, вираженням якого, наприклад, є ухвала слідчого судді про зміну заходу забезпечення до підозрюваного на більш суворіший (або інший правозастосовчий акт).

Способами здійснення каральної функції є осуд, звуження майнової сфери, позбавлення суб'єктивних прав (наприклад, свободи пересування, користування певним спеціальним правом і т.д.).

В якості дії відновлювальної функції будуть виступати кримінальні процесуальні відносини, суб'єктивні права, соціальні зв'язки, поведінка винного, правопорядок, соціальна справедливість.

Способами здійснення правовідновлювальної функції можуть виступати фіксація в правових нормах обов'язку правопорушника компенсувати спричинену шкоду, осуд правопорушника, фіксація в правових нормах примусити правопорушника до компенсації спричиненої шкоди.

Регулятивна функція кримінальної процесуальної відповідальності покликана не допустити охоронних правовідносин. Каральна і відновлювальна функції не можуть виникнути, коли не буде порушено регулятивної дії кримінальної процесуальної відповідальності. Існування регулятивної функції є передумовою для виникнення інших функцій кримінальної процесуальної відповідальності.

Заборони, обов'язки, дозволи, заохочення на поведінку суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, формують їх правомірну поведінку. Формуючи правомірну поведінку суб'єктів, регулятивна функція впорядковує позитивні кримінальні процесуальні відносини і витісняє негативні правовідносини.

Також регулятивна функція впорядковує реакцію держави на вчинене кримінальне процесуальне правопорушення.

Ряд норм кримінального процесуального законодавства пов'язане з наданням суб'єктам, дозволів, зокрема права на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Реалізуючи це право громадянин проявляє свою активну громадянську позицію. Їх поведінка є відповідальною, правомірною, соціальною активною. Це результат регулятивної функції кримінальної процесуальної відповідальності. Надання певних прав є способом здійснення цієї функції.

Особливе місце в регуляції кримінальних процесуальних відносин відводиться позитивним стимулам – заохоченням. Будучи стимулом вона спонукає суб'єктів до правомірної поведінки, але разом з тим утримує суб'єктів від протиправних дій. Наприклад, належна поведінка підозрюваного може виключити можливість застосування до нього певного запобіжного заходу (не переховуватись від органів досудового розслідування та суду).

Діючи на волю і свідомість суб'єктів, превентивна функція формує правомірну поведінку, упорядковує кримінальні процесуальні відносини і не дозволяє розвиток шкідливих проявів.

Виховна функція направлена на внутрішній світ не тільки правопорушників, але й на всіх суб'єктів. Якщо внутрішній світ правопорушника потребує виправлення, то внутрішній світ інших суб'єктів потрібно формувати, закріплювати в них позитивні риси, мотиви, цінності.

Виховна функція в кримінальному процесі перш за все направлена на учасників, які залучаються до сфери кримінального провадження – це потерпілий, підозрюваний, свідок та інші. Проте вона має також і вплив на представників сторони обвинувачення.

Встановлення обов'язків, покарання, осуду, заохочення, роз'яснення прав та обов'язків суб'єктів кримінального процесу є способами здійснення виховної функції. Як бачимо, ця функція акумулює в собі ті способи, які використовуються у каральній, превентивній, регулятивній та відновлювальній функціях. Проте це не означає, що виховна функція не володіє самостійністю. Від інших функцій її відрізняють ціль і об'єкти впливу.

О. В. Хуторянський,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника навчально-наукового інституту
підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції
(Національна академія внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ЗАХОДИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ФІНАНСУВАННЮ СЕПАРАТИЗМУ

19 червня 2014 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України № 1533-VII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за

фінансування сепаратизму», а саме, Кримінальний кодекс України доповнено ст. 110-2 КК України (Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України). Сьогодні, високий рівень загрози сепаратистської діяльності (а отже і її фінансування) в Україні є безумовним фактом. Серед діянь, що відносяться до фінансування сепаратизму, особливий інтерес становить створення незаконних збройних формувань, оскільки боротьба з ними в даний час є одним з пріоритетних напрямів державної правоохоронної діяльності, що зумовлено, насамперед, проблемами, притаманними Східному регіону. Особливе значення в поточний момент викликає захист прав і свобод людини і громадянина, інтересів особистості, проголошених у Конституції України, від злочинних посягань.

Пріоритетним напрямом у боротьбі з фінансуванням сепаратизму має стати профілактична діяльність, у здійсненні якої повинні знайти своє місце органи законодавчої та виконавчої влади, лідери політичних партій, широка громадськість. Необхідно підкреслити важливість тісної взаємодії всіх державних і громадських структур, політичних партій, засобів масової інформації в роботі, що спрямована на запобігання державним злочинам і усунення інших загроз безпеці особистості, суспільства і держави. Можна виділити в цьому зв'язку три рівні попередження злочинів, що зазіхають на безпеку країни: 1) індивідуальна профілактика, тобто запобігання вчиненню протиправних діянь з боку окремих осіб чи їхніх груп; 2) профілактика окремих видів злочинів; 3) профілактика злочинності у цілому. І якщо завдання першого рівня (індивідуальної профілактики) повинні самостійно вирішувати правоохоронні органи і спецслужби, то на рівні профілактики окремих видів злочинів істотне значення має участь органів влади, державних структур, громадських організацій, засобів масової інформації. Завдання третього рівня превенції сепаратизму як соціального явища повинні розв'язуватися переважно з використанням соціально-економічних і політичних важелів, що знаходяться в руках органів влади. Але в цьому разі ефективність запобіжних заходів значною мірою залежатиме від залучення наукового і громадянського потенціалу України в царині консолідації зусиль і забезпечення зорієнтованого і вираженого соціального партнерства.

У системі суб'єктів попереджувальної діяльності основна увага по реалізації цієї функції лягає на оперативні підрозділи.

Оперативні підрозділи МВС України у цілому, здійснюючи оперативно-розшукові, оперативно-пошукові, оперативно-технічні заходи щодо попередження, виявлення, припинення й розкриття злочинів віднесених до їхньої компетенції, виконують значну частину функцій по забезпеченню безпеки стратегічних, оборонних і важливих народно-господарських об'єктів, боротьбі з тероризмом та сепаратизмом, корупцією й рядом інших видів організованої злочинності; змушені застосовувати головним чином негласні конспіративні методи роботи з метою одержання інформації, що попереджає, і використання її в інтересах забезпечення національної безпеки, будучи одним з її суб'єктів.

Разом з тим, для своєчасного запобігання, виявлення й припинення фінансування сепаратизму, виявлення їх джерел, а також профілактики цих злочинів, оперативні підрозділи ОВС у межах своїх повноважень здійснюють ОРД у відповідних сферах: організаційного та інформаційного забезпечення боротьби з сепаратистськими проявами; запобігання сепаратистської діяльності; припинення злочинів сепаратистської спрямованості.

Таким чином, робота суб'єктів з питань протидії фінансування сепаратизму має стати більш цілеспрямованою і скоординованою за такими основними напрямками:

- перекриття каналів фінансування, постачання зброєю і боєприпасами сепаратистських рухів;
- проведення єдиної інформаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на формування негативного ставлення суспільства до сепаратистсько налаштованих осіб;
- створення мережі інформаційних джерел, що забезпечують отримання достовірної інформації про місцезнаходження і пересування кожного лідера сепаратистського угруповання.

О. Б. Черномаз,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Звичай як джерело права визнавався споконвіку. Але його роль у регулюванні правових відносин змінювалася на різних етапах державного розвитку. Найважливішу роль звичай відігравав у Дав-

норуській державі, та, звичайно, в Запорозькій Січі, де панувало, виключно, звичаєве право. Пізніше закон зайняв панівну позицію серед джерел права і не поступається нею до сих пір. Але звичай залишається бути джерелом права і в сучасній правовій системі [1, с. 52].

Фактично з другої половини ХХ ст. радянська правова доктрина стала на позицію цілковитого заперечення значення правового звичаю як джерела чинного національного права, допускаючи його використання лише у міжнародному праві. Не заохочувалися й історико-правові дослідження відповідної тематики, хоча в силу своєї загальної значимості ця проблема поставала мало не в кожному серйозному дослідженні з історії українського права [2, с. 11].

Увага до нього серед дослідників активізувалась сьогорні. Причиною цьому є те, що, по-перше, звичай як найдавніше джерело права вплинув на розвиток українського права і багато звичаїв знайшли своє закріплення в правових нормах. А по-друге, деякі регіони України заселені представниками багатьох національностей, які зберігають свою культуру, звичаї, традиції. І даний факт потрібно враховувати для того, щоб зберегти їхню самобутність та забезпечити мир і злагоду в багатонаціональній державі [1, с. 52].

З утвердженням юридичного позитивізму в юриспруденції панівною стає думка, згідно з якою звичаєве право – це звичаї додержавного часу, санкціоновані політичною владою. Основний постулат марксистської доктрини – класовий підхід – робив недоцільним саму постановку питання про первинність права. В. П. Алексєєв і О. І. Першиц вважали неправомірним використання поняття звичаєвого права стосовно первісного суспільства.

Тієї ж позиції дотримувалися Н. М. Коркунов, Г. Ф. Шершеневич та інші вчені. Г. Ф. Шершеневич писав, що звичай набував правового характеру тільки внаслідок надання йому захисту з боку держави [3, с. 73]. Іншими словами, основа обов'язкової сили правових звичаїв полягає в авторитеті державної влади [2, с. 11].

Професор А. Б. Венгеров у працях останніх років відзначає, що звичаї переростають у звичаєве право тільки тоді, коли їх починає захищати держава, тобто державні органи влади, у першу чергу суди [5, с. 391]. Цікавий погляд О. Е. Лейста [4], який вважав, що під звичаєвим правом можна розуміти самостійний історичний тип поряд такими типами права, як станове право, формальне право, соціальне право.

При визначенні місця актів управління серед джерел адміністративного права, встановлено, що правовий звичай має переважно допоміжний характер у регулюванні публічно-управлінських відносин, що він не може мати однакової юридичної сили з законом. При співвідношенні акта управління з правовим звичаєм необхідно мати на увазі, що юридична сила звичаю буде залежати від органу влади, який його санкціонує, та від юридичної сили відповідного акта управління.

В сучасному українському законодавстві звичаю відведена певна роль у регулюванні суспільних відносин. Звичай визнається регулятором у цивільних, сімейних, адміністративних, господарських правовідносинах. Так, стаття 7 Цивільного кодексу України визначає, що цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема, звичаєм ділового обороту. В цій же статті надається визначення звичаю, під яким розуміється правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується [2, с. 54; 10].

Крім того, в статті 7 Цивільного кодексу України вказується на те, що звичай може бути зафіксований у відповідному документі [5]. Таким документом може бути, наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду України або постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду, Кодекс торговельного мореплавства України. Проте, фіксація звичаю в актах законодавства або в будь-якому документі не є правилом. У більшості випадків звичаї не фіксуються, а носять характер, так званих, правових аксіом [1, с. 54].

Таким чином, можливо зробити наступні висновки. По-перше, держава визнає звичай джерелом права. По-друге, звичай – це ustalене, стійке правило поведінки, що склалося в результаті багаторазового застосування у певній сфері суспільних відносин, але яке не встановлено законодавством.

По-третє, законодавство України в залежності від характеру звичаю розрізняє наступні його види: місцеві звичаї, звичаї національної меншини, звичаї ділового обороту, міжнародні торгові звичаї, звичаї торговельного мореплавства, банківські звичаї, звичаї війни. За територією дії всі звичаї можна класифікувати на внутрішньодержавні й міжнародні. За способом фіксації розрізняють звичаї, що зафіксовані у відповідних документах та звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах.

По-четверте, з аналізу законодавства можливо визначити наступні ознаки звичаю як джерела права: 1) звичай є загальновизнаним правилом поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого однакового застосування; 2) фіксація звичаю в документах не є обов'язковою [1, с. 55].

По-п'яте, обов'язковою умовою застосування будь-якого звичаю є його несуперечливість законодавству, договору або моральним засадам суспільства. Ще однією умовою застосування звичаю,

що визначає господарське процесуальне законодавство, є відсутність законодавства, що регулює ті чи інші відносини. В той же час, цивільне й сімейне законодавство не вказує на можливість застосування звичаю лише у випадку неврегульованості питання в чинному законодавстві.

Отже, звичай може застосовуватися й у відносинах, які врегульовані законодавством, головне, щоб звичай не суперечив законодавству або договору. Інша річ, що при наявності норми права, яка врегулює суспільні відносини, і звичаю, судовий орган, у першу чергу, буде керуватися нормою права та застосує саме її. Тому, звичай має більше шансів бути застосованим саме тоді, коли суспільні відносини не врегульовані законодавством або договором. І останнє, за юридичною силою звичай стоїть після актів законодавства та договору [1, с. 52].

Висновок. З урахуванням існуючої нормативної бази та юридичної практики робиться висновок, що правовий звичай може бути джерелом адміністративного права, якщо його буде санкціоновано державою у двох допустимих формах: а) санкціонування за допомогою закону, через вказівку на можливе існування певного звичаю; б) дуалістичне санкціонування законодавцем та судом. У той же час звичай, санкціонований державою через прийняття нового нормативного акта, що закріплює норми звичаю, може вважатися правовим звичаєм лише за походженням, а з юридично-формальної позиції – це нормативно-правовий акт із властивими тільки йому рисами та особливостями. Таким чином, правовий звичай як джерело адміністративного права може бути використаний лише у виключних, поодиноких випадках, у порядку та у спосіб, передбачені законодавством України [6, с. 10].

1. Стрельникова І. Ю. Місце звичаю в сучасному праві України / І. Ю. Стрельников, С. В. Погорелов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – 2010. – № 2. – Т. 23 (62). – С. 52–56.

2. Толкачова Н. Є. Методологічні засади визначення поняття звичаєвого права / Н. Є. Толкачова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. – Вип. 427. – 2007. – С. 11–17.

3. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М., 1912.

4. Лейст О. Э. Сущность и исторические типы права / О. Э. Лейст // Вест. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 1992. – № 1.

5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 856 с.

6. Мойсак С. М. Акти управління в системі джерел адміністративного права України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / спеціальність 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / С. М. Мойсак. – Одеса, 2011. – 21 с.

7. Толкачова Н. Є. Звичаєве право: навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. / Н. Є. Толкачова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 367 с.

М. Б. Шевців,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника факультету

(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МЕНТАЛЬНІ ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність є об'ємним та багатогранним явищем, дослідженням якого займалися відомі науковці із різноманітних сфер юриспруденції на кожному етапі розвитку суспільства.

У правовій науці є багато праць, котрі характеризують злочинність як девіантну поведінку у суспільстві, в основному, як кримінально-правову категорію. Визначені основні чинники, фактори, що впливають на злочинність, вказуються шляхи її профілактики, недопущення, протидії та припинення.

Та на жаль, на сьогоднішній день в українській правовій науці, в період національного піднесення та самоствердження, практично не розглянуто питання впливу ментальності на злочинність. Тобто, вбачається за необхідне спробувати виокремити основні ментальні чинники, причини злочинності.

Здійснити ґрунтовну класифікацію та аналіз причин злочинності на фоні ментальності всієї світової спільноти, на нашу думку, є доволі об'ємним дослідженням, котре, гадаємо зацікавить молодих науковців в юридичній галузі. Ми ж спробуємо лише їх перелічити та дати загальну характеристику.

Спершу необхідно звернутися до характеристики категорії ментальності.

Менталітет (від нім. *mentalitat*) – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляється у культурі, мові, поведінці та інше [1, с. 397].

Категорію «менталітет» можна розуміти як у вузькому, так й у широкому значенні. У вузькому – це мова, слова. У широкому – додаються ритуали, звичаї, музика, спів, мистецтво [2, с. 39].

Ментальність (від лат. mens – пов'язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етні, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу [3].

За змістом ментальність – це стійка сукупність (система) певних змістово-тематичних, смислових. Ціннісних орієнтацій та логічно-символічних засобів мислення (понять, образів, ідей), яка виражає спосіб світосприйняття, характер певної історичної або етнічної картини світу [4, с. 124, 125].

В. Козловський розглядає ментальність, з одного боку – як спосіб повсякденного відтворення, збереження звичного укладу життя і діяльності, а з іншого – як якість або групу властивостей, а також сукупність когнітивних, афективних і поведінкових характеристик мислення індивіда або групи [2, с. 38–39].

Сучасні науковці продовжують вивчати сутність і зміст менталітету окремої нації (етносу), визначаючи сутність їх, так би мовити, духовно-культурної «аури», яка істотно впливає на національну свідомість і самосвідомість, а також характер життєдіяльності більшості відповідних етнофорів. Їх хвилює питання впливу спонукань і мотивів, вчинків та дій предків, подій далекого минулого на сучасне життя націй і народів [5, с. 74].

Проаналізувавши ряд наукової літератури, ми встановили, що до структури ментальності входять три компоненти: 1. Емоційний (емотивний) – емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки. 2. Когнітивний (вербальний) – знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). 3. Поведінковий призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

В контексті нашого наукового дослідження, ми розглядатимемо ментальність у її третій формі – поведінковій, адже злочин, за своєю сутністю, є діянням (дією чи бездіяльністю) вчинене деліктоздатним суб'єктом права, і що тягне за собою юридичні наслідки.

Звичайно, наше дослідження можна звести до аналізу загальновідомих причин злочинності, а саме: соціальних, економічних, побутових тощо. Проте, нашою метою є виокремлення тих причин злочинності, що випливають суто із національної ментальності.

Першою, найбільш вагомою та розповсюдженою ментальною причиною злочинності, на нашу думку, є расова приналежність. Адже, із світової історії відомо цілий ряд прикладів, коли одні нації, котрі вважали себе особливими, вибраними, цілеспрямовано, масово переслідували та винищували інші.

Наступною, не менш істотною причиною вчинення злочинів різними націями, є релігійні переконання. В юридичній компаративістиці виокремлюють різноманітні правові системи, в тому числі й релігійні. Відтак, є нації, де релігія, в окремих випадках стає рушієм вчинення злочину по відношенню до інших, на їхню думку невірних націй. В даному випадку, на жаль, нам усім відомі фатальні масові теракти, захоплення та знущання, котрі забрали та покалічили життя не однієї людини.

Ще однією ментальною причиною злочинності, котра прослідковується в усіх історичних епохах людського існування, є рівень войовничості нації, її загарбницький «апетит». Звичайно, прагнення збільшити території своєї держави інколи впливало й із демографічної, соціально-економічних потреб. Проте, в основному, якщо проаналізувати світову історію, прослідковується певна тенденція більшої схильності окремих націй до войовничості в порівнянні і іншими.

Четвертою причиною за ментальною приналежністю ми вважаємо відчуття меншовартості, неповноцінності окремої нації в порівнянні з іншими. Таким чином, щоб задовольнити свої амбіції, хоча б на рівні ілюзії, за рахунок, сили, обману, чи інших проявів злочинності заподіює шкоду самодостатнім та сформованим націям.

І нарешті останньою причиною нашого переліку, ми вважаємо банальну людську заздрість. Тобто, нація, котра не в змозі самостійно, достатньо, цивілізовано реалізуватися, створити правову, демократичну, соціальну формацію, не може спокійно спостерігати за благополуччям своїх сусідів. А від так, за допомогою злочинів, терактів, війн і дестабілізує політичну, економічну, соціальну ситуацію іншої нації, і переводить акцент із своїх неблагополуччя та жалюгідності на фальшиві авторитет і значимість.

Отже, звичайно що запропонований перелік ментальних причин злочинності є не повним, і не до кінця охарактеризованим. Зрештою, ми й не ставили перед собою такого завдання, а лише здійснили спробу виокремити основні рушії, що спонукають певну націю до вчинення злочинів. Гадаємо,

що ця наукова проблематика матиме продовження як в нашій майбутніх наукових працях, так і стане предметом дослідження інших молодих науковців у сфері юриспруденції.

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2007. – 832 с.
2. Мельник З. П. Правова ментальність і рецепція / З. П. Мельник // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 38–42.
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В. Л. Петрушенко. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 352 с.
5. Варій М. Й. Психологія: навч. посібник / для студ. вищ. навч. закладів / М. Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.

Р. М. Шехавцов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЛЕГАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ – ЧИ Є ЗМІНИ КОРИСТНИМИ?

Речовим доказам, як джерелам фактичних даних про обставини події кримінального правопорушення, справедливо приділяється увага як одним із складових об'єктивізації пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, під якою вбачаються дії учасників досудового розслідування, спрямовані на встановлення та закріплення матеріальних та особистісних доказів за допомогою засобів, на які суттєво не впливають суб'єктивні чинники [1, с. 120–124; 2, с. 74; 3, с. 36].

Сучасні потреби слідчої та судової практики в аспекті підвищення її ефективності вимагають інтенсивної та поглибленої розробки окремих питань отримання речових доказів, під час проведення конкретних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, їх допустимості для доказування у кримінальному провадженні. Основу цього процесу повинні складати чіткі уявлення про зміст та сутність речових доказів, що в першу чергу сконцентровані у їх легальній дефініції.

Нашою метою є, на підставі порівняльного аналізу положень КПК України 1960 та 2012 років, спеціальної літератури та слідчо-судової практики, з'ясування змін у визначенні речових доказів у чинному кримінальному процесуальному законодавстві та їх вплив на оптимізацію кримінального провадження.

Системні зміни кримінальної процесуальної діяльності, запроваджені з набранням чинності КПК України 2012 року, не оминули й легальне визначення речових доказів, засобів їх збирання та особливостей використання у кримінальному провадженні.

За КПК України 1960 року речові докази визначалися як предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності (ст. 78 КПК).

Відповідно до ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Порівняння наведених визначень показує, що законодавець: по-перше, замінив у дефініції речового доказу ключову його ознаку з предмета на матеріальний об'єкт; по-друге, акцентував увагу не на предметах як таких, а на відомостях пов'язаних з предметом доказування, встановлення яких в результаті дослідження, перелічених у ст. 98 КПК України 2012 року, матеріальних об'єктів, визначають останні як речові докази; по-третє, розширив перелік матеріальних об'єктів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, за рахунок об'єктів кримінально протиправних дій, грошей, цінностей та інших речей, отриманих юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Спробуємо з'ясувати виправданість та корисність таких змін у дефініції речового доказу за КПК України 2012 року. У науковій літературі терміни предмет та об'єкт в цілому визначаються як альтернативні один одному. Так, під предметом розуміється категорія, що позначає деяку цілісність, що виділена зі світу об'єктів в процесі людської діяльності та пізнання. При чому зазначається, що поняття предмету часто вживають у менш строгому сенсі, ототожнюючи його з поняттям об'єкту або речі [4, с. 525; 5, с. 357]. Об'єкт (пізньолат. *objectum* – предмет, лат. *objicere* – кидаю вперед, протиставляю) – те що протистоїть суб'єкту, на що скерована його предметно-практична та пізнавальна діяльність [4, с. 453; 5, с. 123]. Однак, категорія об'єкт в гносеології, не дивлячись на тотожність її предмету, що допускається філософами, виступає однією з основних під час розкриття особливостей пошуково-пізнавальної діяльності суб'єкта. П. В. Копнін зазначає, що суб'єкт та об'єкт – співвідносні категорії, подібно до сутності та явища, змісту та форми. Говорити про одну із них, не виявляючи відношення до іншої, неможливо. В цьому сенсі цілком припустиме твердження: немає суб'єкта без об'єкта та об'єкта без суб'єкта [6, с. 73]. Практична взаємодія між суб'єктом та об'єктом під час трудової діяльності людини виступає матеріальною основою процесу пізнання. В рамках концептуальних уявлень про природу об'єктів та предметів виділяють ті, що мають ідеальну та матеріальну природу. Ідеалізовані об'єкти та предмети виступають елементами наукових теорій і як мисленеві пізнавальні конструкції є важливим засобом пізнавальної діяльності, що дозволяють, шляхом здійснення мисленевих експериментів, аналізу їх результатів тощо, встановлювати суттєві зв'язки та закономірності, що недоступні при вивченні реальних об'єктів (предметів), що взяті у всьому їх різноманітті емпіричних властивостей та відносин [4, с. 196; 7, с. 7–44]. Матеріальними об'єктами та предметами є ті, що сприймаються за допомогою сенсорних (чуттєвих) засобів спостереження [8, с. 185]. Виходячи з уявлень, сформованих в теорії кримінального процесу та криміналістики, що фактичні дані про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, з речових доказів як їх джерел, встановлюються в наслідок безпосереднього сприйняття матеріальних, фізичних властивостей предметів (розмір, геометрична форма, характер матеріалу, сліди на поверхні, колір, запах та інших подібних ознак та станів, що притаманні матеріальному об'єкту) [9, с. 109–114], а також в умовах наявності точок зору, що під класичне визначення «предмети» як індивідуально визначені тіла, що мають усталені просторові межі, не підпадає велика область речових об'єктів, що досліджуються сучасною судовою експертизою (матеріали, речовини, матеріальні комплекси, ареали, джерела походження, виробничі та енергетичні процеси тощо) [10, с. 8], вважаємо, що використання терміна матеріальний об'єкт в цілому забезпечує більшу точність дефініції речового доказу у ст. 98 КПК України 2012 року ніж у ст. 78 КПК України 1960 року, та знімає можливі обмеження у визнанні матеріальних об'єктів як речових доказів, що у майбутньому, в результаті науково-технічного розвитку, можуть бути зібрані, досліджені та використані як матеріальні носії відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

У чинному легальному визначенні поняття речового доказу законодавець дійсно слушно звернув увагу на їх важливість для кримінального провадження саме як носіїв відомостей, пов'язаних з предметом доказування. Як зазначає В. Г. Гончаренко, доказування у кримінальному провадженні є не відтворенням події минулого з ознаками кримінального правопорушення в реальному вимірі, а створенням інформаційної моделі цієї події з усіма її зв'язками і взаємообумовленостями. Саме опора на філософську теорію відображення та теорію інформації дає право стверджувати можливість у кожному випадку дослідження (розслідування і судового розгляду) кримінального правопорушення встановлювати адекватність нашого знання про досліджувану подію, відкривати необхідну інформацію щодо злочинного діяння або встановлювати його відсутність і врешті-решт приймати обгрунтоване і соціально привабливе юридичне рішення [11, с. 143]. Тому й речові докази це не тільки матеріальні об'єкти як такі, а – джерела відомостей, виявлення та дослідження яких під час кримінального провадження у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку, співставлення з відомостями, отриманими з інших джерел доказів, дозволяє визначити конкретні матеріальні об'єкти як носії фактичних даних про обставини кримінального правопорушення та використати ці дані разом з цими матеріальними об'єктами для аргументації прийняття тих чи інших процесуальних рішень.

Розширення у ст. 98 КПК України переліку матеріальних об'єктів, що можуть бути визнані речовими доказами, відбулося в концепті застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 року. Однак, стосовно розширення зазначимо, що значно більш масштабнішим та значущим для кримінального провадження стало запровадження можливості збирання речових доказів під час проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 21 КПК України.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що законодавець дійсно зробив суттєвий крок в напрямі оптимізації діяльності зі збирання доказів у кримінальному провадженні. Використанням терміну матеріальні об'єкти замість предмети у легальній дефініції речових доказів забезпечив однозначне розуміння їх як матеріальних носіїв фактичних даних про обставини, що підлягають доказуванню, та можливість як най ширшого залучення науково-технічних засобів для їх збирання, дослідження та використання у кримінальному провадженні.

1. Зотов Д. В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: Теоретические проблемы / Д. В. Зотов. – Воронеж, 2005. – С. 120.
2. Вандер М. Б. Объективизация и удостоверение в процессе предварительного расследования / М. Б. Вандер, М. А. Филиппова // Правоведение. – 1991. – №2. – С. 74.
3. Карякин Е. А. Проблемы объективизации и оптимизации доказывания в уголовном судопроизводстве / Е. А. Карякин // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2008. – №83. – С. 36–40.
4. Философский энциклопедический словарь / ред. совет А. М. Прохоров (председатель), И. В. Абашидзе, П. А. Азимов и др.; глав. ред. Л. Ф. Ильчев, П. Н. Фелосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
5. Философская энциклопедия / главн. ред. Ф. В. Константинов. – М., 1967. – Т. 4: «Наука лигики». – Сигети. – 591 с.
6. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. – М.: Мысль, 1974. – 568 с.
7. Лекторский В. А. Методологический анализ науки (Типы и уровни) / В. А. Лекторский, В. С. Швырев: Философия. Методология. Наука / отв. ред. В. А. Лекторский, Б. С. Дынин, Е. П. Никитин, В. С. Швырев. – М.: Изд-во «Наука», 1972. – С. 7–44.
8. Лекторский В. А. Субъект. Объект. Познание / В. А. Лекторский. – М.: Наука, 1980. – 357 с.
9. Дорохов В. Я. Природа вещественных доказательств / В. Я. Дорохов. – Советское государство и право. – 1971. – №10. – С. 109–114.
10. Вещественные доказательства; Информационные технологии процессуального доказывания / под общ. ред. В. Я. Колдина. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 768 с.
11. Гончаренко В. Г. Докази і доказування / В. Г. Гончаренко // Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесніка. – К.: ЮСТІНІАН, 2014. – С. 142–169.

В. М. Шлапаченко,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
(Національна академія Служби безпеки України)

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КК УКРАЇНИ

Засадничим підґрунтям діяльності СБ України з забезпечення охорони державної таємниці, є чітке нормативно-правове визначення поняття *державної таємниці* як предмета злочинів, передбачених статтями 111 «Державна зрада» (у формі шпигунства), 114 «Шпигунство», 328 «Розголошення державної таємниці», ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю», 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» Кримінального Кодексу України [1], які, відповідно до ст. 216 Кримінально-процесуального Кодексу України, належать до підслідності Служби безпеки.

Разом з тим, аналіз існуючого визначення державної таємниці свідчить про його недосконалість як базового поняття у сфері охорони державної таємниці, отже зумовлює проведення подальших досліджень з метою відпрацювання пропозицій щодо удосконалення.

Так, чинна редакція Закону України «Про державну таємницю» (ст. 1) визначає *державну таємницю* (секретну інформацію) як «*вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою*».

Наведене визначення, на нашу думку, є не зовсім коректним, містить застарілі кліше та не враховує сучасні суспільно-політичні тенденції. Крім того, недосконалість законодавчого тлумачення не сприяє усталенню чітких правових орієнтирів при здійсненні контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Так, зокрема:

1. Шкода національній безпеці вбачається лише в розголошенні секретних відомостей (причому, в нормативно-правових актах України поняття розголошення не наводиться), хоча при розкритті терміну «охорона державної таємниці» (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [2]) зазначається, що спрямованість цієї діяльності полягає у запобіганні не тільки *розголошенню* секретної інформації але й *втратам* її матеріальних носіїв. Закон України «Про основи національної безпеки України» [3] серед загроз національним інтересам і національній безпеці виділяє вже не тільки *розголошення* державної таємниці, але й *розвідувально-підривної діяльність іноземних спецслужб* (ст. 7).

Те, що суттєвої шкоди національній безпеці може завдати не тільки *розголошення* державної таємниці, але й *втрата* її матеріальних носіїв та *розвідувальна діяльність іноземних спецслужб (шпиунство)* є, по суті, очевидним, втім, в узагальненому вигляді, як перелік загроз збереженню державної таємниці, в жодному з законів України це на сьогодні не визначено. Лише у Кримінальному кодексі України зазначені дії передбачено як окремі склади злочинів, щоправда, у різних розділах. Виходячи з цього вбачається доцільним замінити застосований законодавцем у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», у ст. 7 (розділ «в інформаційній сфері») Закону України «Про основи національної безпеки України» та у ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4] термін «*розголошення*» на термін «*витік*» (який, доречі, використовувався раніше, – у Концепції (основах державної політики) національної безпеки, прийнятої у 1996 р.), оскільки він охоплює і узагальнює всі зазначені загрози, та навести його тлумачення у ст. 1 (Визначення термінів) Закону України «Про державну таємницю».

Витік секретних відомостей пропонується визначити як незаконний тимчасовий або незворотній вихід інформації, що становить державну таємницю, з законного володіння або розпорядження в результаті її розголошення, втрати, викрадення або розвідувальної діяльності на користь іноземних держав чи організацій.

2. Не зовсім коректним, особливо з точки зору криміналізованих посягань на державну таємницю з матеріальним складом, виглядає застосування у визначенні державної таємниці дефініції «*може завдати*». Розглядаючи певну ймовірність такої можливості, логічно припустити й альтернативну можливість, – «*може не завдати*». Виходячи з цього важко збагнути логіку криміналізації передачі іноземній державі або розголошення відомостей, які не завдають шкоди національній безпеці України.

З метою уникнення такої неоднозначності трактування пропонується слова «*може завдати*» замінити словами «*завдає або створює загрозу завдання*» шкоди.

3. Розглядаючи секретну інформацію як об'єкт розвідувальних спрямувань іноземних спецслужб, а також як предмет злочинів, підслідність яких віднесена до компетенції СБ України, варто зауважити ще один важливий аспект, неповна урегульованість якого дезорієнтує контррозвідувальну діяльність, не сприяє правильній кваліфікації відповідних злочинів.

На сьогодні Україна уклала понад 45 окремих Угод про взаємний захист секретних відомостей з іноземними державами, та НАТО Проте, визнання Урядом України існування міждержавних секретів не означає автоматичного набуття такими секретами статусу державної таємниці України.

Міждержавні секрети, що передаються у розпорядження відповідних державних органів України, згідно зі ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» можуть бути віднесені до державної таємниці України лише за умов, якщо вони підпадають під категорії, зазначені у цій статті і їх розголошення може завдати шкоди інтересам національної безпеки України.

Отже, відповідно до чинного КК, передавання іноземній державі, розголошення або втрата відомостей, що становлять державну таємницю іншої держави, але при цьому не становлять державної таємниці України, вчинене громадянином України, іноземним громадянином або особою без громадянства, не створюють підстав для кваліфікації цих дій за ст.ст. 111, 114, 328, 329, 422 КК та, відповідно, підстав для заведення оперативно-розшукових справ.

Крім того, оскільки розвіддіяльність, спрямована на здобуття таких відомостей, здійснюється не проти України, а проти інших країн, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» підстави здійснення контррозвідувальної діяльності з протидії таким проявам на сьогодні відсутні.

Ситуація, що склалася створює передумови для використання території України як плацдарму для організації та здійснення розвідувальної діяльності щодо інших держав, та не виключає залучення українських громадян як засобів цієї діяльності.

Зазначимо, що угоди між Кабінетом Міністрів України та урядами іноземних держав про взаємну охорону секретної інформації містять положення про те, що сторони, у відповідності з їх національним законодавством, вживають всіх необхідних заходів щодо охорони секретної інформації, яка передається або створюється, забезпечують їй таку саму охорону, яка передбачається при поводженні з власною секретною інформацією з відповідним ступенем секретності. До того ж, ч. 5 ст. 3 КК Укра-

їни проголошує, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

В законодавстві держав Європи для врегулювання цього питання застосовуються переважно два альтернативні підходи: або посилення на таємницю союзної держави (групи держав) включається до визначення державної таємниці і таким чином урівнюється їх статус (Латвія, Німеччина, а також США), або ж в Кримінальному кодексі робиться примітка щодо окремої країни (Франція). На нашу думку, перший підхід є конструктивнішим, проте доцільніше зробити посилення не на таємницю окремої держави (їх чисельність може змінюватись), а застосувати узагальнене визначення – «таємна інформація іноземних держав (організацій), що передана Україні на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», доповнивши ним визначення державної таємниці України (ст. 1) Закону та, відповідно, ЗВДТ.

Також, враховуючи міжнародний досвід, в КК України доцільно передбачити відповідальність за здійснення незаконної розвідувальної діяльності (проти інших держав (організацій) на території України, та діяльність, пов'язану з залученням громадян України для участі у цій діяльності).

Виходячи з викладеного пропонуємо визначення державної таємниці у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» навести в такій редакції:

Державна таємниця – вид таємної інформації що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, та охорони правопорядку, витік яких завдає або створює загрозу завдання шкоди державній безпеці України та які у порядку, встановленому цим Законом, визнані державною таємницею і підлягають охороні державою, а також відповідна за ступенем таємності секретна інформація іноземних держав чи організацій, що передана Україні на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

1. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/2341-14/page10>.

2. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. // Голос України. – 2011. – № 24.

В. В. Юсупов,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС
(Національна академія внутрішніх справ)

НОРМАТИВНА СКЛАДОВА ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ ПАЛЬЦІВ РУК: НОВІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Дактилоскопія була першим криміналістичним методом, що дозволив побудувати систему реєстрації злочинців, яка використовується й нині, та розпочав нову сторінку у науково-технічному оснащенні органів розслідування щодо встановлення особи правопорушника.

Дактилоскопія запровадилася у діяльність правоохоронних органів в кінці XIX ст. Першими країнами з дактилоскопічною реєстрацією злочинців стали Англія (1895 р.) і Аргентина (1896 р.). В Російській імперії дактилоскопія як метод розшуку і реєстрації злочинців була упроваджена у 1906 році.

Науковою основою запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність стали праці: Ж. Е. Пуркіньє «До питання про фізіологію шкіри людини» (1823 р.); А. Квачевського «Про кримінальне переслідування, дізнання та попереднє дослідження злочинів за судовими статутами 1864 року» (1867 р.); Ф. Гальтона «Сліди пальців» (1892 р.); Е. Генрі «Класифікація і використання відбитків пальців» (1900 р.); Х. Вучетича «Загальний вступ до антропометрії і дактилоскопії» (1893 р.), «Система ідентифікації» (1904 р.); М. О. Жабчинського «Застосування дактилоскопії у розшуковій справі (за Генрі)» (1907 р.), В. І. Лебедева «Искусство раскрытия преступлений. Вып. 1. Дактилоскопия (па-

льцепечатание)» (1909 р.), «Про реєстрацію злочинців та про прийоми дослідження злочинів» (1912 р.) та ін.

З часу запровадження дактилоскопії у діяльність із розкриття злочинів необхідні знання про цю галузь поширювалися в Росії, в основному, двома шляхами: за допомогою нормативних документів різного виду і у криміналістичних джерелах (посібниках, брошурах, статтях, тощо).

На початку ХХ ст. чинам поліції рекомендувалося візуально виявляти забарвлені, видимі відбитки пальців рук. Виявляти пальцеві відбитки могли на конкретних предметах і поверхнях (свіжо-пофарбованих підвіконнях, гладких, полакованих поверхнях, склі та ін.). Для виявлення видимих або маловидимих слідів пальців рук застосовували освітлення та певні криміналістичні засоби (збільшувальне скло, лупи). Фіксувати виявлені пальцеві відбитки пропонувалося за допомогою фотографічних знімків.

Перші способи виявлення невидимих (безколірних) відбитків пальців за допомогою криміналістичних засобів на місці злочину полягали в нанесенні на їх поверхню дрібного порошку, що надавав колір слідам, за допомогою м'якої кісточки та подальшого фотографування. Для цього використовували сажу, дрібно перетертий графіт, крейду.

Заслугують на увагу результати пошуків В.М. Чиснікова, який встановив першоджерело правового регулювання дактилоскопії в Російській імперії. Йдеться про Інструкцію чинам Київської сисної поліції, яка була складена Г. М. Рудим і опублікована в 1905 р. На думку вченого, це був перший в Росії нормативний акт, який закріпив дактилоскопію як один з методів кримінальної реєстрації і регламентував різноманітні способи її практичного використання у боротьбі зі злочинністю. Так, зокрема, в цій Інструкції на п'ять років раніше від департаментської (Московської, 1910 р.) регламентувалися прийоми зберігання і зняття слідів рук і пальців, порядок заповнення дактилоскопічних листків, виведення дактилоформули тощо [1, с. 65].

Правила поведження поліцейських з виявленими відбитками пальців рук розміщувалися у відомчих документах Департаменту поліції МВС Росії, його підрозділів.

У згаданій Інструкції чинам Київської сисної поліції 1905 р., розробленої Г. М. Рудим, був окремий розділ «Сохранение и снятие следов преступления», де серед іншого розглядалося збереження слідів рук і пальців, ніг, втиснутих та інших слідів. У § 58 цього розділу йшлося, що «осматриваются все те предметы, с которыми вор мог иметь какое либо соприкосновение, и если на каком-либо предмете, например, на стекле, стакане, графине, стекле от лампы, запыленном или недавно выкрашенном столе или подоконнике, или дверях, или на других предметах, окажутся следы пальцев, то не затрагиваясь до этих следов, как требующих специального исследования, тщательно сохранить их» [2, с. 320].

В Інструкції чинам Київської сисної поліції зазначалося, що «в полицейской фотографии должны быть всегда в запасе следующие предметы: порошки: графита, индиго, алюминия, фосфорного антимония, мела, каолина, танина, синьки, судана и пыли морской травы, для посыпания дактилоскопических отпечатков на месте преступления (§ 176) [2, с. 346].

В Інструкції йшлося, що «перед производством фотографических снимков, оказавшиеся на каком-либо предмете следы пальцев, смотря по цвету: следов того предмета, на котором они отпечатались, опыляются одним из указанных выше в § 176 порошков, затем предмет этот быстро поворачивается вниз, чтобы осыпался лишний порошок. Поворот предмета в косом направлении следует избегать, так как может испортиться отпечаток следа. При осыпании следа на недвижимом или неповорачивающемся предмете весь лишний порошок следует сдувать резиновым шарообразным пузырьком (§ 184) [2, с. 347].

«Посипання» слідів пальців рук та відповідні маніпуляції з проявленими відбитками мало метою надати виявленим слідам контрастного кольору для результативного фотографування. Ймовірно, що при проведенні оглядів місця події чини Київської сисної поліції почали використовувати фотографічні порошки й для власне виявлення слідів пальців рук.

Параграф 193 Інструкції містив рекомендації – «следы пальцев, отпечатавшиеся на разноцветной бумаге, осыпаются следующими порошками: а) на белой бумаге графитом, или индиго, б) на ярко-красной с синими крапинками – темно-красным порошком с желтыми крапинками, в) на светло-оранжевой бумаге – синим порошком, г) на бумаге: темно-красной, темно-зеленой, темно-желтой, темно-синей и черной – белым порошком [2, с. 347–348].

Лише через два роки, циркуляром Департаменту поліції МВС Росії від 26.09.1907 були розіслані Правила для виявлення, зберігання і фотографування відбитків шкіряних ліній пальців рук, виявлених при оглядах місць злочинів. У них містилися рекомендації, на яких предметах залишаються відбитки пальців рук, як потрібно чинам поліції їх вилучати, знімати відбитки пальців у присутніх при огляді осіб, фотографувати сліди пальців. Для виявлення слідів на предметах рекомендувалося певні місця посипати пудрою крейди (якщо предмет темного кольору) або пудрою графі-

ту (якщо досліджуваний предмет світлий). Після чого пудра здувалася та залишався чіткий рисунок пальців [2, с. 396].

Таким чином, в Інструкції чинам Київської сисної поліції 1905 року при візуальному виявленні відбитків пальців рук містилися рекомендації щодо технології їх обробки фотографічними порошками з метою надання їм чіткості при фотографуванні та містилися перші в Росії рекомендації які види порошоків використовувати залежно від кольору поверхні, у тому числі паперу, де проявлялися пальцеві відбитки. Запроваджена технологія «посипання» порошками згодом набула характеру криміналістичних рекомендацій з виявлення невидимих (безколірних) слідів пальців рук. Ці рекомендації розвивалися і нині за допомогою техніко-криміналістичних засобів експерти мають змогу виявляти сліди рук на будь-яких поверхнях, у тому числі й неклеяких, вологих; сліди виявляються за допомогою спеціальних спреїв (наприклад, SPR), гелів (ціаноакрилат-гель); можлива комбінація у будь-якій послідовності фізичних і хімічних методів виявлення відбитків пальців рук.

1. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія / за ред. І. П. Красюка / А. В. Іщенко. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 359 с.

2 Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: у 2-х кн. – Кн. 1. Документи і матеріали: навч. посіб. / В. М. Чисніков. – К.: НікаНова, 2011. – 939 с.

І. М. Ясінь,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРИНЦИП ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 368² КК УКРАЇНИ

Однією із найбільш актуальних проблем сьогодення, що обговорюються в період проведення державно-правових реформ є проблема боротьби із корупцією. Одним із пріоритетних напрямків, на шляху до подолання такого суспільно небезпечного явища є законодавча діяльність держави щодо прийняття нового пакету антикорупційних законів та внесення змін до чинного законодавства.

Так, 12 лютого 2015 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [1]. Цим законом суттєво оновлено ст. 368² КК України «Незаконне збагачення», яка встановлює відповідальність за «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі». Слід зазначити, що раніше імплементована законодавцем норма Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року (далі – Конвенція) про незаконне збагачення у кримінальне законодавство України не дала очікуваних результатів, а нещодавні зміни потребують наукових досліджень та роз'яснень з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду зарубіжних країн.

Особливу увагу серед науковці та в межах даного кримінально-правового дослідження складу злочину, передбаченого ст. 368² КК України, приділено порушенню гарантованого ст. 62 Конституції України принципу презумпції невинуватості у вчиненні злочину. Відповідно до вище зазначених законодавчих змін, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування повинна буде доказати факт законності набуття активів у значному розмірі, задля того щоб її не вважали винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 368² КК України. Зокрема, ст. 20 Конвенції передбачає обов'язок держав розглянути питання про криміналізацію навмисного незаконного збагачення за умови дотримання своїх конституційних принципів. Далі у цій же статті встановлюється презумпція походження майна службової особи внаслідок вчинення корупційних діянь, і цю презумпцію особа, яка обвинувачується у незаконному збагаченні, повинна спростувати.

Слід зазначити, що принцип презумпції невинуватості – це основоположний принцип будь-якої цивілізованої держави, який закріплений у національному законодавстві більшості країн світу і задекларований у багатьох міжнародно-правових документах.

У найзагальнішому вигляді принцип презумпції невинуватості означає, що особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину і покарана лише за умови, що її вина буде доведена у передбаченому законом порядку і встановлена обвинувальним вироком суду. Повідомлення особі про пі-

дозру, складання слідчим та затвердження прокурором обвинувального акта на стадії досудового розслідування, розгляд справи у підготовчому провадженні не вирішують наперед визнання його винуватим у вчиненні злочину. Лише один орган у державі наділений таким правом – це суд. Вирок суду є єдиним процесуальним документом, що встановлює винуватість обвинуваченого (підсудного).

Окрім загального правила, так званої «формули» презумпції невинуватості, ст. 17 КПК України, кореспондуючи з ч. 2 ст. 62 Конституції України, закріплює правові положення, що випливають із цієї формули і є гарантіями від безпідставної та необґрунтованої підозри та обвинувачення. До них, зокрема, відносять положення, відповідно до якого ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

Із законодавчого визначення ст. 368² КК України, випливає, що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування вважається винуватою у незаконному збагаченні, якщо законність підстав набуття активів у значному розмірі не підтверджено доказами. Безапеляційно можна стверджувати, що вище наведені законодавчі зміни ставлять особу відповідальну за даний склад злочину у суворі процесуальні рамки, а саме вона повинна підтвердити законність набуття активів виключно доказами. Відповідно до ст. 84 КПК України доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Відповідно до ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування обставин покладається на слідчого, прокурора та в установлених цим Кодексом випадках – на потерпілого.

Слід, також зазначити, що державні органи, які ведуть процес, не мають права перекладати обов'язок доказування винуватості на підозрюваного чи обвинуваченого. Це значить, що неприпустимо вимагати від особи представлення доказів на свій захист і спростування повідомлення про підозру чи обвинувального акта.

Проте, останнім часом у кримінально-правовій та процесуальній літературі часто зустрічаються позиції науковців щодо розподілу тягаря доказування між сторонами кримінального провадження, а також перенесення тягаря доказування на обвинуваченого чи його захисника.

Зокрема, В. Кубальський щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості зазначає, що будь-який принцип, положення можуть містити певні винятки (коли на обвинуваченому в певних категоріях справ лежить обов'язок доводити свою невинуватість) [2, с. 32]. Примітним є те, що такі винятки зустрічаються у міжнародній практиці та передбачені законодавством багатьох країн світу, які самостійно визначили, у яких випадках доцільно обмежити дію принципу презумпції невинуватості.

В контексті цього слід зазначити деякі позиції вчених. Так, І. Б. Яворський зазначає, що не дивлячись на те, що згідно з законом ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину, окремі обставини все ж можуть презюмуватися, тому обов'язок їх спростувати покладається на обвинуваченого та його захисника [3, с. 60]. За словами О. В. Смірнова, презумпція невинуватості не завжди є односторонньою презумпцією. У деяких критичних випадках вона може перетворюватися у зустрічну, а саме, коли гіпотетично можна припустити, що доказаність винуватості на перший погляд в істотному ступені може бути ослаблена цілеспрямованою дією – надання виправдувальних пояснень (доводів) обвинуваченого, і навпаки – його відмова від надання доказів на свою користь слід розцінювати як повну і всебічну доказаність вини [4, с. 62].

К. Б. Калиновський зазначає, що презумпції, які розподіляють тягар доказування, являються засобом досягнення індивідуальної справедливості, і саме в цьому вбачається їх стратегічне юридичне значення. Індивідуальна справедливість пропорційно враховує особливості особи, специфіку ситуації в кожному конкретному випадку правозастосування [5].

З приводу суперечності між принципом презумпції невинуватості та нормою про «незаконне збагачення» слід зазначити наступне, що враховуючи рівень суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 368² КК України та широке коло інтересів (окремих громадян, суспільства, держави), які порушуються, внаслідок вчинення протиправних діянь, із врахуванням ситуації та інших обставин справи необхідно робити виняток щодо перенесення тягаря доказування на особу обвинуваченого чи його захисника. Так, під час провадження у кримінальній справі щодо незаконного збагачення, можливе презюмування факту походження активів особи уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування внаслідок вчинення нею попередніх корупційних діянь. Презюмування такого факту можливе за умови, коли реальні активи особи, відповідальної за даний склад злочину, чи активи будь-якої іншої особи, якій можуть бути передані ці активи, особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, значно перевищують їх законні доходи, що свідчить про відсутність законних підстав набуття цих активів. Спростувати таке припущення

може лише обвинувачений, шляхом надання відповідних доказів (конкретних фактів), що обґрунтують істинність законного набуття (походження) активів.

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-19>.

2. Кубалький В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості / В. Кубалький // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – Вип. 1. – С. 30–34.

3. Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Б. І. Яворський. – К., 2010. – С. 253.

4. Смирнов А. В. презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе / А. В. Смирнов // Государство и право. – 2008. – № 1. – С. 60–68.

5. Калиновский К. Б. «Право презумпций» – стратегия развития уголовного и уголовно-процессуального права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kalinovsky-k.narod.ru/p/2008-5.htm>.

Зміст

Середа В. В. Реформування ОВС – запорука підвищення ефективності протидії злочинності в Україні.....	3
Fedewicz H., Paleolog-Demetraki V. Cyberprzestępczość – nowym rodzajem zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.....	5
Kaczmarczyk-Klak K. Prawo łaski w ukraińskim porządku prawnym a zwalczanie przestępczości.....	10
Kawecki A. Administracyjno-prawne środki ochrony osób przed przemocą w rodzinie	12
Kozłowski P. Rola czynnika psychologicznego w zwalczaniu zjawiska korupcji – kształtowanie postaw godnościowych funkcjonariuszy i pracowników państwowych	14
Kuck J., Kaźmierczak D. Handel elektroniczny – jak skutecznie walczyć z korupcją.....	18
Oleksiewicz I. Analiza wybranych typów przestępstwa terroryzmu w prawie polskim.....	22
Truchan J. R., Kordalewski K. Cyberprzestrzeń RP jako środowisko bezpieczeństwa narodowego.....	26
Wiciak K., Kosiński J. Centrum Analityczno-Wywiadowcze i Doskonalenia Zwalczania Cyberprzestępczości przy Instytucie Badań nad Przestępczością Kryminalną i Terroryzmem Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie jako przykład praktycznego przeciwdziałania przestępczości we współczesnych warunkach.....	32
Zajac G. Charakterystyka i uregulowania prawne zwalczania międzynarodowego przestępstwa prania brudnych pieniędzy we współczesnym świecie	37
Венидиктов С. В. Криминалистический потенциал графологических исследований	40
Флоря В., Осадчий К. О некоторых общих проблемах здравоохранения в Молдове, России, Румынии.....	42
Sybirna R. I., Barna A. Y. Social work amongst prisoners as a modern form of crime prevention	45
Бабенко А. М. Деякі закономірності регіональної системи злочинності та їх значення для запобігання злочинності.....	46
Баб'як А. В., Строїч В. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукового запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків	50
Баліна С. Н., Попова О. О. Щодо напрямів реформування системи надання адміністративних послуг у сфері внутрішніх справ	52
Баліцька О. Ю., Татарин І. І. Нетрадиційні засоби розшуку в слідчій діяльності	53
Басалик С. А. Щодо проблем протидії тероризму і торгівлі людьми на сучасному етапі	55
Біленчук П. Д., Бісюк О. С., Остролюцький О. А. Особливості протидії організованій злочинності в сучасних умовах.....	57
Біленчук П. Д., Ярмолюк А. А. Феномен існування серійних маніяків-убивць жінок – прихована реальність третього тисячоліття: запобігання, протидія та попередження	59
Бондаренко В. Я. Чи є мотив та мета факультативними ознаками суб'єктивної сторони статті 359 КК України?.....	61
Бурда С. Я., Боднар М. Б. Покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні: шлях до гуманізації.....	63
Василинчук В. І., Купранець І. М. Захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції.....	64
Вязмікін С. А. Деякі шляхи удосконалення правового забезпечення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій	66
Газдайка-Василишин І. Б. Деякі аспекти кваліфікації підпалів транспортних засобів.....	67
Гангур Н. В., Лесів М. В. Протидія злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми	70

Ганьба О. Б.	
Деякі аспекти запобігання правопорушенням у сфері охорони та захисту державного кордону	71
Гарасимів О. І., Кунтій А. І.	
Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання	73
Головкін Б. М.	
Основні чинники незаконного використання бюджетних коштів у Збройних Силах України	75
Горпинюк О. П.	
Стан дослідження кримінальної відповідальності за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (стаття 300 КК України)	77
Грабар Н. М., Парасюк В. М.	
Правовий статус цивільного відповідача як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні	79
Гуменюк М. М., Гуменюк В. М.	
Особливості використання зарубіжного досвіду протидії піратству в Україні	81
Гуменюк Ю. І.	
Завідомо незаконне затримання людини: кримінально-правовий аспект	83
Гуцуляк Ю. В.	
Негласні слідчі (розшукові) дії як засіб поліцейського доказування у кримінальному провадженні за нормами КПК України	84
Данилевська Ю. О.	
Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, у проєкті Закону України від 3 червня 2015 року № 2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків»	86
Данилевський А. О.	
Сучасний стан та перспективи розвитку інституту спеціальної конфіскації	87
Демедюк С. В.	
Оперативно-розшукова протидія інтернет-шахрайства	89
Дмитрик Ю. І. Смичок В. Д.	
Захист конфіденційної інформації при використанні довільних засобів зв'язку	91
Дмитрук М. М.	
До питання підвищення дієвості кримінального закону	92
Довгань О. Д., Шенета О. В.	
Проблеми протидії кіберзлочинності в Україні: реалії сьогодення	94
Дорохіна Ю. А.	
Порівняльний аналіз визначень та практики їх застосування щодо окремих злочинів проти власності в теорії та законодавстві деяких зарубіжних країн	95
Дубина В. І.	
Міжнародне співробітництво під час негласних (особливих) методів розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми	97
Дудидра А. М.	
Особливості управління державним боргом	99
Дуфенюк О. М.	
Процесуальне оформлення добровільного надання речових доказів учасниками кримінального провадження	101
Ємець О. М.	
Фіксація фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією	103
Загарія О. Д.	
Проблемні аспекти протидії корупції в умовах сучасного українського суспільства	105
Залізко В. Д., Мартиненков В. І.	
Особливості формування інноваційних соціоекономічних інструментів протидії сільській злочинності	106
Зарицька О. В.	
Психологічні аспекти девіантної поведінки особистості	107
Захарова О. В., Кріль О. В.	
Тактика допиту потерпілої особи при розслідуванні шахрайства, вчиненого у спосіб проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів	109
Зачек О. І.	
Правове забезпечення протидії комп'ютерним злочинцям, що перебувають поза зоною досяжності правоохоронних органів України	111
Зенова М. В.	
Значення згоди (або прохання) особи для кримінально-правової кваліфікації насильства (насильницьких злочинів)	113

Йосипів Ю. Р., Московчук М. О. Актуальні проблеми жіночої злочинності в Україні	115
Йосифович Д. І. Соціальний аспект розуміння категорії «відповідальність»	117
Іванова Н. Г. Мотиваційні аспекти девіантної поведінки особистості	118
Калюк С. М. Корупція в сфері державних закупівель як одна із загроз національній безпеці України	120
Капітанчук Л. Ю. Об'єктивація загрози нелегальної міграції в Україні в сучасних суспільно-політичних умовах	121
Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика та пенітенціарна політика: співвідношення понять	124
Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С. Загрози економічній безпеці національної економіки України	125
Кісіль З. Р. Професійна деформація та морально-психологічна реаксіологізація службової особи як форми мікросоціальних наслідків корупції: деонтологічний аналіз	127
Кісіль Р.-В. В. Правові заходи протидії проявам деліквенції та корупціалізації ОВС України	129
Кицун Ю. С., Зарівна І. В. Щодо принципів правотворчої діяльності місцевих органів виконавчої влади	131
Козут Я. М. Пріоритети дій працівників Національної поліції в особливих умовах	133
Колосков В. В. Місце і роль Державної прикордонної служби України з протидії терористичній діяльності та наркобізнесу в сучасних умовах	135
Комісарчук Ю. А., Антощак А. Р. Надання свідку правової допомоги при реалізації ним своїх прав	137
Кондратюк О. В. Щодо можливості переведення діючих оперативного-розшукових заходів у негласні слідчі (розшукові) дії	139
Коров'як О. Я. Соціальна деформація правоохоронної діяльності як проблема безпеки соціуму	140
Костовська К. М. Девіантна поведінка: соціальні та психологічні аспекти	142
Котляр Ю. В., Кирієнко Л. А. Психодіагностичні можливості раннього виявлення схильності особистості до вчинення корупційних діянь	144
Коцюбинська Ю. М. Щодо відповідальності юридичних осіб за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: окремі проблемні питання	146
Кузьмінський Д. Б. Взаємодія оперативних підрозділів МВС України з правоохоронними органами іноземних держав у боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми	148
Купрієнко Д. А., Боровик О. В. Нові аспекти запровадження механізму «єдиного вікна» в контексті забезпечення прикордонної безпеки України	150
Курило Л. В. Правові позиції ЄСПЛ у рішеннях проти України щодо порушень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	152
Курило Т. В., Євхутич І. М. Підстави призначення покарання за сукупністю злочинів	153
Кучер В. О. Правова природа договірних відносин у кримінальному процесі України	156
Кушнар'єв С. В. Профілактика девіантної поведінки насильницького типу	158
Ланко О. В. Генезис українського законодавства у сфері застосування негласних слідчих (розшукових) дій	160
Лепеха О. М. Щодо питання законодавчого урегулювання протидії кіберзлочинності в Україні	161
Лепісевич П. М. Заходи усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах	162

Лісовий М. А. Оперативно-розшукове попередження групової злочинності неповнолітніх в сучасних умовах.....	164
Люлько С. П. Заходи із моніторингу способу життя співробітників правоохоронних органів	165
Ляшук Р. М. Нормативно-правове забезпечення діяльності відділів прикордонної служби щодо протидії контрабанді.....	167
Малинович Л. М. Теоретичний аналіз причин скоєння правопорушень серед неповнолітніх.....	169
Марко С. І., Паславський С. І. Проблемні питання скасування вироку, яким затверджена угода про визнання винуватості.....	170
Марков М. М. Імітування обстановки злочину як одна із форм запобігання злочинності.....	172
Мармура О. З. Щодо обсягу поняття кваліфікованого складу злочину.....	173
Матвієнко В. П. Деякі шляхи ефективності роботи оперативних підрозділів у використанні інформаційних ресурсів міністерств та відомств у запобіганні злочинам у бюджетній сфері	175
Матерняк Д. Бюро антитерористичних операцій Головного управління поліції як центральна контртерористична одиниця.....	176
Мейдич І. М. Актуальні питання визначення службової інформації як предмета злочину, передбаченого ст. 330 КК України.....	178
Мельник О. М. Планування оперативно-розшукової діяльності підрозділами ОВС у протидії наркотизму серед неповнолітніх.....	180
Мозгова В. А. Проблема здійснення кримінального провадження стосовно особи, що вчинила злочин у неповнолітньому віці, при досягненні неї повноліття.....	181
Нагачевська Ю. С. Міжнародний досвід протидії корупції	183
Нагачевський С. В. Загальна характеристика попередження злочинності в зарубіжних країнах	185
Назар Ю. С. Повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету у разі їх нецільового використання.....	188
Ніколаєнко Т. Б. Кримінальні покарання гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ»: види, особливості виконання.....	189
Однолько І. В. Законодавче та нормативно-правове забезпечення запобігання корупційним злочинам	192
Охримович М. М. Стан злочинності як ризик інвестиційного клімату держави	194
Паливода О. О. Професійні деструкції співробітників правоохоронних органів	196
Пампура І. І. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх та особливості запобігання їй	197
Пасєка О. Ф. Спільне та відмінне в регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб за законодавством окремих зарубіжних держав	199
Петрович З. З. Моральне виховання особи в умовах сучасного соціуму	200
Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності за часів Київської Русі	202
Подоляк-Богачек Е. Б. Проблемні питання розмежування понять «корупційний злочин» та «адміністративне правопорушення» з ознаками корупції.....	204
Процюк О. М. Тактико-психологічні прийоми при проведенні допиту неповнолітнього підозрюваного у безконфліктній ситуації	206
Пряхін Є. В. Співвідношення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ та прокуратури.....	208
Пряхіна Н. О. Психологія діяльності слідчого органів внутрішніх справ	209

Ревак І. О. Особливості функціонування механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України.....	211
Рибалко В. О., Філістин А. О. «Необхідність» як підстава для об'єднання та виділення матеріалів кримінальних проваджень.....	212
Романаскас К. А. Щодо актуальності кримінологічного дослідження злочинів, передбачених ст. 175 КК України	214
Ряшко О. В., Заболотний А. М. Повноваження сторони обвинувачення та захисту в кримінальному процесі: порівняльний аналіз.....	215
Семенішин М. О. Аналіз оперативної обстановки як один із шляхів запобігання злочинам	217
Сеник В. В. Окремі аспекти захисту інформаційних систем ОВС під час організації захисту інформації з використанням програм-паролів.....	218
Серватюк Л. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з транснаціональною злочинністю на державному кордоні України.....	220
Сердюк П. П. Виктимологические опросы – территория заблуждений?	222
Сибірний А. В., Хомів О. В. Роль соціальної реабілітації у профілактиці рецидивної злочинності	224
Синенький В. М., Курляк М. Д. Проблематика запобігання злочинам працівниками ОВС у системі протидії злочинності в сучасних умовах.....	226
Созанський Т. І. Протидія тероризму в Україні: теорія і практика	228
Сукмановська Л. М. До питання взаємодії державних органів у сфері протидії проявам тероризму на транспорті	229
Татарин Н. М. Розвиток наукової думки щодо правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом у радянський період.....	231
Телефанко Б. М. Правоохоронна діяльність щодо попередження рецидивної злочинності в Україні	233
Тьорло О. І. Окремі питання забезпечення охорони громадського порядку під час проведення масових заходів в сучасних умовах	235
Федчак І. А. Деякі аспекти оперативно-розшукового попередження торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації	237
Філіпов М. О. Неінструментальна детекція недостовірної інформації як засіб виявлення кримінальних правопорушень на державному кордоні України.....	239
Хитра А. Я. Зміст функцій кримінальної процесуальної відповідальності: теоретичний аспект	240
Хуторянський О. В. Деякі заходи оперативних підрозділів МВС України щодо протидії фінансуванню сепаратизму	241
Чорномаз О. Б. Правовий звичай як джерело адміністративного права	242
Шевців М. Б. Ментальні причини злочинності	244
Шехавцов Р. М. Легальна дефініція речових доказів – чи є зміни користними?.....	246
Шлапаченко В. М. Щодо удосконалення визначення державної таємниці як предмета злочинів, передбачених КК України.....	248
Юсупов В. В. Нормативна складова техніко-криміналістичного забезпечення виявлення слідів пальців рук: нові сторінки історії	250
Ясінь І. М. Принцип презумпції невинуватості при встановленні кримінальної відповідальності за ст. 368 ² КК України.....	252

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Тези доповідей та повідомлень учасників
Міжнародної науково-практичної конференції

16 жовтня 2015 р.

Упорядник –
О. М. Балинська, доктор юридичних наук, доцент

Опубліковано в авторській редакції

Підписано до друку 02.10.2015 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 30,23.
Тираж 100 прим. Зам. № 88-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.